fondată în 1895
bpt
serie nouă

zola

pot-bouille

ÉMILE ZOLA

POT-BOUILLE

ROMAN

Traducere de NICOLAE TEICĂ

Prefaţă de IRINA MAVRODIN
Tabel Cronologic de OVIDIU COTRUS

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI
1977

EDITURA MINERVA
BUCUREŞTI

Volumele I şi II

Ilustraţia copertei: *Adrian Ionescu*

CUPRINS

PREFAŢĂ

TABEL CRONOLOGIC

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

XIV

XV

XVI

XVII

XVIII

PREFAŢĂ

Recitându-l, după un lung răstimp, pe Zola, încerc, în faţa unei opere a cărei importanţă mi se dezvăluie încă o dată, să-mi explic de ce, deşi valoarea nu i-a fost contestată, ea a reţinut atât de puţin atenţia criticii noi care, altminteri, s-a ocupat cu asiduitate de Stendhal şi de Flaubert şi, de asemenea, şi de Balzac. Răspunsul la această întrebare ar putea fi totodată şi un nou mod de a citi opera autorului ciclului *Familia Rougon-Macquart* (ceea ce înseamnă a-i pune în evidenţă calitatea de a putea fi mereu actuală, vie mereu, şi tocmai pentru că îngăduind a-şi actualiza, prin noi receptări, bogăţia de sensuri, contemporan). Ar fi aceasta şi o re-situare a sa nu numai în raport cu ceilalţi creatori ai romanului francez din secolul al XIX-lea, dar şi cu cei din secolul XX.

La apariţia lor, romanele lui Zola, şi *Pot-Bouille* nu a făcut excepţie, au fost primite cu o neobişnuită ostilitate de către critică, stârnind un adevărat scandal. Scriitorul este acuzat de a fi inventat „literatura obscenă” şi, prin „exagerările sale nesănătoase”, de a fi contribuit la „depravarea gustului public”. Critici cunoscuţi îşi manifestă cu acest prilej conformismul politic, social şi religios, împotriva căruia Zola îşi propusese să lupte înfruntând cele mai mari riscuri (ca în cazul afacerii Dreyfus), conformism ce cunoaşte o exacerbare după ce, în 1873, mareşalul Mac-Mahon devine preşedinte al republicii. În această perioadă, şi în virtutea unei mai vechi practici prin care fuseseră condamnate juridic pentru imoralitate capodopere ca *Florile*

răului sau *Doamna Bovary*, numeroase cărţi, şi în primul rând cele ale lui Zola, vor fi acuzate de „ultragiu adus bunelor moravuri”. Scriitorul, care militează nu numai prin romanele sale, ci şi prin nenumărate articole de ziar şi luări de poziţie publice, împotriva ipocriziei celor ce se proclamă drept „partizanii ordinei şi ai moralei”, „lupi” oricând „gata să profite cu brutalitate de evenimente”, capabili „să comită lucrurile cele mai ruşinoase şi mai surprinzătoare” şi a căror aşa-zisă cinste ascunde „formidabile adâncimi de laşitate, de cruzime”, denunţă totodată situaţia mizeră a proletariatului, afirmând necesitatea luptei acestuia împotriva celor ce-l exploatează şi încrederea în viitorul lui. Iată de ce numele său devine, asemenea celui al lui Voltaire în secolul al XVIII-lea, simbolul însuşi al ideii de dreptate şi adevăr, al protestului împotriva injustiţiei, ipocriziei agresive, fanatismului: *„Ce n’est plus la faute à Voltaire,* scrie el, *c’est la faute* à *Zola*” („vinovatul nu mai este Voltaire, ci Zola”).

În „naturalismul” lui Zola trebuie aşadar în primul rând să vedem această tentativă de a arăta adevărul, oricât de înspăimântător, tocmai în scopul de a educa, de a trezi conştiinţa morală şi politică: „În cazul lor există multă ipocrizie. Activitatea noastră e dusă prea la lumina zilei, spunem prea mult adevărul, îi tulburăm prin sinceritatea noastră”, scrie el în *Romanul experimental* (capitolul *Republica şi literatura)* cu privire la oponenţii săi, critici şi politicieni. „Ei guvernează, şi trebuie deci să arunce un văl peste ceea ce se întâmplă... Partizani ai unui echilibru sau doctrinari, burghezi plini de prejudecăţi sau farsori jucând comedia virtuţii, oameni abili ce vor să obţină abonamente publicând foiletoane pentru familii, amestec de spirite academice şi de minţi pedagogice, toţi urăsc din instinct sau din interes libera alură a literelor, stilul viu şi colorat cu imagini, îndrăznelile analizei, afirmarea puternică a personalităţii scriitorului... Republica va fi naturalistă sau nu va fi...”

Doctrina expusă în texte teoretice autonome[1], vizând şi afirmarea unei literaturi morale, pe care o înţelege ca literatură ce dezvăluie adevărul vieţii, oricât de crud, de „scandalos”, este înglobată în textura însăşi a romanului *Pot-Bouille* (care se arată astfel a fi şi un meta-roman), justificându-l, participând la mişcarea lui esenţială, ce este pentru Zola şi una educativă. A educa deci înseamnă a pune conştiinţele să privească în faţă adevărul, oricât de greu de îndurat ar fi această confruntare:

„Redevenind serioasă (Marie Pichon, n.n.), adăugă: – Iată, vi-l aduc pe Balzac, n-am putut să-l termin... E prea trist acest domn, nu spune decât lucruri neplăcute! Şi îi ceru povestiri în care să fie vorba de multă dragoste, cu aventuri şi călătorii în ţări străine (aluzie la predilecţia eroinei pentru romanele lui Walter Scott şi ale lui George Sand, împotriva idilismului căreia Zola scrisese un articol vehement, n.n.). (...) Iar îmi daţi un Balzac, reluă Marie privind cărţile pe care i le împrumuta de data aceasta. Nu, luaţi-l înapoi... Seamănă prea mult cu viaţa.”

Educaţia femeii, problemă foarte dezbătută în presa timpului şi care constituie una dintre temele cheie ale romanului *Pot-Bouille*[2], educaţia maselor de cititori nu pot fi făcute cu o literatură edulcorată, ce eludează realităţile dure ale existenţei, „obscene”, după Zola, fiind doar „operele prost gândite şi prost executate”.

Depăşind avatarurile primelor, şi atât de virulentelor, contestări, opera lui Zola a fost mult studiată – uneori cu o

[1] În afară de *Romanul experimental,* în care există un capitol *Despre moralitate,* de *Naturalismul în teatru, Autorii noştri dramatici, Romancierii naturalişti, Documente literare,* Zola scrie numeroase articole în *Le Figaro, Le Voltaire, La Cloche, Le Corsaire,* cu titluri semnificative: *Despre moralitate în literatură, Despre literatura obscenă* etc.

[2] Temele, şi chiar principalele ipostaze feminine din *Pot-Bouille,* apar schiţate aproape identic, în dosarele preparatorii ale romanului, în care Zola precizează că vrea „să deschidă oala în care colcăie toate putreziciunile familiei şi sfidarea oricărei morale”, precum şi în trei articole publicate în 1881 *(Adulterul în clasa burgheză, Soţiile noastre, Femei din înalta societate).*

fervoare ideologică ce ignora aspectul estetic, lăsând-o, astfel, descoperită, vulnerabilă – de critica zisă tradiţională, mai veche şi mai nouă. Aceasta a văzut în Zola pe marele continuator al lui Balzac, insistând îndeosebi asupra caracterului *realist* al ciclului *Familia Rougon-Macquart,* şi mai ales al unora dintre volumele lui, (printre care în primul rând *Germinal),* precum şi asupra contradicţiei dintre teoria „romanului experimental" („naturalist") şi romanele ce pretind a o aplica. În aceeaşi ordine de idei s-a arătat imposibilitatea identificării actului de creaţie literară cu acela de experienţă ştiinţifică, a activităţii romancierului cu cea a savantului (deşi şi unul şi celălalt pot pretinde, şi izbuti, să exprime adevărul), identificare teoretizată de Zola în numele Raţiunii. Mai mult chiar, s-a arătat că romanele lui Zola presupun nu numai o „selectare" a unor date „semnificative" în vederea construirii unor „caractere şi situaţii tipice", ci manifestă nu o dată un lirism exultant, cu totul incompatibil cu ambiţionata „impasibilitate" a omului de ştiinţă. Această interpretare, pe care am expus-o aici în linii foarte generale, a marcat o etapă importantă în receptarea operei lui Zola – operă refuzată, după cum am văzut, cu atâta energie, de criticii ce-i erau contemporani. Unele încercări pe aceeaşi linie, deloc lipsite de interes, au reuşit să-l diferenţieze faţă de marele său maestru sau faţă de confraţii de generaţie, punând în evidenţă originalitatea tehnicilor la care apelează spre a descrie uriaşe mulţimi în acţiune, tehnici comparabile cu cele cinematografice şi recognoscibile adeseori în „decupajul" abrupt al scenelor, episoadelor din romanele sale, chiar din cele care nu manipulează mari mase umane, ci doar grupuri limitate (ca în *Pot-Bouille,* unde întâlnim un adevărat montaj cinematografic).

Lipsa de apetenţă a noii critici (în care includem şi socio-critica) pentru opera lui Zola nu marchează, ca în cazul primilor ei critici, un refuz ideologic, ci mai curând unul estetic, ea justificându-se probabil prin aceea că romanele lui Zola sunt considerate, ca şi cele ale lui Maupassant şi

Daudet (prozatori importanţi din aceeaşi perioadă şi aparţinând aceleiaşi direcţii, de asemenea ignoraţi de noua critică), romane ce, fără a fi epigonice, recurg la o formă preexistentă neesenţial modificată, oferită de modelul balzacian, care îi este preferat ca obiect de analiză, în sine sau spre a i se opune un nou model romanesc. Dacă la Stendhal şi la Flaubert se pot observa semnele unei „rupturi" în raport cu scriitura romanului „tradiţional" (convenţional socotit a fi cel balzacian), semne ce anunţă apariţia unei noi forme de roman, nimic incitant din acest punct de vedere nu pare a putea fi descoperit la Zola. Exegeza „ideilor" sale părând a fi, pe de altă parte, practic epuizată, nimic nou nu s-ar mai putea adăuga despre acest scriitor faţă de ceea ce a fost deja spus.

Dar lucrurile nu sunt întrutotul astfel, nu pot fi întrutotul astfel. Şi aceasta pentru că, fie că vrem sau nu vrem, în conformitate cu acea perspectivă răsturnată propusă de Borges, căreia nu i-l putem sustrage nici pe Zola (verificând, tocmai, prin ea, faptul că opera lui continuă să aibă valoare), acesta îşi poate revendica dreptul la actualitate numai în măsura în care îl putem citi şi ca „succesor" al marilor romancieri ai epocii noastre. Aceasta ar putea fi şi singura lui şansă de a fi totodată şi precursorul lor.

Pot-Bouille[3]*,* unul dintre cele mai puternic structurate romane ale lui Zola, ni se propune de asemenea – în cazul că acceptăm ideea că modul de abordare borgesian este tocmai cel de care are nevoie pentru ca, dintr-o operă ce riscă să fie despărţită, înstrăinată de cititorii ei, prin stratul gros de clişee în care cei aproape o sută de ani de la apariţie au întemniţat-o, să redevină, datorită unei lecturi noi (ineluctabil hărăzită aceleiaşi clişeiformizări), o operă pentru un moment redobândită, apropiată şi stimulatoare – ca o scriitură ce manifestă simptomele unei contestări a scriiturii tradiţionale, mascată, e adevărat, de mişcarea

[3] Zola începe să redacteze acest roman, care constituie volumul al X-lea din ciclul *Familia Rougon-Maquart,* în 16 iunie 1881. Îl va publica în foileton în *Le Gaulois* în 1882, an când apare şi cartea.

contrarie, ce o continuă.

Atât de bine mascată, încât doar constatarea primă a acelei structurări puternice, ce se impune cu autoritate, ne-a îndemnat să perseverăm într-o direcţie ce părea sortită eşecului într-un caz ca acela al lui Zola: o analiză în funcţie de parametrii instituiţi de un roman nou, cel al secolului XX, care în mod necesar a modificat optica şi criteriile cercetătorului de literatură.

Vom încerca să arătăm că tentativa de contestare (inovare) manifestată în planul scriiturii în raport cu scriitura „tradiţională”, tentativă existentă, după noi, în *Pot-Bouille,* semnifică însăşi contestarea din planul ideologic, prilej cu care vom pune în evidenţă antinomia dintre aparenţa iluzorie şi adevărul care se ascunde îndărătul ei, invariantă narativă şi tematică a romanului, uşor de recunoscut atât în întreaga reţea de metafore, simboluri, „mituri”, cât şi în configuraţia discursului romanesc (aparenţă tradiţională, structură ascunsă contestatară).

Faptul că în toate celelalte opere ale lui Zola (sau eventual în majoritatea lor) nu vom afla aceeaşi scriitură nu poate fi invocat ca argument împotriva tentativei noastre, sau, mai exact, poate fi invocat la fel de bine şi în alte cazuri asemănătoare, şi totuşi privilegiate de noua critică (Stendhal, Flaubert). Lipsa unei structurări uniforme a operei nu poate interesa discuţia noastră, atâta vreme cât ea se referă doar la acea fisură, ce poate (ce a putut) trece chiar neobservată, survenită în edificiul, care la Zola se arată a fi încă foarte solid, al „scriiturii burgheze” (Barthes).

Este adevărat totuşi că atâta vreme cât prezenţa unei atare „rupturi” în planul scriiturii, nereceptată fiind, nu a influenţat literatura ce i-a urmat – şi acesta e cazul lui Zola care, dacă a avut succesori în secolul XX, i-a avut nu pe această linie de „ruptură" ci pe cea care continuă tradiţia romanului de reprezentare, a romanului-document, cronică, frescă –, ea este iluzorie, simplu efect al unei noi grile de lectură. Nu şi acesta este cazul lui Stendhal şi Flaubert, precursori ai romanului nou şi în sensul cel mai propriu al

cuvântului, nu numai în sens borgesian.

Unul dintre discipolii cei mai apropiaţi ai lui Zola, Céard, remarca *„la rigueur de démonstration mathématique*" a romanului *Pot-Bouille* (dar, fără îndoială, în conformitate cu doctrina naturalistă ce pretinde reprezentarea unei „felii de viaţă", fără a se interesa de specificul şi modul de funcţionare al limbajului romanesc, Céard vede în această „demonstraţie matematică riguroasă" un defect major). Este un alt mod de a numi construcţia foarte calculată a romanului, în care nimic, sub raport formal, nu este întâmplător, şi, mai ales, compoziţia lui circulară, ce poate fi intuită ca o „demonstraţie": romanul se termină acolo unde a început. În ciuda *aparenţelor* contrarii, în *Pot-Bouille* nu există o „acţiune", ceea ce ar presupune şi un „deznodământ", o „evoluţie" a personajelor şi a situaţiilor, fapt pus în evidenţă în ultimele pagini de către autor care, descriindu-l în planul existenţial al personajului („principal" *în aparenţă* numai; căci toate personajele joacă roluri de aceeaşi mărime, nivelare în care. nu numai că putem vedea o vagă prefigurare a ceea ce va fi personajul „anonim" din romanul modern[4] dar care este cauză şi totodată efect al compoziţiei circulare a romanului), afirmă implicit omologia structurării acestui pian cu cel al scriiturii:

„În clipa aceea, Octave avu o bizară senzaţie că totul reîncepe. De parcă l-ar fi copleşit cei doi ani trăiţi în strada Choiseul. Soţia lui se afla acolo, surâzătoare, şi totuşi părea că nimic nu se petrecuse în existenţa lui: ziua de azi o repeta pe cea de ieri, nu exista nici oprire, nici deznodământ."

Este spusă aici „bizara senzaţie că totul reîncepe" resimţită de cititorul însuşi care, ajuns la sfârşitul cărţii, are totodată impresia că se află în locul cunoscut al începutului ei, că un ciclu s-a „încheiat" pentru a fi reluat, că „părea că nimic nu se petrecuse", „ziua de azi o repeta pe cea de

[4] Există de altfel în *Pot-Boulle* câteva personaje care nu au nume: romancierul, „asociatul blond", misteriosul domn „care a închiriat o cameră ca să lucreze", doamna elegantă ce-l vizitează, chiriaşii proletari.

ieri”: el se descoperă fixat într-o imobilitate perfectă precum cercul este perfect. Ceea ce părea mişcare (progresiune, evoluţie) nu mai este perceput decât ca mişcare a naraţiunii însăşi, desfăşurată într-un „timp al lecturii”, timp circular în care nu există nici „oprire” nici „deznodământ”.

Se află în acest text o notaţie foarte importantă, care parcă este pusă aici spre a interzice prin invocarea unei prezenţe concrete (restul ţine de domeniul unei „senzaţii”) ideea de evoluţie a situaţiilor şi a personajelor: „soţia lui se afla acolo, surâzătoare şi totuşi…” Într-adevăr, la o primă vedere, Pot-*Bouille* pare să răspundă existenţei romanului supus timpului linear, ce face să progreseze acţiunea către un deznodământ, modificând traiectul străbătut şi pe cel care îl străbate (acţiunea, deznodământul, în sensul lor tradiţional, nici nu pot exista decât într-un atare timp linear). El pare a fi un *Bildungsroman,* un roman pe parcursul căruia se iniţiază, se formează un personaj, în contact cu variate aspecte ale realităţii, oameni şi întâmplări, romanul unei *educaţii sentimentale. Sch*ema aceasta pare a se impune cu atât mai autoritar cu cât coexistă cu aceea a romanului ce are drept erou un tânăr provincial ce vine la Paris spre a cuceri glorie şi bogăţie, aproape invariabil prezentă în romanul francez din secolul al XIX-lea. Prezenţa soţiei, înfăţişată la începutul romanului ca un simbol al inaccesibilei bunăstări burgheze pare a fi dovada însăşi că un lung drum a fost lăsat în urmă, că tânărul sărac şi necunoscut din primele pagini ale cărţii; „s-a ajuns” printr-o nesperată căsătorie, *a devenit* cineva important în mediul social întru cucerirea căruia pornise. Or, această devenire este anihilată, „gomată” de întregul context citat, după cum s-a văzut.

Cu câteva paragrafe mai jos citim următoarele:

„Octave se oprise brusc. La mezanin îl zărise plecând pe asociat, pe blondul cel foarte îngrijit căruia Saturnin, coborât de la Marie, îi strângea mâinile într-un elan de sălbatică afecţiune, bolborosind cuvântul «Prieten…

prieten… prieten…» La început, îl chinui o ciudată pornire de gelozie. Pe urmă, zâmbi. Acesta era trecutul, şi îşi revăzu iubirile, toată campania lui pentru Paris (…). Acum îşi atinsese ţelul, Parisul era cucerit; şi, curtenitor, o urma pe aceea pe care în sinea lui încă o numea doamna Hédouin, se apleca pentru ca trena rochiei sale să nu se agaţe în tijele treptelor.”

Ideea de „a fi cucerit Parisul”, de a se afla aşadar în alt punct decât cel în care aventura personajului începuse, se identifică din nou (vezi citatul precedent) cu cea a căsătoriei cu doamna Hédouin, reuşită pregătită de „progresiunea” întregului roman, dar care pare ea însăşi negată prin două detalii ce introduc o incertitudine, operează o întoarcere a textului asupra lui însuşi, substituind parcă iarăşi trecutul, prezentului: felul cum Octav o numeşte în gând pe soţia lui cu vechiul ei nume şi gestul de a se apleca spre a-i susţine trena rochiei, gest care aici nu este numai unul galant ci semnifică, dat fiind contextul, un raport de subordonare, ambele detalii sugerând că relaţia dintre cei doi continuă să fie cea, iniţială, dintre patroana inaccesibilă şi salariatul subaltern.

Mai există în pasajul citat un amănunt care contribuie la crearea aceleaşi impresii de imobilitate, de trecut ce se confundă cu prezentul, de prezent ce este trecutul, cu alte cuvinte de lipsa oricărei progresiuni: Octave are o tresărire zărindu-l pe asociatul care pleca, „blondul foarte îngrijit căruia Saturnin, într-un elan de sălbatecă afecţiune… etc., etc.” Or în această scenă Octave recunoaşte o scenă identică petrecută între el şi Saturnin, pe vremea când era amantul şi asociatul Berthei. „Asociatul”, siluetă abia schiţată în care Octave se recunoaşte ca într-o oglindă, se află la începutul unui drum al cărui sfârşit îl cunoaştem, el urmând să refacă ciclul străbătut de Octave. El apare ea o dublură a acestuia, în care acesta îşi vede trecutul („Era trecutul…”), ce invadează din nou aici prezentul, îl paralizează, obstruând parcă orice acces către viitor.

Or este poate aici locul să ne întrebăm care este

semnificaţia cea mai cuprinzătoare pe care o vizează aceste tehnici de negare, de abolire a ceea ce păruse a fi mişcare ca succesiune cronologică, definitorie pentru romanul „tradiţional”. Imobilitatea, sau mai bine zis mişcarea încremenită ce ni se comunică este aceea a unor figuri de panopticum, fixate pentru totdeauna în vârtejul modelat în ceară al unui bal grotesc. Este o lume condamnată la moarte, în care orice efort de supravieţuire e zadarnic, în care victoriile sunt iluzorii. Timpul este aici „decapitat” (pentru a relua cunoscuta formulă a lui Sartre cu privire la câţiva romancieri din secolul XX; în *Germinal,* roman al proletariatului, al noii lumi care se naşte, deschiderea spre viitor este sensul însuşi, cel mai profund, al romanului, exprimat încă din titlu), lipsit de dimensiunea viitorului.

Semnificaţia spaţiului închis, din care nu există ieşire, în care se respiră aerul stătut al tuturor prejudecăţilor şi compromisurilor („intrând, simţi o căldură de seră, o răsuflare călduţă pe care o gură i-o trimitea în faţă”), pe care nicio comunicare fericită cu exteriorul nu-l mai poate împrospăta, este instituită nu numai de tehnicile arătate, ci şi de „tema” imobilului din strada Choiseul ca „loc al acţiunii”, imobil ale cărui uşi şi ferestre cu aparenţă impenetrabilă par a nu se deschide niciodată.

Clădirea aceasta, de un „lux violent” de prost-gust (prostul gust mic-burghez), care-l impresionează puternic pe tânărul provincial abia sosit la Paris, „cu uşile sale caste, cu uşile sale bogate de acaju închise peste alcovuri cinstite”, de fapt toate întinate de viciul ipocrit, este, în ciuda înfăţişării ei solide şi majestuoase, sortită pieirii apropiate, taină în care arhitectul Campardon îl iniţiază pe novicele său prieten încă de la prima lor întâlnire, ţinând să-l conducă şi în părţile sordide ale edificiului, bucătăria şi scara de serviciu, „căci trebuie să cunoască totul”: — „Da, face impresie (…) Ştii, aceste case sunt construite ca să facă impresie… Numai că nu trebuie să cercetezi prea îndeaproape pereţii. Nu au nici doisprezece ani şi au şi

început să se dărâme… Se face faţada din piatră ce-ţi ia ochii, cu sculpturi pompoase; se lăcuieşte scara în trei straturi; se auresc şi se zugrăvesc ţipător apartamentele; şi asta măguleşte lumea, inspiră consideraţie… O! e încă solidă; oricum o să dureze cât noi!”

Este simbolul unei societăţi duplicitare, pe cale de a se prăbuşi, explicit cu didactică insistenţă – tentaţie căreia Zola îi cade pradă, în mult mai mică măsură decât în altele totuşi, şi în acest roman – într-un caracteristic stil indirect liber, de către doctor („Şi, în pornirea lui mânioasă de iacobin, răsuna îndărătnicul dangăt de înmormântare a unei clase, vestind descompunerea şi năruirea burgheziei, ale cărei grinzi putrede pârâiau de la sine. (…) El îşi reînnoia atacurile împotriva burgheziei, făgăduia o curăţenie straşnică în clipa când poporul va voi să se bucure la rândul său…)” şi de către preot („O, Doamne, veni-va ceasul când nu vor mai fi acoperite cu mantia religiei plăgile acestei lumi descompuse? Trebuia să nu mai ajute ipocrizia turmei sale, să nu mai fie mereu prezent, ca un maestru de ceremonii, ca să orânduiască frumoasa ordine a neghiobiei şi a destrăbălării? Trebuia să lase totul să se prăbuşească? (…) O, Doamne, care era calea, ce trebuia să facă el în această societate muribundă, care intra în putrefacţie, odată cu înşişi poeţii ei?”), îndărătul faţadei impozante a edificiului burghez se află o lume „abominabilă”, o lume a compromisurilor şi a aranjamentelor echivoce, o lume a „bucătăriei” dubioase (titlul romanului simbolizează, după Zola, „bucătăria de toate zilele a micii burghezii, bucătărie nespus de îndoielnică şi mincinoasă, sub aparenţa ei cumsecade”), a curţii de serviciu urât mirositoare, a canalelor prin care se scurg lăturile, faţă ascunsă a lumii stăpânilor, ale cărei secrete oribile sunt strigate în gura mare de slugi triviale, dar nu ipocrite.

Prin procedeul descrierii indirecte (imobilul din strada Choiseul văzut de noul-venit – ce aparţine altei lumi, celei provinciale –, de slugi, de preot, de medic, de „stăpânii” înşişi etc. şi, în sfârşit, de romancierul „de la etajul doi”),

Zola multiplică perspectiva, relativizând viziunea şi „descentrând" romanul. Nu vom contesta că în *Pot-Bouille* procedeul este prezent sub o formă rudimentară, şi că el poate să pară nesemnificativ dacă nu este pus în relaţie cu modul de funcţionare al întregii compoziţii care, aşa cum am încercat să arătăm, este circulară.

În mica scenă citată, Octave, care numai *în aparenţă* constituie „centrul" romanului, fapt pus în evidenţă şi de acea „dublare" a sa, resimţită de personaj ca o dedublare, *se vede* pe sine ca actor al scenei la care asistă, ce capătă astfel. statutul de scenă *reflectată.* O intenţie ca întregul roman să fie conceput ca o suită de scene văzute printr-un intermediar este specificată şi în notele lui Zola: „El este cel ce trebuie să dirijeze romanul: scotocind, adulmecând, încercând să-şi atingă ţinta, plimbându-se astfel în mijlocul burgheziei şi oferindu-mi-o." Octave e aşadar o privire ce leagă opera, făcând dintr-un conglomerat de scene un tot unitar. În fapt, multe dintre episoadele cele mai importante ale romanului nu sunt văzute de Octave, relatarea nefăcându-se numai din punctul lui de vedere, ceea ce ne-a şi permis să vorbim de o perspectivă multiplicată.

Scene „dublate", uşor decalate, uşor modificate, dar uşor de identificat ca aparţinând aceleaşi serii, apar de câteva ori în roman (descrierea diferitelor părţi ale imobilului, a petrecerii de la Duveyrier şi a corului etc.), de preferinţă la începutul şi la sfârşitul lui, ca principale articulaţii ale compoziţiei circulare. Reflectate de privirea (conştiinţa) lui Octave, ele au o existenţă paradigmatică, pe verticală, şi nu una sintagmatică, pe orizontală.

Dar Octave este la rândul lui *văzut,* văzut în tot ceea ce vede el (şi în tot ceea ce nu vede) de un alt personaj, despre a cărui existenţă aflăm doar la sfârşitul cărţii, când ni se dezvăluie că printre locatarii imobilului din strada Choiseul trăieşte şi un romancier care, de fapt, scrie romanul pe care noi îl citim:

„Ieşea trăsura locatarilor de la etajul doi. Caii tropăiau sub boltă, în fundul landoului, tatăl şi mama surâdeau

copiilor, doi copii blonzi, ale căror mânuţe îşi disputau un buchet de trandafiri. — Ce oameni! bolborosi portarul furios. (…) Atunci, domnul Gourd povesti că venise cineva de la poliţie, da, de la poliţie! Bărbatul de la etajul doi scrisese un roman atât de scârnav, că o să ajungă la închisoare. — Scârboşenii! continuă ei, cu o voce îngreţoşată. E plin de porcării la adresa oamenilor, cumsecade. Se spune că în el e vorba până şi de proprietar; da, de domnul Duveyrier în persoană! Ce neobrăzare!… Ah, au dreptate să se ascundă şi să nu întreţină relaţii cu niciun locatar! Acum ştiu ce născocesc ei, dându-şi ifose că stau închişi în casă. Şi, vedeţi dumneavoastră, ce bine le merge, dacă îşi vând atât de scump scrierile lor murdare. Mai ales acest gând îl exaspera pe domnul Gourd. Doamna Juzeur nu citea decât versuri, Trublot declara că nu se pricepe la literatură. Cu toate acestea, şi unui şi celălalt îl dezaprobau pe domnul de la etajul doi pentru că murdărea în scrierile sale casa unde-şi adăpostea familia."

Pasajul acesta poate fi interpretat şi ca fiind pus aici spre a-i da cititorului, prin transparentele aluzii la biografia lui Zola şi la ideile sale despre morală şi literatură, sentimentul caracterului autentic, direct, de „copie" a realităţii pe care literatura trebuie să-l aibă. Această prezenţă a romancierului ca personaj printre personajele sale, trăind printre ele spre a le putea studia mai bine „istoria naturală şi socială[5]", este fără îndoială un mod de a ilustra una dintre tezele cele mai importante ale teoriei „romanului experimental", tot astfel cum, în aceeaşi lectură tradiţională, Octave este „tipul tânărului burghez inteligent" din perioada celui de al doilea imperiu, „venit la Paris ca să facă avere" (l-am citat pe Zola), tânăr nu atât de cinic, de brutal ca un Georges Duroy din *Bel-Ami,* încă timid în victoria sa, ceea ce ar explica incapacitatea lui de a depăşi starea psihică a celui care încă este surprins de recenta sa victorie Această interpretare psihologizantă este

[5] Ciclul *Les Rougon-Macquart* are ca subtitlu: *Histoire naturelle et sociale sous le Second Empire.*

verosimilă. De asemenea, în scena „dublată” Octave – Saturnin, asociatul blond – Saturnin se poate vedea un procedeu de tipizare prin reiterarea unei situaţii tipice.

Consideraţiile noastre nu trebuie luate aşadar drept singura lectură posibilă, ei doar ca o altă lectură posibilă care, printr-o analiză imanentă a textului, încearcă să-l valorifice dintr-o perspectivă modernă. Menţionând coordonatele acestei analize, vom vedea în acest romancier-personaj nu un personaj „secundar” (conform lecturii tradiţionale el joacă un rol minor… episodic”), ci centrul în funcţie de care se organizează întreg romanul, prezenţa lui instituind o „compoziţie în abis” *(„composition en abîme”)* prin care *Pot-Bouille* devine un „roman al romanului”. În ultimul fragment citat vedem că una dintre acuzaţiile ce i se aduc romancierului-personaj este tocmai aceea că în romanul pe care îl scrie figurează proprietarul imobilului, domnul Duveyrier, împreună cu ceilalţi locatari, adică tocmai personajele ce figurează în romanul lui Zola. Procedeul aminteşte îndeajuns de mult de *Falsificatorii de bani* al lui Gide, roman mult citat ca model pentru acest gen de compoziţie în abis.

Aşadar nu privirea lui Octave, personaj ce apare astfel din nou în ipostaza de „dublură”, este cea care organizează romanul, ci privirea romancierului-personaj, ce, la rândul său, este o „dublură” a autorului, creaţie a acestuia, dar „creator” la rându-i.

Ca ipostază ocupând, poziţia centrală, romancierul-personaj nu privilegiază niciun segment al construcţiei circulare. Formal el este integrat spaţiului pe care îl descrie (imobilul simbolic, ai cărui veşnici prizonieri sunt reprezentanţii „prostiei”, „ipocriziei” şi „depravării” burgheze; Doamna Hédouin, burgheză activă şi virtuoasă, adevărat personaj *repoussoir* care pune în evidenţă prin contrast viciile celorlalte personaje feminine, nu locuieşte aici; – servitorii, chiriaşii de extracţie proletară sunt expulzaţi), dar esenţial aparţine unui alt spaţiu, superior sub raport intelectual şi moral. Misiunea sa este de a educa

prin dezvăluirea adevărului, arătând totodată că fericirea constă în armonia cu sine, în cultivarea onestităţii şi a virtuţilor domestice. Prezenţă străină într-o colectivitate degradată (mica burghezie franceză din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, dar şi mica burghezie ca o categorie tipologică), pe care o respinge şi de care este respins (o antinomie analogă, dar la un alt nivel, se stabileşte între aceeaşi colectivitate şi locatarii aparţinând claselor mizere), el utilizează distanţa aceasta, care este totodată apropiere, spre a-şi crea, în planul ficţiunii, ca şi Zola, în planul realităţii, romanul.

IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC

1795 Se naşte François Zola, tatăl scriitorului.

1819 Se naşte Emilie-Aurelie Aubert, mama scriitorului.

1820 Se naşte poetul parnasian Leconte de Lisle, teoreticianul poeziei „obiective” şi al impersonalităţii în artă.

1821 Gustave Flaubert, romancierul socotit părintele literar al naturalismului, se naşte la Rouen.
Se naşte Charles Baudelaire.

1822 Naşterea lui Edmond de Goncourt, scriitor foarte preţuit de Zola pentru romanele şi jurnalul scris în colaborare cu fratele său Jules, jurnal pe care după moartea acestuia îl continuă singur. Considerat de Zola la început ca un mentor, pe urmă ca un tovarăş de luptă, numele său rămâne asociat campaniilor naturaliste.

1828 Se naşte, la Vouziers, Hippolyte Taine Gânditorul care-i va furniza lui Zola elementele de bază ale doctrinei naturaliste.

1830 Naşterea lui Jules de Goncourt.

1838 Căsătoria lui François Zola şi a Emiliei-Aurelie

Aubert.

1839 Paul Cézanne se naşte la Aix en Provence.

1840 Émile Zola se naşte la Paris, pe strada Saint-Joseph nr. 10, în timpul unei vizite prelungite a părinţilor în capitala Franţei.
Alphonse Daudet, reprezentantul „naturalismului sentimental”, se naşte la Nîmes.

1842 Moare Henri Beyle, cunoscut ca mare romancier sub pseudonimul Stendhal.
Se naşte Stéphane Mallarmé.

1844 Se naşte Anatole France.

1847 François Zola moare pe neaşteptate, într-un hotel din Marsilia, în timpul desfăşurării lucrărilor de construcţie ale barajului şi ale canalului din Aix, care-i vor purta numele.

1848 *24 februarie.* Revoluţia proclamă cea de a doua Republică. Poetul Alphonse de Lamartine este, pentru scurtă vreme, şeful guvernului provizoriu.
Marx şi Engels publică *Manifestul Partidului Comunist.*
Se naşte, la Paris, Joris Karl Huysmans, scriitor de origine flamandă, prieten şi admirator al lui Zola, fruntaş al mişcării naturaliste.
10 decembrie. Charles Louis Napoléon Bonaparte, fiul lui Louis Bonaparte, regele Olandei, şi al Hortensei de Beauharnais, este ales preşedinte al republicii.

1850 Moare Honoré de Balzac
Se naşte Guy de Maupassant (Guy de Vahnont), alt reprezentant de frunte al naturalismului.

Apare opera doctorului Prosper Lucas: *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle (Tratatul filosofic şi fiziologic despre ereditatea naturală),* din care Zola şi-a însuşit ideea eredităţii care va sta la baza teoriilor sale despre romanul experimental şi a ciclului său romanesc „Les Rougon-Macquart".

1851 *Decembrie 2.* Prin intermediul unei lovituri de stat, mascată de un plebiscit, preşedintele Franţei îşi prelungeşte mandatul pentru 10 ani.
În urma loviturii de stat, Victor Hugo, devenit între timp adversar al prinţului-preşedinte, părăseşte Franţa, travestit în muncitor, sub numele de Morny. Se stabileşte mai întâi la Bruxelles, Aici redactează pamfletul *Napoléon le petit (Napoleon cel mic),* şi începe redactarea romanului *Histoire d'un crime (Istoria unei crime),* povestire detailată a loviturii de stat. Romanul nu va fi publicat decât după revenirea sa în Franţa, peste douăzeci de ani.
În aceiaşi zi (2 decembrie), Edmond şi Jules de Concourt încep redactarea *Jurnalului* lor pentru a colecta documente autentice în legătură cu noua epocă.

1852 Printr-un al doilea plebiscit, ratificat de un decret al Senatului, prinţul-preşedinte devine împărat al Franţei, sub numele de Napoléon al III-lea.
Victor Hugo se stabileşte în insula Jersey. Publică volumul său de versuri *Les châtiments.*
Se naşte, la Amiens, Paul Bourget.

1853 Napoléon al III-lea se căsătoreşte cu Eugénie de Montijo, care este încoronată împărătească a Franţei.
Leconte de Lisle publică *Poèmes antiques.*

1854 Stăpânit de mari ambiţii militare, Napoléon al III-lea se angajează în războiul Crimeii.

1855 Are loc expoziţia lui Gustave Courbet, moment foarte important în afirmarea realismului în artă.

1856 Apare volumul de versuri *Les contemplations* al lui Victor Hugo.

1857 Moare Alfred de Musset
Apare romanul *Madame Bovary* de Gustave Flaubert şi volumul de versuri *Les fleurs du mal (Florile răului)* al lui Charles Baudelaire.

1858 Văduva inginerului François Zola şi fiul ei, Émile Zola Zola, părăsesc oraşul Aix şi se stabilesc la Paris. Émile se înscrie ca elev în ultima clasă la liceul „Louis le Grand".
Apare *Roman d'un jeune homme pauvre (Romanul unui tânăr sărac)* al lui Octave Feuillet, scriitorul oficial al celui de al doilea Imperiu, romancier edulcorat şi fără substanţă, astăzi complet uitat.

1859 Zola cade, de două ori, la bacalaureat – în primăvară la Paris, şi în toamnă la Marsilia – din cauza cunoaşterii insuficiente (!) a limbii franceze.
Apare, la Londra, *Originea speciilor* a lui Charles Darwin. Apare volumul de versuri *La légende des siècles (Legenda veacurilor)* al lui Victor Hugo.

1860 aprilie. Zola se angajează funcţionar de vamă. Demisionează după două luni.

1862 Zola se angajează lucrător la librăria Hachette. Este folosit la împachetatul cărţilor. După câteva

luni devine şef de publicitate.
Obţine naturalizarea franceză şi scutirea de serviciul militar.
Apare marele roman *Les Misérables (Mizerabilii)* ai lui Victor Hugo.
Leconte de Lisle publică volumul de versuri *Poèmes barbares (Poeme barbare).*
Originea speciilor apare în traducerea franceză a d-rei Royer.
Apare romanul *Salambô* al lui Gustave Flaubert.

1863 Émile Zola se căsătoreşte cu Alexandrine Meley. Moare Alfred de Vigny.
Apare *Istoria literaturii engleze* a lui Hippolyte Taine, cu celebra prefaţă care va constitui un breviar filosofic al lui Zola.

1864 Émile Zola publică prima sa operă, culegerea de povestiri intitulată *Contes à Ninon (Povestiri pentru Ninon).*
Apare *Renée Mauperin,* romanul lui Edmond şi Jules de Goncourt.

1865 Apare una dintre marile opere de ştiinţă ale secolului, *Introduction a l'etude de la médicine expérimentale (Introducere la studiul medicinii experimentale)* a lui Claude Bernard, care va deveni una dintre cărţile de căpătâi ale lui Zola. Apare *Germinie Lacerteux* a fraţilor Goncourt. Zola scrie o cronică literară entuziastă a cărţii.

1866 Zola publică *La confession de Claude (Mărturisirea lui Claude), Le voeu d'une morte (Dorinţa unei moarte),* volumul *Mes haines – causeries littéraires et artistiques (Urile mele – dizertaţii literare şi artistice)* şi *Mon Salon (Salonul meu),* în care îşi reuneşte cronicele plastice publicate –

până la acea dată – prin diferite periodice.

1867 Zola publică studiul biografic şi critic *Edouard Manet,* pledoarie ditirambică pentru opera marelui pictor şi pentru tendinţele picturii noi.
Apare *Les Mystères de Marseille (Misterele Marsiliei),* roman în maniera lui Eugène Sue, publicat mai înainte sub formă de foileton în *Le Messager de Provence (Curierul Provenţei).*
Apare *Manette Salomon,* romanul fraţilor Goncourt, inspirat din viaţa pictorilor epocii.
Moare Charles Baudelaire.

2868 Émile Zola publică romanele *Madeleine Férat* şi *Thérèse Raquin,* care se bucură de o bună primire din partea publicului.
Apare *Le petit chose (Piciul)* al lui Alphonse Daudet.

1869 Apare romanul *L'education sentimentale (Educaţia sentimentală)* a lui Gustave Flaubert.
În Rusia apare *Război şi Pace* de Lev Tolstoi.

1870 Războiul franco-prusian.
1 Septembrie. Napoleon al III-lea capitulează la Sedan.
4 septembrie. Garnbetta proclamă instaurarea Republicii şi hotărăşte continuarea războiului.
27 Octombrie. Mareşalul Bazaine capitulează cu întreaga sa armată la Metz.

1870 Refugiat la Bordeaux, Zola este numit subprefect de Castelsarrasin, dar Garnbetta nu vrea să îi ratifice numirea. Cariera publică a scriitorului sfârşeşte înainte de a fi început.
Taine publică opera sa filosofică *De l'intelligence (Despre inteligenţă).*

Moare Jules de Goncourt.
Victor Hugo se întoarce la Paris, din exilul său.

1871 *18 ianuarie.* În Galeria Oglinzilor de la Versailles, Bismarck proclamă Imperiul german.
28 Ianuarie. Jules Favre începe negocierile de armistiţiu.
1 Martie. Adolphe Thiers, cunoscut istoric şi om politic francez, şef al puterii executive a Adunării Naţionale, aleasă la Bordeaux, acceptă condiţiile umilitoare ale armistiţiului.
18 Martie. Izbucneşte mişcarea revoluţionară a Comunei din Paris.
26 martie. Este proclamată Comuna din Paris.
21–28 mai. Lupte înverşunate între trupele versailleze şi comunarzi, înfrângerea Comunei se soldează cu mii de execuţii sumare şi cu 10.000 condamnări la detenţiune sau deportare.

1871 Zola publică primele două romane din ciclul „Les Rougon-Macquart”: *La Fortune des Rougon (Izbânda familiei Rougon)* şi *La curée (Prada).*

1872 Franţa reuşeşte să achite datoriile de război faţă de Germania.
Alphonse Daudet publică *Tartarin de Tarascon.*
Moare Théophile Gauthier, poet şi important critic de artă al generaţiei romantice.

1873 *24 mai.* Mareşalul Mac-Mahon, ales preşedinte al republicii, instaurează aşa-zisul regim al „ordinei morale”.

1873 Zola publică al III-lea volum din ciclul său. *Le ventre de Paris (Pântecele Parisului).*

1871 *15 aprilie.* 30 de pictori, printre care: Cézanne,

Manet, Renoir, deschid o expoziţie fără succes de public. Apare prima dată termenul de „impresionism”.

1874 An productiv pentru Zola. Publică două volume *Le forgeron (Fierarul), Nouveaux Contes à Ninon (Noi povestiri pentru Ninon),* al IV-lea volum din ciclul său, *La conquête de Plassans,* şi îşi încearcă norocul în teatru prin comedia *Les héritiers Rabourdin (Moştenitorii Rabourdin).*

1875 Opera Comică din Paris suspendă, după câteva spectacole, reprezentarea operei *Carmen,* considerată prea realistă.

1875 Apare *La faute de l’abbé Mouret (Greşeala abatelui Mouret),* al V-lea roman din seria proiectată de Zola.

1876 Are loc a doua expoziţie impresionistă, fără să obţină niciun succes de public.
Apare poemul *L’après-midi d’un faune (După-amiaza* unui *faun)* de Stéphane Mallarmé.

1876 Zola publică al VI-lea roman al ciclului, *Son Excellence Eugène Rougon (Excelenţa-sa Eugène Rougon).*
Jules Guesde traduce *Capitalul* în limba franceză şi fondează ziarul socialist *L’égalité (Egalitatea).*
Lev Tolstoi publică în Rusia *Anna Karenina.*
Apar *Trois Contes (Trei povestiri)* de Gustave Flaubert.

1877 *L’Assommoir,* al VII-lea volum al ciclului zolist, obţine un mare succes, alarmând pe reprezentanţii regimului „ordinei morale”. Următorul roman al ciclului, *Une page d’amour (O*

pagină de dragoste), apărut în acelaşi an, este un insucces.
16 aprilie. Are loc dejunul celebru de la restaurantul *„La Trap*" unde se reunesc maeştrii şi discipolii şcolii naturaliste.
Din banii proveniţi din vânzarea romanului L'*Assommoir,* Zola îşi cumpără casa de la Médan.

1878 Apare *La Fille Elisa* a lui Edmond de Goncourt.

1878 Zola îşi reuneşte într-un volum trei piese de teatru: *Thérèse Raquin* (dramatizare a romanului), Les *héritiers Rabotirdin* şi *Le bouton de rose (Mugurul de trandafir).*

1879 Mac-Mahon demisionează. Jules Grêvv devine preşedinte al Franţei.

1879 Zola îşi culege o serie de articole literare în volumul *La république et la littérature (Republica şi literatura).* „Republica va fi naturalistă, sau nu va fi", afirmă printre altele scriitorul.
Dramatizarea romanului *L'Assommoir* obţine un mare succes de public (100 de reprezentaţii).

1880 Apare în Rusia *Fraţii Karamazov* de F. M. Dostoievski.
Moare Gustave Flaubert.

1880 Moare mama lui Émile Zola.
Apare *Les soirées de Médan (Serile de la Médan),* şase nuvele de Zola, Maupassant, Huysmans, Hennique, Céard şi Alexis, inspirate din războiul franco-germon. Nuvela lui Zola se intitulează: *L'Attaque du Moulin (Atacul morii),* a lui Maüpassant: *Boule de suif (Bulgărele de seu).*
Zola îşi adună sub titlul *Le roman experimentale*

(Romanul experimental) următoarele articole programatice: *Lettre à la jeunesse (Scrisoare către tineret); Le naturalisme au théâtre (Naturalismul în teatru); L'argent dans la littérature (Banii în literatură); Du roman (Despre roman); La république et la littérature (Republica şi literatura).* Apare *Nana,* al IX-lea roman al ciclului, acuzat de pornografie. Criticul Jules Clarétie, adversar al naturalismului, declară anul 1880 anul pornografiei.

1881 Zola desfăşoară o bogată activitate de teoretician literar. Volumul *Documents littéraires, études, et portraits (Documente literare, studii şi portrete)* cuprinde următoarele articole: *Chateaubriand, Victor Hugo, Alfred de Musset, Th. Gauthier, Poeţii contemporani, Despre moralitate în literatură.* Apar două noi culegeri de articole: *Le naturalisme au théâtre şi Nos auteurs dramatiques (Autorii noştri dramatici).* De mai mare importanţă este volumul *Les romanciers naturalistes,* cuprinzând 6 capitole: *Balzac, Stendhal, Gustave Flaubert, Edmond* şi *Jules de Goncourt, Alphonse Daudet* şi *Romancierii contemporani.*

1882 Paul Deroulède, politician de dreapta şi poet. mediocru, întemeiază „Liga patrioţilor.

1882 Zola publică o nouă culegere de articole: *Une campagne (O campanie)* şi *Pot-Bouille* – al X-lea volum al ciclului „Rougon-Macquart".

1883 Fr. Nietzsche publică *Aşa grăit-a Zarathustra.* Apar *Souvenirs d'enfance et de jeunesse (Amintirile copilăriei şi ale tinereţii)* de Ernest Renan.

1883 Zola publică *„Au bonheur des dames" („La*

Paradisul femeilor, al XI-lea volum din serie, şi o culegere de nuvele *Le capitaine Burle Căpitanul Burle).* Volumul cuprinde nuvelele: *Comment on meurt (Cum mor oamenii); Pour une nuit d'amour*, *(Pentru o noapte de iubire); Aux champs (La câmp); La fête à Coqueville (Sărbătoarea din Coqueville)* şi *L'inondation (Inundaţia).*
Apare *Le roman naturaliste* al lui Ferdinand Brunetière, operă de critică-polemică împotriva naturalismului.

1884 *Sapho,* ai lui Alphonse Daudet, şi A *rebours,* al lui Huysmans, sunt romanele de cel mai mare succes al anului.

1884 Zola publică *Germinal* în foileton. Apare al XII-lea roman al ciclului, *La joie de vivre (Bucuria de a trăi).*
Apare un nou volum de nuvele *Naïs Micoulin,* cuprinzând, pe lângă nuvela care dă titlul, următoarele: *Nantas, La mort d'Olivier Bêcaille (Moartea lui Olivier Bêcaille); Madame Neigeon; Les coquillages de M. Chabre (Scoicile d-lui Chabre)* şi *Jacques Damoar.*
Dramatizările realizate de William Busnach după romanele: L'*Assommoir, Nana şi Pot-Bouille* apar într-un volum prefaţat de Zola.

1885 *iunie 1.* Rămăşiţele pământeşti ale lui Victor Hugo sunt depuse la Pantéon. Zi de doliu naţional.
Apare *Bel-Ami* de Guy de Maupassant.

1885 *Germinal,* capodopera lui Zola, al XIII-lea roman al ciclului, obţine un uluitor succes.

1886 *Burghezii din Calais,* celebra sculptură a lui Rodin stârneşte o polemică aprinsă.

1886 Zola publică *L'oeuvre* (Opera), al XIV-lea roman al ciclului.

1887 Preşedintele Jules Grévy demisionează. Sadi Carnot devine preşedinte al Franţei.

1887 Zola publică piesa *Renée,* dramatizare a romanului *La curée* şi romanul *La Terre (Pământul),* al XV-lea din serie, care stârneşte o violentă reacţie.
Manifestul celor cinci – Paul Bonnetain, J. H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Marguerite şi Gustave Guiche – denunţă naturalismul ca o literatură maladivă şi antirealistă.

1888 Creşte influenţa politică a extremei drepte. Pentru a combate această situaţie, Clemenceau fondează „Liga drepturilor omului".

1888 După o viaţă familiară ireproşabilă, Émile Zola are o legătură extraconjugală cu Jeanne Rozerot, în vârstă de 20 de ani. Viaţa lui Zola se va împărţi de acum încolo între două cămine. Din această legătură s-au născut doi copii naturali, recunoscuţi de soţia scriitorului, după moartea acestuia. Fiica lui, Denise Le Blond-Zola (a fost botezată cu numele eroinei din *„La Paradisul femeilor"),* a scris o carte preţioasă din punct de vedere documentar, asupra vieţii tatălui ei. Zola publică *Le rêve (Visul),* al XVI-lea roman al seriei.
Scriitorul este numit cavaler al *Legiunii de onoare.*

1889 Republica este periclitată – de eventualitatea unei lovituri de stat a generalului Boulanger. Înfrânt, Boulanger se sinucide la Bruxelles.
Paul Bourget publică *Le disciple (Discipolul);*

Maurice Barrés, *Un homme libre (Un ora liber);* Paul Claudel, piesa *Tête d'or.*
Apare *Essai sur les données immédiates de la conscience (Esseu asupra datelor imediate ale conştiinţei)* al lui – Henri Bergson.

1890 Apare *Thaïs* de Anatole France.

1890 Zola publică *La bête humaine (Bestia umană),* al XVII- lea roman al seriei.

1891 Zola publică *L'argent (Banii),* al XVIII-lea volum al ciclului.
Apare drama lirică *Le rêve* (versuri de Louis Gallet, muzica de Alfred Bruneau), inspirată din romanul lui Zola.
Jules Huret deschide o anchetă în *Figaro* asupra naturalismului. Răspund o sumedenie de scriitori remarcabili ai epocii, printre care şi Zola. Concluzia lui Jules Huret este următoarea: *„L'école a fait son temps" (Şcoala* şi-a *trăit traiul).* Istoria literară a reţinut amuzată răspunsul telegrafic al scriitorului naturalist Paul Alexis: *„Naturalisme pas mort. Lettre suit" „Naturalismul n-a murit. Urmează scrisoarea").*

1892 Moare Ernest Renan.

1892 Zola publică *Le débâcle (Prăbuşirea),* penultimul roman al seriei, inspirat de înfrângerea Franţei şi de prăbuşirea Imperiului în 1870.

1893 Încep atentatele anarhiste. Auguste Vaillant aruncă a bombă în Camera deputaţilor.
Moare Guy de Maupassant.
Moare Hippolyte Taine;

1893 Zola îşi încheie ciclul „Rougon-Macquarte” cu romanul *Le docteur Pascal.*
Poetul Louis Gallet şi compozitorul Alfred Bruneau îşi continuă colaborarea, realizând o nouă dramă lirică, după nuvela lui Zola *L’attaque du moulin”.*

1894 *5 februarie.* Anarhistul Auguste Vaillant este executat. Atentatele anarhiştilor se înteţesc.
12 februarie. Explodează bomba de la cafeneaua „Terminus”. Émile Henry, autorul acţiunii teroriste, este executat la 21 mai.
24 iunie. Preşedintele Republicii, Sadi Carnot, este asasinat la Lyon de către anarhistul italian Jeronimo Caserio. Acesta este executat la 16 august.
Casimir Perier devine, pentru scurtă vreme, preşedintele Republidi.
15 octombrie. Căpitanul Alfred Dreyfus, din Marele Stat major al Armatei franceze, de origine evreu, este arestat sub acuzarea că ar fi predat ataşatului militar german un borderou cuprinzând diferite informaţii cu caracter militar.
19 Decembrie. Pe baza depoziţiilor locotenent-colonelului Henry, tribunalul militar, în şedinţă secretă, îl condamnă pe Alfred Dreyfus la deportare pe viaţă.
Moare Leconte de Lisle.
Claude Debussy, compune *L’après-midi d’un faune (După-amiaza unui faun),* inspirat după poemul cu acelaşi nume al lui Stéphane Mallarmé. Începe să se utilizeze termenul de „muzică impresionistă”.
Apare *Le Lys rouge (Crinul roşul)* de Anatole France.

1895 *Ianuarie* 5. Are loc în curtea şcolii militare degradarea lui Alfred Dreyfus. În timpul

ceremoniei, acuzatul repetă mereu: „Soldaţi, se degradează un nevinovat. Trăiască Franţa! Trăiască armata!”
Condamnatul este deportat în Insula Diavolului.
17 ianuarie. Felix Faure devine preşedinte al Republicii.
1 Iulie. Locotenent-colonelul Picquart este numit comandant al *S.R. (Section de Statistique)* al Statului major, în urma morţi colonelului Sandhen, şef al acestui serviciu în timpul condamnării lui Dreyfus.
Apare romanul *En route (Pe drum)* de J. K. Huysmans.

1896 Publicistul Bernard Lazare lansează un apel pentru revizuirea procesului Dreyfus, susţinând nevinovăţia acuzatului. Apelul este înfierat de unanimitatea Camerei Deputaţilor.
În luna martie, locotenent-colonelul Picquart descoperă o scrisoare a ataşatului militar german, prin care acesta îşi exprimă dorinţa de a relua legăturile cu contele Esterhazy, ofiţer al statului major. Confruntând scrisul lui Dreyfus, al lui Esterhazy şi al borderoului, Picquart constată o surprinzătoare asemănare între ele. Prezentând expertului Bertillon, care îl acuzase pe Dreyfus, scrisul lui Esterhazy, acesta confirmă identitatea dintre scrisul acestuia şi cel din borderou. Convins că adevăratul spion este Esterhazy, Picquart cere, la 3 septembrie, generalului Gonse, subşeful Statului major, revizuirea procesului. Henry îl acuză pe Picquart că a falsificat scrisoarea ataşatului german pentru a-l salva pe Dreyfus. Refuzând să accepte muşamalizarea afacerii, Picquart este trimis într-o misiune specială în Tunis. Vicepreşedintele senatului, Scheurer-Kestner, în urma unor informaţii primite de la

Leblois, avocatul lui Picquart, insistă pentru revizuirea procesului. Ministrul de război, generalul Billot, ordonă studierea afacerii, dar locotenent-colonelul Henry, locţiitor al lui Picquart la conducerea S.R., alcătuieşte un nou dosar cu fotografii falsificate ale unor pretinse scrisori ale lui Dreyfus către împăratul Wilhelm al II-lea şi o aşa-zisă scrisoare care îl acuză direct pe Dreyfus.
Mor: Edmond de Goncourt şi Paul Verlaine.
Bergson publică marea sa operă filosofică *Matière et Mémoire (Materie şi Memorie).*

1896 Apare *Borne,* al doilea roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes" (primul, *Lourdes,* apăruse în 1894).

1897 Mare agitaţie de presă în jurul afacerii Dreyfus. Reproducerea în ziarul *Le Matin* a faimosului borderou are consecinţe neprevăzute. Bancherul Castro, declară că recunoaşte scrisul clientului său, contele Esterhazy.
La 6 noiembrie, Gabriel Monod, profesor de istorie la „Şcoala Normală Superioară", denunţă într-o scrisoare apărută în *Le Temps* ilegalitatea condamnării lui Dreyfus. La 15 noiembrie, fratele condamnatului, Mathieu Dreyfus, cere revizuirea procesului şi punerea sub acuzare a contelui Esterhazy.

1897 Zola, convins prin intermediul probelor furnizate de Scheurer-Kestner, de nevinovăţia lui Dreyfus, publică la 20 noiembrie un articol în *Figaro,* cerând categoric revizuirea procesului. La 4 decembrie 1897, Camera înfierează pe Zola şi pe toţi partizanii revizuirii. Ca replică, Zola tipăreşte broşura *lettre à* la Jeunesse *(Scrisoare către tineret),* şi militează cu exaltare sporită pentru

revizuirea procesului.
Moare Alphonse Daudet.
Apare romanul *Les déracines (Dezrădăcinaţii)* al lui Maurice Barrés.
André Gide publică *Les nourituires terrestres (Fructele pământului).*
Zola publică o nouă culegere de articole literare sub titlul *Nouvelle Campagne (Noua Campania)* şi scrie pentru compozitorul său, Alfred Bruneau, libretul unei drame lirice, *Messidor.*

1898 *10 ianuarie.* Contele Esterhazy, la propria sa cerere, este judecat de un consiliu de război, cu uşile închise, Picquart, chemat din Tunis, are o confruntare violentă cu Henry. Esterhazy este achitat, în schimb este arestat Picquart, sub motivul divulgării de secrete militare. Scheurer-Kestner, respectabilul vicepreşedinte al Senatului, audiat în proces, cere permisiunea să citească scrisorile generalului Gonse, adresate lui Picquart, prin care acesta recomanda şefului S.R.-ului să nu se mai preocupe de această problemă. Cererea lui Scheurer-Kestner fiind respinsă, a doua zi scrisorile respective sunt publicate în presa revizionistă.
13 ianuarie. Zola publică în ziarul *l'Aurore* o scrisoare deschisă către Felix Faure, preşedintele Republicii. Titlul *J'accuse* i-a fost sugerat de Georges Clemenceau, unul dintre fruntaşii politici câştigaţi, fără rezerve, cauzei revizuirii. Zola acuză pe ministrul de război, pe fostul ministru de război, pe şefii Statului major şi pe ofiţerii superiori, implicaţi în anchetarea lui Dreyfus, de complicitate la săvârşirea unei crime. În urma scrisorii lui Zola, foarte mulţi scriitori, oameni de ştiinţă, artişti (Anatole France, Jean Perrin, Lucien Herr, Claude Monet, Charles Péguy etc.)

îmbrăţişează cauza revizuirii. Încep mari agitaţii de stradă.
7 februarie, Zola, dat în judecată pentru delictul de defăimare, apare în faţa Curţii cu juraţi din departamentul Seine. Procesul se desfăşoară sub continua presiune a autorităţilor. Generalii interogaţi refuză să aducă clarificările necesare, sub pretextul păstrării secretului militar. Toţi se străduiesc să-l învinuiască pe Dreyfus, scoţându-l pe Esterhazy de sub orice acuzare.
23 februarie. Zola este condamnat la un an închisoare şi 3.000 de franci amendă.
2i februarie. Intelectualii dreyfusarzi se grupează în „Liga drepturilor omului şi ale cetăţeanului".
După casarea sentinţei, la 2 aprilie, Zola este condamnat a doua oară, la 18 iulie.
La insistenţele lui Clemenceau, scriitorul pleacă la Londra.
30 August. În cadrul anchetei ordonată de noul ministru de război Godefroy Cavaignac, locotenent-colonelul Henry recunoaşte că a fabricat scrisoarea din 1896, care a constituit un nou cap de acuzare împotriva lui Dreyfus. Henry este arestat.
31 August. Locotenent-colonelul Henry îşi taie beregata cu briciul în celula sa.
Esterhazy fuge la Londra.
17 septembrie. Consiliul de miniştri hotărăşte revizuirea procesului.
Decembrie. Intelectualii anti-revizionişti formează „Liga patriei franceze". În fruntea acestei grupări se află Fr. Coppée, Jules Lemaâtre, Maurice Barres, Charles Mauras, Ferdinand Brunetière, Paul Bourget etc. Lupta dintre cele două ligi depăşeşte cadrul afacerii Dreyfus, transformându-se într-o confruntare pe plan politic, social şi etic, a extremei stângi şi a extremei drepte.

Moare Stephane Mallarmé.
Apare *Paris,* ultimul roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes”.

1889 *16 februarie.* Moare Felix Faure; Émile Loubet devine preşedintele Republicii.
3 Iunie. Curtea de casaţie anulează sentinţa de condamnare a lui Dreyfus şi retrimite procesul spre rejudecare Consiliului de război din Rennes. Dreyfus este condamnat a doua oară cu circumstanţe atenuante.

1899 Zola revine din Anglia în septembrie.
Dreyfus, graţiat de noul preşedinte al Republicii, este pus în libertate.
Cu romanul *Fécondité (Fecunditate),* Zola iniţiază un nou ciclu, „Les quatres Evangiles” („Cele patru Evanghelii”). Se pare că scriitorul nu putea gândi decât ciclic.

1900 *L’appel au soldat* a lui Maurice Barrés apare într-un moment total nepotrivit, după loviturile morale primite de armată în timpul afacerii Dreyfus.
Apare *Connaissance de l'Est (Cunoaşterea Răsăritului)* a lui Paul Claudel.
Charles Péguy întemeiază *Les cahiers de Quinzaine (Caietele chenzinei),* propunându-şi, printre altele, să menţină treaz spiritul eroic al începuturilor Afacerii Dreyfus şi să lupte împotriva utilizării ei în scopuri demagogice.

1901 Zola continuă colaborarea cu Alfred Bruneau, scriind libretul dramei lirice *l’Ouragan (Uraganul).*
Adună articolele publicate în timpul Afacerii Dreyfus în volumul *La vérité en marche (Adevărul în mers).*
Apare *Travail (Muncă),* al doilea roman al ciclului

„Quatre Evangiles”.

1902 *29 septembrie.* Zola moare asfixiat de fumul de cărbuni din soba dormitorului său.
Înmormântarea lui se transformă într-o manifestaţie de solidaritate a tuturor forţelor de stânga din Franţa. Anatole France, în foarte frumoasa şi emoţionanta lui oraţiune funebră, îl declară „un moment al conştiinţei umane”.

1903 Apare *Vérité (Adevăr),* al treilea roman al ultimului ciclu. Romanul *Justice (Dreptate)* nu a mai fost scris.

Zola nu a lăsat în urma lui prea multe opere postume. În 1905, Alfred Bruneau publică textul comediei lirice *L’enfant-roi (Copilul-rege).* Compozitorul a adaptat pentru scena lirică şi alte povestiri ale lui Zola, scriind el însuşi şi textul şi muzica. În 1907 i s-a publicat corespondenţa din tinereţe şi în 1908 cea de maturitate. Aşa-zisele poeme lirice, publicate de-abia în 1921, ne revelează un poet sensibil, cu anxietăţi moderne şi foarte „existenţiale” (poemul *Lazare).*

1906 *iulie 12.* Curtea de casaţie, Curtea supremă şi toate Camerele reunite anulează sentinţa de condamnare de la Rennes, dată împotriva lui Alfred Dreyfus.
22 Iulie. Alfred Dreyfus este numit cavaler al Legiunii de onoare. Decorarea are loc în curtea şcolii militare unde a fost degradat. La ceremonie asistă şi generalul Picquart.

1908 6 *iunie.* Rămăşiţele pământeşti ale lui Zola sunt depuse la Panteon. Victor Hugo şi Émile Zola sunt scriitorii cărora Franţa le-a adus acest suprem

omagiu.

I

În strada Neuve-Saint-Augustin, o aglomeraţie de trăsuri opri birja încărcată cu trei cufere care îl aducea pe Octave de la gara Lyon. Tânărul coborî geamul uneia dintre portiere, în ciuda frigului pătrunzător al după amiezii mohorâte de noiembrie. Rămase uimit de scăderea bruscă a zilei în acest cartier cu străzi înguste, forfotind de lume. Înjurăturile birjarilor, plesnind caii ce fornăiau, înghiontirile fără sfârşit de pe trotuare, şirul des al dughenelor înţesate de băieţi de prăvălie şi de clienţi îl zăpăceau; căci dacă visase Parisul mai curat, el nu şi-l închipuise cu un comerţ atât de intens, şi îl simţea întrutotul deschis dorinţelor oamenilor veseli şi viguroşi.

Birjarul se aplecase.

— Pasajul Choiseul?

— Nu, strada Choiseul… O casă nouă, cred.

Şi birja nu trebui decât să întoarcă puţin, casa era a doua, o casă mare cu patru etaje, al cărei zid de piatră păstra o paloare uşor roşcată, între tencuiala scorojită a vechilor faţade învecinate. Octave coborâse pe trotuar şi o măsura, o studia cu o privire maşinală, de la magazinul de mătăsuri de la parter şi mezanin, până la ferestrele retrase de la etajul al patrulea, ce se deschideau peste o terasă îngustă. La primul etaj, mai multe capete de femei susţineau un balcon cu o balustradă de fontă migălos cizelată. Ferestrele aveau încadraturi complicate, cioplite grosolan după şabloane; şi, mai jos, deasupra porţii în două

canaturi, încă mai încărcată de ornamente, doi amoraşi desfăşurau un cartuş pe care era scris numărul, luminat noaptea de un bec de gaz.

Un domn corpolent, blond, care ieşea din vestibul, se opri brusc, zărindu-l pe Octave.

— A, iată-te! strigă el. Te aşteptam abia mâine!

— Într-adevăr, răspunse tânărul, am plecat din Plasans cu o zi mai devreme... Probabil că nu-i pregătită camera?

— O, ba da!... Am închiriat-o de cincisprezece zile şi am mobilat-o imediat, aşa cum mi-ai cerut. Aşteaptă, vreau să te instalez.

Se întoarse în casă, în ciuda insistenţelor lui Octave. Birjarul coborâse cele trei cufere. Stând în picioare în loja portarului, un bărbat demn, cu faţa prelungă, rasă; de diplomat, răsfoia cu gravitate *le Moniteur*. Catadicsi totuşi să se ocupe şi de cuferele aşezate lângă uşă; apoi, apropiindu-se, îl întrebă pe locatarul său, arhitectul de la al treilea, cum îl numea:

— Domnule Campardon, dumnealui este persoana?

— Da, domnule Gourd, e domnul Octave Mouret, pentru care am închiriat camera de la patru. Va dormi acolo şi va lua masa la noi... Domnul Mouret, pe care vi-l recomand, este un prieten de-al părinţilor soţiei mele.

Octave privea intrarea, alcătuită din panouri de imitaţie de marmură şi a cărei boltă era decorată cu mai multe roze. În partea din fund, curtea, pavată şi acoperită cu ciment, lăsa o puternică impresie de curăţenie austeră; la uşa grajdurilor, un vizitiu freca o zăbală cu o bucată de piele. Soarele nu pătrundea niciodată în acea parte a curţii.

Între timp, domnul Gourd cerceta cu atenţie cuferele. Le împinse cu piciorul, deveni respectuos în faţa greutăţii lor, şi spuse că se duce în căutarea unui comisionar, care să le urce pe scara de serviciu.

— Doamnă Gourd, eu plec, strigă el aplecându-se spre lojă.

Această lojă era de fapt o mică încăpere cu geamuri luminoase, înzestrată cu o mochetă cu flori roşii şi mobilă

de palisandru; printr-o uşă întredeschisă se vedea un colţ din camera de. culcare, cu un pat îmbrăcat în rips de un roşu-închis. Doamna Gourd, o femeie foarte grasă, cu părul împodobit de panglici galbene, stătea răsturnată într-un fotoliu, cu braţele încrucişate, în semn că nu avea nimic de făcut.

— Ei, să urcăm! spuse arhitectul.

Şi, pe când împingea uşa de acaju a vestibulului, adăugă, observând, pe chipul tânărului impresia produsă de scufia de catifea neagră şi papucii albaştri-deschis ai domnului Gourd.

— Ştii, e fostul valet al ducelui de Vaugelade.

— A! făcu simplu Octave.

— Cum îţi spun, şi s-a căsătorit cu văduva unui mic portărel din Mort-la-Ville. Au chiar o casă, acolo. Dar aşteaptă să ajungă la trei mii de franci rentă, ca să se retragă... Oh, nişte portari cumsecade!

Vestibulul şi scara erau de un lux violent. Jos, o statuetă de femeie, un soi de napoletană aurită în întregime, ţinea pe creştet o amforă din care ieşeau trei becuri de gaz, prevăzute cu globuri fără luciu. Panourile din imitaţie de marmură albă, cu margini trandafirii, urcau cu regularitate în casa rotundă a scării; în timp ce balustrada de fontă, acoperită cu lemn de acaju, imita argintul vechi, cu ornamente de frunze aurite. Un covor roşu, fixat în triunghiuri de aramă, acoperea treptele. Dar ceea ce îl izbi în chip deosebit pe Octave, când intră, era o căldură de seră, o undă călduţă pe care o gură i-o sufla în faţă.

— Ia te uită, spuse el, scara e încălzită?

— Fără îndoială, răspunse Campardon. Acum, toţi proprietarii care se respectă fac această cheltuială... Casa e foarte bine, foarte bine...

Întoarse capul, de parcă ar fi sondat pereţii cu ochiul lui de arhitect.

— Dragul meu, ai să vezi, casa este extraordinar de bine... Şi e locuită numai de oameni cumsecade!

Şi, urcând încet scările, începu să numească locatarii. La

fiecare etaj erau câte două apartamente, unul la stradă, celălalt spre curte, şi uşile lor de acaju lăcuit se aflau faţă în faţă. Mai întâi spuse câteva cuvinte despre domnul Auguste Vabre: era fiul cel mare al proprietarului; preluase, din primăvară, magazinul de mătăsuri de la parter, şi ocupa, de asemenea, şi mezaninul. Apoi, la primul etaj, locuiau, spre curte, celălalt fiu al proprietarului, domnul Théophile Vabre, cu soţia, iar spre stradă însuşi proprietarul, un fost notar din Versailles, care de altfel stătea la ginerele său, domnul Duveyrier, consilier la Curtea de apel.

— Un bărbat zdravăn, care nu are nici patruzeci şi cinci de ani, spuse Campardon oprindu-se. Drăguţ, nu-i aşa?

Urcă două trepte şi, întorcându-se brusc, adăugă:

— Apă şi gaz la toate etajele.

Sub fereastra înaltă a fiecărui palier, ale cărui geamuri, mărginite de ornamente greceşti, luminau scara ca ziua, se afla o banchetă îngustă de catifea. Arhitectul îl atrase atenţia că pe ea puteau să se aşeze persoanele în vârstă. Apoi, cum trecuse de etajul doi fără să numească locatarii:

— Şi aici? întrebă Octave arătând uşa marelui apartament.

— Oh, aici locuiesc oameni pe care nu-i vedem, nimeni nu-i cunoaşte!... Casa s-ar lipsi cu plăcere de ei. În sfârşit, pete se găsesc pretutindeni...

Avu o pufnire de dispreţ.

— Cred că domnul scrie cărţi.

Dar, la etajul trei, râsul lui de satisfacţie apăru din nou. Apartamentul dinspre curte era împărţit în două: locuiau aici doamna Juzeur, o femeie nefericită, şi un domn foarte distins, care închiriase o cameră, unde venea o dată pe săptămână pentru diverse treburi, Dând aceste explicaţii, Campardon deschise uşa celuilalt apartament.

— Aici suntem la mine, reluă el. Aşteaptă o clipă, trebuie să iau cheia dumitale... Vom urca mai întâi în camera dumitale, iar pe soţia mea ai s-o vezi după aceea.

În cele două minute cât rămase singur, pe Octave îl copleşi liniştea gravă a scării. Se aplecă peste balustradă,

în aerul călduţ care venea din vestibul; înălţă capul, ascultând dacă nu răzbătea vreun zgomot de sus. Stăruia o pace grea, de salon burghez, încuiat cu grijă, unde nu pătrundea nicio adiere de afară. În spatele frumoaselor uşi de acaju strălucitor părea să se deschidă abisuri de onestitate.

— O să ai vecini excelenţi, spuse Campardon reapărând cu cheia: spre stradă, toată familia Josserand, tatăl, casier la fabrica de cristale Saint-Joseph, şi două fete de măritat; alături de dumneata, mica familie a funcţionarului Pichon, nişte oameni care nu se scaldă în aur, dar de o educaţie perfectă... Totul trebuie închiriat, nu-i aşa? chiar şi într-o casă ca aceasta.

Începând de la etajul trei, covorul roşu se sfârşea şi era înlocuit cu o simplă pânză de cânepă cenuşie. Octave, atins în amorul propriu, simţi o uşoară nemulţumire. Scara îi dăduse, încetul cu încetul, un sentiment de respect; îl emoţiona faptul că locuia într-o casă atât de bine, după expresia arhitectului. Intrând, în urma acestuia, în coridorul ce ducea la camera sa, zări, printr-o uşă întredeschisă, o femeie tânără stând în picioare în faţa unui leagăn. Auzind zgomot, ea înălţă capul. Era blondă, cu ochi luminoşi şi fără expresie; şi nu reţinu, mai clar, decât această privire, căci tânăra, roşind dintr-odată, împinse uşa, cu aerul ruşinat al unei persoane surprinse.

Campardon se întorsese, ca să repete:

— Apă şi gaz la toate etajele, dragul meu.

Apoi, arătă o uşă care dădea spre scara de serviciu. Mai sus, se aflau camerele servitorilor. Şi, oprindu-se în fundul coridorului, spuse:

— Iată-ne, în sfârşit, la dumneata.

Camera, pătrată, destul de mare, tapetată cu hârtie cenuşie cu flori albastre, era mobilată foarte simplu. Aproape de alcov era amenajat un cabinet de toaletă, într-un spaţiu care abia îi îngăduia să se spele pe mâini. Octave se duse de-a dreptul la fereastra prin care pătrundea o lumină verzuie. Jos, curtea se întindea tristă şi curată, cu

pavajul ei regulat, cu cişmeaua al cărei robinet de aramă lucea. Şi nicio fiinţă, niciun zgomot; nimic, decât ferestrele uniforme, fără o colivie de pasăre, fără o glastră de flori, scoţând în evidenţă monotonia cu perdelele lor albe. Pentru a se ascunde zidul mare şi gol al casei din stânga, care închidea pătratul curţii, se repetaseră ferestrele, nişte ferestre false, pictate, cu jaluzelele închise pentru totdeauna, în spatele cărora părea să continue viaţa izolată a apartamentelor vecine.

— O să mă simt minunat! strigi Octave încântat.

— Nu-i aşa? spuse Campardon. Îţi jur că m-am ocupat ca pentru mine; de altfel, am urmat indicaţiile din scrisorile dumitale... Deci, mobilierul îţi place? Este exact ce trebuie pentru un burlac. Mai târziu, ai să vezi dumneata.

Şi cum Octave îi strângea mâinile, mulţumindu-i, cerându-i iertare că i-a pricinuit atâta bătaie de cap, el reluă, cu un aer serios:

— Dar, viteazule, niciun fel de gălăgie aici, şi mai ales nicio femeie... Crede-mă! Dacă aduci o femeie, s-ar produce revoluţie.

— Fiţi fără teamă! murmură tânărul întrucâtva neliniştit.

— Nu, lasă-mă să-ţi spun, pentru că eu voi fi cel compromis... Ai văzut casa. Toţi burghezi, şi de-o moralitate! Chiar şi aşa, între noi fie vorba, exagerează. Niciodată un cuvânt în plus, niciodată mai mult zgomot decât ai auzit... Bun! Domnul Gourd se va duce să-l caute pe domnul Vabre, noi vom fi basma curată! Dragul meu, îţi cer asta pentru liniştea mea: respectă casa.

Octave, cucerit de atâta onestitate, jură să respecte casa. Atunci Campardon, aruncând împrejur o privire neîncrezătoare şi coborând glasul, de parcă l-ar fi putut auzi cineva, adăugă cu ochii scăpărând:

— În afara casei, nu priveşte pe nimeni. Ei? Parisul e destul de mare, găseşti atâtea locuri... Eu, în definitiv, sunt artist, puţin îmi pasă!

Un comisionar aduse cuferele. Când se termină instalarea, arhitectul asistă patern la toaleta lui Octave.

Apoi se ridică şi spuse:

— Acum, să coborâm, să-mi vezi soţia.

La etajul trei, fata în casă, o tânără zveltă, oacheşă şi cochetă, le spuse că doamna era ocupată. Vrând să-l facă pe tânărul său prieten să se simtă bine, şi stârnit de altfel de primele sale explicaţii, Campardon îl luă să-i arate apartamentul: întâi, salonul cel mare, alb şi auriu, bogat împodobit cu ornamente aplicate, aflat între un salonaş verde, pe care îl transformase în cabinet de lucru, şi dormitor, unde acum nu se putea intra, dar îi arătă forma îngustă şi tapetul violet. Cum apoi îl introduse în sufrageria lucrată toată în imitaţie de lemn, cu o complicaţie extraordinară de baghete şi casete, Octave, cucerit, strigă:

— Ce bogăţie!

Pe tavan, două crăpături mari întrerupeau casetele şi, într-un colţ, zugrăveala se cojise, lăsând să se vadă zidul.

— Da, face impresie, spuse domol arhitectul, cu privirea fixată în tavan. Ştii, aceste case sunt construite ca să facă impresie... Numai că nu trebuie să cercetezi prea îndeaproape pereţii. Nici nu au doisprezece ani şi au şi început să se dărâme... Se face faţada din piatră ce-ţi ia ochii, cu sculpturi pompoase; se lăcuieşte scara în trei straturi; se auresc şi se zugrăvesc ţipător apartamentele; şi asta măguleşte lumea, inspiră consideraţie... O, e încă solidă; oricum, o să dureze cât noi!

Traversară din nou anticamera luminată de geamuri fără luciu. La stânga, dând spre curte, se afla o a doua cameră, unde dormea fiica sa Angèle; complet albă, în această după-amiază de noiembrie camera era de o tristeţe de mormânt. În sfârşit, la capătul coridorului se găsea bucătăria, unde ţinu cu tot dinadinsul să-l ducă, spunându-i că trebuia să cunoască totul.

— Hai, intră, repetă el împingând uşa.

Se auzi o larmă îngrozitoare. În ciuda frigului, fereastra era larg deschisă. Rezemate cu coatele pe bara de sprijin, oacheşa fată în casă şi bucătăreasa grasă, o bătrână debordantă, se aplecaseră asupra puţului îngust al unei

curţi interioare, unde se deschideau, faţă în faţă, bucătăriile fiecărui etaj. Întinse din mijloc, strigau amândouă deodată, în timp ce, din fundătura aceea urca rumoarea unor voci deşucheate, amestecate cu hohote de râs şi înjurături. Era ca revărsarea unui canal: toată servitorimea casei se afla prezentă acolo, la distracţie. Octave îşi aduse deodată aminte de somptuozitatea burgheză a marii scări.

Dar, avertizate de un instinct, cele două femei întoarseră capul. Rămaseră încremenite văzându-şi stăpânul împreună cu un domn. Se auzi o fluierătură uşoară, ferestrele se închiseră, şi totul recăzu într-o linişte de moarte.

— Ce e, Lisa? întrebă Campardon.

— Domnule, răspunse fata, foarte agitată, e tot împuţita asta de Adèle. A aruncat maţe de iepure pe fereastră... Domnul ar trebui să vorbească neapărat cu domnul Josserand.

Campardon rămase grav, dorind să nu se amestece. Se întoarse în cabinetul său de lucru, spunându-i lui Octave:

— Ai văzut totul. La fiecare etaj, apartamentele se repetă. Eu plătesc două mii cinci sute de franci, şi locuiesc tocmai la etajul trei! Chiriile cresc din zi în zi. Domnul Vabre scoate cam douăzeci şi două de mii de franci din imobilul său. Şi vor creşte mereu, pentru că e vorba să deschidă o cale largă, din piaţa Bursei până la Operă, O casă, al cărei teren l-a luat pe nimic, în urmă cu mal puţin de doisprezece ani, după acel mare incendiu, aprins de servitoarea unui droghist!

Când intrară, Octave văzu deasupra unei mese de desen, în lumina clară a ferestrei, o imagine a sfinţeniei bogat încadrată, o Fecioară arătând pe pieptul său deschis o uriaşă inimă care ardea. Nu putu să-şi reţină o mişcare de surpriză; se uită la Campardon, pe care la Plassans îl cunoscuse ca pe un bărbat foarte poznaş.

— A! nu ţi-am spus, reluă acesta înroşindu-se uşor, am fost numit arhitect diocezial, da, la Evreux. Oh, în privinţa banilor e o mizerie, abia ajung la două mii de franci pe an! Dar n-am mai nimic de făcut, doar din când în când câte un

drum; pentru celelalte treburi, am acolo un inspector... Şi, vezi dumneata e mare lucru să poţi pune pe cărţile de vizită: arhitect al guvernului. Nici nu-ţi imaginezi câte lucrări îmi înlesneşte în înalta societate.

Şi, vorbind, nu-şi lua ochii de la Fecioara cu inima cuprinsă de flăcări.

— La urma urmelor, continuă el într-un neaşteptat acces de sinceritate, puţin îmi pasă de intrigile lor!

Dar, pentru că Octave începuse să râdă, arhitectul fu cuprins de teamă. De ce se destăinuia acestui tânăr? Începu să se uite pieziş, împrumută un aer de căinţă şi încercă să-şi reia fraza.

— Puţin îmi pasă, şi nu prea... O, Doamne, da, se întâmplă! Ai să vezi, ai să vezi, prietene: după ce vei fi trăit puţin, vei face ca toată lumea.

Şi-i vorbi de cei patruzeci şi doi de ani ai lui, de vidul existenţei, poză într-o melancolie ce nu se potrivea câtuşi de puţin cu sănătatea sa robustă. Pe capul de artist pe care şi-l modelase, cu părul în vânt, barba tunsă ca Henric al IV-lea, se regăseau craniul plat şi falca pătrată a burghezului cu spirit mărginit, cu pofte lacome. În tinereţe fusese de o veselie obositoare.

Ochii lui Octave se opriseră pe un număr din *Gazette de France,* care zăcea printre planuri. Atunci, Campardon, din ce în ce mai stânjenit, sună fata în casă pentru a afla dacă doamna era, în sfârşit, liberă. Da, doctorul pleca, doamna avea să vină.

— Doamna Campardon e suferindă? întrebă tânărul.

— Nu, se simte ca de obicei, spuse arhitectul cu voce plictisită.

— A! şi ce are?

Încurcat din nou, el nu răspunse direct.

— Ştii, femeile au întotdeauna câte ceva care se strică... Se simte aşa de treisprezece ani, de când a născut... Altminteri, e o femeie încântătoare. Ai s-o găseşti chiar mai grasă.

Octave nu insistă. Lisa tocmai se întorcea, aducând o

carte de vizită; şi arhitectul se scuză, porni grăbit spre salon, rugându-l pe tânăr să stea de vorbă cu soţia sa, pentru a nu-şi pierde răbdarea. Prin uşa deschisă şi închisă cu vioiciune, Octave zări, în mijlocul imensei încăperi albe şi aurii, pata neagră a unei sutane.

În aceeaşi clipă, doamna Campardon intră prin anticameră. N-o mai recunoştea. Odinioară, în copilăria lui, când o cunoscuse la Plassans, la tatăl ei, domnul Domergue, subinginer de poduri şi şosele, era slabă şi urâtă, timidă, la douăzeci de ani, ca o fetiţă care suferă de criza pubertăţii; şi o regăsea dolofană, cu chip luminos şi odihnit de călugăriţă, cu ochi duioşi, gropiţe în obraji, o înfăţişare de pisică lacomă. Dacă nu putuse să devină frumoasă, ea se maturizase spre treizeci de ani, căpătând o savoare agreabilă şi o plăcută aromă proaspătă de fruct tomnatic. Remarcă doar că mergea cu dificultate, că talia ei părea îngroşată sub capotul lung de mătase galbenă; ceea ce îi dădea un aer de lâncezeală.

— Acum eşti un adevărat bărbat! spuse ea veselă, întinzându-i amândouă mâinile, Cât ai crescut de la ultima noastră călătorie!

Şi îl privea, înalt, oacheş, băiat frumos, cu mustăţile şi barba îngrijite. Când îşi spuse vârsta, douăzeci şi doi de ani, ea protestă: părea de cel puţin douăzeci şi cinci. Octave, pe care prezenţa unei femei, chiar şi a ultimei dintre servitoare, îl încânta, râdea cu un râs perlat, mângâind-o cu privirea ochilor săi ca aurul vechi, de o blândeţe catifelată.

— A, da, repetă el domol, am crescut, am crescut... Vă mai amintiţi, când verişoara dumneavoastră Gasparine îmi cumpăra bile?

Pe urmă, îi dădu veşti despre rudele ei: domnul şi doamna Domergue trăiau fericiţi în casa unde se retrăseseră; se plângeau doar că au rămas singuri, îi purtau pică lui Campardon pentru că le-o răpiseră pe micuţa lor Rose, în timpul unei şederi la Plassans pentru lucrările lui. După aceasta, tânărul încercă să întoarcă discuţia spre verişoara Gasparine, dorind să-şi satisfacă o veche

curiozitate de ştrengar precoce, în legătură cu o întâmplare de neexplicat pe vremuri: pasiunea arhitectului pentru Gasparine, o frumoasă şi robustă fată săracă, şi neaşteptata lui căsătorie cu pipernicita de Rose, care avea o zestre de treizeci de mii de franci, şi întreaga scenă cu lacrimi, şi o ceartă, fuga celei părăsite la Paris, la o mătuşă croitoreasă. Dar doamna Campardon, a cărei carnaţie destinsă păstra o paloare trandafirie, păru să nu înţeleagă. Nu izbuti să-i smulgă niciun amănunt.

— Şi părinţii dumitale? întrebă ea la rândul său. Ce mai fac domnul şi doamna Mouret?

— Foarte bine, vă mulţumesc, răspunse el. Mama nu mai iese deloc din grădină. Casa din strada Banne este exact aşa cum aţi lăsat-o.

Doamna Campardon, care pesemne nu putea să stea prea mult în picioare fără să obosească, se aşezase pe un scaun înalt pentru desen, cu picioarele întinse sub capot; şi el, apropiindu-şi un scăunel scund, înălţa capul să-i vorbească, având aerul său obişnuit de adoraţie. Deşi lat în umeri, el era femeie, avea un simţ al femeilor, care îl introducea de îndată în inima lor. Astfel, după numai zece minute, discutau amândoi ca nişte vechi prieteni.

— Iată-mă deci chiriaşul dumneavoastră! spuse el trecându-şi peste barbă mâna frumoasă, cu unghiile tăiate corect. Ne vom înţelege bine, o să vedeţi… Ce drăguţă aţi fost că v-aţi adus aminte de ştrengarul din Plassans şi v-aţi ocupat de toate, la un singur cuvânt!

Dar ea se apăra.

— Nu, nu-mi mulţumi. Sunt mult prea leneşă, nu mă mişc deloc. Achille a aranjat totul… Şi, de altfel, nu era oare de-ajuns ca mama să ne împărtăşească dorinţa dumitale de a fi luat în pensiune într-o familie, pentru a ne gândi să-ţi deschidem casa noastră? N-ai să fii printre străini, iar noi o să avem o companie.

Aşadar, el îşi povesti isprăvile. După ce, în sfârşit, obţinuse diploma de bacalaureat, ca să-şi mulţumească familia, petrecuse trei ani la Marsilia, într-o mare casă de

imprimeuri, a cărei fabrică se găsea în apropiere de Plassans. Comerţul îl pasiona, comerţul de lux pentru femei, care implică o seducţie şi o acaparare lentă prin cuvinte măgulitoare şi priviri linguşitoare. Şi, cu un râs victorios, îi povesti cum izbutise să câştige cei cinci mii de franci, fără de care, cu o prudenţă evreiască, sub aparenţa lui de zăpăcit amabil, niciodată n-ar fi îndrăznit să vină la Paris.

— Închipuiţi-vă, aveau un indian pompadour, cu un desen vechi, o minune... Şi nimeni nu se înfigea; zăcea în pivniţă de doi ani... Atunci, cum tocmai aveam de făcut un drum la Var şi în Basses-Alpes, mi-a venit ideea să cumpăr tot soldul şi să-l plasez pe cont propriu. O, a fost un mare succes, un succes turbat! Femeile îşi smulgeau cupoanele din mâini; astăzi nu e una pe-acolo care să nu poarte indianul meu... Trebuie să vă spun că le păcăleam atât de frumos! Toate erau ale mele, aş fi făcut din ele orice aş fi vrut.

Şi râdea, pe când doamna Campardon, sedusă, tulburată, cu gândul la acel indian pompadour, îl descosea. Buchete mici pe fond ecru, nu-i aşa? Ea îl căutase peste tot, pentru un capot de vară.

— Doi ani am călătorit, e destul, reluă el. De altfel, acum trebuie cucerit Parisul... Am să caut imediat ceva.

— Cum, strigă ea, Achille nu ţi-a spus nimic? Dar are o slujbă pentru dumneata, şi numai la doi paşi de-aici!

El mulţumi, uimit ca de ţara unde curge lapte şi miere, întrebând în glumă dacă diseară nu va găsi o femeie şi o rentă de o sută de mii de franci în camera sa, când o copilă de paisprezece ani, lunga şi urâtă, cu părul de un blond spălăcit, împinse uşa şi, în aceeaşi clipă, scoase un uşor ţipăt de spaimă.

— Intră, nu-ţi fie teamă, spuse doamna Campardon. E domnul Octave Mouret, despre care ne-ai auzit vorbind.

Apoi, întorcându-se spre acesta, rosti:

— Fiica mea Angèle... N-am luat-o cu noi în ultima noastră călătorie. Era atât de plăpândă! Dar iată că s-a mai

împlinit puţin.

Angèle, cu stânjeneala posacă a fetelor aflate la vârsta ingrată, se postase în spatele mamei sale. Îşi arunca mereu privirea spre tânărul surâzător. Aproape în aceeaşi clipă reapăru Campardon, cu o mină însufleţită; nu putu să se stăpânească şi, în câteva fraze întretăiate, îi povesti soţiei ce noroc avusese: abatele Mauduit, vicar la Saint-Roch, venise la el pentru anumite lucrări; o simplă reparaţie, dar care putea să-l ducă departe. Apoi, nemulţumit că vorbise în faţa lui Octave, plesni din palme, încă tulburat, şi întrebă:

— Ei, ei, ce facem?

— Voiaţi să ieşiţi în oraş, spuse Octave. N-aş vrea să vă stânjenesc.

— Achille, murmură doamna Campardon, locul acela, la casa Hédouin…

— A, aşa-i! strigă arhitectul. Dragul meu, un loc de prim vânzător într-o casă de noutăţi. Cunosc pe cineva acolo, care a vorbit pentru dumneata… Eşti aşteptat. Nu e încă patru, vrei să te prezint?

Octave şovăia, îngrijorat din pricina nodului de la cravată, nemulţumit în pasiunea lui pentru o ţinută corectă. Se hotărî totuşi, după ce doamna Campardon îi jură că arăta cât se poate de bine. Cu o mişcare lipsită de vlagă, ea îşi întinse fruntea spre bărbatul său, care i-o sărută cu o efuziune de tandreţe, repetând:

— Pe curând, pisicuţa mea… pe curând, păpuşica mea…

— Să ştiţi că cinăm la şapte, spuse ea însoţindu-i prin salon, unde ei îşi căutară pălăriile.

Angèle îi urmă, fără chef. O aştepta profesorul de pian, şi ea începu pe dată să lovească clapele instrumentului, cu degetele-i uscăţive. Octave, care zăbovea în anticameră mulţumind încă o dată, îşi simţi glasul acoperit. Şi, coborând scara, pianul părea să-l urmărească neîncetat: în tăcerea melancolică, la doamna Juzeur, la Vabre, la Duveyrier răspundeau alte piane, cântau la fiecare etaj alte melodii care, îndepărtate şi evlavioase; ieşeau parcă din reculegerea uşilor.

Când ajunseră jos, Campardon o luă pe strada Neuve-Saint-Augustin. Tăcea, având aerul preocupat al omului care caută o tranziţie.

— Îţi mai aminteşti de domnişoara Gasparine? întrebă el în cele din urmă. E primă vânzătoare la casa Hédouin... Ai s-o vezi.

Octave crezu că se ivise prilejul să-şi astâmpere curiozitatea.

— A! spuse el. Locuieşte la dumneavoastră?

— Nu! nu! strigă arhitectul repede şi parcă ofensat.

Apoi, văzând că tânărul rămăsese surprins de violenţa lui, continuă stânjenit, cu blândeţe:

— Nu, ea şi soţia mea nu se mai văd... Ştii, uneori între familii... În ceea ce mă priveşte, eu am întâlnit-o, şi n-am putut să nu-i întind mâna, nu-i aşa? Mai ales că nu se scaldă deloc în aur, biata fată. Aşa se face că acum numai prin mine află noutăţi una despre cealaltă... Cât priveşte certurile vechi, trebuie lăsat timpul să închidă rănile.

Octave luă hotărârea să-l întrebe făţiş despre căsnicia sa, când arhitectul o reteză scurt, spunând;

— Am ajuns!

La colţul străzilor Neuve-Saint-Augustin şi de la Michodière se afla un magazin de noutăţi, a cărui uşă se deschidea în triunghiul strâmt al pieţei Gaillon. Pe o firmă care acoperea două ferestre de la mezanin, stătea scris, cu litere mari, aurite: „La paradisul femeilor, casă fondată în 1822”; În timp ce pe geamurile fără oglinzi ale vitrinelor se putea citi, pictat în roşu: „Deleuze, Hédouin et Cie”.

— Nu are eleganţa modernă, dar e onestă şi solidă, explică în grabă Campardon. Domnul Hédouin, un fost vânzător, s-a căsătorit cu fiica celui mai mare dintre fraţii Deleuze, care a murit acum doi ani; aşa că acum casa este condusă de tânăra pereche, de bătrânul unchi Deleuze şi de un alt asociat, cred, care se ţin însă deoparte... Ai s-o vezi pe doamna Hédouin. Oh, o femeie cu cap!... Să intrăm.

Domnul Hédouin plecase la Lille să cumpere pânză. Îi primi doamna Hédouin. Stătea în picioare, cu un toc după

ureche, şi dădea ordine către doi băieţi de prăvălie, care aranjau câteva bucăţi de stofă în rafturi; şi ea îi apăru atât de impunătoare, atât de admirabil de frumoasă, cu trăsăturile chipului regulate, cu părul lins şi pieptănat cu cărare la mijloc, surâzând atât de grav în rochia ei neagră, pe care se decupau un guler plat şi o cravată mică, bărbătească, încât Octave, nu prea timid de felul lui, se bâlbâi. Totul se aranjă în câteva cuvinte.

— Bun! spuse ea liniştită, cu obişnuita-i graţie de negustorească, pentru că sunteţi liber, vizitaţi magazinul.

Chemă un băiat de prăvălie şi i-l dădu în grijă pe Octave; apoi, după ce răspunse politicos la întrebarea lui Campardon, că domnişoara Gasparine era plecată cu unele comisioane, întoarse spatele şi îşi continuă treaba, aruncând ordine scurte cu vocea ei melodioasă,

— Nu acolo, Alexandre... Aşază mătăsurile sus... Nu mai e aceeaşi marcă, ai grijă!

Campardon, şovăielnic, îi spuse în cele din urmă lui Octave că se va întoarce să-l ia acasă, pentru cină. Şi, timp de două ceasuri, tânărul vizită magazinul. Îl găsi prost luminat, mic, prea încărcat de mărfurile aduse de la subsol şi îngrămădite în colţuri, nelăsând decât locuri de trecere sugrumate între pereţii înalţi de baloturi. În mai multe rânduri o întâlni pe doamna Bédouin, ocupată, strecurându-se prin cele mai strâmte culoare, fără să-şi agaţe vreodată un colţ al rochiei. Părea sufletul viu şi echilibrat al casei, căreia întregul personal îi asculta şi cel mai mic semn al mâinilor albe. Octave se simţea afectat că ea nu-l privea mai mult. Pe la şapte fără un sfert, pe când urca pentru ultima oară de la subsol, i se spuse că domnul Campardon se afla la etajul întâi cu domnişoara Gasparine. Acolo era un raion de lenjerie, condus de această domnişoară. Dar, pe la jumătatea scării turnante, în spatele unei piramide înălţată din bucăţi de stambă simetric aranjate, tânărul se opri dintr-odată, auzindu-l pe arhitect cum o uluieşte pe Gasparine.

— Îţi jur că nu! striga el, uitând de sine atât de mult încât

ridică glasul.

Urmă o clipă de tăcere.

— Ea cum se comportă? întrebă tânăra femeie.

— Dumnezeule, mereu acelaşi lucru! În sfârşit, merge... Acum, ştie că s-a terminat. Niciodată n-o să mai fie ce-a fost.

Gasparine reluă vorba cu vocea înduioşată:

— Tu, dragul meu prieten, eşti de plâns. În sfârşit, pentru că ai putut să te descurci în alt chip... Spune-i cât sunt de mâhnită să o ştiu suferindă...

Campardon, nelăsând-o să isprăvească, o prinse de umeri şi o sărută cu zgomot pe buze, în aerul încălzit de gaz, care se îngreunase sub tavanul scund. Ea îi înapoie sărutarea, murmurând:

— Dacă poţi, mâine dimineaţă, la şase... Am să rămân în pat. Bate de trei ori.

Ameţit, începând să înţeleagă, Octave tuşi o dată şi se arătă. Îl aştepta o altă surpriză: verişoara Gasparine era uscată, jigărită, colţuroasă, avea fălcile ieşite în afară, părul aspru; nu-şi păstrase decât ochii ei superbi, pe chipul devenit pământiu. Cu figura aceea geloasă, cu buzele fierbinţi şi voluntare, ea îl tulbură tot atâta cât îl încântase Rose cu înflorirea ei târzie de blondă apatică.

Gasparine se purtă fără efuziune, dar cu destulă politeţe. Îşi aminti de Plassans, îi vorbi tânărului de zilele de odinioară. Când Campardon şi el coborâră, ea le strânse mâna. Jos, doamna Hédouin îi spuse, cu simplitate, lui Octave:

— Pe mâine, domnule.

În stradă, asurzit de trăsuri, îmbrâncit de trecători, tânărul nu putu să nu remarce faptul că această doamnă era foarte frumoasă, dar nu părea câtuşi de puţin binevoitoare. Vitrinele strălucitoare ale magazinelor de curând decorate şi iluminate cu gaz aruncau pătrate de lumină pe pavajul negru şi murdar; în timp ce bătrânele prăvălioare cu galantare întunecate posomorau drumul cu pete de umbră, luminate numai în interior cu lămpi

fumegânde, licărind ca nişte stele îndepărtate. În strada Neuve-Saint-Augustin, cu puţin înainte de a o lua pe strada Choiseul, trecând prin faţa unei astfel de prăvălioare; arhitectul salută o tânără femeie, zveltă şi elegantă, acoperită cu o mică pelerină de mătase, stătea în picioare pe prag, trăgând spre ea, ca să nu fie strivit, un băieţel de trei ani. Vorbea cu o doamnă bătrână, fără pălărie, desigur negustoreasa, pe care o tutuia. Octave nu putea să-i desluşească trăsăturile, în acel cadru de întuneric, sub reflexele tremurătoare ale becului de gaz din vecinătate; îi păru frumoasă, deşi nu vedea decât doi ochi arzători, care se opriră o clipă asupra lui, ca două flăcări. În spatele ei, prăvălia se pierdea în întuneric, umedă, asemenea unei pivniţe, care emana un miros vag de salpetru.

— E doamna Valérie, soţia domnului Théophile Vabre, fiul cel mic al proprietarului: îţi aminteşti locatarii de la primul etaj? reluă Campardon, după ce merse câţiva paşi. Oh, o femeie cu totul fermecătoare!... S-a născut în această dugheană, una dintre merceriile cu cei mai numeroşi clienţi din cartier, pe care părinţii ei, domnul şi doamna Louhette, o ţin încă, pentru a avea o ocupaţie. Te asigur că au câştigat ceva parale aici!

Dar Octave nu înţelegea comerţul în acest fel, în vizuinile vechiului Paris, unde pe vremuri era suficientă o bucată de stofă pentru o firmă. El se jura să nu consimtă pentru nimic în lume să trăiască în fundul unui asemenea cavou. Probabil că aici te înţepenesc nişte dureri de toată frumuseţea!

Tot sporovăind urcaseră scara. Erau aşteptaţi. Doamna Campardon îmbrăcase o rochie de mătase cenuşie, se pieptănase cochet, arăta întru totul foarte îngrijită. Campardon o sărută pe gât, cu o emoţie de soţ afectuos.

— Bună seara, pisicuţa mea... bună seara, păpuşica mea...

Şi trecură în sufragerie. Cina fu încântătoare. Doamna Campardon vorbi mai întâi despre Deleuze şi Hédouin: o familie respectată în tot cartierul, ai cărei membri erau bine

cunoscuţi, un văr făcea comerţ de papetărie în strada Gaillon, un unchi era negustor de umbrele în pasajul Choiseul, nepoţii şi nepoatele se stabiliseră cam peste tot în împrejurimi. Pe urmă conversaţia luă altă întorsătură, se ocupară de Angèle, înţepenită pe scaun şi mâncând cu gesturi întrerupte, Maică-sa o creştea acasă, era mai sigur; şi, nedorind să spună mai mult, clipea din ochi, ca să dea de înţeles că în pensioane domnişoarele învaţă lucruri urâte. Pe furiş, fata tocmai reuşise să-şi pună farfuria în echilibru pe cuţit. Lisa, care servea la masă, şi căreia nu i-ar fi trebuit mult până s-o spargă, strigă:

— E vina dumneavoastră, domnişoară!

Un hohot răsunător de râs, brusc înăbuşit, trecu peste faţa Angèlei. Doamna Campardon se mulţumi să clatine din cap; şi, când Lisa ieşi să aducă desertul, începu s-o laude în gura mare: foarte inteligentă, foarte energică, o adevărată fiică a Parisului care ştie oricând să se descurce! S-ar fi putut lipsi de Victoire, bucătăreasa, care nu mai era destul de curată, din cauza vârstei înaintate; dar ea îl văzuse pe domnul născându-se în casa tatălui său, era o relicvă de familie demnă de respectul lor. Apoi, pentru că fata în casă se întorsese cu merele coapte:

— O purtare ireproşabilă, continuă doamna Campardon la urechea lui Octave. N-am băgat nimic de seamă până acum… Iese în oraş o singură zi pe lună, şi atunci se duce s-o îmbrăţişeze pe bătrâna ei mătuşă, care locuieşte foarte departe.

Octave o examină pe Lisa. Văzând-o nervoasă, cu pieptul turtit, cu pleoapele învineţite, îi fulgeră prin minte că făcea nişte petreceri de pomină la bătrâna ei mătuşă. Altminteri, îi dădea toată dreptatea mamei, care continua să-i prezinte ideile ei asupra educaţiei: o fată înseamnă o responsabilitate nespus de copleşitoare, trebuiau îndepărtate de ea până şi adierile străzii. Şi, în acest timp, de câte ori Lisa se apleca în preajma scaunului ei, ca să schimbe o farfurie, Angèle o pişcă de coapse, într-un exces de intimitate, fără ca vreuna dintre ele – foarte serioase –

măcar să clipească.

— Trebuie să fii virtuos pentru tine însuţi, spuse arhitectul cu pedanterie, ca o concluzie la ideile pe care nu le exprimase. Mie puţin îmi pasă de părerile unora, eu sunt artist!

După ce se termină masa, rămaseră în salon până la miezul nopţii. Făceau un exces, pentru a sărbători sosirea lui Octave. Doamna Campardon părea grozav de obosită; încetul cu încetul uită de sine, întinsă pe o canapea.

— Îţi e rău, pisicuţa mea? o întrebă soţul.

— Nu, răspunse ea cu voce stinsă. Nimic deosebit.

Îl privi lung, apoi şopti:

— Ai văzut-o la Hédouin?

— Da… Mi-a cerut veşti despre tine.

Ochii Rosei pluteau în lacrimi.

— Ei îi merge foarte bine!

— Hai, lasă, făcu arhitectul sărutând-o uşor pe păr, uitând că nu erau singuri. Iar îţi faci rău… Doar ştii că te iubesc la fel de mult, sărmana mea păpuşică!

Octave, după ce se dusese discret la fereastră, ca şi cum ar fi vrut să privească în stradă, se întoarse să scruteze faţa doamnei Campardon, cu o curiozitate la fel de vie ca înainte, întrebându-se dacă ştia adevărul. Dar ea îşi reluase expresia binevoitoare şi suferindă, se ghemuise în fundul canapelei, ca o femeie mulţumită, resemnată de nevoie cu partea ei de mângâieri.

În cele din urmă, Octave le ură noapte bună. Era încă pe scară, cu sfeşnicul în mână, când auzi foşnetele unor rochii de mătase atingând treptele. Din politeţe, se trase într-o parte. Erau desigur doamnele de la etajul patru, doamna Josserand şi cele două fiice ale sale, care se întorceau de la serată. Când trecură pe lângă el, mama, o femeie corpolentă şi semeaţă, îl fixă insistent; pe când cea mai mare dintre domnişoare se îndepărtă cu o înfăţişare aspră, iar mezina, fâstâcită, îl privi surâzându-i în strălucirea vie a lumânării. Era o fată încântătoare, puţin obosită, cu. chipul luminos, părul castaniu, aurit de câteva reflexe blonde; şi

avea o graţie îndrăzneaţă, aspectul dezinvolt al unei tinere căsătorite ce se întoarce de la un bal într-o complicată toaletă cu fundiţe şi dantele, aşa cum nu poartă fetele de măritat. Trenele dispărură în lungul balustradei, o uşă se închise. Octave mai rămase locului, desfătat de ceea ce-i bucurase ochii.

Urcă şi el încet. Ardea un singur bec de gaz, scara adormea într-o căldură copleşitoare. I se părea mai meditativă, cu uşile sale caste, cu uşile sale bogate de acaju, închise peste alcovuri cinstite. Nu se auzea niciun suspin, domnea o linişte de oameni binecrescuţi, care îşi ţineau răsuflarea. Totuşi, desluşind un zgomot uşor, se aplecă şi îl zări pe domnul Gourd, în papuci şi cu scufie pe cap, stingând ultimul bec de gaz. Atunci, totul se cufundă în întuneric, casa fu copleşită de solemnitatea umbrelor, ca dispărută în distincţia şi în decenţa propriului somn.

Cu toate acestea, Octave se chinui mult până să adoarmă. Se răsucea agitat în pat, cu mintea plină de chipurile noi pe care le văzuse. De ce naiba se arătau Campardonii atât de binevoitori? Plănuiau oare ca, mai târziu, să-i dea fiica de soţie? Ori poate că soţul îl lua în pensiune pentru a-i ţine de urât şi a-i înveseli nevasta? Şi de ce boală putea să sufere această biată femeie? Pe urmă, gândurile i se răvăşiră tot mai mult, începu să vadă trecând umbre: mica doamnă Pichon, vecina lui, cu privirea goală şi limpede; frumoasa doamnă Hédouin; corectă şi serioasă în rochia ei neagră; şi ochii arzători ai doamnei Valérie; şi râsul vesel al domnişoarei Josserand. Cam îşi mai croia drum, în numai câteva ore, pe caldarâmul Parisului! Totdeauna visase femei care să-l prindă de mână şi să-l ajute în treburile sale. Şi ele reveneau, se amestecau cu o încăpăţânare obositoare. Nu ştia pe care s-o aleagă, se străduia să-şi păstreze glasul duios, gesturile mângâietoare. Şi deodată, copleşit, scos din minţi, cedă fondului său de brutalitate, dispreţului crud ce îl nutrea faţă de femei, sub înfăţişarea lui de adoraţie de îndrăgostit.

— La urma urmelor, să mă lase să dorm! spuse el cu glas

tare, întorcându-se nervos pe spate. Prima care o să vrea, puţin îmi pasă! şi toate odată, dacă le place!... Să dormim, şi mâine e zi.

II

Când doamna Josserand, împreună cu fetele ei, părăsi serata doamnei Dambreville, care locuia undeva la etajul al patrulea pe strada Rivoli, colţ cu strada l’Oratoire, ea trânti uşa de la stradă, în brusca izbucnire a unei furii înăbuşite timp de două ceasuri. Berthe, cea mai mică dintre fetele sale, ratase un nou prilej de căsătorie.

— Ei, ce faceţi aici? le întrebă ea cu mânie pe fetele care se opriseră sub arcade şi priveau cum trec birjele. Hai, mergeţi!... Ori credeţi că o să luăm o trăsură! Ca să mai cheltuim alţi doi franci, nu-i aşa?

Şi pentru că Hortense, cea mai mare dintre ele, bombăni:

— O să fie tare plăcut, prin noroiul ăsta. N-o să-mi mai pot scoate pantofii din el.

— Urniţi-vă! strigă mama, furioasă la culme. Când n-o să mai aveţi pantofi, o să rămâneţi în culcuşul vostru şi gata. Mare pricopseală că vă scoate omul în lume!

Lăsând capul în jos, Berthe şi Hortense se întoarseră în strada l’Oratoire. Îşi ridicară cât putură de sus fustele lungi pe crinoline, cu umerii strânşi şi dârdâind sub pelerinele subţiri de bal. Doamna Josserand venea în urmă, îmbrăcată cu o veche blană din burţi de jder roase ca nişte piei de pisică. Fără pălării, toate trei îşi acoperiseră părul cu o dantelă, podoabă care îi făcea să se întoarcă pe ultimii trecători, miraţi că le vedeau strecurându-se de-a lungul caselor, una după alta, cu spatele îndoit, cu ochii atenţi la băltoace. Şi exasperarea mamei creştea mereu, aducându-

şi aminte multe alte asemenea întoarceri acasă, de trei ierni încoace, împiedicându-se în toalete, prin noroiul negru al străzilor şi urmărite de rânjetele haimanalelor întârziate. Nu, hotărât lucru, îi ajungea să-şi tot trambaleze domnişoarele în cele patru colţuri ale Parisului, fără a îndrăzni măcar o dată să-şi permită luxul unei trăsuri, de teamă că a doua zi va fi nevoită să reducă un fel de mâncare la masă!

— Şi asta pune la cale căsătorii! spuse ea tare, revenind la doamna Dambreville, vorbind de una singură pentru a se uşura, fără să se adreseze măcar fiicelor sale care o apucaseră pe strada Saint-Honoré. Frumoase mai sunt căsătoriile ei! O adunătură de femei înţepate, venite cine ştie de unde! Ah, dacă n-am fi siliţi!... Ca şi ultimul ei succes, fata asta căsătorită de curând, pe care a scos-o la iveală ca să ne arate că nu dă greş mereu: frumos exemplu! o copilă nenorocită, care a fost trimisă şase luni la mânăstire, după o greşeală, ca să se purifice!

Fetele tocmai traversau piaţa Palais-Royal, când începu să plouă torenţial. Se zăpăciră. Rămaseră pe loc, alunecând, împotmolindu-se, privind din nou trăsurile care treceau, libere.

— Hai, mergeţi! strigă mama necruţătoare. Acum e prea aproape, nu mai merită doi franci... Şi fratele vostru Léon care a refuzat să vină cu noi de teamă că-l punem să plătească! Cu atât mai bine dacă-şi rezolvă treburile cu această femeie, dar putem spune că nu-i deloc un lucru curat. O femeie trecută de cincizeci de ani şi care nu primeşte decât bărbaţi tineri! O fostă nulitate pe care o persoană sus-pusă a împins-o să se mărite cu nătărăul de Dambreville, numindu-l şef de birou!

Hortense şi Berthe mergeau repede prin ploaie, una după alta, fără să pară c-o ascultă. Când mama lor se uşura astfel, golind tot sacul şi uitând rigoarea alesei educaţii ce le-o impunea, fetele – era un lucru stabilit – trebuiau să facă pe surdele. Cu toate acestea, când. intrară pe strada l’Échelle, întunecată şi pustie, Berthe se revoltă.

— Aşa, bun! spuse ea, mi se rupe tocul... Eu nu mai pot merge!

Doamna Josserand deveni cumplită.

— Faceţi bine şi mişcaţi-vă!... Eu, una, mă plâng? Şi mie mi se cuvine să umblu pe stradă la ora asta, pe o astfel de vreme?... Dacă aţi avea măcar un tată, ca alte fete! Dar nu, domnul rămâne să se lăfăie acasă. Totdeauna mie îmi vine rândul să vă scot în lume, el n-ar accepta o asemenea corvoadă. Ei bine, vă spun că m-am săturat până peste cap! De acum încolo, să vă scoată tatăl vostru în lume, dacă vrea; eu, să mă ia naiba dacă am să vă mai duc vreodată prin case unde sunt jignită!... Un om care m-a înşelat în privinţa însuşirilor sale şi căruia trebuie să-i mai şi smulg consimţământul! Ah, Doamne-Dumnezeule, de-ar fi s-o iau de la început, nu m-aş mai mărita în ruptul capului cu el!

Fetele nu mai protestară. Cunoşteau acest capitol inepuizabil al speranţelor înşelate ale mamei lor. Cu dantela lipită de faţă, cu pantofii uzi, ele trecură repede prin strada Sainte-Anne. Dar, în strada Choiseul, chiar lângă poarta casei, pe doamna Josserand o aştepta o ultimă umilire: trăsura familiei Duveyrier, care se întorcea şi ea, o stropi cu noroi.

Pe scară, mama şi domnişoarele, istovite, mânioase, îşi regăsiră graţia atunci când trebuiră să treacă pe lângă Octave. Dar, odată uşa închisă, ele se năpustiră în apartamentul întunecos, izbindu-se de mobile, dădură buzna în sufragerie, unde domnul Josserand scria la lumina slabă a unei mici lămpi.

— Ratat! strigă doamna Josserand, prăbuşindu-se pe un scaun.

Şi, cu un gest violent, ea smulse dantela ce-i înfăşură capul, zvârli blana pe spateaza scaunului şi apăru în rochia roşie ca focul, garnisită cu satin negru, enormă, foarte decoltată, cu umeri încă frumoşi, asemenea unor coapse lucioase de cabalină. Faţa ei pătrată, cu obrajii căzuţi, cu nasul din cale-afară de puternic, exprima o furie tragică de

regină care se stăpâneşte să nu se coboare până la cuvinte grosolane.

— Ah! făcu simplu domnul Josserand, uluit de intrarea ei furtunoasă.

Clipea des, cuprins de nelinişte. Nevastă-sa îl zdrobea ori de câte ori îşi bomba bustul gigantic, care i se părea că-l simte prăbuşindu-i-se pe ceafă. Îmbrăcat într-o redingotă veche şi tocită, pe care o purta numai prin casă, cu faţa aspră şi istovită în treizeci şi cinci de ani de serviciu, el se uită la ea, un moment, cu ochii săi mari, albaştri, cu priviri stinse. Apoi, îşi împinse repede pe după urechi buclele părului ce încărunţea şi, foarte încurcat, negăsind niciun cuvânt de spus, încercă să se apuce iar de lucru.

— Văd că nu înţelegi! reluă doamna Josserand cu voce ascuţită. Îţi spun că încă o partidă s-a dus pe apa sâmbetei, şi aste e a patra!

— Da, da, ştiu, a patra, şopti el. E plictisitor, tare plictisitor…

Şi, ca să scape de goliciunea înspăimântătoare a nevestei sale, el se întoarse către fete, cu un surâs plin de bunătate. Îşi scoseseră şi ele dantelele şi pelerinele şi rămăseseră îmbrăcate, cea mare în albastru, mezina în roz; rochiile lor, de o tăietură prea îndrăzneaţă, cu garnituri prea încărcate, erau ca o provocare. Hortense, gălbejită, cu chipul pocit de nasul aidoma cu al mamei sale, care îi dădea un aer de îndărătnicie dispreţuitoare, împlinise douăzeci şi trei de ani şi părea de douăzeci şi opt; pe când Berthe, cu doi ani mai tânără, păstra toată graţia copilăriei, având aproape aceleaşi trăsături, dar mai delicate, de un alb strălucitor, ameninţate doar, spre vârsta de cincizeci de ani, de aspectul necioplit al familiei.

— Când ai să ne priveşti pe toate trei! ţipă doamna Josserand. Şi, pentru Dumnezeu, lasă odată scrisul, că mă calcă pe nervi!

— Dar, draga mea, spuse el liniştitor, fac ştraifuri.

— A, da, ştaifurile tale de trei franci mia!… Şi crezi că ai să-ţi măriţi fetele cu aceşti trei franci!

Sub lumina slabă a lămpii, masa era ticsită de foi late de hârtie cenuşie, ştraifuri imprimate, cărora domnul Josserand le completa spaţiile libere pentru un mare editor, stăpân al mai multor publicaţii periodice. Cum leafa de casier nu-i ajungea defel, petrecea nopţi întregi cu această muncă ingrată, ascunzându-se, cuprins de ruşine la ideea că li s-ar putea descoperi strâmtorarea.

— Trei franci, sunt trei franci, răspunse el cu glasul încet şi obosit. Aceşti trei franci vă îngăduie să schimbaţi panglicile la rochii şi să oferiţi prăjituri, marţea, invitaţilor voştri.

Regretă numaidecât această frază, simţind că o izbea pe doamna Josserand drept în inimă, în punctul sensibil al trufiei sale. Un val de sânge împurpură umerii soţiei, păru gata să izbucnească în vorbe răzbunătoare; apoi într-un efort de demnitate, ea doar bâigui:

— Ah, Doamne!... Ah, Doamne!...

Şi se uită la fiicele sale, îşi zdrobi magistral bărbatul sub o ridicare a înspăimântătorilor ei umeri, ca pentru a spune: „Ei, îl auziţi? ce cretin!” Fetele clătinară din cap, Atunci, văzându-se învins, lăsând cu părere de rău pana, tatăl deschise ziarul *le Temps,* pe care îl aducea în fiecare seară de la birou.

— Saturnin doarme? întrebă tăios doamna Josserand, vorbind de fiul lor cel mic.

— De mult, răspunse soţul. Am învoit-o şi pe Adèle... Pe Léon l-aţi văzut; la familia Dambreville?

— La naiba! acolo se şi culcă! îi scăpă ei un strigăt de pizmă, pe care nu putu să şi-l reţină.

Surprins, tatăl avu naivitatea să adauge:

— Ah! aşa crezi?!

Hortense şi Berthe deveniseră surde. Cu toate acestea, schiţară un surâs, prefăcându-se că se ocupă de pantofii lor aflaţi într-o stare jalnică. Schimbând tactica, doamna Josserand îi căută alt motiv de ceartă domnului Josserand: îl rugă să ducă ziarul îndărăt la birou, în fiecare dimineaţă, să nu-l mai lase să zacă toată ziua în apartament, cum se

întâmplase, de exemplu, în ajun; şi tocmai numărul unde era vorba de un proces îngrozitor, pe care fetele ar fi putut să-l citească. Ea recunoştea în asta lipsa lui de moralitate.

— Atunci, mergem la culcare? întrebă Hortense. Mie mi-e foame.

— Oh, şi mie! spuse Berthe. Crăp de foame.

— Cum! vă e foame! strigă doamna Josserand revoltată. N-aţi mâncat acolo cozonac? Uite la ele, proastele! Doar e obiceiul să se mănânce!... În ce mă priveşte eu am mâncat.

Domnişoarele îi ţinură piept. Le era foame şi erau bolnave. Şi mama, până la urmă, le însoţi la bucătărie, ca să vadă dacă nu rămăsese ceva de mâncare. Imediat, pe furiş, tatăl se apucă de şraifuri. Ştia bine că, fără aceste şraifuri, ar fi dispărut tot luxul căsniciei; şi, tocmai de aceea, în ciuda dispreţului şi a certurilor nedrepte, se încăpăţâna până la ziuă: în tainica lui muncă, fericit ca un om de treabă ce era, şi imaginându-şi că un căpeţel de dantelă în plus va hotărî o partidă bogată. Cum de mult îşi reduseseră cheltuielile de mâncare, fără a izbuti să aibă îndeajuns pentru îmbrăcăminte şi pentru recepţiile de marţea, el se resemna la o muncă de martir, îmbrăcat în zdrenţe, în timp ce mama şi fiicele colindau saloanele purtând flori în păr.

— Ce duhoare e aici! strigă doamna Josserand intrând în bucătărie. Închipuiţi-vă că nu pot s-o fac pe îngălata asta de Adèle să lase fereastra întredeschisă! Pretinde că dimineaţa găseşte camera îngheţată.

Se repezi să deschidă fereastra, şi din curtea strâmtă de serviciu năvăli o umezeală îngheţată, un miros ca de pivniţă mucegăită. Lumânarea aprinsă de Berthe făcea să danseze pe peretele din faţă uriaşele umbre ale umerilor ei goi.

— Şi-n ce hal ţine bucătăria! continuă doamna Josserand adulmecând peste tot, vârându-şi nasul prin ungherele murdare. N-a mai spălat masa de cincisprezece zile... Uite, farfurii de alaltăieri. Pe cuvântul meu, e de-a dreptul dezgustător!... Şi chiuveta, poftim, mirosiţi puţin chiuveta

ei!

Furia o biciuia. Împingea vesela cu braţele ei albite cu pudră de orez şi încărcate de cercuri de aur; îşi târâia rochia de culoarea focului prin murdărie, agăţând la locul lor ustensilele aruncate pe sub mese, expunându-şi, printre cojile de legume, luxul ei încărcat. În sfârşit, la vederea unui cuţit ştirb, făcu explozie.

— Mâine o dau afară!

— Şi ai să fii foarte în câştig, spuse liniştit Hortense, N-o să mai ţinem niciuna. E prima care a stat trei luni... Cum învaţă să fie puţin mai curate şi să facă un sos alb, o şterg.

Doamna Josserand strânse din buze. Într-adevăr, singură Adèle, abia venită din Bretagne, netoată şi păduchioasă, putea să reziste în această mizerie vanitoasă de burghez, care profita de ignoranţa şi de murdăria ei pentru a o hrăni prost. De douăzeci de ori până acum, din cauza unui piepten găsit peste pâine sau a unei bucăţi de carne îngrozitoare, care le-a pricinuit crampe, discutaseră s-o dea afară; pe urmă, renunţau de bună voie, în faţa greutăţii de a o înlocui, căci până şi hoaţele refuzau să între la ei, în această „cutie” unde bucăţile de zahăr erau numărate.

— Nu văd nici urmă de ceva! mormăi Berthe cotrobăind într-un dulap.

Rafturile dulapului scoteau în evidenţă golul melancolic şi falsul lux al familiilor care cumpără carne proastă, ca să poată pune flori pe masă. Nu se aflau pe ele decât farfurii de porţelan cu margini aurite, cu desăvârşire curate, o perie pentru fărâmituri cu argintul şters de pe mâner, câteva sticluţe în care uleiul şi oţetul se uscaseră; şi nicio coajă uitată, nicio rămăşiţă de desert, nicio fructă, nimic dulce, nicio bucăţică de brânză. Se simţea că foamea Adèlei, niciodată mulţumită, ştergea, până la a lua aurul de pe farfurii, toate rarele, urme de sos lăsate de stăpâni.

— Vasăzică, a mâncat tot iepurele! strigă doamna Josserand.

— Aşa-i, spuse Hortense, rămăsese bucata de la coadă... A, nu, iat-o! M-ar fi mirat să fi îndrăznit... Să ştiţi că o

mănânc. E rece, dar atâta rău!

Berthe scotocea la rândul ei, fără folos. Până la urmă, puse mâna pe o sticlă în care maică-sa diluase un borcan vechi de dulceaţă, ca să facă sirop de coacăze pentru, seratele sale. Îşi turnă o jumătate de pahar, spunând:

— Iată, mi-a venit o idee: am să înmoi pâine aici!... Pentru că nu mai e nimic altceva!

Dar, nelinişţită, doamna Josserand, se uită la ea cu asprime.

— Nu te sfii, umple paharul câtă vreme ai cu ce! Şi mâine, nu-i aşa? am să le ofer apă musafirilor.

Din fericire, o nouă boacănă de-a Adelei îi întrerupse mustrarea. Cum se învârtea de colo-colo, vrând să descopere alte crime, zări o carte pe masă; şi atunci se produse explozia supremă.

— Ah, îngălata, iar mi l-a adus pe Lamartine la bucătărie!

Era un exemplar din *Jocelyn*. Îi luă, îl frecă, de parcă l-ar fi şters; şi repeta întruna că-i interzisese de douăzeci de ori să-l mai care astfel peste tot, ca să-şi facă socotelile pe el. Între timp, Berthe şi Hortense îşi împărţiseră bucăţica de pâine rămasă; apoi, luându-şi cu ele cina, spuseră că mai întâi voiau să se dezbrace. Mama aruncă o ultimă privire spre maşina de gătit îngheţată, şi se întoarse în sufragerie, ţinând bine strâns volumul de Lamartine sub carnea revărsată a braţului ei.

Domnul Josserand continua să scrie. Nădăjduia că nevastă-sa se va mulţumi să-l copleşească doar cu o privire dispreţuitoare în timp ce va traversa încăperea ducându-se la culcare. Dar ea se prăbuşi din nou pe un scaun, în faţa lui, şi îl privi cu insistenţă, fără să scoată o vorbă. El simţea această privire, şi îl cuprinse o asemenea spaimă, încât, scriind, pana lui rupea hârtia subţire a şraifurilor.

— Deci, dumneata ai împiedicat-o pe Adèle să facă o cremă pentru mâine seară? întrebă ea într-un târziu.

El îndrăzni să ridice capul, uluit.

— Eu, draga mea?

— Oh, iar ai să spui nu, ca de obicei... Atunci, de ce n-a

făcut crema pe care i-am cerut-o?... Ştii bine că mâine, înainte de serată, în avem la masă pe unchiul Bachelard, a cărui onomastică pică foarte rău, chiar într-o zi, de recepţie. Dacă nu avem o cremă, trebuie să facem îngheţată, şi iată încă cinci franci aruncaţi pe gârlă!

El nu încercă să se dezvinovăţească. Neavând curaj să reia lucrul, începu să se joace cu tocul. O vreme, domni liniştea.

— Mâine de dimineaţă, reluă doamna Josserand, îmi vei face plăcerea să intri la Campardoni şi să le aminteşti, foarte politicos, dacă eşti în stare, că pentru seară contăm pe ei... Tânărul lor a sosit azi după-amiază. Roagă-i să-l aducă la noi. Înţelegi, vreau să vină şi el.

— Care tânăr?

— Un tânăr, ar fi prea lung să-ţi explic... M-am informat. Trebuie să încerc totul, pentru că mi-ai pus fetele dumitale în braţe, ca două pacoste, fără să-ţi pese de căsătoria lor nici cât de aceea a sultanului.

Această idee îi reaprinse mânia.

— Vezi bine, mă stăpânesc, dar mi-a ajuns, o mi-a ajuns până peste cap!... Să nu zici nimic, domnule, să nu zici nimic, dacă vrei să nu explodez...

El nu zise nimic, şi, totuşi, ea explodă.

— La urma urmei, e de nesuportat! Te avertizez că am s-o şterg într-o bună zi şi am să te las aici, cu cele două dobitoace de fete ale dumitale... Eram eu născută pentru o viaţă ca asta, fără un sfanţ? Să tai mereu banul în patru, să-ţi refuzi până şi o pereche de ghetuţe, să nu ai posibilitate să-ţi primeşti nici prietenii ca lumea! Şi toate sunt din vina dumitale!... Alt nu da din cap, nu mă scoate şi mai mult din sărite! Da, din vina dumitale!... M-ai înşelat, domnule, m-ai înşelat într-un chip josnic, Nu te însori cu o femeie când eşti hotărât să o laşi pradă lipsurilor. Făceai pe fanfaronul, îţi dădeai aere că te aşteaptă un viitor strălucit, erai prietenul fiilor patronului dumitale, al fraţilor Bernheim, care, după aceea, şi-au bătut atât de straşnic joc de dumneata... Cum? îndrăzneşti să pretinzi că nu şi-au bătut joc de dumneata?

Dar la ora asta trebuia să le fii asociat! Dumneata le-ai făcut fabrica de cristale ceea ce este acum, una dintre casele de primă mână din Paris, şi ai rămas casierul lor, un subaltern, un om cu simbrie... Vezi, n-ai pic de curaj, nu scoţi o vorbă!

— Am opt mii de franci, şopti funcţionarul. E un post bun.

— Un post bun, după treizeci de ani de serviciu? reîncepu doamna Josserand. Te mănâncă ceilalţi, şi eşti încântat... Ştii ce aş fi făcut eu? Ei bine, aş fi avut de douăzeci de ori întreprinderea în buzunarul meu! Era atât de uşor, aşa m-am gândit măritându-mă cu dumneata, şi de atunci n-am încetat să te împing la asta. Dar trebuia iniţiativă şi inteligenţă, trebuia să nu dormi în scaunul dumitale cu pernă, ca un neputincios.

— Haide, o întrerupse domnul Josserand, acum mă învinui că am fost om cinstit?

Ea se ridică, se apropie de el, fluturând volumul de Lamartine.

— Cinstit! cum înţelegi dumneata asta?... Fii în primul rând cinstit cu mine. Ceilalţi nu vin, sper, decât în al doilea rând! Şi, îţi repet, domnule, că nu eşti deloc cinstit atunci când păcăleşti o tânără lăsând-o să creadă că vrei să te îmbogăţeşti într-o zi, pentru ca apoi să te abrutizezi păzind casa de bani a altora. Da, frumos am mai fost trasă pe sfoară... Ah, dacă aş putea s-o iau de la capăt, dacă ţi-aş fi cunoscut măcar familia!

Umbla, agitată, de colo-colo. El nu putu să-şi ascundă un început de enervare, în ciuda dorinţei lui sincere de linişte.

— Ar trebui să te duci la culcare, Eléonore, spuse el. E trecut de unu, şi te asigur că această treabă e urgentă... Familia mea nu ţi-a făcut nimic, nu te lega de ea.

— Ce! Şi de ce să nu vorbesc? Familia dumitale nu e mai sfântă decât alta, cred... Toată lumea ştie, în Clermont, că tatăl dumitale, după ce şi-a vândut biroul de avocat, s-a lăsat ruinat de-o servitoare. De mult ţi-ai fi măritat fetele, dacă el n-ar fi umblat după fuste la şaptezeci de ani trecuţi. Încă unul care m-a tras pe sfoară.

Domnul Josserand pălise. Cu un glas tremurător, care încetul cu încetul se ridica, îi răspunse:

— Ascultă, să nu ne zvârlim din nou unul celuilalt familiile în cap... Tatăl dumitale nu mi-a plătit niciodată dota, cei treizeci de mii de franci făgăduiţi.

— Cum? ce? treizeci de mii de franci?

— Bineînţeles, nu mai face pe uimita... Şi dacă tatăl meu a avut unele necazuri, al dumitale s-a purtat nedemn cu noi. Niciodată n-am ştiut ce s-a întâmplat la succesiunea lui, s-au petrecut tot soiul de potlogării, pentru ca pensionul din strada Fossés-Saint-Victor să-i rămână soţului surorii dumitale, acest pedagog jerpelit care azi nici nu ne mai salută... Am fost jefuiţi ca în codru.

Albă ca varul, doamna Josserand se înăbuşea în faţa revoltei de neconceput a bărbatului ei.

— Să nu-l vorbeşti de rău pe tata! El a făcut cinste învăţământului vreme de patruzeci de ani. Vorbeşte-mi mai curând de fundaţia Bachelard din cartierul Panteonului!... Cât despre sora şi cumnatul meu, ei sunt ceea ce sunt, m-au jefuit, ştiu bine; dar nu dumneata trebuie să mi-o spui, n-am să-ţi îngădui, înţelege!... Eu îţi vorbesc de sora dumitale din Andelys, care a fugit cu un ofiţer? Ai dumitale sunt foarte onorabili, ce să spun!

— Un ofiţer care a luat-o de nevastă, doamnă... Mai e şi unchiul Bachelard, fratele dumitale, un om lipsit de moravuri...

— Îţi pierzi minţile, domnule! E un om bogat, câştigă bine din comisioane şi a făgăduit să-i dea zestre Berthei... Nu mai respecţi nimic?

— Ah! sigur, zestre Berthei! Vrei să punem prinsoare că n-o să-i dea un ban, şi că i-am suportat degeaba apucăturile respingătoare? Îmi e ruşine când vine aici. Un mincinos, un chefliu, un exploatator, care de cincisprezece ani speculează situaţia, văzându-te cum îngenunchem înaintea averii sale, care mă ia în fiece sâmbătă să petrec două ceasuri în biroul lui şi să-i verific socotelile! Ca să economisească el cinci franci... Tare am vrea să cunoaştem

şi noi culoarea darurilor sale.

Doamna Josserand, cu răsuflarea tăiată, se reculese un moment. Apoi, trase un ultim ţipăt:

— Ai şi un nepot în poliţie, domnule!

Urmă un nou răstimp de tăcere. Mica lampă pălea, ştraifurile zburau sub gesturile agitate ale domnului Josserand; el îşi privi soţia drept în faţă, soţia lui decoltată, hotărât să spună tot şi fremătând de propriul său curaj.

— Cu opt mii de franci se pot face multe lucruri, continuă el. Te plângi mereu. Dar nu trebuie să ţinem casa pe picior mai mare decât permite venitul nostru. Boala dumitale este să primeşti şi să faci vizite, să ai o zi de primire, să serveşti ceai şi prăjituri…

Ea nu-i îngădui să isprăvească.

— Ei, poftim! Acum închide-mă şi-n cuşcă. Învinuieşte-mă că nu ies din casă goală puşcă… Şi fetele dumitale, domnule, cu cine se vor mărita, dacă nu vedem pe nimeni? Nu prea e înghesuială… Sacrifică-te, aşadar, ca să nu fii judecat mai târziu pentru această josnicie!

— Toţi, doamnă, noi toţi ne-am sacrificat. Léon a fost nevoit să dispară din ochii surorilor sale; a părăsit casa şi se bizuie numai pe el însuşi. Cât despre Saturnin, bietul copil, nici nu ştie să citească… Eu mă lipsesc de toate, îmi petrec nopţile…

— De ce ai făcut fete, domnule?… N-ai să le reproşezi, pesemne, instruirea? Un alt bărbat în locul dumitale s-ar mândri cu diploma de capacitate a Hortensei şi cu talentele Berthei, care iarăşi a fermecat pe toată lumea, astă-seară, cu valsul ei *Malurile Oisei, şi* a cărei ultimă pictură va încânta, desigur, mâine pe invitaţii noştri… Dar dumneata, domnule, nici măcar nu eşti tată, ţi-ai fi trimis copiii să păzească vacile, în loc să-i duci la pension,

— Eh, făcusem o asigurare pentru Berthe! Dar nu dumneata eşti aceea, doamnă, care, la a patra depunere, te-ai folosit de bani ca să achiţi mobila pentru salon? Iar pe urmă ai negociat şi primele depuneri!

— Bineînţeles! pentru că ne laşi să murim de foame… Ah,

ce-o să-ţi mai muşti degetele dacă fetele dumitale vor ajunge la douăzeci şi cinci de ani nemăritate!

— O să-mi muşc degetele!... Dar, pentru numele lui Dumnezeu, dumneata pui ginerii pe fugă cu toaletele şi cu seratele dumitale ridicole!

Niciodată domnul Josserand nu mersese atât de departe, Doamna Josserand, sufocată, tocmai îngăima cuvintele: „Eu, eu, ridicolă!” când se deschise uşa: Hortense şi Berthe se întorceau în jupon şi în cămăşuţă de noapte, despletite, cu picioarele vârâte în papuci vechi.

— Ah, ce frig s-a făcut la noi! spuse Berthe dârdâind. Îţi îngheaţă mâncarea în gură... Aici, măcar e foc, astă-seară.

Şi, trăgându-şi câte un scaun, se aşezară amândouă lângă soba care mai păstra un rest de căldură. Hortense ţinea cu vârful degetelor osul de iepure şi îl curăţa cu multă iscusinţă. Berthe înmuia bucăţele de pâine în paharul ei cu sirop. Părinţii, însă, dezlănţuiţi, nici măcar nu părură să bage de seamă intrarea lor. Continuară.

— Ridicolă, ridicolă, domnule!... N-am să mai fiu ridicolă! Să mi se taie capul dacă mai stric vreo pereche de mănuşi ca să le mărit... E rândul dumitale! Şi caută să nu fii mai ridicol decât mine!

— Nu zău, doamnă, acum, după ce dumneata le-ai plimbat şi le-ai compromis peste tot! Le măriţi sau nu le măriţi, mie puţin îmi pasă!

— Mie îmi pasă şi mai puţin, domnule Josserand! Atât de puţin îmi pasă, că am să le arunc în stradă dacă mă mai sâcâi mult. Oricât de puţin te-ar împinge inima, poţi să le şi urmezi, uşa e deschisă... Ah, Doamne, ce uşurată aş răsufla!

Domnişoarele ascultau în linişte, obişnuite cu asemenea explicaţii energice. Mâncau înainte, cu cămăşuţele căzute de pe umeri, frecându-şi uşor pielea lor goală de faianţa călduţă a sobei; şi erau de-o tinereţe fermecătoare, în ţinuta lor neglijentă, cu foamea lor lacomă şi cu ochii umflaţi de somn.

— N-are rost să vă certaţi, grăi într-un târziu Hortense, cu

gura plină. Mama îşi face sânge rău şi, mâine, tata are să fie toată ziua bolnav, la birou... Mi se pare că suntem destul de mari ca să ne măritǎm singure.

Aceasta a fost ca o diversiune. Tatăl la capătul puterilor, simula că se apucă iar de ştraifuri; şi rămase cu nasul în hârtii, neputând să scrie, cu mâinile scuturate de un tremur. În timp ce mama, după ce se învârtise prin încăpere ca o leoaică scăpată din cuşcă, se proţăpi în faţa Hortensei.

— Dacă vorbeşti de tine, strigă ea, eşti o bleagă fără pereche!... Niciodată Verdier al tău n-o să te ia de nevastă.

— Asta mă priveşte pe mine, răspunse scurt fata.

După ce refuzase cu dispreţ cinci sau şase pretendenţi, un mic funcţionar, fiul unui croitor şi alţi băieţi, găsindu-i fără viitor, ea se hotărâse pentru un avocat de cel puţin patruzeci de ani, întâlnit în casa Dambreville. Îl credea foarte puternic, destinat unei frumoase situaţii. Dar nenorocirea era că Verdier trăia de cincisprezece ani cu o amantă, care trecea drept soţia sa, chiar în cartierul lor. De altfel, fata ştia şi nu se arăta câtuşi de puţin neliniştită.

— Copila mea, vorbi tatăl, ridicând din nou capul, te rugasem să nu te gândeşti la această căsătorie... Cunoşti situaţia.

Ea încetă să mai sugă osul şi, cu un aer de nerăbdare, spuse:

— Ei, şi?... Verdier mi-a făgăduit că o părăseşte. E o gâscă.

— Hortense, greşeşti vorbind aşa... Dar dacă acest băiat te lasă şi pe tine, într-o zi, ca să se întoarcă la aceea pe care tu l-ai făcut s-o părăsească?

— Asta mă priveşte pe mine, repetă tânăra cu vocea ei tăioasă.

Berthe, la curent cu această chestiune, ale cărei posibilităţi le discuta zilnic cu sora ei, asculta. Dealtminteri, ca era, ca şi tatăl ei, de partea sărmanei femei, despre care se vorbea să fie azvârlită în stradă, după cincisprezece ani de căsnicie. Dar interveni doamna Josserand.

— Ia lăsaţi! nenorocitele astea sfârşesc întotdeauna prin a se întoarce în mocirlă. Numai că Verdier nu va avea niciodată tăria să se despartă de ea... Te duce cu vorba, draga mea. În locul tău, nu l-aş aştepta nicio secundă, aş încerca să-mi găsesc altul.

Vocea Hortensei deveni şi mai acră, în timp ce două pete vineţii îi apărură pe obraji.

— Mamă, tu mă cunoşti... îl vreau, şi-l voi avea. Niciodată n-am să mă căsătoresc cu altul, chiar dacă va trebuie să-l aştept o sută de ani.

Mama ridică din umeri.

— Şi le mai faci pe altele gâşte!

Dar fata se sculase în picioare, fremătând.

— Ce? Ia nu te repezi aşa la mine! ţipă ea. Mi-am terminat iepurele, prefer să mă duc la culcare... Pentru că tu nu eşti în stare să ne măriţi, ar trebui să ne laşi s-o facem noi, după placul inimii.

Şi plecă, trântind cu violenţă uşa. Doamna Josserand se întoarse maiestuoasă spre bărbatul său. Îi spuse aceste cuvinte mari:

— Iată, domnule, cum le-ai crescut!

Domnul Josserand, ocupat să-şi împodobească o unghie cu punctişoare de cerneală, aşteptând momentul când va putea iar să scrie, nu protestă. Berthe, isprăvindu-şi pâinea, înmuia un deget în pahar, ca să termine siropul. Se simţea bine, cu spatele fierbinte, şi nu se grăbea deloc, neavând chef să suporte, în camera lor, toanele rele ale surorii sale.

— Ah! asta-ţi e răsplata! continuă doamna Josserand, reluându-şi plimbarea prin sufragerie. Te speteşti douăzeci de ani cu aceste domnişoare, ajungi la sapă de lemn ca să le faci femei distinse, şi ele nu-ţi dau nici măcar satisfacţia de a se mărita după gustul tău... Şi dacă li s-ar fi refuzat vreodată ceva! dar n-am ascuns niciodată o centimă, am redus cheltuielile pentru îmbrăcămintea mea, ca să le îmbrac pe ele, ca şi când am avea o rentă de cincizeci de mii de franci... Nu, zău, asta e prea de tot! După ce şmecherele astea primesc o educaţie aleasă, atâta cât le

trebuie din religie, din manierele de fete bogate, ele te părăsesc, încep să spună că se mărită cu avocaţi, nişte aventurieri care trăiesc în desfrâu!

Se opri în faţa Berthei şi o ameninţă cu degetul.

— Dacă şi tu o iei pe urmele soră-tii, vei avea de-a face cu mine.

Se şi porni iar să tropăie, sporovăind pentru sine, sărind de la o idee la alta şi contrazicându-se cu siguranţa femeii care întotdeauna are dreptate.

— Am făcut ce trebuia să fac, şi dacă ar fi s-o iau de la cap, aş face la fel... În viaţă, pierd numai cei ruşinoşi. Banii sunt bani: când nu-i ai, cel mai nimerit este să te culci. Eu, când am avut un franc, am spus întotdeauna că am doi; pentru că în asta constă toată înţelepciunea, mai bine să stârneşti invidia, decât mila... Degeaba ai fost instruit, dacă nu eşti bine situat, oamenii te dispreţuiesc. Nu e drept, dar aşa e... Aş purta mai degrabă jupoane murdare; decât o rochie de indian. Mănâncă numai cartofi, dar serveşte pui când ai invitaţi la masă... Cine susţine contrariul, e un dobitoc!

Îşi ţintui cu privirea bărbatul, căruia îi erau adresate ultimele cuvinte. Acesta, epuizat, refuzând o nouă bătălie, avu laşitatea să declare:

— E adevărat, azi nu contează decât banul.

— Ascultă, reluă doamna Josserand, întorcându-se spre fiica ei. Mergi drept şi caută să ne dai satisfacţii... Cum de-ai ratat partida asta?

Berthe înţelese că-i venise jindul.

— Nu ştiu, mamă, spuse ea abia şoptit.

— Un subşef de birou, continuă mama; nici treizeci de ani, un viitor minunat. În fiecare lună ţi-ar aduce banii; ceva trainic, nu e cu putinţă... Ai făcut iar vreo prostie, ca şi cu ceilalţi?

— Te asigur că nu, mamă... S-o fi informat, o fi ştiut că n-am un ban.

Doamna Josserand protestă:

— Şi dota pe care trebuie să ţi-o dea unchiul tău! Toată

lumea ştie de dota asta... Nu, altceva e la mijloc, a rupt-o prea brusc... În timpul dansului aţi trecut în salonul cel mic.

Berthe se tulbură.

— Da, mamă... Şi, pentru că eram singuri, a vrut lucruri rele, m-a sărutat, m-a apucat aşa... Atunci, mi s-a făcut frică, l-am îmbrâncit într-o mobilă!

Maică-sa îi tăie vorba, cuprinsă iar de furie.

— L-a îmbrâncit într-o mobilă, ah, nenorocita, l-a îmbrâncit într-o mobilă!

— Dar, mama, el mă ţinea...

— Ei, şi?... Te ţinea, frumoasă treabă! Să dai nişte proaste ca ele la pension! Ce vă învaţă acolo, spune!

Un val de sânge cuprinsese umerii şi obrajii fetei. Lacrimi îi urcau în ochi, într-o confuzie de fecioară violentată.

— Nu e vina mea, avea o înfăţişare atât de răutăcioasă... Eu. habar n-am ce trebuie făcut.

— Ce trebuie făcut, întreabă ce trebuie făcut!... Ei, parcă nu ţi-am spus de o sută de ori cât de ridicole sunt spaimele voastre! Sunteţi făcute să trăiţi în lume. Când un bărbat e brutal cu tine, înseamnă că te iubeşte, şi există întotdeauna mijlocul de a-l pune la punct într-un mod drăguţ... Pentru o sărutare dată după uşă! chiar trebuia să ne vorbeşti de asta, nouă, părinţilor tăi? Şi îmbrânceşti oamenii în mobile, şi ratezi partide!

Luând un aer doctoral, continuă:

— S-a terminat, sunt disperată, eşti o proastă, fata mea... Trebuie mereu să ţi se repete totul, şi devine sâcâitor. Pentru că nu ai avere, înţelege că trebuie să pui mâna pe bărbaţi prin alt mijloc. Eşti amabilă, ai ochii tandri. Îţi faci uitată mâna, îngădui copilăriile, ca şi cum nu ţi-ai da seama; până la urmă pescuieşti un soţ... Dacă tu crezi că face bine la ochi, n-ai decât să boceşti ca o proasta!

Berthe hohotea de plâns.

— Mă enervezi, nu mai plânge aşa... Domnule Josserand, porunceşte fiicei dumitale să nu-şi strice faţa plângând aşa. Ar fi culmea să se urâţească!

— Hai, copila mea, spuse tatăl, fii cuminte, ascult-o pe

mama ta, care te învaţă de bine. Nu trebuie să te urâţeşti, draga mea.

— Şi ce mă scoate din sărite, este că nu e deloc urâtă, când vrea, reluă doamna Josserand. Hai, şterge-ţi ochii, uită-te la mine, ca şi cum aş fi un domn gata să te curteze. Zâmbeşte, lasă să-ţi cadă evantaiul, pentru ca domnul, ridicându-l, să-ţi atingi degetele... Nu e bine. Te umfli în pene, pari o găină bolnavă... Dă-ţi capul pe spate, eliberează-ţi gâtul: e destul de frumos ca să-l arăţi.

— Aşa e bine, mamă?

— Da, e mai bine... Şi nu sta ţeapănă, trebuie să ai talia suplă. Bărbaţilor nu le plac scândurile... Şi mai ales, dacă ei merg prea departe, nu face pe netoata. Un bărbat care merge prea departe, e topit după tine, draga mea.

Pendula din salon bătu ora două; şi în agitaţia acestei veghi prelungite, în dorinţa ei transformată în furie după o căsătorie imediată, mama uitase de sine, gândind cu voce tare, sucindu-şi şi învârtindu-şi fata ca pe o păpuşă de carton. Aceasta, moale, lipsită de voinţă, se lăsa în voia ei; dar îşi simţea inima foarte grea, spaima şi ruşinea o strângeau de gât. Pe neaşteptate, în mijlocul unui râs perlat, pe care mama o silea să-l încerce, ea izbucni în hohote de plâns, bâlbâind cu faţa răvăşită:

— Nu, nu, asta îmi face rău!

Doamna Josserand ramase o vreme indignată şi încremenită. De când ieşise de la doamna Dambreville, îşi simţea mâna fierbinte, palmele pluteau în aer. În clipa aceea, ca din zbor, o cârpi pe Berthe.

— Na! la urma urmelor, mă plictiseşti!... Ce tâmpită! Pe cuvântul meu, bărbaţii au dreptate!

Din zdruncinătură, volumul de Lamartine, pe care nu-l slăbise din strânsoare, căzu. Ea îl luă de jos, îl şterse şi, fără să mai adauge un cuvânt, târându-şi ca o regină rochia de bal, trecu în camera de culcare,

— Trebuia să se sfârşească aşa, murmura domnul Josserand, neîndrăznind să-şi reţină fata, care plecă şi ea, ţinându-şi palma peste obraz şi plângând mai tare.

Dar, pe când Berthe traversa pe dibuite anticamera, îl găsi sculat pe fratele ei Saturnin, care, în picioarele goale, stătea şi asculta. Saturnin era un băiat de douăzeci şi cinci de ani, deşelat, cu ochii stranii, rămas copil în urma unei febre cerebrale. Fără să fie nebun, când se supăra băga toată casa în sperieţi cu crizele lui de violenţă oarbă. Singură Berthe îl îmblânzea dintre privire. Pe când era încă o copilă, el o îngrijise, în timpul unei boli lungi, supunându-se ca un câine capriciilor ei de fetiţă suferindă; şi, de când o salvase, nutrea pentru ea un fel de adoraţie ce cuprindea toată dragostea de care era el în stare.

— Iar te-a bătut? întrebă cu o voce joasă şi fierbinte.

Berthe, îngrijorată că-l întâlnise, încercă să-l îndepărteze,

— Du-te şi te culcă, nu te priveşte.

— Ba mă priveşte! Nu vreau să te bată!... M-a trezit din somn, aşa zbiera... Să nu înceapă iar, că lovesc!

Atunci ea îl apucă de încheieturile mâinilor, vorbindu-i ca unui animal răzvrătit. El se supuse numaidecât şi bâigui cu lacrimi de băieţel:

— Te doare, nu-i aşa?... Unde te doare, ca să te sărut? Şi, găsindu-i obrazul pe întuneric, i-l sărută, i-l umezi de lacrimi, repetând:

— Ţi-a trecut, ţi-a trecut!

În acest timp, domnul Josserand, rămas singur, ca inima copleşită de amărăciune, lăsase pana să-i cadă din mâna. După câteva minute, se ridică şi se duse încetişor să asculte la uşi. Doamna Josserand sforăia. În camera fetelor nu plângea nimeni. Apartamentul era întunecat şi liniştit. Atunci, se întoarse, întrucâtva uşurat. Aranja lampa care scotea fum şi reîncepu maşinal să scrie. Două lacrimi mari, pe care nu le simţea, se rostogoliră pe ştraifuri, în liniştea solemnă a casei adormite.

III

De îndată ce la masă fu servit peştele – calcan cu unt încins, de o prospeţime îndoielnică, pe care nepriceputa de Adèle îl înecase într-o mare de oţet – Hortense şi Berthe, aşezate la dreapta şi la stânga unchiului Bachelard, îl îndemnară să bea, umplându-i una după alta paharul şi repetând:

— E ziua dumitale, hai, bea!... În sănătatea dumitale, unchiule!

Complotaseră să-l facă pe unchi să le dăruiască douăzeci de franci. În fiecare an, mama, prevăzătoare, le aşeza în felul acesta, de-o parte şi de alta a fratelui ei, lăsându-l în seama lor. Dar era o treabă istovitoare şi cerea toată străşnicia a două fete muncite de vise, cu pantofi Louis XV şi mănuşi cu cinci nasturi. Ca să le dea douăzeci de franci, trebuia ca unchiul să fie bine cherchelit. În familie, el era de o zgârcenie feroce, tocându-şi numai în afară, la chefuri destrăbălate, cei optzeci de mii de franci câştigaţi din comisioane. În această seara venise, din fericire, pe jumătate făcut, pentru că îşi petrecuse după-amiaza la o boiangioaică din foburgul Montmartre, care îşi procura pentru el vermut din Marsilia.

— În sănătatea voastră, pisicuţele mele! răspundea el de fiecare dată, cu glasul lui îngroşat, cleios, golindu-şi până la fund paharul.

Acoperit de bijuterii, cu un trandafir la butonieră, stătea la mijlociii mesei, enorm, cu spatele său lat de comerciant

chefliu şi gălăgios, care s-a scăldat în toate viciile. Dinţii falşi îi luminau cu o albeaţă grosolană chipul devastat, al cărui nas mare, roşu, ardea sub bolta înzăpezită a părului tuns scurt; din când în când pleoapele îi cădeau singure peste ochii spălăciţi şi înceţoşaţi. Gueulin, fiul unei surori a soţiei sale, afirma că unchiul său nu se mai trezise de zece ani, de când rămăsese văduv.

— Narcisse, puţin calcan, e excelent, spuse doamna Josserand surâzând la beţia fratelui ei, cu toate că în realitate i se făcea greaţă.

Era aşezată în faţa lui, având în stânga pe micul Gueulin şi în dreapta pe un tânăr, Hector Trublot, căruia, îi întorcea cu acest prilej politeţea. De obicei, ea profita de această masă în familie pentru a scăpa de anumite invitaţii; aşa se făcea că o doamnă din aceeaşi casă, doamna Juzeur, se afla, de asemenea, aici, alături de domnul Josserand. De altminteri, pentru că unchiul se purta nespus de urât la masă, şi trebuia să ţii seama de averea lui ca să-l suporţi fără scârbă, ea îl arăta numai intimilor sau persoanelor pe care socotea că este inutil să le mai epateze de acum înainte. De exemplu, se gândise într-o vreme să şi-l facă ginere pe tânărul Trublot, atunci funcţionar la un agent de schimb, aşteptând ea taică-său, un om bogat, să-i cumpere o cotă-parte din afacere; dar, întrucât Trublot mărturisise o calmă duşmănie faţă de căsătorie, ea nu se mai ferise de el, îl aşeza alături de Saturnin, care nu fusese niciodată în stare să mănânce curat. Berthe, plasată întotdeauna lângă fratele ei, avea sarcina să-l stăpânească dintr-o privire atunci când el îşi plimba prea mult degetele prin sos.

După peşte, apăru o plăcintă unsuroasă, şi domnişoarele crezură că venise momentul să dezlănţuie atacul.

— Bea, unchiule! spuse Hortense. E ziua dumitale... Nu ne dai nimic de ziua dumitale?

— Ia te uită, aşa e! adăugă Berthe cu un aer nevinovat. Oricine dă ceva de ziua lui... Dumneata ai să ne dai douăzeci de franci.

Dintr-odată, auzind că se vorbeşte de bani, Bachelard îşi

exagera beţia. Aceasta era obişnuita lui răutate: pleoapele îi cădeau peste ochi. devenea idiot.

— Ai? ce? bâigui el.

— Douăzeci de franci, ştii foarte bine, sunt douăzeci de franci, nu face pe prostul, reluă Berthe. Dă-ne douăzeci de franci şi-o să te iubim, ah, o să te iubim din toată inima!

Se aruncară de gâtul lui, îi împărţeau cu dărnicie nume dezmierdătoare, îi sărutau obrajii aprinşi, fără să le scârbească mirosul de desfrâu deşucheat pe care îl răspândea. Domnul Josserand, îngreţoşat de necurmatul lui iz de absint, de tutun şi de mosc, se revoltă când văzu gingăşia feciorelnică a fiicelor sale frecându-se de aceste orori adunate de pe toate trotuarele.

— Lăsaţi-l! strigă el.

— Pentru ce? întrebă doamna Josserand aruncând o privire teribilă spre bărbatul său. Se distrează... Dacă Narcisse vrea să le dea douăzeci de franci, n-are decât, e stăpân.

— Domnul Bachelard e atât de bun cu ele! rosti înţelegător mica doamnă Juzeur.

Dar unchiul se zbătea, îşi dubla ramolismentul, repetând, cu gura plină de salivă:

— E nostim... Nu ştiu, pe cuvântul meu, nu ştiu!...

Atunci, Hortense şi Berthe, schimbând o privire, îl lăsară. Fără îndoială, nu băuse destul. Şi se puseră din nou să-i umple paharul, râzând ca nişte femei uşoare când vor să prade un bărbat. Braţele lor goale, având rotunjimea fermecătoare a tinereţii, treceau fără încetare pe sub nasul mare şi aprins al unchiului.

În acest timp, Trublot, ca un băiat tăcut ce era şi care singur îşi purta grija plăcerilor, o tot urmărea cu privirea pe Adèle cum se învârtea greoaie în spatele convivilor. Era foarte miop şi o vedea drăguţă, cu trăsăturile ei accentuate de bretonă şi cu părul de cânepă murdară. Tocmai când servea friptura, o bucată de viţel la tavă, ea se lăsă pe jumătate peste umărul lui, ca să ajungă până la mijlocul mesei; şi el, făcându-se că-şi ridică şervetul, o ciupi zdravăn

de pulpă. Servitoarea, fără să priceapă, îl privi, de parcă i-ar fi cerut pâine.

— Ce s-a-ntâmplat? îl întrebă doamna Josserand. V-a lovit, domnule?... Oh, fata asta e atât de neîndemânatică! Dar ce să-i faci? e foarte nouă, trebuie să se cizeleze.

— Nu, n-a făcut nimic rău, răspunse Trublot, mângâindu-şi barba tare şi neagră cu seninătatea unui zeu indian.

Conversaţia se însufleţea în sufrageria mai întâi rece, apoi încetul cu încetul încălzită de mirosul cărnurilor. Doamna Juzeur îi împărtăşea încă o dată domnului Josserand tristeţea celor treizeci de ani de singurătate ai ei. Ridicând ochii spre cer, ea se mulţumea cu această discretă aluzie la drama vieţii sale: bărbatul o părăsise după zece zile de căsnicie, şi nimeni nu ştia pentru ce, ea nu spunea nimic mai mult. Acum, trăia singură într-o locuinţă veşnic închisă, de o gingăşie ca puful, şi unde nu intrau decât preoţii.

— E atât de trist, la vârsta mea! şopti ea languros; mâncându-şi bucăţica de viţel cu gesturi delicate.

— O femeie tare nefericită, spuse doamna Josserand la urechea lui Trublot, cu un aer de profundă simpatie.

Dar Trublot se uita cu indiferenţă la această cucernică cu ochi luminoşi, plină de reţineţi şi de subînţelesuri. Nu era genul lui.

Urmară câteva momente de panică. Saturnin, pe care Berthe, prea ocupată de unchiul său, nu-l mai supraveghea, se distra cu bucata lui de carne, tăind-o şi făcând desene în farfurie. Această sărmană fiinţă îşi scotea din sărite mama, căreia îi era teamă şi se ruşina cu el; nu ştia cum să scape de el, nu îndrăznea din amor propriu să facă muncitor, după ce-l sacrificase, pentru surorile sale, retrăgându-l dintr-un internat unde inteligenţa lui adormită se trezea prea încet; şi, de ani de zile, de când lâncezea acasă, inutil şi mărginit, ea se îngrozea ori de câte ori era nevoită să-l arate lumii. Mândria doamnei Josserand sângera.

— Saturnin! strigă ea.

Dar Saturnin începu să rânjească, încântat de fleaşca din

farfuria sa. Nu-şi respecta mama, o califica în faţă drept mare mincinoasă şi scorpie, cu clarviziunea nebunilor care judecă sănătos. Nici vorbă, lucrurile ar fi luat o întorsătură urâtă, i-ar fi aruncat farfuria în cap, dacă Berthe, rechemată la rolul ei, nu l-ar fi ţintuit cu privirea. Ei vru să se împotrivească; pe urmă, ochii i se stinseră, rămase posomorât şi prăbuşit în scaunul său, ca într-un vis, până la sfârşitul mesei.

— Cred că ţi-ai adus flautul, Gueulin? întrebă doamna Josserand, încercând să risipească proasta dispoziţie a oaspeţilor.

Gueulin cânta la flaut ca amator, dar numai în casele unde-i făcea lui plăcere.

— Flautul, bineînţeles, răspunse el.

Era distrat, cu părul şi cu favoriţii lui roşcaţi mai zbârliţi ca de obicei şi foarte interesat de manevra domnişoarelor pe lângă unchiul său. Funcţionar într-o companie de asigurări, el îl întâlnea pe Bachelard îndată după ieşirea de la birou, şi nu-l mai slăbea, bătând pe urmele lui aceleaşi cafenele şi aceleaşi locuri deocheate. Îndărătul trupului mare şi deşelat al unuia, erai totdeauna sigur că descoperi figura mică şi lividă a celuilalt.

— Hai, curaj, nu-l lăsaţi! spuse el deodată, ca unul care apreciază loviturile.

Într-adevăr, unchiul începea să piardă. Îndată ce, după legume – fasole verde muiată în apă – Adèle servi îngheţată de vanilie şi de coacăze, se dezlănţui o neaşteptată veselie în jurul mesei; şi domnişoarele profitară de această împrejurare pentru a-l face pe unchi să dea pe gât jumătate din sticla de şampanie pe care doamna Josserand plătise trei franci la un băcan vecin. Şi el deveni duios, uită să mai facă pe prostul.

— Aha, douăzeci de franci!... Pentru ce douăzeci de franci?... A, vreţi douăzeci de franci! Dar nu-i am, zău! întrebaţi-l pe Gueulin. Nu-i aşa, Gueulin? mi-am uitat punga şi ai plătit tu la cafenea... Dacă i-aş avea, pisicuţele mele vi i-aş da, sunteţi prea drăguţe.

Gueulin, cu înfăţişarea lui rece, râdea, făcând un zgomot ca de scripete neuns. Şi mormăia:

— Şarlatan bătrân!

Apoi, deodată, strigă iritat:

— Scotociţi-l!

Hortense şi Berthe se aruncară din nou asupra unchiului, fără nicio sfială. Dorinţa de a obţine douăzeci de franci, pe care buna lor educaţie o înfrâna, sfârşise prin a le scoate din sărite; şi lăsară totul deoparte. Una cerceta cu amândouă mâinile buzunarele jiletcii, pe când cealaltă îşi vâra degetele până la încheietura mâinii în buzunarele redingotei. În timp ce unchiul, răsturnat pe spate, încă lupta; dar îi venea să râdă, un râs întrerupt de sughiţuri de beţie.

— Pe cuvânt de onoare! n-am un ban... Isprăviţi odată, mă gâdilaţi.

— În pantaloni! strigă cât putu Gueulin, aţâţat de spectacol.

Şi Berthe, hotărâtă, cotrobăi într-un buzunar al pantalonului. Mâinile lor fremătau, amândouă deveniseră brutale, ar fi fost în stare să-şi pălmuiască unchiul. Deodată, Berthe scoase o exclamaţie de victorie: dădu la iveală, din fundul buzunarului, un pumn de monede, pe care le împrăştie într-o farfurie; şi acolo, într-o grămadă de piese de zece centime şi câteva monede albe, se afla şi una de douăzeci de franci.

— Iat-o! strigă ea, roşie, ciufulită, aruncând-o în aer şi prinzând-o.

Toţi mesenii băteau din palme, găsind isprava cât se poate de hazlie. Se produse larmă, cina se înveseli. Doamna Josserand îşi privea fiicele cu un surâs de mamă înduioşată. Unchiul, strângându-şi banii, spunea sentenţios că atunci când cineva doreşte douăzeci de franci, el trebuie să şi-i câştige. Şi domnişoarele, obosite şi mulţumite, suflau greu, una în dreapta, alta în stânga lui, cu buzele încă fremătând de furia dorinţei.

Se auzi sunetul clopoţelului. Mâncaseră încet, lumea

începea să sosească. Domnul Josserand, care se hotărâse să râdă şi el ca nevastă-sa, cânta cu plăcere din Béranger la masă; dar ea îi impuse tăcere pentru că îi rănea gusturile poetice. Grăbi desertul; cu atât mai mult cu cât unchiul, posomorât după cadoul silit de douăzeci de franci, căuta ceartă, plângându-se că nepotul său Léon nu catadicsise să se deranjeze pentru a-i adresa cuvenitele urări de ziua sa. De altfel, Léon trebuia să vină la serată. În sfârşit, pe când se ridicau de la masă. Adèle anunţă că arhitectul de sub ei, împreună cu un tânăr, se afla în salon.

— A, da, tânărul acela! murmură doamna Juzeur, acceptând braţul domnului Josserand. L-aţi şi invitat?... L-am zărit azi la portar. Arată foarte bine.

Doamna Josserand tocmai lua braţul lui Trublot, când Saturnin, care rămăsese singur la masă. şi pe care tot tămbălăul făcut pentru cei douăzeci de franci nu-i trezise din somnul lui cu ochii deschişi, îşi răsturnă deodată scaunul, într-o neaşteptată izbucnire de furie, strigând:

— Nu vreau, pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau!

Era tocmai lucrul de care se temea maică-sa. Ea îi făcu semn domnului Josserand s-o ia de acolo pe doamna Juzeur. Apoi, lăsă ea însăşi braţul lui Trublot, care înţelese şi dispăru; dar probabil greşi drumul, căci o şterse în direcţia bucătăriei, pe urmele Adèlei. Bachelard şi Gueulin, fără a se ocupa de cel într-o ureche, cum îi spuneau ei, râdeau într-un colţ, dându-şi ghionturi.

— Era prea ciudat, presimţeam ceva astă-seară, şopti doamna Josserand cuprinsă de o mare nelinişte. Berthe, vino repede!

Dar Berthe arăta piesa de douăzeci de franci Hortensei. Saturnin apucase un cuţit. Spunea:

— Pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau, le scot maţele!

— Berthe! chema vocea disperată a mamei.

Şi, când fata alergă, nu avu vreme decât să-i prindă mâna, ca să-l împiedice să între în salon. Îl zgâlţâi inimoasă, în timp ce el se explica anevoie, cu logica lui de nebun.

— Lasă-mă s-o fac, aşa le trebuie... îţi spun că merită... M-am săturat de poveştile lor murdare. Au să ne vândă pe toţi.

— La urma urmei, e enervant! strigă Berthe. Ce ai? Ce tot spui tu?

El o privi năucit, scuturat de o furie sumbră, bolborosind:

— Vor din nou să te mărite... Niciodată, pricepi?... Nu vreau să-ţi facă niciun rău.

Fata nu putu să-şi înăbuşe râsul. De unde până unde s-o mărite? Băiatul însă dădea mereu din cap: ştia el, simţea el! Şi cum maică-sa interveni, voind să-l liniştească, el strânse iar cuţitul cu o mână atât de hotărâtă, încât ea se trase înapoi. Tremura totuşi la gândul că scena ar putea fi auzită, şi îi şopti repede Berthei să-l ia de-acolo şi să-l închidă în camera lui; pe când băiatul, ieşindu-şi din ce în ce mai mult din minţi, ridica vocea.

— Nu vreau să te mărite, nu vreau să-ţi facă rău... Dacă le mărită, le scot maţele.

Atunci, Berthe îi puse mâinile pe umeri şi îl privi ţintă.

— Ascultă, îi spuse ea, stai liniştit, sau nu te mai iubesc deloc!

Băiatul se clătină, disperarea îi înmuie, chipul, ochii i se împăienjeniră de lacrimi.

— Nu mă mai iubeşti, nu mă mai iubeşti... Nu spune asta. Oh, te rog, spune-mi că mă iubeşti, spune că ai să mă iubeşti mereu, că niciodată nu vei iubi pe altul!

Ea îl luase de încheietura mâinii şi îl duse, ascultător ca un copil.

În salon, doamna Josserand, exagerându-şi intimitatea, îl numi pe Campardon dragul ei vecin. De ce doamna Campardon nu-i făcuse marea plăcere de a veni şi ea? şi la răspunsul arhitectului că nevasta sa era întotdeauna puţin suferindă, ea scoase o exclamaţie de protest, spunând că ar fi primit-o în capot şi în papuci. Dar surâsul ei nu-l părăsea o clipă pe Octave, care discuta cu domnul Josserand, toate amabilităţile ei erau îndreptate spre tânăr, peste umărul lui Campardon. Când bărbatul său i-l prezentă

pe Octave, se arătă de o atât de vie cordialitate, că acesta din urmă se simţi stingherit.

Lumea sosea, mame robuste cu fete uscăţive, taţi şi unchi abia treziţi din somnolenţa biroului, împingând înaintea lor cârduri de domnişoare de măritat. Două lămpi înfăşurate în hârtie trandafirie luminau slab salonul, estompând mobila veche, uzată, cu tapiţerii de catifea galbenă, pianul fără luciu, cele trei vederi afumate din Elveţia, care pătau cu negru golul rece al panourilor albe şi aurii. În această lumină zgârcită, invitaţii se pierdeau, figuri sărace şi parcă uzate, în îmbrăcămintea lor penibilă şi îndrăzneaţă. Doamna Josserand purta rochia ei ca focul, din ajun; numai că, pentru a amăgi lumea, îşi petrecuse ziua cosându-şi mâneci la corsaj şi făcându-şi o pelerină de dantelă ca să-şi ascundă umerii în timp ce, alături de ea, fetele, în camizole murdare trăgeau cu furie de ac, reparându-şi cu noi garnituri unicele lor toalete, pe care din iarna trecută le schimbau în felul acesta, bucată cu bucată.

După fiecare sunet al clopoţelului, o şuşoteală răzbătea din anticameră. Nu se vorbea tare în încăperea posomorâtă, unde râsul forţat al vreunei domnişoare scotea din când în când o notă falsă. În spatele micuţei doamne Juzeur, Bachelard şi Gueulin îşi dădeau coate, lăsând să le scape vorbe fără perdea; şi doamna Josserand îi urmărea cu o privire alarmată, căci se temea de proastele apucături ale fratelui său. Doamna Juzeur putea să audă tot: îi tremurau uşor buzele şi surâdea cu o blândeţe de înger, ascultând povestirile lor deşucheate. Unchiul Bachelard avea o reputaţie de bărbat periculos. Nepotul său, dimpotrivă, trecea drept un neprihănit. Teoretic, oricât de prielnice i-ar fi fost ocaziile, Gueulin respingea femeile, nu pentru că le-ar fi dispreţuit, ci pentru că se temea de urmările plăcerii: întotdeauna ai necazuri, spunea el.

În sfârşit, apăru şi Berthe. Se apropie cu vioiciune de maică-sa.

— Ah, mi-a fost tare greu! îi suflă ea la ureche. Nu voia să se culce, l-am încuiat de două ori cu cheia… Dar mă tem să

nu spargă tot din cameră.

Doamna Josserand o trase cu violenţă de rochie. Octave, aflat în apropierea lor, tocmai întorsese capul.

— Fiica mea Berthe, domnule Mouret, spuse ea cu tonul cel mai graţios, prezentându-i-o. Domnul Octave Mouret. draga mea.

Şi-i aruncă fiicei sale o privire. Berthe cunoştea bine această privire, ca un soi de ordin de luptă, în care ea regăsea toate lecţiile din seara trecută. Îi dădu numaidecât ascultare, cu amabilitatea şi indiferenţa unei fiice care nu se mai opreşte la înfăţişarea pretendentului. Îşi spuse frumos rolul, avu graţia binevoitoare a unei parizience de pe acum sătulă şi la curent cu toate subiectele, vorbi cu entuziasm despre Sudul unde nu fusese niciodată. Octave, obişnuit cu rigiditatea fecioarelor provinciale, fu încântat de sporovăiala ei de femeie tânără, care se dăruia ca un prieten.

Dar Trublot, dispărut încă de la sfârşitul mesei, intră cu un pas furişat pe uşa sufrageriei; şi Berthe, zărindu-l, îl întrebă prosteşte de unde venea. El păstră tăcere, ea rămase stânjenită; apoi, pentru a ieşi din încurcătură, îi prezentă unul altuia pe cei doi tineri. Maică-sa n-o scăpase o clipă din priviri, luând de la început o atitudine de general, conducând toată operaţia din fotoliul unde se aşezase. Când socoti că prima hărţuială dăduse rezultatul dorit, ea îşi chemă fata cu un semn şi-i spuse cu voce şoptită:

— Aşteaptă să vină şi Vabreii pentru muzică... Să cânţi tare!

Octave, rămas singur cu Trublot, încercă să-l tragă de limbă.

— O persoană încântătoare.

— Da, nu arată rău.

— Domnişoara în albastru este sora ei mai mare, nu-i aşa? E mai puţin bine.

— Bineînţeles, e mai uscată!

Trublot, care privea fără să vadă, cu ochii săi de miop,

avea spătoşenia unui mascul vânjos, încăpăţânat în gusturile lui. Se întorsese mulţumit, spărgând între dinţi ceva negricios, în care Octave recunoscu surprins boabele de cafea.

— Ascultă, întrebă el deodată, nu-i aşa că în Sud femeile sunt grase?

Octave zâmbi, şi pe dată se simţi în relaţii excelente cu Trublot. Îi apropiau păreri comune. Pe o canapea ferită, îşi făcură destăinuiri: unul vorbi de patroana sa de la „Paradisul femeilor”, doamna Hédouin, o femeie afurisit de frumoasă, dar prea rece; altul spuse că fusese trecut la corespondenţă, de la ora nouă până la cinci, la agentul său de schimb, domnul Desmarquay, unde era o slujnică nemaipomenită. Între timp, se deschise uşa salonului şi intrară trei persoane.

— Familia Vabre, şopti Trublot, aplecându-se către noul său prieten. Auguste, cel cu înfăţişarea unui miel bolnav, este fiul cel mare al proprietarului: treizeci şi trei de ani, chinuit mereu de dureri de cap care-i scot ochii, şi l-au împiedicat pe vremuri să-şi continue latina; un băiat morocănos, devenit comerciant... Celălalt, Théophile, stârpitura aceea cu părul galben, cu barba rară, bătrânelul acela de douăzeci şi opt de ani, scuturat de accese violente de tuse şi de furie, după ce a încercat o duzină de meserii, s-a însurat cu tânăra aceea care merge în faţa lor, doamna Valérie...

— Am văzut-o mai înainte, îl întrerupse Octave. E fata unui negustor de mărunţişuri din cartier, nu-i aşa? Dar cum te poate înşela o voaletă! mi se păruse frumoasă... Şi nu e decât bizară, cu faţa crispată şi cu tenul ei ca plumbul.

— Încă una care nu e visul meu, reluă sentenţios Trublot. Are ochi superbi, sunt oameni cărora atâta le este de ajuns... Hm, e uscată!

Doamna Josserand se ridicase pentru a da mâna cu Valérie.

— Cum! strigă ea, domnul Vabre nu e cu dumneavoastră? Şi nici domnul şi doamna Duveyrier nu ne-

au făcut onoarea să vină? Şi totuşi, ne făgăduiseră. Ah, îmi pare nespus de rău!

Tânăra femeie îşi scuză socrul, pe care vârsta îl reţinea în casă, şi căruia, de altfel, îi plăcea tare mult să lucreze seara. Cât despre cumnatul şi cumnata sa, aceştia o rugaseră să-i prezinte scuzele lor, întrucât primiseră invitaţie la o serată oficială, de unde nu puteau lipsi. Doamna Josserand îşi muşcă buzele cu dispreţ. Ea nu lipsea în nicio sâmbătă de la aceşti oameni afectaţi de la etajul întâi, care s-ar fi simţit groaznic de dezonoraţi dacă ar fi urcat, într-o marţi, la etajul patru. Fără îndoială că modestul ei ceai nu egala concertele lor cu orchestră mare. Dar, răbdare! când cele două fete ale sale se vor mărita şi când va avea doi gineri cu familiile lor pentru a-şi umple salonul, vor cânta şi la ea coruri,

— Pregăteşte-te, şopti ea la urechea Berthei.

Erau vreo treizeci de persoane, şi destul de înghesuite, căci nu se deschisese şi salonaşul folosit drept cameră pentru domnişoare. Noii-veniţi schimbau strângeri de mâna, Valérie se aşezase lângă doamna Juzeur, în timp ce Bachelard şi Gueulin făceau în gura mare remarci neplăcute asupra lui Théophile Vabre, părându-i-se nostim să-l numească „bun de nimic”. Într-un colţ, domnul Josserand, care stătea în umbră în propria lui casă, astfel încât putea fi luat drept un invitat, şi trebuia să-l cauţi întotdeauna, chiar şi când îl aveai în faţă, asculta buimăcit o întâmplare povestită de un prieten al său de odinioară: Bonnaud, îl cunoştea pe Bonnaud, fostul şef al contabilităţii de la Calea ferată de Nord, a cărui fată s-a măritat astă primăvară? Ei bine, Bonnaud descoperise de curând că ginerele său, un bărbat foarte bine, era un fost clovn, care trăise zece ani pe seama unei călăreţe de circ.

— Linişte! linişte! se auziră murmurând câteva glasuri amabile.

Berthe deschisese pianul.

— O, Doamne! explica doamna Josserand; e o bucată fără pretenţii, o simplă reverie... Domnule Mouret, cred că

iubiţi muzica. Apropiaţi-vă... Fata mea cântă destul de bine, o, ca simplă amatoare, dar cu suflet, da, cu mult suflet!

— M-am prins! spuse Trublot în şoaptă. Chestia cu sonata.

Octave fu nevoit să se ridice şi să stea în picioare lângă pian. Văzând atenţiile mângâietoare cu care îl înconjura doamna Josserand, îi părea că o pune pe Berthe să cânte numai pentru el.

— *Malurile Oisei,* reluă ea. Într-adevăr, e foarte frumos... Hai, începe, dragostea mea, şi nu te tulbura. Domnul va fi indulgent.

Tânăra atacă bucata fără nicio tulburare. De altfel, maică-sa n-o mai scăpa din ochi, având înfăţişarea unui sergent gata să pedepsească cu o palmă orice greşeală de teorie. Disperarea sa era că instrumentul, istovit de cincisprezece ani de game zilnice, nu avea sonorităţile marelui pian cu coadă al familiei Duveyrier; şi că niciodată fiica sa, după părerea ei, nu cânta destul de tare.

De pe la a zecea măsură, Octave, luând un aer recules şi clătinându-şi bărbia viguroasă, nu mai asculta. Privea auditoriul, atenţia politicos distrată a bărbaţilor şi încântarea afectată a femeilor, întreaga destindere a acestor oameni readuşi la ei înşişi, cuprinşi iarăşi de grijile de fiecare oră, ale căror umbre creşteau din nou pe chipurile lor obosite. Mamele visau într-aievea că-şi mărită fiicele, şi le vedeai cu gura întredeschisă, cu dinţii feroci, într-o părăsire inconştientă; era nebunia acestui salon, o furioasă dorinţă de gineri devorându-le pe aceste burgheze, în sunetele astmatice ale pianului. Fetele, cumplit de plictisite, adormeau cu capul între umeri, uitând să se ţină drepte. Octave, care dispreţuia fetele tinere, se interesa mai ales de Valérie; era urâtă, desigur, în ciudata ei rochie de mătase galbenă, garnisită cu satin negru, şi revenea mereu la ea, neliniştit, sedus totuşi; pe când ea, cu ochii posomorâţi, enervată de muzica stridentă, avea surâsul dezechilibrat al unei bolnave.

Dar se produse o catastrofă. Se auzi sunând clopoţelul şi

un domn intră dând buzna.

— O, doctore! spuse doamna Josserand cu o voce mânioasă.

Doctorul Juillerat făcu un gest ca pentru a se scuza, fi rămase locului. În acel moment, Berthe reliefa o mică frază, cu un tuşeu al claviaturii încetinit şi stins, pe care societatea îl salută cu murmure de aprobare. Ah, încântător! delicios! Doamna Juzeur se topea, parcă era gâdilată. Hortense, care întorcea paginile, în picioare lângă sora sa, rămânea posacă sub ploaia răpăitoare a notelor, cu urechea aţintită la sunetul clopoţelului; şi când intrase doctorul, făcuse o asemenea mişcare de dezamăgire, că rupsese o pagină deasupra pupitrului. Deodată, însă, pianul se cutremură sub mâinile plăpânde ale Berthei, care băteau ca nişte ciocane: era sfârşitul reveriei, într-un zgomot asurzitor de acorduri furioase.

Urmă o clipă de şovăială. Se trezeau cu toţii. Acesta fusese sfârşitul? Apoi, izbucniră complimentele. Adorabil! un talent superior!

— Domnişoara este într-adevăr o artistă de prima mână, spuse Octave, stingherit în observaţiile sale. Nimeni niciodată nu mi-a mai făcut o asemenea plăcere.

— Nu-i aşa, domnule? strigă doamna Josserand încântată. Nu se descurcă prea rău, trebuie să mărturisim… Doamne, nu i-am refuzat nimic acestei copile: ea e comoara noastră! Toate aptitudinile pe care a dorit să le aibă, le are… Ah, domnule, dacă aţi cunoaşte-o!…

Un zgomot confuz de glasuri umplea din nou salonul, Berthe primea laudele foarte liniştită; şi nu părăsea pianul, aşteptând ca mama ei s-o scape de corvoadă. Aceasta din urmă începuse să-i şi vorbească lui Octave despre felul uimitor în care fiica sa executa cu brio *Secerătorii,* un galop strălucitor, când nişte lovituri surde şi îndepărtate îi tulbură pe invitaţi. De câteva clipe se auzeau zgâlţâieli tot mai violente, ca şi când cineva s-ar fi străduit să forţeze o uşă. Toată lumea tăcea, toţi se întrebau din ochi.

— Ce-i asta? îndrăzni să întrebe Valérie. Se auzea bătând

şi adineauri, la sfârşitul cântecului.

Doamna Josserand se făcuse groaznic de palidă. Recunoscuse izbitura cu umărul a lui Saturnin. Ah, ce ţicnit mizerabil! îl şi vedea năvălind în mijlocul lumii. Dacă mai continua să izbească aşa, încă o partidă va fi ratată!

— Se trânteşte uşa bucătăriei, spuse ea cu un râs silit. Adèle nu vrea niciodată s-o închidă... Berthe, du-te tu, şi vezi ce este.

Fata înţelesese şi ea. Se ridică şi dispăru. Loviturile încetară brusc, dar ea nu se întoarse curând. Unchiul Bachelard, care tulburase într-un mod scandalos *Malurile Oisei,* făcând anumite reflecţii cu glas tare, până la urmă îşi descumpăni sora când îi strigă lui Gueulin că se plictisise şi că se va duce să bea un grog. Şi intrară amândoi în sufragerie, închizând uşa cu zgomot.

— Dragul Narcisse, mereu original! rosti doamna Josserand către doamna Juzeur şi Valérie, venind să se aşeze între ele. E atât de absorbit de afacerile lui! Ştiţi, a câştigat aproape o sută de mii de franci anul acesta!

Octave, liber, în sfârşit, se grăbise să-i reîntâlnească pe Trublot, care aţipise pe canapea. Alături de ei, un grup îl înconjura pe doctorul Juillerat, vechi medic al cartierului, om mediocru, dar ajuns, cu timpul, un bun practician, care le ajutase pe toate aceste doamne să nască şi le îngrijise pe toate aceste domnişoare. Se ocupa mai ales de boli de femei, ceea ce îl făcea să umble seara după soţii în căutare de consultaţii gratuite, într-un colţ de salon. Tocmai atunci, Théophile îi spunea că Valérie avusese o nouă criză în ajun; se sufoca mereu, se plângea de un nod care îi urca în gât; şi nici el nu se simţea mai bine, dar nu era acelaşi lucru. Din momentul acela nu mai vorbi decât de persoana sa, îşi povesti necazurile: începuse dreptul, căutase să înveţe o meserie la proprietarul unei turnătorii, îşi încercase norocul în administraţie, la birourile Muntelui de Pietate; apoi, se ocupase de fotografie, şi credea că dăduse de rostul unei invenţii prin care va face maşinile să meargă singure; deocamdată, aşteptând, plasa, din amabilitate, piano-

flauturi, o altă invenţie a unui prieten de-al său. Şi reveni la nevastă-sa: era vina ei dacă nimic nu mergea bine în casa lor; îl ucidea cu neîncetatele ei crize de nervi.

— Daţi-i prin urmare ceva, doctore! se rugă el, cu ochii scăpărând de ură, tuşind şi smiorcăindu-se în furia plângăreaţă a neputinţei lui.

Trublot îl examina dispreţuitor; şi începu să râdă surd, uitându-se la Octave. Între timp, doctorul Juillerat găsea cuvinte vagi şi liniştitoare: o va alina, fără îndoială, pe această scumpă doamnă. Ea se sufoca încă de la vârsta de paisprezece ani, în prăvălia din strada Neuve-Saint-Augustin; o îngrijise de scurtele ei leşinuri, de pe urma cărora îi curgea sânge din nas; şi, cum Théophile îşi amintea cu disperare galeşa ei blândeţe de fată, în timp ce astăzi îl tortura cu multă fantezie, schimbându-şi de douăzeci de ori pe zi dispoziţia, doctoral se mulţumi să clatine din cap. Căsătoria nu le reuşeşte tuturor femeilor.

— Zău, mormăia Trublot, un tată care vreme de treizeci de ani s-a abrutizat vânzând aţă şi ace, o mamă care a avut mereu obrazul plin de coşuri, şi asta într-o vizuină lipsită de aer a vechiului Paris – cum să nască fete întregi!

Octave rămase uimit. Îşi pierdea respectul pentru acest salon, unde intrase cu o emoţie de provincial. O oarecare curiozitate i se redeşteptă atunci când îl văzu pe Campardon consultând la rândul lui doctorul, dar cu glas foarte scăzut, ca un om aşezat, doritor să nu afle nimeni accidentele căsniciei sale.

— Apropo, pentru că dumneata ştii cum stau lucrurile, îl întrebă pe Trublot, spune-mi de ce boală suferă doamna Campardon... Văd lumea luând o mutră dezolată când se vorbeşte de asta.

— Dar, dragul meu, răspunse tânărul, este...

Şi se aplecă la urechea lui Octave. Pe când asculta, figura acestuia din urmă surâse la început, apoi se alungi, cu un aer de profundă stupefacţie.

— Nu e cu putinţă! spuse el.

Atunci, Trublot îşi dădu cuvântul de onoare. Cunoştea şi o

altă doamnă în aceeaşi situaţie.

— De altfel, reluă el, în urma naşterilor, se întâmplă uneori că...

Şi începu iar să vorbească în şoaptă. Convins, Octave se întristă. O clipă, el îşi făurise anumite visuri, îşi imaginase un roman, şi când colo, arhitectul, prins în altă parte, îl împingea spre nevastă-sa ca să-i ţină de urât! În orice caz, o ştia bine apărată. Cei doi tineri se apropiau unui de altul, aţâţaţi de aceste intimităţi femeieşti, pe care le răscoleau, uitând că ar putea fi auziţi.

Doamna Juzeur tocmai se pregătea să-i împărtăşească doamnei Josserand impresiile ei asupra lui Octave. Îi găsea destul de convenabil, desigur, dar îl prefera pe domnul Auguste Vabre. Acesta, stând în picioare, într-un colţ al salonului, rămânea tăcut, cu insignifianţa şi cu migrena lui din toate serile.

— Ceea ce mă miră. dragă doamnă, este faptul că nu vă gândiţi la el pentru Berthe a dumneavoastră. Un băiat aşezat, deosebit de prevăzător. Îi trebuie o nevastă, ştiu că vrea să se însoare.

Doamna Josserand o asculta surprinsă. Într-adevăr, ea nu s-ar fi gândit la negustorul de noutăţi. Cu toate acestea, doamna Juzeur insista, căci avea, spre ghinionul ei, pasiunea de a lucra pentru fericirea altor femei, ceea ce o făcea să se ocupe de toate istoriile amoroase din casă. Afirma că Auguste nu înceta să o tot privească pe Berthe. În sfârşit, invoca experienţa ei la bărbaţi: domnul Mouret nu se va lăsa niciodată prins, în timp ce cu bunul domn Vabre va fi foarte uşor, foarte convenabil. Dar doamna Josserand, cântărindu-l din ochi pe cel din urmă, îşi formă cu străşnicie părerea că un astfel de ginere nu prea îi va înfrumuseţa salonul.

— Fiica mea îl detestă, spuse ea, şi niciodată nu vei face nimic împotriva dorinţei sale.

O domnişoară înaltă, uscăţivă, tocmai executase o fantezie la *Doamna albă.* Cum unchiul Bachelard adormise în sufragerie, Gueulin reapăru cu flautul său şi imită

cântecul privighetoarei. De altfel, nimeni nu asculta, povestea lui Bonnaud se răspândise. Domnul Josserand rămase zdruncinat, toţi ridicau braţele, mamele se înăbuşeau. Cum, ginerele lui Bonnaud era clovn! În cine atunci să te mai încrezi? şi părinţii, în dorinţa lor de căsătorii, aveau coşmaruri cu ocnaşi distinşi, în haine negre. Bonnaud, de fapt, fusese atât de bucuros să-şi căpătuiască fiica, încât se mulţumise cu informaţii din auzite, în pofida rigidei sale prudenţe de şef contabil meticulos.

— Mamă, ceaiul este servit, anunţă Berthe, deschizând împreună cu Adèle cele două canaturi ale uşii.

În timp ce lumea trecea încet în sufragerie, ea se apropie de maică-sa şi îi şopti:

— M-am săturat!... Vrea să stau cu el şi să-i spun poveşti, dacă nu, zice că sparge tot!

Pe o faţă de masă cenuşie, prea îngustă, se servea cu multă atenţie ceaiul, un cozonac cumpărat de la brutarul din vecinătate, flancat de nişte pesmeciori şi sandvişuri, La cele două capete ale mesei, un belşug de flori, trandafiri superbi şi costisitori, acoperea mediocritatea untului şi pulberea veche a biscuiţilor. Se auziră proteste; se aprinseră gelozii: hotărât, familia Josserand se ruina pentru a-şi mărita fetele. Şi invitaţii, aruncând priviri piezişe către buchetele de flori se ghiftuiau cu ceai acru, se repezeau imprudenţi asupra prăjiturilor uscate şi a cozonacului prost copt, căci cinaseră slab, şi nu se gândeau decât să se culce cu burta plină. Pentru cei cărora nu le plăcea ceaiul, Adèle plimba pahare cu sirop de coacăze. Îl declarară excelent.

În vremea asta, într-un colţ, unchiul dormea. Nu-l trezi nimeni, se făcură chiar că nu-l văd. O doamnă vorbea de tracasările comerţului. Berthe se grăbea, oferind sandvişuri, purtând ceşti cu ceai, întrebând bărbaţii dacă mai doreau zahăr. Dar nu prididea, şi doamna Josserand îşi căută cealaltă fiică, pe Hortense, când o văzu în mijlocul salonului pustiu, vorbind cu un domn, căruia nu i se zărea decât spatele.

— A, da! lăsă ea să-i scape cuprinsă de mânie. În sfârşit, soseşte.

Zburau şuşoteli. Era acel Verdier, care de cincisprezece ani trăia cu o femeie, aşteptând să se însoare cu Hortense. Fiecare ştia povestea, domnişoarele schimbau ocheade; dar evitau să vorbească, strângeau doar din buze, din convenienţă. Octave, pus la curent, privi cu interes spatele domnului. Trublot îi cunoştea amanta, o fată bună, fostă prostituată care se cuminţise, mai cinstită acum, spunea el, decât cea mai cinstită dintre burgheze, se ocupa de bărbat, având toată grija de rufăria lui; şi manifesta o simpatie fraternă pentru ea. Pe când ei erau studiaţi din sufragerie, Hortense îi făcea o scenă lui Verdier pentru că întârziase, cu proasta ei dispoziţie de fecioară binecrescută.

— Ia te uită, sirop de coacăze! exclamă Trublot, văzând-o pe Adèle în faţa lui, cu platoul în mână.

Îl adulmecă, nu-l tentă câtuşi de puţin. Dar, când slujnica se întoarse, cotul unei domnişoare voluminoase o împinse în direcţia lui, şi el o ciupi cu putere de şale. Ea surâse şi se apropie cu platoul.

— Nu, mulţumesc, declară Trublot. Adineauri am servit.

Câteva femei se aşezaseră în jurul mesei, în timp ce bărbaţii, în spatele lor, mâncau din picioare. Deodată se auziră exclamaţii, un entuziasm stingându-se în gurile pline. Erau chemaţi domnii. Doamna Josserand strigă:

— E adevărat, la asta nu mă gândisem… Hai, domnule Mouret, dumneavoastră care iubiţi artele.

— Ia seama, chestia cu acuarela! şopti Trublot, care cunoştea casa.

Era mai mult decât o acuarelă. Ca din întâmplare, pe masă se găsea o cupă de porţelan; înăuntrul ei, încadrată într-o montură foarte nouă din bronz lustruit, era pictată *Fata cu urciorul spart,* în tonuri spălăcite, mergând de la liliachiu-deschis până la albastru-palid. Lăudată de toată lumea, Berthe surâdea.

— Domnişoara are toate talentele, spuse Octave cu amabilitate. O, ce degradeuri! şi e pictată foarte exact,

foarte exact!

— Pentru desen garantez eu! reluă doamna Josserand triumfătoare. Niciun fir de păr nu e în plus sau în minus... Berthe a copiat-o de pe o gravură. La Luvru, se văd, zău aşa, prea multe nudităţi, şi lumea acolo este uneori atât de amestecată!

Coborâse vocea, făcând această apreciere, dornică să-i dea de înţeles tânărului că dacă fiica sa era artistă, nu mergea nicidecum până la neruşinare. De altfel, Octave i se păru rece, simţi că nu i-a mers cu cupa, şi se apucă să-l pândească nelinişti tă, pe când Valérie şi doamna Juzeur, care erau la cea de-a patra ceaşcă de ceai, examinau pictura cu uşoare strigăte de admiraţie.

— O priveşti mereu, îi spuse Trublot lui Octave, surprinzându-l cu ochii aţintiţi la Valérie.

— Da, răspunse el, puţin stânjenit. Ciudat, în clipa asta e frumoasă... O femeie focoasă, din câte pare... Spune-mi, s-ar putea risca?

Trublot îşi umflă obrajii.

— Focoasă, nu se ştie niciodată... Ciudat gust! În orice caz, e de preferat, decât să te însori cu micuţa.

— Care micuţă? strigă Octave, uitând de sine. Cum, crezi că am să mă las îmbrobodit!... O, niciodată! Dragul meu, noi la Marsilia, nu ne însurăm!

Doamna Josserand se apropiase. Primi fraza drept în inimă. Încă o campanie inutilă! încă o serată pierdută! Lovitura fu atât de puternică, încât trebui să se sprijine de un scaun, uitându-se cu disperare la masa curăţată, pe care nu mai zăcea decât un capăt ars al cozonacului. Nu ţinea socoteala înfrângerilor, dar aceasta va fi cea de pe urmă, făcu ea îngrozitorul legământ, jurând să nu mai hrănească de acum încolo nişte oameni care nu veneau la ea decât ca să-şi umple burţile. Şi răvăşită, exasperată, scruta sufrageria cu privirea, căuta un bărbat în braţele căruia ar fi putut să-şi arunce fata, când îl zări lângă perete pe Auguste, resemnat, fără să fi servit nimic.

Berthe, surâzătoare, tocmai se îndrepta spre Octave cu o

ceaşcă de ceai în mână. Continua campania, îşi asculta mama. Dar aceasta o prinse de braţ şi, în şoaptă, o făcu pocitanie proastă.

— Du-i ceaşca domnului Vabre, care aşteaptă de-o oră, spuse ea tare, cu graţie.

Apoi, din nou la ureche, cu uitătura ei războinică;

— Fii amabilă, altfel o să ai de-a face cu mine!

O clipă dezorientată, Berthe îşi reveni imediat. Adesea, lucrurile se schimbau şi de trei ori la o serată. Îi duse ceaşca de ceai lui Auguste, cu surâsul început pentru Octave; se purtă amabil, vorbi despre mătăsurile de Lyon, pază într-o persoană agreabilă căreia i-ar sta nespus de bine în spatele unei tejghele. Mâinile lui Auguste tremurau uşor, şi era roşu, căci în noaptea asta îi durea destul de tare capul.

Din politeţe, unele persoane se întoarseră să se aşeze câteva clipe în salon. Mâncaseră, plecau. Când îl căutară pe Verdier, descoperiră că nici el nu mai era; iar fetele, foarte necăjite, nu rămăseseră decât cu imaginea ştearsă a spatelui său. Campardon, fără să-l aştepte pe Octave, se retrase împreună cu doctorul, pe care îl mai reţinu pe palier, ca să-l întrebe dacă într-adevăr nu mai era nicio speranţă. În timpul ceaiului, una dintre lămpi se stinsese, răspândind un miros de ulei rânced, iar cealaltă lampă, al cărei fitil fumega, arunca o lumină atât de sumbră în încăpere, că însăşi Vabreii se ridicară, în ciuda amabilităţilor cu care îi copleşea doamna Josserand. Octave care trecuse înaintea lor, în anticameră avu o surpriză: Trublot, după ce îşi luase pălăria, dispăruse pe neaşteptate. Nu putuse s-o şteargă decât pe coridorul dinspre bucătărie.

— Ei! unde o fi? o ia pe scara de serviciu! murmură tânărul.

Dar nu cercetă mai temeinic incidentul. Valérie era alături, îşi căuta un batic de *crêpe de Chine.* Cei doi fraţi, Théophile şi Auguste, fără s-o bage în seamă, coborau. În clipa aceea, găsindu-i baticul, tânărul i-l dădu cu aerul încântat cu care îşi servea clientele frumoase la „Paradisul

femeilor”. Ea îl privi, şi el fu convins că ochii ei aruncaseră flăcări aţintindu-se asupra a lor săi.

— Sunteţi foarte amabil, domnule, spuse ea simplu.

Doamna Juzeur, plecând ultima, îi învălui pe amândoi într-un surâs tandru şi discret. Şi când Octave, destul de înfierbântat, ajunse în camera lui rece, se contemplă o vreme în oglindă: nici vorbă! va încerca lovitura!

În acest timp, în apartamentul pustiu, doamna Josserand se plimba, mută, ca împinsă de o rafală de furtună. Închisese cu violenţă pianul, stinsese ultima lampă; apoi, trecând în sufragerie, începuse să stângă luminările, suflând atât de puternic în ele că tremura lustra. Priveliştea mesei devastate, cu învălmăşeala ci de farfurii şi ceşti goale, o înfurie şi mai mult; şi se răsuci pe călcâie, aruncând priviri cumplite spre fiica sa Hortense, care, aşezată în linişte, isprăvea de mâncat coaja arsă a cozonacului.

— Iar îţi faci sânge rău, mamă, spuse aceasta din urmă. Deci, nu merge?... În ceea ce mă priveşte, eu sunt mulţumită. El îi cumpără cămăşi, ca să plece.

Mama ridică din umeri.

— Ce? tu pretinzi că asta nu dovedeşte nimic. Foarte bine, condu-ţi şi tu barca, aşa cum o conduc eu pe-a mea... Ei, iată un cozonac care se poate lăuda că e prost! Nu trebuie să fie dezgustaţi, ca să înghită asemenea porcării.

Domnul Josserand, pe care seratele nevestei sale îl istoveau peste măsură, se lăsase pe un scaun; dar îi era groază de o nouă ciocnire, se temea ca doamna Josserand să nu-l târască şi pe el în cursa ei furioasă; de aceea se apropie de Bachelard şi de Gueulin. aşezaţi la masă în faţa Hortensei. Când se trezise, unchiul descoperise o sticlă cu rom. Acum o golea, revenind, cu amărăciune, la cei douăzeci de franci.

— Nu pentru bani, îi repeta el nepotului, ci pentru felul în care... Tu ştii cum mă port eu cu femeile: le-aş da şi cămaşa de pe mine, dar nu vreau să-mi ceară ele... Dacă-mi cer, mă jignesc şi nu le arunc nicio leţcaie.

Şi, cum sora sa îi aduse aminte propriile lui promisiuni:

— Taci, Eléonore! îi spuse el. Ştiu ce se cuvine să fac pentru micuţă... Numai că, vezi tu, femeia care cere, e mai tare decât mine. N-am putut niciodată să păstrez vreuna, nu-i aşa, Gueulin?... Şi pe urmă, zău aşa, mi se dă atât de puţină atenţie! Léon nici măcar n-a catadicsit să mă felicite de ziua mea.

Doamna Josserand îşi reluă umbletul, cu pumnii încleştaţi. Era adevărat, se mai adăuga şi Léon, care făgăduia şi o lăsa baltă, ca şi ceilalţi. Iată un frate care nu şi-ar fi sacrificat o serată pentru căsătoria surorilor sale! Descoperi un pesmecior, căzut după o vază, şi-l ascunse într-un sertar, când Berthe, care plecare să-l elibereze pe Saturnin, intră împreună cu acesta. Îl liniştea, în timp ce el, buimac, cu ochi bănuitori, scotocea prin colţuri, cu înfrigurarea unui câine multă vreme închis.

— E un prost! spunea Berthe; crede că m-aţi măritat. Caută mirele! Du-te, sărmanul, meu Saturnin, caută cât vrei... Dacă îţi spun că am ratat! Ştii bine că noi ratăm mereu.

Atunci, doamna Josserand izbucni.

— Ah, vă jur că de data asta nu vom mai rata, chiar dacă ar fi să-l leg eu însămi de labă! Ştiu unul care va plăti pentru toţi ceilalţi... Da, da, domnule Josserand, degeaba te uiţi fix la mine, cu aerul de a nu pricepe: nunta se va face şi fără dumneata, dacă asta îţi displace... Înţelegi, Berthe, n-ai decât să-l culegi pe ăsta!

Saturnin părea să nu audă. Se uita pe sub masă. Fata îl arătă cu un semn; dar doamna Josserand făcu un gest ca şi cum ar fi spus că-l vor face să dispară. Şi Berthe şopti:

— Deci domnul Vabre este, precis? Oh, mie mi-e indiferent... Şi totuşi puteau să-mi fi păstrat şi mie un sandviş!

IV

Chiar de a doua zi, Octave începu să se ocupe de Valérie. Îi pândi obiceiurile, află ora când norocul l-ar fi ajutat s-o întâlnească pe scară; şi făcea în aşa fel încât să urce cât mai des în camera lui, profitând de dejunul pe care îl lua la familia Campardon, ştergând-o, dacă era nevoie, sub un pretext oarecare, de la „Paradisul femeilor”, Curând băgă de seamă că, zilnic, pe la ora două, tânăra femeie, ducându-şi copilul în grădina Tuileries, trecea pe strada Gaillon. Atunci, se posta în uşa magazinului, o aştepta, o saluta cu unul dintre surâsurile lui curtenitoare de chipeş vânzător de prăvălie. La fiecare întâlnire, Valérie îi răspundea înclinând politicos din cap, fără a se opri vreodată; dar el îi vedea privirea neagră arzând de pasiune, găsea oarecari încurajări în figura ei răvăşită şi în legănarea suplă a mijlocului ei.

Planul lui era gata făcut, un plan îndrăzneţ de tânăr seducător obişnuit să îndrume în mod cavaleresc virtutea domnişoarelor din magazin. Trebuia pur şi simplu s-o atragă pe Valérie în camera lui, la etajul patru; scara rămânea mereu pustie şi solemnă, nimeni nu-i va descoperi acolo; şi se înveselea gândindu-se la recomandările morale ale arhitectului, căci asta nu însemna să aduci o femeie, ci să iei una din casă.

Totuşi, pe Octave îl neliniştea un lucru. Bucătăria familiei Pichon era despărţită de sufragerie printr-un coridor, ceea ce îi obliga deseori să-şi lase uşa deschisă: La ora nouă,

bărbatul pleca la birou, de unde nu se întorcea decât pe la cinci; iar în zilele cu soţ ale săptămânii, după cină pleca din nou, cu nişte cărţi, de la opt până la miezul nopţii. De altfel, îndată ce auzea paşii lui Octave, tânăra femeie împingea uşa, foarte rezervată, aproape sălbatică. Nu o zărea decât din spate, şi în fugă, cu părul ei lipsit de strălucire, strâns într-un coc mic. Prin această discretă întredeschidere a uşii, el nu surprinsese până acum decât unele porţiuni din interior, mobile triste şi curate, cearşafuri de o albeaţă stinsă în lumina cenuşie a unei ferestre pe care nu izbutea s-o vadă, colţul unui pat de copil în fundul celei de a doua camere, toată singurătatea monotonă a unei femei ce se învârteşte de dimineaţa până seara, cuprinsă de grijile, mereu aceleaşi, ale unui menaj de funcţionar. În rest, niciodată un zgomot; copilul părea mut şi plictisit ca şi mama; abia se auzea uneori murmurul uşor al unei romanţe, pe care ea o fredona ceasuri întregi, cu voce stinsă. Dar Octave nu era mai puţin furios pe această femeie înţepată, cum îi zicea el. Poate că-l spiona. În orice caz, Valérie nu va putea urca niciodată, dacă uşa familiei Pichon se deschidea aşa, întruna.

Oricum, socotea toată treaba pornită pe calea cea bună, într-o duminică, în lipsa soţului, el manevrase în aşa fel încât să se găsească pe palierul primului etaj atunci când tânăra femeie, în capot, ieşea de la cumnata sa pentru a se întoarce acasă; şi trebuise să stea de vorbă cu el, rămăseseră două-trei minute să schimbe câteva cuvinte de politeţe. În sfârşit, nădăjduia ca data viitoare să între în apartamentul ei. Restul ar fi mers de la sine, cu o femeie dăruită cu un astfel de temperament.

În seara aceea, la familia Campardon discutară de Valérie, în timpul mesei. Octave încerca să-i tragă de limbă. Dar, cum Angéle asculta, aruncând priviri viclene către Lisa, care tocmai servea friptură din pulpă de miel, păstrându-şi înfăţişarea serioasă, părinţii se pierdură mai întâi în laude. Arhitectul, de altfel, apăra întotdeauna „respectabilitatea” casei, cu o convingere de locatar vanitos, părând să facă

din asta o cinste personală.

— O, dragul meu, oameni de treabă!... I-ai văzut la familia Josserand. Soţul nu-i un prost: e doldora de idei, până la urmă va găsi ceva foarte solid. Cât despre soţie, are pecete, cum zicem noi, artiştii.

Doamna Campardon, simţindu-se mai rău din ajun, şi stând pe jumătate culcată, deşi boala n-o împiedica să înfulece bucăţi mari de carne în sânge, susură la rândul ei, alene:

— Bietul domn Théophile, e ca mine, lâncezeşte... Ei, Valérie are un mare merit, căci nu e deloc vesel să stai întruna lângă un bărbat scuturat de febră, şi pe care boala îl face adesea cicălitor şi nedrept.

La desert, Octave, aşezat între arhitect şi soţia sa, află mai mult decât ceruse. Uitară de Angèle, vorbeau cu subînţelesuri, făcându-şi semne din ochi pentru a sublinia sensurile duble ale frazelor; şi, când le scăpa expresia se aplecau unul spre altul, terminând pe şleau destăinuirea la ureche. Pe scurt, acest Théophile era un cretin şi un impotent, care merita să fie ceea ce-l făcea nevastă-sa. Cât despre Valérie, nu era mare lucru de capul ei, s-ar fi purtat la fel de rău şi dacă bărbatul ar fi mulţumit-o, căci aşa o împingea firea. Toată lumea ştia, de altfel, că la două luni după căsătorie, disperată că nu va avea niciodată copii, şi temându-se că va pierde partea din moştenirea bătrânului Vabre, dacă ar fi murit Théophile, ea şi-a făcut rost de micul Camille cu ajutorul unei calfe de măcelar din strada Sainte-Anne.

Campardon se aplecă pentru ultima oară la urechea lui Octave.

— În sfârşit, ştii, dragul meu, o femeie isterică!

Şi punea în acest cuvânt toată veselia burgheză a indecenţei, surâsul vulgar al unui tată de familie a cărui imaginaţie, brusc eliberată, se hrănea din scene orgiace. Angèle îşi coborî ochii în farfurie, ferindu-se să se uite la Lisa, pentru a nu izbucni în râs, de parcă ar fi înţeles despre ce este vorba. Dar conversaţia devie, acum se vorbea

despre familia Pichon, şi cuvintele de laudă nu mai încetau.

— O, ce oameni de treabă! repeta doamna Campardon. Câteodată, când Marie iese cu mica ei Lilitte, îi dau voie s-o ia şi pe Angèle. Şi îţi jur domnule Mouret, că nu-mi las fata pe seama oricui; trebuie să fiu absolut sigură de moralitatea persoanelor... Nu-i aşa, Angèle, că tu o iubeşti pe Marie?

— Da, mamă, răspunse Angèle.

Amănuntele continuară. Era peste putinţă să găseşti o femeie mai bine crescută, cu principii mei severe. Trebuia, de asemenea, să vezi cât de fericit era bărbatul ei! O căsnicie atât de drăguţă şi decentă, în care soţii se adoră, şi unde nu auzeai niciodată un cuvânt spus pe ion ridicat.

— De altfel, dacă s-ar purta urât, n-ar fi ţinuţi în casă, spuse grav arhitectul, uitându-şi propriile confidenţe despre Valérie. Nu vrem aici decât oameni cinstiţi... Pe cuvânt de onoare! mi-aş lua rămas bun în ziua când fiica mea ar fi nevoită să întâlnească cine ştie ce creatură pe scară.

În acea seară el o însoţea, în taină, pe verişoara Gasparine la Opera Comică. De aceea se duse numaidecât să-şi ia pălăria, spunându-le de o afacere care îl va reţine până foarte târziu. Rose părea să ştie totuşi despre ce era vorba; căci Octave o auzi şoptind cu vocea ei resemnată şi maternă, când bărbatul său veni să o sărute cu obişnuita lui efuziune de duioşie:

— Distrează-te bine, şi ai grijă să nu răceşti, când ieşi.

A doua zi, lui Octave îi veni o idee: să lege prietenie cu doamna Pichon, făcându-i unele servicii ca între buni vecini; în felul acesta, dacă ar surprinde-o vreodată pe Valérie, ea ar închide ochii. Şi se ivi un prilej chiar în aceeaşi zi. Doamna Pichon o plimba pe Lilitte, atunci în vârstă de numai optsprezece luni, într-un cărucior de răchită, care îl înfuria de fiece dată pe domnul Gourd; portarul, nu îngăduise în ruptul capului să fie urcat căruciorul pe scara mare, era nevoită să-l treacă pe scara de serviciu; şi cum, sus, uşa locuinţei era prea strâmtă, trebuia de fiecare dată să i se demonteze roţile şi bara, ceea ce însemna o muncă

destul de anevoioasă. În acea zi, Octave tocmai se întorcea acasă, când vecina lui, incomodată de mănuşi, se chinuia să deşurubeze piuliţele. Simţindu-l în picioare, în spatele ei, aşteptând să se elibereze palierul, ea îşi pierdu cu totul capul, mâinile începură să-i tremure.

— Dar pentru ce vă chinuiţi astfel, doamnă? întrebă îl într-un târziu. Ar fi mai simplu să lăsaţi căruciorul la capătul coridorului, după uşa mea.

Ea nu răspunse din pricina unei excesive timidităţi, care o ţinea ghemuită, şi nu avea putere să se ridice; şi sub voaleta pălăriei, el vedea roşeaţa aprinsă năpădindu-i ceafa şi urechile. Atunci insistă.

— Vă jur, doamnă, că nu mă deranjează câtuşi de puţin.

Fără să mai aştepte, luă căruciorul şi, cu naturaleţe, îl duse la capătul coridorului. Ea fu nevoită să-l urmeze; dar rămase, atât de fâstâcită, atât de uluită de această însemnată aventură din viaţa ei searbădă de toate zilele, că se uită la ce face el fără să găsească altceva de zis decât nişte fărâme de fraze bolborosite.

— Doamne, domnule, prea multă osteneală!... Sunt tulburată, vă deranjaţi... Bărbatul meu va fi tare mulţumit...

Şi intră la ea, se închise ermetic de data aceasta, cu un fel de ruşine. Octave o crezu proastă. Căruciorul îl încurca destul de mult, căci îl împiedica să-şi deschidă uşa şi era nevoit să între pieziş în camera lui. Dar vecina părea câştigată, cu atât mai mult cu cât domnul Gourd, datorită influenţei lui Campardon, catadicsi să autorizeze înghesuiala în acest colţ ascuns de coridor.

În fiecare duminică, părinţii Măriei, domnul şi doamna Vuillaume, veneau să-şi petreacă ziua la ea. Pe când ieşea, în duminica următoare, Octave zări toată familia gata să-şi ia cafeaua; şi grăbi pasul, discret, când tânăra femeie se aplecă repede la urechea bărbatului ei, care se ridică în mare grabă, spunând:

— Domnule, scuză-mă, sunt mereu plecat, n-am putut încă să vă mulţumesc. Dar ţin să vă arăt cât sunt de fericit...

Octave se apăra. Până la urmă, trebui să intre la ei. Deşi băuse cafea, fu nevoit să accepte o ceaşcă. În semn de mare cinste, îl aşezară între domnul şi doamna Vuillaume. În faţa lui, pe partea cealaltă a mesei rotunde, Marie era cuprinsă de o asemenea tulburare, că în fiece clipă, fără nicio pricină, i se urca tot sângele din inimă în obraji. Se uită la ea, pentru că n-o văzuse niciodată în tihnă. Dar, după cum spunea Trublot, nu era idealul lui: îi păru anemică, fără personalitate, cu chipul şters, cu părul rar, deşi avea trăsături fine şi drăguţe. Când se linişti cât de cât, ea râse puţin, vorbind din nou de cărucior, despre care nu mai contenea.

— Jules, să-l fi văzut pe domnul cărându-l în braţe... Ei, ce uşor a mers!

Pichon îi mulţumi încă o dată. Era înalt şi slab, cu o înfăţişare jalnică, încovoiat de pe acum de viaţa monotonă de birou, purtând în ochii spălăciţi resemnarea năucă a cailor de manej.

— Vă implor, să nu mai vorbim! spuse, în sfârşit, Octave, Zău, nici nu meritä... Doamnă, cafeaua dumneavoastră e delicioasă, niciodată n-am mai băut una la fel.

Ea se înroşi din nou. atât de tare, că până şi mâinile i se făcură trandafirii.

— N-o răsfăţaţi, domnule, spuse grav domnul Vuillaume. Cafeaua ei e bună, dar sunt altele şi mai bune. Vedeţi ce îngâmfată a devenit imediat!

— Îngâmfarea nu preţuieşte doi bani, declară doamna Vuillaume. Noi i-am recomandat totdeauna modestia.

Erau amândoi mici şi uscaţi, foarte bătrâni, cu feţele cenuşii, femeia strânsă într-o rochie neagră, bărbatul îmbrăcat cu o redingotă subţire, pe care nu se vedea decât pata unei late panglici roşii.

— Domnule, reluă acesta din urmă, am fost decorat la şaizeci de ani, în ziua pensionării, după ce am lucrat vreme de treizeci şi nouă de ani ea funcţionar la ministerul Instrucţiunii publice. Ei bine, domnule, în acea zi am cinat că şi în celelalte zile, fără ca îngâmfarea să-mi strice

obiceiurile... Crucea mi se cuvenea, ştiam. Mă simţeam pătruns doar de recunoştinţă.

Existenţa lui era clară, voia s-o cunoască toată lumea. După douăzeci şi cinci de ani de serviciu, i se dăduseră patru mii de franci. Pensia era deci de două mii. Dar trebuise să reintre în serviciu, ca expeditor, cu o mie cinci sute, pentru că o avuseseră târziii pe mica lor Marie, când doamna Vuillaume nu mai nădăjduia să aibă nici fată, nici băiat. Acum, pentru că îşi căpătuiseră copilul, trăiau din pensie, restrângându-se întrucâtva, pe strada, Durantin, în Montmartre, unde viaţa era mai ieftină.

— Am şaptezeci şi şase de ani... spuse el în încheiere, şi iată, şi iată-mi ginerele!

Pichon îl contempla, cu ochii pe decoraţie, tăcut şi obosit. Da, asta ar fi şi povestea lui, dacă l-ar ajuta, norocul. El era ultimul născut al unei vânzătoare de fructe care îşi cheltuise prăvălia ca să scoată din fiul său un bacalaureat, pentru că tot cartierul îl credea din cale afară de inteligent; şi se prăpădise insolvabilă, cu opt zile înainte de triumful de la Sorbonna. După ce trăsese vreme de trei ani mâţa de coadă pe lângă un unchi, a avut fericirea nesperată de a intra la minister, unde toate drumurile îi erau deschise şi unde se şi căsătorise.

— Noi, fiecare, ne facem datoria, guvernul şi-o face pe-a lui, mormăi, el, socotind maşinal că mai avea încă treizeci şi şase de afli de aşteptat până va fi decorat şi va obţine două mii de franci pensie.

Apoi, se întoarse către Octave.

— Vedeţi, domnule, copiii sunt greu de crescut.

— Nici vorbă, rosti doamna Vuillaume. Dacă noi am fi avut încă unul, niciodată n-am fi izbutit s-o scoatem la capăt... De aceea, aminteşte-ţi, Jules, ce ţi-am pretins eu, dându-ţi-o pe Marie: un copil, nu mai mult, sau ne supărăm! ... Numai muncitorii ouă prichindeii ca nişte găini, fără să le pese cât îi vor costa. E drept, că-i lasă pe caldarâm, adevărate turme de animale, care mă dezgustă pe străzi.

Octave se uitase la Marie, crezând că acest subiect

delicat îi va împurpura obrajii. Dar ea rămânea palidă, încuviinţând-o pe maică-sa cu o naivă seninătate. Se plictisea de moarte, şi nu ştia cum să se retragă. În mica sufragerie rece, aceşti oameni îşi petreceau astfel după-amiaza, aruncând la fiecare cinci minute câteva cuvinte domoale, sau nu vorbeau decât despre treburile lor. Până şi jocul de domino îi tulbura din cale-afară.

Acum, doamna Vuillaume începu să-şi explice ideile. La capătul unei lungi tăceri, care îi lăsă pe toţi patru netulburaţi, de parcă ar fi simţit nevoia să-şi adune gând urile, ea reluă:

— Nu aveţi copii, domnule? Vor veni... Ah, este o răspundere, mai ales pentru o mamă! Eu, când s-a născut această copilă, aveam patruzeci şi nouă de ani, domnule, o vârstă când, din fericire, ştii să te porţi. Un băiat tot mai creşte singur, dar o fată! Şi sunt împăcată că mi-am făcut datoria, oh, da!

Şi, în fraze scurte, îşi expuse planul ei de educaţie. Cinstea, în primul rând. Fără jocuri pe scară, micuţa să stea mereu în casă, să fie păzită îndeaproape, pentru că ţâncii vagabonzi nu se gândesc decât la lucruri rele. Cu uşile închise, cu ferestrele ferecate, niciodată zvonuri necuviincioase din stradă. Afară, să nu laşi copilul din mână, să-l obişnuieşti să-şi ţină ochii plecaţi pentru a evita scenele urâte. Cât despre religie, niciun abuz, doar ceea ce este necesar ca frână morală. Mai târziu, când fata a crescut, să-i iei profesoare, să n-o dai la pensioane, unde inocentele sunt corupte; şi chiar să asişti a lecţii, să veghezi asupra a ceea ce nu se cuvine să ştie, să ascunzi ziarele, bineînţeles, şi să încui biblioteca.

— O domnişoară ştie totdeauna prea mult, declară bătrâna în încheiere.

În timp ce maică-sa vorbea, Marie privea, cu ochi melancolici, în gol. Revedea mica locuinţă izolată, camerele strâmte din strada Durantin, unde-i era îngăduit să stea cu coatele pe fereastră. Fusese o copilărie prelungită, cu tot soiul de interdicţii neînţelese, rânduri şterse de maică-sa cu

cerneală în jurnalul lor de mode, ale căror linii negre o făceau să roşească, lecţii cenzurate, care le stânjeneau până şi pe profesoare, atunci când ea le întreba. Copilărie prea liniştită, de altfel, creştere domoală şi fără vigoare, de seră caldă, vis treaz, în care cuvintele limbii şi faptele obişnuite se deformau în semnificaţii neroade. Chiar şi la această oră, când stătea cu privirile pierdute, încărcate de amintiri, ea avea pe buze un râs de copil, rămăsese neştiutoare în ale căsătoriei.

— Vă rog să mă credeţi, domnule, spuse domnul Vuijlaume, că fiica mea nu citise niciun singur roman la optsprezece ani împliniţi… Nu-i aşa, Marie?

— Da, tată.

— Am, continuă el, un Géorge Sand foarte frumos legat şi, în pofida temerilor mamei sale, m-am hotărât să-i îngădui, cu câteva luni înainte de căsătorie, să citească *André,* o operă neprimejdioasă, scrisă în întregime din imaginaţie, şi care înalţă sufletul… Eu sunt pentru o educaţie liberală. Literatura are, nici vorbă, anumite drepturi… Această lectură a avut asupra ei un efect extraordinar, domnule. Plângea noaptea în somn: o dovadă că nu există nimic mai potrivit decât imaginaţia pură pentru a înţelege geniul.

— E atât de frumos! murmură tânăra femeie cu ochii strălucitori.

Dar când Pichon îşi expuse teoria: niciun roman înainte de căsătorie, toate romanele după căsătorie, doamna Vuillaume clătină din cap. Ea nu citea niciodată şi se simţea bine. Atunci, Marie vorbi cu blândeţe despre singurătatea ei.

— O, Doamne! iau şi eu câteodată o carte. De altfel, Jules mi le alege, din pasajul Choiseul… Dacă măcar aş cânta la pian!

Octave simţea de multă vremea nevoia să plaseze o frază.

— Cum, doamnă, strigă el, nu cântaţi la pian!

Urmă o clipă de stânjeneală. Părinţii vorbiră despre o

mulţime de împrejurări nenorocite, nevoind, să recunoască deschis că dăduseră îndărăt în faţa cheltuielilor. De altminteri, doamna Vuillaume afirma că Marie cânta chiar de când se născuse; când aceasta din urmă era copil, ştia tot soiul de romanţe neînchipuit de frumoase, îi era de-ajuns să audă melodiile o singură dată pentru a le reţine; şi mama îşi aduse aminte de acei cântec despre Spania, povestea unei captive tânjind după iubitul ei, pe care copila o cânta cu o asemenea expresie, că storcea lacrimi până şi din inimile cele mai crâncene. Dar Marie rămânea profund întristată. Deodată, scoase un strigăt, întinzând mâna spre camera vecină, unde dormea fiica sa:

— Ah, jur că Lilitte va şti să cânte la pian, chiar dacă voi fi silită să fac cele mai mari sacrificii!

— Gândeşte-te mai întâi s-o creşti, aşa cum te-am crescut noi pe tine, spuse cu severitate doamna Vuillaume. Desigur, eu nu condamn muzica, ea dezvoltă sentimentele. Dar, înainte de orice, supraveghează-ţi fiica, fereşte-o de proastele influenţe, încearcă să-i păstrezi candoarea…

Începu din nou, chiar insistă mai mult asupra religiei, reglementând numărul de spovedanii pe lună, indicând slujbele la care trebuia neapărat să se ducă – totul din punct de vedere al convenienţelor. Atunci, Octave, scos din răbdări, le vorbi de o întâlnire care, îl obliga să plece. Urechile îi ţiuiau de plictiseală, era convins că această conversaţie va ţine aidoma până seara. Şi o şterse, lăsă familiile Vuillaume şi Pichon să-şi povestească între ele, în jurul aceloraşi ceşti de cafea golite pe îndelete, lucruri pe care le repetau în fiecare duminică. Pe când el o saluta pentru ultima oară, Marie, dintr-odată şi fără niciun motiv, se împurpură la chip.

Începând din această după-amiază, Octave grăbea în fiecare duminică pasul în faţa uşii familiei Pichon, mai ales când auzea glasurile tăioase ale domnului şi doamnei Vuillaume. De altfel, era întru totul absorbit de cucerirea Valériei. În ciuda privirilor înflăcărate al căror obiect se credea, ea păstra o rezervă de neînţeles; şi el desluşea aici

un joc de femeie cochetă. Într-o zi chiar o întâlni, ca din întâmplare, în grădina Tuileries, unde ea începu să-i flecărească în linişte despre o furtună din ajun; ceea ce-l făcu să ajungă la convingerea că era a dracului de afurisită. De aceea nu mai părăsi scara, pândind clipa când avea să între peste ea. hotărât să fie brutal.

Acum, de fiecare dată când trecea el, Marie surâdea înroşindu-se. Schimbau saluturi ca între buni vecini. Într-o dimineaţă, în timpul dejunului, cum el îi aducea o scrisoare, pe care i-o dăduse domnul Gourd, pentru a nu mai urca el cele patru etaje, o găsi într-o mare încurcătură: tocmai o aşezase pe Lilitte, în cămaşă, pe masa rotundă, şi se chinuia s-o îmbrace din nou.

— Ce s-a întâmplat? întrebă tânărul.

— Iată, cu fetiţa asta! răspunse ea. Am avut proasta idee s-o dezbrac, pentru că plângea. Şi nu mai ştiu, nu mai ştiu!

El o privi uimit. Ea întorcea pe toate părţile o rochiţă, căuta agrafe. Apoi, adăugă:

— Înţelegeţi, taică-său mă ajută s-o dichisesc dimineaţa, înainte de a pleca… Eu nu mă descurc niciodată singură în lucrurile ei. Mă sâcâie, mă enervează…

Între timp, micuţa, sătulă să tot stea în cămaşă, speriată de apariţia lui Octave, se zbătea, se rostogolea pe masă.

— Luaţi seama! strigă el, are să cadă.

Era o catastrofă. Marie părea că nu va avea curajul să atingă membrele goale ale fiicei sale. O privea întruna, cu înmărmurirea unei fecioare uluite că a fost în stare să facă aşa ceva. Pe lângă teama că o va frânge, în neîndemânarea ei se includea şi o vagă silă faţă de această carne vie. Şi totuşi, ajutată de Octave care o liniştea, ea o îmbrăcă din nou pe Lilitte.

— Ce o să vă faceţi când veţi avea o duzină? întrebă el râzând.

— Dar nu vom mai avea! răspunse, Marie înspăimântată.

Atunci, el glumi: nu trebuia să jure, e atât de uşor să faci un copil!

— Nu, nu! repetă ea cu încăpăţânare. Aţi auzit-o pe

mama deunăzi. I-a interzis lui Jules... Nu o cunoaşteţi s-ar isca certuri nesfârşite, dacă ar veni al doilea copil,

Pe Octave îl înveselea liniştea, cu care discuta ea despre acest lucru. O zgândărea, fără a izbuti s-o tulbure. De altminteri, ea făcea numai ce voia bărbatul său. Desigur, iubea copiii; dacă el ar fi dorit cumva alţii, ea n-ar fi spus nu. Şi îndărătul acestei concesii subordonate directivelor mamei sale, ieşea la iveală o indiferenţă de femeie a cărei maternitate încă nu se trezise. Lilitte o preocupa tot atâta cât şi căsnicia, socotită drept o îndatorire. După ce spăla vasele şi îşi plimba fetiţa, ea îşi continua vechea viaţă de fată, de o somnoroasă goliciune, legănată de aşteptarea unei bucurii care nu mai sosea. Când Octave îi spuse că probabil se plictisea veşnic singură, ea păru surprinsă: nu, nu se plictisea niciodată, zilele se scurgeau toate la fel, fără să ştie, când se culca, seara, cu ce îndeletniciri şi le petrecuse. Pe urmă, duminica. ieşea uneori în oraş cu soţul ei; sau o vizitau părinţii, sau citea. Dacă lectura nu i-ar fi dat dureri de cap, ar fi citit de dimineaţa până seara, acuma când îi era îngăduit să citească orice carte.

— Lucrul cel mai supărător, reluă ea, este că n-au nimic în pasajul Choiseul... Am vrut, de pildă, să-l am pe *André,* ca să-l recitesc, pentru că m-a făcut atâta să plâng odinioară. Ei bine, tocmai li se furase volumul... Şi tata nu vrea să mi-l dea pe-al lui, pentru că se tenie să nu-i rupă Lilitte ilustraţiile.

— Dar, spuse Octave, prietenul meu Campardon are toată opera lui George Sand... Am să-i cer *André pen*tru dumneavoastră.

Ea se îmbujoră, ochii îi scânteiară. Într-adevăr, era foarte amabil. Şi când o părăsi, ea rămase în faţa Lilittei cu braţele atârnând de-a lungul trupului, fără niciun gând în minte, în atitudinea în care stătea după-amieze întregi. Nu-i plăcea croitoria, dar croşeta, mereu acelaşi capoţel, care lâncezea uitat pe mobile.

A doua zi, o duminică, Octave îi aduse cartea. Pichon ieşise în oraş, pentru a lăsa o carte de vizită la unul dintre

superiorii săi. Şi, cum tânărul o găsi îmbrăcată, abia întoarsă după un drum făcut în vecinătate, o întrebă, din curiozitate, dacă venise de la slujba religioasă, crezând-o cucernică. Ea răspunse că nu. Înainte de căsătorie, maică-sa o ducea cu multă regularitate. În primele şase luni de căsnicie, se mai dusese, din obişnuinţă, temându-se mereu că va ajunge prea târziu. Pe urmă – nici ea nu ştia de ce – după câteva slujbe pierdute, nu mai pusese piciorul în biserică. Bărbatul său detesta preoţii, iar acum nici maică-sa nu mai deschidea gura în legătură cu acest subiect. Totuşi era mişcată de întrebarea lui Octave, de parcă i-ar fi trezit lucruri îngropate sub lâncezeala existenţei sale,

— Trebuie să mă duc la Saint-Roch, într-una din dimineţile astea, spuse ea. O îndeletnicire care-ţi lipseşte îţi produce imediat un gol.

Şi, pe acest chip de fiică târzie, născută din părinţi prea bătrâni, apăru regretul bolnăvicios al unei alte existenţe, visate odinioară, în ţara himerelor. Nu putea ascunde nimic, totul îi urca în faţă. sub pielea, ei de o fineţe şi o transparenţă clorotice. Apoi, înduioşată, îi prinse mâinile lui Octave cu un gest familiar.

— Ah, nu ştiu cum să vă mulţumesc că mi-a ţi adus această carte!... Veniţi mâine după-amiază. Am să v-o dau îndărăt şi am să vă spun ce efect a avut asupra mea... Nu-i aşa? va fi amuzant.

Părăsind-o, Octave se gândi că era totuşi, o femeie nostimă. Sfârşise prin a-i stârni interesul, voia să stea de vorbă cu Pichon, ca să-l scoată din amorţeală şi s-o zguduie niţel*;* căci, lucru sigur, această femeiuşcă nu avea nevoie decât să fie puţin zgâlţâită. Chiar a doua zi îl întâlni pe funcţionar, când acesta pleca de acasă; îl însoţi, cu toate că ajungea şi el cu un sfert de oră mai târziu la „Paradisul femeilor”. Dar Pichon îi apăru şi mai puţin dezgheţat decât nevastă-sa, plin de manii aflate încă la început, pătruns cu totul de grija de a nu-şi umple pantofii de noroi, pe vreme de ploaie. Mergea în vârful picioarelor, vorbind întruna numai despre subşeful său de birou, Octave, care în toată

treaba aceasta era însufleţit de intenţii frăţeşti, îl părăsi până la urmă, în strada Saint-Honoré, după ce-l sfătui s-o ducă uneori pe Marie la teatru.

— Dar pentru ce? întrebă Pichon uluit.

— Pentru că e bun pentru femei. Le face drăgălaşe.

— A! credeţi?

Făgădui că are să se gândească, traversă strada, pândind trăsurile cu spaimă, preocupat doar de neplăcerea împroşcăturilor de noroi.

La prânz, Octave bătu la Pichoni, pentru a lua cartea. Marie citea, cu coatele pe masă, cu amândouă mâinile vârâte în părul despletit. Abia mâncase, fără să mai aştearnă faţa de masă, un ou într-o farfurie de tinichea care zăcea în mijlocul dezordinii unei mese puse în grabă. Pe jos uitată, Lilitte dormea cu nasul peste cioburile unei farfurii pe care, desigur, o spărsese.

— Ei? întrebă Octave.

Marie nu răspunse de îndată. Îşi păstrase capotul de dimineaţă, cu nasturii căzuţi, lăsând să i se vadă gâtul, în dezordinea unei femei care abia s-a sculat.

— Nu am citit decât o sută de pagini, spuse ea într-un târziu. Ieri au venit părinţii mei.

Vorbea cu o voce neplăcută, cu gura amară. Când era tânără, ar fi vrut să locuiască în adâncul pădurilor. Visa întruna că întâlnea un vânător care suna din corn. El se apropia, cădea în genunchi. Asta se petrecea într-un desiş, foarte departe, unde trandafirii înfloreau ca într-un parc. Apoi, dintr-odată se făcea că erau căsătoriţi, şi trăiau acolo ca să se plimbe veşnic. Ea, negrăit de fericită, nu-şi mai dorea nimic. El, tandru şi supus ca un sclav, rămânea la picioarele ei.

— Am vorbit cu soţul dumneavoastră azi-dimineaţă. spuse Octave. Nu prea ieşiţi în oraş, şi l-am hotărât să vă ducă la teatru.

Ea clătină din cap, scuturată de un fior. Se făcu linişte. El reveni în îngusta sufragerie cu lumina ei rece. Imaginea lui Jules, posac şi cinstit, îşi aruncase dintr-odată umbra asupra

vânătorului din romanţele cântate de ea, şi ai cărui corn îndepărtat îi suna mereu în urechi. Câteodată, ea îşi ascuţea auzul: poate că el va sosi. Bărbatul său nu-i cuprinsese nicicând picioarele în mâini ca să i le sărute; nici nu îngenunchease vreodată ca să-i spună că o adoră. Şi totuşi, o iubea; dar ea se mira că dragostea nu mai avea gingăşie.

— Ceea ce îmi taie răsuflarea, vedeţi dumneavoastră, reluă ea vorba, revenind la carte, sunt acele locuri din romane unde personajele îşi fac declaraţii.

Era prima dată când Octave se aşezase. Vru să râdă, gustând prea puţin fleacurile sentimentale.

— Eu, spuse el, urăsc frazele... Când doi inşi se adoră, cel mai bine e să şi-o dovedească pe loc.

Dar ea păru să nu înţeleagă, îşi păstra privirea senină. El întinse mâna, o atinse uşor pe a ei, se aplecă, pentru a vedea un pasaj din carte, ajungând atât de aproape de Marie că respiraţia, lui îi încălzea umărul prin deschizătura capotului; şi Marie rămânea inertă. Atunci, el se ridică, plin de un dispreţ. În care intra şi milă. Când îi văzu plecând, ea mai spuse:

— Citesc foarte încet, n-am. să termin până mâine... Mâine o să fie amuzant! Treceţi pe seară.

Desigur, n-avea nicio intenţie în legătură cu ea, şi. totuşi era revoltat. Începea să simtă o ciudată prietenie pentru această tânără căsnicie, care îl întărită la culme, într-atât îi părea de idioată în modul ei de viaţă. Şi îi veni ideea de a le face un serviciu, fără voia lor îi va duce în oraş să cineze, îi va îmbăta şi se va distra atârnându-i pe unul de gâtul celuilalt. Când îl apucau asemenea accese de bunătate, lui, care n-ar fi dat zece franci cu împrumut, îi plăcea să azvârle banii pe fereastră, pentru a apropia doi îndrăgostiţi şi a le dărui fericire.

De altfel, răceala micuţei doamne Pichon îl întorcea pe Octave la focoasa Valérie. Era de la sine înţeles că ea nu va aştepta să i se sufle de două ori în ceafă. Începea să-i câştige bunăvoinţa: într-o *zi,* când urca pe scări înaintea lui,

riscase un compliment despre piciorul ei, şi nu-i lăsase impresia că s-ar fi supărat.

În sfârşit, ocazia pândită de atâta vreme se ivi. Era în seara când Marie îi făcuse să-i promită că vine la ea: vor fi singuri şi vor putea să sporovăiască despre roman, pentru că bărbatul ei nu se întorcea decât foarte târziu. Dar tânărul preferase să iasă în oraş, speriat de ideea acestei desfătări literare. Totuşi, pe la ora zece, îşi luă inima în dinţi, când o întâlni pe palierul primului etaj pe fata în casă a Valériei, înspăimântată, care îi spuse:

— Doamna are o criză de nervi, domnul nu e acasă, toţi cei din faţă sunt la teatru... Veniţi, vă implor! Sunt singură, nu ştiu ce să fac.

Valérie era lungită într-un fotoliu în camera ei, cu membrele înţepenite. Slujnica îi desfăcuse şireturile, gâtul îi ieşea din corsetul deschis. De altminteri, criza trecu aproape imediat. Ea deschise ochii, se miră că-l vede pe Octave, se purtă ca în faţa unui medic.

— Vă cer iertare, domnule, murmură ea cu o voce încă sugrumată. Fata asta nu e decât de ieri în serviciul meu, şi şi-a pierdut capul.

Liniştea desăvârşită cu care îşi scoase corsetul şi îşi încheie din nou rochia, îl făcu pe tânăr să se simtă stânjenit, Râmase în picioare, jurându-şi să nu plece aşa, neavând totuşi curajul să se aşeze. Ea concediase slujnica, a cărei prezenţă părea s-o enerveze; pe urmă se dusese la fereastră, să aspire adânc aerul rece de afară, cu gura larg deschisă, în lungi căscaturi nervoase. După câteva clipe de tăcere, începură să flecărească. Răul o prinsese pe la paisprezece ani, doctorul Julllerat obosise drogând-o; uneori îi înţepeneau braţele, alteori şalele. Până la urmă, se obişnuise; mai bine asta, decât altceva, pentru că nimeni, fără îndoială, nu e pe deplin sănătos. Şi, pe când vorbea, aşa, cu braţele istovite, el se aţâţa privind-o, o găsea provocatoare în răvăşirea ei, cu tenul plumburiu, cu chipul stors de criză, ca după o noapte întreagă de dragoste; dincolo de valul negru al părului ei despletit revărsându-i-se

pe umeri, credea că vede faţa ştearsă şi fără barbă a soţului. Şi atunci, cu mâinile întinse, cu gestul brutal cu care s-ar fi repezit să cuprindă o servitoare, el voi s-o îmbrăţişeze.

— Ei, ce-i asta? întrebă ea mirată.

Îl privi, la rândul ei, cu ochii atât de reci, cu întreaga-i făptură atât de calmă, încât el îngheţă şi îşi. lăsă mâinile în jos, cu o încetineală stângace, înţelegând ridicolul gestului său. Apoi, într-un ultim căscat nervos, abia înăbuşit, ea adăugă alene:

— Ah, dragă domnule, dacă aţi şti!

Şi săltă din umeri, fără să se supere, ca strivită sub dispreţul şi dezgustul bărbatului. Octave crezu că voia să pună să fie dat afară, când o văzu cum se îndreaptă spre cordonul soneriei, trăgându-şi fustele prost legate. Dar ea dorea, pur şi simplu, ceai; şi îl ceru foarte slab şi fierbinte. Complet zăpăcit, el se bâlbâi, se scuză şi ieşi pe uşă, în timp ce ea se întindea iar pe fotoliu, cu înfăţişarea unei femei zgribulite, care are mare nevoie de somn.

Pe scară, Octave se opri la fiecare etaj. Prin urmare, nu-i mai plăcea? O simţise indiferentă, lipsită de dorinţă dar şi de revoltă, la fel de dificilă ca şi patroana sa, doamna Hédouin. De ce Campardon îi spusese că e isterică? era stupid să-l mintă, jucându-i o astfel de farsă; căci, fără minciuna arhitectului, el niciodată n-ar fi riscat o asemenea aventură. Şi rămânea ameţit de deznodământ, zdruncinat în ideile sale despre isterie, gândindu-se la poveştile care circulau. Îi reveniră în minte cuvintele lui Trublot: niciodată nu ştii cum e mai bine să te porţi cu aceste smintite ai căror ochi strălucesc ca jăraticul.

Ajuns sus, Octave, supărat pe toate femeile, căută să-şi înăbuşe zgomotul ghetelor. Dar uşa Pichonilor se deschise, şi trebui să se resemneze. Marie îl aştepta, stând în picioare, în camera strâmtă, luminată prost de lampa înnegrită de fum. Trăsese aproape de masă leagănul unde dormea Lilitte, sub cercul de lumină galbenă. Tacâmurile de la prânz fuseseră desigur folosite şi la cină, căci, alături de

o farfurie murdară cu nişte cozi de ridichi, zăcea cartea închisă.

— Aţi terminat-o? întrebă Octave, mirat de tăcerea femeii.

Părea beată, cu obrajii umflaţi, ca după trezirea dintr-un somn greu.

— Da, da, răspunse ea făcând un efort. Oh! am petrecut o zi cu capul în mâini, cufundată aici, în carte... Când te prinde, nici nu mai ştii pe ce lume te afli... Mi-a înţepenit gâtul.

Şi, sleită de puteri, nu mai vorbi nimic despre carte, simţind că se înăbuşe de emoţie şi sub apăsarea viselor confuze ale lecturii. În urechi îi răsunau chemările îndepărtate ale cornului din care suna vânătorul romanţelor sale, în seninul dragostei ideale. Pe urmă, fără nicio altă trecere, îi spuse că în dimineaţa aceea se dusese la Saint-Roch să asculte slujba de la ora nouă. Plânsese mult, religia înlocuia totul.

— Ah, mă simt mai bine! reluă ea, scoţând un suspin adânc şi oprindu-se în faţa lui Octave.

Urmară câteva clipe de tăcere. Ea îi zâmbea din ochii candizi. Niciodată n-o găsise atât de inutilă, cu părul ei rar şi cu trăsăturile şterse. Dar, pe când continua să-i contemple, ea se făcu dintr-odată palidă, se clătină; şi Octave fu nevoit să întindă mâinile s-o susţină.

— Dumnezeule! Dumnezeule! bolborosi ea izbucnind într-un hohot de plâns.

El o ţinea îmbrăţişată.

— Trebuie să luaţi puţin ceai de tei. Aţi citit prea mult,

— Da, mi s-a strâns inima, când m-am văzut singură, după ce am închis cartea... O, cât sunteţi de bun, domnule Mouret! Fără dumneavoastră mi s-ar fi făcut rău, între timp, el căuta din priviri un scaun pe care s-o aşeze.

— Vreţi să aprind focul?

— Mulţumesc, o să vă murdăriţi... Am băgat de seamă, că purtaţi întotdeauna mănuşi.

— Şi la gândul acesta, simţind iar că se înăbuşe, gata să

leşine, ea dădu în gol o sărutare stângace, aidoma ca în întâmplarea din visul ei, şi care atinse uşor urechea tânărului.

Octave primi sărutarea cu uluire. Buzele femeii erau îngheţate. Apoi, cum ea se răsuci spre pieptul lui, abandonându-se, în el se aprinse o dorinţă neaşteptată, vru s-o ducă în fundul camerei. Dar acest acces atât de violent o trezi pe Marie din inconştienţa căderii; instinctul femeii violentate se revoltă, începu să se zbată, o strigă pe maică-sa. uitând de soţul ei, care trebuia să se întoarcă, şi de fetiţa care dormea alături,

— Asta nu, o, nu! o, nu!... Nu se poate.

El repeta cu înflăcărare:

— N-o să se ştie, n-am să spun nimănui.

— Nu, domnule Octave... O să stricaţi bucuria ce-o simt de a vă fi întâlnit... Nu ne va ajuta la nimic, vă asigur, şi am visat nişte lucruri...

Atunci el nu mai vorbi, ci având o revanşă de luat, îşi spunea în gând. pe şleau: „Tu, tu o să te supui!" Cum ea refuza să-l urmeze în cameră, o răsturnă cu brutalitate pe marginea mesei; şi ea se supuse, o posedă, între farfuria uitată şi romanul pe care o zdruncinătură îl făcu să cadă pe jos. Uşa nici măcar nu fusese închisă, solemnitatea scării creştea în liniştea adâncă. Pe perna leagănului, Lilitte dormea în tihnă.

Când Marie şi Octave se ridicară, în neorânduiala fustelor, nu găsiră nimic să-şi spună. Ea se duse maşinal să-şi privească fiica, luă farfuria, apoi o aşeză la loc. El rămase mut, covârşit de aceeaşi tulburare, atât de neaşteptată fusese aventura; şi îşi amintea că plănuise, fratern, s-o arunce pe tânăra femeie de gâtul soţului. Într-un târziu, simţind nevoia să rupă această linişte insuportabilă, murmură:

— Cum, n-aţi închis uşa?

Ea aruncă o privire spre palier şi îngăimă:

— Într-adevăr, era deschisă.

Mersul ei părea stânjenit, iar pe chip avea întipărit

dezgustul. Acum, tânărul se gândea că era neplăcut să stea cu o femeie lipsită de apărare în această singurătate şi după o asemenea neghiobie. Ea nici măcar nu simţise vreo plăcere.

— Vai, a căzut cartea pe jos! strigă ea ridicând-o.

Un colţ al legăturii cărţii se rupsese. Asta îi apropia, aducându-le un soi de uşurare. Le reveneau cuvintele. Marie se arătă profund mâhnită.

— Nu e vina mea… Vedeţi, eu o îmbrăcasem în hârtie, de teamă să n-o murdăresc… Noi am împins-o, fără să vrem.

— Era aici? întrebă Octave. N-o văzusem… O, mie puţin îmi pasă! Dar Campardon ţine atât de mult la cărţile lui!

Amândoi şi-o treceau unul altuia, încercând să îndrepte colţul. Degetele lor se atingeau, fără să se înfioare. Gândindu-se la urmări, rămaseră cu adevărat înmărmuriţi de nenorocirea ce se abătuse peste frumosul volum de George Sand.

— Trebuia să se sfârşească rău, conchise Marie, cu lacrimi în ochi.

Octave se crezu obligat s-o consoleze. Are să născocească el o poveste, şi Campardon n-o să-l mănânce. Stânjeneala îi cuprinse iar în clipa despărţirii. Ar fi vrut să-şi spună măcar o frază prietenoasă; dar de câte ori încercau să se tutuiască, li se opreau vorbele în gât. Din fericire, se auziră nişte paşi, era soţul care urca. Octave, liniştit, o cuprinse şi o sărută la rândul său pe gură. Ea se supuse din nou, îngăduitoare, cu buzele la fel de îngheţate ca mai înainte. Când se întoarse, fără zgomot, în camera lui, în timp ce îşi scotea paltonul îşi spuse că nici ei nu părea să-i placă treaba aceea. Atunci, ce dorea? şi pentru ce cădea în braţele omului? Hotărât lucru, femeile erau foarte ciudate.

A doua zi, la familia Campardon, după masa de prânz, Octave explica încă o dată cât de stângaci fusese că izbise volumul, când intră Marie. O ducea pe Lilitte la Tuileries, şi venise să-i întrebe dacă voiau să i-o încredinţeze pe Angèle. Şi îi surâse lui Octave fără să se tulbure, se uită cu nevinovăţie la cartea rămasă pe un scaun.

— Cum de nu, şi vă foarte mulţumesc! răspunse doamna Campardon. Angèle, du-te şi pune-ţi o pălărie... Cu dumneavoastră, n-am nicio teamă.

Marie, foarte modestă, într-o rochie simplă de lână mohorâtă, le vorbi despre bărbatul ei, care în ajun se întorsese cu guturai, şi despre preţul cărnii, de care în curând n-ai să te mai poţi atinge. Mai târziu, după ce o luă pe Angèle, se aplecară cu toţii peste ferestre, ca să le vadă plecând. Pe trotuar, Marie împingea încetişor, cu mâinile înmănuşate, căruciorul Lilittei; în timp ce Angèle, ştiindu-se privită, mergea alături de ea, cu ochii în pământ.

— E atât de la locul ei! exclamă doamna Campardon. Şi atât de blândă! atât de cinstită!

Iar arhitectul îl bătu pe Octave pe umăr, spunând:

— Educaţia din familie, dragul meu, nimic altceva!

V

În seara aceea era recepţie şi concert la familia Duveyrier. Către ora zece. Octave, pe care îl invitau pentru prima oară, îşi termina toaleta în camera sa. Era grav, încerca o mânie surdă împotriva lui însuşi. De ce o scăpase pe Valérie, o femeie atât de potrivită pentru el? Şi Berthe Josserand – n-ar fi trebuit să chibzuiască înainte de a o respinge? În timp ce îşi punea cravata, gândul la Marie Pichon îi devenea insuportabil: de cinci luni la Paris, şi nimic altceva decât această amărâtă aventură! Îl apăsa, ca o ruşine, căci simţea din străfundul său zădărnicia şi inutilitatea unei astfel de legături. De aceea, luându-şi mănuşile, se jură să nu-şi mai piardă vremea în felul acesta. Era hotărât să acţioneze, pentru că pătrundea, în sfârşit, în lume, unde ocaziile, fără îndoială, nu vor lipsi.

Dar la capătul coridorului îl pândea Marie. Pichon nu era acasă, fu nevoit să între o clipă.

— Ce frumos sunteţi! murmură ea.

Ei nu fuseseră niciodată invitaţi la Duveyrieri, lucru care-o făcea să aibă un nemărginit respect pentru salonul de la etajul întâi. De altfel, ea nu invidia pe nimeni, nu avea pentru asta nici voinţa, nici forţa necesară.

— Vă aşteptam, reluă ea, întinzându-i fruntea. Să nu vă întoarceţi prea târziu, ca să-mi spuneţi şi mie cum v-aţi distrat.

Octave trebui să depună un sărut pe părul femeii. Cu toate raporturile ce se statorniciseră între ei, după bunul lui

plac, atunci când dorinţa sau lipsa de ocupaţie îl aducea lângă ea, niciunul, nici celălalt nu se tutuiau încă. În sfârşit, el coborî; şi ea, aplecată peste balustradă, îl urmărea din ochi.

În acelaşi timp, în familia Josserand se petrecea o adevărată dramă. Serata de la familia Duveyrier, unde urmau să se ducă şi ei, trebuia, în intenţia mamei, să decidă căsătoria Berthei cu Auguste Vabre. Acesta, puternic atacat de cincisprezece zile, şovăia încă, muncit de vădite îndoieli cu privire la zestre. De aceea, pentru a da lovitura hotărâtoare, doamna Josserand îi scrisese fratelui ei, anunţându-i proiectul de căsătorie şi aducându-i aminte promisiunile sale, în speranţa că acesta se va angaja, în răspunsul la scrisoare, prin vreo frază care să-i fie de folos. Şi toată familia, gata îmbrăcată, pe picior de plecare, aştepta ora nouă în faţa sobei din sufragerie, când domnul Gourd trimise o scrisoare de la unchiul Bachelard, uitată, a ultima împărţire a corespondenţei, sub tabachera doamnei Gourd.

— Ah. În sfârşit! spuse doamna Josserand, scoţând scrisoarea din plic.

Tatăl şi cele două fete o priveau neliniştiţi cum citeşte. În jurul lor, Adèle, după ce ajutase la îmbrăcatul doamnelor, se învârtea cu înfăţişarea ei greoaie, strângând masa încărcată încă de vesela de la prânz, Dar doamna Josserand se făcuse din cale-afară de palidă.

— Nimic, nimic! bâigui ea; nicio frază limpede!... Are să vadă el mai târziu, în momentul căsătoriei... Şi adaugă că oricum ne iubeşte la fel de mult... Ce ticălos blestemat!

Domnul Josserand, în ciuda faptului că îşi pusese costumul, căzuse pe un scaun. Hortense şi Berthe, cu picioarele înmuiate, se aşezaseră şi ele; şi rămaseră aşa, una în albastru, cealaltă în trandafiriu – eternele lor toalete, încă o dată recondiţionate.

— Eu am spus întotdeauna, şopti tatăl, că Bachelard ne exploatează... Niciodată nu va lăsa să-i scape un singur ban.

Stând în picioare, îmbrăcată în rochia ei ca focul, doamna Josserand recitea scrisoarea. Apoi, izbucni:

— Ah, bărbaţii!... Pe ăsta – nu-i aşa? – îl crezi tâmpit, când îl vezi cum se lasă amăgit de viaţă! Da de unde! Ar li bine dacă i-ar lipsi judecata, dar cum îi vorbeşti de bani, face numaidecât ochii mari... Ah, bărbaţii!

Se întoarse spre fetele cărora le era adresată lecţia.

— Vedeţi voi, e momentul să mă întreb ce furie vă apucă de vreţi să vă măritaţi... Ei, dacă aţi fi sătule ca mine până peste cap! Nu există un singur bărbat care să vă iubească pentru voi înşivă şi care să vă aducă o avere fără să se tocmească! Unchi milionari, după ce au fost hrăniţi vreme de douăzeci de ani, nu dau nici măcar o dotă nepoatelor lor! Soţi incapabili, o, da, domnule, incapabili!

Domnul Josserand plecă fruntea. În acest timp, Adèle, fără ca măcar să asculte, isprăvea de strâns masa. Deodată însă, furia doamnei Josserand căzu asupra ei.

— Tu ce faci acolo, ne spionezi?... Cară-te la bucătărie, şi trage uşa după tine.

Şi conchise:

— În sfârşit, acestor oameni antipatici li se cuvine totul, iar noi să ne punem pofta-n cui... Ascultaţi aici! nu *s*unt buni decât de aruncat. Să ţineţi minte ce vă spun!

Hortense şi Berthe dădură din cap, ca pătrunse de aceste sfaturi. De multă vreme, mama lor le convinsese de totala inferioritate a bărbaţilor, al căror unic rol trebuia să fie acela de a se însura, şi de a suporta cheltuielile. Se făcu o linişte desăvârşită în sufrageria obscură, unde neorânduiala feţei de masă, lăsată acolo de Adèle, răspândea un miros închis de mâncare. Familia Josserand, îmbrăcată elegant, împrăştiată şi prăbuşită pe scaune, uita concertul de la familia Duveyrier, meditând la neîncetatele decepţii ale existenţei. Din fundul camerei vecine se auzeau sforăiturile lui Saturnin, pe care îl culcaseră devreme.

Într-un târziu, vorbi Berthe.

— Prin urmare, am ratat!... Ne dezbrăcăm!

Dar, dintr-odată, doamna Josserand îşi regăsi energia.

Cum? ce? să se dezbrace? şi pentru ce? nu erau nişte oameni cinstiţi, o alianţă cu ei nu preţuia cât oricare alta? Căsătoria se va încheia oricum, sau va crăpa ea mai înainte. Şi, cu toată repeziciunea, distribui rolurile: cele două domnişoare primiră porunca de a se purta foarte drăguţ cu Auguste, să nu-i slăbească, atâta timp cât el nu luase o hotărâre; tatăl avea misiunea de a-i cuceri pe bătrânul Vabre şi pe Duveyrier, zicând mereu ca ei, dacă asta stătea în puterea inteligenţei lui; cât despre ea, dorind să nu lase nimic deoparte, se va ocupa de femei, va şti să le silească să-i facă jocul. Pe urmă, aruncând o ultimă privire de jur împrejurul sufragerie ca pentru a verifica dacă n-a uitat vreo armă, ea luă o înfăţişare teribilă de războinic care îşi conducea fetele la măcel, şi cu voce răsunătoare spuse aceste două cuvinte:

— Să coborâm!

Coborâră. În solemnitatea scării, domnul Josserand era sfâşiat de nelinişti, prevăzând lucruri neplăcute pentru conştiinţa sa prea riguroasă de om cumsecade.

Când intrară, casa familiei Duveyrier se şi aglomerase. Uriaşul pian cu coadă ocupa o bună parte din peretele salonului, şi doamnele stăteau aşezate în faţa lui, pe câteva rânduri de scaune, ca la teatru; şi două valuri compacte de veşminte negre se revărsau prin uşile larg deschise de la sufragerie şi salonaş. Candelabrele şi aplicele, cele şase lămpi puse pe console luminau cu o strălucire orbitoare, ca de zi însorită, încăperea albă şi aurie, în care contrasta violent mătasea roşie a mobilelor şi a tapiţeriilor. Era cald, evantaiele împrăştiau, cu adierea lor regulată, mirosurile pătrunzătoare de corsaje şi de umeri goi.

Tocmai atunci doamna Duveyrier se aşează la pian. Cu un gest, doamna Josserand o rugă, surâzătoare, să nu se deranjeze; şi îşi lăsă fetele în mijlocul bărbaţilor, acceptând pentru ea un scaun între Valérie şi doamna Juzeur. Domnul Josserand se îndreptase către salonul cel mic, unde stăpânul casei, domnul Vabre, dormita pe locul său obişnuit, în colţul unei canapele. Se mai aflau acolo

Campardon, Théophile şi Auguste Vabre, doctorul Juillerat, abatele Mauduit, făcând cu toţii un grup; în timp ce Trublot şi Octave, care se regăsiseră, fugiseră de muzică în fundul sufrageriei. Nu departe de ei, în spatele valului de veşminte negre, Duveyrier, înalt şi uscăţiv, o privea ţintă pe soţia sa aşezată în faţa pianului, aşteptând să se facă linişte. La butoniera hainei, el purta, într-un mic nod corect, panglica roşie a *Legiunii de onoare.*

— St! st! tăceţi! murmurau glasuri prietenoase.

Atunci, Clotilde Duveyrier atacă o nocturnă de Chopin, de o extremă dificultate de execuţie. Voinică şi frumoasă, cu un minunat păr roşcat, ea avea un obraz prelung, de o paloare şi o răceală de zăpadă; şi în ochii ei cenuşii, singură muzica aprindea o flacără, o pasiune excesivă, din care se hrănea, fără nicio altă cerinţă a spiritului sau a cărnii. Duveyrier continua să o privească; apoi, după primele măsuri, o întârâtare nervoasă îi subţie buzele, se îndepărtă, şi rămase în fundul sufrageriei. Pe faţa sa rasă, cu bărbie ascuţită şi ochi oblici, mari pete roşii, ca nişte discuri, îi trădau sângele bolnav şi uitarea ce izbucnea la cel mai mic motiv.

Trublot, care îl cerceta cu atenţie, spuse liniştit:

— Nu-i place muzica.

— Nici mie, şopti Octave.

— O, dumneata! nu e vorba de acelaşi neajuns… Un bărbat, dragul meu, care totdeauna a avut noroc. Nu este deloc mai puternic decât altul, dar e împins înainte de toată lumea. Se trage dintr-o veche familie burgheză şi are un tată fost preşedinte. A fost ataşat de parchet de la ieşirea sa din şcoală; apoi locţiitor de judecător la Reims, de acolo, judecător la Paris, la tribunalul de primă instanţă, decorat şi, în sfârşit, consilier la Curte, înainte de patruzeci şi cinci de ani… Hei, e nemaipomenit! Dar nu-i place muzica, pianul îi otrăveşte viaţa. Nu poţi să ai totul.

Între timp, Clotilde executa cu brio părţile dificile, cu un sânge rece extraordinar. Se simţea, la pian, ca o călăreaţă pe calul său. Pe Octave îl interesa numai travaliul furios al

mâinilor sale.

— Uită-te la degetele ei, spuse el, e uimitor! ar trebui s-o doară, după un sfert de oră.

Şi sporovăiră amândoi despre femei, fără să se mai ocupe de ceea ce cânta gazda. Octave se simţi stânjenit când o zări pe Valérie: cum oare să procedeze el acum? să-i vorbească sau să se facă, pur şi simplu, că n-o vede? Trublot arăta un profund dispreţ: nu găsea încă niciuna care să-l intereseze; şi, cum tovarăşul său protesta, căutând din ochi şi spunând că trebuiau să fie în acel loc şi unele femei cu care s-ar fi împăcat, el declară cu pedanterie:

— Ei bine, alege-ţi una, şi ai să vezi mai târziu, la despachetare!... Ei? nu cea cu pene, de-acolo; nici blonda, cu rochie violetă; nici bătrâna aceea, măcar că cel puţin este dolofană... Îţi spun, dragul meu, e o prostie să cauţi în lumea mare. Găseşti maniere, nicidecum plăcere!

Octave surâdea. El trebuia să-şi facă o situaţie; nu putea să se ia numai după gustul său, ca Trublot, al cărui tată era atâta de bogat. O reverie îl cuprindea în faţa acestui grup numeros de femei, se întreba pe care ar fi luat-o pentru averea şi bucuria ce i-ar fi adus-o, dacă stăpânii casei i-ar fi îngăduit să ia una. Deodată, pe când le cântărea din ochi pe rând, tresări de uimire.

— Ia te uită, patroana mea! Vine, prin urmare, aici?

— Nu ştiai? răspunse Trublot. În ciuda diferenţei de vârstă, doamna Hédouin şi doamna Duveyrier sunt două prietene de pension. Erau nedespărţite, li se spunea „Urşii albi”, pentru că aveau întotdeauna douăzeci de grade sub zero... Cu toate că sunt încă femei drăgălaşe Dacă Duveyrier n-ar avea altă sticlă cu apă caldă pe care să şi-o pună la picioare, iarna!

De data aceasta, Octave devenise serios. O vedea pentru prima oară pe doamna Hédouin în toaletă de seară, cu umerii şi braţele goale, cu părul negru împletit deasupra frunţii; şi-i apărea, sub lumânarea aprinsă, ca înfăptuirea dorinţelor sale: o femeie superbă, de o sănătate înfloritoare, de o frumuseţe calmă, care trebuie să însemne

o adevărată bogăţie pentru un bărbat. Era cu totul absorbit de planuri complicate, când o hărmălaie îl smulse din reverie.

— Uf, s-a terminat! spuse Trublot.

Clotilde era felicitată. Doamna Josserand se repezise şi-i strângea amândouă mâinile; pe când bărbaţii, răsuflând uşuraţi, îşi reluară discuţiile, iar doamnele începură să-şi facă vânt mai viguros cu evantaiele. Duveyrier îndrăzni şi el să rişte întoarcerea în salonul mic, unde Trublot şi Octave îl urmară. Odată ajunşi în mijlocul rochiilor, primul se aplecă la urechea celui de-ai doilea.

— Priveşte în dreapta dumitale... Iată cum începe agăţatul.

Era vorba de doamna Josserand care o asmuţea pe Berthe asupra lui Auguste. El săvârşise imprudenţa de a veni să le salute pe amândouă. Astă-seară, durerea de cap îi dădea pace; simţea doar un singur punct dureros, în ochiul stâng; dar se temea de sfârşitul seratei, căci atunci, vor începe să cânte, şi nimic nu-i era mai neplăcut.

— Berthe, spuse mama, vorbeşte-i domnului despre leacul pe care l-ai copiat pentru dumnealui dintr-o carte... O, e cel mai eficace pentru migrene!

Şi, partida fiind angajată, ea îi lăsă pe amândoi; în picioare, lângă o fereastră.

— Drace! Parcă ar fi într-o farmacie, murmură. Trublot.

În salonul mic, domnul Josserand, în dorinţa de a da satisfacţie soţiei sale, rămăsese foarte încurcat în faţa domnului Vabre, căci bătrânul dormea, şi nu îndrăznea să-l trezească, pentru a se arăta drăguţ cu el. Dar, când muzica încetă, domnul Vabre deschide pleoapele. Mic şi gros, complet chel, cu două smocuri de păr alb pe urechi, ei avea faţa rumenă, gura cu buze groase, ochii rotunzi şi bulbucaţi. Domnul Josserand se informă politicos de starea sănătăţii sale, şi conversaţia începu. Fostul notar, ale cărui patru sau cinci idei se desfăşurau totdeauna în aceeaşi ordine, dădu mai întâi drumul unei fraze despre Versailles, unde-şi exercitase meseria timp de patruzeci de ani; apoi,

vorbi despre fiii săi, regretând şi acum faptul că nici cel mare şi nici mezinul nu să arătaseră îndeajuns de pricepuţi ca să-i preia biroul, ceea ce îi hotărâse să-l vândă şi să vină să locuiască la Paris; în sfârşit, sosi la rând povestea casei, a cărei construire rămânea românul vieţii sale.

— Mi-a înghiţit trei sute de mii de franci, domnule. O splendidă speculaţie, spunea arhitectul meu. Astăzi îmi refac cu mare greutate banii; cu atât mai mult cu cât toţi copiii mei au venit să locuiască la mine, cu gândul să nu-mi plătească o leţcaie, şi cu cât n-aş încasa niciodată chiria trimestrială dacă nu m-aş prezenta eu însumi, în ziua de cincisprezece... Din fericire, munca mă consolează.

— Munciţi la fel de mult? întrebă domnul Josserand.

— La fel, la fel, domnule! răspunse bătrânul cu o tărie disperată. Munca e viaţa mea.

Şi-i vorbi despre importanta sa îndeletnicire. De zece ani despuia, anual, catalogul oficial al Salonului de pictură, trecând în fişe, sub fiecare nume de pictor, toate tablourile expuse. Vorbea despre aceasta cu un aer de oboseală şi îngrijorare; anul abia îi ajungea, era deseori o treabă atât de anevoioasă, încât îl dobora: aşa, de pildă, când o artistă se căsătorea şi expunea după aceea sub numele bărbatului, cum putea el s-o mai recunoască?

— Munca mea nu va fi niciodată terminată, şi asta mă ucide, şopti el.

— Vă interesează artele? reluă domnul Josserand pentru a-l măguli.

Domnul Vabre îl privi nespus de uimit.

— Nu, n-am nevoie să văd tablourile. E vorba de o muncă de statistică... Ei, ar fi bine să mă culc, ca să am mâine capul mai limpede. Bună seara, domnule!

Se sprijini într-un baston, de care nu se despărţea nici în apartamentul său, şi se retrase cu un mers dezordonat, pentru că şalele îi şi fuseseră cuprinse de paralizie. Domnul Josserand rămase încurcat: nu-l înţelesese prea bine, se temea că nu vorbise cu destul entuziasm despre fişe.

Dar un uşor zumzet de glasuri, venind din salonul cel

mare, ii atrase pe Trublot şi pe Octave lângă uşă. Văzură intrând o doamnă de vreo cincizeci de ani, foarte robustă şi încă frumoasă, urmată de un tânăr acceptabil, cu o înfăţişare serioasă.

— Cum, sosesc împreună! şopti Trublot. Ei, nu vă mai sfiiţi!

Erau doamna Dambreville şi Léon Josserand. Ea trebuia să-l însoare; dar, aşteptând acest prilej, îl păstrase pentru propria sa folosinţă; şi erau în plină lună de miere, se arătau împreună în saloanele burgheze. Şuşotelile începură să alerge printre mamele cu fete de căpătuit. Doamna Duveyrier ieşi în întâmpinarea doamnei Dambreville, care îi făcea rost de tineri pentru corurile sale. Numaidecât însă, doamna Josserand i-o răpi şi o copleşi cu atenţii şi complimente, gândindu-se că ar putea să aibă nevoie de ea. Léon nu schimbă decât două vorbe cu maică-sa; cu toate acestea, de când aflase de legătura lor, ea începea să creadă că băiatul va izbuti să facă totuşi ceva.

— Berthe nu vă vede, spuse ea doamnei Dambreville. Iertaţi-o, tocmai îi vorbeşte domnului Auguste despre un leac.

— Dar se simt foarte bine împreună, trebuie să-i lăsăm în pace, răspunse doamna, care, dintr-o privire, înţelese totul.

Amândouă se uitară matern la Berthe. Ea izbutise să-l împingă pe Auguste până în pervazul ferestrei, unde-l ţinea ca prizonier cu gesturile ei drăgălaşe. El se însufleţea, risca o migrenă.

Între timp, un grup de bărbaţi gravi vorbeau despre politică în salonul mic. În ajun, în legătură cu problema Romei, avusese loc o şedinţă furtunoasă în Senat, unde se discutase cererea acestuia către suveran; şi doctorul Juillerat, om de convingeri atee şi revoluţionare, susţinea că Roma trebuia dată regelui Italiei; pe când abatele Mauduit, unul dintre conducătorii partidului ultramontan, prevedea cele mai sumbre catastrofe, dacă Franţa nu-şi vărsa sângele. până la ultima picătură, pentru puterea temporală a papilor.

— Poate că se va mai găsi un *modus vivendi* acceptabil şi de o parte şi de cealaltă, remarcă Léon Josserand apropiindu-se de ei.

În acea perioadă era secretar la un avocat celebru, deputat al stângii. Mai înainte, vreme de doi ani, neavând de aşteptat, niciun ajutor de la părinţi, a căror situaţie mediocră îl făcea să turbeze, el plimbase pe trotuarele Cartierului Latin o demagogie feroce. Dar, de când pătrunsese în casa Dambreville, unde îşi potolea cele dintâi pofte, se calmase, devenind republican doctrinar.

— Nu, nu e posibil niciun acord, spuse preotul. Biserica nu va şti să cadă la învoială.

— Atunci, are să dispară! strigă doctorul.

Şi, cu toate că erau foarte legaţi unul de celălalt, pentru că se întâlniseră la căpătâiul muribunzilor din întregul cartier Saint-Roch, păreau de neîmpăcat, doctorul – slab şi nervos, vicarul – gras şi binevoitor. Acesta din urmă păstra un surâs politicos chiar şi când făcea afirmaţiile cele mai categorice, ca un om de lume care ştia să tolereze mizeriile existenţei, dar şi ca un catolic care înţelegea să nu se îndepărteze întru nimic de la dogmă.

— Biserica să dispară, haida de! strigă Campardon cu glas furios, pentru a-l linguşi pe preotul de la care aştepta comanda unor lucrări.

De altminteri, aceasta era şi părerea tuturor celorlalţi domni: ea nu putea să dispară. Théophile Vabre care, tuşind şi scuipând, şi dârdâind de febră, visa fericirea universală prin organizarea unei republici umanitare, fu singurul de părere că, poate, ea se va transforma.

Cu vocea sa liniştită, preotul reluă:

— Imperiul se sinucide. Vom vedea, la anul, la alegeri.

— O! cât despre imperiu, vă îngăduim să ne scăpaţi de el, spuse fără înconjur doctorul. Ne-aţi face un imens serviciu.

Atunci, Duveyrier, care asculta cu multă atenţie, dădu din cap. El, după tradiţia familiei sale, era orleanist; dar datora totul imperiului şi considera oportun să-l apere.

— Credeţi-mă, declară el, în sfârşit, cu severitate, nu zdruncinaţi temeliile societăţii sau totul se va prăbuşi... În mod fatal peste capul nostru se vor abate catastrofe.

— Foarte adevărat! spuse domnul Josserand, care nu avea nicio părere, dar îşi amintea poruncile soţiei sale.

Începură să vorbească toţi deodată. Niciunul nu iubea imperiul. Doctorul Juillerat condamna expediţia din Mexic, abatele Mauduit blama recunoaşterea regatului Italiei. Cu toate acestea, Théophile Vabre şi însuşi Léon se simţiră cuprinşi de nelinişte când Duveyrier îi ameninţă cu un nou ’93. La ce bun toate aceste neîncetate revoluţii? Nu era oare libertatea cucerită? şi ura faţă de ideile noi, teama de poporul care îşi voia partea, potolea liberalismul acestor burghezi satisfăcuţi. Nu avea nicio importanţă, declarară cu toţii că vor vota împotriva împăratului, pentru că el avea nevoie de o lecţie.

— A, dar ăştia mă plictisesc spuse Trublot care de o bucată de vreme se străduia să-i înţeleagă.

Octave îl hotărî să se întoarcă în preajma doamnelor. Lângă pervazul ferestrei, Berthe îl zăpăcea pe Auguste cu râsetele ei. Acest băiat mare, cu sânge spălăcit, îşi uita spaima de femei, se făcea tot mai roşu, sub atacurile frumoasei fete a cărei respiraţie îi încălzea faţa. Între timp, doamna Josserand găsea pare-se, că lucrurile se tărăgănau prea mult, căci ea o privi cu insistentă pe Hortense şi fata, ascultătoare, se apropie să-i dea o mână de ajutor sorei sale.

— Sunteţi complet refăcută, doamnă? îndrăzni Octave s-o întrebe pe Valérie.

— Complet, domnule, vă mulţumesc, răspunse ea liniştită, de parcă nu şi-ar fi adus aminte de nimic.

Doamna Juzeur îi vorbi tânărului despre o veche dantelă pe care dorea să i-o arate, pentru a-i cunoaşte părerea; şi el fu nevoit să-i promită că va intra o clipă la ea, a doua zi. Apoi, cum abatele Mauduit se întorcea în salon, ea îl strigă şi, cu un aer de încântare, îl pofti să se aşeze.

Conversaţia reîncepuse. Doamnele flecăreau despre

servitorii lor.

— Doamne, da, continuă doamna Duveyrier, sunt mulţumită de Clémence, o fată foarte curată, foarte energică.

— Şi pe Hippolyte al dumneavoastră, întrebă doamna Josserand, n-aveţi de gând să-l daţi afară?

Tocmai atunci, Hippolyte, valetul, aducea îngheţata. După ce se depărtă, mătăhălos, vânjos, cu faţa înfloritoare, Clotilde răspunse cu oarecare stânjeneală:

— Îl păstrăm. E atât de neplăcut să-i schimbi! Ştiţi, servitorii se obişnuiesc unii cu alţii, şi eu ţin foarte mult la Clémence...

Doamna Josserand se grăbi s-o aprobe, simţind terenul şubred. Sperau să-i căsătorească într-o bună zi; şi abatele Mauduit, căruia familia Duveyrier îi ceruse părerea în această chestiune, clătină încetişor din cap, ca pentru a acoperi o situaţie cunoscută de toţi ai casei, dar despre care nu vorbea nimeni. De altfel, toate doamnele îşi descărcau inima: Valérie, în dimineaţa aceea, dăduse afară încă o servitoare, şi asta însemna trei, în opt zile; doamna. Juzeur se hotărâse să ia de la Asistenţa publică o fată în casă de cincisprezece ani, pentru a o forma; cât despre doamna Josserand, ea nu mai înceta să vorbească de Adèle, o îngălată, o târâie-brâu, despre care povestea nişte lucruri nemaiauzite. Şi toate doamnele, lâncezind sub strălucirea lumânărilor şi mireasma florilor, se cufundară în întâmplări de anticameră, rivalizând cu cărţile unsuroase pline de istorioare, pasionându-se pentru neobrăzarea unui birjar sau a unei spălătorese de vase.

— Ai văzut-o pe Julie? îl întrebă dintr-odată Trublot pe Octave, cu un ton misterios.

Şi, pentru că acesta rămânea surprins:

— Dragul meu, e nemaipomenită... Du-te s-o vezi. Te faci că ai o treabă oarecare, şi te strecori în bucătărie... Nemaipomenită!

Vorbea de bucătăreasa familiei Duveyrier. Conversaţia doamnelor se schimbă, doamna Josserand descria, cu o

admiraţie fără de margini, o proprietate foarte modestă din apropiere de Villeneuve-Saint-George a familiei Duveyrier, pe care ea o zărise numai din tren, într-o zi când se ducea la Fontainebleau. Dar Clotildei nu-i plăcea să stea la ţară, locuia acolo cât mai puţin cu putinţă, aşteptând vacanţele fiului său Gustave, care studia atunci retorica la liceul Bonaparte.

— Caroline are toată dreptatea să nu-şi dorească copii, declară ea întorcându-se spre doamna Hédouin, aşezată cu două scaune mai încolo. Ah, cât pot aceste mici vietăţi să-ţi întoarcă pe dos toate obiceiurile!

Doamna Hédouin spuse că ea iubea mult copiii. Dar era prea ocupată; bărbatul său era tot timpul plecat prin ţară, şi toată casa rămânea pe seama ei.

Octave, stând în picioare în spatele scaunului ei, îi studia cu o privire oblică părul scurt, buclat, de pe ceafă, păr de un negru de cerneală, şi albeaţa de zăpadă a gâtului, din decolteul adânc, pierdut într-un val de dantele. Ea sfârşise prin a-l tulbura, cu calmul, cu vorba rară şi cu frumosul şi neîncetatul ei surâs; niciodată nu mai întâlnise o astfel de făptură, nici chiar la Marsilia. Hotărât lucru, trebuia să vadă ce e de făcut, chiar dacă va fi nevoit să ostenească vreme îndelungată pentru aceasta.

— Copiii ofilesc atât de repede femeile! spuse el aplecându-se la urechea ei, vrând cu tot dinadinsul să-i vorbească, şi nevenindu-i altceva în minte.

Ea îşi ridică încet ochii mari, apoi răspunse cu aceeaşi simplitate cu care îi dădea un ordin, la magazin:

— O! nu, domnule Octave; eu, nu din pricina aceasta... Trebuie să ai timp, asta-i totul.

Dar interveni doamna Duveyrier. Ea îl întâmpinase cu un uşor salut pe tânăr, atunci când i-l prezentase Campardon; şi acuma îl cerceta cu atenţie, îl asculta, fără să ascundă un neaşteptat interes pentru el. Când îl auzi vorbind cu prietena ei, nu se putu stăpâni să-l întrebe:

— Doamne! Iertaţi-mă, domnule... Ce voce aveţi?

El nu înţelese numaidecât şi-i spuse, într-un târziu, că are

o voce de tenor. Atunci, Clotilde se înflăcără: o voce de tenor, într-adevăr! Dar era un mare noroc, vocile de tenor erau atât de rare! Astfel încât pentru *Binecuvântarea pumnalelor,* care urma să fie cântată imediat, nu putuse cu niciun chip să găsească mai mult de trei tenori în societatea ei, când i-ar fi trebuit cel puţin cinci. Şi stârnită, dintr-odată, cu ochii strălucitori, abia se stăpânea să nu-l încerce pe loc la pian. Încât el trebui să-i promită că va veni într-o seară la ea. Trublot, aflat în spatele lui, îl împungea cu cotul, gustând bucurii crude, sub masca impasibilităţii sale.

— Ei, iată-te prins! şopti el, când doamna se îndepărtă. Mie, dragul meu, mi-a găsit la început o voce de bariton; pe urmă, dacă a văzut că nu merge, m-a încercat ca tenor; n-a mers nici aşa mai bine, şi s-a hotărât să mă folosească astă seară ca bas... Fac pe călugărul.

Dar trebui să-l părăsească pe Octave, deoarece doamna Duveyrier tocmai îl chema, căci urma să cânte corul, punctul de atracţie al serii. Se produse harababură. Vreo cincisprezece bărbaţi, amatori cu toţii, recrutaţi numai dintre invitaţii casei, îşi deschideau cu greutate cale printre doamne, pentru a se aduna în faţa pianului. Se opreau, îşi cereau scuze, cu glasul acoperit de zumzăiala conversaţiilor; în timp ce evantaiele fluturau mai repede, în căldura care creştea. În sfârşit, doamna Duveyrier îi număr*ă;* erau toţi; şi le împărţi partiturile copiate de chiar mâna ei. Campardon făcea pe Saint-Bris, un tânăr auditor la Consiliul de Stat era însărcinat cu câteva măsuri ale lui Nevers; apoi veneau opt seniori, patru magistraţi municipali, trei călugări, încredinţaţi unor avocaţi, funcţionari şi simpli proprietari. Ea, care-i acompania, îşi rezervase, în plus, partitura Valentinei, câteva strigăte pătimaşe pe care le scotea în timp ce răsunau acordurile; căci nu voia să introducă nicio femeie printre aceşti domni, a căror trupă resemnată o cârmuia cu asprimea unui şef de orchestră.

Totuşi, conversaţiile continuau, un zgomot de neîngăduit

răzbătea mai ales din salonul mic, unde discuţiile pe teme politice pesemne deveniseră aprinse. Atunci, Clotilde, scoţând o cheie din buzunar, bătu uşor cu ea în pian. Un murmur străbătu sala, glasurile se stinseră, două valuri de veşminte negre se revărsară din nou prin spaţiul uşii; şi, pe deasupra capetelor, se zări o clipă faţa lui Duveyrier plină de pete roşii, semn că era înspăimântat. Octave rămăsese în picioare, în spatele doamnei Hédouin, cu ochii aţintiţi la umbrele nedefinite de pe gâtul ei, în adâncul dantelelor. Dar, pe când liniştea se înstăpânea, explodă un hohot de râs, şi el înălţă capul. Era Berthe, ce se amuza de o glumă a lui Auguste, căruia îi încălzise sărmanul sânge într-atâta, încât acesta îşi îngăduia să-i spună cuvinte fără perdea. Tot salonul se uita la ei, mamele deveneau grave, membrii familiei schimbau priviri între ei.

— E atât de nebunatică! murmură doamna Josserand drăgăstoasă, în aşa fel încât să fie auzită.

Hortense, aflată în preajma sorei sale, o ajută cu un devotament serviabil, susţinându-i râsetele, împingând-o cât mai aproape de tânăr; în timp ce, în spatele lor, adierea de vânt care pătrundea prin fereastra întredeschisă mişca perdelele mari de mătase roşie.

O voce cavernoasă vibra, toate capetele se răsuciră către pian. Campardon, cu gura rotunjită, cu barba lăţită într-o rafală lirică, azvârlea primul vers:

„Da, ordinul reginei pe toţi aici ne cheamă!”

Numaidecât, Clotilde urcă o gamă şi coborî din nou; pe urmă. cu ochii în tavan, cu o expresie de spaimă, aruncă strigătul:

„Mi-e teamă!”

Şi scena începu, cei opt avocaţi, funcţionari şi proprietari, cu nasul în partituri, în atitudini de şcolari care silabisesc o pagină de greacă, jurau că erau gata să elibereze Franţa.

Acest început fu o surpriză, căci vocile se înăbuşeau sub plafonul jos, nu se mai auzi decât un zgomot, ca un huruit de căruţe încărcate cu pietre de pavaj, astfel că geamurile zbârnâiră. Dar când fraza melodică a lui Saint-Bris: *„Pentru cauza sfântă..." dez*voltă tema principală, doamnele îşi veniră în fire şi clătinară din cap cu competenţă. Salonul se încălzea, seniorii strigau din zbor: *„Jurăm!... Vă vom urma!"; şi* de fiece dată se producea câte o explozie care-l izbea în piept pe fiecare invitat.

— Cântă prea tare, şopti Octave la urechea doamnei Hédouin.

Ea nu se clinti. Atunci, cum explicaţiile lui Nevers şi ale Valentinei îl plictiseau, mai ales că auditorul de la Consiliul de Stat era un fals bariton, el începu să comunice prin semne cu Trublot care, aşteptând intrarea călugărilor, îi arăta, printr-o strângere din pleoape, fereastra unde Berthe continua să-l ţină prizonier pe Au guste. Acum rămăseseră singuri acolo, în aerul proaspăt de afară; în vreme ce Hortense, cu auzul încordat, se afla mai în faţă, uşor sprijinită de draperia căreia, maşinal, îi răsucea şnurul. Nimeni nu se mai uita la el, nici chiar doamnele Josserand şi Dambreville care îşi întorseseră ochii, după ce, instinctiv, schimbaseră o privire.

Între timp. Clotilde, cu mâinile deasupra claviaturii, transportată şi neputând schiţa un singur gest, îşi lungea gâtul, adresând pupitrului acest legământ destinat lui Nevers:

„De azi lor sângele-mi e-al dumneavoastră!"

Intraseră magistraţii municipali, un substitut, doi avocaţi şi un notar. Cvartetul făcea furori, fraza: *„Pentru cauza sfântă",* revenea, lărgită, susţinută de o jumătate din cor, într-o continuă dezvoltare. Campardon, cu gura din ce în ce mai rotunjită şi mai ţuguiată, dădea ordinele de luptă, cu o teribilă rostogolire de silabe. Şi, dintr-odată, izbucni; cântarea călugărilor: Trublot psalmodia din burtă, pentru a

atinge notele joase.

Octave, cedând curiozităţii de a-l privi un timp cântând, râmase foarte surprins când îşi aruncă din nou ochii spre fereastră. Ca răscolită de cor, Hortense deznodase şnurul, cu o mişcare care putea fi involuntară; şi marea draperie de mătase roşie, căzând, îi ascunse cu totul pe Auguste şi Berthe. Ei se aflau acolo în spate, cu coatele rezemate de bara de sprijin, fără ca vreo mişcare să le trădeze prezenţa. Octave nu se mai ocupă de Trublot, care tocmai binecuvânta pumnalele: *„Pumnale sfinte, vă binecuvânt”. Ce* naiba, puteau să facă ei după draperie?

Începea ultima parte a fugii: la hârâiturile călugărilor, corul răspundea: *„La moarte! la moarte! la moarte”.* Şi ei nu se mişcau, poate că se uitau pur şi simplu cum trec birjele, cuprinşi de căldură. Dar fuga melodică a lui Saint-Bris apărea din nou, încetul cu încetul toate vocile o zvârleau din răsputeri, progresiv, într-o explozie finală de o forţă nemaipomenită. Era ca o rafală ce se prăvălea în tot apartamentul devenit prea strâmt, cutremurând lumânările, făcând să pălească invitaţii ale căror urechi sângerau. Clotilde izbea cu furie în clapele pianului, entuziasmându-i pe domni cu privirile; apoi, vocile se domoliră, murmurară: *„La miez de noapte! fără şoapte!”* şi ea continuă singură, în surdină, făcând să sune paşii cadenţaţi şi pierduţi ai rondului de noapte ce se îndepărtează.

Şi atunci, în aceste sunete stinse, în această uşurare după atâta vacarm, se auzi deodată o voce spunând:

— Mă doare!

Toate capetele se răsuciră din nou spre fereastră, Doamna Dambreville, vrând să fie de folos, se duse să ridice draperia. Şi tot salonul îi văzu pe Auguste încurcat şi pe Berthe roşie ca focul, încă rezemaţi cu spatele de bară.

— Ce s-a întâmplat, comoara mea? întrebă repede doamna Josserand.

— Nimic, mamă… Domnul Auguste m-a lovit la mână, cu fereastra… Îmi era tare cald.

Se îmbujoră şi mai mult. Se iviră surâsuri înţepate mutre

scandalizate. Doamna Duveyrier, care de o lună de zile îşi ţinea fratele departe de Berthe, se făcuse palidă, mai ales că incidentul stricase efectul corului său. Şi totuşi, după primul moment de surpriză, se aplaudă, o felicitară, se adresară cuvinte binevoitoare acelor domni. Ah, cum mai cântaseră! cât trebuie să se fi chinuit ea ca să-i facă să cânte la unison! Într-adevăr, n-ar fi reuşit mai bine nici cei de la teatru! Dar în dosul acestor laude, ea auzea limpede şuşoteala care alerga prin salon: prea fusese compromisă fata, căsătoria era un lucru stabilit.

— Ei, eşti entuziasmat! veni să-i spună Trublot lui Octave. Ce prostănac! de parcă n-ar fi trebuit s-o ciupească în timp ce noi urlam!... Cred că a profitat şi el; ştii, în saloanele unde se cântă, mai ciupeşti câte o doamnă, şi dacă ţipă, puţin îţi pasă, nu aude nimeni.

Berthe, acum foarte, liniştită, râdea din nou, pe când Hortense îl privea pe Auguste cu asprimea ei de fată diplomată; şi, în triumful lor, ieşeau la iveală lecţiile mamei, dispreţul vădit pentru bărbaţi. Toţi invitaţii invadaseră salonul, amestecându-se cu doamnele, ridicând glasul. Domnul Josserand, cu inima răvăşită de aventura Berthei. se apropiase de nevasta sa. O asculta stânjenit cum îi mulţumeşte doamnei Dambreville pentru bunătatea cu care îl copleşea pe fiul lor Léon, schimbându-l, spre folosul lui, în bine. Dar această stânjeneală crescu atunci când o auzi revenind la fiicele sale. Se prefăcea că discută încet cu doamna Juzeur, vorbind de fapt tot timpul pentru Valérie şi Clotilde, stând în picioare alături de ele.

— Doamne, da! chiar astăzi ne-a scris unchiul ei: Berthe va avea cincizeci de mii de franci. Nu e mult, desigur, dar când banii sunt aici, şi bani peşin!

Această minciună îl revolta. Nu se putu stăpâni şi-i atinse pe furiş umărul. Ea îl privi lung, îl sili să-şi plece ochii în faţa expresiei hotărâte a figurii sale. Apoi, cum doamna Duveyrier se întorsese, mai binevoitoare, îi ceru cu mult interes noutăţi despre tatăl ei.

— Oh, cred că tata s-a dus la culcare, răspunse tânăra

femeie, întru totul câştigată. Lucrează atât de mult!

Domnul Josserand spuse că într-adevăr domnul Vabre se retrăsese, pentru a avea mintea limpede a doua zi. Şi gângăvi: un spirit cu adevărat remarcabil, cu calităţi extraordinare; întrebându-se totodată de unde va lua zestrea fetei şi ce figură va face în ziua semnării contractului.

Dar un zgomot de scaune împinse din loc făcu să răsune salonul. Doamnele treceau în sufragerie, unde era servit ceaiul. Doamna Josserand, victorioasă, porni într-acolo, înconjurată de fetele sale şi de familia Vabre. Curând, nu mai rămase în mijlocul neorânduielii scaunelor decât grupul bărbaţilor serioşi. Campardon pusese stăpânire pe abatele Mauduit: era vorba de o reparaţie a Calvarului de la Saint-Roch. Arhitectul se arătă gata s-o execute, întrucât dioceza de la Evreux nu-i dădea cine ştie ce bătaie de cap. Acolo se ocupa numai de construcţia unui amvon, de instalarea unui calorifer şi a unei noi maşini de gătit în bucătăriile monseniorului, lucrări pentru care era de-ajuns supravegherea inspectorului său. Atunci, preotul făgădui să pună definitiv chestiunea la primul consiliu de administraţie al bunurilor parohiei. Şi se alăturară amândoi grupului ce-l felicita pe Duveyrier pentru redactarea unei decizii al cărui autor se mărturisea; preşedintele, unul dintre prietenii lui, îi rezerva anumite treburi lesnicioase şi de răsunet, pentru a atrage atenţia asupra lui.

— Aţi citit acest nou roman? întrebă Léon, răsfoind un exemplar din *Revue des Deux mondes,* lăsat pe o masă. E bine scris; dar e vorba de încă un adulter, şi treaba asta până la urmă devine plicticoasă!

Şi conversaţia se opri asupra moralei. Existau femei foarte cinstite, spuse Campardon. Toţi aprobară. De altfel, după opinia arhitectului, lucrurile oricum se aranjau, într-o căsnicie, dacă ştiau să fie de înţeles. Théophile Vabre remarcă faptul că asta depindea de femeie, fără să explice mai mult. Voiau să asculte şi părerea doctorului Juillerat, care surâdea; dar doctorul se scuză: el punea temeiul

virtuţii în sănătate. În tot acest timp, Duveyrier rămăsese pe gânduri.

— Doamne! şopti el într-un târziu; aceşti autori exagerează, adulterul e foarte rar întâlnit în clasele de sus... O femeie, dacă e de familie bună, poartă în suflet o floare...

El era pentru marile sentimente, pronunţa cuvântul „ideal” cu o emoţie care îi împăienjenea privirea. Şi îi dădu dreptate abatelui Mauduit, când acesta din urmă vorbi despre necesitatea convingerilor religioase, la soţie şi la mamă. Conversaţia fu astfel călăuzită spre religie şi politică, adică spre punctul unde aceşti domni o lăsaseră. Biserica nu va dispărea niciodată, pentru că ea era temelia familiei, aşa cum era susţinătoarea naturală a guvernelor.

— Cu titlul de poliţie, nu zic nu, şopti doctorul.

Lui Duveyrier, de altminteri, nu-i plăcea câtuşi de puţin să se vorbească politică în casa lui, şi se mulţumi să declare ritos, aruncând o privire spre sufragerie, unde Berthe şi Hortense îl îndopau pe Auguste cu sandvişuri:

— Domnilor, este un fapt dovedit, care rezolvă totul: religia apără morala căsniciei.

În aceeaşi clipă, Trublot, aşezat pe o canapea, lângă Octave, se aplecă spre acesta.

— Fiindcă veni vorba, întrebă el, vrei să-ţi fac rost de o invitaţie la o doamnă unde poţi să te distrezi bine?

Şi, cum tovarăşul lui voia să ştie ce fel de doamnă era, adăugă, desemnându-l printr-un semn pe consilierul de Curte:

— Amanta lui.

— Imposibil! spuse Octave uluit.

Trublot deschise şi închise uşor pleoapele. Era adevărat. Când te-ai însurat cu o femeie deloc binevoitoare, dezgustată de bubele pe care s-ar putea să le ai, şi care bate în clapele pianului până ce înnebuneşte toţi câinii din cartier, te duci în oraş ca să-ţi poarte altcineva de grijă!

— Să moralizăm căsnicia, domnilor, să moralizăm căsnicia, repeta Duveyrier cu înfăţişarea sa rigidă, cu

obrazul său aprins, în care Octave vedea acum sângele acru al viciilor secrete.

Cineva, din fundul sufrageriei, îi chemă pe toţi domnii. Abatele Mauduit, rămas o clipă singur, în mijlocul salonului pustiu, privea de departe îmbulzeala invitaţilor. Pe chipul său unsuros şi viclean se aşternuse o umbră de tristeţe. El, care spovedea aceste doamne şi domnişoare, le cunoştea pe toate în natura lor omenească, întocmai ca doctorul Juillerat, şi fusese nevoit să nu mai vegheze, până la urmă, decât asupra aparenţelor, ca un maestru de ceremonii care aruncă peste această burghezie stricată acoperământul religiei, tremurând în faţa certitudinii unei prăbuşiri finale, în ziua când ulceraţia va ieşi la lumina zilei. Uneori îl cuprindea revolta, în credinţa sa arzătoare şi sinceră de preot. Dar surâsul îi apăru din nou, acceptă o ceaşcă de ceai oferită de Berthe, vorbi un minut cu ea, pentru a acoperi cu autoritatea sa sfinţită scandalul de la fereastră; şi redevenea omul de lume, resemnat în a pretinde numai o ţinută onorabilă credincioşilor săi, care îi scăpau din mână şi l-ar fi compromis pe Dumnezeu.

— Eh, e cinstit! murmură Octave, al cărui respect pentru casă primea o nouă lovitură.

Şi, văzând că doamna Hédouin se îndreaptă spre anticameră, vru să i-o ia înainte, îl urmă pe Trublot, care pleca şi el. Intenţia lui era să o conducă. Dar ea refuză; abia sunase miezul nopţii şi locuia atât de aproape! Atunci, cum ei i se desprinse un boboc de trandafir din buchetul corsajului, el îl ridică înciudat şi simula că ar vrea să-l păstreze. Frumoasele sprâncene ale tinerei se încruntară; apoi, cu aerul liniştit, spuse:

— Deschideţi-mi uşa, domnule Octave... Mulţumesc.

După ce ea coborî, tânărul, stânjenit, îl căută pe Trublot. Dar Trublot, întocmai ca la familia Josserand, se făcuse nevăzut. Fără îndoială că o apucase şi de data aceasta pe coridorul dinspre bucătărie.

Nemulţumit, Octave se duse la culcare cu bobocul de trandafir în mână. Sus, o zări pe Marie, aplecată peste

balustradă, în locul unde o lăsase; îi pândea pasul, dăduse fuga să-l privească urcând. Şi după ce îl conduse la ea:

— Jules n-a sosit încă... Aţi petrecut bine? Erau toalete frumoase?

Dar nu-i aşteptă răspunsul. Văzuse trandafirul, o cuprinse o fericire copilărească.

— Pentru mine-i floarea asta? V-aţi gândit la mine Ah, cât sunteţi de drăguţ, cât sunteţi de drăguţ!

Şi ochii i se umplură de lacrimi, se înroşi, nespus de tulburată. Atunci, Octave, mişcat, o sărută cu tandreţe.

Către ora unu se întoarse acasă şi familia Josserand. Adèle lăsase de cu seară, pe un scaun, sfeşnicul şi chibriturile. Când familia, care nu schimbase niciun cuvânt urcând, se regăsi în sufrageria de unde coborâse disperată mai înainte, se lăsă dintr-odată în voia unei bucurii smintite, delirând, ţinându-se de mâini şi dansând un dans sălbatic în jurul mesei; până şi tatăl fu atins de aceeaşi molimă, mama sărea cât putea de sus, izbindu-şi picioarele, fetele scoteau ţipete slabe, nearticulate; în timp ce lumânarea din mijloc separa marile lor umbre care zburdau de-a lungul zidurilor.

— În sfârşit, s-a făcut! spuse doamna Josserand cu răsuflarea tăiată, căzând pe un scaun.

Dar se sculă numaidecât, într-o criză de duioşie maternă şi se repezi să depună două sărutări zgomotoase pe obrajii Berthei.

— Sunt mulţumită, foarte mulţumită de tine, draga mea. Mi-ai răsplătit toate eforturile... Sărmana mea fată, sărmana mea fată, de data aceasta e adevărat!

Vocea i se sugrumă, inima-i sărea din piept. Se năruia în rochia ei ca focul, sub greutatea unei emoţii sincere şi profunde, zdrobită, pe neaşteptate, în chiar clipa triumfului, de oboselile teribilei sale campanii duse vreme de trei ierni. Berthe fu nevoită să-i jure că nu se simte rău; căci maică-sa o găsea palidă, se arătă oarecum îngrijorată şi vru neapărat să-i facă o ceaşcă cu ceai de tei. Când tânăra se culcă, ea se duse în picioarele goale s-o acopere cu grijă, ca în zilele, acum îndepărtate, ale copilăriei.

Între timp, domnul Josserand, cu capul pe pernă, o aştepta. Suflă în lumânare şi trecu peste el, ca să ajungă la locul ei, de la perete. El reflecta, prins iar de nelinişte, cu conştiinţa răvăşită de făgăduiala unei dote de cincizeci de mii de franci. Şi se aventură să dea glas tuturor temerilor sale. De ce să făgăduieşti, când nu ştii dacă ai posibilitatea să te ţii de cuvânt? Era un lucru necinstit.

— Necinstit! strigă în întuneric doamna Josserand, regăsindu-şi vocea sălbatică. Singurul lucru necinstit, domnule, este să-ţi laşi fetele să îmbătrânească fără să le măriţi; da, fără să le măriţi, ăsta era pesemne visul dumitale!... Zău, avem timp s-o scăldăm, să mai vorbim, o să-l hotărâm până la urmă pe unchiul ei... Şi află, domnule, că cei din familia mea au fost totdeauna oameni cinstiţi!

VI

A doua zi, care era o duminică. Octave, cu ochii deschişi, – rămase un ceas întreg în căldura aşternutului. Se trezea fericit, plin de acea luciditate a lenevelii de dimineaţă. La ce bun să se grăbească? Era bine plasat la „Paradisul femeilor”, se curăţa de provincie, şi o convingere adâncă, absolută, îl făcea să creadă că într-o zi doamna Hédouin îi va aparţine, va fi norocul lui; dar treaba aceasta îi cerea prudenţă, o îndelungată tactică de galanterie, în care de pe acum se complăcea simţul lui voluptos de a cuceri femeia. Îndată ce aţipea iar, făurindu-şi planuri, acordându-şi şase luni pentru a izbândi, imaginea Mariei Pichon sfârşea prin a-i calma neliniştile. O asemenea femeie era foarte comodă; îi ajungea să întindă mâna, oricând o voia, şi nu-l costa niciun ban. Aşteptând-o pe cealaltă, fireşte, nu putea pretinde mai mult. În toropeala lui, această bună afacere şi această comoditate, până la urmă îl înduioşară: îi părea nespus de agreabilă cu îngăduinţele ei, şi îşi făgăduia ca de acum încolo să se arate mai bun cu ea.

— Drace, ora nouă! spuse el, trezit de-a binelea de bătaia pendulei. Trebuie totuşi să se scoale.

Cădea o ploaie măruntă. Se hotărî să nu iasă toată ziua. Va accepta invitaţia la cină în familia Pichon, pe care de multă vreme o tot refuza, de teama bătrânilor Vuillaume: asta o va încânta pe Marie, iar el va găsi prilejul să o sărute pe după vreo uşă; ba chiar, cum ea îi cerea mereu cărţi, se gândi să-i facă surpriza de a-i aduce un teanc întreg, rămas

în pod, într-unul dintre cuferele sale. După ce se îmbrăcă, el coborî să ia de la domnul Gourd cheia podului comun, unde locatarii scăpau de obiectele stânjenitoare şi scoase din uz.

În acea dimineaţă umedă, jos, pe scara încălzită, ale cărei plăci din imitaţie de marmură, şi ferestre înalte şi uşi de acaju se abureau, te sufocai. În gang, o femeie prost îmbrăcată, bătrâna Pérou, căreia familia Gourd îi dădea douăzeci de centime pe oră pentru treburile grele ale casei, spăla pavajul cu apă din belşug, stând în curentul de aer îngheţat ce venea din curte.

— Hei, ascultă, băbuţo, freacă aici mai serios, să nu găsesc o singură pată! striga domnul Gourd, îmbrăcat în haine călduroase, stând în picioare pe pragul lojei sale.

Şi, cum Octave ajunsese la el, începu să-i vorbească despre bătrâna Pérou în spiritul dominaţiei brutale, cu nevoia furioasă de revanşă a foştilor servitori, care, la nodul lor, se văd serviţi.

— O leneşă de la care nu pot să scot nimic! Aş fi vrut s-o văd la domnul duce! Ah, trebuia să te ţii de treabă... O azvârl pe uşă afară dacă nu-şi dă osteneala aşa cum vreau pentru banii mei! Eu nu ştiu decât asta... Dar, scuzaţi-mă, domnule Mouret, ce doriţi?

Octave îi ceru cheia. Portarul, fără să se grăbească, continuă să-i explice că, dacă ar fi vrut, doamna Gourd şi cu el, ar fi trăit ca burghezii la Mort-la-Ville, în casa lor, numai că, doamna Gourd adora Parisul, în ciuda picioarelor sale umflate care o împiedicau să se deplaseze până la trotuar; aşteptau să-şi rotunjească rentele, cu inima strânsă şi dând înapoi de fiecare dată când îi prindea pofta de a trăi, în sfârşit, din mica lor avere câştigată ban cu ban.

— Nu trebuie să mă sâcâie nimeni, încheie el îndreptându-şi talia de om bine făcut. Eu nu mai muncesc ca să am ce mânca... Cheia de la pod, nu-i aşa, domnule Mouret? Unde am pus cheia de la pod, draga mea?

Aşezată comod, doamna Gourd îşi bea cafeaua cu lapte dintr-o ceaşcă de argint, în faţa unui foc de lemne, ale cărui flăcări înveseleau marea încăpere luminoasă. Nu mai ştia

unde e cheia; poate în fundul comodei. Şi, înmuindu-şi feliile de pâine prăjită, nu pierdea, din ochi uşa dinspre scara de serviciu, aflată la celălalt capăt al curţii, mai pustie şi mai severă pe vreme de ploaie.

— Atenţie, iat-o! spuse ea dintr-odată, când pe uşa aceea ieşi o femeie.

Imediat, domnul Gourd se postă în faţa lojei sale, pentru a tăia calea femeii, care încetinise pasul, neliniştită.

— De azi-dimineaţă o tot pândim, domnule Mouret, reluă el cu voce scăzută. Ieri seară am văzut-o trecând... Ştiţi, vine de la tâmplarul acela de sus, singurul muncitor pe care-l avem în casă, slavă Domnului! Şi, dacă proprietarul m-ar asculta, ar ţine încăperea goală, o odaie de servitori, care nici măcar nu este de închiriat. Pentru o sută treizeci de franci pe an, nu merită, zău, să ai ticăloşie în casă...

Se întrerupse, ca să întrebe cu asprime, femeia:

— De unde vii?

— La naiba, de sus! răspunse ea, continuându-şi drumul.

Atunci, el izbucni.

— Nu vrem femei, înţelegi? i-am spus şi omului care te aduce... Dacă mai vii să te culci aici, mă duc să chem sergentul de stradă, şi vedem noi dacă o să mai continuaţi porcăriile voastre într-o casă cinstită!

— Oh, mă plictisiţi! spuse femeia. Sunt la casa mea, şi am să viu iar, dacă vreau.

Şi plecă, urmărită de indignarea domnului Gourd, care declară că va urca să-l caute pe proprietar. S-a mai pomenit una ca asta? o astfel de creatură printre nişte oameni cumsecade, unde nu este îngăduită nici cea mai mică imoralitate! Părea că acea cameră, locuită de un muncitor. era cloaca întregii case, un loc periculos, a cărui supraveghere îi revolta pudoarea şi-i tulbura nopţile,

— Ce-i cu cheia? îndrăzni să repete Octave.

Dar portarul, furios că un locatar avusese prilejul să-i vadă încălcată autoritatea, se aruncă asupra bătrânei Pérou, voind să arate cum ştia el să se facă ascultat. Ce, îşi bătea joc de el? Bătrâna tocmai stropise cu mătura uşa

lojei. Dacă o plătea din buzunarul lui, o plătea ea să nu-şi murdărească el mâinile, şi, când colo, trebuia să cureţe după ea! Să-l ia dracu, dacă se va mai milostivi s-o primească la lucru! putea să şi crape. Fără să răspundă, zdrobită de oboseala muncii grele, bătrâna freca mai departe cu mâinile ei slăbănoage, stăpânindu-se să nu izbucnească în plâns, într-atât acest domn cu umeri largi, cu scufie şi papuci, îi inspira o spaimă plină de respect.

— Mi-am adus aminte, dragul meu, strigă doamna Gourd, din fotoliul ei, unde îşi petrecea toată ziua, ca să-şi încălzească persoana rotofeie. Eu am ascuns cheia sub cămăşi, ca să nu se vâre servitoarele toată ziua bună ziua în pod… Dă-i-o domnului Mouret.

— Nici cu servitoarele astea nu mi-e ruşine! murmură domnul Gourd, care păstrase din lunga sa servitute ura faţă de oamenii de serviciu. Iată, domnule, iată cheia, dar vă rog să mi-o aduceţi îndărăt, aici, jos, căci nu poate rămâne niciun colţişor deschis, fără ca servitoarele să se vâre acolo şi să-şi facă de cap.

Ca să nu traverseze curtea udă, Octave urcă pe scara cea mare. Folosi scara de serviciu numai la etajul patru, trecând prin uşa de comunicaţie din apropierea ramerei sale. Sus, se afla un coridor lung, întrerupt de două ori în unghi drept, văruit într-un galben deschis şi. mărginit de o bordură vopsită în ocru întunecat; ca pe un culoar de spital, uşile camerelor de serviciu, tot galbene, se înşirau regulat şi uniform. Un frig ca de gheaţă se lăsa din tabla de zinc a acoperişului. Coridorul era gol şi curat şi păstra mirosul searbăd al locuinţelor sărace.

Podul era pe partea dinspre curte, în aripa dreaptă, tocmai la capăt. Dar Octave, care nu mai urcase acolo din ziua sosirii sale, o luă spre aripa stângă, unde, dintr-odată, un spectacol zărit în interiorul unei camere, prin uşa întredeschisă, îl ţintui locului de uimire. Un domn, stând în picioare, dinaintea unei oglinjoare, tocmai îşi înnoda cravata albă; era încă în cămaşă.

— Cum, dumneata eşti? întrebă el.

Era Trublot. La început rămase şi el ca împietrit. Niciodată, la această oră, nu urca nimeni. Octave apucase să între şi îl privea în acea cameră cu un pat îngust de fier, cu o masă de toaletă, unde un mic smoc de păr de femeie plutea în apa amestecată cu săpun; şi în faţa hainei negre, încă agăţată printre şorţuri, nu putu să-şi reţină acest strigăt:

— Prin urmare, te culci cu bucătăreasa!

— Nici pomeneală! răspunse Trublot năucit.

Apoi, simţind neghiobia acestei minciuni, izbucni în râs cu aerul lui satisfăcut şi sigur de sine.

— Ei, e nostimă!… Te asigur, dragul meu, e grozavă!

Când cina în oraş, el o ştergea din salon pentru a se duce să ciupească bucătăresele în faţa maşinilor lor de gătit şi când vreuna se învoia să-i înmâneze cheia, el se strecura înainte de miezul nopţii, urca să o aştepte răbdător în camera ei, aşezat pe un cufăr, în costum negru şi cu cravată albă. A doua zi cobora pe scara cea mare, către orele zece, şi trecea pe dinaintea portarilor de parcă ar fi făcut o vizită matinală vreunui locatar. Cu condiţia de a fi cât de cât punctual la agentul său de schimb, tatăl său era mulţumit. De altfel, acum trebuia să fie la Bursă, de la amiază până la ora trei. Duminica, i se întâmpla să rămână toată ziua într-un pat de slujnică, fericit pierdut, cu nasul înfundat în pernă.

— Dumneata, care urmează să fii atât de bogat într-o zi! spuse Octave, pe al cărui chip rămăsese întipărit un profund dezgust.

Atunci, Trublot îi declară cu pedanterie:

— Dragul meu, nu ştii ce înseamnă, nu vorbi despre asta.

Şi o apăra pe Julie, o burgundă voinică, de patruzeci de ani, cu faţa lată, ciupită de vărsat, dar care avea un corp de femeie superbă. Ai putea s-o dezbraci pe oricare dintre doamnele din această casă; toate sunt ca nişte fuse, niciuna nu i-ar ajunge până la genunchi. Pe când asta, este o fată grozav de bine; şi, ca să-i facă dovada, deschise câteva sertare, îi arătă o pălărie, nişte bijuterii, cămăşi

garnisite cu dantelă, şterpelite fără doar şi poate de la doamna Duveyrier. Octave, într-adevăr, remarcă şi el eleganţa din cameră, câteva cutii de carton aurit aliniate pe comodă, o draperie persană pictată, întinsă peste fuste, toată fandoseala unei bucătărese care făcea pe femeia distinsă.

— În privinţa aceasta, vezi bine, nu e nimic de zis, repetă Trublot, poţi mărturisi cinstit... Dacă toate ar fi aşa!

În acel moment, un zgomot răzbătu dinspre scara de serviciu. Era Adèle, care urca să-şi spele urechile, pentru că doamna Josserand îi interzisese cu străşnicie să se atingă de carne atâta timp cât nu şi le va spăla cu săpun. Trublot întinse capul şi o recunoscu.

— Închide repede uşa! şopti el agitat. St! nu mai vorbi.

Ciuli urechile, ascultă pasul greoi al Adelei străbătând coridorul.

— Prin urmare, te culci şi cu ea! întrebă Octave, surprins de paloarea lui Trublot, ghicind că se temea de o scenă.

Dar de data aceasta Trublot se dovedi laş,

— Nu mai spune, cu cârpa asta!... Drept cine mă iei, dragul meu?

Se aşezase pe marginea patului, aşteptând să-şi termine toaleta, implorându-l pe Octave să nu se clintească din loc: şi rămaseră amândoi nemişcaţi, până când acea îngălată de Adèle îşi curăţi urechile, ceea ce însemnă zece minute nesfârşite. Ascultară ropotul apei în chiuvetă.

— Se află totuşi o cameră, între aceasta de aici şi a ei, explică în şoaptă Trublot, o cameră locuită de un muncitor, de un tâmplar care împute coridorul cu ciorbele lui de ceapă. Chiar azi dimineaţă m-a făcut să-mi vărs maţele... Acum, ştii şi dumneata că în orice casă pereţii camerelor de servitori sunt subţiri ca foile de hârtie. Eu nu-i înţeleg pe proprietari. Nu e deloc comod să nu te poţi mişca nici măcar în patul tău... Găsesc că e un lucru tare neplăcut.

După ce Adèle coborî, el îşi reluă înfăţişarea deschisă, îşi isprăvi toaleta, se folosi de pomada şi de pieptenele Juliei. Cum Octave îi vorbise de podul casei, voi cu tot dinadinsul

să-l conducă până acolo, pentru că îi erau bine cunoscute şi cele mai neînsemnate colţuri ale etajului. Şi, trecând prin faţa uşilor, începu, familiar, să numească slujnicele: la capătul coridorului, dincolo de Adèle, locuia Lisa, servitoarea familiei Campardon, o năbădăioasă care îşi făcea mendrele în afara casei; apoi Victoire, bucătăreasa lor, o balenă eşuată, de şaptezeci de ani, singura pe care o respecta; apoi, Françoise, angajată abia în ajun la doamna Valérie, şi al cărei cufăr avea să rămână poate douăzeci şi patru de ore acolo, în dosul prăpăditului de pat prin care trecuse un asemenea galop de fete, că el trebuia întotdeauna să se informeze bine înainte de a veni să aştepte la căldurică sub cuvertură; apoi, o căsnicie liniştită, aflată în serviciul celor de la etajul al doilea apoi, vizitiul lor, un zdrahon despre care vorbea cu invidie, ca de un mascul chipeş, bănuindu-l că umblă din uşă în uşă ca să facă, pe tăcute, o treabă bună; în sfârşit, în celălalt capăt al coridorului, o pomeni pe Clémence, servitoarea doamnei Duveyrier, pe care vecinul ei Hippolyte, intendentul, venea s-o caute în fiece seară ca pe o nevastă, şi mica Louise, orfana ţinută de probă de doamna Juzeur, o ştrengăriţă de cincisprezece ani, care, noaptea, dacă avea somnul uşor, auzea pesemne o sumedenie de minunăţii.

— Dragul meu, nu încuia uşa, fă asta pentru mine, îi spuse el lui Octave, după ce îl ajută să-şi scoată cărţile din cufăr. Pricepi, când podul este deschis, poţi să te ascunzi în el şi să aştepţi.

Octave, consimţind să înşele buna credinţă a domnului Gourd, intră din nou în camera Juliei cu Trublot. Acesta din urmă îşi lăsase acolo pardesiul. Pe urmă, nu-şi găsi mănuşile; scutură fustele, răvăşi cuverturile, stârni un asemenea nor de praf şi o asemenea acreală de rufărie dubioasă, că însoţitorul lui, sufocat, deschise fereastra. Aceasta dădea înspre strâmta curte interioară, de unde primeau lumină toate bucătăriile casei. Îşi întinse nasul deasupra acelui puţ umed, care răspândea mirosurile slinoase ale canalului de scurgere prost întreţinut, când un

zgomot de glasuri îl sili să se tragă repede îndărăt.

— Mica sporovăială de dimineaţă, grăi Trublot vârât în patru labe sub un pat şi căutând întruna. Ascultă.

Era Lisa, care, rezemată în coate pe fereastra familiei Campardon, se apleca în afară, ca s-o iscodească pe Julie, la două etaje mai jos.

— Spune-mi, s-a făcut de data asta?

— Aşa s-ar părea, răspunse Julie, înălţând capul. Ştii, numai că nu i-a scos pantalonii, încolo, dumneaei l-a făcut totul... Hippolyte s-a întors atât de scârbit din salon, că era cât pe-aci să aibă o indigestie.

— Dacă noi am face numai pe sfert! reluă Lisa.

Dar ea dispăru o clipă, ca să înghită un bulion pe care i-l adusese Victoire. Se înţelegeau de minune amândouă, cocoloşindu-şi viciile, slujnica ascunzând beţivăniile bucătăresei, iar bucătăreasa înlesnind ieşirile în oraş ale slujnicei, de unde aceasta se întorcea ca moartă, cu şalele frânte şi cu pleoapele învineţite.

— Ah, copilele mele, rosti Victoire, aplecându-se la rândul ei şi stând cot la cot cu Lisa, voi sunteţi tinere. Dacă aţi fi văzut ce am văzut eu!... Bătrânul Campardon avea în casă o nepoată straşnic de dezvoltată, care se uita la bărbaţi prin gaura cheii.

— Frumos! murmură Julie cu mutra ei de femeie de treabă revoltată. Să fi fost eu în locul micuţei de la etajul patru, i-aş fi cârpit nişte perechi de palme domnului Auguste, dacă punea mâna pe mine în salon!... Nostim individ!

Un hohot de râs ascuţit răzbătu din bucătăria doamnei Juzeur, ca răspuns la această declaraţie. Lisa, aflându-se în fată, cercetă repede, din ochi, încăperea, şi o zări pe Louise, care, precoce, la cincisprezece ani, se înveselea trăgând cu urechea la celelalte slujnice.

— De dimineaţa până seara ne tot spionează ştrengăriţa asta, spuse ea. E o prostie să ne lăsăm duse de un copil. În curând, n-o să mai putem scoate o vorbă...

Nu isprăvi. Zgomotul unei ferestre, care se deschise

dintr-odată, le puse pe fugă. Se făcu linişte adâncă. Dar, ele se arătară din nou. Hei, ce s-a întâmplat? cine-a fost? Crezuseră că le-a surprins doamna Valérie sau doamna Josserand.

— Niciun pericol! anunţă Lisa. Sunt toate la înmuiat, în ligheane. Pielea lor le dă prea multă bătaie de cap; ca să le mai treacă prin minte să ne sâcâie pe noi... Asta e singura clipă din zi când poţi să răsufli.

— Vasăzică, aşa merg treburile la voi? întrebă Julie curăţând un morcov.

— Aşa, răspunse Victoire. S-a isprăvit, dumneaei a fost înfundată.

Celelalte două rânjiră, fericite, gâdilate, de cuvântul care dădea, pe şleau, în vileag pe una dintre doamne.

— Dar ce mai face prostănacul vostru de arhitect?

— Îşi desfundă verişoara, se-nţelege!

Râseră şi mai tare când o văzură, la doamna Valérie, pe noua fată în casă, Françoise. Ea le pusese în stare de alarmă deschizând fereastra. La început îi vorbiră politicos.

— Ah, dumneata eşti, domnişoară!

— Doamne, da, domnişoară! încerc să mă instalez, dar bucătăria asta e atât de scârboasă!

Apoi, începură oribilele informaţii.

— Eşti o fire statornică, dacă rămâi acolo. Cea dinainte avea braţele pline de zgârieturi din pricina copilului, şi doamna atâta o sucea şi-o învârtea, ca pe-o vilă, că noi o auzeam de aici cum bocea.

— Ei, lasă, că n-o să fie mereu aşa, spuse Françoise, îţi mulţumesc mult, domnişoară.

— Şi unde-i stăpâna dumitale? întrebă curioasă Victoire.

— A plecat să dejuneze la o doamnă.

Lisa şi Julie îşi lungiră gâtul ca să schimbe o privire. O cunoşteau ele pe doamna. Un dejun tare nostim, cu capul în jos şi cu picioarele în aer? Dacă era posibil să mintă până într-atâta! Nu-i căinau bărbatul, căci el merita mult mai mult; numai că era o ruşine pentru spiţa omenească, da, ca o femeie să nu se poarte mai bine!

— Uite-o pe îngălata! le întrerupse Lisa, descoperind-o, mai sus de ele, pe servitoarea familiei Josserand.

Şi atunci, din toate puterile, o salvă de ocări ţâşni din gaura aceea, întunecată şi împuţită ca o hazna. Toate, cu capetele înălţate, o interpelau furtunos pe Adèle, ţapul ispăşitor, animalul murdar şi stângaci, asupra căruia se năpustea, izbind, toată casa.

— Ei, s-a spălat şi ea, se vede!

— Mai încearcă tu să arunci scârboşeniile de peşte în curte, că urc să te frec pe obraji cu ele.

— Hei, du-te şi înfulecă din mila Domnului, răbdări prăjite, ţiitoare de popă!… Ştiţi, fetelor, ea le ţine între dinţi ca să-i ajungă toată săptămâna.

Năucită, Adèle se uita la ele de sus, cu trupul pe jumătate scos pe fereastră. Într-un târziu, răspunse:

— Aveţi de gând să mă lăsaţi în pace? sau vă stropesc.

Dar strigătele şi hohotele de râs se înteţiră.

— Ţ’ai măritat-o pe stăpân’ta ieri seară? Ai? nu-i aşa că tu ai învăţat-o cum se agaţă bărbaţii?

— Ah, nesimţita rămâne într-o cutie unde nimeni nu mănâncă nimic! Zău, că asta mă scoate din sărite la ea!… Neghioabo, dă-i la naiba!

În ochii Adèlei se iviră lacrimi.

— Nu vorbiţi decât prostii! bolborosi ea. Nu stric eu, dacă nu mănânc.

Şi glasurile crescură, vorbe muşcătoare începură să zboare între Lisa şi noua fată în casă, Françoise, care luă partea Adèlei, până când aceasta din urmă, uitând ocările, cedând instinctual, din spirit de grup, strigă:

— Păzea! iote-o pe doamna!

Se aşternu o linişte de moarte. Într-o clipă, toate slujnicele se afundară în bucătăriile lor; şi din intestinul negru al strâmtei curţi nu mai urcară decât miasmele canalului de scurgere prost întreţinut, ca însăşi duhoarea murdăriilor ascunse în acele familii şi vânturată de pizma servitorimii. Era canalul de scurgere al casei care transporta cele mai ruşinoase lucruri, în timp ce stăpânii îşi

târşâiau încă papucii, şi marea scară îşi desfăşura solemnitatea etajelor sale, în înăbuşeala mută a caloriferului. Octave îşi aduse aminte de răbufnirea gălăgiei pe care-o primise drept în faţă, la familia Campardon, în ziua sosirii sale.

— Sunt tare drăguţe, spuse el simplu.

Şi se aplecă, la rândul lui, privi zidurile, înciudat că n-a descifrat din capul locului totul, în dosul imitaţiei de marmură şi a cartonului presat strălucind de poleială.

— Unde naiba le-a vârât? repetă Trublot, care scotocise până şi în noptieră după mănuşile sale albe.

Până la urmă le scoase din chiar, adâncul patului, turtite şi calde. Aruncă pentru ultima dată o privire în oglindă şi se duse să ascundă cheia camerei în locul ştiut, la capătul coridorului, sub un vechi, bufet lăsat acolo de un locatar, şi coborî primul, însoţit de Octave. Pe scara cea mare, după ce trecu de uşa familiei Josserand, încheiat la nasturi până foarte sus, ca să-şi ascundă îmbrăcămintea şi cravata, îşi recăpătă întregul tupeu.

— La revedere, dragul meu, spuse el umflându-şi vocea. Eram îngrijorat, am trecut să văd ce mai fac aceste doamne… Am dormit grozav de bine… La revedere.

Octave îl privi cum coboară surâzător. Pe urmă, cum ora prânzului se apropia, hotărî să ducă cheia de la pod mai târziu. În timpul mesei, la familia Campardon, se uită îndeosebi la Lisa, care servea. Avea o înfăţişare nevinovată, mina ei plăcută; şi îi auzea încă vocea dogită de cuvinte urâte. Simţul lui asupra femeii nu-l înşelase în legătură cu această fată cu pieptul turtit. De altfel, doamna Campardon continua să fie încântată, mirându-se că n-o fura, ceea ce era adevărat, pentru că altul era cusurul fetei. Mai mult, cum ea părea foarte potrivită pentru Angèle, mama se bizuia întru totul pe ea.

Chiar în dimineaţa aceea Angèle dispăruse în timpul desertului şi o auzea râzând în bucătărie. Octave îndrăzni să rişte o reflecţie.

— Poate că faceţi rău lăsând-o atât de liberă cu

servitoarele.

— Oh, nu e niciun rău, îi răspunse doamna Campardon cu aerul ei de lâncezeală. Victoire l-a văzut născându-se pe soţul meu, şi sunt atât de sigură de Lisa... Şi-apoi, ce vreţi? această micuţă prea mă bate la cap! Ar însemna să înnebunesc dacă aş auzi-o ţopăind mereu pe lângă mine.

Arhitectul morfolea cu gravitate capătul unei ţigări.

— Eu sunt acela, spuse el, care o silesc pe Angèle să-şi petreacă, în fiece după-amiază, câte două ore în bucătărie. Vreau să devină gospodină. Aşa învaţă... Niciodată nu iese nicăieri, dragul meu, se află neîncetat sub aripa noastră. Ai să vezi ce bijuterie vom scoate din ea.

Octave nu stărui. În anumite zile, Campardon îi părea din cale-afară de prost; şi, cum arhitectul insista să meargă împreună, ca să-l asculte la Saint-Roch pe un mare predicator, îl refuză, încăpăţânându-se să nu iasă cu niciun preţ. După ce o înştiinţa pe doamna Campardon că nu va veni la masa de seară, porni spre camera sa, când simţi cheia de la pod în buzunar. Preferă să coboare numaidecât.

Dar, pe palier, un spectacol neprevăzut îi stârni interesul. Uşa camerei locuite de domnul acela foarte distins, căruia nimeni nu-i spunea pe nume, era deschisă; şi era un eveniment, pentru că ea stătea totdeauna încuiată. cufundată într-o tăcere de mormânt, Surpriza lui spori: căută cu privirea biroul domnului şi descoperi, într-o parte, colţul unui mare pat, când văzu ieşind o doamnă zveltă, îmbrăcată în negru, cu faţa ascunsă sub o voaletă, deasă. În spatele ei. uşa se închise fără zgomot.

Atunci, foarte intrigat, coborî pe urmele doamnei, vrând să ştie dacă era drăguţă. Dar ea o şterse cu o sprinteneală neliniştită, abia atingând mocheta cu ghetuţele, şi nelăsând nicio altă urmă, în casă. decât un parfum volatilizat de verbină, Când ajunse în vestibul, ea pierise, şi Octave îl zări numai pe domnul Gourd, în picioare, sub gang. salutând-o până la pământ, scoţându-şi scufia.

Când tânărul îi dădu cheia portarului, încercă să-l tragă de limbă.

— Pare să fie la locul ei, spuse el. Cine este?

— O doamnă, răspunse domnul Gourd.

Şi nu voi să adauge nimic. Dar se arătă mai comunicativ în legătură cu domnul de la etajul trei. Oh, era un bărbat din cea mai înaltă societate, care închinase acea cameră pentru a putea veni să lucreze, în tihnă, câte o noapte pe săptămână,

— Ah, lucrează? îl întrerupse Octave. Şi ce anume?

— A binevoit să-mi încredinţeze gospodăria sa, continuă domnul Gourd, fără să pară că ar fi auzit. Şi, vedeţi dumneavoastră, plăteşte cu bani gheaţă... Ei, domnule, când îngrijeşti o gospodărie, ştii numaidecât dacă ai de-a face cu cineva cumsecade. Şi el este tot ce poate fi mai cinstit: îmi dau seama după rufărie.

Fu nevoit să se tragă îndărăt, Octave însuşi intră o clipă în gheretă, pentru a face loc să treacă trăsura locatarilor de la etajul doi, care plecau la Bois. Caii tropăiau, ţinuţi în frâu, de la înălţime, de vizitiu; şi când marele landou închis trecu pe sub boltă, se zăriră, în dosul geamurilor, doi copii frumoşi, ale căror capete surâzătoare ascundeau profilurile nedesluşite ale tatălui şi mamei. Domnul Gourd îşi reveni, curtenitor, dar rece.

— Iată cine nu prea face zgomot în casă, remarcă Octave.

— Nimeni nu face zgomot, spuse cu asprime portarul. Fiecare trăieşte aşa cum înţelege, asta-i tot. Există oameni care ştiu să trăiască, şi oameni care nu ştiu să trăiască.

Cei de la etajul doi erau judecaţi cu severitate pentru că nu se duceau la nimeni în vizită. Cu toate acestea, păreau oameni bogaţi; dar soţul se ocupa cu cărţile, şi domnul Gourd nu-i acorda nicio încredere, făcea o mutră dispreţuitoare; cu atât mai mult cu cât nu se ştia ce putea să facă înăuntru această familie, cu ifosele ei că nu are nevoie de nimeni şi că este întotdeauna straşnic de fericită. Asta nu i se părea firesc.

Octave deschidea uşa vestibulului, când intră Valérie. Se dădu politicos în lături, ca să o lase să treacă înaintea lui.

— Vă simţiţi bine, doamnă?

— Da, domnule, mulţumesc.

Respira gâfâit şi, pe când urca, ei îi privea ghetuţele murdare de noroi, gândindu-se la acel dejun cu capul în jos şi cu picioarele în aer de care vorbiseră slujnicele, Fără îndoială, se întorsese pe jos, negăsind nicio trăsură. Din fustele sale umede se răspândea un miros searbăd şi încins. Oboseala, o epuizare apatică a întregului ei corp, o silea în unele momente, în ciuda efortului, să se sprijine cu mâna de balustradă.

— Urâtă zi, nu-i aşa, doamnă?

— Groaznică, domnule... Şi pe deasupra e o vreme apăsătoare.

Ea ajunse la primul etaj, se salutară. Dar, dintr-o privire, el îi văzuse chipul descompus, pleoapele îngreunate de somn, părul nepieptănat sub pălăria legată în grabă; şi, continuând să urce, se gândea, ofensat, aprins de mânie. Atunci, de ce nu cu el? Nu era nici mai prost, nici mai slut decât alţii.

La etajul al treilea, în faţa uşii doamnei Juzeur. Îşi aduse aminte de făgăduiala făcută în ajun. Îl cuprinse curiozitate în legătură cu această mică femeie atât de discretă, cu ochi de brebenoc. Sună. Îi deschise chiar doamna, Tuzeur.

— Ah. dragă domnule, sunteţi prea amabil!... Vă rog, intraţi!

În locuinţă se simţea o toropeală blândă de aer stătut: tapete şi draperii peste tot, mobilier de-o moliciune ca de puf, ambianţa călduţă şi inertă a unui sipet capitonat cu satin vechi de culoarea stânjenelului. În salonul unde perdelele duble te îndemnau la o reculegere de sacristie, Octave trebui să se aşeze pe o canapea lată şi foarte joasă.

— Iată dantela, reluă doamna Juzeur reapărând cu o cutie de santal plină de zorzoane femeieşti. Vreau s-o dăruiesc cuiva şi sunt curioasă să-i cunosc valoarea.

Era o bucată de dantelă veche englezească, deosebit de frumoasă. Octave o cercetă cu un ochi de cunoscător şi o preţui la trei sute de franci. Pe urmă, fără să aştepte mai

mult, cum mâinile amândurora pipăiau dantela, el se aplecă şi îi sărută degetele, degetele ei subţiri de fetiţă.

— Oh, domnule Octave, la vârsta mea să nu vă gândiţi la asta! susură cu drăgălăşenie doamna Juzeur, fără să se supere.

Avea treizeci şi doi de ani şi se socotea foarte bătrână. Şi făcu obişnuita aluzie la nenorocirile ei: Dumnezeule! da, după numai zece zile de căsnicie, crudul soţ plecase într-o dimineaţă şi nu se mai întorsese, nimeni nu avea să ştie vreodată pentru ce motiv.

— Înţelegeţi, continuă e ridicându-şi ochii în tavan; după asemenea lovituri, totul s-a sfârşit pentru o femeie.

Octave îi păstrase mâna mică şi caldă, care se cuibărea într-a lui, şi, cu uşoare atingeri îi săruta mereu degetele. Ea îşi întoarse ochii către el, privindu-l nesigur şi drăgăstos; apoi, ca o mamă, îi spuse acest singur cuvânt:

— Copil!

Crezându-se încurajat, el vru s-o cuprindă de mijloc, ana atragă spre canapea; dar ea se desprinse fără violenţă, îi alunecă din braţe, râzând, având aerul că se gândeşte pur şi simplu că el se joacă.

— Nu, lăsaţi-mă, nu mă atingeţi, dacă doriţi să rămânem buni prieteni,

— Prin urmare, nu? întrebă el cu vocea stinsă.

— Ce, nu? Ce vreţi să spuneţi?... Oh, mâna, oricât vă face plăcere.

El îi prinse din nou mâna. Dar, de data aceasta, i-o deschise, o sărută pe palmă; şi, cu ochii pe jumătate închişi, întorcând jocul în glumă, ea depărtă degetele, ca o pisicuţă care îşi deschide ghearele pentru a fi gâdilată pe lăbuţe. Nu-i îngădui să treacă mai sus de încheietura mâinii. Din prima zi se afla acolo o linie sacră, de unde începea păcatul.

— Urcă domnul preot, spuse deodată Louise, întorcându-se dintr-un drum făcut în oraş şi dând buzna peste ei.

Orfana avea culoarea galbenă şi expresia copleşită a fetelor uitate pe pragul uşilor. Izbucni într-un râs idiot, când

îl văzu pe domnul mâncând din mâna doamnei. Dar, la o privire a acesteia, îşi luă tălpăşiţa.

— Tare mă tem că n-am să scot nimic bun din ea, reluă doamna Juzeur. Mă rog, trebuie să încerci să călăuzeşti pe calea cea dreaptă un astfel de suflet sărman... Poftiţi, domnule Mouret, treceţi aici.

Îl duse în sufragerie, pentru a lăsa salonul preotului, pe care Louise îl introducea. Acolo, ea îl invită să vină şi altădată, ca să mai stea de vorbă. Asta o să-i ţină puţin de urât; era întotdeauna atât de singură, atât de tristă! Din fericire, religia o consola.

Seara, pe la ora cinei, când se aşeză confortabil la familia Pichon, în aşteptarea cinei, Octave se bucură de câteva minute bune de răgaz. Casa îl buimăcea întrucâtva; după ce se lăsase copleşit de un respect provincial în faţa aspectului plin de gravitate al scării, el aluneca spre un dispreţ exagerat pentru ceea credea, că ghiceşte în dosul înaltelor uşi de acaju. Nu mai ştia ce să creadă aceste burgheze, a căror virtute îl îngheţa la început, îi păreau acum gata să cedeze la un semn; şi când una dintre ele rezista, el rămânea cu adevărat surprins şi înciudat.

Marie se împurpurase de bucurie văzându-l că aşază pe bufet pachetul cu cărţile pe care urcase să le caute pentru ea, dimineaţa. Repeta:

— Sunteţi amabil, domnule Octave! Oh, mulţumesc, mulţumesc!... Şi ce bine îmi pare că aţi venit devreme! Doriţi un pahar cu apă îndulcită şi nişte coniac? Deschide pofta de mâncare.

El primi, ca să-i facă plăcere. Totul îi părea drăguţ, până şi Pichon şi familia Vuillaume, care flecăreau în jurul mesei, rumegându-şi domol conversaţia din fiecare duminică. Marie alerga din când în când la bucătărie, unde avea grijă să învârtească o ciozvârtă de berbec; şi el îndrăzni s-o urmeze în glumă, o cuprinse în braţe lângă maşina de gătit, o sărută pe ceafă. Fără să scoată un sunet, fără să tresară, ea se întoarse şi îl sărută, la rândul ei, pe gură, cu buzele-i veşnic reci. Tânărului, această senzaţie de răcoare îi păru

delicioasă.

— Ei, cum e cu noul dumneavoastră ministru? îl întrebă el pe Pichon întorcându-se.

Funcţionarul tresări. Cum urmau să aibă un nou ministru la învăţământul public? El habar nu avea; la birou, nimeni nu se ocupa niciodată cu de-alde astea.

— Vremurile sunt atât de grele! continuă el fără nicio legătură. E peste putinţă să ai un pantalon decent!

Doamna Vuillaume vorbea de o fată care sfârşise rău, la Batignolles.

— N-o să mă credeţi, domnule, spuse. Era admirabil crescută: dar se plictisea atât de cumplit la părinţii ei, că de două ori a vrut să se azvârle în stradă… Nemaipomenit!

— Să-i fi pus zăbrele la ferestre, rosti cu simplitate domnul Vuillaume.

Cina fu încântătoare. Conversaţia continuă, în jurul modestei mese, luminată de o mică lampă. Pichon şi domnul Vuillaume se năpustiseră asupra personalului din minister, nemaiieşind din şefi şi din subşefi; socrul se înverşuna împotriva celor de pe vremea lui, apoi îşi aducea aminte că erau morţi; pe când, în ceea ce îl privea, ginerele vorbea numai despre cei noi, într-o incredibilă confuzie de nume. Cu toate acestea, amândoi bărbaţii, ca şi doamna Vuillaume căzură de acord asupra unui punct: preamăritul Chavignat, cel a cărui nevastă era atât de slută, făcuse mult prea mulţi copii. Era un smintit, având în vedere starea averii lui. Şi Octave surâdea, destins, fericit; de multă vreme nu petrecuse o seară atât de plăcută; ba chiar îi condamnă şi el, cu toată convingerea, pe Chavignat. Marie îl liniştea cu privirea ei limpede de femeie naivă, fără să se tulbure văzându-i aşezat în preajma bărbatului ei. servindu-i pe amândoi după placul fiecăruia, cu aerul ei puţin obosit, de supunere pasivă.

La ora zece, familia Vuillaume se ridică, punctuală. Pichon îşi puse pălăria. În fiecare duminică îi însoţea până la omnibus. Era o deprindere respectuoasă, căpătata de a doua zi după căsătorie, şi familia Vuillaume ar fi fost foarte

jignită dacă Pichon ar fi crezut că este cu putinţă să se lipsească de acest drum. Toţi trei ajungeau în strada Richelieu, apoi o urcau cu paşi mărunţi, căutând din priviri omnibusul de Batignolles, care pleca întotdeauna plin; astfel că. de cele mai multe ori, Pichon mergea aşa până în Montmartre, căci nu şi-ar fi îngăduit să-şi părăsească socrul şi soacra înainte de a-i fi urcat în omnibus. Cum ei păşeau foarte încet, îi trebuiau aproape două ore pentru a se duce şi a se întoarce.

Se schimbară strângeri prieteneşti de mână pe palier. Întorcându-se împreună cu Marie, Octave îi spuse cu seninătate:

— Plouă. Jules nu se va întoarce înainte de miezul nopţii.

Şi, pentru că Lilitte fusese culcată devreme, el o luă imediat pe Marie pe genunchi, bău cu ea o rămăşiţă de cafea, din aceeaşi ceşcuţă, ca un soţ încântat de plecarea invitaţilor, ce se simte, în sfârşit, acasă la el, aţâţat de o mică petrecere în familie şi putând să-şi îmbrăţişeze nevasta în voie, cu uşile închise. O căldură moleşitoare cuprindea camera strâmtă, unde laptele de pasăre lăsase o mireasmă de vanilie. El depunea uşoare sărutări pe bărbia tinerei femei, când cineva bătu la uşă. Marie nu avu nici măcar o tresărire de teamă. Era Josserand-fiul, cel căruia îi lipsea o doagă. De câte ori izbutea să scape din apartamentul de la stradă, venea să stea de vorbă cu Marie, atras de blândeţea ei; şi amândoi se înţelegeau de minune, rămânând câte zece minute fără să scoată un cuvânt, schimbând din când în când fraze lipsite de legătură.

Octave, foarte contrariat, rămase tăcut.

— Au lume, bâigui Saturnin. Pe mine mă doare-n cot că nu mă primesc la masă!… Am stricat încuietoarea de la uşă şi am şters-o. Aşa-i păcălesc.

— Vor fi îngrijoraţi, trebuie să te întorci, spuse Marie, văzând nerăbdarea lui Octave.

Dar nebunul râdea, încântat. Pe urmă, cu vorba lui încurcată, poveşti ce se petrecea în casa lor. Părea că vine

de fiecare dată mai ales ca să-şi uşureze memoria.

— Tata iar a lucrat toată noaptea... Mama i-a cârpit o palmă Berthei... Spuneţi-mi, când cineva se măritǎ, înseamnă că i se face un lucru rău?

Şi, cum Marie nu-i răspundea, el continuă însufleţindu-se:

— Nu vreau să mă duc la ţară... Numai s-o atingă, şi-i strâng pe toţi de gât; în timpul nopţii, e treabă uşoară, când ei dorm... Ea are palma moale ca hârtia de scrisori. Dar ştiţi, cealaltă este o stricată...

O luă de la început, se încurcă, nu izbuti să exprime ceea ce venise, să spună. În sfârşit, Marie îl sili să se întoarcă la părinţii lui, fără ca el să fi observat măcar prezenţa lui Octave,

Atunci, acesta, de teamă că va fi din nou deranjat, vru s-o ducă pe tânăra femeie în camera lui. Dar ea nu acceptă, şi în obraji îi năvăli dintr-odată un val de sânge. El, neînţelegându-i sfiala, repetă că-l vor auzi pe Jules urcând, că va avea destul timp să se strecoare în camera ei; şi, cum o trăgea după sine, ea se supără de-a binelea, cu *o* revoltă de femeie violentată.

— Nu, nu în camera dumneavoastră, niciodată! E prea necinstit... Rămânem la mine.

Şi se grăbi să se retragă în locuinţa sa. Octave se afla încă pe palier, surprins de rezistenţa ei neaşteptată, când un zgomot puternic, de ceartă, urcă din curte. Hotărât, totul se încurca, ar fi făcut mai bine să se ducă la culcare. O astfel de hărmălaie era atât de neobişnuită, la această oră, că până la urmă deschise fereastra ca să asculte. Jos, domnul Gourd striga:

— Îţi spun că n-ai să treci!... Proprietarul este înştiinţat. Va coborî să vă azvârle chiar el pe uşă afară.

— De ce, pe uşă afară?! răspunse o voce groasă. N-am plătit la timp?... Treci, Amélie, şi dacă domnul te atinge, o să avem de ce să râdem!

Era lucrătorul de sus, care se întorcea cu femeia alungată de dimineaţă. Octave se aplecă în afară; dar, în groapa neagră a curţii, vedea numai uriaşele umbre plutitoare

trecând printr-o rază a luminii de gaz. venită din vestibul.

— Domniile Vabre! domnule Vabre! chema cu o voce grăbită portarul, înghesuit de tâmplar. Repede, repede, vrea să între!

În ciuda picioarelor sale bolnave, doamna Gourd pornise să-l caute pe proprietar, care tocmai lucra la marea sa operă. Cobora. Octave îl auzi repetând cu furie:

— Este un adevărat scandal! este un lucru îngrozitor!... Niciodată n-am să permit una ca asta în casa mea!

Şi, adresându-se lucrătorului, a cărui prezenţă păruse să-l sperie la început:

— Dă-o afară pe această femeie, imediat, imediat. Dumneata înţelegi? nu vrem femei în casă.

— Dar e a mea! răspunse lucrătorul buimăcit. Are slujbă, vine o dată pe lună, când îi dau liber stăpânii ei! Ia uite ce comedie! Ori poate nu mi-oţi da voie să mă culc cu nevastă-mea!

Dintr-odată, portarul şi proprietarul îşi pierdură capul.

— Vă dau afară, bâigui domnul Vabre. Şi, până atunci, nu vă îngădui să luaţi imobilul meu drept o casă rău famată... Gourd, aruncă această creatură pe trotuar... Da, domnule, mie nu-mi plac glumele proaste. Când eşti însurat, o spui... Taci, nu mă sili să fiu şi mai puţin respectuos!

Tâmplarul, băiat bun, fiind şi puţin afumat, izbucni în râs.

— Cu toate astea e ciudat... În sfârşit, pentru că domnul nu vrea, întoarce-te la stăpânii tăi, Amélie. O să facem un copil altă dată. E adevărat, voiam să facem un copil... Ei bine, primesc bucuros să mă dai afară! Vezi să nu mai rămân în baraca asta! Dacă aici se petrec lucruri cinstite, atunci şi bălegarul e frumos. Ăsta nu vrea femei în casa lui, dar îngăduie, la fiecare etaj, nişte târâturi sus puse care trăiesc o viaţă de câine, în dosul uşilor! Grămadă de mârlani! grămadă de burghezi!

Amélie plecase, pentru a nu pricinui o şi mai mare neplăcere omului ei; în timp ce el, mucalit, continua fără mânie, să-i ia în zeflemea. Între timp, domnul Gourd apăra retragerea domnului Vabre, luându-şi libertatea de a face

reflecţii cu glas tare. Ce lucru murdar este poporul! E de ajuns un lucrător ca să infecteze o casă!

Octave închise fereastra. Dar, când se întorcea la Marie, îl izbi un individ care se furişa tiptil pe coridor.

— Cum, iar dumneata? spuse el recunoscându-l pe Trublot.

Acesta rămase o clipă fără glas. Apoi încercă să-şi explice prezenţa…

— Da, eu sunt… Am cinat la familia Josserand, şi urc…

Octave se revoltă.

— Oh, cu îngălata de Adèle!… Şi te jurai că nu.

Atunci, Trublot redeveni semeţ, îşi reluă înfăţişarea de om încântat.

— Te asigur, dragul meu, că e grozavă… Are o piele, nici nu-ţi trece prin minte!

Pe urmă, se înfurie pe lucrător, căci din pricina murdarelor lui aventuri cu femei era gata-gata să fie surprins pe scara de serviciu. Fusese nevoit să se întoarcă pe scara cea mare. Şi schimbă vorba:

— Ţine minte că joia viitoare te duc la amanta lui Duveyrier… Vom cina împreună.

Casa recădea iar în meditarea ei, în acea religioasă tăcere care părea să iasă din alcovurile neprihănite. Octave o regăsi pe Marie în cameră, la marginea patului conjugal căruia îi pregătea pernele. Deasupra, pentru că scaunul era ocupat de un lighean şi o pereche de pantofi, Trublot se aşezase pe patul îngust al Adèlei; şi, în costum de seară, cu cravată albă, el aştepta. Când recunoscu pasul Juliei care urca să se culce, îşi ţinu răsuflarea, temându-se, ca întotdeauna, de scandalurile femeilor. În sfârşit, Adele apăru. Era supărată, îl luă la zor.

— Ia ascultă! ai putea să nu mă mai calci pe bătături când servesc la masă!

— Cum, să te calc pe bătături?

— Sigur, nici măcar nu te uiţi la mine, n-ai zice o dată „vă rog” când îmi ceri pâine… Uite-aşa, astă seară când am servit viţelul, păreai că te lepezi de mine… M-am săturat,

înţelegi! Toată casa mă împroaşcă cu ocări. La urma-urmei, e prea de tot, dacă şi tu te dai de partea celorlalţi!

Se dezbrăcă furioasă; apoi, azvârlindu-se pe vechea somieră care trosni, se întoarse cu spatele. El trebui să te umilească.

Şi, în tot acest timp, în camera vecină, lucrătorul, încă afumat, vorbea, singur, cu un glas atât de puternic, că tot coridorul îl auzea.

— Hai? e cât se poate de curios să nu-ţi îngăduie să te culci, cu femeia ta!... Nicio femeie în casa ta, ticălos ramolit! Du-te acuma şi vâră-ţi un pic nasul pe sub aşternuturi, şi ai să vezi!

VII

De cincisprezece zile, ca să-l determine pe unchiul Bachelard să-i dea zestrea Berthei, familia Josserand, îl invita aproape în fiecare seară, în ciuda murdăriei lui. Când i se adusese la cunoştinţă căsătoria, el se mulţumise să-i dea o uşoară lovitură cu palma peste obraz nepoatei sale, spunându-i:

— Cum, te măriţi! Ah, e un lucru plăcut, fetiţo!

Şi rămânea surd la toate aluziile, exagerându-şi mutra de chefliu ramolit, pătimaş după băutură, ori de câte ori se aducea vorba despre bani în faţa lui.

Doamna Josserand avu ideea să-l invite într-o seară împreună cu Auguste, viitorul soţ. Poate că văzându-l pe tânăr, vor izbuti să-l decidă. Procedeul era eroic, pentru că familia n-ar fi dorit să-şi arate unchiul, temându-se grozav, să nu facă impresie proastă oamenilor. De altfel, se purtase destul de bine; doar jiletca lui avea o pată mare de sirop, căzută, fără îndoială, în timpul desertului. Dar când sora sa, după plecarea lui Auguste, îl întrebă, cerându-i să-şi spună părerea, el răspunse fără a se expune vreunui pericol:

— Încântător, încântător!

Trebuia să se isprăvească odată. Lucrurile se precipitau. Şi atunci doamna Josserand luă hotărârea să pună fără înconjur chestiunea.

— Pentru că ne aflăm în familie, începu ea, să profităm de... Lăsaţi-ne singuri, dragele mele; avem de discutat; cu unchiul vostru... Berthe, supraveghează-l tu pe Saturnin, să

nu strice iar încuietorile de la uşi.

De când toată lumea se interesa de căsătoria sorei sale, ferindu-se de el, Saturnin dădea târcoale prin camere, cu privirea neliniştită, adulmecând mereu ceva: şi îi veneau, tot idei-drăceşti, de care familia rămânea înmărmurită.

— Mi-am cules toate informaţiile, spuse mama, după ce se închise cu tatăl şi cu unchiul. Iată care este situaţia Vabreilor.

Ea înşiră pe larg cifrele. Bătrânul Vabre adusese de la Versailles o jumătate de milion. Dacă, într-adevăr, casa îl costase trei sute de mii de franci, îi rămăseseră două sute de mii, care de doisprezece ani aduceau dobânzi. Mai mult, el încasa în fiece an douăzeci şi două de mii de franci din chirii; şi, cum trăia la familia Duveyrier aproape fără să cheltuiască un ban, trebuia, prin urmare, să aibă un total de cinci sau şase sute de mii de franci; la care se mai adăuga valoarea casei. În privinţa asta erau, aşadar, speranţe nespus de frumoase.

— Nu are niciun fel de viciu? întrebă unchiul Bachelard. Eu credeam că joacă la bursă.

Doamna Josserand protestă. Un bătrân atât de paşnic, absorbit de o muncă atât de importantă! Măcar se dovedise în stare să pună deoparte o avere; şi surâdea cu amărăciune, privindu-şi bărbatul, care lăsă capul în jos.

Cât despre cei trei copii ai domnului Vabre, Auguste, Clotilde şi Théophile, aceştia primiseră la moartea mamei lor câte o sută de mii de franci fiecare. Théophile, după câteva antreprize ruinătoare, abia trăia din rămăşiţele moştenirii. Clotilde, lipsită de orice pasiune, în afară de pianul ei, trebuie să-şi fi plasat în ceva partea ei de avere. În sfârşit, Auguste se încumetase să cumpere magazinul de la parter, şi să-şi încerce norocul în comerţul de mătăsuri cu cei o sută de mii de franci, ţinuţi multă vreme deoparte.

— Bineînţeles, spuse unchiul, bătrânul nu le dă nimic copiilor când se căsătoresc.

Ei, Doamne! nu era câtuşi de puţin dispus să dea, faptul, din nenorocire, părea sigur. Măritând-o pe Clotilde se

legase să plătească o dotă de optzeci de mii de franci: dar Duveyrier nu văzuse niciodată decât zece mii de franci, şi nu cerea restul, ba chiar îşi întreţinea socru), măgulindu-i zgârcenia, nici vorbă, ca să pună într-o bună zi mâna pe averea lui. Tot astfel, după ce-i făgăduise cincizeci de mii de franci lui Théophile în momentul căsătoriei cu Valérie, se mulţumise la început să-i sprijine interesele, apoi nu mai ieşise nici măcar un ban din casa lui, împingând lucrurile până acolo încât să pretindă chirie, pe care ei i-o plătesc, de teamă să nu fie şterşi din testament. Aşadar, nu trebuia să se bizuie prea mult pe cei cincizeci de mii de franci pe care Auguste urmează să-i primească, la rândul lui, în ziua semnării contractului; ar fi grozav chiar şi numai dacă tatăl său l-ar ierta de scadentele magazinului pentru câţiva ani,

— Vezi bine! declară Bachelard; totdeauna e greu pentru neamuri... Dota nu se plăteşte niciodată.

— Să revenim la Auguste, îşi continuă vorba doamna Josserand. Ţi-am arătat ce intenţii are, şi singura primejdie îl pândeşte din partea acestor Duveyrieri, pe care Berthe ar face bine să-i supravegheze îndeaproape, dacă intră în familie... În clipa de faţă, Auguste, după ce şi-a cumpărat magazinul cu şaizeci de mii de franci, s-a lansat în afaceri cu celelalte patruzeci de mii. Numai că suma a devenit insuficientă; pe de altă parte, este un bărbat singur, îi trebuie o nevastă; de aceea vrea să se însoare... Berthe este o fată drăguţă, el o şi vede la tejgheaua lui; cât despre dotă, cincizeci de mii de franci, reprezintă o sumă apreciabilă, care l-ar decide să facă pasul.

Unchiul Bachelard nici măcar nu clipi. În cele din urmă spuse, întrucâtva înduioşat, că sperase mai mult şi se năpusti asupra viitorului ginere: un băiat fermecător, nimic de zis; dar prea bătrân, mult prea bătrân, trecut de treizeci şi trei de ani: pe deasupra, era mereu bolnav, cu mutra chinuită de migrenă; în sfârşit, înfăţişarea lui plouată, nu era îndeajuns de veselă pentru comerţ,

— Ai tu pe altul? întrebă doamna Josserand, a cărei răbdare ajungea la capăt. Am răscolit tot Parisul până să-l

găsesc.

De altfel, nu-şi făcea prea mari iluzii. Îl luă şi ea la puricat.

— Oh! nu e deloc un vultur, îl cred chiar destul de prost... Apoi, nu pot să mă încred în oamenii lipsiţi cu totul de tinereţe şi care n-ar cuteza să facă un salt în existenţa lor fără să se gândească ani în şir. Asta, după ce a plecat din colegiu, unde durerile de cap l-au împiedicat să-şi termine studiile, a rămas cincisprezece ani un mărunt funcţionar în comerţ, înainte de-a îndrăzni să se atingă de cei o sută de mii de franci ai lui, de la care taică-su. aşa se pare, îi şterpelea dobânzile. Nu, nu, nu e un om grozav.

Până aici, domnul Josserand tăcuse. Acum, îşi luă inima în dinţi.

— Atunci, draga mea, de ce ne încăpăţânăm pentru această căsătorie? Dacă tânărul nu stă bine cu sănătatea...

— Oh, nu stă bine cu sănătatea! îl întrerupse Bachelard; nu aici ar fi deocamdată piedica... Berthei nu i-ar fi greu, după aceea, să se recăsătorească.

— În sfârşit, dacă e un om incapabil, reluă tatăl, dacă ar face-o nefericită pe fiica noastră...

— Nefericită? strigă doamna Josserand. Spune mai degrabă că-mi arunc copila de gâtul primului venit!... Suntem în familie, îl discutăm: este aşa, este pe dincolo, nici tânăr, nici arătos, nici deştept. Vorbim, nu-i aşa? e normal... Numai că el e un băiat foarte bun, şi niciodată nu vom găsi unul mai bun; şi – vreţi să vă spun drept? – e o partidă nesperată pentru Berthe. Eu, una, pun mâna în foc pentru asta, pe cuvântul meu de onoare!

Se ridicase în picioare. Domnul Josserand, redus la tăcere, îşi trase scaunul înapoi.

— De un singur lucru mă tem, reluă ea proţăpindu-se hotărâtă în faţa fratelui său, şi anume că n-o să mai vrea el, dacă nu-i va fi numărată zestrea, în ziua contractului... Lucru lesne de înţeles, pentru că băiatul are nevoie de bani...

În acel moment, o răsuflare fierbinte, pe care o auzi în

spatele ei, o sili să se întoarcă. Saturnin era de faţă, cu capul trecut prin deschizătura uşii, ascultând cu nişte ochi de lup. Se produse o mare panică, pentru că furase o frigare din bucătărie, ca să străpungă gâştele, spunea el. Unchiul Bachelard, foarte îngrijorat de întorsătura pe care o lua discuţia, profită numaidecât de această alarmă.

— Nu vă deranjaţi, strigă el din anticameră. Eu plec, am o întâlnire la miezul nopţii cu unul dintre clienţii mei care vine anume din Brazilia.

Când izbutiră să-l culce pe Saturnin, doamna Josserand, exasperată, declară că era imposibil să-l supravegheze mai mult. Până la urmă, el va săvârşi un rău ireparabil, dacă nu-l vor închide într-o casă de nebuni. Asta nu mai era viaţă, să-l ţină mereu ascuns. Surorile lui nu se vor mărita atâta timp cât el va sta aici, dezgustând şi speriind lumea.

— Să mai aşteptăm, murmură domnul Josserand, a cărui inimă sângera la ideea acestei despărţiri.

— Nu, nu, declară mama, nu am deloc poftă să mă străpungă până la urmă cu frigarea!... Îl prinsesem pe fratele meu, era cât pe-aci să-l dau gata. N-are a face! ne vom duce mâine cu Berthe să ne ţinem scai de el, în propria-i casă, şi-o să vedem dacă are curajul să nu-şi ţină făgăduiala... De altfel, Berthe îi datorează a vizită naşului ei. O face la momentul potrivit.

A doua zi, toţi trei, mama, tatăl şi fiica, se duseră cu toată solemnitatea la magazinul unchiului, care ocupa subsolul şi parterul unei case mari din strada Enghien. Câteva camioane blocau poarta. În curtea cu multe geamuri, o echipă de ambalatori băteau în cuie mai multe lăzi; prin spaţiile dintre scânduri se vedeau unele mărfuri, legume uscate, cupoane de mătase, papetărie şi bucăţi de seu, toată învălmăşeala miilor de comisioane încredinţate de clienţi şi de cumpărături făcute la întâmplare, dinainte, în perioadele de scăderi de preţuri. Bachelard era acolo, cu imensul lui nas roşu, cu ochiul încă aprins de beţia din ajun, dar cu mintea limpezită, regăsindu-şi perspicacitatea şi norocul, de îndată ce ajungea iar în faţa registrelor sale.

— A, voi sunteţi! spuse el plictisit.

Şi îi primi într-o mică încăpere, de unde îşi supraveghea oamenii printr-un geamlâc.

— Ţi-am adus-o pe Berthe, îi explică doamna Josserand. Ea ştie ce-ţi datorează.

Pe urmă, după ce tânăra îşi sărută unchiul şi – la o privire aruncată de mama sa – se reîntoarse în curte, ca să se uite la mărfuri, doamna Josserand atacă din nou cu dârzenie, problema.

— Ascultă, Narcisse, iată în ce situaţie ne aflăm... Bizuindu-mă pe inima ta bună şi pe făgăduielile tale, m-am angajat pentru o dotă de cincizeci de mii de franci. Dacă n-o dau, căsătoria nu va mai avea loc... Ar fi ruşinos, dacă ne gândim cât de departe au ajuns lucrurile. Nu poţi sa ne laşi într-o asemenea încurcătură.

Dar ochii lui Bachelard îşi pierduseră strălucirea; şi el bâigui, ca un om beat.

— Ce? cum? ai făgăduit... Nu trebuia să făgăduieşti; e rău să făgăduieşti...

Îşi deplângea necazurile. Astfel, cumpărase o cantitate de păr de cal, un întreg sold, închipuindu-şi că preţul părului de cal va urca; dar de unde, preţul scăzuse, era silit să se descotorosească de el în pierdere. Şi se repezi să deschidă registrele, voind neapărat să arate facturile. Era ruinat.

— Haida de! spuse într-un târziu domnul Josserand scos din răbdări. Îţi cunosc afacerile, câştigi la fel de gras pe cât eşti, şi te-ai scălda în aur, dacă nu l-ai zvârli pe fereastră... Eu nu-ţi cer nimic. Eléonore a ţinut să fac acest demers. Dar îngăduie-mi să-ţi spun Bachelard, că-ţi baţi joc de noi. De cincisprezece ani, în fiecare sâmbătă, când vin să-mi arunc ochii în registrele tale, întotdeauna doar îmi făgăduieşti...

Unchiul o întrerupse, bătându-se năprasnic cu pumnii în piept,

— Eu, doar făgăduiesc! nici pomeneală!... Nu, nu, lasă totul în seama mea, şi ai să vezi. Nu-mi place să mi se

ceară, asta mă jigneşte, mă îmbolnăveşte... Ai să vezi, într-o zi.

Nici chiar doamna Josserand nu izbuti să scoată mai mult. Ea le strânse mâinile, îşi şterse o lacrimă, le vorbi de sufletul lui, de dragostea pentru familie, rugându-l să nu-şi mai facă griji, jurându-se în faţa lui Dumnezeu că n-o să le pară rău. Îşi cunoştea datoria, şi o va îndeplini până la capăt. Mai târziu, Berthe avea să cunoască inima unchiului ei.

— Şi asigurarea dotală, întrebă el cu voce firească, cele cincizeci de mii de franci pe care i-ai pus pe numele fetiţei?

Doamna Josserand săltă din umeri.

— După paisprezece ani, s-a înmormântat. Ţi-am spus de mii de ori că, de la cea de-a patra primă, n-am mai putut să depunem cei două mii de franci.

— Asta n-are nicio importanţă, mormăi el făcând cu ochiul, i se vorbeşte familiei de această asigurare, şi se câştigă timp pentru plata dotei. O dotă nu se plăteşte niciodată.

Revoltat, domnul Josserand se ridică.

— Cum deci asta-i tot ce găseşti să ne spui!

Unchiul îl înţelegea greşit şi insista asupra acestui obicei.

— Niciodată, pricepeţi voi! Se dă un aconto, se oferă o rentă. Uitaţi-vă chiar la domnul Vabre... Oare tata. Bachelard l-a plătit vreo dotă Eléonorei? Nu, nu-i aşa? Fiecare îşi păstrează banii, zău!

— În sfârşit, e un lucru murdar ceea ce mă sfătuieşti! strigă domnul Josserand. Ar însemna să mint, să comit un fals prezentând poliţa de asigurare...

Doamna Josserand îl opri. Ideea sugerată de fratele său o primise cu toată seriozitatea. Se mira că nu se gândise ea însăşi la asta.

— Dumnezeule! cum mai iei foc, prietene... Narcisse nu-ţi spune să comiţi un fals.

— Bineînţeles, bodogăni unchiul. Nici nu-i nevoie să arăţi hârtiile.

— E vorba, pur şi simplu, să se câştige timp, continuă ea.

Promiţi dota, şi apoi o s-o tot amânăm.

Atunci, conştiinţa acestui om cumsecade se revoltă. Nu! refuza, nu voia să alunece încă o dată pe asemenea povârnişuri primejdioase. Întotdeauna s-a abuzat de îngăduinţa lui, pentru a-l sili să accepte puţin câte puţin anumite lucruri după care, pe urmă, cădea bolnav, într-atâta îi frângeau inima. Pentru că nu avea zestre de dat, el nu putea s-o făgăduiască.

Bachelard se dusese să bată cu buricele degetelor în geamlâc, fluierând un cântec de trompetă, ca pentru a-şi arăta profundul dispreţ faţă de asemenea scrupule. Doamna Josserand îşi ascultase bărbatul, pălind de o furie adunată încetul cu încetul, şi care brusc făcu explozie.

— Ei bine, domnule, pentru că aşa stau lucrurile, această căsătorie se va încheia… E ultima şansă a fiicei mele. Mi-aş tăia mai degrabă mâna, decât s-o las să scape. Cu atât mai rău pentru ceilalţi. La urma urmei, când te împinge nevoia, eşti în stare de orice.

— Vasăzică, doamnă, ai ucide ca să-ţi măriţi fiica?

Doamna Josserand se ridică ţeapănă.

— Da! spuse ea furioasă.

Apoi zâmbi. Unchiul trebui să domolească furtuna. La ce bun să se ciondănească? Era mult mai bine să se ajungă la o înţelegere. Şi tremurând încă, din pricina scandalului, pierdut şi istovit, domnul Josserand primi să discute chestiunea cu Duveyrier, de care depindea totul, după părerea doamnei Josserand. Atâta doar că, pentru a-l prinde pe consilier într-un moment de bună dispoziţie, unchiul îi făgădui cumnatului că-l va ajuta să-l întâlnească într-o casă unde acesta nu ştia să refuze nimic.

— E vorba de o simplă întâlnire, declară domnul Josserand încă luptând. Îţi jur că n-am să mă angajez defel.

— Nici vorbă, nici vorbă! spuse Bachelard. Eléonore nu-ţi cere nimic împotriva onoarei.

Berthe se întoarse. Văzuse mai multe cutii cu fructe zaharisite şi încercă să-l înduplece, prin îndelungi dezmierdări, să-i dăruiască una. Dar unchiul începu să se

bâlbâie; nu era cu putinţă, fuseseră numărate, trebuiau expediate chiar în seara aceea la Sanct-Petersburg. Îi împingea uşurel spre stradă, în timp ce sora sa, în faţa activităţii vastelor magazine, încărcate până la grinzi cu toate mărfurile imaginabile, zăbovea, suferind din pricina acestei averi câştigate de un om fără principii, şi făcând un examen dureros al onestităţii neputincioase a soţului ei.

— Aşadar, pe mâine seară, în jurul orei nouă, la cafeneaua Mulhouse, spuse Bachelard în stradă, strângând mâna domnului Josserand.

Chiar a doua zi, Octave şi Trublot, după ce luaseră împreună masa de seară, înainte de a se duce la Clarisses amanta lui Duveyrier, intrară în cafeneaua Mulhouse, pentru a nu apărea la ea prea devreme, cu toate că locuia tocmai la naiba, în strada Cerisaie. Era abia ora opt. Când intrară, un zgomot violent, de ceartă, îi atrase spre fundul cafenelei, într-o sală ferită. Şi acolo îl zăriră pe Bachelard, cam cherchelit, cu obrajii sângerii, enorm, certându-se cu un domn scund, alb ca varul la faţă şi mânios.

— Iar ai scuipat în ţapul meu! striga bătrânul cu glasul tunător. Eu nu îngădui una ca asta, domnule!

— Slăbeşte-mă, auzi, sau îţi ard o palmă! răspunse omul cel scund, înălţat pe vârful picioarelor.

Atunci, Bachelard ridică tonul, provocator, fără să dea îndărăt cu un pas.

— Dacă vrei, domnule!… Cum îţi face plăcere!

Şi cum celălalt îi zbură cu o scatoalcă pălăria pe cate o ţinea fudul pe-o ureche, chiar şi în cafenele, el repetă cu şi mai multă energie:

— Cum îţi face plăcere, domnule!… Dacă vrei!

Pe urmă, după ce îşi adună de pe jos pălăria, se aşeză cu un aer impunător şi strigă chelnerul:

— Alfred, schimbă-mi ţapul.

Octave şi Trublot, uimiţi, îl zăriră la masa unchiului pe Gueulin, cu spatele sprijinit de bancheta din fund şi fumând cu o linişte plină de indiferenţă. Cum ei îl întrebară de pricinile gâlcevii:

— Nu ştiu, răspunse el, privind cum se ridică fumul ţigării. Întotdeauna încurcături! Oh, e un act de vitejie să primeşti o scatoalcă! Nu trebuie s-o dai niciodată înapoi.

Bachelard strânse mâna noilor veniţi. Adora tinereţea. Când află că se duceau la Clarisse, fu încântat, pentru că şi el mergea tot acolo. Împreună cu Gueulin; numai că el trebuia să-l aştepte pe cumnatul său Josserand, căruia îi dăduse întâlnire. Şi umplu mica sală cu bubuiturile vocii sale, încărcând masa cu toate felurile imaginabile, pentru a-i cinsti cum se cuvine pe tinerii lui prieteni, cu pătimaşa risipă a unui om care nu mai socotea cât costă atunci când voia să-şi satisfacă o plăcere. Deşelat, lihnit şi cu nasul în flăcări, sub tichia căruntă a părului tuns scurt, el tutuia chelnerii, îi izbea peste picioare, devenind atât de insuportabil pentru vecini, încât patronul veni de două ori să-l roage să părăsească localul, dacă mai continuă. În ajun fusese izgonit din cafeneaua Madrid.

Dar când apăru o fată, care apoi ieşi, după ce făcu înconjurul sălii cu un aer istovit, Octave începu să vorbească despre femei. Bachelard scuipă într-o parte, îl nimeri pe Trublot, fără ca măcar să-şi ceară iertare. Pe el femeile îl costaseră mulţi bani; se lăuda că le cumpărase pe cele mai frumoase din Paris. Când te ocupi de negoţ, nu te tocmeşti prea mult: tocmai ca să arăţi că te ridici deasupra afacerilor tale. Acum se cuminţea, voia să fie iubit. Şi Octave, în faţa acestui om zgomotos, care azvârlea în foc biletele de bancă, se gândea cu uimire la unchiul care îşi exagera beţia gângavă, ca să scape de atacurile familiei.

— Nu-ţi mai da aere, unchiule, spuse Gueulin. Oricine are întotdeauna mai multe femei decât îşi doreşte.

— Atunci, pocitanie proastă, îl întrebă unchiul Bachelard, tu de ce nu ai niciodată?

Gueulin săltă din umeri, cu un profund dispreţ.

— De ce?... Ascultă! nu mai târziu decât ieri am cinat cu un prieten şi cu amanta lui. Numaidecât femeia a început să-mi facă semne cu picioarele pe sub masă. Era un prilej, nu-i aşa? Ei bine, când mi-a cerut s-o conduc, am luat-o la

sănătoasa, şi mai fug şi acuma... Oh, pe moment, nu zic nu, n-ar fi avut nimic neplăcut Dar pe urmă, pe urmă, dragă unchiule! Poate că e o femeie crampon, care mi-ar fi căzut în spinare... Nu se prinde!

Trublot îl aproba, cu o clătinare a capului, pentru că şi el renunţase la femeile de societate, de teama necazurilor viitoare. Şi Gueulin, părăsindu-şi atitudinea flegmatică, dădu şi alte exemple. Odată, în tren, o brunetă superbă, pe care n-o cunoştea, adormise pe umărul lui; dar el se gândise ce va face când vor ajunge în gară? Altădată, după o nuntă, găsise în patul lui pe nevasta unui vecin; ei? asta cam întrecea măsura, şi ar fi comis prostia, dacă nu s-ar fi gândit că, mai mult ca sigur, femeia i-ar fi cerut după aceea o pereche de cizmuliţe.

— Prilejuri, dragă unchiule, spuse el în încheiere, nimeni nu are mai multe prilejuri ca mine! Dar mă stăpânesc... Toată lumea, de altfel, se stăpâneşte; tuturor le e teamă de urmări. Fără ele, zău, ar fi foarte plăcut! Bună ziua, bună seara, n-ai vedea decât asta pe străzi.

Bachelard, devenit visător, nu-l mai asculta. Gălăgia lui se stinsese, avea ochii umezi.

— Dacă sunteţi cuminţi, glăsui el pe neaşteptate, am să vă arăt ceva.

Şi, după ce plăti, îi luă cu sine. Octave îi aminti de bătrânul Josserand. Nu avea nicio importanţă, se va întoarce să-l întâlnească. Pe urmă, înainte de a părăsi sala, unchiul, aruncând o privire furişă de jur împrejur, şterpeli zahărul lăsat de un consumator pe o masă vecină.

— Urmaţi-mă, spuse el când ajunseră afară. E la doi paşi de-aici.

Mergea grav, recules, fără să scoată un cuvânt. În strada Saint-Marc se opri în faţa unei intrări. Cei trei tineri veneau în urma lui, când păru cuprins de o neaşteptată şovăială.

— Nu, hai să plecăm, nu mai vreau.

Dar tinerii protestară. Îşi bătea joc de ei?

— Ei bine! Gueulin nu va urca. şi nici dumneata, domnule Trublot... Nu sunteţi destul de gentili, nu respectaţi nimic,

luaţi totul peste picior... Vino, domnule Octave, dumneata eşti băiat serios.

Îl îndemnă. să urce înaintea lui, pe când ceilalţi doi, râzând, îi strigau de pe trotuar să le transmită femeilor dinăuntru o sumedenie de lucruri din partea lor. La etajul patru, el bătu, şi o femeie bătrână veni să deschidă,

— Cum, dumneavoastră sunteţi, domnule Narcisse? Fifi nu vă aştepta astă-seară,

Surâdea, grasă, cu faţa albă şi odihnită de călugăriţă portăreasă. În sufrageria îngustă unde-i introduse, o tânără blondă, frumoasă, cu o înfăţişare simplă, broda în faţa unui altar.

— Bine-aţi venit, unchiule, spuse ea ridicându-se să-şi apropie fruntea de buzele groase şi tremurătoare ale lui Bachelard.

Când acesta din urmă îl prezentă pe domnul Octave Mouret, un tânăr distins, prieten de al său, cele două femei făcură o reverenţă ca pe vremuri, şi se aşezară ca toţii în jurul mesei luminate de o lampă cu petrol. Era un interior liniştit, de provincie, două existenţe cuminţi, pierdute, trăind din nimic. Cum încăperea dădea într-o curte interioară, nu se auzea nici măcar zgomotul trăsurilor.

Şi, în vreme ce Bachelard o întreba părinteşte pe fată despre preocupările şi impresiile ei din ajun, mătuşa, domnişoara Menu. Îi spunea lui Octave povestea lor, cu naivitatea familiară a unei femei de treabă, convinsă că nu are nimic de ascuns.

— Da, domnule, sunt din Villeneuve, în apropiere de Lille. Sunt bine cunoscută în casa fraţilor Mardienne, din strada Saint-Suplice, unde am lucrat treizeci de ani broderii. După aceea, când o verişoară mi-a lăsat o casă la ţară, am avut norocul s-o închiriez sub formă de rentă viageră, cu o mie de franci pe an, domnule, unor oameni care credeau că or să mă îngroape a doua zi, şi care sunt din greu pedepsiţi pentru gândurile lor urâte, fiindcă eu încă mă ţin bine, în ciuda celor şaptezeci şi cinci de ani ai mei.

Râdea, arătându-şi dinţii albi ca de femeie tânără.

— Nu mai făceam nimic, stăteam cu ochii în goi, continuă ea, când a picat la mine nepoată-mea Fanny. Taică-su, căpitanul Menu, murise fără să-i lase un ban, şi nu avea nicio rubedenie, domnule... Atunci, am fost nevoită să retrag copila de la pension, am făcut-o brodeză; o meserie din care nu scoţi nici cât să bei apă; dar, ce vreţi? cu meseria asta sau cu alta, femeile tot crapă de foame... Din fericire l-a întâlnit pe domnul Narcisse. De acum încolo pot să mor.

Şi, cu mâinile împreunate peste pântec, în lenevia ei de fostă lucrătoare care s-a jurat să nu mai pună mâna pe ac, ea îi învăluia pe Bachelard şi pe Fifi într-o privire umedă. Chiar atunci, bătrânul îi spunea micuţei:

— Adevărat, te-ai gândit la mine!... Şi ce ţi-ai spus?

Fifi îşi ridică ochii limpezi, fără a uita să tragă de firişorul de aur.

— Că sunteţi un prieten de nădejde şi că vă iubesc mult.

Abia se uită la Octave, părând nepăsătoare în faţa acestei tinereţi de băiat frumos. El îi zâmbi totuşi, surprins, atins de graţia ei, neştiind ce trebuia să creadă: pe când mătuşa, îmbătrânită într-un celibat şi într-o castitate care n-o costau nimic, urmă, coborându-şi vocea:

— Aş fi putut s-o mărit, nu-i aşa? Un muncitor ar bate-o, un funcţionar s-ar apuca să-i facă o droaie de copii... E mult mai bine să fie drăguţă cu domnul Narcisse, care pare un om tare de treabă.

Şi, ridicând vocea:

— Ei, domnule Narcisse, nu sunt eu vinovată dacă o să fiţi nemulţumit de ea... Mereu îi spun: fă-i pe plac, fii recunoscătoare... E lucru firesc, aş fi tare mulţumită s-o ştiu la adăpost. E atât de greu să căpătuieşti o fată, când nu ai relaţii!

Octave se lăsă pradă fericitei simplităţi a acelui interior. În aerul încremenit al încăperii plutea o mireasmă de fructe. Doar acul lui Fifi, împungând mătasea, făcea un zgomot regulat, ca tic-tacul unui ceasornic care orânduise îmburghezirea relaţiilor amoroase ale unchiului. De altfel,

bătrâna domnişoară era cinstea întruchipată: trăia din renta ei de o mie de franci, nu se atingea niciodată de banii lui Fifi, care îi cheltuia după bunul ei plac. Scrupulele bătrânei cedau numai în faţa vinului alb şi a castanelor, plătite uneori de nepoata sa, când îşi deşerta puşculiţa unde strângea piesele de câte douăzeci de centime, dăruite ca talismane de bunul ei prieten.

— Puişorul meu, declară la sfârşit Bachelard ridicându-se, noi avem nişte treburi... Pe mâine. Să fii fată cuminte.

Depuse o sărutare pe fruntea ei. Pe urmă, după ce o privi îndelung cu emoţie, îi spuse lui Octave:

— Poţi s-o săruţi şi dumneata, e un copil.

Tânărul îşi apăsă buzele pe pielea ei fragedă. Ea zimbi, era foarte modestă; în sfârşit, totul se petrecea în familie, niciodată nu văzuse persoane atât de cumsecade. Unchiul plecase, când deodată se întoarse, strigând;

— Uitasem, ţi-am adus un mic dar.

Şi, golindu-şi buzunarul, îi dădu lui Fifi zahărul şterpelit din cafenea. Ea manifestă o vie recunoştinţă, ronţăi o bucată, înroşindu-se toată de plăcere. Apoi, prinse curaj.

— Nu aveţi, întâmplător, câteva piese de douăzeci de centime?”,

Bachelard se scotoci zadarnic. Octave avea una, pe care tânăra o primi ca amintire. Nu-i însoţi, fără îndoială din decenţă; şi ei o auziră trăgând cu acul, de îndată ce îşi reluase locul în faţa altarului, în timp ce domnişoara Menu îi conduse, cu amabilitatea ei de bătrână cumsecade.

— Ei? merită să fie văzută, grăi Bachelard oprindu-se pe scară. Ştii, nu mă costă nici măcar cinci ludovici pe lună... Am avut destule, nişte ticăloase care mă jecmăneau. Pe cuvântul meu, aveam nevoie de o inimă!

Dar, pentru că Octave râdea, îl cuprinse bănuiala:

— Dumneata eşti un băiat prea cinstit, n-ai să-ţi baţi joc de bunăvoinţa mea... Nicio vorbă lui Gueulin, îmi juri pe onoarea dumitale? Aştept să ajungă demn de încredere, ca să i-o arăt... Un înger, dragul meu! Orice s-ar spune, virtutea e bună, te înviorează... Eu întotdeauna am fost

pentru ideal.

Glasul lui de beţivan bătrân tremura, lacrimile îi umezeau pleoapele grele. Jos, în stradă, Trublot glumea, prefăcându-se că notează numărul casei; pe când Gueulin ridica din umeri, întrebându-l cu interes pe Octave curo i se păruse micuţa. Când era înduioşat, după câte un chef, unchiul nu se putea abţine să nu ducă bărbaţii la aceste femei, împărţindu-se între vanitatea de a-şi arăta comoara şi teama de a nu-i fi răpită; pe urmă, a d, oua â, el uita totul, şi se întorcea în strada Saint-Marc cu *o* înfăţişare misterioasă.

— Toată lumea o cunoştea pe Fifi, spuse liniştit Gueulin.

Între timp, Bachelard căuta o trăsură, când Octave strigă:

— Şi domnul Josserand aşteaptă la cafenea!

Ceilalţi nu se mai gândeau la el. Domnul Josserand, nemulţumit la culme că-şi pierdea seara, se plictisea în faţa uşii, pentru că el nu lua niciodată nimic într-un local, în sfârşit, porniră spre strada Cerisaie. Dar le trebuiră două trăsuri, comisionarul şi casierul într-una, cei trei tineri în cealaltă.

Gueulin, cu glasul acoperit de zdrăngăneala de fier vechi a bătrânei birje, vorbi mai întâi de compania de asigurări unde era funcţionar. Asigurările, bursa, erau tot un drac în privinţa necazurilor, afirma Trublot. Apoi discuţia se năpusti asupra lui Duveyrier. Era demn de compătimit, un om bogat, un magistrat să se lase tras pe sfoară de femei în felul acesta! Întotdeauna simţise nevoia să frecventeze prin cartierele mărginaşe, la capătul liniilor de omnibus, femeiuşti fără căpătâi, modeste şi jucând roluri de vădane; lenjerese sau obscure negustorese de mărunţişuri, ţinând magazine fără clientelă; fete pe care le scotea din mocirlă, le înţolea, le ţinea sub cheie, şi la care se ducea o dată pe săptămână, cu regularitate, aşa cum se duce un funcţionar la birou. Trublot îl scuza totuşi: mai întâi, de vină era temperamentul lui, şi apoi, nu exista o femeie mai sfântă ca nevastă-sa. Din prima noapte, zice-se, pe ea o prinsese scârba, dezgustată de petele lui roşii. Aşa că-i tolera

bucuroasă amantele, ale căror dezmierdări o scuteau pe ea; deşi uneori mai accepta încă ticăloasa corvoadă, cu o resemnare de femeie cinstită care îşi îndeplinea toate îndatoririle.

— Aşadar, ea e o femeie cinstită? întrebă Octave interesat.

— Oh, da, cinstită, dragul meu!... Toate calităţile: frumoasă, serioasă, bine crescută, instruită, plină de gust, castă şi insuportabilă!

În josul străzii Montmartre, o învălmăşeală de trăsuri opri birja. Tinerii, coborând geamul, auziră glasul mânios al lui Bachelard certându-se cu birjarii. Mai târziu, când vehiculul se puse iar în mişcare, Gueulin dădu amănunte despre Clarisse, se numea Clarisse Bocquet, şi era fiica unui vânzător ambulant, un vechi negustoraş de jucării, care acum profita de pe urma petrecăreţilor împreună cu nevastă-sa şi cu o întreagă bandă de copii murdari. Duveyrier o întâlnise într-o seară de dezgheţ, pe când un amant tocmai o dăduse afară. Nu încape îndoială că această namilă de femeie răspundea unui ideal îndelung căutat, pentru că de a doua zi el era prins în laţ, plângea sărutându-i pleoapele, scuturat de nevoia de a cultiva floricica albastră a romanţelor, în poftele lui grosolane de mascul viguros. Clarisse primise să locuiască în strada Cerisaie, pentru a nu se afişa cu el; dar îl luase din scurt, îl pusese să-i cumpere mobilă de douăzeci şi cinci de mii de franci, îl jupuia bine împreună cu actorii teatrului din Montmartre.

— Pe mine mă doare-n cot! spuse Trublot; cu condiţia să te distrezi. Cel puţin ea nu te sileşte să cânţi, nu bate toată ziua în clapele pianului, ca cealaltă... Oh, pianul ăsta! Ştii, când te plictiseşti de moarte acasă, când ai avut ghinionul să te însori cu un pian mecanic care pune lumea pe fugă, ar însemna să fii un prost fără pereche dacă nu ţi-ai aranja aiurea un interior nostimior unde să-ţi poţi primi prietenii în papuci.

— Duminică, începu să povestească Gueulin, Clarisse

voia să prânzim împreună, numai eu cu ea. Am refuzat. După aceste prânzuri, se ajunge la prostii; şi m-am temut că am s-o văd instalându-se la mine, în ziua când îi va da cu piciorul lui Duveyrier... Ştiţi că ea îl detestă. Oh, o repulsie, ca un fel de boală! Păi ce, nici ei nu-i plac coşurile de pe faţă! Dar nu-i e la îndemână să-l dea pe uşă afară, ca nevastă-sa; altminteri, dacă ar putea să i-l treacă slujnicei, vă asigur că s-ar descotorosi repede de corvoadă.

Birja se opri. Coborâră în faţa unei case tăcute şi negre de pe strada Cerisaie. Dar trebuiră să aştepte cealaltă birje vreo zece minute nesfârşite, pentru că Bachelard, după cearta din strada Montmartre, îşi luase birjarul ca să bea un grog. Pe scara de o severitate burgheză, cum domnul Josserand îi pusese noi întrebări despre prietena lui Duveyrier, unchiul repetă cu simplitate:

— O femeie de lume, o fată de treabă... N-o să te mănânce.

Veni să deschidă o mică fată în casă, cu obraji trandafirii. Ea-i scăpă de paltoane pe toţi aceşti domni, cu nişte râsete familiare şi copilăroase. Un moment, Trublot o reţinu într-un colţ al anticamerei spunându-i la ureche câteva lucruri care o făcură să râdă înăbuşit, ca gâdilată. Dar Bachelard împinsese uşa salonului, şi îl prezentă de îndată pe domnul Josserand. Acesta râmase o clipă stânjenit, găsind-o pe Clarisse urâtă, neînţelegând cum putea consilierul să prefere în locul soţiei sale, una dintre cele mai frumoase persoane ale societăţii, pe această copilă vagabondă, neagră şi jigărită, cu capul zbârlit ca de pudel. Altminteri, Clarisse fu încântătoare. Avea limbuţia pariziană, un spirit de suprafaţă şi de împrumut, o persoană cu caracter îndoielnic, poznaş, format în relaţiile cu bărbaţii. La urma urmelor, când voia, părea o aristocrată.

— Domnule, sunt prea fericită... Prietenii lui Alphonse sunt şi ai mei. Iată-vă de-al nostru, casa este la dispoziţia dumneavoastră.

Duveyrier, înştiinţat printr-o scrisoare de Bachelard, îi făcu, la rândul lui, o primire binevoitoare domnului

Josserand. Octave rămase surprins de înfăţişarea lui tinerească. Nu mai era omul aspru şi stingherit, care părea să nu se simtă acasă în salonul din strada Choiseul. Petele sângerii de pe fruntea lui deveneau trandafirii, ochii lui oblici străluceau de o bucurie de copil, când Clarisse povestea, în mijlocul unui grup, cum el evada uneori ca. să vină s-o vadă, în timpul suspendării unei audieri; exact răgazul cât să se azvârle într-o birjă, s-o îmbrăţişeze şi să se întoarcă. În clipa aceea i se plângea că este copleşit: patru audieri pe săptămână, de la ora unsprezece până la cinci; mereu aceleaşi iţe de descurcat în procese; toate astea îi uscau încetul cu încetul inima.

— E drept, spuse el râzând, trebuie să ai grijă şi să pui în ea câţiva trandafiri. După aceea, mă simt mult mai bine.

Nu purta panglica roşie, căci şi-o scotea când venea la amantă un ultim scrupul, o distincţie delicată, în care pudoarea sa se încăpăţâna. Clarisse, fără să spună lucrurilor pe nume, se simţea foarte ofensată.

Octave, care numaidecât strânsese cu prietenie mâna tinerei femei, asculta, privea. Salonul, cu tapetul încărcat de flori mari, cu mobila şi draperiile de atlaz roşu-închis, semăna mult cu salonul din strada Choiseul; şi, ca pentru a desăvârşi asemănarea, cei mai mulţi dintre prietenii consilierului, pe care-i văzuse acolo în seara concertului, se regăseau aici, formând aceleaşi grupuri. Se fuma, se vorbea tare, o nestăpânită veselie zbura în strălucirea vie a lumânărilor. Doi domni, lungiţi unul lângă celălalt, ocupau lărgimea unui divan; altul, călare e un scaun, îşi încălzea spatele în faţa şemineului. Era o prietenoasă dezinvoltură, o libertate care, de altfel, nu mergea prea departe. Niciodată Clarisse nu primea femei, din motive de curăţenie, spunea ea. Când obişnuiţii casei se plângeau că din salonul ei lipsesc femeile, răspundea râzând:

— Ei, cum, eu nu sunt de-ajuns?

Rânduise pentru Alphonse un interior decent, în realitate foarte burghez, pasionându-se după ceea ce e cuviincios, datorită neîncetatelor răsturnări din viaţa ei. Când primea

invitaţi, nu voia să fie tutuită. Pe urmă, după ce lumea pleca şi uşile se închideau, toţi prietenii lui Alphonse treceau pe acolo, fără să-i mai punem la socoteală pe ai ei, actori bărbieriţi, pictori cu bărbi respectabile. Era un vechi obicei, nevoia de a se reface puţin, în spatele omului care plătea. Din tot salon al ei, numai doi nu vruseseră: Gueulin, torturat de teama urmărilor, şi Trublot, ale cărui simpatii înclinau în altă parte.

Mica fată în casă, cu înfăţişarea ei plăcută, tocmai trecea de la unul la altul cu pahare de punci. Octave îşi luă unul; şi aplecându-se la urechea prietenului său:

— Servitoarea arată mai bine decât stăpâna.

— Zău! fără discuţie! spuse Trublot ridicând din umeri, cu o convingere orgolioasă.

Clarisse veni să stea o clipă de vorbă. Ea se multiplica, alerga de la unii la alţii, arunca un cuvânt, un zâmbet, un gest. Cum fiecare nou-venit aprindea o ţigară de foi, în curând salonul se umplu de fum.

— Oh, ce oameni păcătoşi! strigă ea cu drăgălăşenie, ducându-se să deschidă o fereastră.

Fără să mai aştepte, Bachelard îl instală pe domnul Josserand lângă pervazul acelei ferestre, ca să respire, spunea el; apoi, printr-o manevră dibace, îl aduse acolo pe Duveyrier; şi atinse cu vioiciune chestiunea. Cele două familii se uneau, aşadar, printr-o legătură strânsă: el se simţea foarte onorat. Apoi, întrebă de ziua semnării contractului de căsătorie, ceea ce îi servi ca punct de legătură.

— Ne gândim să vă facem o vizită mâine, Josserand şi cu mine, ca să punem totul la punct, ştiind prea bine ca domnul Auguste nu face nimic fără dumneavoastră... E vorba de plata dotei, şi, pentru că suntem aici...

Domnul Josserand, cuprins din nou de spaimă, privea adâncul întunecat care era strada Cerisaie cu trotuarele pustii şi faţadele înalte. Regreta că venise. Acum se vor folosi iar de slăbiciunea lui, ca să-l atragă în vreo istorie murdară, de pe urma căreia avea să sufere. Revolta îl făcu

să-şi întrerupă cumnatul.

— Mai târziu. Aici nu e locul, zău!

— Dar de ce? strigă Duveyrier, foarte amabil. Aici e mai bine decât în orice alt loc... Spuneaţi, domnule?

— Noi îi dăm cincizeci de mii de franci Berthei, continua unchiul. Numai că aceşti cincizeci de mii de franci sunt reprezentaţi printr-o asigurare dotală cu termen de douăzeci de ani, pe care Josserand a pus-o pe numele fiicei sale când fata avea patru ani. Ea nu trebuie să se atingă de sumă decât peste trei ani...

— Daţi-mi voie! întrerupse din nou casierul buimăcit.

— Nu, lasă-mă să termin, domnul Duveyrier înţelege perfect... Nu vrem ca tânăra căsnicie să aştepte timp de trei ani nişte bani de care poate avea nevoie imediat, şi ne angajăm să plătim dota în vărsăminte de câte zece mii de franci, din şase în şase luni, chiar dacă ni se va rambursa mai târziu, atingându-se capitalul asigurat.

Urmă o clipă de tăcere. Domnul Josserand, îngheţat, sugrumat, privea din nou strada neagră. Consilierul păru să reflecteze un timp; poate că mirosise toată afacerea şi-l încânta să-i lase traşi pe sfoară pe alde Vabre, de care avea oroare din pricina soţiei sale.

— Totul îmi pare foarte rezonabil, spuse el, în sfârşit. E rândul nostru să vă mulţumim... Rareori o dotă se plăteşte integral.

— Niciodată, domnule! afirmă unchiul cu putere. Asta nu se obişnuieşte.

Şi cei trei bărbaţi îşi strânseră mâna, dându-şi întâlnire la notar pentru joia viitoare. Când domnul Josserand apăru din nou în lumină, arăta atât de palid, că fu întrebat dacă era bolnav. Nu se simţea prea bine, într-adevăr, şi plecă, fără să-l mai aştepte pe cumnatul său, care tocmai trecea în sufragerie, unde clasicul ceai fusese înlocuit cu şampanie.

Atunci, Gueulin, întins pe o canapea din apropierea ferestrei, şopti:

— Ticălosul ăsta de unchi!

Surprinsese o frază despre asigurare, şi rânjea

destăinuind adevărul lui Octave şi lui Trublot. Treaba se petrecuse în prezenţa sa; nu se va pune mâna pe nicio leţcaie, Vabre va fi păcălit. Pe urmă, cum ceilalţi doi făceau haz de această farsă, ţinându-se cu mâinile de pântece, el adăugă, cu o violenţă comică:

— Am nevoie de o sută de franci… Dacă unchiul nu-mi dă suta de franci, îi trădez secretul.

Glasurile se ridicau, şampania punea în pericol convenţia de decenţă stabilită de Clarisse. În salonul ei, fiecare sfârşit de serată devenea întotdeauna puţin prea viu. Ea însăşi uita uneori de sine. Trublot i-o arătă lui Octave, în dosul unei uşi, atârnată de gâtul unui zdrahon cu aspect de ţăran, un tăietor de piatră nou-sosit din Sud, şi din care oraşul lui natal urma să facă un artist. Dar Duveyrier împinse uşa, ea îşi desfăcu prompt braţele şi i-l recomandă pe tânărul bărbat: domnul Payan, un sculptor de cel mai graţios talent; şi Duveyrier, încântat, făgădui că-l va ajuta să capete de lucru.

— De lucru, de lucru, repetă Gueulin cu voce scăzută, are aici cât pofteşte, nătărăule!

Către ora două, când cei trei tineri şi unchiul plecară din strada Cerisaie, acesta din urmă era cu desăvârşire beat. Ar fi vrut să-l urce într-o birje; dar cartierul dormea într-o tăcere solemnă, fără să fie tulburată de vreun zgomot de roată, sau măcar de un pas întârziat. Atunci, hotărâră să-l ducă de subţiori. Luna se ridicase, o lună foarte luminoasă care înălbea trotuarele. Pe străzile pustii, glasurile lor căpătau sonorităţi grave.

— Pentru Dumnezeu, unchiule, ţine-te, hai! Ne frângi braţele!

Unchiul, cu gâtlejul plin de lacrimi, devenise nespus de duios şi de moral.

— Pleacă, Gueulin, bâiguia, pleacă de-aici!… Nu vreau să-l vezi pe unchiul tău într-un asemenea hal… Nu, băiete, nu e cuviincios, pleacă!

Şi, cum nepotul său îl făcea pungaş bătrân, continuă:

— Pungaş, asta nu spune nimic. Trebuie să te faci

respectat... Eu stimez femeile... Pe femeile cinstite întotdeauna, şi când nu există sentiment, mă apucă scârba. Hai, Gueulin, pleacă, îl faci pe unchiul tu să roşească! Domnii ăştia îmi sunt de-ajuns.

— Atunci, declară Gueulin, dă-mi o sută de franci. Zău, îmi trebuie să-mi plătesc chiria. Vor să mă dea afară din casă.

La această cerere neaşteptată, beţia lui Bachelard spori într-atât, că fu nevoit să se proptească de oblonul unui magazin. Gângăvi:

— Hai? ce! o sută de frânei... Nu mă buzunări. N-am decât nişte gologani... Ca să te duci şi să-i faci praf în cine ştie ce casă deocheată! Nu, niciodată n-am să-ţi încurajez apucăturile rele. Îmi ştiu menirea, maică-ta mi te-a lăsat în grijă, când a murit... Ştii că eu strig dacă sunt buzunărit.

Continuă astfel, înfuriindu-se pe viaţa dezmăţată a tinereţii şi revenind la necesitatea cuminţeniei.

— Ia ascultă, începu să strige Gueulin, eu încă n-am prins în capcană familiile... Hei, dumneata auzi? Dacă mă apuc să vorbesc, să vezi ce repede îmi dai suta de franci!

Dintr-odată, unchiul asurzise. Mormăia, se scormonea prin buzunare. În strada îngustă unde se aflau atunci, în spatele bisericii Saint-Gervais, un singur felinar alb răspândea o lumină ştearsă, de candelă, dând la iveală pe geamurile lui fără luciu un număr gigantic. O trepidaţie surdă venea din casa ale cărei jaluzele închise lăsau să treacă firişoare subţiri de lumină.

— M-am săturat, declară Gueulin pe neaşteptate. Iartă-mă unchiule, mi-am uitat acolo, sus, umbrela.

Şi intră în casă. Bachelard se revoltă, păru scârbit: cerea măcar o fărâmă de respect faţă de femei; cu astfel de moravuri, Franţa se ducea de râpă. În piaţa Primăriei; Octave şi Trublot găsiră, în sfârşit, o trăsură, în care îl împinseră ca pe un pachet.

— Strada Enghien, îi spuseră ei vizitiului. Îţi vei lua plata... Caută-l prin buzunare.

Joi, se iscăli contractul de căsătorie în faţa maestrului

Renaudin, notarul din strada Grammont. Când trebuiau să plece de acasă, încă o scenă izbucnise în familia Josserand, tatăl, într-o supremă revoltă, făcând-o pe mamă răspunzătoare de minciuna care i se impunea; şi îşi aruncaseră încă o dată unul celuilalt familiile în cap. De unde voia să facă el rost de zece mii de franci din şase în şase luni? Acest angajament îl înnebunea. Unchiul Bachelard, aflat de faţă, se bătea cu pumnii în piept, într-un iureş de noi făgăduieli, după ce luase măsuri să nu scoată un ban din buzunar, înduioşându-se şi jurându-se că n-o va lăsa niciodată pe mica lui Berthe la ananghie. Dar tatăl, scos din minţi, ridicase din umeri, întrebându-l dacă fără doar şi poate îl crede imbecil.

Cu toate acestea, la notar, lectura contractului, redactat după notele furnizate de Duveyrier, îl linişti întrucâtva pe domnul Josserand. În el nu era vorba de asigurare; mai mult, primul vărsământ de zece mii de franci trebuia făcut la şase luni după căsătorie. În sfârşit, avea timp să răsufle. Auguste, care asculta cu mare atenţie, dădu unele semne de nelinişte; o privi pe Berthe surâzătoare, privi familia Josserand, îl privi pe Duveyrier şi în cele din urmă îndrăzni să vorbească de asigurare, ca de o garanţie, părându-i-se logic să fie cel puţin menţionată. Atunci, cu toţii făcură gesturi de uimire: la ce bun? Treaba mergea de la sine; şi se iscăliră cu vioiciune, pe când maestrul Renaudin, un tânăr îndatoritor, tăcea trecând pana doamnelor. Afară, doamna Duveyrier îşi îngădui doar să-şi mărturisească surpriza: nu se rostise un singur cuvânt despre asigurare, dota de cincizeci de mii de franci trebuia să fie plătită de unchiul Bachelard. Dar doamna Josserand, făcând pe naiva, tăgădui că ar fi cerut ajutorul fratelui său pentru o sumă atât de neînsemnată. Aceasta era averea pe care unchiul o va da mai târziu Berthei.

În seara aceleiaşi zile, o birjă veni după Saturnin. Maică-sa declarase că băiatul era prea primejdios pentru a rămâne la ceremonie; nu putea fi lăsat în mijlocul nunţii un nebun care spunea că trece lumea prin frigare; şi domnul

Josserand, cu inima sfâşiată, trebuise să ceară admiterea sărmanei făpturi în azilul Moulineaux, la doctorul Chassagne. Birja intră în gang, la vremea amurgului. Saturnin coborî, ţinând-o pe Berthe de mâna, creând că pleacă împreună cu ea la ţară. Dar când se văzu în trăsură, începu să se zbată cu furie, sparse geamurile, îşi agită prin portiere pumnii însângeraţi. Şi domnul Josserand urcă plângând, tulburat până în străfunduri de această despărţire, păstrând neîncetat în urechi urletele nenorocitului, amestecate cu pocnetele biciului şi cu galopul calului.

În timpul cinei, cum lacrimile îi umezeau încă ochii, văzând de acum înainte gol locul lui Saturnin, o scoase din răbdări pe nevastă-sa care, fără să înţeleagă, strigă:

— Destul, nu-i aşa, domnule? Bănuiesc că n-ai să-ţi măriţi fata cu mutra asta de înmormântare... Uite, pe ce am mai sfânt, pe mormântul tatălui meu, unchiul are să plătească primele zece mii de franci, răspund eu pentru asta! Mi-a jurat solemn când a ieşit de la notar.

Domnul Josserand nici măcar nu răspunse. Îşi petrecu noaptea făcând ştraifuri în zorii zilei. În înfiorarea dimineţii, termina cea de-a doua mie şi câştiga şase franci. De nenumărate ori ridicase capul, ca de obicei, ca săi asculte dacă Saturnin nu se mişca alături. Apoi, gândul la Berthe îi dădea un nou imbold de muncă. Biata fetiţă, ar îi vrut să se îmbrace în moar alb. În sfârşit cu cei şase franci putea să adauge ceva la buchetul ei de mireasă.

VIII

Căsătoria civilă avea loc într-o joi. Sâmbătă dimineaţa, mai multe doamne începură să aştepte de la zece şi un sfert, în salonul familiei Josserand, ceremonia religioasă urmând să se oficieze la ora unsprezece, la Saint-Roch, Erau acolo doamna Juzeur, mereu în mătase neagră, doamna Dambreville, parcă însângerată într-o rochie de culoarea frunzei ruginite, doamna Duveyrier foarte simplă, îmbrăcată în albastru-deschis. Toate trei discutau încet, printre fotoliile aflate în dezordine; în timp ce, în camera învecinată, doamna Josserand isprăvea îmbrăcatul Berthei, ajutată de fata în casă şi de două domnişoare de onoare, Hortense şi micuţa Campardon.

— Oh, nu din pricina asta! spunea în şoaptă doamna Duveyrier; familia este onorabilă... Dar, mărturisesc, mă temeam puţin pentru fratele meu Auguste, de spiritul dominator al mamei... Trebuie prevăzut totul, nu-i aşa?

— Fără îndoială, spuse doamna Juzeur, nu se mărită numai fiica, adeseori se mărită şi mama, şi este cât se poate de neplăcut când aceasta se impune în căsnicie.

În clipa aceea uşa camerei se deschise, Angèle dădu buzna strigând:

— O agrafă, în fundul sertarului din stânga... Aşteptaţi.

Traversă salonul, apăru iar şi năvăli în cameră, lăsând în urma ei, ca o dâră, zborul alb al fustei prinse în talie într-o panglică lată albastră.

— Cred că vă înşelaţi, reluă doamna Dambreville. Mama

e nespus de fericită să scape de fiică-sa... Ea are o singură pasiune, aceea a zilelor de marţi. Şi-apoi, îi rămâne o victimă.

Dar intră Valérie, într-o toaletă roşie, de o originalitate provocatoare. Urcase foarte repede, temându-se că a întârziat.

— Théophile nu e gata, îi spuse ea cumnatei sale. Ştii că am învoit-o pe Françoise azi-dimineaţă, şi el caută peste tot o cravată... L-am lăsat într-o dezordine!

— Problema sănătăţii e la fel de serioasă, urmă doamna Dambreville.

— Fără îndoială, răspunse doamna Duveyrier. Noi l-am consultat, discret, pe doctorul Juillerat. „Pare-se că tânăra e bine alcătuită în toate privinţele. Cât despre mamă, ea are una dintre acele structuri extraordinare; vă jur că şi asta ne-a hotărât întrucâtva, pentru că nimic nu este mai plictisitor decât nişte părinţi infirmi, care îţi cad pe cap... Întotdeauna e preferabil să ai părinţi robuşti.

— Mai ales, spuse doamna Juzeur cu vocea ei blândă, când nu lasă nimic.

Valérie se aşezase; dar, neştiind bine despre ce se discuta, cu răsuflarea încă tăiată, întrebă:

— Ce? Despre cine vorbiţi?

Uşa se deschise din nou, pe neaşteptate, şi o adevărată hărmălaie năvăli din cameră.

— Cutia, îţi spun încă o dată, a rămas pe masă.

— Nu-i adevărat, am văzut-o aici adineauri.

— Oh, pocitanie încăpăţânată!... Du-te imediat.

Hortense străbătu salonul, îmbrăcată toată în alb, strânsă într-un cordon albastru; şi ea părea îmbătrânită, cu trăsăturile înăsprite, gălbejită, în paloarea transparentă a muselinei. Se întoarse furioasă cu buchetul de nuntă pe care de cinci minute îl căutau cu înverşunare prin tot apartamentul întors cu susul în jos.

— În sfârşit, ce vreţi? spuse în încheiere doamna Dambreville, niciodată nu te măriţi cum ai dori... Cel mai înţelept lucru este să te aranjezi pe urmă, şi cât mai bine

posibil.

De data aceasta, Angèle şi Hortense deschiseră cele două canaturi ale uşii, pentru ca mireasa să nu-şi agaţe voalul; şi Berthe apăru în rochie de mătase albă, împodobită cu flori albe, cu o cunună albă, buchetul alb, cu o ghirlandă albă prinsă de-a curmezişul fustei şi pierzându-se în trenă, într-o ploaie de năsturaşi albi. Era fermecătoare în această albeaţă, cu tenul ei proaspăt, părul auriu, ochii surâzători, gura nevinovată de fată de pe acum atoateştiutoare.

— Oh, delicioasă! strigară doamnele.

Toate o îmbrăţişară cu un aer extaziat. Familia Josserand, la ananghie, neştiind de unde să ia cele două mii de franci cât trebuia să coste nunta, cinci sute de franci toaleta şi o mie cinci sute de franci partea lor la cină şi la bal, se văzuse silită s-o trimită pe Berthe la doctorul Chassagne, după Saturnin, căruia o mătuşă îi lăsase trei mii de franci; şi Berthe, obţinând permisiunea de a ieşi cu fratele ei în trăsură, ca să-l distreze puţin, îl ameţise cu dezmierdări, apoi urcase o clipă cu el la notarul care nu cunoştea starea sărmanei făpturi, şi unde nu se aştepta nimic altceva decât semnătura lui. De asemenea, rochia de mătase şi risipa de flori le uimi pe aceste doamne, care le evaluau cu coada ochiului, exclamând:

— Admirabil! un gust desăvârşit!

Doamna Josserand, strălucitoare, etala o rochie mov, de un mov ucigător, care o înălţa şi o rotunjea mai mult, într-o maiestate de farsă. Ea tuna şi fulgera împotriva domnului Josserand, o chema pe Hortense să-i aducă şalul, o oprea cu străşnicie pe Berthe să se aşeze.

— Fereşte-te, îţi turteşti florile!

— Nu vă agitaţi, spuse Clotilde cu vocea ei liniştită. Avem tot timpul… Auguste trebuie să urce aici ca să ne ia.

Aşteptau în salon, când Théophile intră cu brutalitate, fără pălărie, cu îmbrăcămintea strâmbă, cu cravata albă înnodată ca o funie. Faţa lui cu peri rari, cu dinţi urâţi, era livid; membrele-i de copil bolnav tremurau de furie.

— Ce ai? îl întrebă sora sa uimită.

— Ce am, ce am…

Dar un acces de tuse îi tăie vorba; şi el rămase aşa o vreme, ca sugrumat, scuipând în batistă, turbat că nu poate să dea drumul mâniei. Valérie îl privea, tulburată, pusă în gardă de un instinct. În sfârşit, el o ameninţă cu pumnul, fără ca măcar să vadă mireasa sau doamnele din jurul lui.

— Da, căutându-mi peste tot cravata, am găsit o scrisoare în faţa şifonierului…

Mototolea o hârtie între degetele-i febrile. Nevastă-sa pălise. Cântărea situaţia; şi, ca să evite scandalul unei explicaţii în public, trecu în camera pe care o părăsise Berthe.

— A, spuse ea simplu, dacă-şi pierde minţile, prefer să plec!

— Lasă-mă! strigă Théophile la doamna Duveyrier, care încerca să-l facă să tacă. Vreau s-o demasc… De data aceasta am o dovadă, şi nu e nici cea mai mică. Îndoială, oh, nu… Asta n-o las eu aşa, pentru că o cunosc…

Soră-sa îl apucase de braţ, îl strângea, îl scutura cu putere.

— Taci odată! nu-ţi dai seama unde te afli?… Nu e momentul, înţelege!

Dar el o luă de la început.

— Ba e momentul!… Puţin îmi pasă de ceilalţi. Cu atât mai rău, dacă se întâmplă astăzi! Va servi drept lecţie tuturor.

Cu toate acestea el coborî tonul, se prăbuşi pe un scaun, sleit de puteri, gata să izbucnească în lacrimi. O mare stânjeneală cuprinse întregul salon. Din politeţe, doamna Dambreville şi doamna Juzeur se îndepărtară, făcându-se că nu înţeleg despre ce e vorba. Doamna Josserand, foarte necăjită de această întâmplare neprevăzută, al cărei scandal era gata să arunce doliul peste nuntă, se repezi în camera alăturată pentru a-i da curaj Valériei. Cât despre Berthe, care îşi studia cununa în faţa geamului, ea nu auzise bine. Aşa că o descosea pe Hortense, cu voce

înceată. Avu loc o şuşoteală, aceasta i-l arătă din ochi pe Théophile, îi dădu toate lămuririle, făcându-se că-i potriveşte cutele voalului.

— Ah! spuse simplu mireasa, cu aerul neprihănit şi amuzat, aţintindu-şi privirile asupra soţului, fără că vreo tulburare s-o emoţioneze, în aureola ei de flori albe.

Clotilde îl întreba în şoaptă pe fratele său. Doamna Josserand reapăru, schimbă câteva cuvinte cu ea, apoi se întoarse în camera vecină. Fu ca un schimb de tratative diplomatice. Soţul îl învinuia pe Octave, acest băiat de prăvălie pe care îl va pălmui în biserică dacă va îndrăzni să vină acolo. Tocmai se jura că-l văzuse în ajun pe treptele de la Saint-Roch, alături de nevastă-sa; la început se îndoise, dar acum era sigur: toate se potriveau, statura, mersul. Da, doamna inventa dejunuri la nişte prietene, sau intra cu Camille la Saint-Roch prin poarta unde intra toată lumea, ca pentru a se împărtăşi, lăsa copilul în grija celei ce închiria scaunele, apoi se furişa împreună cu domnul pe vechiul coridor, un loc murdar, unde nimeni nu s-ar fi dus s-o caute. Totuşi, auzind numele lui Octave, Valérie zâmbi; niciodată, nu cu el, se jură în faţa doamnei Josserand; cu nimeni de altfel, adăugă ea, dar cu acesta şi mai puţin decât cu alţii; şi sigură acum de adevăr, spuse la rândul ei că-l poate reduce la tăcere pe bărbatul său dovedindu-i că biletul nu era scris de Octave, aşa cum acesta din urmă nu era nici domnul de la Saint-Roch. Doamna Josserand o asculta, o studia cu privirea ei experimentată, preocupată numai să găsească un expedient pentru a o ajuta să-l păcălească pe Théophile. Şi îi dădu cele mai înţelepte sfaturi.

— Lăsaţi totul în seama mea, nu vă, amestecaţi… Pentru că vrea să fie domnul Mouret, ei bine, va fi domnul Mouret. Nu e niciun rău – aşa-i? – că aţi fost văzută pe treptele unei biserici alături de domnul Mouret… Singură scrisoarea e compromiţătoare. Veţi triumfa atunci când tânărul nostru îi va arăta două rânduri scrise de mâna lui… Şi, mai ales, să spuneţi mereu ca mine. Înţelegeţi, nu-i voi permite să ne strice o astfel de zi.

Pe când ea o readucea pe Valérie, foarte emoţionată, Théophile, din locul unde se afla, îi spunea sorei sale cu vocea sugrumată:

— Fac asta pentru tine, îţi făgăduiesc să n-o desfigurez aici, de vreme ce tu mă încredinţezi că n-ar fi deloc potrivit, din cauza acestei căsătorii... Dar, la biserică, nu mai răspund de nimic. Dacă băiatul de prăvălie vine să mă sfideze în biserică, în mijlocul familiei mele, îi extermin unul după altul.

Auguste, foarte corect în costumul lui negru, cu ochiul stâng micşorat, suferind de o migrenă de care se temea de trei zile, urcă în clipa aceea să-şi ia logodnica, însoţit de tatăl şi de cumnatul său, amândoi ceremonioşi. Ava loc o oarecare îmbulzeală, pentru că întârziaseră. Două dintre doamne, doamna Duveyrier şi doamna Dambreville, trebuiră s-o ajute pe doamna Josserand să-şi pună şalul; era un şal-covor, uriaş, pe fond galben, cu care ieşea mereu la marile ocazii, cu toate că-i trecuse moda, şi care o acoperea cu o tapiţerie de o amploare şi strălucire ce revoluţionau străzile. Trebuiră să-l mai aştepte şi pe domnul Josserand, care îşi căuta pe sub mobile un buton de manşetă măturat, în ajun, odată cu gunoiul, în sfârşit, apăru, bolborosind câteva scuze, tulburat, deşi fericit, şi coborî primul, strângând cu putere braţul Berthei sub al său. În spatele lor, trecură Auguste şi doamna Josserand. Veneau apoi ceilalţi, ieşind la în timpi are, tulburând cu murmurul lor liniştea gravă a vestibulului. Théophile pusese stăpânire pe Duveyrier, stânjenindu-i demnitatea cu povestea lui; şi i se văicărea la ureche, îi cerea sfaturi, în timp ce, înaintea lor, Valérie, restabilită, într-o atitudine modestă, primea duioasele încurajări ale doamnei Juzeur, fără a părea că bagă de seamă privirile ucigătoare ale soţului.

— Şi cartea ta de rugăciuni? strigă deodată doamna Josserand disperată.

Erau acum în trăsuri. Angèle fu nevoită să urce pentru a căuta cartea de rugăciuni îmbrăcată în catifea albă. În cele

din urmă plecară. Toată casa se afla jos, slujnicele, portarii. Marie Pichon coborâse cu Lilitte, îmbrăcată ca pentru a ieşi în oraş; şi la vederea miresei, atât de frumoasă şi de bine îmbrăcată, se emoţionă până la lacrimi. Domnul Gourd făcu remarca importantă că numai cei de la etajul doi nu se clintiseră din casă: afurisiţi locatari, care fac întotdeauna altfel decât ceilalţi!

La Saint-Roch, marea uşă îşi deschisese amândouă batantele. Un covor roşu cobora până la trotuar. Ploua, dimineaţa de mai era foarte rece.

— Treisprezece trepte, spuse încet doamna Juzeur către Valérie, când intrară pe uşă. Nu e semn bun.

Îndată ce cortegiul pătrunse între cele două rânduri de scaune, înaintând către strana unde lumânările altarului străluceau ca nişte stele, orgile izbucniră, deasupra perechilor, într-un cântec de bucurie. Era o biserică înstărită, veselă, cu mari ferestre albe, încadrate de borduri galbene şi albastru-deschis, cu temelii de marmură roşie, îmbrăcând zidurile şi coloanele, cu amvon aurit, susţinut de cei patru evanghelişti, cu capele laterale sclipind de argint lucrat. Câteva picturi de un roşu-aprins înveseleau bolta. Policandre de cristal spânzurau la capătul unor lungi fire de metal. Când trecură peste largile guri ale caloriferului, doamnele primiră în cutele fustelor o răsuflare caldă.

— Eşti sigur că ai verigheta? îl întrebă doamna Josserand pe Auguste, care se aşezase cu Berthe pe fotoliile rânduite în faţa altarului.

El rămase ca împietrit, crezând că o uitase, apoi o simţi în buzunarul jiletcii. De altfel, ea nu-i aşteptă răspunsul. De la intrare, se tot înălţa pe vârfuri şi cerceta cu de-amănuntul lumea: Trublot şi Gueulin, amândoi cavaleri de onoare, unchiul Bachelard şi Campardon, martorii miresei, Duveyrier şi doctorul Juillerat, martorii ginerelui, apoi toată mulţimea cunoştinţelor cu care se mândrea. Dar îl zărise pe Octave, care-i deschidea cu amabilitate o trecere doamnei Bédouin, şi îl trăsese în dosul unui stâlp, unde îi vorbise cu voce scăzută şi repezită. Tânărul părea să nu înţeleagă,

făcea o figură uluită. Pe urmă, se înclină, cu o înfăţişare de îndatoritoare supunere.

— Ne-am înţeles, spuse la urechea Valériei doamna Josserand, întorcându-se să se aşeze pe unul dintre fotoliile destinate familiei, în spatele celor ale lui Auguste şi Berthe.

Tot acolo se aflau domnul Josserand, familiile Vabre şi Duveyrier. În clipa aceea orgile răsfirau gamele unor mici note limpezi, întrerupte de largi respiraţii. Lumea se aşeza, corul se aduna, câţiva bărbaţi rămâneau în naosul lateral. Abatele Mauduit îşi rezervase bucuria de a binecuvânta căsătoria uneia dintre scumpele sale penitente. Când apăru în stiharul alb, el schimbă un surâs prietenesc cu publicul în rândurile căruia recunoştea toate chipurile. Câteva voci intonară *Veni Creator,* orgile îşi reluară datarea triumfală, şi în clipa aceea Théophile îl descoperi pe Octave, în partea stângă a corului, în faţa capelei Saint-Joseph.

Soră-sa Clotilde încercă să-l oprească.

— Nu pot, bolborosi el, în ruptul capului n-am să-i îngădui.

Şi îl sili pe Duveyrier să-l însoţească, pentru a reprezenta familia. Melodia *Veni Creator* continua. Câteva capete se întoarseră.

Théophile, care pomenise de pălmuire, se simţi străbătut de-o asemenea emoţie acostându-l pe Octave, că, la început, nu fu în stare să scoată niciun cuvânt şi, înciudat că era atât de scund, se ridică în vârful picioarelor.

— Domnule, spuse el în cele din urmă, v-am văzut ieri cu soţia mea…

Dar *Veni Creator* se sfârşi, şi el se înspăimântă când îşi auzi sunetul glasului. De altfel, Duveyrier, foarte necăjit de această întâmplare, încerca să-l facă să priceapă cât de prost ales era locul. În faţa altarului, ceremonia începea. După ce le adresase mirilor un îndemn emoţionat, preotul le luase verighetele pentru a le binecuvânta.

— *Benedic, Domine Deus noster, annulum nuptialem hunc, quem nos in tuo nomine benedicimus*[6]…

Atunci, Théophile îndrăzni să repete, destul de încet:

— Domnule, eraţi ieri cu nevasta mea în această biserică.

Octave, încă năucit de recomandările doamnei Josserand, neînţelegând-o prea bine, povesti totuşi întâmplarea, cu degajare.

— Într-adevăr, am întâlnit-o pe doamna Vabre şi ne-am dus împreună să vedem reparaţiile Calvarului, de care se ocupă prietenul meu Campardon.

— Mărturisiţi, bâigui soţul cuprins din nou de furie, mărturisiţi…

Duveyrier crezu că trebuie să-l bată pe umăr, ca să-i domolească. Un glas pătrunzător de copil din cor, răspundea:

— *Amen.*

— Şi recunoaşteţi desigur această scrisoare, urmă Théophile, întinzându-i o hârtie lui Octave.

— Haide, nu aici! spuse consilierul complet scandalizat. Îţi pierzi judecata, dragul meu.

Octave deschise scrisoarea. Emoţia crescuse în preajma lor. Se auzeau şuşoteli, mulţi îşi dădeau coate şi se uitau pe deasupra cărţilor de rugăciuni; nimeni nu mai acorda vreo atenţie ceremoniei. Singuri mirii rămâneau gravi şi ţepeni înaintea preotului. Apoi, însăşi Berthe întoarse capul şi îl zări pe Théophile pălind în faţa lui Octave; din clipa aceea ea deveni neatentă, începu să arunce mereu priviri licăritoare spre capela Saint-Joseph.

Între timp, tânărul citea cu glasul stins:

— „Pisica mea, ce fericit am fost ieri! Pe marţi, la capela Saints-Anges, în confesional!”

Preotul, după ce primise din partea ginerelui un „da” de om serios care nu semnează nimic fără să citească, se întoarse către mireasă.

— Făgăduiţi şi juraţi să-i păstraţi credinţă domnului Vabre

[6] Binecuvântează, Doamne Dumnezeul nostru, aceste verighete pe care noi le binecuvântăm în numele tău (lat.).

în toate privinţele, aşa cum o soţie credincioasă îi datorează soţului ei, după porunca lui Dumnezeu?

Dar Berthe, văzând scrisoarea şi înflăcărându-se la ideea pălmuirilor la care se aştepta, nu mai asculta, ci trăgea cu ochiul printr-un colţ al voalului. Urmă o tăcere stânjenitoare. Până la urmă îşi dădu seama că i se aştepta cuvântul.

— Da, da, răspunse ea grăbită, la întâmplare.

Abatele Mauduit, uimit, urmase direcţia privirilor ei; şi bănuind că o scenă neobişnuită se petrece într-unul dintre naosurile laterale, se lăsă furat la rândul lui de un ciudat amuzament. În răstimp, povestea circulase, toată lumea o cunoştea. Doamnele, palide şi grave, nu-şi mai luau ochii de la Octave. Bărbaţii zâmbeau cu o veselie reţinută. Şi, pe când doamna Josserand o liniştea pe doamna Duveyrier prin uşoare ridicări din umeri, singură Valérie părea să se intereseze de cununie, nevăzând nimic altceva, în deplina ei înduioşare.

— „Pisica mea, ce fericit am fost ieri…”, citi din nou Octave, prefăcându-se profund uluit.

Apoi, după ce înapoie scrisoarea soţului:

— Nu înţeleg, domnule, spuse el. Acest scris nu e al meu… Uitaţi-vă bine.

Şi, scoţând un carneţel unde îşi nota cheltuielile ca un băiat grijuliu, i-l arătă lui Théophile.

— Cum? nu e scrisul dumneavoastră! bolborosi acesta. Vă bateţi joc de mine, acesta trebuie să fie scrisul dumneavoastră.

Preotul urma să facă semnul crucii peste mâna stângă a Berthei. Cu ochii aiurea, el se înşelă, şi-l făcu deasupra mâinii drepte.

— *In nomine Patris, et Filli, et Spiritus Sancti.*

— *Amen,* răspunse copilul din cor, care se asemenea se ridica pe vârful picioarelor ca să vadă.

În sfârşit, scandalul era evitat. Duveyrier îi dovedise lui Théophile, buimăcit, că scrisoarea nu putea să fie a domnului Mouret. Asta fu aproape o decepţie pentru

asistenţă. Se auziră suspine, se schimbară cuvinte repezite. Şi când toată lumea, încă zgomotoasă, se reîntoarse către altar; Berthe şi Auguste erau cununaţi, ea fără să fi părut că şi-a dat seama, el fără să fi pierdut un singur cuvânt de-al preotului, pătruns de importanţa momentului, sâcâit doar de migrena care-i închidea ochiul stâng.

— Dragii copii! spuse doamna Josserand, absorbită, cu glas tremurător, către domnul Vabre care, de la începutul ceremoniei, se chinuia să numere lumânările aprinse, greşea mereu, şi relua numărătoarea.

Dar din nou orgile sforăiră în naos, abatele Mauduit apăru îmbrăcat în patrafir, cantorii începură slujba. Era o slujbă însoţită de muzică, de o mare pompă. Unchiul Bachelard făcea înconjurul capelelor, citind inscripţiile latineşti ale mormintelor, fără să le înţeleagă; cel al ducelui de Créquy îl interesa în mod deosebit. Trublot şi Gueulin se întâlniseră cu Octave, ca să afle amănunte; şi tustrei, ascunşi în dosul amvonului, rânjeau. Cântecele se umflau dintr-odată, ca vânturile furtunoase, copiii din cor mişcau într-o parte şi în alta cădelniţele; apoi răsună clopoţelul, urmă o pauză în care se auziră gângăvelile preotului în altar. Dar Théophile nu-şi găsea astâmpărul; nu-l slăbea pe Duveyrier, copleşindu-l cu reflecţiile lui înnebunite, şovăind, neputând înţelege cum domnul de la întâlnire nu era domnul din scrisoare. Asistenţa îi supraveghea în continuare fiecare gest; biserica toată, cu defilările-i de preoţi, cu latina, cu muzica şi cu tămâia ei, comenta cu pasiune întâmplarea. Când abatele Mauduit, după ce rostise *Pater,* coborî să dea o ultimă binecuvântare soţilor, scrută dintr-o privire larma uşor de înţeles a credincioşilor, chipurile excitate ale femeilor, râsetele ascunse ale bărbaţilor, în lumina vie şi veselă a ferestrelor, în bogăţia strălucitoare a naosului şi a capelelor.

— Nu mărturisiţi nimic, îi şopti doamna Josserand Valériei, când familia se îndrepta către sacristie, după slujbă.

În sacristie, mirii şi martorii mai întâi semnară. După

aceea trebuiră să-l aştepte pe Campardon, care le dusese pe doamne să vadă cum înainta lucrul la Calvar, în spatele stranei, într-o împrejmuire de scânduri. El sosi, în sfârşit, îşi ceru scuze şi acoperi registrul cu o semnătură imensă. Pentru a onora cele două familii, abatele Mauduit ţinu să le înmâneze el însuşi pana, arătând cu degetul locul unde trebuiau să semneze; şi surâdea cu binevoitoarea lui îngăduinţă lumească, în mijlocul încăperii grave, ale cărei lambriuri păstrau un statornic miros de tămâie.

— Ei bine, domnişoară, o întrebă Campardon pe Hortense, asta nu vă trezeşte dorinţa de a face la fel?

Apoi, îşi regretă lipsa de tact. Hortense, care era mai în vârstă decât sora sa, strânsese din buze. Totuşi, ea socotea să primească chiar în seara aceea, la bal, un răspuns decisiv din partea lui Verdier, pe care îl presa să aleagă între ea şi individa lui. Aşa că-i răspunse cu asprime în glas:

— Am destulă vreme… Când o să vreau.

Şi-i întoarse spatele arhitectului, dădu peste fratele său Léon, care venea singur, întârziind, ca de obicei.

— Eşti foarte drăguţ, tata şi mama Sunt mulţumiţi!… Nu puteai să fii de faţă când se mărită una dintre surorile tale! … Noi te aşteptam măcar împreună cu doamna Dambreville.

— Doamna Dambreville face ce-i place, spuse sec tânărul, iar în ceea ce mă priveşte, eu fac ce pot.

Relaţiile dintre ei se răciseră. Léon găsea că îl păstra prea mult pentru ea însăşi, era obosit de o legătură căreia îi acceptase neplăcerile cu singura speranţă a vreunei căsătorii avantajoasă; şi de cincisprezece zile o soma să-şi ţină făgăduielile. Doamna Dambreville, cu inima turbată de iubire, chiar se plânsese doamnei Josserand de ceea ce numea toanele fiului ei. Şi aceasta din urmă vru să-l dojenească, reproşându-i că este lipsit de afecţiune şi de grijă faţă de familie, pentru că nu fusese prezent la cele mai solemne ceremonii. Dar, cu vocea lui arogantă de tânăr democrat, el îi spuse motivele: o chestiune neprevăzută la deputatul al cărui secretar era, pregătirea unei conferinţe,

tot soiul de treburi şi de alergături de cea mai mare importanţă.

— Atât de repede se încheie totuşi o căsătorie! spuse doamna Dambreville, fără să se gândească la fraza ce o rosteşte, implorându-l cu privirea ca să-l înduioşeze.

— Nu totdeauna! răspunse el cu asprime.

Şi se duse s-o îmbrăţişeze pe Berthe, apoi să-i strângă mâna noului său cumnat, pe când doamna Dambreville pălea, torturată, ridicându-se în toaleta ei de culoarea frunzelor veştede şi surâzând vag celor ce intrau.

Avea loc defilarea prietenilor, a simplelor cunoştinţe, a tuturor invitaţilor înghesuiţi în biserică, defilare a cărei coadă traversa acum sacristia. Mirii, în picioare, împărţeau fără încetare strângeri de mână, cu aceeaşi înfăţişare încântată şi stânjenită. Familiile Josserand şi Duveyrier nu făceau faţă tuturor prezentărilor. O clipă se priviră cu uimire, căci Bachelard adusese câţiva oameni pe care nu-i cunoştea nimeni şi care vorbeau foarte tare. Încetul cu încetul se produse o înghesuială, o strivire, braţe se întindeau pe deasupra capetelor, tinere fete erau strânse între domni cu pântece mari, lăsându-şi câte un capăt din poalele fustelor pe picioarele acestor părinţi, fraţi, unchi care musteau încă de vicii, îmburgheziţi într-un cartier liniştit. Ţinându-se deoparte, Gueulin şi Trublot povesteau în faţa lui Octave că, în ajun, Clarisse era cât pe-aci să fie surprinsă de Duveyrier şi se resemnase să-l copleşească cu bunăvoinţa ei, ca să închidă ochii.

— Iată! şopti Gueulin; o sărută pe mireasă, trebuia să aibă gust bun.

Până la urmă, lumea se scurse. Nu mai rămaseră decât familia şi intimii. Ghinionul lui Théophile continuase să circule printre strângerile de mână şi complimente; ba nici nu se vorbea despre altceva, sub frazele obişnuite, schimbate de circumstanţă. Doamna Hédouin, aflând aventura, se uita la Valérie cu uluirea unei femei pentru care cinstea însemna însăşi sănătatea. Fără îndoială că abatele Mauduit primise, la rândul lui, câteva destăinuiri,

deoarece curiozitatea lui părea satisfăcută, şi se arăta mai insinuant ca de obicei cu nimicniciile ascunse ale turmei sale. Încă o rană vie, sângerând dintr-odată, şi asupra căreia trebuia să arunce mantia religiei! Şi ţinu să discute o clipă cu Théophile, îi vorbi cu discreţie de iertarea jignirilor, despre intenţiile nepătrunse ale lui Dumnezeu, dându-şi înainte de orice osteneala să înăbuşe scandalul, învăluind asistenţa într-un gest de milă şi deznădejde, ca pentru a ascunde ocările cerului însuşi.

— E om bun părintele, el nu ştie despre ce-i vorba! murmură Théophile, căruia această predică îi ameţea capul.

Valérie, păstrând-o pe doamna Juzeur în preajma ei, ca să-i ridice moralul, ascultă cu emoţie cuvintele împăciuitoare pe care abatele Mauduit crezu în egală măsură că trebuie să i le adreseze. Apoi, în clipa când lumea ieşea, în sfârşit, din biserică, ea se opri în faţa celor doi taţi, pentru a-i îngădui Berthei să păşească la braţul soţului ei.

— Trebuie să fiţi mulţumit, îi spuse ea domnului Josserand, vrând să-şi arate libertatea de spirit. Vă felicit.

— Da, da, declară domnul Vabre cu glasul lui cleios, a scăpat de-o mare răspundere.

Şi, pe când Trublot şi Gueulin se împărţeau pentru a instala toate doamnele în trăsuri, doamna Josserand, al cărei şal stânjenea circulaţia, se încăpăţâna să rămână ultima pe trotuar, ca să-şi etaleze în public triumful său de mamă.

Seara, ospăţul care avu loc la restaurantul Louvre, fu şi el stricat de accidentul atât de neplăcut al lui Théophile. Era ca o obsesie, se vorbise despre el toată după-amiaza, în trăsuri, când se duseseră la Bois de Boulogne; şi doamnele conchideau întruna pe ideea că soţul ar îi trebuit să aştepte ziua următoare pentru a găsi scrisoarea. De altfel, la masă nu erau decât prietenii cei mai apropiaţi ai celor două familii. Singurul moment vesel fu un toast al unchiului Bachelard, pe care familia Josserand, deşi era terorizată de

spaimă, nu putuse să nu-l invite. Beat criţă încă de la friptură, el îşi ridica paharul şi se angaja într-o frază: „Sunt fericit de bucuria pe care-o încerc”, repetând-o întruna, dar fără a o duce la bun sfârşit. Toată lumea se sili să râdă cu bunăvoinţă. Auguste şi Berthe, zdrobiţi de pe acuma de oboseală, se priveau din când în când, miraţi că se văd unul în faţa celuilalt; şi, când îşi aduceau aminte, îşi contemplau farfuriile cu sfială.

Aproape două sute de invitaţii fuseseră trimise pentru bal. Pe la ora nouă şi jumătate lumea începu să sosească. Trei candelabre luminau marele salon roşu, unde se lăsase numai un şir de scaune de-a lungul pereţilor, rezervându-se, la unul dintre capete, în faţa şemineului, locul micii orchestre; în plus, fusese aranjat un bufet în fundul unei săli vecine, iar cele două familii îşi reţinuseră o cameră unde puteau să se retragă.

Tocmai când doamna Duveyrier şi doamna Josserand îi primeau pe cei dintâi invitaţi, bietul Théophile, cu toate că purtarea îi era supravegheată, săvârşi o grosolănie regretabilă. Campardon o ruga pe Valérie să-i acorde primul vals. Ea râdea, şi soţul văzu în asta o provocare.

— Râzi, râzi, bolborosi el. Spune-mi, de la cine e scrisoarea?... E totuşi de la cineva, nu?

El încercase toată după-amiaza să iasă din încurcătura în care îl aruncaseră răspunsurile lui Octave. Acum se încăpăţâna asupra acestei idei: dacă nu era domnul Mouret, atunci era un altul? şi cerea un nume. Cum Valérie se îndepărtă fără a-i răspunde, el o apucă de braţ, i-l răsuci, plin de răutate, cu o furie de copil scos din minţi, repetând:

— Ţi-l rup... Spune-mi, de la cine e scrisoarea?

Înspăimântată, înăbuşindu-şi un strigăt de durere, tânăra femeie se făcuse albă ca varul. Campardon o simţi cum se sprijină de umărul său, în prada uneia dintre acele crize de nervi ce o scuturau câte două ceasuri. Abia avu timp s-o conducă în încăperea rezervată celor două familii, unde o ajută să se întindă pe o canapea. Câteva doamne o urmaseră, doamna Juzeur, doamna Dambreville. care îi

desfăcură şireturile corsetului, în timp ce el se retrase cu discreţie.

Totuşi, în salon, trei sau patru persoane, dacă nu mai multe, observaseră această scurtă scenă de violenţă. Doamna Duveyrier şi doamna Josserand continuau să primească invitaţii, al căror val umplea încetul cu încetul uriaşa încăpere cu toalete strălucitoare şi costume negre. Se auzea un susur de cuvinte binevoitoare, feţe surâdeau neîncetat împrejurul miresei: chipuri greoaie de taţi şi de mame, profiluri uscăţive de fetiţe, capete fine şi compătimitoare de tinere femei. În fund, un violonist îşi acorda cea mai subţire coardă, care scotea uşoare scâncete,

— Domnule, vă cer iertare, spuse Théophile ieşind în calea lui Octave, căruia-i întâlnise privirile pe când îi răsucea braţul soţiei sale. Oricine în locul meu v-ar fi bănuit, nu-i aşa?... Şi ţin să vă strâng mâna, ca să vă dovedesc că mi-am recunoscut greşeala.

Îi strânse mâna, îl trase într-un colţ, chinuit de nevoia de a-şi descărca sufletul, de a găsi un om de încredere căruia să-i spună tot ce are pe inimă.

— Ah, domnule, dacă v-aş povesti...

Şi îi vorbi multă vreme despre nevastă-sa. Ca fată era plăpândă, se spunea în glumă că măritişul o va întrema. Nu avea destul aer în dugheana părinţilor, unde timp de trei luni de zile el o văzuse seară de seară, foarte drăguţă, ascultătoare, având o fire tristă, dar fermecătoare.

— Ei bine, domnule, măritişul n-a întremat-o nici pe departe... În numai câteva săptămâni devenise groaznică, nu mai era chip să ne înţelegem. Certuri din nimica toată. Schimbări de dispoziţie la fiecare minut, râdea, plângea, fără să ştiu de ce. Şi păreri absurde, idei care te înmărmureau, o veşnică şi arzătoare dorinţă de a scoate lumea din sărite... În sfârşit, domnule, căminul meu a devenit un infern.

— E foarte curios, murmură Octave, simţind nevoia să spună şi el ceva.

Atunci, soţul, alb ca varul la faţă şi înălţându-se pe scurtele lui picioare, pentru a-şi domina ridicolul, reveni la ceea ce numea urâta purtare a acestei nenorocite. O bănuise în două rânduri; dar era prea cinstit, o asemenea idee nu putea să-i între în cap. De data aceasta, însă, trebuia să se plece în faţa evidenţei. Peste putinţă să se mai îndoiască, nu-i aşa? Şi, cu degetele tremurătoare, îşi pipăi buzunarul jiletcii unde se afla scrisoarea.

— Şi dacă ar fi făcut asta pentru bani, aş mai înţelege, adăugă el. Dar nu i se dă nimic, sunt sigur, o ştiu… Atunci, spuneţi-mi, ce fel de pasiune poate face pentru cineva? Eu mă port nespus de frumos, are tot ce-i trebuie în casă, nu înţeleg… Dacă dumneavoastră înţelegeţi, domnule, spuneţi-mi, vă rog.

— E foarte curios, foarte curios, repetă Octave, stânjenit de toate aceste destăinuiri şi căutând să scape de el.

Dar soţul nu-l mai lăsa, înfierbântat, chinuit de nevoia certitudinii. În clipa aceea, doamna Juzeur reapăru, se duse să-i spună un cuvânt la ureche doamnei Josserand, care saluta cu o reverenţă intrarea unui vestit bijutier de la Palais-Royal; şi aceasta, răsucindu-se pe călcâie, se grăbi s-o urmeze,

— Cred că soţia dumneavoastră are o criză violentă, îi atrase Octave atenţia lui Théophile.

— Lăsaţi-o-n pace! răspunse acesta din urmă furios, disperat că nu este el însuşi bolnav pentru a i se purta la fel de grijă; e grozav de mulţumită că are o criză! Aşa adună mereu lumea în preajmă… Eu nu mă simt deloc mai bine decât ea, şi n-am înşelat-o niciodată!

Doamna Josserand nu se mai întorcea. Printre cei mai apropiaţi circula zvonul că Valérie se zbătea în nişte spasme înspăimântătoare. Ar fi fost nevoie de câţiva bărbaţi ca s-o ţină; dar, cum trebuiseră s-o dezbrace pe jumătate, refuzară serviciile lui Trublot şi ale lui Gueulin. În acest timp, orchestra începu să cânte un cadril, Berthe deschise balul cu Duveyrier, care dansa în veşminte de magistrat, pe când Auguste, neputând s-o găsească pe

doamna Josserand, le forma vizaviul cu Hortense. Mirilor li se ascundea criza Valériei, pentru a-i feri de emoţii periculoase. Balul se însufleţea, râsetele răsunau în strălucitoarea lumină a candelabrelor. O polcă, a cărei cadenţă săltăreaţă era sporită de viori, împingea cuplurile de jur împrejurul salonului, desfăşurând o imensă coadă de trene lungi.

— Doctorul Juillerat, unde este doctorul Juillerat? întrebă doamna Josserand reapărând ca o furtună.

Doctorul fusese invitat, dar nimeni nu-i zărise încă. Atunci ea nu-şi mai stăpâni surda mânie pe care-o tot aduna de dimineaţă. Îşi dădu drumul la gură în faţa lui Octave şi a lui Campardon fără să-şi mai măsoare vorbele.

— Încep să mă satur… Nu-i deloc amuzantă pentru fiică-mea povestea asta cu încornorarea care nu se mai termină odată!

O căută pe Hortense, o zări până la urmă vorbind cu un domn, căruia-i vedea numai spatele, dar pe care îl recunoscu după umerii lui largi. Era Verdier. Asta îi mări proasta dispoziţie. Îşi chemă cu asprime fiica, şi îi spuse, coborând vocea, că ar face mai bine dacă ar sta la dispoziţia mamei sale într-o asemenea zi. Hortense nu primi dojana. Era triumfătoare, Verdier venise să fixeze căsătoria lor, peste două luni, în iunie.

— Lasă-mă-n pace! spuse mama.

— Te asigur, mamă… Nu doarme acasă de trei ori. pe săptămână, ca s-o obişnuiască pe cealaltă, şi peste cincisprezece zile nu se va mai întoarce deloc. Atunci, se va sfârşi, va fi al meu.

— Lasă-mă-n pace! M-am săturat până peste cap de romanul vostru!… Ai să-mi faci plăcerea să-l aştepţi la uşă pe doctorul Juillerat şi să mi-l trimiţi de îndată ce soseşte… Şi, mai ales – niciun cuvânt surorii tale!

Se întoarse în camera vecină, lăsând-o pe Hortense să murmure că, slavă Domnului! ea nu cerea încuviinţarea nimănui, şi că pe mulţi o să-i ducă ea de nas, când avea să fie văzută într-o bună zi măritându-se mai bine decât altele.

Totuşi, se duse să pândească sosirea doctorului.

Acum, orchestra cânta un vals. Berthe dansa cu un mic verişor de-al soţului ei, pentru a isprăvi cu lista membrilor de familie. Doamna Duveyrier nu-l putuse refuza pe unchiul Bachelard, care o agasa suflându-i în fală. Căldura creştea, bufetul se înţesa de domni care îşi ştergeau fruntea de sudoare. Câteva fetiţe ţopăiau într-un colţ; pe când mamele, visătoare, stând deoparte, se gândeau la căsătoriile veşnic nereuşite ale fiicelor lor. Cel mai mult felicitaţi erau cei doi taţi, domnul Vabre şi domnul Josserand, care nu se mai despărţeau, deşi nu schimbau niciun cuvânt. Toată lumea părea să se distreze, manifestându-se zgomotos în faţa lor despre veselia balului. Era, după expresia lui Campardon, o veselie de bun-gust.

Dar arhitectul, dintr-o efuziune galantă, se neliniştea de starea Valériei, fără să piardă însă niciun dans. Îi veni ideea să o trimită pe fiica sa Angèle să afle noutăţi în numele său. Micuţa, cu toţi cei patrusprezece ani ai ei, de dimineaţă ardea de curiozitate să ştie ce s-a întâmplat cu doamna despre care se vorbea atâta, şi fu încântată să poată pătrunde în salonul vecin. Dar cum ea nu se mai întorcea, arhitectul îşi permise să întredeschidă uşa şi să vâre capul înăuntru, îşi zări fiica stând în picioare, dinaintea canapelei, întru totul absorbită de priveliştea Valériei, al cărei gât umflat, scuturat de spasme, ţâşnise din corsajul descopciat. Se auziră proteste, i se strigă să nu între; şi el se retrase, jurându-se că dorea numai să afle cum se simte.

— Nu se poate, nu se poate! spuse el melancolic către cei ce se găseau în preajma uşii. Patru persoane o ţin... Trebuie să fii o femeie bine clădită ca să te zbaţi aşa, fără să te desfaci în bucăţi!

Acolo se alcătuise un grup. Erau comentate în şoaptă cele mai mici faze ale crizei. Unele dintre doamne, prevenite, se apropiau cu un aer înduioşat, între două cadriluri, pătrundeau în salonaş, apoi dădeau amănunte bărbaţilor şi se întorceau la dans. Era un colţişor al tainelor,

al vorbelor spuse la ureche, al privirilor schimbate în mijlocul vacarmului care creştea. Iar Théophile, singur, părăsit, se plimba prin faţa uşii, bolnav de ideea lui fixă că-şi băteau joc de el şi că nu trebuia să permită una ca asta.

Dar doctorul Juillerat străbătu în grabă sala de bal, însoţit de Hortense, care îi dădea explicaţii. Doamna Duveyrier îi urma. Câteva persoane se mirau, zgomotele se risipeau. Abia dispăruse doctorul, că doamna Josserand ieşi din încăpere împreună cu doamna Dambreville. Furia ei creştea; voia să deşerte două carafe de apă în capul Valériei; niciodată nu văzuse o femeie într-un asemenea hal de nervi. În clipa aceea se hotărâse să facă înconjurul balului, pentru a curma indiscreţiile prin prezenţa sa. Numai că ea mărşăluia cu un pas atât de înspăimântător, împărţea nişte surâsuri atât de înţepătoare, încât toată lumea, în spatele ei, începu să şuşotească tainic.

Doamna Dambreville n-o părăsea. Încă de dimineaţă, ea îi vorbea despre Léon, cu uşoare văicăreli, străduindu-se să o determine să intervină pe lângă fiul ei, pentru a cârpi iar legătura lor. I-l arătă conducând la locul ei o fată vlăguită, pe lângă care părea să se arate foarte insistent.

— Ne părăseşte, spuse ea cu un râs anemic, în care tremurau lacrimi abia reţinute. Dojeniţi-l, măcar să nu ne mai privească.

— Léon! chemă doamna Josserand.

Când el se apropie, maică-sa adăugă cu brutalitate, nefiind dispusă deloc să învăluiască lucrurile:

— De ce te-ai certat cu doamna?... Ea nu-ţi poartă nicio pică. Explicaţi-vă! Nu realizezi nimic, comportându-te atât de urât.

Şi-i lăsă pe unul în faţa celuilalt, zăpăciţi. Doamna Dambreville îl luă pe Léon de braţ şi amândoi se duseră să stea de vorbă lângă pervazul unei ferestre; apoi, părăsiră balul împreună, ca doi îndrăgostiţi. Ea îi jurase că-l va căsători la toamnă.

Între timp, doamna Josserand, care continua să împartă surâsuri în stânga şi în dreapta, încercă o puternică emoţie

când se află în faţa Berthei, respirând greu de cât dansase, roşie toată în rochia ei albă, cam boţită. O cuprinse în braţe, şi, gata să leşine din pricina unei vagi asociaţii de idei, amintindu-şi fără doar şi poate de cealaltă, al cărei obraz se schimonosea îngrozitor:

— Sărmana mea dragă, sărmana mea dragă! murmură ea, sărutând-o zgomotos de două ori.

Atunci, Berthe, liniştită, întrebă:

— Cum se simte?

Dintr-odată, doamna Josserand redeveni foarte acră. Cum, Berthe ştia! Nici vorbă, ştia, toată lumea ştia! Singur bărbatul său, pe care îl arătă conducând la bufet o doamnă bătrână, habar n-avea încă de toată povestea. Chiar ea însărcina pe cineva să-l pună la curent, căci îi dădea un aer prostesc faptul de a fi mereu aşa, în urma celorlalţi, nebănuind niciodată nimic.

— Şi eu care mă spetesc vrând să ascund catastrofa lor! spuse doamna Josserand exasperată. Ei bine, n-am să mă mai sfiesc, trebuie să se isprăvească odată cu povestea asta! Nu voi mai îngădui să-şi bată joc de tine.

Într-adevăr, toată lumea ştia. Atâta doar că, pentru a nu întrista balul, nu se vorbea câtuşi de puţin. Orchestra acoperise primele înduioşări; apoi, la ora aceea se împărţeau zâmbete, în îmbrăţişările mai libere ale perechilor. Era foarte cald, noaptea înainta. Servitorii aduceau băuturi răcoritoare. Pe o canapea, două fetiţe, doborâte de oboseală, adormiseră una în braţele celeilalte, obraz lângă obraz. Aproape de orchestră, în hârâitul unui contrabas, domnul Vabre se hotărâse să stea de vorbă cu domnul Josserand despre marea sa lucrare, în legătură cu o îndoială a sa, care, de cincisprezece zile, îl făcea să zăbovească asupra operelor autentice a doi pictori cu acelaşi nume; în timp ce, nu departe de ei, Duveyrier, în mijlocul unui grup, îl condamna cu vehemenţă pe împărat pentru că autorizase, la Comedia Franceză, o piesă care ataca societatea. Dar, când reîncepu un vals sau o polcă, oamenii trebuiră să elibereze locul, perechile dezlănţuiră

dansul, fustele începură să şteargă parchetul, ridicând în căldura lumânărilor colbul, fin şi mireasma de mosc a toaletelor,

— Se simte mai bine, dădu fuga să spună Campardon, după ce aruncase iar o privire în cameră. Se poate intra.

Câţiva prieteni îndrăzniră. Valérie era tot întinsă; dar criza se potolea; şi, din decenţă, i se acoperise gâtul cu un şervet găsit pe o consolă. Lângă fereastră, doamna Juzeur şi doamna Duveyrier îl ascultau pe doctorul Juillerat, care le explica încet că accesele cedează uneori la comprese cu apă caldă aplicate în jurul gâtului. Dar bolnava, zărindu-l pe Octave intrând cu Campardon, îl chemă cu un semn şi îi adresă mai întâi câteva cuvinte incoerente, într-o ultimă halucinaţie. El fu nevoit să se aşeze alături de ea, chiar la porunca medicului, doritor înainte de orice să n-o supere; şi-i ascultă astfel destăinuirile, el care, în aceeaşi seară, le ascultase şi pe ale soţului. Tremura de spaimă, îl lua drept amantul ei şi îl implora s-o ascundă. Apoi, îl recunoscu şi izbucni în lacrimi, mulţumindu-i pentru minciuna lui de azi-dimineaţă, din timpul slujbei. Octave se gândea la această nouă criză, de pe urma căreia ar fi vrut să tragă foloase, cu lacoma dorinţă a unui şcolar. Acum era prietenul, ei, ea avea să-i spună tot, şi ar fi poate cel mai bine.

În clipa aceea, Théophile, care dădea mereu târcoale prin faţa uşii, vru să între. Înăuntru se aflau şi alţi bărbaţi, putea să fie şi el printre ei. Dar acest lucru pricinui o adevărată panică. Auzindu-i glasul, Valérie fu cuprinsă iar de un tremur, toţi crezură că se va declanşa o altă criză. El, implorând, luptând cu doamnele, ale căror braţe îl respingeau, repeta cu îndărătnicie:

— Nu-i cer decât numele… Să-mi spună numele.

Atunci, doamna Josserand, care tocmai sosea, izbucni îi târî pe Théophile în salonul cel mic, pentru a înăbuşi scandalul. Şi-i spuse furioasă.

— Ah, drăcia dracului! aveţi de gând să ne lăsaţi în pace? De azi-dimineaţă ne ucideţi cu prostiile dumneavoastră… Sunteţi lipsit de tact, domnule, da, sunteţi cu totul lipsit de

tact! Nu se tot bate apa-n piuă cu asemenea lucruri într-o zi de nuntă!

— Îngăduiţi-mi, doamnă bolborosi el, astea-s treburile mele, asta nu vă priveşte pe dumneavoastră!

— Cum, asta nu mă priveşte? Dar acum fac şi eu parte din familia dumneavoastră, domnule, credeţi că povestea dumneavoastră mă amuză, gândindu-mă la fiica mea? Ah, frumoasă nuntă i-aţi mai făcut! Nicio vorbă mai mult, domnule, n-aveţi pic de tact!

El era îngrozit, se uita de jur împrejur, căutând un ajutor. Dar, prin răceala lor, toate doamnele dovedeau că-l judecau cu egală severitate. Acesta era cuvântul, nu avea tact; pentru că sunt împrejurări când trebuie să ai putere să-ţi înfrânezi pasiunile. Până şi sora sa stătea îmbufnată. Şi cum el încă protesta, ridică împotrivă-i o revoltă generală. Nu, nu, nu avea nimic de răspuns, nu trebuie să te porţi astfel.

Strigătul acesta îi închise gura. Era atât de năuc, atât de nenorocit, cu membrele lui slăbănoage şi cu chipul lui de călugăriţă ratată, că doamnele scoaseră uşoare suspine. Când îţi lipseşte ceea ce trebuie pentru a face o femeie fericită, să nu te însori. Hortense îl măsura cu o privire plină de dispreţ; mica Angèle, care fusese uitată, îi dădea ocol, cu mutra ei vicleană, de parcă ar fi căutat ceva; şi el dădu înapoi încurcat, începu să roşească, văzându-se pe toate atât de mari, atât de voinice, împresurându-l cu şoldurile lor puternice. Dar ele voiau să pună clipit întregii chestiuni. Valérie începuse să plângă cu sughiţuri, în timp ce doctorul Juillerat îi tampona din nou tâmplele. Atunci, ele se înţeleseră dintr-o singură privire, un spirit comun de apărare le apropia. Căutau, îşi dădeau toată silinţa să explice soţului scrisoarea.

— Zău! murmură Trublot, apropiindu-se de Octave, nu mai e nicio primejdie: se zice că scrisoarea este a slujnicei.

Doamna Josserand îl auzi. Ea se întoarse, îl privi cu toată admiraţia. Apoi, revenind lângă Théophile:

— Credeţi că o femeie nevinovată se înjoseşte până la a da explicaţii, atunci când este acuzată cu brutalitatea

dumneavoastră? Dar eu, una, pot să vorbesc... Scrisoarea a fost pierdută de Françoise, slujnica aceea pe care soţia dumneavoastră a alungat-o din pricina urâtelor ei purtări... Poftim, sunteţi mulţumit? Nu vă este ruşine să daţi ochi cu dânsa?

La început, soţul ridică din umeri. Dar toate doamnele rămâneau serioase, răspundeau la obiecţiile lui cu o mare putere de logică. Fu zdruncinat când doamna Duveyrier, pentru a-l da gata, strigă la el, spunându-i că purtarea lui devenea oribilă şi că-l reneagă. Atunci, învins, simţind nevoia de a fi îmbrăţişat, se aruncă de gâtul Valérie! cerându-i iertare. Avu loc o scenă emoţionantă. Însăşi doamna Josserand se arătă mişcată.

— Întotdeauna e de preferat să se ajungă la o înţelegere, spuse ea răsuflând uşurată. Până la urmă, ziua nu se va încheia deloc rău.

Când Valérie fu din nou îmbrăcată şi se arătă la bal, de braţ cu Théophile, păru că izbucneşte o veselie fără de margini. Era aproape ora trei, lumea începea să plece; dar orchestra execută cadrilurile cu o ultimă încordare. Bărbaţii surâdeau în spatele căsniciei împăcate. Un cuvânt medical al lui Campardon în legătură cu sărmanul Théophile o înveseli peste măsură pe doamna Juzeur. Fetele se înghesuiau, privind-o cu insistenţă pe Valérie; pentru ca, apoi, să ia nişte figuri nătânge, sub privirile scandalizate ale mamelor. Totuşi, Berthe, care în sfârşit dansa şi cu soţul ei, fu nevoită să-i spună un cuvânt şoptit; căci Auguste, informat de toată povestea, întoarse capul; şi, fără a pierde măsura, îl privi pe fratele său Théophile cu uimirea şi cu superioritatea omului căruia astfel de lucruri nu i se pot întâmpla. Urmă un galop final, societatea se destinse în căldura înăbuşitoare, în lumina roşiatică a lumânărilor ale căror flăcări tremurătoare făceau să sclipească sfeşnicele.

— Sunteţi în relaţii amicale cu ea? întrebă doamna Hédouin, întorcându-se la braţul lui Octave, căruia îl acceptase o invitaţie.

Tânărul avu impresia că simte o uşoară înfiorare în trupul

ei atât de drept şi de liniştit.

— Nicidecum, spuse el. M-au vârât ei în treaba asta, sunt foarte plictisit de toată întâmplarea… Nenorocitul, a înghiţit tot.

— E cât se poate de rău, declară doamna Hédouin cu vocea ei gravă.

Fără îndoială, Octave se înşelase. Când îşi desfăcu braţul, doamna Hédouin nu răsufla deloc agitat, avea ochii senini, pieptănătura corectă. Dar un scandal tulbură sfârşitul balului. Unchiului Bachelard, care se făcuse praf la bufet, îi veni o idee năstruşnică. Deodată fu văzut dansând în faţa lui Gueulin cu o totală indecenţă. Câteva şervete vârâte sub haina sa încheiată cu nasturi îi făceau un piept de doică; două portocale mari aşezate peste şervete, ieşind din revere, îşi arătau rotunzimea, de un roşu sângeriu ca pielea jupuită. De data aceasta, toată lumea protestă: poţi să te scalzi în bani, sunt însă limite pe care un om cuviincios nu trebuie să le depăşească niciodată, mai cu seamă în faţa celor tineri. Domnul Josserand, zdrobit de ruşine şi disperat, grăbi plecarea cumnatului său, Duveyrier manifesta cel mai profund dezgust.

La ora patru, mirii se întoarseră în strada Choiseul. Îi aduceau pe Théophile şi pe Valérie în trăsura lor. Pe când urcau la etajul doi, unde li se pregătise un apartament, îl întâlniră pe Octave, care, de asemenea, se ducea şi el la culcare. Din politeţe, tânărul vru să se dea la o parte, dar Berthe făcu aceeaşi mişcare, şi se ciocniră.

— Oh, iertaţi-mă, domnişoară! spuse el.

Cuvântul „domnişoară” îi amuză. Ea îl privi, şi Octave îşi aduse aminte de cea dintâi privire schimbată tot pe această scară, o privire veselă şi îndrăzneaţă, al cărei farmec binevoitor îl regăsea acum. Se înţeleseră poate, căci Berthe se înroşi, în timp ce el urcă singur spre camera lui, în liniştea încremenită a etajelor de sus.

Auguste, cu ochiul stâng închis, înnebunit de migrena pe care de dimineaţă o tot plimba, ajunsese dinainte în apartamentul unde sosea şi familia. Atunci, în clipa când o

părăsea pe Berthe, Valérie se lăsă în voia unei bruşte emoţii şi, strângând-o în braţe, mototolindu-i complet rochia aibă, o sărută şi-i şopti:

— Ah, draga mea, îţi doresc mai mult noroc decât am avut eu!

IX

Peste două zile, pe la ora şapte, când Octave sosea la familia Campardon ca să cineze, o găsi pe Rose singură, îmbrăcată într-un capot de mătase alb-gălbui, garnisit cu dantelă albă.

— Aşteptaţi pe cineva? întrebă el.

— O, nu, răspunse ea puţin stânjenită. Ne vom aşeza la masă, îndată ce va sosi Achille.

Arhitectul îşi întrerupea lucrul, nu ajungea niciodată la ora mesei, venea foarte aprins, tulburat, blestemând afacerile. Apoi, o ştergea în fiecare seară, epuiza pretextele, vorbind de întâlniri în cafenele, născocind reuniuni îndepărtate. Deseori, Octave îi ţinea de urât Rosei până la orele unsprezece, înţelegând că soţul îl păstra în pensiune ca să se ocupe de nevastă-sa; şi ea se plângea cu delicateţe, îşi spunea temerile: Dumnezeule, îi lăsa toată libertatea lui Achille, numai că era atât de neliniştită când el se întorcea acasă după miezul nopţii!

— Nu ţi se pare cam trist de la o vreme? întrebă ea cu o voce în mod tandru speriată.

Tânărul nu băgase de seamă.

— Îmi pare poate cam preocupat... Lucrările de la Saint-Roch îi dau multă bătaie de cap.

Ea clătină din cap, fără să insiste mai mult. Apoi se arătă foarte prietenoasă cu Octave, îl întrebă, ca de-obicei, cum îşi petrecuse ziua, cu o afecţiune de mamă sau de soră. După aproape nouă luni de când lua masa la ei, îl trata ca

pe un copil de-al casei.

În sfârşit, arhitectul apăru.

— Bună seara, pisicuţa mea, bună seara păpuşica mea, spuse el sărutând-o cu aerul drăgăstos al unui soţ bun. Încă un imbecil, care m-a reţinut un ceas întreg pe trotuar!

Octave se trăsese deoparte şi-i auzi schimbând câteva cuvinte în şoaptă.

— Vine şi ea?

— Nu, la ce bun? şi mai ales nu te frământa.

— Mi-ai jurat că are să vină.

— Ei bine, da, are să vină. Eşti mulţumită? Numai pentru tine am făcut-o.

Se aşezară la masă. Tot timpul se vorbi despre limba engleză, pe care mica Angéle începuse s-o înveţe de cincisprezece zile. Campardon susţinuse dintr-odată necesitatea cunoaşterii limbii engleze pentru o domnişoară; şi pentru că Lisa ieşea din serviciul unei actriţe reîntoarse de la Londra, la fiecare masă discutau despre denumirile felurilor de mâncare aduse de ea. În seara aceasta, după îndelungate şi inutile încercări de a pronunţa cuvântul *rumsteack,* trebui să ia îndărăt friptura, uitată pe foc de Victoire, şi tare ca talpa de cizmă.

Ajunseseră la desert, când sunetul clopoţelului o făcu pe doamna Campardon să tresară.

— E verişoara doamnei, se întoarse să spună Lisa cu tonul ofensat al unei slujnice pe care neglijaseră s-o pună la curent cu un secret de familie.

Şi, într-adevăr, intră Gasparine. Era îmbrăcată într-o rochie de lână neagră, foarte simplă, cu faţa uscăţivă şi cu aerul ei nefericit de vânzătoare de magazin. Rose, înfăşurată cu gingăşie în capotul de mătase alb-gălbuie, durdulie şi fragedă, se ridică atât de emoţionată, că i se iviră lacrimi la colţurile pleoapelor.

— Ah, draga mea, susură ea, eşti nespus de drăguţă... Uităm, tot, nu-i aşa?

O cuprinse în braţe şi o sărută zgomotos de două ori. Octave, din discreţie, vru să plece. Dar ceilalţi se supărară:

putea să rămână, făcea parte din familie. Atunci, el se desfăta privind scena. Campardon, foarte încurcat la început, întorcea ochii de la cele două femei, suflând greu, căutând o ţigară; pe când Lisa, care luă faţa de masă aproape smulgând-o, schimba priviri cu Angèle uluită.

— E verişoara ta, spuse în cele din urmă arhitectul către fiica-sa. Ne-ai auzit vorbind despre ea… Îmbrăţişeaz-o!

Fata o îmbrăţişă, cu mutra ei posacă, neliniştită de privirea de institutoare cu care Gasparine o măsură, după ce îi pusese unele întrebări în legătură cu vârsta şi cu educaţia ei. Apoi, când trecură în salon, fata preferă s-o urmeze pe Lisa, care închise cu violenţă uşa, spunând fără nicio teamă de a fi auzită:

— Ei bine, are să fie vesel aici!

În salon, Campardon, mereu agitat, începu să se apere.

— Pe cuvânt de onoare! ideea asta nu-mi aparţine… Rose este aceea care a vrut să se împace. În fiecare dimineaţă, iată, sunt acum peste opt zile, îmi tot repeta: „Du-te şi caut-o”… Şi-atunci, n-am avut încotro, am pornit să te caut.

Şi, ca şi cum ar fi simţit nevoia să-l convingă pe Octave, îl duse la fereastră.

— Ei? Femeile sunt femei… Pe mine toată treaba asta mă plictisea, pentru că mă tem de încurcături. Una la dreapta, alta la stânga, nu era posibilă o ciocnire… Dar am fost nevoit să cedez, Rose mă asigură că o să fim cu toţii mai mulţumiţi. În sfârşit, vom încerca. De acum încolo, stă în puterea lor să-mi orânduiască viaţa.

Între timp, Rose şi Gasparine se aşezaseră una lângă alta pe canapea. Vorbeau despre trecut, de zilele trăite la Plassans, la bunul moş Domergue. Pe atunci, Rose avea o culoare plumburie, membre slăbănoage de fetiţă bolnavă din pricina creşterii, pe când Gasparine, femeie la cincisprezece ani, era mare şi dorită, cu frumoşii ei ochi; şi se priveau astăzi, şi nu se mai recunoşteau, una atât de fragedă şi de grasă în castitatea ei silită, cealaltă uscată de viaţa plină de o nervoasă pasiune de care ardea. O clipă, Gasparine suferi din pricina tenului galben şi a rochiei sale

strâmte, uitându-se la Rose, învеşmântată în mătase şi înecându-şi sub dantele delicateţea gingaşă a gâtului alb. Dar ea îşi stăpâni fiorul geloziei, acceptă pe loc situaţia de rudă săracă, umilindu-se în faţa toaletelor şi a graţiilor verişoarei sale.

— Şi sănătatea? întrebă ea cu voce scăzută. Achille mi-a vorbit... Nu-ţi merge mai bine?

— Nu, nu, răspunse Rose melancolică. Vezi şi tu, mănânc, arăt foarte bine... Şi totuşi nu se vindecă, nu se va vindeca niciodată.

Şi cum izbucni în plâns, Gasparine o cuprinse la rându-i în braţe, o ţinu la pieptul ei turtit şi dogoritor, în timp ce Campardon alerga să le consoleze.

— De ce plângi? întrebă ea matern. Important e ca tu să nu suferi... Ce rost are, din moment ce ai mereu în jurul tău oameni care te iubesc?

Rose se linişti, chiar surâse printre lacrimi. Atunci, arhitectul, împins de emoţie, le cuprinse pe amândouă într-o unică îmbrăţişare, le sărută de mai multe ori, bolborosind:

— Da, da, o să ne iubim, o să ne iubim mult, sărmana mea-păpuşică... Ai să vezi cum se vor aranja toate, acuma, când suntem reuniţi.

Şi, întorcându-se către Octave:

— Ah, dragul meu, pe bună dreptate s-a spus: nimic nu e ca familia!

Sfârşitul serii a fost încântător. Campardon, care de obicei adormea când se ridica de la masă, dacă rămânea acasă, îşi regăsi veselia de artist, vechile farse şi faimoasele cântece de la Şcoala de arte frumoase. Când Gasparine plecă, pe la ora unsprezece, Rose ţinu s-o conducă, în ciuda dificultăţii pe care o avusese la mers în ziua aceea; şi, aplecată spre balustradă, în liniştea gravă a scării:

— Să vii cât mai des, strigă ea.

A doua zi, Octave, curios, încercă s-o tragă de limbă pe verişoară, la „Paradisul femeilor”, pe când primeau împreună un transport de lenjerie. Dar ea îi răspunse tăios,

o simţi duşmănoasă, supărată că-l avusese martor, în ajun. De altfel, nu-i plăcea de el, îi păstra, în raporturile lor inevitabile, un soi de ură. De multă vreme îi înţelegea jocul în preajma patroanei, şi asista la curtea lui insistentă, cu nişte priviri întunecate, cu o strângere dispreţuitoare din buze, care uneori îl tulburau. Când această diavoliţă de fată îşi întindea mâinile uscate între ei doi, îl încerca senzaţia clară şi neplăcută că n-o va avea niciodată pe doamna Hédouin.

Cu toate acestea, Octave îşi acordase şase luni. Patru dintre ele aproape se scurseseră, şi îl prindea îngrijorarea. În fiecare dimineaţă se întreba dacă nu trebuie să forţeze lucrurile, văzând neînsemnatul progres realizat în afecţiunea acestei femei, veşnic atât de insensibilă şi atât de blândă. În cele din urmă ea îi arătase, totuşi, o veritabilă stimă, câştigată de ideile lui largi, de visurile pentru nişte mari stabilimente de comerţ moderne, care ar desface mărfuri de milioane pe trotuarele Parisului. Adesea, când bărbatul său nu era acolo, şi când deschidea corespondenţa împreună cu tânărul, dimineaţa, ea îl reţinea, îl consulta, aprecia ca foarte bune părerile lui; şi un soi de intimitate comercială se stabilea între ei. Mâinile lor se întâlneau deasupra unor teancuri de facturi, îşi simţeau adierea răsuflării stând în faţa unor cifre, îşi uitau de sine dinaintea casei de bani, în urma unor reţete norocoase. El profita de aceste momente, tactica lui ajungând să fie aceea de a o atinge în natura ei de bună comerciantă şi de a o învinge, într-o zi de slăbiciune, într-un moment de mare emoţie pricinuită de cine ştie ce vânzare neaşteptată. Căuta, de asemenea, să dea o lovitură extraordinară, care i-ar fi împins-o în braţe. De altfel, când nu mai vorbeau despre afaceri, numaidecât ea îşi relua autoritatea calmă, dându-i politicos ordine, cum dădea băieţilor de prăvălie; şi conducea magazinul cu obişnuita-i răceală de femeie frumoasă, care purta cravată bărbătească pe gâtul ei de statuie antică, închingată în severitatea unui corsaj întotdeauna negru.

Cam în această perioadă, domnul Hédouin, căzând bolnav, se duse să facă o cură de apă de Vichy. Octave, sincer vorbind, se bucura. Degeaba era doamna Hédouin de marmură, se va înmuia în timpul văduviei. Dar el aşteptă zadarnic un fior, moleşeala unei dorinţe. Niciodată nu se arătase atât de activă, cu mintea atât de limpede şi ochiul atât de clarvăzător. Trează dis-de-dimineaţă, primea ea însăşi mărfurile în subsol, cu pana după ureche, activă ca un vânzător. Era văzută pretutindeni, jos şi sus, la raioanele de mătăsuri şi de albituri, veghind la expunere şi vânzare; şi umbla liniştită, fără să prindă un fir de praf în această îngrămădeală de baloturi care abia încăpeau în magazinul prea strâmt. Când o întâlnea în vreo trecere îngustă, între un perete de ţesături de lână şi un morman de prosoape, Octave se aşeza cu stângăcie, ca s-o păstreze o clipă pentru sine, la pieptul lui; dar ea trecea atât de ocupată, că abia îi simţea uşoara atingere a rochiei. Era foarte stânjenit, de altfel, de ochii domnişoarei Gasparine, căreia, în acele împrejurări, îi surprindea mereu privirea aspră pironită asupra lor.

La urma urmelor, tânărul nu dispera. Uneori se credea ajuns la ţintă şi se grăbea să-şi orânduiască viaţa pentru ziua de mâine, când va fi amantul patroanei. Ca să poată aştepta, o păstra pe Marie; numai că ea, dacă era comodă şi nu-l costa nimic, ar fi devenit poate stânjenitoare cu fidelitatea-i de câine bătut. De asemenea, reîntorcându-se la ea, în serile de plictiseală, el se şi gândea în ce fel avea s-o părăsească. S-o lase dintr-odată, i se părea un lucru lipsit de tact. Într-o dimineaţă de sărbătoare, când se duse s-o găsească în pat pe vecină, în timpul unui drum matinal al vecinului, îi veni în sfârşit ideea de a i-o reda pe Marie lui Jules, de a-i împinge pe unul în braţele celuilalt, atât de îndrăgostiţi, că el se va putea retrage, cu conştiinţa liniştită. Era de altfel o faptă bună, a cărei parte înduioşătoare l-ar fi scăpat de toate remuşcările. Cu toate acestea zăbovea, nu voia câtuşi de puţin să se trezească fără femeie.

În familia Campardon, o altă complicaţie îl preocupa pe

Octave. Simţea apropiindu-se clipa când va fi nevoit să ia masa în altă parte. De trei săptămâni, Gasparine se instala în casă, cu o autoritate crescândă. Ea revenise mai întâi în fiecare seară; apoi o văzuse în timpul mesei de prânz; şi, în ciuda muncii de la magazin, începea să se ocupe de toate, de educaţia Angèlei şi de cumpărăturile casei. Rose repeta fără încetare în faţa lui Campardon:

— Ah, dacă Gasparine ar locui la noi!

Dar de fiecare dată arhitectul striga, înroşindu-se, făcându-şi scrupule, chinuit de ruşine:

— Nu, nu, asta nu se poate… Şi-apoi, unde ai s-o culci?

Şi spunea că ar trebui să-i dea domnişoarei cabinetul lui drept cameră, iar el să-şi mute masa şi planurile în salon. Desigur, acest lucru nu l-ar fi deranjat nicidecum; se va hotărî poate într-o zi să facă mutarea aceasta, întrucât nu avea nevoie de, un salon, şi se simţea tot mai strâmtorat, din pricina lucrului care îi venea din toate părţile. Dar Gasparine putea foarte bine să stea la casa ei. Ce rost avea să se înghesuie?

— Când îţi e bine, îi repeta el lui Octave, greşeşti dacă vrei să-ţi fie şi mai bine.

Cam pe vremea aceea, fu nevoit să plece la Evreux pentru două zile. Lucrările la arhiepiscopie îl nelinişteau. Cedase în faţa unei dorinţe a monseniorului fără să fi avut creditul deschis, şi construcţia maşinii de gătit din noile bucătării şi a caloriferului amenința să se ridice la o cifră nespus de mare, ce i-ar fi fost imposibil s-o treacă la cheltuielile de întreţinere. Pe de altă parte, amvonul, pentru care i se acordaseră trei mii de franci, se urca la cel puţin zece mii. Dorea să ajungă la o înţelegere cu monseniorul, ca să-şi ia anumite măsuri de precauţie.

Rose îl aştepta abia duminică seara. El sosi în timpul mesei de prânz, şi intrarea lui inopinată îi ului. Gasparine se afla la masă, între Octave şi Angèle. Simulau că se simt la largul lor; dar domnea un aer misterios. Lisa tocmai închisese uşa salonului, la un semn disperat al stăpânei casei; în timp ce verişoara împinse cu piciorul, sub mobilă,

nişte capete de hârtie care zăceau pe jos. Când el spuse că se duce să se dezbrace, toţi îl opriră.

— Aşteaptă o clipă. Ia o ceaşcă de cafea, dacă ai mâncat la Evreux.

În sfârşit, pentru că el observă o anumită stânjeneală la Rose, aceasta se aruncă de gâtul lui.

— Dragul meu, nu trebuie să mă dojeneşti... Dacă nu te-ai fi întors decât diseară, ai fi găsit totul pus în ordine.

Tremurând, ea deschise uşile, îl conduse în salon şi în cabinet. Un pat de acaju, adus dimineaţa de un negustor de mobilă, ocupa locul mesei de desen, care fusese transportată în mijlocul camerei vecine; dar nimic nu era încă aranjat, mai multe cutii de carton dispăruseră sub veşmintele Gasparinei, Fecioara cu inima însângerată zăcea lângă perete, blocată de un lighean nou.

— Voiam să-ţi facem o surpriză, susură doamna Campardon, necăjită, ascunzându-şi obrazul în jiletca soţului.

El privea, din cale-afară de emoţionat. Nu spunea nimic, se ferea să întâlnească ochii lui Octave. Atunci, Gasparine întrebă cu vocea ei aspră:

— Dragul meu văr, te supără oare acest lucru?... Rose m-a tot pisat. Dar dacă socoţi că sunt de prisos, eu pot încă să plec.

— O, verişoară! strigă, în sfârşit, arhitectul. Tot ce face Rose, e bine făcut.

Şi, cum aceasta izbucnise în hohote de plâns la pieptul lui:

— Haide, păpuşica mea, spuse, eşti o prostuţă dacă plângi !... Sunt foarte mulţumit. Vrei s-o ai pe verişoara ta alături de tine, ei bine, ia-ţi verişoara în casă! Mie îmi convine orice... Nu mai plânge! Iată, te îmbrăţişez aşa cum te iubesc: foarte tare!

O acoperea cu mângâieri Atunci, Rose, care era gata să plângă pentru un cuvânt, deşi peste o clipă surâdea printre lacrimi, se linişti. Îl sărută, la rândul ei, pe barbă şi îi spuse cu blândeţe:

— Ai fost aspru. Îmbrăţişeaz-o şi pe ea.

Campardon o îmbrăţişă pe Gasparine. O chemară şi pe Angèle, care, din sufragerie, privea cu gura căscată şi cu ochii strălucitori; trebui şi ea s-o îmbrăţişeze. Octave se trăsese deoparte, găsind că în această casă deveniseră până la urmă prea drăgăstoşi. El observase cu mirare atitudinea respectuoasă, atenţia surâzătoare a Lisei faţă de Gasparine. O fată cu adevărat deşteaptă, această destrăbălată cu pleoape vinete!

Între timp, arhitectul rămăsese în cămaşă şi, fluierând, cântând, cuprins de o veselie ştrengărească, îşi folosi după-amiaza ca să aranjeze camera verişoarei. Aceasta îl ajuta, împingea mobilele împreună cu el, despacheta rufăria, scutura veşmintele; pe când Rose, stând jos, ca să nu obosească, le dădea sfaturi, să aşeze toaleta aici şi patul acolo, pentru confortul tuturor. Atunci, Octave îşi dădu seama că le stinghereşte vioiciunea; se simţea de prisos într-o căsnicie atât de unită, şi-i anunţă că în seara aceea va lua masa în oraş. Dealtminteri, se hotărâse a doua zi îi va mulţumi doamnei Campardon pentru deosebita ei ospitalitate, născocind un motiv oarecare.

Către ora cinci, pe când regreta că nu ştie unde şi dea de Trublot, îi veni ideea să ia masa la familia Pichon, ca să nu-şi petreacă seara de unul singur. Dar, intrând la ei, nimeri peste o jalnică scenă de familie. Cei doi Vuillaume erau acolo, revoltaţi, fremătători.

— E o faptă josnică, domnule! spunea mama, stând în picioare, cu braţul întins spre ginerele ei, care stătea zdrobit pe scaun. Îmi dăduseşi cuvântul dumitale de onoare.

— Şi tu, adăugă tatăl, împingând-o până la bufet pe fiică-sa care tremura toată, nu-l apăr, tu eşti la fel de vinovată… Vreţi să muriţi de foame?

Doamna Vuillaume îşi pusese şalul şi pălăria. Declară pe un ton solemn:

— Adio!… Nu încurajăm câtuşi de puţin desfrâul vostru prin prezenţa noastră. Atâta timp cât voi nu ţineţi deloc

seamă de dorinţele noastre, nu avem ce să mai facem aici... Adio!

Şi cum ginerele, din obişnuinţă, se ridică imediat, ca să-i însoţească:

— De prisos, vom găsi omnibusul şi fără dumneata... Treci înainte, domnule Vuillaume. Să-şi mănânce mâncarea şi să profite acuma, căci nu o vor avea întotdeauna!

Uluit, Octave trebui să se dea la o parte. După ce plecară bătrânii, îi privi pe Jules strivit pe scaunul său şi pe Marie, foarte palidă, lângă bufet. Tăceau amândoi.

— Ce s-a întâmplat? întrebă el.

Dar, fără a-i răspunde, tânăra femeie, cu vocea ei tânguitoare, îşi mustră soţul.

— Te prevenisem. Ar fi trebuit să aştepţi, ca să le strecori povestea încetul cu încetul. Nu era nicio grabă, nu se vede încă.

— Ce s-a întâmplat? repetă Octave.

Atunci ea, fără ca măcar să se întoarcă, spuse pe şleau, în emoţia ei:

— Sunt însărcinată.

— În definitiv, ăştia mă plictisesc! strigă Jules ridicându-se revoltat de pe scaun. Am crezut că e cinstit să-i previn imediat de acest necaz... Ori poate-şi închipuie că pe mine mă înveseleşte! În chestiunea asta eu sunt mult mai lovit decât ei. Cu atât mai mult cu cât, ei, drăcie! nici nu e din vina mea... Nu-i aşa, Marie? Zău, dacă ştiu cum s-a ajuns la asta!

— Da, e foarte adevărat, afirmă tânăra femeie.

Octave numără lunile. Era însărcinată de cinci luni, şi de la sfârşitul lui decembrie până la sfârşitul lui mai, tocmai ieşea la socoteală. Îl covârşi emoţia; apoi, îi conveni să se îndoiască; dar cum înduioşarea lui persista, simţi o intensă dorinţă de a face ceva drăguţ pentru Pichoni. Jules continua să bombăne: îl va primi totuşi pe acest copil; numai că ar fi trebuit să rămână unde se găsea. La rândul ei Marie, de obicei atât de blândă, se înfurie, ajungând să-i dea dreptate mamei sale care nu ierta niciodată nesupunerea. Şi

amândoi se luară la ceartă, aruncându-şi copilul în obraz, învinuindu-se unul pe celălalt că-l făcuse, până când Octave interveni cu o notă de veselie.

— Asta nu schimbă lucrurile, acuma, când s-a ajuns aici… Hai, nu trebuie să mâncaţi acasă; ar fi prea trist. Vă duc la restaurant, vreţi?

Tânăra femeie se înroşi. Masa la restaurant era bucuria ei. Totuşi vorbi de fiica sa, care întotdeauna o împiedica să se distreze. Dar se hotărî ca de data aceasta să meargă şi Lilitte. Şi petrecură o seară încântătoare. Octave îi dusese la „Boeuf à la mode", într-un separeu, pentru a se simţi mai în largul lor, spunea el. Acolo, îi copleşi cu mâncăruri, într-o risipă emoţionantă, fără a se gândi la nota de plată, bucuros că-i vede mâncând. Ba chiar, la desert, după ce o întinseseră pe Lilitte între cele două perne ale canapelei, ceru şampanie; uitară de toate, stând cu coatele pe masă, cu ochii umezi, tustrei cu inima împăcată, moleşiţi de căldura înăbuşitoare a încăperii, în sfârşit, la ora unsprezece se gândiră să plece; dar fiind prea înfierbântaţi, aerul rece al străzii îi ameţi. Atunci, pentru că fetiţa pica de somn şi nu voia cu niciun chip să meargă. Octave, vrând să ducă lucrurile până la capăt, ţinu cu tot dinadinsul să ia o trăsură, în ciuda faptului că se aflau atât de aproape de strada Choiseul. În birjă, avu scrupulul de a nu strânge genunchii Mariei între ai săi. Numai sus, în timp ce Jules o învelea pe Lilitte, depuse o sărutare pe fruntea tinerei femei, sărutarea de adio a unui tată care-şi lasă fiica în seama ginerelui. Apoi, văzându-i foarte îndrăgostiţi, se uită la ei cu o mutră cherchelită, îi culcă şi, ieşind pe uşă, le ură o noapte bună, cu multe vise frumoase.

„Pe legea mea, îşi zise el, vârându-se de unul singur în pat, treaba asta m-a costat cincizeci de franci, dar le-o datoram… Acum, nu mai am decât o singură dorinţă, aceea ca bărbatul său să şi-o ia fericit îndărăt pe micuţa lui nevastă."

Şi, înduioşat de inima lui bună, hotărî, înainte de a adormi, să încerce marea lovitură, mâine seară.

În fiecare luni, după amiază, Octave îi ajuta doamnei Hédouin să cerceteze comenzile săptămânii. Pentru asta, se retrăgeau amândoi în cabinetul din fund, o încăpere strâmtă, unde nu se aflau decât o casă de bani, un birou, două scaune şi o canapea. Dar în lunea aceea, familia Duveyrier tocmai o ducea pe doamna Hédouin la Opera Comică. De aceea, pe la ora trei, ea îl chemă pe tânăr. Cu tot soarele strălucitor, trebuiră să aprindă gazul, deoarece încăperea nu primea decât o lumină palidă printr-o curte interioară. Cum el puse zăvorul şi ea îl privi mirată:

— Ca să nu vină nimeni să ne deranjeze, murmură Octave.

Ea încuviinţă printr-o mişcare a capului şi se apucară de lucru. Noutăţile de vară mergeau admirabil, afacerile casei se extindeau întruna. Mai ales, în cursul acestei săptămâni, vânzarea ţesăturilor de lână mici se anunţa atât de bună, că ea lăsă să-i scape un suspin,

— Ah, dacă am avea loc!

— Da, spuse el, începând atacul, asta depinde de dumneavoastră... Am o idee, de câtăva vreme, despre care vreau să vă vorbesc.

Trebuia să se întreprindă ceva îndrăzneţ. Era vorba de cumpărarea casei vecine, de pe strada Neuve-Saint-Augustin, de îndepărtarea unui negustor de umbrele şi a unuia de jucării, apoi de a mări magazinele unde s-ar putea înfiinţa vaste raioane. Şi se înfierbântă, se arătă plin de dispreţ faţă de vechiul comerţ, în fundul unor dughene umede, negre, fără vitrine, evocă prin gesturi un comerţ nou, îngrămădind tot luxul femeii în palate de cristal, punând în mişcare milioanele la lumina zilei, strălucind seara ca o mare gală princiară.

— Veţi ucide comerţul cartierului Saint-Roch, spunea el. veţi atrage la dumneavoastră clientela mică. Astfel, casa de mătăsuri a domnului Vabre vă face astăzi necazuri; desfăşuraţi vitrinele dumneavoastră de-a lungul străzii, deschideţi un raion special, şi-l obligaţi să dea faliment până-n cinci ani... În sfârşit, se discută mereu de

deschiderea străzii Dix-Decembre, care trebuie să ducă de la noua Operă până la Bursă. Prietenul meu Campardon mi-a vorbit uneori... Asta poate să înzecească mişcarea afacerilor din cartier.

Doamna Hédouin, stând, cu cotul pe un registru, cu frumosul ei cap serios sprijinit în mână, îl asculta. Ea era născută la „Paradisul femeilor”, fondat de tatăl şi de unchiul său, iubea casa, voia să se extindă, să înghită casele vecine, să aibă o faţadă regală; şi acest vis îşi deschidea loc în mintea ei pătrunzătoare, în dorinţa ei sinceră, în delicata ei intuiţie feminină pe care o avea asupra noului Paris.

— Niciodată unchiul Deleuze n-o să se învoiască, murmură ea. Şi-apoi, soţul meu este prea suferind.

Atunci, văzând-o impresionată, Octave adoptă vocea lui seducătoare, o voce de actor, dulce şi cântătoare. O învălui în acelaşi timp în căldura ochilor lui de culoarea aurului vechi, pe care femeile îi găseau irezistibili. Dar becul de gaz ardea zadarnic aproape de ceafa ei, rămânea la fel de rece, căzu doar într-o reverie, ameţită de vorba inepuizabilă a tânărului. El ajunsese să studieze afacerea din punct de vedere al cifrelor, să facă de pe acuma un deviz aproximativ, cu aerul pasionat cu care un paj romantic şi-ar fi destăinuit o dragoste înăbuşită multă vreme. Când, pe neaşteptate, smulsă din reflecţiile ei, se trezi în braţele lui. O împingea pe canapea, crezând că în sfârşit cedează.

— Dumnezeule, pentru asta era! spuse ea cu un accent de tristeţe, descotorosindu-se de el ca de un copil supărător.

— Ei bine, da, vă iubesc, strigă el. Oh, nu mă respingeţi. Cu dumneavoastră voi săvârşi lucruri mari...

Şi continuă tot astfel până la sfârşitul tiradei care suna fals. Ea nu-l întrerupse, se apucase să răsfoiască registrul, stând în picioare. Apoi, când el tăcu:

— Ştiu toate astea, mi s-au mai spus... Dar vă credeam mai inteligent decât ceilalţi, domnule Octave. Şi asta într-adevăr mă supără, căci eu contasem pe dumneavoastră. În

sfârşit, toţi tinerii sunt lipsiţi de judecată... Într-o casă ca a noastră avem nevoie de multă ordine, şi dumneavoastră începeţi să vreţi lucruri care ne-ar da bătaie de cap de dimineaţa până seara. Aici, eu nu sunt femeie, am prea multă treabă... Hai, dumneavoastră, care sunteţi atât de bine organizat, cum de n-aţi înţeles că niciodată nu voi face asta, în primul rând pentru că este o prostie, în al doilea rând pentru că este nefolositor, şi pentru că, din fericire pentru mine, nu am nici cea mai mică dorinţă.

El ar fi preferat-o într-o dezlănţuire de revoltă, stârnită de mari sentimente. Vocea ei calmă, liniştea calculată de femeie practică, sigură de sine, îl zăpăciră. Se simţea ridicol.

— Fie-vă milă, doamnă, încă mai bolborosi el. Vedeţi cât sufăr.

— Nu, nu suferiţi deloc. În orice caz, vă veţi tămădui... A! bate cineva, aţi face mai bine să descuiaţi uşa.

Şi el fu nevoit să tragă zăvorul. Era domnişoara Gasparine, care voia să ştie dacă se aşteptau cămăşi cu dantelă aplicată. Zăvorul pus o surprinsese. Dar o cunoştea prea bine pe doamna Hédouin; şi, când o văzu atât de rece în faţa lui Octave atât de tulburat, ea schiţă un zâmbet subţire, batjocoritor, privindu-l pe acesta din urmă. Exasperat, el o acuza că-l făcuse să rateze lovitura.

— Doamnă, declară pe neaşteptate, după ce plecă vânzătoarea, astă-seară părăsesc casa dumneavoastră.

Doamna Hédouin rămase uimită. Îl privi lung.

— Pentru ce? Nu vă concediez... Oh, asta nu schimbă nimic, nu mi-e teamă.

Această frază îl scoase cu totul din minţi. Plecă imediat, nu voia să-şi mai îndure martiriul nicio clipă mai mult.

— Bine, domnule Mouret, reluă ea cu seninătate. Vă fac socoteala pe loc... Nu are importanţă, casa noastră are să vă regrete, căci eraţi un vânzător bun.

Pe stradă, Octave îşi dădu seama că se purtase ca un neghiob. Bătea ora patru, soarele vesel, primăvăratic, îngălbenea un întreg colţ al pieţii Gaillon. Şi, furios pe sine

însuşi, coborî la întâmplare pe strada Saint-Roch, analizând modul în care ar fi trebuit să procedeze. Mai întâi, de ce n-o ciupise el de şolduri pe această Gasparine? Fără doar şi poate că ea asta cerea; dar nu se dădea în vânt, ca domnul Campardon, după acest hal de uscăciune; apoi, poate că ar fi nimerit-o prost, căci ea îi făcea impresia uneia dintre acele femei bizare, de o virtute rigidă cu domnii de duminică, atunci când au un bărbat pentru toată săptămâna, care le sleiau puterile de luni pini sâmbătă. Pe urmă, ce idee copilărească, de a voi cu orice preţ să devină amantul patroanei! Nu putea oare să se ocupe de treburile lui băneşti în casă, fără a pretinde să găsească acolo, în acelaşi timp, şi pâinea şi patul? O clipă, ca învins, fu pe punctul de a se reîntoarce la „Paradisul femeilor”, şi să-şi mărturisească vina. Apoi, judecata doamnei Hédouin, atât de liniştit sublimă, redeşteptă vanitatea lui suferindă, şi coborî iar spre Saint-Roch. Cu atât mai rău! era un fapt împlinit. Se duse să vadă dacă domnul Campardon nu era în biserică, pentru a-l invita la cafenea, să bea un vin de Madera. Asta i-ar mal schimba gândurile. Intră prin vestibulul unde se deschidea o uşă a sacristiei, o alee neagră şi murdară de casă dubioasă.

— Îl căutaţi, probabil, pe domnul Campardon? întrebă un glas din apropiere, pe când el şovăia, cercetând naosul din priviri…

Era abatele Mauduit, care îl recunoscuse. Pentru că arhitectul lipsea, ţinu cu orice preţ să-i arate tânărului stadiul lucrărilor la Calvar, lucrări de care era îndrăgostit. Îl duse în spatele corului, îi arătă mai întâi capela Fecioarei, cu zidurile de marmură albă, şi cu altarul dominat de grupul Ieslei, un Isus între un sfânt Iosif şi o sfântă Fecioară în stil rococo; apoi, şi mai în spate, îl făcu să traverseze capela veşnicei Adoraţii, cu şapte lămpi de aur, cu candelabre de aur, cu altarul de aur strălucind în umbra roşcată a vitraliilor colorate în auriu. Dar acolo, în dreapta şi în stânga, nişte pereţi de scânduri închideau fundul absidei; şi în liniştea fremătătoare, deasupra umbrelor negre

îngenuncheate, bolborosind rugăciuni, răsunau lovituri de târnăcop, glasuri de zidari, o adevărată larmă de şantier.

— Intraţi, spuse abatele Mauduit suflecându-şi poalele sutanei. Am să vă explic.

De cealaltă parte a pereţilor de scânduri se produsese prăbuşirea unei părţi din zid, un colţ al bisericii fusese deschis către aerul din afară, alb de varul pulverizat şi umed de apa împrăştiată. În stânga, se vedea încă cel de al zecelea popas, Isus ţintuit pe cruce, şi în dreapta, cel de al doisprezecelea, sfintele femei în jurul lui Isus. Dar, din mijloc, grupul celui de al unsprezecelea popas, Isus pe cruce, fusese scos şi pus lângă un perete; acolo lucrau muncitorii,

— Iată, continuă preotul. Am avut ideea să luminez într-o zi din sus, prin cupolă, grupul central al Calvarului... Vă daţi seama ce efect se obţine?

— Da, da, murmură Octave, pe care plimbarea printre materialele de construcţie îl făcea să-şi uite gândurile. Când vorbea tare, abatele Mauduit părea un maşinist şef care indică plantarea unui mare decor.

— Bineînţeles, cea mai severă simplitate, nimic altceva decât ziduri de piatră, fără niciun fel de pictură, fără cel mai mic firişor de aur. Trebuie să ne aflăm într-o criptă, în ceva subteran şi profund trist... Dar efectul cel mare îl produce Christos pe cruce, avându-le pe Fecioară şi pe Magdalena la picioare. Îl ridic în vârful unei stânci, scot în evidenţă statuile albe pe un fond cenuşiu; şi atunci lumina mea din cupolă le dă o strălucire, aidoma unei raze invizibile, de o vie limpezime, făcându-le să înainteze, însufleţindu-le cu o viaţă supranaturală... O să vedeţi, o să vedeţi!

Şi se întoarse să strige către un muncitor:

— Ridică Fecioara, până la urmă ai să-i spargi coapsa.

Muncitorul chemă un tovarăş. Amândoi împinseră Fecioara de mijloc, apoi o traseră deoparte, ca pe o mare pată albă, înţepenită de o criză de nervi.

— Aveţi grijă! repetă preotul urmându-i printre grămezile de moloz; i s-a crăpat veşmântul. Aşteptaţi!

Le dădu o mână de ajutor, apucând-o pe Maria de spate, şi ieşi plin de ghips din această îmbrăţişare.

— Acum, reluă el vorba, întorcându-se lângă Octave, închipuiţi-vă că cele două ochiuri de fereastră ale naosului, acolo, în faţa noastră, ar fi deschise, şi duceţi-vă să vă aşezaţi în capela Fecioarei. Pe deasupra altarului, de-a curmezişul capelei veşnicei Adoraţii, în fund de tot, veţi zări Calvarul... Şi imaginaţi-vă efectul, aceste trei mari figuri, această dramă simplă şi nudă, în această. adâncitură a tabernacolului, dincolo de noaptea misterioasă a vitraliilor, a lămpilor şi a candelabrelor de aur... Ei? cred că va fi irezistibil!

Devenea elocvent, râdea de bucurie, foarte mândru de ideea lui.

— Până şi cei mai sceptici vor fi mişcaţi, spuse Octave ca să-i facă plăcere.

— Nu-i aşa? strigă el. Ard de nerăbdare să le văd pe toate la locurile lor.

Întorcându-se în naos, uitând de sine, el îşi păstră vocea înaltă, înfăţişarea de antreprenor; şi vorbi de Campardon cu cele mai mari elogii; un băiat care, în Evul Mediu, spunea el, ar fi avut un foarte remarcabil simţ religios. Îl scosese pe Octave prin mica uşă din fund, îl reţinu încă o clipă în curtea prezbiteriului, de unde se vedea absida bisericii înecată de nişte construcţii vecine. Acolo locuia el, la etajul doi al unei case mari, cu faţada ruginită, ocupată în întregime de clerul bisericii Saint-Roch. Un miros discret de preot, o linişte şuşotitoare de confesional se ridicau din vestibul, trecând dincolo de o Fecioară şi de ferestrele înalte, acoperite cu o draperie groasă.

— Astă-seară am să trec să-l văd pe domnul Campardon, spuse în încheiere abatele Mauduit. Rugaţi-l să mă aştepte... Vreau să-i vorbesc în tihnă despre o anumită îmbunătăţire.

Şi salută cu aerul lui monden. Octave se liniştise. Saint-Roch, cu bolţile ei răcoroase, îi destinsese nervii. Se uita curios la această intrare a bisericii printr-o casă particulară,

la această odaie a portarului unde, noaptea, trebuia să se deschidă uşa pentru bunul Dumnezeu, la tot acest colţ de mânăstire pierdut în neagra colcăială a cartierului. Pe trotuar, ridică încă o dată ochii; casa îşi desfăşura faţada goală, cu ferestre zăbrelite şi fără perdele; nişte bare de fier susţineau câteva lădiţe cu flori, pe ferestrele de la etajul patru; şi, jos, în pereţii groşi, se deschideau dughene strâmte din care preoţimea scotea câştig, un cârpaci, un ceasornicar, o brodeză, chiar şi un negustor de vin, loc de întâlnire al cioclilor în zilele de înmormântare. Octave, predispus de insuccesul său la viaţa de renunţări a acestei lumi, invidie existenţa tihnită pe care bătrânele slujnice ale preoţilor o duceau probabil acolo, în camerele încărcate de verbină şi de sângele voinicului.

Seara, la şase şi jumătate, pe când intra fără să sune la familia Campardon, dădu peste arhitect şi Gasparine, gata să se sărute, în anticameră. Gasparine, care sosea de la magazin, nici măcar nu apucase să închidă uşa. Amândoi rămaseră încremeniţi.

— Nevastă-mea tocmai se piaptănă, bâlbâi Campardon, ca să spună ceva. Du-te s-o vezi.

Octave, la fel de stânjenit ea şi ei, se grăbi să bată la uşa camerei Rosei, unde, ca rubedenie, intra în mod obişnuit. Hotărât lucra, nu putea să mai ia masa aici, acum, când îi surprindea pe după uşi.

— Intră! se auzi vocea Rosei. Dumneata eşti, Octave... Oh, totul e în regulă!

Şi totuşi ea nu-şi îmbrăcase capotul, era cu umerii şi cu braţele goale, de o frăgezime şi o albeaţă ca de lapte. Atentă în faţa oglinzii; îşi aranja cârlionţii părului ei blond. Zilnic, se ocupa ceasuri întregi cu cea mai mare atenţie de toaletă, într-o neîncetată preocupare de a-şi studia aluniţele, de a se împodobi, pentru ca apoi să se întindă pe un şezlong, într-un lux şi o frumuseţe de idol fără sex.

— Vă faceţi şi astă seară superbă, spuse Octave surâzând.

— O, Doamne, pentru că nu-mi rămâne decât această

distracţie, răspunse ea, Mă înveseleşte... Ştii, n-am fost niciodată gospodină; şi apoi, acuma, de când Gasparine este aici... Ei? buclele mă avantajează. Când mă îmbrac şi mă fac frumoasă, mă simt puţin consolată.

Cum cina nu era gata, el îi vorbi despre plecarea lui de la „Paradisul femeilor”, născocind o poveste, o nouă situaţie pândită de multă vreme; şi astfel îşi păstră un pretext pentru a-i explica hotărârea de a mânca în altă parte. Ea se miră că a putut să părăsească astfel o casă unde ar fi avut viitor. Dar rămase cu totul indiferentă, aproape nu-l asculta.

— Ia priveşte această roşeaţă, aici, după ureche... Să fie un coş?

El fu nevoit să-i cerceteze ceafa, pe care ea i-o întindea cu minunata ei linişte de femeie sfântă.

— Nu e nimic, spuse el. Probabil v-aţi descurcat prea violent părul.

Şi după ce o ajută să-şi îmbrace capotul, astă seară din satin albastru şi brodat cu argint, trecură în sufragerie. Încă de la supă începură să vorbească de plecarea lui Octave de la casa Hédouin. Campardon scoase o exclamaţie, în timp ce lui Gasparine îi apăru pe buze zâmbetul ei subţire; de altfel se simţeau foarte la largul lor, unul în faţa celuilalt. Până la urmă, tânărul fu chiar mişcat de atenţiile delicate cu care o copleşeau pe Rose. Campardon îi turna băutură, Gasparine îi alegea anume cea mai bună bucată de pe platou. Era mulţumită de pâine? pentru că ar vrea să schimbe brutarul. Dorea o pernă la spate? Şi Rose, tare mulţumită, îi ruga să nu se deranjeze într-atât. Mânca mult, trona între toţi, cu gâtul ei delicat de blondă frumoasă, în capotul ei de regină, avându-şi la dreapta bărbatul abia răsuflând, slăbit, şi la stânga verişoara, stafidită, negricioasă, cu umerii strâmţi sub rochia posomorâtă, cu carnea topită de pasiune.

La desert, Gasparine o dojeni făţiş pe Lisa pentru că îi răspunsese necuviincios doamnei în legătură cu o bucată de brânză rătăcită. Femeia de serviciu deveni foarte umilă. Gasparine luase frânele casei în mâini, şi supusese

slujnicele; cu un singur cuvânt o făcea să tremure până şi pe Victoire în faţa cratiţelor sale. De aceea, Rose îndreptă spre ea, recunoscătoare, o privire umedă; se vedea respectată de când venise verişoara, şi visul ei era s-o convingă şi pe Gasparine să părăsească „Paradisul femeilor”, pentru a-i da în grijă educaţia Angèlei.

— Vezi, susură ea cu voce alintătoare, e destulă treabă şi aici... Angèle, roag-o pe verişoara ta, spune-i cât de mult te-ar bucura.

Fata o rugă pe verişoara sa, în timp ce Lisa aproba din cap. Dar Campardon şi Gasparine rămaseră gravi: nu, nu, trebuia să aştepte, în viaţă nu cedezi niciodată aşa, fără ca mai întâi să te asiguri.

Acum, în salon, serile erau delicioase. Arhitectul nu mai ieşea nicăieri. Ce e drept, astă-seară trebuia să atârne în camera Gasparinei câteva gravuri sosite de la înrămat: Mignon năzuind spre cer, o vedere a fântânii din Vaucluse, şi încă altele. Şi era de o veselie zgomotoasă, cu barba lui blondă în vânt, cu obrajii roşii de mult ce mâncase, fericit şi satisfăcut în toate dorinţele sale. O chemă pe verişoară ca să-i lumineze, se auzi cum bătea cuiele, suit pe un scaun. În timp ce Octave, rămas singur cu doamna Campardon, îşi reluă povestea explicându-i că la sfârşitul lunii va fi nevoit să între altundeva în pensiune. Ea păru surprinsă, dar mintea îi era în altă parte, reveni imediat la bărbatul său şi la verişoară, pe care îi asculta cum râd.

— Ei, se distrează atârnând tablourile!... Ce vrei? Achille nu se mai deranjează, iată, sunt cincisprezece zile de când nu mă mai părăseşte seara; nici cafenele, nici reuniuni de afaceri, nici întâlniri, nimic; şi îţi aduci aminte cât de neliniştită eram când se întorcea după miezul nopţii!... Ah, astăzi trăiesc într-o linişte desăvârşită! Măcar îl păzesc.

— Fără îndoială, fără îndoială, murmură Octave.

Şi ea vorbi de economia realizată de pe urma noului aranjament. Totul mergea mai bine în căsnicie, se auzeau râsete de dimineaţa până seara.

— Când îl văd pe Achille mulţumit, reluă ea, mă simt şi

eu mulţumită.

Apoi, revenind la treburile tânărului:

— Prin urmare, spuse ea, ne părăseşti?... Rămâi totuşi, am fi cu toţii fericiţi.

El luă explicaţiile de la început. Rose înţelese, îşi plecă privirea: în adevăr, acest băiat devenea stânjenitor în expansiunea lor familială, şi ea însăşi se simţea întru câtva uşurată de plecarea lui, nemaiavând dealtminteri nevoie de el ca să-şi omoare serile. El trebui să-i jure că va veni deseori s-o vadă.

— Gata, Mignon năzuind spre cer! strigă vesel Campardon. Aşteaptă, verişoară, să te dau jos.

Se auzi cum o ia în braţe şi cum o depune undeva. Urmă o clipă de tăcere, apoi un mic hohot de râs. Dar arhitectul îşi şi făcu apariţia în salon; şi-i arătă nevestei sale obrazul înfierbântat.

— S-a isprăvit, micuţa mea... Sărută-ţi lupul, care a muncit cu spor.

Gasparine veni cu o broderie, se aşeză în apropierea lămpii. Campardon se apucase să decupeze, în glumă, de pe o etichetă o cruce de onoare aurită; şi se înroşi până în albul ochilor când Rose vru să-i prindă această cruce de hârtie cu un ac: păstra în secret faptul că cineva îi făgăduise decoraţia. De cealaltă parte a lămpii. Angèle, care învăţa o lecţie de istorie religioasă, ridica din când în când capul, strecurând priviri enigmatice de fată binecrescută, instruită să nu scoată o vorbă, şi căreia nu i se iau în seamă adevăratele gânduri. Era o seară plăcută, un colţ patriarhal de o mare simplitate.

Dar, la un moment dat, pudoarea arhitectului se revoltă. Observase că pe deasupra istoriei religioase fata citea *Gazette de France,* lăsată pe masă.

— Angèle, spuse el cu severitate, ce faci tu acolo?... Azi-dimineaţă, am încadrat articolul cu creion roşu. Ştii bine că nu ai voie să citeşti ce este încadrat.

— Tăticule, citeam alături, răspunse tânăra.

El tot îi luă ziarul, plângându-se în şoaptă lui Octave de

lipsa de moralitate a presei. În ziua aceea se descria o crimă oribilă. Dacă familiile nu puteau să mai îngăduie *Gazette de France,* atunci la ce ziar să te abonezi? Şi înălţă ochii spre cer, când Lisa îl anunţă pe abatele Mauduit.

— Vai! Într-adevăr! spuse Octave. Mă rugase să vă anunţ vizita sa.

Abatele intră surâzând. Cum arhitectul uitase să-şi scoată crucea de hârtie, se bâlbâi în faţa acestui surâs. Abatele era tocmai persoana al cărei nume îl ascundea şi care se ocupa de toată chestiunea.

— Aşa-s femeile, murmură Campardon. Sunt atât de necugetate!

— Nu, nu, păstraţi-o, răspunse abatele foarte prietenos. Stă bine unde stă, şi noi o vom schimba cu alta mai trainică.

Îndată după asta, îi ceru Rosei noutăţi în legătură cu sănătatea şi încuviinţă întru totul faptul că Gasparine se stabilise în preajma unei persoane din familia sa. În Paris domnişoarele singure sunt înconjurate de atâtea primejdii! Rostea aceste lucruri cu vorba lui mieroasă de preot cumsecade, care nu ignoră, totuşi, nimic. După aceea, vorbi de treburile sale, propuse o modificare foarte potrivită. Părea că venise pentru a binecuvânta fericita unire a familiei, salvând astfel o situaţie delicată, despre care se putea vorbi în cartier. Arhitectul Calvarului trebuia să fie respectat de toţi oamenii cinstiţi.

Totuşi, când intrase abatele Mauduit, Octave urase noapte bună familiei Campardon. Pe când străbătea anticamera, auzi, venind din sufrageria cufundată în întuneric, vocea Angèlei care evadase şi ea.

— Din pricina untului striga? întrebă fata.

— Bineînţeles, răspunse o altă voce, a Lisei. E rea ca o scorpie. Ai văzut bine, la masă, ce săpunea lă mi-a tras... Dar mie puţin îmi pasă! Trebuie să par supusă în faţa unei individe de teapa ei şi asta nu mă împiedică să fac haz în acelaşi timp!

Atunci, probabil că Angèle se aruncă de gâtul Lisei, căci

vocea ei se înăbuşi în gâtul slujnicei.

— Da, da… Şi-apoi, atâta rău! Eu pe tine te iubesc.

Octave urca să se culce, când nevoia de aer curat îl făcu să coboare. Era abia zece, se duse până la Palais-Royal. Acum se regăsea holtei: nicio femeie, şi Valérie, şi doamna Hédouin îi refuzaseră inima, şi el se grăbise să i-o redea lui Jules pe Marie, singura pe care o cucerise, fără ca măcar să facă ceva pentru asta. Încerca să râdă, dar îl copleşea tristeţea; îşi aduse aminte cu amărăciune de succesele de la Marsilia şi vedea un semn rău-prevestitor, o adevărată lovitură a norocului, în eşecul seducţiilor sale. Îl lua cu frig şi îngheţa când nu avea fuste în jurul lui. Până şi doamna Campardon îi lăsase să plece fără să lăcrimeze! Trebuia să-şi ia o straşnică revanşă. Oare Parisul nu-l primea?

Când puse piciorul pe trotuar, îl chemă o voce de femeie; şi o recunoscu pe Berthe, pe scara magazinului de mătăsuri, căruia un băiat îi trăgea obloanele.

— E adevărat, domnule Mouret, îl întrebă ea, aţi părăsit „Paradisul femeilor”?

El rămase surprins că faptul se şi ştia în cartier. Tânăra femeie îşi chemase bărbatul. Cum acesta tot voia să urce mâine, ca să stea de vorbă cu domnul Mouret, putea foarte bine să-i vorbească pe loc. Şi Auguste, morocănos, fără nicio introducere, îi făcu lui Octave oferta de a se angaja la ei. Luat pe neaşteptate, acesta din urmă ezită, era pe punctul să refuze, gândindu-se la mica importanţă a casei. Dar zări obrazul nostim al Berthei surâzându-i în semn de bună primire, cu uitătura ei veselă, pe care o mai întâlnise de două ori, în ziua sosirii sale şi în ziua nunţii ei.

— Ei bine, da! spuse el răspicat.

fondată în 1895
bpt
serie nouă

zola

pot-bouille

★★

X

Aşadar, Octave se apropiase de familia Duveyrier. Adesea, când se întorcea din oraş, doamna Duveyrier trecea prin magazinul fratelui ei, se oprea să vorbească o clipă cu Berthe; şi când îl zări pentru prima oară pe tânăr instalat în spatele unei tejghele, îl certă prieteneşte pentru că nu se ţinuse de cuvânt, amintindu-i de vechea lui făgăduială de a veni într-o seară să-i încerce vocea la pian. Tocmai voia să dea o a doua audiţie a *Binecuvântării pumnalelor,* într-una din primele sale sâmbete din iarna viitoare, dar cu încă doi tenori, ceva foarte complet.

— Dacă nu vă supără, îi spuse într-o zi Berthe lui Octave, puteţi să urcaţi după cină la cumnata mea. Vă aşteaptă.

În privinţa lui, ea păstra o comportare de patroană pur şi simplu politicoasă.

— Şi tocmai astă-seară, îi atrase el atenţia, voiam să fac puţin ordine prin rafturi.

— Nu vă neliniştiţi, reluă ea, sunt alţii aici pentru treaba aceasta… Vă las seara liberă.

Pe la ora nouă, Octave o găsi pe doamna Duveyrier aşteptându-l în marele ei salon alb şi auriu. Totul era pregătit, pianul deschis, lumânările aprinse. O lampă, aşezată pe o măsuţă rotundă, alături de instrument, lumina slab încăperea, din care jumătate rămânea în întuneric, Văzând-o singură pe tânăra femeie, ei se crezu, obligat s-o întrebe cum se simţea domnul Duveyrier. Ea răspunse că îi mergea cât se poate de bine; colegii îi ceruseră să

întocmească un raport asupra unei chestiuni foarte grave, şi tocmai ieşise pentru a culege informaţii asupra anumitor fapte.

— Ştiţi, e vorba de afacerea din strada Provence, spuse ea simplu.

— A, se ocupă de afacerea aceea! strigă Octave.

Era vorba de un scandal care pasiona Parisul, o prostituţie clandestină, cu copii de paisprezece ani furnizaţi unor înalte personaje. Clotilde adăugă:

— Da, îi dă multă bătaie de cap. De cincisprezece zile. toate serile îi sunt ocupate.

El o privi lung, ştiind de la Trublot că unchiul Bachelard îl invitase în acea zi pe Duveyrier la cină. şi că apoi trebuiau să-şi încheie seara la Clarisse. Dar ea era serioasă, vorbea mereu de bărbatul său cu toată gravitatea, istorisea cu sinceritate întâmplări ieşite din comun, explicându-i de ce nu putea fi găsit niciodată la domiciliul conjugal.

— Drace, o are pe conştiinţă, murmură el, stânjenit de privirea ei limpede.

Îi părea nemaipomenit de frumoasă, aşa cum era, singură în apartamentul gol. Părul roşcat dădea o anumită paloare chipului ei prelung, de o liniştită încăpăţânare de femeie izolată în îndatoririle sale; şi, înveşmântată în mătase cenuşie, cu bustul şi cu talia strânse în corsetul blindat de balene, îl tratã cu o amabilitate lipsită de căldură, ca despărţită de el printr-un triplu perete de metal.

— Ei bine, domnule, vreţi să începem? întrebă ea. Îmi iertaţi stăruinţa plictisitoare, nu-i aşa?... Nu vă jenaţi, cântaţi cu toată puterea, pentru că domnul Duveyrier nu este aici... L-aţi auzit, probabil, mândrindu-se că nu-i place muzica?

Punea atâta dispreţ în această frază, încât el crezu că trebuie să schiţeze un zâmbet. Era de altfel unicul atac ce-i scăpa uneori în faţa lumii împotriva soţului ei, exasperată de glumele acestuia din urmă în legătură cu pianul, ea, care era suficient de tare pentru a-şi ascunde ura şi repulsia fizică inspirate de el.

— Cum e posibil să nu iubeşti muzica? repetă Octave prefăcându-se extaziat, pentru a-i fi pe plac…

Aşadar, ea se aşeză. O culegere de arii vechi era deschisă pe pupitru. Alesese o bucată din *Zémire şi Azor* de Grétry. Cum tânărul ştia cel mult să citească notele, ea îl ajută mai întâi să le descifreze cu voce scăzută. Apoi cântă preludiul, şi Octave începu.

Dragostea te face
Omenos şi blând…

— Perfect! strigă ea încântată; un tenor, nu-i nicio îndoială, un tenor!… Continuaţi, domnule.

Octave, magulit la culme, cântă celelalte două versuri.

Ia-tă-ne-mpreună
Tainic fremătând.

Clotilde radia. Se împlineau trei ani de când căuta un tenor! Şi-i povesti decepţiile ei, domnul Trublot, de exemplu; căci – era un fapt ale cărui cauze trebuiau cercetate – dacă nu se mai găseau tenori printre tinerii din societate: fără îndoială, de vină era tutunul,

— Acum, atenţie! reluă ea; îi vom da expresie… Atacaţi cu sinceritate.

Faţa ei rece căpătă un aer melancolic, ochii i se îndreptară spre el cu o expresie languroasă. Crezând că ea se înfierbânta, se însufleţi şi el, i se părea fermecătoare. Niciun zgomot nu venea din încăperile vecine, umbrele confuze ale marelui salon păreau că îi învăluie într-o calmă voluptate; şi, aplecat în spatele ei, atingându-i cocul cu pieptul, ca să vadă mai bine notele, suspină într-o înfiorare cele două versuri:

Iată-ne-mpreună
Tainic fremătând.

Dar, odată termină fraza melodică, expresia ei pasionată căzu ca o mască. Dedesubt se găsea obişnuita răceală. El se trase îndărăt, neliniştit, nevoind să reînceapă aventura cu doamna Hédouin.

— Mergeţi foarte bine, spuse ea. Accentuaţi doar mai mult măsura… Iată, cam aşa:

Şi cânta ea. Însăşi, repeta a douăzecea oară: *„Tainic fremătând”*, separând notele cu o rigoare de femeie impecabilă, a cărei pasiune muzicală se confunda aproape cu cea pentru tehnică. Vocea ei urca încetul cu încetul, umplând încăperea cu strigăte ascuţite, când auziră amândoi deodată, în spatele lor, pe cineva strigând:

— Doamnă, doamnă!

Ea tresări şi, recunoscând-o pe Clémence, femeia de serviciu, întrebă:

— Ei? Ce-i?

— Doamnă, tatăl dumneavoastră a căzut cu nasul în scriptele sale şi nu mai mişcă… Ne e teamă.

Fără să înţeleagă prea bine, uluită, ea părăsi pianul, o urmă pe Clémence. Octave, neîndrăznind s-o însoţească, rămase să bată măsura cu piciorul în mijlocul salonului. Totuşi, după câteva minute de ezitare şi de stânjeneală, auzind paşi grăbiţi, glasuri tulburate, se hotărî, străbătu o încăpere întunecată, şi ajunse în camera domnului Vabre. Toţi servitorii alergaseră acolo, Julie în şorţul de bucătărie, Clémence şi Hippolyte cu mintea încă stăpânită de partida de domino pe care tocmai o întrerupseseră; şi, stând în picioare, buimaci, îl înconjurau pe bătrân, în timp ce Clotilda aplecată la urechea lui, îl striga, îl implora să spună un cuvânt, un singur cuvânt. Dar el, cu nasul în fişele sale, nu făcea nicio mişcare. Căzuse cu fruntea peste călimară. O împroşcătură de cerneală îi acoperea ochiul stâng, i se scurgea în mici picături până pe buze.

— Are un atac, spuse Octave. Nu poate fi lăsat aici. Trebuie întins pe pat.

Dar doamna Duveyrier îşi pierduse capul. Emoţia urca încetul cu încetul în vinele ei domoale. Repeta:

— Credeţi, credeţi că... O, Dumnezeule! o, sărmanul meu tată!

Hippolyte nu se grăbea câtuşi de puţin, pradă unei nelinişti, unei sile vizibile de a-l atinge pe bătrân, de a-l lua poate în braţe. Octave fu nevoit să strige la el ca să-l ajute. Şi amândoi îl culcară în pat.

— Acum adu apă călduţă! ceru tânărul, adresându-se Juliei. Spală-l pe faţă!

Atunci, pe Clotilde o cuprinse revolta împotriva bărbatului său. De ce trebuia să tot plece de acasă? Ce s-ar întâmpla cu ea însăşi, dacă ar suferi un accident? Parcă o făcea dinadins, să nu se afle niciodată acasă când aveai nevoie de el; şi Dumnezeu era martor că rareori era nevoie de el! Octave o întrerupse, sfătuind-o să trimită pe cineva după doctorul Juillerat. Nimeni nu se gândea la asta. Hippolyte plecă numaidecât, bucuros să ia aer.

— Să mă lase singură! urmă Clotilde. Eu nu mă pricep, sunt pesemne atâtea lucruri de pus la punct... O, sărmanul meu tată!

— Vreţi să înştiinţez familia? se oferi Octave. Aş putea să-i chem pe cei doi fraţi ai dumneavoastră... Ar fi prudent.

Ea nu răspunse. Două lacrimi mari îi umpleau ochii, în timp ce Julie şi Clémence se chinuiau să-l dezbrace pe bătrân. Apoi, îl opri pe Octave: fratele său Auguste nu era acasă, avea o întâlnire astă-seară; cât despre Théophile, ar face bine să nu se arabe, căci singură vederea lui l-ar da gata pe tatăl lor. Şi povesti că bătrânul se înfăţişase vizavi, la copiii lui, pentru a le cere chiriile întârziate; dar aceştia îl primiseră cu brutalitate, îndeosebi Valérie, refuzând să plătească, pretinzându-i suma făgăduită la căsătoria lor; şi atacul era, fără nicio îndoială, urmarea acelei scene, căci bătrânul se întorsese într-o stare vrednică de milă.

— Doamnă, îi atrase atenţia Clémence, o parte a corpului îi e rece ca gheaţa.

Furia doamnei Duveyrier se îndoi. Nu mai rosti niciun cuvânt, de teamă să nu spună prea multe în faţa slujnicelor. Bărbatul său îşi bătea pur şi simplu joc de

interesele lor! Măcar să fi cunoscut ea legile! Şi nu putea să stea locului, se tot ducea până lângă pat. Octave, sustras de vederea fişelor, privea ordinea formidabilă cu care acopereau masa: într-o cutie mare de stejar erau rânduri-rânduri de cartonaşe clasate cu minuţiozitate, o viaţă întreagă de muncă imbecilă. În clipa când el citea pe unul dintre acele cartonaşe: „Isidore Charbotel: Salonul din 1857, *Atalanta;* Salonul din 1859, *Leul lui Androcles;* Salonul din 1861, portretul domnului P***”, Clotilde se înfipse în faţa lui şi-i spuse cu voce scăzută, dar fermă:

— Duceţi-vă şi căutaţi-l.

Şi, cum el nu se dumirea, ea, cu o ridicare din umeri, păru să facă uitată povestea despre raportul asupra chestiunii din strada Provence, unul dintre veşnicele pretexte născocite de ea pentru lume. În agitaţia ei, renunţa la tot.

— Ştiţi dumneavoastră, strada Cerisaie… Toţi prietenii noştri o ştiu.

El vru să protesteze.

— Vă jur, doamnă…

— Nu-i mai luaţi apărarea! reluă ea. Sunt foarte mulţumită, poate să rămână acolo… Ah, Dumnezeule, dacă n-ar fi fost vorba de sărmanul meu tată!

Octave se înclină. Julie tocmai se apucase să spele ochiul domnului Vabre, cu colţul unui prosop; dar cerneala se uscase, împroşcătura rămânea în pielea însemnată de pete vinete. Doamna Duveyrier o povăţui să nu-l frece prea tare; pe urmă se întoarse către tânăr, care se şi afla lângă uşă.

— Să nu spuneţi nimic la nimeni, îi şopti ea. N-are rost să întoarceţi casa cu susul în jos… Luaţi o trăsură, bateţi acolo, aduceţi-l oricum.

După ce îl văzu plecând, ea căzu pe un scaun, la căpătâiul bolnavului. Acesta nu-şi recăpătase cunoştinţa, singură respiraţia lui, o răsuflare lungă şi anevoioasă, tulbura liniştea posomorâtă a camerei. Şi atunci, cum doctorul nu mai sosea, văzându-se singură cu cele două servitoare care priveau înspăimântate, ea izbucni în hohote

de plâns cu sughiţuri, într-o criză de adâncă durere.

Duveyrier fusese invitat de unchiul Bachelard la cafeneaua englezească, fără să se ştie de ce, poate pentru plăcerea de a trata un consilier de Curte şi pentru a-i arăta cum se pricep să cheltuiască banii cei din comerţ, îi adusese, în plus, pe Trublot şi pe Gueulin, erau patru bărbaţi şi nicio femeie, căci femeile nu ştiu să mănânce: ele habar nu au ce sunt trufele, îngreunează digestia. De altfel, unchiul era cunoscut pe toată linia bulevardelor pentru cinele lui fastuoase, când vreun client venea la el din fundul Indiei sau al Braziliei, cine de trei sute de franci de persoană, în care el susţinea cu nobleţe onoarea comisionarilor francezi. Îl apuca furia cheltuielii, cerea tot ce era mai scump, curiozităţi gastronomice, adeseori de nemâncat, cegă de Volga, anghile de Tibru, potârnichi albe de Scoţia, dropii de Suedia, labe de urs din Pădurea Neagră, cocoaşe de bizon din America, napi de Teltow, dovlecei din Grecia; şi trufandale nemaipomenite, piersici în decembrie şi pui de potârniche în iulie, apoi un lux de flori, de argintărie, de cristale, un serviciu care întorcea restaurantul pe dos; ca să nu mai vorbim de vinuri, pentru care punea să se răscolească pivniţa, cerând podgorii necunoscute, nepărându-i-se nimic destul de vechi, destul de rar, râvnind sticle unice cu doi ludovici paharul.

În seara aceea, nimerindu-se să fie în toiul verii, anotimp al deplinei abundenţe, îi veni destul de greu să umfle nota de plată. Meniul, comandat din ajun, era totuşi demn de luat în seamă: o supă pasată de sparanghel, apoi nişte mici plăcinte cu carne à la Pompadour; două gustări picante, un păstrăv pregătit ca la Geneva şi un fileu de vacă à la Chateaubriand; două antreuri, granguri à la Lucullus şi o salată de raci; în sfârşit, ca friptură, o spată de căprioară, şi, ca legume, cantităţi respectabile de anghinare în coşuleţe, urmate de un sufleu de ciocolată şi de-o siciliana de fructe. Era un meniu simplu şi grandios, îmbogăţit cu un sortiment de vinuri cu adevărat regale: Madera vechi la supă, Château-filhot 58 la aperitiv, Johannisberg şi Pichon-

Longueville la gustările picante, Château-Lafite 48 la antreuri, Sparling-Moselle la friptură, Roederer frapat la desert. Îi păru nespus de rău după o sticlă de Johannisberg, vechi de o sută cinci ani, vândută cu zece ludovici unui turc, cu trei zile mai înainte.

— Hai, beţi, domnule! îi spunea el întruna lui Duveyrier; când vinurile sunt de soi, nu îmbată... Cum şi mâncarea, nu face niciodată rău, dacă e delicată.

Cu toate acestea, el îşi controla purtarea. În ziua aceea, îşi dădea aere de om cumsecade, îşi pusese un boboc de trandafir la butonieră, era pieptănat şi bărbierit, se ferea să spargă vesela, după cum îi stătea în obicei. Trublot şi Gueulin mâncau din toate. Teoria unchiului părea adevărată, căci însuşi Duveyrier, deşi suferea de stomac, băuse pe săturate şi mai ceruse din salata de raci, fără să aibă vreun necaz, şi numai petele roşii de pe faţa lui se colorară în nuanţa unui sânge violaceu.

La ora nouă, masa era încă în toi. Candelabrele, ale căror flăcări tremurau din pricina ferestruicii lor deschise, luminau piesele de argint şi cristalele; şi, în neorânduiala tacâmurilor, se veştejeau superbele flori din patru coşuleţe împletite. În afara celor doi şefi de sală, fiecare conviv avea în spatele lui câte un valet, însărcinat în mod deosebit să vegheze asupra pâinii, a vinului, să schimbe farfuriile. Era cald, în ciuda aerului rece al bulevardului. Se simţea o abundenţă în mirodeniile fumegătoare de pe talere şi în mireasma vanilată a marilor podgorii.

Iar când li se aduseră cafelele, cu lichioruri şi ţigări de foi, şi când toţi chelnerii se îndepărtară, unchiul Bachelard se revărsă dintr-odată pe scaun, lăsând să-i scape un suspin de mulţumire.

— Ah, declară el, ce bine e!

Trublot şi Gueulin se revărsaseră la fel, cu braţele larg deschise.

— Sunt plin! spuse unul.

— Până-n gât! adăugă celălalt.

Duveyrier, abia trăgându-şi răsuflarea, dădu din cap şi

murmură:

— Oh, racii!

Toţi patru se priviră rânjind. Aveau pielea întinsă, digestia înceată şi egoistă a patru burghezi care tocmai se ghiftuiseră, departe de plictiselile familiei. Cina costa foarte scump, nimeni nu mâncase cu ei, nicio fată nu era de faţă, ca să profite de înduioşarea lor; şi îşi deschideau nasturii la haine, se sprijineau cu pântecele de masă. Cu ochii întredeschişi, cufundându-se fiecare în plăcerea lui solitară, la început se feriră până să şi vorbească. Pe urmă, liberi, felicitându-se că nu au avut femei la cină, îşi puseră coatele pe faţa de masă, apropiindu-şi feţele aprinse şi nevorbind decât despre femei, la nesfârşit:

— Eu sunt dezamăgit, declară unchiul Bachelard. Virtutea este încă tot ce poate fi mai bun.

Duveyrier îl aprobă cu un semn din cap.

— De aceea am zis eu adio plăcerilor... Ah! m-am vânturat, mărturisesc. Iată, în strada Godot-de-Mauroy, le cunosc pe toate! Individe blonde, brunete, roşcate, şi care uneori, dar nu des, sunt foarte bine făcute... Pe urmă, există locurile acelea sordide, vreau să spun casele mobilate, în Montmartre, fundăturile de străduţe întunecate din cartierul meu, unde le poţi întâlni uluitoare, grozav de urâte, cu nişte maşinării nemaipomenite...

— Oh, fetiţele! îl întrerupse Trublot cu aerul lui de superioritate; ce moşi pe groşi! Nu sunt eu omul care se vâră aici!... Niciodată nu primeşti îndeajuns de la ele, pentru banii daţi.

Această conversaţie primejdioasă îl gâdila nespus de plăcut pe Duveyrier. Bea lichior de chimen cu mici înghiţituri, şi chipul lui ţeapăn de magistrat era smucit încolo şi încoace de scurte înfiorări senzuale.

— Eu, spuse el, nu pot admite viciul. Mă revoltă... Ca să iubeşti o femeie, nu-i aşa? trebuie s-o stimezi. Mi-ar fi imposibil să mă apropii de vreuna dintre aceste nenorocite, în afară de cazul, bineînţeles, că-şi mărturiseşte pocăinţa, că a rupt-o pentru totdeauna cu viaţa destrăbălată şi a

pornit pe o cale cinstită. Iubirea n-ar şti să aibă o mai nobilă misiune... În sfârşit, o amantă cinstită, cred că mă înţelegeţi. Atunci, nu zic nu, sunt dezarmat.

— Eu am avut şi amante cinstite strigă Bachelard. Astea sunt şi mai plictisitoare decât celelalte; şi îngălate de n-au pereche! Nişte dezmăţate care, în lipsa ta, trag câte un chef, să te bage în boale. De pildă, ultima mea amantă era o micuţă doamnă foarte bine, pe care-o întâlnisem la uşa unei biserici. I-am închiriat, la Ternes, un magazin de mode, a fost o întreagă istorie până, am instalat-o; altminteri, nu avea nicio clientă. Ei bine, domnule, credeţi-mă sau nu, dacă vreţi, dar ea se culca cu toată strada.

Gueulin rânjea, cu părul lui roşcat mai zbârlit ca de obicei, cu fruntea brobonată de sudoare sub această învăpăiere. Murmură sugându-şi ţigara:

— Şi cealaltă, trupeşa din Passy, cea cu magazinul cu bomboane... Şi cealaltă, din camera de jos, cu trusourile pentru orfane... Şi cealaltă, văduva căpitanului – adu-ţi aminte! – care-ţi arăta pântecele însemnat cu o tăietură de sabie... Cu toate, unchiule, ai păţit-o! Acum, nu-i aşa? pot să-ţi spun drept. Ei bine, a trebuit să mă ţin tare, într-o seară, în faţa celei cu tăietura de sabie! Ea ar fi vrut, dar n-am fost eu atât de prost! Niciodată nu ştii unde ajungi, cu astfel de femei!

Bachelard păru jignit. Dar îşi reveni, se ciupi de pleoapele groase şi clipitoare.

— Micuţule, poţi să le iei pe toate, eu am mai mult decât atât.

Şi nu vru să dea nicio explicaţie, fericit că stârnise curiozitatea celorlalţi. Cu toate acestea, ardea să fie indiscret, să facă în aşa fel încât să-şi dea comoara în vileag.

— O fecioară, spuse el în cele din urmă, dar una adevărată, pe cuvânt de onoare!

— Imposibil! strigă Trublot. Nu se mai nasc.

— De familie bună? întrebă Duveyrier.

— Tot ce există mai bun, în privinţa familiei, afirmă

unchiul. Închipuiţi-vă ceva stupid de cast. O întâmplare. Am avut-o aşa. Ea nici măcar nu-şi dă seama, cu siguranţă.

Gueulin îl asculta uimit; apoi, făcând un gest de neîncredere, murmură:

— Ah, da, ştiu!

— Cum, ştii! strigă Bachelard aprins de mânie. Micuţule, nu ştii nimic; nimeni nu ştie nimic... Fata asta e pentru Bibi. Nu e de văzut, nu e de atins... Jos labele!

Şi, întorcându-se către Duveyrier, spuse:

— Mă puteţi înţelege, domnule, dumneavoastră care aveţi inimă. Când mă duc la ea, vedeţi dumneavoastră, cel mai mult mă înduioşează faptul că devin iarăşi tânăr. În sfârşit, am un colţişor plăcut, unde mă odihnesc după toate aceste târfe. Şi, dacă vreţi să ştiţi, e politicoasă, e fragedă, are o piele ca petala, şi nişte umeri, şi nişte coapse, deloc uscate, domnule, ci rotunde şi tari ca piersicile!

Petele roşii ale consilierului se împurpurau din pricina valului de sânge care-i inunda faţa. Trublot şi Gueulin îl priveau lung pe unchiul Bachelard; şi-i cuprindea o dorinţă nebună de a-l pălmui, văzându-l cu dantura lui falsă, cu dinţii nefiresc de albi, pe lângă care i se scurgeau firişoare de salivă la amândouă colţurile gurii. Cum, acest hodorog de unchi, această lepădătură a chefurilor destrăbălate din Paris, al cărui mare nas în flăcări se mai ţinea încă, el singur, – între cărnurile căzute ale obrajilor, avea pe undeva, într-o cameră, o făptură neprihănită, un boboc de fată, pe care o întina cu vechile lui vicii, îmburghezite în cumsecădenia lui de bătrân beţiv ramolit!

Între timp, el se înduioşă, reluă vorba, lingând cu vârful limbii buza paharului:

— La urma urmei, singurul meu vis este s-o fac fericită. Dar iată, pântecele îmi creşte, sunt un tătic pentru ea... Pe cuvântul meu de onoare, dacă găsesc un băiat cuminte, i-o dau lui, oh, în căsătorie, nu altfel!

— Veţi face doi fericiţi, bolborosi Duveyrier emoţionat.

În salonul strâmt, aerul începea să fie înăbuşitor. Un pahar cu lichior se vărsase şi năclăise faţa de masă,

înnegrită de scrumul ţigărilor. Simţeau cu toţii nevoia să iasă la aer curat.

— Vreţi s-o vedeţi? întrebă deodată unchiul ridicându-se.

Ceilalţi se consultară din priviri. Dumnezeule, da, voiau foarte mult, dacă asta putea să-i facă lui plăcere; şi, în indiferenţa lor prefăcută, se simţea o satisfacţie lacomă, la gândul că se vor duce să-şi încheie desertul, acolo, la micuţa bătrânului. Duveyrier îşi aminti însă că de fapt Clarisse îi aştepta. Dar Bachelard, palid şi agitat după ce făcuse propunerea, se jură că nici măcar nu se vor aşeza pe scaune; domnii o vor vedea, apoi vor pleca numaidecât, numaidecât! Coborâră şi aşteptară câteva minute pe bulevard, până ce unchiul plăti. Când apăru şi el, Gueulin se făcu că nu ştie unde locuia persoana.

— La drum, unchiule! În ce parte?

Bachelard redevenea grav, torturat de dorinţa lui vanitoasă de a o arăta pe Fifi, precum şi de spaima că-i va fi răpită. O clipă, el se uită spre stânga, se uită spre dreapta, cu o figură neliniştită. În sfârşit, spuse fără înconjur:

— Ei bine, nu, nu vreau!

Şi se încăpăţână, se supără de glumele lui Trublot, negăsind de cuviinţă nici măcar să explice cât de cât pentru ce îşi schimbase hotărârea. Trebuiră să pornească spre Clarisse. Pentru că seara era splendidă, hotărâră, să meargă pe jos, în ideea higienică de a-şi grăbi digestia. Şi coborâră pe strada Richelieu, destul de siguri pe picioarele lor, dar atât de plini, că trotuarele li se păreau prea strâmte.

Gueulin şi Trublot mergeau în faţă. În spatele lor veneau Bachelard şi Duveyrier, cufundaţi în destăinuiri frăţeşti. Primul îi jura celui de al doilea că de el nu se îndoia câtuşi de puţin: lui i-ar fi arătat-o, pentru că îl ştia un om delicat; dar, nu-i aşa? era totuşi imprudent să ceri prea mult tinereţii. Şi celălalt îl aproba, destăinuindu-i în egală măsură vechile lui temeri în legătură cu Clarisse; la început o ţinuse departe de prieteni; pe urmă, se complăcuse să-i

primească, să-şi facă acolo un interior agreabil, după ce ea îi dăduse dovezi extraordinare de fidelitate. Oh, era o femeie cu judecată, incapabilă de o rătăcire, cu multă inimă şi cu idei nespus de sănătoase! Desigur, i se puteau reproşa unele mici lucruri în trecut, pentru că nu fusese bine călăuzită; dar, de când îl iubea pe el, se reîntorsese la cinste. Şi, pe toată lungimea străzii Rivoli, consilierului nu-i secă vorba: în timp ce unchiul, supărat că nu mai avea loc să strecoare şi el un cuvânt despre micuţă lui, abia se stăpânea să nu-i spună că buna lui Clarisse se culca cu toată lumea.

— Da, da, fără îndoială, bodogănea el. Dar vă rog să fiii convins, dragă domnule, că virtutea este încă tot ce poate fi mai bun.

În strada Cerisaie, casa dormea în singurătatea şi în tăcerea trotuarelor. Duveyrier rămase surprins că nu se vedea lumină la ferestrele de la etajul al treilea. Cu aerul lui serios, Trublot spuse că, nici vorbă, Clarisse se culcase, în loc să-i aştepte; sau, adăugă Gueulin, poate că face o partidă de cărţi, la bucătărie, cu fata în casă. Bătură. Gazul de pe scară ardea cu flacăra dreaptă şi nemişcată a unei lămpi de capelă. Niciun zgomot, nicio răsuflare. Dar, pe când cei patru bărbaţi treceau prin faţa gheretei portarului, acesta ieşi cu vioiciune.

— Domnule, domnule, cheia!

Duveyrier se opri ca împlântat pe prima treaptă.

— Doamna nu este aici? întrebă el.

— Nu, domnule... Şi, aşteptaţi, trebuie să luaţi o lumânare.

După ce-i înmână un sfeşnic cu toartă, portarul dădu la iveală, sub respectul exagerat al obrazului său alb ca varul, un rânjet de ticăloasă şi crudă batjocură. Nici tinerii, nici unchiul, nu scoseseră un cuvânt. Într-o deplină tăcere, cu spinarea rotunjită, ei urcară scara unul după altul, ducând în lungul etajelor sumbre zgomotul fără sfârşit al paşilor lor. Mergând înaintea lor şi încercând să priceapă, Duveyrier ridica picioarele într-o mişcare mecanică de somnambul; şi

lumânarea, pe care o ţinea în mâna lui tremurătoare, desfăşura pe zid straniul urcuş al celor patru umbre, asemenea unei procesiuni de marionete stricate.

La etajul trei, se simţi cuprins de o mare slăbiciune, îi fu imposibil să găsească gaura broaştei. Trublot îi făcu serviciul de a descuia. Învârtindu-se, cheia scoase un scrâşnet sonor şi răsfrânt, ca sub bolta unei catedrale.

— Ei drăcie î murmură el; parcă n-ar locui nimeni înăuntru.

— Sună a gol, spuse Bachelard.

— Ca un mic cavou de familie, adăugă Gueulin,

Intrară. Duveyrier păşi primul, ţinând lumânarea cât mai sus. Anticamera era goală, dispăruseră până şi cuierele. Gol, de asemenea, salonul cel mare, gol şi salonaşul: niciun fel de mobilă, nicio draperie la ferestre, nicio tijă. Împietrit, Duveyrier se uită în jos, la picioare, îşi ridică privirile în plafon, făcu înconjurai pereţilor, de parcă ar fi căutat locul pe unde se duseseră toate.

— Ce curăţenie! îi scăpă lui Trublot.

— Poate că se fac reparaţii, spuse Gueulin serios. Trebuie să vedem dormitorul. Or fi mutat mobilele acolo.

Dar camera de dormit era şi ea goală, de acea goliciune urâtă şi îngheţată a ipsosului după ce i s-au smuls tapetele. În locul patului, ferecăturile scoase ale baldachinului lăsaseră nişte găuri căscate; şi, pentru că una dintre ferestre rămăsese întredeschisă, aerul străzii adusese în casă o umezeală şi o serbezeală de piaţă publică.

— O, Doamne! o, Doamne! bâigui Duveyrier, putând în sfârşit, să plângă, nervii lui cedând la vederea locului unde frecarea saltelelor zgâriase hârtia pictată.

Unchiul Bachelard se dovedi un bun părinte.

— Curaj, domnule! repetă el. Aşa ceva mi s-a întâmplat şi mie, şi n-am murit deloc… Onoarea e salvată, ce naiba!

Consilierul clătină din cap şi trecu în cabinetul de toaletă, apoi în bucătărie. Dezastrul continua. Fusese dezlipită pânza cerată a cabinetului şi scoase până şi cuiele din scândurile bucătăriei.

— Nu, asta e prea mult, asta e fantezie! spuse Gueulin minunându-se. Ar fi putut să lase cuiele.

Obosit de cină şi de mersul pe jos, Trublot începea să găsească prea puţin veselă această singurătate. Dar Duveyrier, care nu lăsa lumânarea din mână, umbla întruna, ca prins de nevoia de a se cufunda în propria-i părăsire; şi ceilalţi erau siliţi să-l urmeze. Străbătu din nou fiece încăpere, vru să vadă iar salonul cel mare, salonaşul, dormitorul, plimbă cu minuţiozitate lumina prin adâncul fiecărui colţişor; pe când, în urma lui, ceilalţi domni, înşiraţi unul după altul, continuau procesiunea de pe scară, cu marile lor umbre dansând încolo şi încoace şi populând straniu golul zidurilor. Pe parchet, în atmosfera sumbră, zgomotul paşilor lor căpăta sonorităţi triste. Şi, culmea melancoliei, apartamentul era foarte curat, fără o bucăţică de hârtie sau un fir de pai, la fel de curat ca un blid spălat cu apă din belşug; căci portarul avusese cruzimea să tragă o straşnică măturătură peste tot.

— Ştiţi, eu nu mai pot, declară până la urmă Trublot, când vizitau salonul pentru a treia oară... Zău, aş fi în stare să dau zece gologani pentru un scaun!

Tuspatru se opriră, stând în picioare.

— Când aţi văzut-o ultima dată? întrebă Bachelard.

— Ieri, domnule! strigă Duveyrier.

Gueulin dădu din cap. Drace, n-o lungise, lucrase frumos! Dar Trublot scoase o exclamaţie. Tocmai zărise pe şemineu un guler fals murdar şi o ţigară de foi spartă.

— Nu vă plângeţi, spuse el râzând, v-a lăsat o amintire... Aşa e întotdeauna.

Duveyrier se miră la gulerul fals cu o neaşteptată emoţie. Apoi, murmură:

— Mobilă de douăzeci şi cinci de mii de franci, era de douăzeci şi cinci de mii de franci!... Ei bine, nu, nu, nu de bani îmi pare rău!

— Nu luaţi trabucul? îl întrerupse Trublot. Atunci, dacă îmi daţi voie... E spart, dar lipindu-i o foiţă de ţigară...

Aprinse trabucul de la lumânarea pe care consilierul o

ţinea în continuare; şi, alunecând în jos, cu spatele lipit de un perete, adăugă:

— Atâta rău! mă aşez niţel pe podea... Îmi intră picioarele în trup.

— În sfârşit, întrebă Duveyrier, lămuriţi-mă şi pe mine unde poate fi?

Bachelard şi Gueulin se priviră. Era o treabă delicată. Totuşi unchiul luă o hotărâre bărbătească şi îi povesti totul sărmanului om, farsele Clarissei, neîncetatele ei tumbe, amanţii pe care îi culegea în spatele lui, la fiece serată a lor. Cu siguranţă, o ştersese cu ultimul dintre ei, zdrahonul Payan, acel zidar din care un oraş din Sud voia să facă un artist. Duveyrier asculta cu scârbă toate aceste mârşăvii. Scoase un strigăt disperat:

— Nu mai există cinste pe pământ!

Şi, într-o neaşteptată expansivitate, le spuse tot el făcuse pentru ea. Vorbi despre sufletul lui, o învinui că-i zdruncinase credinţa în cele mai alese simţăminte ale existenţei, ascunzându-şi cu naivitate, sub această durere sentimentală, dezechilibrul poftelor nestăvilite. Clarisse îi devenise necesară. Dar o va regăsi, cu singurul scop de a o face să roşească de purtarea ei, spunea Duveyrier, şi pentru a vedea dacă inima ei îşi pierduse toată nobleţea.

— Lăsaţi! strigă Bachelard, încântat de nefericirea consilierului; o să vă tragă iar pe sfoară... Nu dăinuie decât virtutea. Înţelegeţi! Luaţi-vă o fată lipsită de răutate, nevinovată ca un copil nou-născut... Atunci, nu mai e niciun pericol, puteţi dormi în tihnă.

Între timp, Trublot fuma proptit de perete, cu picioarele întinse. Se odihnea cu seriozitate, îl uitaseră.

— Dacă asta vă roade, îi voi afla adresa, spuse el. Îi cunosc servitoarea.

Duveyrier se întoarse, mirat de glasul ieşit parcă din podea; şi, când îl văzu fumând tot ce mai rămânea de la Clarisse, scoţând nori groşi de fum, în care credea că vede irosindu-se cei douăzeci şi cinci de mii de franci daţi pe mobilă, făcu un gest furios, şi răspunse:

— Nu, e nedemnă de mine... Trebuie să-mi ceară iertare în genunchi.

— Hei, iat-o că se întoarce! strigă Gueulin trăgând cu urechea.

Într-adevăr, cineva mergea prin anticameră, un glas spunea: „Ei bine, ce-i asta, au murit cu toţii?” Cel ce intră, era Octave. Rămăsese uimit văzând încăperile goale şi uşile deschise. Dar uluirea lui crescu văzându-i în mijlocul salonului gol pe cei patru bărbaţi, unul stând pe jos, trei în picioare, luminaţi doar de prăpădita de lumânare pe care consilierul o ţinea ca pe o făclie. Îl lămuriră în câteva cuvinte.

— Nu se poate! strigă el.

— Nu ţi s-a spus nimic jos? întrebă Gueulin:

— Nu, portarul s-a uitat liniştit la mine cum urc pe scară... Poftim, a şters-o! Nu mă miră. Avea un păr şi nişte ochi atât de nostimi!

Ceru amănunte, flecări o clipă, uitând trista veste pe care o aducea. Pe urmă, se întoarse brusc spre Duveyrier.

— Apropo, soţia dumneavoastră mă trimite, să vă iau... V-a murit socrul...

— Ah! spuse simplu consilierul.

— Moş Vabre! spuse Bachelard în şoaptă. Mă aşteptam să moară.

— Eh, când ţi s-au sfârşit zilele! remarcă filosofic Gueulin.

— Da, e cazul să plecăm, adăugă Trublot, lipind o a doua foiţă de ţigară în jurul trabucului.

În cele din urmă, se hotărâră să părăsească apartamentul. Octave spuse încă o dată că se angajase pe cuvânt de onoare să-l aducă numaidecât pe Duveyrier acasă, în orice stare ar fi fost. Acesta din urmă încuie uşa cu multă grijă, de parcă şi-ar fi lăsat înăuntru dezmierdările-i moarte; dar când ajunse jos, îl cuprinse o asemenea ruşine, că Trublot fu nevoit să-i dea el cheia portarului. Apoi, pe trotuar, se făcu un schimb tăcut de puternice strângeri de mână; şi, după ce trăsura porni cu Octave şi cu Duveyrier. unchiul Bachelard spuse către

Gueulin şi Trublot, rămaşi în strada pustie;

— Trăsnetele lui Dumnezeu, trebuie să v-o arăt!

De o vreme bătea pasul pe loc, stârnit la culme de disperarea acestui mare prostănac de consilier, crăpând de propria lui fericire, fericire pe care credea că o datorează profundei sale maliţiozităţi, şi pe care n-o mai putea cuprinde.

— Ştii, unchiule, spuse Gueulin, dacă măcar ne-ai duce până la uşă şi ne-ai lăsa…

— Nu, trăsnetele lui Dumnezeu! mergeţi s-o vedeţi. Mi-ar face plăcere… Trebuie să fie aproape miezul nopţii: are să se trezească, dacă s-a culcat… Ştiţi, e fata unui căpitan, căpitanul Menu, şi are o mătuşă foarte bine, născută la Villeneuve, pe lângă Lille, pe onoarea mea! Se pet cere informaţii despre ea la fraţii Mardienne, în strada Saint-Sulpice… Ah, trăsnetele lui Dumnezeu, avem cu toţi nevoie de asta, mergeţi cu mine să vedeţi ce înseamnă virtutea!

Şi. luându-i de braţ, cu Gueulin în dreapta, cu Trublot în stânga, întinse pasul, în căutarea unei trăsuri, ca să ajungă mai repede.

Între timp, în trăsură, Octave povestise pe scurt atacul suferit de domnul Vabre, fără să ascundă că doamna Duveyrier cunoştea adresa din strada Cerisaie. După ce tăcu o vreme, consilierul întrebă cu o voce plângăreaţă:

— Credeţi că mă iartă?

Octave rămase mut. Trăsura mergea întruna, cufundată în întuneric, străbătută uneori de razele becurilor de gaz. Când se apropiau, Duveyrier, torturat de spaimă, puse o nouă întrebare.

— Nu-i aşa? nu credeţi că, între timp, cei mai bun lucru care îmi rămâne de făcut, este să mă împac cu nevastă-mea?

— Poate că ar fi înţelept, spuse tânărul, silit să-i răspundă.

Atunci Duveyrier simţi nevoia să-şi regrete socrul. Era un om inteligent, cu o putere de muncă extraordinară. De altfel, nici vorbă că încă se mai putea face ceva. În strada

Choiseul găsiră uşa casei deschisă şi dădură peste un grup de oameni stând în faţa lojei domnului Gourd. Coborând să alerge la farmacist, Julie tuna şi fulgera împotriva burghezilor care, când sunt bolnavi, se lasă unii pe alţii să crape; era bine între muncitori, care îşi duceau fiertura şi îşi încălzeau prosoapele; în două ceasuri cât horcăise acolo sus, bătrânul ar fi putut să-şi înghită de douăzeci de ori limba, fără ca bunii lui copii să se fi îngrijit măcar să-i pună o bucăţică de zahăr în gură. Inimi uscate, spunea domnul Gourd, oameni care nu ştiu să se folosească de cele zece degete ale lor şi se cred dezonoraţi dacă fac o spălătură unui tată; în timp ce Hippolyte, înflorind şi mai mult lucrurile, povestea ce mutră făcuse doamna, acolo sus, cum stătea zăpăcită, bălăbănindu-şi braţele în faţa sărmanului domn, în jurul căruia se înghesuiau servitorii. Dar amuţiră cu toţii când îl zăriră pe Duveyrier.

— Cum e? întrebă acesta.

— Doctorul îi pune cataplasme cu muştar domnului, răspunse Hippolyte. Ah, abia l-am găsit.

Sus, în salon, doamna Duveyrier veni în întâmpinarea lor. Plânsese din belşug, ochii îi străluceau sub pleoapele înroşite. Consilierul deschise braţele, stânjenit; şi o îmbrăţişă, şoptindu-i:

— Biata mea Clotilde!

Surprinsă de această efuziune neobişnuită, ea se trase înapoi. Octave rămăsese în urmă; totuşi îl auzi pe soţ adăugind cu voce scăzută:

— Iartă-mă, să uităm greşelile, în această împrejurare tristă… Vezi şi tu, mă întorc, şi pentru totdeauna… Ah, sunt destul de pedepsit!

Ea nu răspunse nimic, se desprinse din îmbrăţişarea lui. Apoi, reluându-şi faţă de Octave atitudinea de femeie care vrea să nu mintă, spuse:

— Nu te-aş fi deranjat, dragul meu, căci ştiu cât de grabnică este ancheta aceea asupra afacerii din strada Provence. Dar m-am văzut singură, am simţit că prezenţa dumitale e necesară… Bietul meu tată e pierdut. Intră să-l

vezi, doctorul e lângă el.

După ce Duveyrier trecu în camera vecină, ea se apropie de Octave care, pentru a se stăpâni, stătea în faţa pianului. Instrumentul rămăsese deschis, bucata *Zémire şi Azor* se afla încă pe pupitru; şi el se prefăcea că o descifrează. Lampa nu mai lumina cu lumina ei blândă decât un colţ al vastei încăperi. Doamna Duveyrier se uită o clipă la tânăr fără să rostească o vorbă, chinuită de o nelinişte care până la urmă o făcu să lase deoparte obişnuita ei rezervă.

— Era acolo? îl întrebă ea scurt.

— Da, doamnă.

— Atunci, ce e, ce s-a întâmplat?

— Persoana aceea, doamnă, l-a părăsit, luând mobila… L-am găsit între cei patru pereţi, cu o lumânare.

Clotilde făcu un gest disperat. Înţelegea. Pe frumosul ei chip se ivi o expresie de silă şi descurajare. Nu era de ajuns că-şi pierdea tatăl, mai trebuia ca această nenorocire să servească şi ca pretext pentru o apropiere cu bărbatul său! Îl cunoştea bine, avea s-o ţină mereu în braţe, acuma când nimic în afară nu putea s-o mai apere; şi, în respectul ei pentru toate îndatoririle, tremura la gândul că nu va putea să refuze oribila corvoadă. O vreme, ea privi lung pianul. Şi pe când lacrimi mari îi apăreau iar în ochi, îi spuse simplu lui Octave:

— Mulţumesc, domnule.

Amândoi trecură la rândul lor în camera domnului Vabre. Duveyrier, groaznic de palid, asculta explicaţiile doctorului Juillerat, date cu jumătate de voce. Era un atac de apoplexie seroasă; bolnavul putea s-o ducă până mâine; dar nu mai era nicio speranţă. Chiar atunci intră Clotilde; auzi verdictul, se prăbuşi pe un scaun, tamponându-şi ochii cu batista udă de lacrimi, stoarsă, nemaiservind la nimic. Avu totuşi putere să-l întrebe pe doctor dacă sărmanul ei tată îşi va recăpăta cel puţin cunoştinţa. Doctorul se îndoia; şi, de parcă ar fi înţeles rostul întrebării, el îşi exprimă speranţa că domnul Vabre îşi pusese la punct, de multă vreme, afacerile. Duveyrier, a cărui minte se vedea că

rămăsese în strada Cerisaie, păru se trezească. O privi pe nevasta sa, apoi răspunse că domnul Vabre nu se destăinuia în faţa nimănui. Deci el nu ştia nimic, avea doar promisiuni în favoarea fiului lor Gustave, pe care bunicul spunea deseori că-l va favoriza, pentru a-i răsplăti că-l luaseră în casa lor. În orice caz, dacă exista un testament, îl vor găsi.

— Familia e înştiinţată? întrebă doctorul Juillerat,

— Dumnezeule, nu! murmură Clotilde. Am primit o astfel de lovitură!... Primul meu gând a fost să-l trimit pe domnul după bărbatul meu.

Duveyrier îi aruncă o nouă privire Acum, se înţelegeau amândoi. El se apropie încet de pat şi îl cercetă pe domnul Vabre, întins în rigiditatea lui de cadavru şi a cărui mască imobilă se acoperea de pete galbene. Bătea ora unu. Doctorul vorbi de plecare, întrucât încercase revulsivele obişnuite, nu putea să facă mai mult Dimineaţa, va reveni cât mai devreme. În sfârşit, plecă împreună cu Octave, când doamna Duveyrier îl chemă pe acesta din urmă.

— Aşteptăm ca mâine, nu? spuse ea, să mi-o trimiteţi pe Berthe sub un pretext oarecare; o voi chema la fel pe Valérie, şi ele îi vor înştiinţa pe fraţii mei... Ah, bieţii oameni, să mai doarmă încă liniştiţi în noaptea asta! Ne ajunge nouă, că veghem în lacrimi.

Şi rămaseră singuri, ea şi bărbatul său, în preajma, bătrânului al cărui horcăit înfiora camera.

XI

A doua zi, la ora opt, când Octave coborî din camera sa constată cu uimire că toată casa e la curent cu atacul din ajun şi cu starea disperată a proprietarului. Dealtminteri, casa nu se ocupa de bolnav: se discuta succesiunea.

În mica ei sufragerie, familia Pichon se aşeza în faţa castronaşelor cu ciocolată. Jules îl chemă pe Octave.

— Ascultaţi la mine, va fi mare tărăboi, dacă moare aşa! O să avem lucruri nostime de văzut... Ştiţi cumva dacă are testament?

Fără să răspundă, tânărul îi întrebă de unde aflaseră vestea. O adusese Marie de la brutărie; de altfel, ea fusese strecurată din etaj în etaj, până la capătul străzii, de către servitoare. Apoi, după ce îi cârpi o palmă Lilittei care îşi spăla degetele în ciocolată, tânăra femeie spuse şi ea:

— Ah, banii ăştia!... Dacă s-ar fi gândit să ne lase numai câte un gologan din fiecare sută. Dar nu e nicio primejdie.

Şi, pentru că Octave îi părăsea, adăugă:

— Am citit cărţile dumneavoastră, domnule Mouret. Vreţi să le luaţi, nu-i aşa?

El coborî repede, îngrijorat, aducându-şi aminte că-i făgăduise doamnei Duveyrier să i-o trimită pe Berthe înainte de a se afla totul, când, la etajul trei, dădu peste Campardon care tocmai ieşea.

— Ei bine, spuse acesta din urmă, patronul dumitale moşteneşte. Mi s-a spus că bătrânul are aproape şase sute de mii de franci, plus acest imobil!... Drace! el nu cheltuia

nimic la Duveyrieri, şi din Versailles i-au rămas destui bani la ciorap, fără să punem la socoteală cele douăzeci şi ceva de mii de franci din chiriile casei... Ei? o straşnică pradă de împărţit, când sunt numai trei!

Tot vorbind aşa, el cobora treptele în urma lui Octave. Dar, la etajul doi, o întâlniră pe doamna Juzeur, care tocmai se întorcea să vadă ce putea să facă dimineaţa mica ei slujnică Louise de pierdea mai mult de-o oră ca să aducă lapte de douăzeci de centime. Foarte la curent cu toate, ea intră direct în vorbă.

— Nu se ştie cum şi-a orânduit afacerile, murmură cu înfăţişarea ei blândă. Vor fi probabil nişte încurcături.

— Ei, lăsaţi, spuse cu veselie arhitectul, aş vrea să fiu în locul lor. N-au s-o lungească mult... Se fac trei părţi egale, fiecare şi-o ia pe-a lui, şi – la revedere!

Doamna Juzeur se aplecă, înălţă capul, se încredinţă că nu e nimeni pe seară. După aceea, coborând vocea, spuse:

— Şi dacă nu vor găsi ceea ce se aşteaptă?... Circulă anumite zvonuri.

Arhitectul holbă ochii. Pe urmă, ridică din umeri. Haida-de, astea-s poveşti! Moş Vabre era un bătrân zgârcit care îşi punea economiile la ciorap. Şi plecă, pentru că avea o întâlnire la Saint-Roch cu abatele Mauduit.

— Nevastă-mea se plânge de dumneata, îi spuse el lui Octave întorcându-se, după ce coborâse trei trepte. Vino când şi când să staţi de vorbă.

Doamna Juzeur îl reţinu pe tânăr.

— Şi pe mine, cât mă neglijaţi! Credeam că mă iubiţi un pic... Când veniţi, am să vă dau să gustaţi un lichior din insule, oh, ceva delicios!

El îi făgădui şi se grăbi să părăsească vestibulul. Dar, înainte de a intra pe mica uşă a magazinului, deschisă sub boltă, fu nevoit să străbată o întreaga ceată de slujnice. Acestea împărţeau averea muribundului. Atâta pentru doamna Clotilde, atâta pentru domnul Auguste, atâta pentru domnul Théophile. Clémence spunea cifrele cu exactitate; le cunoştea bine pentru că le aflase de la

Hippolyte, care văzuse banii într-una dintre mobile. Cu toate acestea, Julie le contesta. Lisa povestea cum primul ei stăpân, un domn bătrân, o escrocase, crăpând fără ca măcar să-i lase ei rufăria murdară; în timp ce Adèle, cu braţele spânzurând şi gura deschisă, asculta aceste poveşti de moştenire, care năruiau dinaintea ei grămezi uriaşe de piese de câte cinci franci. Iar pe trotuar, domnul Gourd, luându-şi înfăţişarea lui solemnă, discuta cu negustorul de hârtie de peste drum. Pentru el, proprietarul nu mai era.

— Ceea ce mă interesează pe mine, spunea el, este să ştiu cine ia casa. Au împărţit totul, foarte bine, dar casa n-o pot tăia în trei!

În sfârşit, Octave intră în magazin. Prima persoană pe care o văzu, aşezată la casă, era doamna Josserand, gata coafată, fricţionată, înfierbântată, sub arme. Lângă ea, Berhte, coborâtă pesemne în mare grabă, în neglijenţa fermecătoare a unui capot, părea foarte întârâtată. Dar zărindu-l, ele tăcură, mama îl privi cu nişte ochi înspăimântători.

— Vasăzică, domnule, spuse ea, este adevărat că iubiţi casa?... Intraţi în comploturi cu duşmanii fiicei mele.

El vru să se apere, să explice faptele. Dar ea îi închise gura, îl învinui că-şi petrecuse noaptea cu Duveyrierii căutând testamentul, ca să treacă anumite clauze în el. Şi, pentru că tânărul începu să râdă, întrebând ce interes ar fi avut el să facă asta, ea reluă:

— Interesul dumneavoastră, interesul dumneavoastră... Pe scurt, domnule, eraţi dator să alergaţi şi să ne daţi de veste, pentru că Dumnezeu a vrut să fiţi martorul accidentului. Când te gândeşti că, dacă nu eram eu, fiică-mea nici acum n-ar fi ştiut nimic! Da, ar fi jefuit-o, dacă n-aş fi coborât eu val-vârtej pe scară, imediat ce am aflat... Eh! interesul dumneavoastră, interesul dumneavoastră, domnule, credeţi că nu se ştie? N-are decât să fie foarte ofilită doamna Duveyrier, există încă oameni mai puţin pretenţioşi ca să se mulţumească poate şi cu ea.

— Oh, mamă, spuse Berthe, Clotilde e atât de cinstită!

Dar doamna Josserand ridică din umeri cu milă.

— Hai, gata! ştii bine că oamenii sunt în stare de orice pentru bani.

Octave trebui să le povestească tot ce ştia în legătură cu atacul. Ele îşi aruncau ocheade: era neîndoielnic că, după expresia mamei, se trăseseră nişte sfori. Clotilde era, nici vorbă, o femeie prea bună vrând să scutească familia de emoţii! În cele din urmă, îl lăsară pe tânăr să-şi vadă de treabă, păstrând însă anumite îndoieli asupra rolului jucat de el în această chestiune. Explicaţiile lor aprinse continuară.

— Şi cine va plăti cele cincizeci de mii de franci înscrise în contract? spuse doamna Josserand. El, de sub pământ o să alergăm după el, nu-i aşa?

— Oh, cele cincizeci de mii de franci! murmură Berthe încurcată. Ştii că trebuia să dea, ca şi voi, numai câte zece mii de franci la fiecare şase luni... Noi n-am ajuns încă să le dăm, cel mai bine e să aşteptăm.

— Să aşteptăm, să aşteptăm poate să învieze el şi să ţi le dea!... Dobitoaco, vrei, vasăzică, să te laşi furată!... Nu, nu, să ceri numaidecât banii din succesiune! Noi ceştialalţi, suntem în viaţă, slavă Domnului! Nu se ştie dacă noi o să plătim sau dacă n-o să plătim; dar el, pentru că e mort, trebuie să plătească.

Şi o puse pe fiica sa să jure că nu se va lăsa, căci ea nu dăduse câtuşi de puţin nimănui dreptul s-o ia de proastă. Şi tot ambalându-se, întindea când şi când urechea spre plafon, de parcă ar fi vrut să audă, prin mezanin, ce se petrecea la primul etaj, în casa Duvevrierilor.

Camera bătrânului trebuia să se găsească chiar deasupra creştetului ei. Auguste urcase la tatăl său, de îndată ce ea îl informase care era situaţia. Dar aceasta n-o liniştea deloc, o bătea gândul să se ducă ea însăşi sus, îşi imagina uneltiri complicate.

— Du-te acolo, hai! strigă până la urmă, într-un avânt pornit din toată inima. Auguste e prea slab şi ei sunt în stare să-l dea la o parte.

Atunci, Berthe urcă. Octave, expunând mărfurile, le auzise. Când se văzu singur cu doamna Josserand, şi cum ea se îndrepta spre uşă, o întrebă dacă nu se cădea să închidă magazinul în speranţa că-i va da o zi liberă.

— Şi pentru ce? spuse ea. Aşteptaţi să moară. Nu e cazul să pierdem vânzarea.

Apoi, cum el aranja cutele unui cupon de mătase roşu aprins, vrând să îndulcească duritatea frazei, ea adăugă:

— Numai că puteţi foarte bine să nu expuneţi mărfuri de culoare roşie.

La primul etaj, Berthe îl găsi pe Auguste lângă tatăl său. Camera nu avea nimic schimbat din ajun; era tot jilavă, tăcută, plină de acelaşi horcăit prelung şi apăsător. Pe pat, bătrânul stătea ţeapăn, într-o totală inconştienţă şi nemişcare. Cutia de stejar, plină de fişe, zăcea încă pe masă; nicio mobilă nu părea să fi fost clintită din loc, sau măcar deschisă. Cu toate acestea, Duveyrierii arătau mai abătuţi, istoviţi după o noapte nedormită, cu pleoapele agitate, sâcâiţi de o continuă preocupare. De la ora şapte îl trimiseseră pe Hippolyte după fiul lor Gustave, la liceul Bonaparte; şi copilul, un băiat de şaisprezece ani, zvelt şi precoce, era aici, năucit de această zi nesperată de vacanţă, pe care o petrecea lângă un muribund.

— Ah, draga mea, ce lovitură cumplită! spuse Clotilde venind s-o îmbrăţişeze pe Berthe.

— De ce nu ne-aţi înştiinţat şi pe noi? întrebă aceasta, cu mutra înţepată a mamei sale. Eram aici, şi v-am fi ajutat să suportaţi.

Auguste o rugă, cu o privire, să păstreze linişte. Nu era momentul potrivit să se ciondănească. Se putea aştepta. Doctorul Juillerat, care şi făcuse o primă vizită, urma s-o facă pe a doua; dar nu dădea nicio speranţă, bolnavul nu va apuca seara. Auguste tocmai îi comunica aceste noutăţi nevestei sale, când intrară Théophile şi Valérie. Numaidecât Clotilde înaintă spre ei şi repetă, îmbrăţişând-o pe Valérie:

— Ce lovitură cumplită, draga mea!

Dar Théophile venea aprins de mânie.

— Aşadar, şi acuma, spuse el, fără ca măcar să-şi înăbuşe glasul, când taică-tu moare, trebuie să-ţi aducă vestea cărbunarul, nu?... Vasăzică, aţi vrut să câştigaţi timp ca să-i întoarceţi buzunarele pe dos?

Duveyrier se ridică, indignat. Dar Clotilde îl domoli cu un gest, şi-i răspunse în şoaptă fratelui ei:

— Nenorocitule, nici măcar agonia sărmanului nostru tată nu-ţi e sfântă!... Uită-te la el, priveşte-ţi opera; da, tu i-ai făcut atâta sânge rău, refuzând să-ţi plăteşti chiriile întârziate.

Valérie începu să râdă.

— Haida de! asta e o prostie, spuse ea.

— Cum! o prostie! strigă Clotilde revoltată. Ştiaţi cât de mult ţinea el să-şi încaseze chiriile... Să vă fi înţeles să-l ucideţi şi n-aţi fi procedat altfel.

Şi ajungând la cuvinte tot mai aprinse, ele începură să se acuze reciproc că voiau să pună mâna pe moştenire, în timp ce Auguste, mereu posac şi calm, le chemă la respect.

— Tăceţi odată! O să aveţi tot timpul. Nu se cade, în clipa asta.

Atunci, găsind dreaptă observaţia lui, familia se adună în jurul patului. Se lăsă o tăcere adâncă, în camera jilavă se auzea din nou horcăitul. Berthe şi Auguste stăteau la picioarele muribundului; Valérie şi Théophile, sosiţi cei din urmă, trebuiră să rămână destul de departe, lângă masă; pe când Clotilde se afla la căpătâi, avându-l pe bărbatul său la spate; şi îl împingea cât mai la marginea patului pe fiul ei Gustave, pe care bătrânul îl adora. Acum, toţi se priveau, fără să rostească un cuvânt. Dar ochii vii, buzele strânse făceau reflecţii mute, raţionamente pline de nelinişte şi iritare, care treceau prin aceste capete palide de moştenitori cu pleoapele înroşite. Vederea elevului de liceu atât de aproape de pat scotea din sărite cele două căsnicii mai tinere; căci, era limpede, Duveyrier-ii se bizuiau pe prezenţa lui Gustave pentru a-l înduioşa pe bunic, dacă îşi va mai recăpăta cunoştinţa.

Însăşi această manevră era o dovadă că, mai mult ca

sigur, nu exista testament; şi privirile Vabre-ilor alunecau pe furiş către o veche casă de bani, casa fostului notar, pe care o adusese de la Versailles şi o fixase într-un colţ al camerei. Dintr-o ciudată deprindere, el încuiase acolo o sumedenie de obiecte. Era deasupra oricărei îndoieli că Duveyrierii se grăbiseră să cotrobăi e azi-noapte în această casă de bani. Théophile se gândea să le întindă o cursă, pentru a-i sili să vorbească.

— Spune-mi, şopti el la urechea consilierului, dacă e înştiinţat notarul... Poate că tata vrea să-şi schimbe dispoziţiile.

La început, Duveyrier nu înţelese. Pentru că se plictisea destul de mult în această cameră, îşi lăsase toată noaptea gândul să se întoarcă spre Clarisse. Hotărât, cel mai înţelept lucru era să se împace cu nevastă-sa; dar cealaltă era atât de nostimă când îşi trăgea cămaşa pe deasupra capului, cu un gest de copil ştrengar; şi, cu ochii posomorâţi, aţintiţi asupra muribundului, o revedea astfel şi ar fi dat totul ca să mai fie încă a lui, măcar o dată. Théophile fu nevoit să repete.

— L-am întrebat pe domnul Renaudin, răspunse atunci consilierul zăpăcit. La el nu există niciun testament.

— Dar aici?

— Nu mai mult decât la notar.

Théophile îl privi pe Auguste: era limpede? Duveyrierii cotrobăiseră prin mobile. Clotilde îi înţelese privirea şi se supără pe bărbatul său. Oare, ce avea? Îl adormise oare durerea? Şi adăugă:

— Tata a făcut ceea ce trebuia să facă, bineînţeles... Vom şti cât de curând, vai, Doamne!

Izbucni în lacrimi. Valérie şi Berthe, impresionate de durerea ei, începură şi ele să plângă încet. Théophile se întorsese pe vârful picioarelor la scaunul lui. Ştia ceea ce voia să ştie. Hotărât, dacă tatăl său îşi recăpăta cunoştinţa, nu-i va lăsa pe Duveyrieri să-l înşele cu obrăznicătura lor de fiu, ca să-i avantajeze. Dar, după ce se aşeză, îl văzu pe fratele său Auguste ştergându-se la ochi, şi asta îl emoţionă

atât de tare. că se simţi la rândul lui ca sugrumat: ideea morţii îi trecu prin minte, poate că bătrânul va muri din pricina acestei boli, era îngrozitor. Atunci, toată familia izbucni în lacrimi. Numai Gustave nu putea să plângă. Şi asta îl înmărmurea, se uita în podele, potrivindu-şi respiraţia pe horcăit, ca să se ocupe cu ceva, aşa cum erau puşi să-şi potrivească pasul, la lecţiile de gimnastică.

Şi ceasurile se scurgeau. La unsprezece, când doctorul Juillerat se prezentă din nou, le mai abătu gândurile. Starea bolnavului se înrăutăţea, devenea chiar mai îndoielnică, acum când putea să-şi recunoască copiii, înainte de a muri. Şi hohotele de plâns reîncepură, când Clémence îl anunţă pe abatele Mauduit. Clotilde, care se ridicase, primi cele dintâi cuvinte de consolare. Abatele părea profund mişcat de durerea familiei, găsi pentru fiecare o vorbă de încurajare. Apoi, cu mult tact, vorbi de drepturile religiei, dădu de înţeles că nu trebuia lăsat să plece acest suflet fără ajutorul Bisericii.

— M-am gândit la asta, murmură Clotilde.

Dar Théophile ridică obiecţii. Tatăl lor nu ţinea prescripţiile religioase; odinioară avusese chiar idei avansate, căci îl citea pe Voltaire; în sfârşit, cel mai bine era să se abţină, de vreme ce nu putea fi consultat. În focul discuţiei, chiar spuse:

— E ca şi cum i l-aţi aduce pe bunul Dumnezeu acestei mobile.

Cele trei femei îl siliră să tacă. Erau toate cuprinse de o mare înduioşare. Îi dădură dreptate preotului, cerându-şi iertare că în zăpăceala catastrofei nu trimiseseră să-l cheme. Dacă domnul Vabre ar fi putut să vorbească, fără îndoială că ar fi consimţit, căci nu-i plăcea câtuşi de puţin să procedeze altfel decât ceilalţi. De altminteri, doamnele luau totul asupra lor.

— Chiar dacă n-ar fi decât de ochii lumii, repetă Clotilde.

— Fireşte, spuse abatele Mauduit încuviinţând cu însufleţire. Un om în situaţia tatălui dumneavoastră trebuie să dea o pildă bună.

Auguste nu-şi exprimă nicio părere. Dar Duveyrier, smuls din amintirile lui despre Clarisse, de care tocmai îşi aducea aminte cum îşi trăgea ciorapii, cu un picior în aer, ceru cu violenţă sfintele taine. Erau necesare, niciun membru al familiei nu murea fără ele. Doctorul Juillerat, care, din discreţie, se trăsese deoparte, ferindu-se să-şi dea la iveală dispreţul de liber cugetător, se apropie de preot şi-i spuse încet, familiar, ca unui coleg întâlnit deseori în astfel de prilejuri:

— Repede, trebuie să vă grăbiţi.

Preotul vru să plece numaidecât. Anunţă că va aduce cuminecătura şi sfântul mir, pentru a preveni orice eventualitate. Şi Théophile, cu încăpăţânarea lui, bolborosi:

— Ei, acum se împărtăşesc morţii chiar şi împotriva voinţei lor!

Dar deodată îi cuprinse pe toţi o mare emoţie. Întorcându-se la locul ei, Clotilde îl găsise pe muribund cu ochii mari deschişi. Nu putu să-şi înăbuşe un uşor strigăt; familia dădu fuga, şi ochii bătrânului îi priviră încet pe toţi, fără să-şi mişte capul. Uimit, doctorul Juillerat veni să se aplece la căpătâiul lui, pentru a urmări această ultimă criză.

— Tată, suntem noi, ne recunoşti? întrebă Clotilde,

Domnul Vabre o privi fix; apoi, buzele i se mişcară, dar de pe ele nu ieşi niciun sunet. Se înghesuiau cu toţii, vrând să-i smulgă ultimul cuvânt. Valérie, stând mai în spate, silită să se înalţe în vârful picioarelor, spuse cu acreală:

— Îl sufocaţi. Daţi-vă la o parte. Dacă ar dori ceva, n-am putea să ştim.

Ceilalţi trebuiră să se dea la o parte. Într-adevăr, ochii bătrânului cercetau camera.

— Doreşte ceva, e sigur, murmură Berthe.

— Iată-l pe Gustave, repetă Clotilde. Îl vezi, nu-i aşa?... A plecat de la şcoală ca să te îmbrăţişeze. Îmbrăţişează-ţi bunicul, puiule!

Şi cum băiatul se trăgea speriat înapoi, ea îl ţinea pe loc cu o mână, aştepta un zâmbet pe chipul descompus al muribundului. Dar Auguste, care urmărea direcţia privirilor

lui, declară că, se uita la masă: desigur, voia să scrie. Se produse o puternică emoţie. Toţi se grăbiră. Aduseră masa, căutară hârtie, călimară, o pană. În sfârşit, îi ridicară, îl sprijiniră pe trei perne. Doctorul îngăduia toate acestea printr-o simplă mişcare din pleoape.

— Daţi-i pana, spunea Clotilde fremătătoare, fără să lase mâna lui Gustave, pe care îl tot împingea înainte.

Urmă o clipă solemnă. Familia, strânsă în jurul patului, aştepta. Domnului Vabre, care părea să nu recunoască pe nimeni, îi scăpă pana dintre degete. Un moment, îşi plimbă ochii peste masă, unde se afla cutia ele stejar plină de fişe. Apoi, alunecând dintre perne, căzând în faţă ca o cârpă, îşi întinse braţul într-un suprem efort; şi se apucă să bâjbâie cu mâna în fişe, cu mişcarea unui prunc fericit, care frământă ceva murdar. Radia, încerca să vorbească, dar nu bâiguia decât o silabă, mereu aceeaşi, una dintre acele silabe în care copiii în scutece pun o întreagă lume de senzaţii.

— Ga... ga... ga... ga...

Era munca lui de-o viaţă, spunea adio marelui său studiu de statistică.

Deodată, capul i se rostogoli într-o parte. Murise.

— Bănuiam, rosti doctorul care, văzând încremenirea familiei, avu grijă să-l întindă pe pat şi să-i închidă ochii.

Era cu putinţă? Auguste trăsese masa deoparte, toţi rămâneau muţi şi îngheţaţi. Curând, izbucniră hohote de plâns. Dumnezeule, de vreme ce nu mai era nicio speranţă, vor ajunge totuşi la împărţirea averii! Şi Clotilde, după ce se grăbi să-l îndepărteze pe Gustave, ca să-l scutească de înspăimântătorul spectacol, începu să plângă fără vigoare, cu capul sprijinit pe umărul Berthei, care hohotea, ca şi Valérie. În faţa ferestrei, Théophile şi Auguste se frecau cât puteau de tare la ochi. Dar mai ales Duveyrier arăta o nemaipomenită disperare, înăbuşindu-şi mari hohote de plâns în batistă. Nu, hotărât lucru, nu putea să trăiască fără Clarisse: prefera mai degrabă să moară, ca socrul său; şi părerea de rău după amantă, căzând în mijlocul acestui

doliu, îl umplea de o imensă amărăciune.

— Doamnă, anunţă Clémence, au venit cu sfintele taine…

Pe prag apăru abatele Mauduit. În spatele lui se zărea chipul curios al unui copil din cor. Îi văzu plângând, îl întrebă din ochi pe doctor, care deschise braţele, ca pentru a declara că nu se întâmplase din vina lui. Şi abatele, după ce bolborosi câteva rugăciuni, plecă stânjenit, luând cu el împărtăşania.

— Semn rău, spuse Clémence către ceilalţi servitori, adunaţi la uşa anticamerei. Împărtăşania nu se aduce degeaba… O să vedeţi că până într-un an va veni îndărăt, în casă.

Funeraliile domnului Vabre avură loc abia peste două zile. Duveyrier adăugase totuşi la anunţul de înmormântare: „Împărtăşit de Biserică”. Pentru că magazinul fusese închis, Octave se văzu liber. Acest concediu îl bucura, căci de multă vreme dorea să-şi aranjeze camera, să schimbe locul mobilelor, să-şi pună cele câteva cărţi într-o mică bibliotecă, cumpărată de ocazie. În dimineaţa înmormântării se sculase mai devreme ca de obicei, îşi isprăvi aranjamentul camerei pe la ora opt, când Marie bătu la uşă. Îi aducea un pachet de cărţi.

— Pentru că dumneavoastră nu veniţi să mi le cereţi, spuse ea, trebuie să am eu grijă să vi le înapoiez.

Dar nu vru cu niciun chip să intre, înroşindu-se, scandalizată la ideea de a intra în casa unui tânăr. Dealtfel, relaţiile lor încetaseră cu desăvârşire, într-un mod cu totul natural, pentru că el nu se mai întorsese la ea. Şi ea se purta la fel de tandru cu el, ori de câte ori îl întâlnea, îşi însoţea salutul cu un surâs.

Octave era foarte bine dispus în dimineaţa aceea. Vru s-o necăjească.

— Ei, Jules vă interzice să intraţi la mine? o întrebă el. Care mai sunt acum relaţiile dumneavoastră cu Jules? Se poartă drăguţ? Înţelegeţi ce vreau să spun, nu? Atunci, răspundeţi!

Ea râdea, nu se supăra.

— Bineînţeles, când îl luaţi cu dumneavoastră îi plătiţi un vermut şi-i povestiţi nişte lucruri care-l fac să se întoarcă acasă ca un nebun!... Oh, se poartă prea frumos! Ştiţi, eu nici nu-i cer atât. Dar, bineînţeles, îmi place mai mult ca treaba asta să se petreacă la mine, decât în altă parte.

Redevenind serioasă, adăugă:

— Iată, vi-l aduc pe Balzac, n-am putut să-l termin... E prea trist acest domn, nu spune decât lucruri neplăcute!

Şi îi ceru povestiri în care să fie vorba de multă dragoste, cu aventuri şi călătorii în ţări străine. Apoi, îi vorbi de înmormântare: ea se va duce la biserică, Jules va ajunge până la cimitir. Niciodată nu se temuse de morţi; la doisprezece ani rămăsese o noapte întreagă lângă un unchi şi o mătuşă, doborâţi de aceeaşi fierbinţeală. Lui Jules, dimpotrivă, într-atâta nu-i plăcea să vorbească despre morţi, încât o oprise din ajun să-l pomenească pe proprietarul de jos, care stătea întins pe spate; dar ea nu găsea nimic de spus în afara acestui subiect; şi nici el, aşa că nu schimbau nici zece vorbe pe ceas, gândindu-se fără încetare la sărmanul domn. Faptul devenea sâcâitor şi ea va fi mulţumită pentru Jules când îl vor duce de aici. Fericită că putea să vorbească nestingherită, satisfăcându-şi gustul, ea îl asalta pe tânăr cu întrebări: îl văzuse? era mult schimbat? trebuia să dea crezare celor ce se povesteau despre un îngrozitor accident petrecut în timp ce îl puneau în coşciug? cât despre familie – nu descosea saltelele, ca să scormonească peste tot? Circulau atâtea poveşti, într-o casă ca a lor, unde galopa un talmeş-balmeş de slujnice! Moartea era moarte: nu se ocupau decât de ea.

— Iar îmi daţi un Balzac, reluă Marie privind cărţile pe care i le împrumuta de data aceasta. Nu, luaţi-l înapoi... Seamănă prea mult cu viaţa.

Pe când ea-i întindea volumul, el o prinse de mână şi vru s-o atragă în cameră. Îl înveselea curiozitatea ei în legătură cu moartea; îi părea nostimă, mai vie, vrednică, de dorit. Dar ea înţelese, se înroşi la chip, apoi se desprinse şi fugi spunând:

— Mulţumesc, domnule Mouret... Pe curând, la înmormântare,

După ce se îmbrăcă, Octave îşi aduse aminte de promisiunea de a se duce s-o vadă pe doamna Campardon. Mai avea două ore bune înaintea lui, căci înmormântarea era la unsprezece, şi se gândea să-şi petreacă dimineaţa făcând câteva vizite prin imobil. Rose îl primi stând în pat; el îşi ceru iertare, temându-se că o deranjează; dar ea îl chemă lângă sine. Îi vedea atât de rar, era atât de fericită, spunea ea, că i se oferă o distracţie!

— Ah, dragul meu copil, declară ea imediat, se cuvenea ca eu să fiu acolo jos, ţintuită între patru scânduri!

Da, proprietarul era prea fericit, terminase cu existenţa. Şi cum Octave, mirat că o găsea în prada unei astfel de melancolii, o întrebă dacă se simţea mai rău:

— Nu, mulţumesc, răspunse ea. Mă simt ca de obicei. Numai că am momente când mă satur... Achille a fost nevoit să-şi pună un pat în cabinetul lui de lucru, pentru că mă enerva de câte ori se mişca, noaptea... Şi ştii că, la rugăminţile noastre, Gasparine s-a hotărât să părăsească magazinul. Îi sunt foarte recunoscătoare, mă îngrijeşte cu o asemenea afecţiune!... Doamne, n-aş mai putea trăi fără aceste dovezi de simpatie din jurul meu.

Chiar atunci, Gasparine, cu înfăţişarea ei supusă de rudă săracă, redusă la rolul de slujnică, îi aducea cafeaua. Îi ajută să se ridice, o rezemă de perne, o servi pe o tăviţă acoperită cu un şervet. Şi Rose, în cămaşa ei de noapte brodată, între albiturile împodobite cu dantele, mâncă cu mare poftă. Era foarte proaspătă, întinerită parcă, nespus de drăguţă, cu pielea ei albă şi cu micile-i plete blonde ciufulite.

— Oh, stomacul merge bine, nu stomacul îmi e bolnav, repetă ea înmuind tartinele.

Două lacrimi îi picurară în cafea. Gasparine o certă.

— Dacă plângi, mă duc să-l chem pe Achille... Nu eşti mulţumită? Nu eşti aici ca o regină?

De altfel, când isprăvi şi rămase singură în compania lui

Octave, doamna Campardon era consolată. Din cochetărie, începu iar să vorbească despre moarte, dar cu blânda voioşie a unei femei care dormea până târziu în căldura cearşafurilor. O, Doamne, ea se va duce la fel, când îi va veni rândul, numai că ei aveau dreptate, nu era nefericită, putea să trăiască, pentru că la urma urmei o fereau de toate marile griji ale existenţei. Şi se afunda în egoismul ei de idol fără sex.

Apoi, când tânărul se ridică:

— Ai să vii mai des, spuse ea, nu-i aşa?... Distrează-te bine, nu te întrista prea mult la această înmormântare. Murim câte puţin în fiecare zi, trebuie să ne obişnuim cu asta.

Pe acelaşi palier, la doamna Juzeur, lui Octave îi deschise Louise, mica fată în casă. Ea îl introduse în salon, îl privi o clipă cu aerul ei năuc, şi până la urmă îi spuse că stăpâna era aproape îmbrăcată. Dealtminteri, doamna Juzeur apăru numaidecât, înveşmântată în negru, mai dulce şi mai mlădioasă în acest doliu.

— Eram sigură că veniţi în dimineaţa aceasta, suspină ea cu tristeţe. Toată noaptea am visat cu ochii deschişi, vă tot vedeam... E imposibil să dormi, înţelegeţi, cu mortul în casă!

Şi-i mărturisi că se sculase în trei rânduri, ca să se uite pe sub mobile.

— Trebuia să mă chemaţi! spuse cu voioşie tânărul. În doi, n-ai de ce să te temi, într-un pat.

Ea se ruşină într-un chip fermecător.

— Tăceţi, e indecent.

Şi-i puse mâna deschisă pe buze. Bineînţeles, el trebui să i-o sărute. Atunci, ea îşi răşchiră degetele mai mult, râzând, ca gâdilată. Şi el, aţâţat de acest joc, încercă să ducă lucrurile mai departe O luă în braţe, o strânse la piept, fără ca ea să facă vreo mişcare de a se elibera; şi, dintr-o răsuflare, el îi şopti la ureche:

— Hai, de ce nu vrei?

— Oh, în orice caz, nu astăzi!

— De ce nu astăzi?

— Cu mortul acolo, dedesubt... Nu, nu, mi-ar fi imposibil.

O strângea tare şi ea se lăsa în voia lui. Îşi simţeau obrajii încălziţi de propriile lor răsuflări.

— Atunci, când, mâine?

— Niciodată.

— Totuşi sunteţi liberă, soţul dumneavoastră s-a purtat atât de urât, că nu-i sunteţi întru nimic datoare... Ei, poate vă temeţi de un copil?

— Nu, nu pot avea copii, aşa mi-au spus doctorii.

— Ei bine, dacă nu e niciun motiv serios, ar fi o prostie...

Şi o cuprinse cu sila. Dar, foarte suplă, ea-i alunecă, din braţe. Apoi, prinzându-l ea însăşi în braţele sale, împiedicându-l astfel să mai facă vreo mişcare, murmură cu vocea-i dezmierdătoare:

— Tot ce vreţi, dar nu asta!... Înţelegeţi, asta niciodată, niciodată! Prefer mai degrabă să mor... E o idee fixă a mea, o, Doamne! Am jurat în faţa cerului, în sfârşit, nu e nevoie să ştiţi... Sunteţi aşadar brutal, ca toţi bărbaţii pe care nu-i mulţumeşte nimic, atâta timp cât li se refuză un lucru. Cu toate acestea eu vă iubesc sincer. Tot ce vreţi, dar nu asta, iubirea mea!

Se lăsa în seama lui, îi îngăduia mângâierile cele mai pătimaşe şi mai tainice, şi nu-l respingea, cu o mişcare de neaşteptată vigoare nervoasă, decât dacă încerca să ajungă la singurul act interzis. Şi în încăpăţânarea ei se vedea un fel de rezervă ipocrită, o teamă de confesional, o deplină încredere că-i vor fi iertate micile păcate, pe când din pricina păcatului cel mare va îndura nenumărate necazuri din partea duhovnicului. Apoi, existau şi alte simţăminte nemărturisite, cinstea şi stima de ea însăşi, puse la un loc, cochetăria de a păstra mereu bărbaţii fără a-i satisface vreodată, o savantă plăcere personală de a se lăsa devorată de sărutări, fără lovitura de baston a domolirii finale. Găsea că e mai bine aşa, se încăpăţâna în acest sens, şi niciun bărbat nu se putea felicita că a avut-o, după josnica părăsire a soţului ei. Şi era o femeie cinstită!

— Nu, domnule, niciunul! Ah, eu pot să merg cu fruntea sus! Câte nefericite, în situaţia mea, n-ar fi decăzut?

Îl îndepărtă cu blândeţe şi se ridică de pe canapea.

— Lăsaţi-mă... Mă sâcâie prea mult mortul de dedesubt. Mi se pare că toată casa îl simte.

De altfel se apropia ora înmormântării. Voia să se ducă înaintea sicriului la biserică, pentru a nu vedea toată bucătăria funebră. Dar, pe când îl petrecea, îşi aduse aminte că-i vorbise de lichiorul ei din insule; şi-l luă din nou în salon, aduse ea însăşi două pahare şi sticla. Era un lichior foarte dulce, cu arome de flori. Când bău, o lăcomie de fetiţă îi scoase în evidenţă moliciunea încântată a chipului. Ar fi trăit numai cu zahăr, dulciurile cu vanilie şi cu trandafiri îi luai minţile, ca o mângâiere.

— Asta ne îmbărbătează, spuse ea.

Şi, în anticameră, închise ochii când el o sărută pe gură. Buzele lor dulci se lipiră ca nişte bomboane.

Era aproape ora unsprezece. Trupul nu putuse fi coborât pentru a fi expus, deoarece lucrătorii de la pompele funebre, după ce îşi uitaseră de treburi la un negustor de vinuri din vecinătate, nu mai isprăveau de pus draperiile de doliu. Din curiozitate, Octave se duse să vadă despre ce e vorba. Bolta era gata închisă de o bogată perdea neagră; dar tapiţerii mai aveau încă de prins pânzele la uşă. Pe trotuar, cu nasul în vânt, flecărea o ceată de slujnice; pe când Hippolyte, în mare doliu, grăbea lucrul cu toată demnitatea,

— Da, cucoană, spunea Lisa către o femeie uscăţivă, o văduvă, care era la Valérie de o săptămână – asta nu i-ar folosi la nimic... Cartierul cunoaşte bine povestea. Ca să fie sigură de o parte din moştenirea bătrânului. a făcut acest copil cu un măcelar din strada Sainte-Anne, într-atâta se părea că bărbatu-său are să crape curând... Dar bărbatul mai trăieşte şi acuma, şi uite că a murit bătrânul. Ei, e foarte stricată, cu ţâncul ei murdar!

Văduva scutură din cap, plină de dezgust.

— Frumos! răspunse ea. Uite unde au dus-o porcăriile

ei... Vezi să nu rămân la ea! Azi-dimineaţă i-am cerut banii mei pe opt zile. Ce, parcă pocitania aia mică de Camille nu făcea caca în bucătăria mea!

Dar Lisa alergă s-o descoase pe Julie care cobora să-i transmită un ordin lui Hippolyte. Pe urmă, după câteva minute de conversaţie, se întoarse lângă slujnica Valériei.

— E o întrigăraie, din care nimeni nu mai pricepe nimic. Cred că stăpâna dumitale ar fi putut să nu facă copilul şi să-şi lase bărbatul să crape, căci încă se mai caută, pare-se, economiile bătrânului... Bucătăreasa zice că sunt acolo nişte mutre, mă rog mutre de oameni care până diseară au să se ia de păr.

Adèle venea cu unt de douăzeci de centime ascuns sub şorţ, pentru că doamna Josserand îi poruncise să nu arate niciodată cumpărăturile. Lisa ţinu să vadă, şi pe urmă, înfuriată, o făcu proastă. Merita să cobori pentru unt de douăzeci de centime! Ei bine, ce i-ar mai fi învăţat ea pe aceşti zgârie-brânză s-o hrănească cum trebuie, sau ar fi mâncat înaintea lor; da, din unt, din zahăr, din carne, din toate. De câtăva vreme celelalte slujnice o împingeau astfel pe Adèle la răzvrătire. Şi ea se lăsă prinsă în mreje. Rupse o bucăţică de unt şi o înghiţi numaidecât, fără pâine, pentru a se grozăvi în faţa celorlalte.

— Urcăm? întrebă ea.

— Nu, spuse văduva, ţin să-l văd coborând. Am păstrat pentru asta un comision.

— Şi eu la fel, adăugă Lisa. Zice-se că ar cântări opt sute. Dacă i-ar da drumul pe frumoasa lor scară, ce mai stricăciune i-ar face!

— Eu urc, mai bine să nu-l văd, reluă Adèle... Mulţumesc, să visez iar, ca azi-noapte, că vine să mă tragă de picioare, zvârlindu-mi vorbe urâte din pricina murdăriilor mele!

Plecă, urmărită de glumele celorlalte două. La etajul servitorilor se veseliseră toată noaptea pe seama coşmarurilor Adèlei. De altminteri, ca să nu se simtă singure, slujnicele îşi lăsaseră uşile deschise; şi un vizitiu poznaş făcuse pe stafia, scoţând strigăte slabe, râzând

înăbuşit, şi fusese auzit până dimineaţa în lungul coridorului. Lisa, cu buzele ei subţiri şi strânse, spunea că o să-i pară rău. Fusese o straşnică distracţie!

Dar glasul mânios al lui Hippolyte le îndreptă atenţia spre draperiile de doliu. El zbiera, pierzându-şi întreaga demnitate:

— Beţivan nenorocit! îl pui cu capu-n jos!

Într-adevăr, lucrătorul se dusese să agaţe de-a-ndoaselea blazonul cu iniţialele defunctului. De altfel, draperiile negre garnisite cu argint erau la locul lor; nu mai aveau de pus decât agăţătoarele, când la intrare apăru un cărucior de mână, încărcat cu un mobilier sărăcăcios, de om nevoiaş. Un puştan împingea, o fată voinică, palidă, îl urma, dându-i o mână de ajutor. Domnul Gourd, care tocmai vorbea cu prietenul lui, papetarul, se repezi la ei şi, în ciuda solemnităţii doliului său, strigă:

— Hei, hei! ce l-a apucat?... Nu vezi, idiotule!

Fata cea voinică interveni.

— Domnule, sunt noua locatară, ştiţi dumneavoastră... Asta e mobila mea.

— Nu se poate! mâine! strigă portarul furios.

Ea îl privi, apoi privi pânzele negre, uluită. Era limpede că poarta aceea împresurată de negru o tulbura. Dar o luă de la început, îi spuse că nu poate să-şi lase mobila pe trotuar. Atunci, domnul Gourd o repezi.

— Dumneata eşti tighelitoarea de încălţăminte, nu-i aşa? cea care ai închiriat cabinetul de sus... Încă o încăpăţânare de-a proprietarului! Şi asta, numai pentru a încasa o sută treizeci de franci, în pofida necazurilor pe care le-am avut cu tâmplarul!... Şi totuşi îmi făgăduise să n-o mai închirieze nici unui muncitor. Aiurea, o la de la început, şi cu o femeie!

Pe urmă, îşi aduse aminte că domnul Vabre era mori,

— Da, poţi să te uiţi, proprietarul tocmai a murit, şi dacă s-ar fi dus cu opt zile mai înainte, n-ai fi fost aici, bineînţeles!... Hai, grăbeşte-te, până nu-l coboară.

Şi, ca scos din minţi, împinse el însuşi cărucior ul, îl afundă sub pânzele care se depărtară şi se reuniră încet.

Fata cea voinică şi palidă dispăru în această mare neagră.

— Uite-o pe una care pică bine! remarcă Lisa. E tare vesel să te muţi în timpul unei înmormântări. Eu, în locul ei, ce mai săpunea lă i-aş fi tras portarului!

Dar tăcu de îndată ce îl văzu reapărând pe domnul Gourd, care era spaima slujnicelor. Proasta lui dispoziţie venea din faptul că, după cum spuneau unele persoane, casa revenise, după împărţire, domnului Théophile să doamnei sale. El, însă, ar fi dat o sută de franci din buzunar, ca să-l aibă ea proprietar pe domnul Duveyrier, care, cel puţin, era un magistrat. Acest lucru i-l explica negustorului de hârtie. Între timp, lumea ieşea. Doamna Juzeur trecu zâmbindu-i lui Octave, care se întâlnise cu Trublot pe trotuar. Apoi, apăru Marie; şi ea rămase pe loc, foarte interesată să vadă cum se ridică estrada unde trebuia să se aşeze coşciugul.

— Oamenii de la doi sunt uimitori, spunea domnul Gourd ridicându-şi ochii până la obloanele închise de la etajul al doilea. Ai crede că anume îşi aranjează treburile, încât să facă altfel decât noi ceilalţi... Da, au plecat într-o călătorie, acum trei zile.

În clipa aceea, Lisa se ascunse pe după văduvă, zărind-o pe verişoara Gasparine, care aducea o coroană de violete, o atenţie a arhitectului, doritor să păstreze bunele relaţii cu familia Duveyrier.

— Drace! exclamă papetarul, se pune bine cealaltă doamnă Campardon.

Îi dădea astfel, cu naivitate, numele pe care i-l dădeau toţi furnizorii din cartier. Lisa îşi înăbuşi un hohot, de râs. Dar urmă o mare dezamăgire. Deodată, slujnicele văzură că trupul fusese coborât. Şi că era o neghiobie să rămână în stradă, să se uite la pânze! Se întoarseră repede; şi trupul, într-adevăr, ieşea din vestibul, purtat de patru bărbaţi. Estrada întuneca tot gangul, se vedea în fund lumina albă a curţii, spălată în dimineaţa aceea cu apă din belşug. Singură mica Louise, furişată în spatele doamnei Juzeur, se ridica pe vârfuri, cu ochii rotunzi, albă la faţă de curiozitate.

Purtătorii sicriului suflau din greu la capătul scării, ale cărei ornamente aurite, în imitaţie de marmură, căpătau o rece solemnitate în lumina slabă a geamurilor fără luciu.

— Iote-l, pleacă şi nu-şi ia chitanţele! bombăni Lisa, glumind cu duşmănie şi pornită, ca orice fiică a Parisului, împotriva proprietarilor.

Atunci, doamna Gourd, care rămăsese în fotoliu, imobilizată de picioarele ei şubrede, se ridică chinuit. Pentru că nu putea să meargă, domnul Gourd o sfătuise să nu lase să treacă proprietarul prin faţa lojei lor fără să-l salute. Aşa se cuvenea. Ea veni până la uşă, cu bonetă de doliu, şi când proprietarul trecu, îl salută.

La Saint-Roch, în timpul ceremoniei, doctorul Juillerat se prefăcu că nu vrea să între în biserică. De altfel, era mare înghesuială, un grup întreg de bărbaţi preferă să rămână pe trepte. Era foarte plăcut, o splendidă zi de iunie. Şi, pentru că nu puteau să fumeze, discuţia lor ajunse la politică. Marea uşă rămânea deschisă, din când în când largi adieri de orgă ieşeau din biserica înveşmântată în negru, înstelată de lumânări.

— Ştiţi că domnul Thiers va candida la anul în circumscripţia noastră, anunţă Léon Josserand cu aerul lui serios.

— Ah! făcu doctorul. Fără îndoială că dumneata, un republican, n-ai să votezi pentru el, nu?

Tânărul, ale cărui convingeri se domoleau pe măsură ce doamna Dambreville îl introducea în societate, răspunse tăios:

— De ce nu?… E adversarul declarat al Imperiului.

Atunci, se porni o discuţie furtunoasă. Léon vorbea de tactică, doctorul Juillerat se încăpăţâna în principii. După acesta din urmă, burghezia îşi trăise traiul; era un obstacol în calea revoluţiei; de când avea totul, ea stătea în calea viitorului, cu mai multă înverşunare şi orbire decât vechea nobilime.

— Vă temeţi de tot, vă aruncaţi în cea mai dăunătoare reacţiune de când vă credeţi ameninţaţi.

O clipă, Campardon se supără.

— Eu, domnule; am fost iacobin şi ateu ca dumneavoastră. Dar, slavă Domnului, mi-a venit mintea la cap... Nu, n-am să merg chiar până la domnul Thiers al dumneavoastră. Un încurcă-lume, care se amăgeşte cu idei!

Totuşi, liberalii prezenţi, domnul Josserand, Octave, chiar Trublot, căruia puţin îi păsa, declarară cu toţii că vor vota pentru domnul Thiers. Candidatul oficial era un mare fabricant de ciocolată din strada Saint-Honoré, domnul Dewinck, pe care îl luară serios în tărbacă. Acest domn Dewinck nu avea nici măcar sprijinul clerului, neliniştit de legăturile lui cu palatul Tuileries. Campardon, trecând definitiv de partea preoţilor, îi primi numele cu multă rezervă. Apoi, fără tranziţie, izbucni:

— Ascultaţi! glontele care l-a rănit pe Garibaldi al dumneavoastră la picior, ar fi trebuit să-i străpungă inima!

Şi pentru a nu fi văzut prea multă vreme în compania acestor domni intră în biserică unde glasul piţigăiat al abatelui Mauduit răspundea văicărelilor cantorului.

— Acum şi doarme acolo, şopti doctorul, ridicând din umeri. Ah, ce curăţenie ar trebui să se facă în toate astea!

Treburile Romei îl pasionau. După aceea, pentru că Léon îşi aminti cuvântul ministrului, care declarase în Senat că Imperiul ieşise din Revoluţie, dar pentru a o înăbuşi, reveniră la apropiatele alegeri. Încă erau cu toţii de acord asupra necesităţii de a-i da o lecţie împăratului; dar începeau să fie cuprinşi de temeri, numele candidaţilor îi şi învrăjbea, dându-le, noaptea, coşmarul spectrului roşu. Nu departe de ei, domnul Gourd, având ţinuta corectă a unui diplomat, îi asculta cu un rece dispreţ; el era pentru autoritate, fără ocolişuri.

De altfel ceremonia se sfârşea şi un prelung strigăt melancolic, pornind din adâncurile bisericii, îi făcu să tacă.

— *Requiescat in pace!*

— *Amen!*

La cimitirul Père-Lachaise, în timp ce trupul bătrânului

era coborât, Trublot, care nu lăsase braţul lui Octave, îl văzu schimbând un nou surâs cu doamna Juzeur.

— Ah! da, murmură el, micuţa femeie foarte nefericită... Tot ce vreţi, dar nu asta!

Octave tresări. Cum, şi Trublot! Acesta din urmă făcu un gest dispreţuitor; nu, nu el, ci unul dintre prietenii lui. Şi, la urma urmei, toţi cei care se amuzau de această ronţăială.

— Scuză-mă, adăugă el. Pentru că iată-l pe bătrân la adăpost, vreau să-i dau socoteală lui Duveyrier de-o însărcinare.

Familia pleca, tăcută şi îndurerată. Trublot îl rugă pe consilier să rămână în urmă, ca să-i spună că o văzuse pe servitoarea Clarisse!; dar nu ştia adresa, pentru că servitoarea o părăsise pe Clarisse în ajunul mutării, după ce-i cârpise câteva palme. Era ultima speranţă care zbura, Duveyrier îşi înfundă faţa în batistă şi îşi ajunse din urmă familia.

Chiar de seara începură certurile. Familia se găsea în pragul dezastrului. Domnul Vabre, cu acea nepăsare sceptică de care notarii dau dovadă uneori, nu lăsa niciun testament. Scotociră în zadar prin toate mobilele, şi, lucrul cel mai rău fu că nu găsiră un gologan din cele şase sau şapte sute de mii de franci sperate, nici bani, nici titluri, nici acţiuni; descoperiră doar şapte sute treizeci şi patru de franci în piese de câte cincizeci de centime, un ascunziş de bătrân ramolit. Şi câteva indicii de necontestat, un carnet acoperit de cifre, câteva scrisori ale agentului de schimb dădură în vileag moştenitorilor, albi ca varul de furie, viciul tainic al moşneagului, o patimă neînfrânată pentru joc, o nevoie stângace şi turbată de speculă la bursă, ascunse sub nevinovata manie a uriaşei lui munci de statistică. Aici se dusese tot, economiile de la Versailles, chiriile casei, până la bănuţii pe care-i storcea de la copiii săi; ba în ultimii ani ipotecase şi casa, în trei rânduri, pe o sută cincizeci de mii de franci. Familia rămase încremenită dinaintea frumoasei case de bani, unde credea că se află avutul sub cheie, şi în care se găsea o grămadă de obiecte

stranii, resturi culese de prin camere, bucăţele de fier vechi, cioburi vechi, panglici vechi, printre fragmente de jucării şterpelite cândva de la micul Gustave.

Izbucniră reproşuri furioase. Îl făcură pe bătrân şarlatan. Era nedemn să-şi risipească banii aşa, bătându-şi joc cu făţărnicie de lume şi jucând o mârşavă comedie, ca să fie mereu corcolit. Duveyrierii nu se puteau consola că-l hrăniseră douăzeci de ani, fără să-i pretindă o singură dată cei optzeci de mii de franci, dota Clotildei, din care primiseră numai zece mii de franci. Erau totuşi zece mii de franci, spunea cu violenţă Théophile, care nu văzuse nici măcar o lăscaie din cei cincizeci de mii, făgăduiţi la căsătoria sa. Dar Auguste, la rândul lui, se plângea şi mai aprig, imputându-i fratelui său că apucase cel puţin să vâre în buzunar, timp de trei luni, dobânzile acestei sume; pe când el nu va avea niciodată nimic din cei cincizeci de mii de franci, înscrişi, de asemenea, în contract. Şi Berthe, aţâţată de maică-sa, arunca vorbe jignitoare, se arăta revoltată că intrase într-o familie necinstită. Şi Valérie, tunând şi fulgerând împotriva chiriei pe care atât de multă vreme făcuse prostia să i-o plătească bătrânului, de teamă că va fi dezmoştenită, nu putea să înghită una ca asta, îi părea rău de banii aceia, ca de nişte bani imorali, folosiţi pentru a întreţine desfrâul.

Toate aceste poveşti pasionară casa timp de cincisprezece zile. În sfârşit, nu rămânea decât imobilul, estimat la trei sute de mii de franci; după ce se achita ipoteca, mai rămânea cam jumătate din această sumă de împărţit între cei trei copii ai domnului Vabre. Îi reveneau fiecăruia câte cincizeci de mii de franci; slabă consolare, cu care trebuiau să se mulţumească. Théophile şi Auguste dispuneau de pe acum de partea lor. Se înţeleseră să vândă. Duveyrier lua totul asupra lui, în numele soţiei sale. Mai întâi el stărui pe lângă cei doi fraţi să nu facă licitaţia în faţa tribunalului; dacă se înţelegeau între ei, licitaţia putea să aibă loc în faţa notarului său, maestrul Renaudin, un om de care răspundea el. În cele din urmă, le insuflă ideea, ba

chiar sfatul notarului, zicea el, să pună casa în vânzare la un preţ mic, numai a sută patruzeci de mii de franci: era o dovadă de abilitate, amatorii vor da năvală, licitaţia se va însufleţi şi va întrece toate previziunile. Théophile şi Auguste râdeau plini de încredere. Apoi, în ziua vânzării, după cinci sau şase licitaţii, maestrul Renaudin adjudecă pe neaşteptate casa lui Duveyrier, pentru suma de o sută patruzeci de mii de franci. Nu aveau nici măcar din ce să plătească ipotecile. Aceasta a fost lovitura de graţie.

Nu s-au aflat niciodată amănuntele teribilei scene care s-a petrecut în aceeaşi seară la familia Duveyrier. Zidurile solemne ale casei au înăbuşit zgomotele. Théophile trebuie să-l fi făcut pe cumnatu-său pramatie; îl acuza public de cumpărarea notarului, făgăduindu-i acestuia că-l ajută să fie numit judecător de pace. Pe când Auguste vorbea fără ocolişuri de Curtea cu Juri, voia să-l târască acolo pe maestrul Renaudin, despre care tot cartierul povestea nenumărate ticăloşii. Dar dacă nu se ştia deloc în ce fel ajunsese familia să se încaiere, după cum circula zvonul, se auziră ultimele cuvinte schimbate în prag, cuvinte care sunară neplăcut, în severitatea burgheză a scării.

— Canalie murdară! striga Auguste. Tu trimiţi la galere oamenii pentru şi mai puţin!

Théophile ieşi ultimul, ţinu uşa deschisă, turbat de mânie, sugrumat într-un acces de tuse.

— Hoţ! hoţ!… Da, hoţ!… Şi tu, hoaţă, auzi tu, hoaţă!

Închise uşa repede şi atât de tare, că zdrăngăniră toate celelalte uşi de pe scară. Domnul Gourd, stând la pândă, se alarmă. Dintr-o privire, cercetă etajele; dar nu zări decât profilul delicat al doamnei Juzeur. Cu spinarea încovoiată, intră în vârful picioarelor în loja sa, unde îşi reluă înfăţişarea demnă. Se putea tăgădui. Încântat, el îi dădea dreptate noului proprietar.

Peste câteva zile avu loc o reconciliere între Auguste şi sora sa. Casa rămase surprinsă. Îl văzură pe Octave ducându-se la familia Duveyrier. Consilierul, îngrijorat, se hotărâse să renunţe la chiria magazinului vreme de cinci

ani, ca să închidă cel puţin gura unuia dintre moştenitori. Când Théophile află de asta, coborî cu nevastă-sa să-i facă o nouă scenă fratelui său. Iată-l acum că se vindea, trecea de partea tâlharilor! Dar în magazin se găsea şi doamna Josserand, şi ea îi dădu repede paşaportul. O sfătui fără înconjur pe Valérie să nu se mai vândă, că fiica sa nu se vindea. Şi Valérie fu nevoită să bată în retragere, strigând:

— Vasăzică, noi suntem singurii care-o să tragem mâţa de coadă*?...* Să mor, dacă-mi plătesc chiria! Am contract. Şi cred că ocnaşul ăsta n-o să îndrăznească să ne dea afară... Cât despre tine, mica mea Berthe, o să vedem noi într-o zi ce trebuie pus la bătaie ca să ţi se vină de hac!

Uşile zdrăngăniră din nou. Între cele două căsnicii începuse o ură de moarte. Octave, care le făcuse unele servicii, rămânea de faţă, pătrundea în intimitatea familiei. Berthe aproape leşinase în braţele lui, în timp ce Auguste se convingea dacă nu cumva auzise vreun client. Până şi doamna Josserand avea încredere în tânăr. De altfel ea îi judeca aspru pe Duveyrier-i.

— Chiria e ceva, spuse ea. Dar eu vreau cei cincizeci de mii de franci.

— Bineînţeles, dacă îi depui pe ai tăi, îndrăzni Berthe.

Mama păru să nu înţeleagă.

— Îi vreau, înţelegi tu!... Nu, nu, pesemne că râde în hohote sub pământ, acel bătrân ticălos de moş Vabre! Nu-l voi lăsa să se laude că m-a tras pe sfoară. Numai o canalie făgăduieşte nişte bani pe care nu-i are!... Oh, ţi-i vor da, fata mea, sau mă duc să-l dezgrop, şi-l scuip în mutră!

XII

Într-o dimineaţă, pe când Berthe se afla, ca de obicei, la mama sa, Adèle veni speriată să spună că domnul Saturnin era aici, împreună cu un bărbat. Doctorul Chassagne, directorul azilului Moulineaux, avertizase până atunci în mai multe rânduri părinţii că nu putea să le ţină fiul, căci nu-şi închipuise să fie atins de o nebunie atât de evidentă. Şi, luând pe neaşteptate cunoştinţă de semnătura smulsă de Berthe fratelui ei pentru cele trei mii de franci, temându-se că putea fi compromis, îl trimitea înapoi familiei.

Se înspăimântară cu toţii. Doamna Josserand, îngrozită că va fi strânsă de gât, încercă să stea de vorbă cu omul. Acesta îi declară pe şleau:

— Domnul director mi-a zis să vă spun că dacă e bun să le dea bani părinţilor, e bun să trăiască şi în casa lor.

— Dar e nebun, domnule, are să ne masacreze!

— Când iscăleşte, nu e deloc nebun! răspunse omul ducându-se.

De altfel, Saturnin intră liniştit, cu mâinile în buzunare, de parcă s-ar fi întors dintr-o plimbare la Tuileries. Nici măcar nu aduse vorba despre şederea lui acolo. Îşi îmbrăţişa tatăl care plângea, le sărută deopotrivă de zgomotos pe mama şi pe sora sa Hortense, amândouă moarte de frică. Apoi, zărind-o pe Berthe, căzu ca în extaz, o mângâie cu gingăşia unui băieţaş. Ea profită numaidecât de duioasa lui tulburare ca să-l anunţe că se căsătorise. El nu se revoltă câtuşi de puţin, la început nici măcar nu păru să înţeleagă, ca şi cum

şi-ar fi uitat furiile de altădată. Dar când ea vru să coboare, izbucni în urlete: căsătorită, asta-i era indiferent, numai să rămână aici, cu el mereu, aproape de el. Atunci, văzând chipul descompus al mamei, care o şi luase la fugă, vrând să se închidă undeva, Berthe se gândi să-l ia pe Saturnin la ea. Puteau foarte bine să-l folosească în subsolul magazinului, măcar şi numai ca să lege pachetele cu sfoară.

În aceeaşi seară, Auguste, în ciuda văditei lui repulsii, se plecă în faţa dorinţei Berthei. Erau căsătoriţi abia de trei luni şi o surdă neînţelegere creştea între ei. Era ciocnirea a două temperamente, a două educaţii diferite, un soţ posac, meticulos, lipsit de căldură, şi o soţie crescută sub apăsarea arzătoare a falsului lux parizian, plină de viaţă, răvăşindu-şi existenţa, ca să se bucure singură de plăcerile ei, ca un copil egoist şi nepriceput. De aceea, el nu-i înţelegea nevoia de mişcare, neîncetatele-i plecări în vizită, alergăturile, plimbările, goana ei prin teatre, distracţiile, povestirile ei. De două şi de trei ori pe săptămână doamna Josserand venea s-o ia pe fiica sa, o purta cu sine până la vremea prânzului, fericită să se arate cu Berthe, să se bucure astfel de toaletele-i bogate, pe care nu le mai plătea ea. Marile răzvrătiri ale soţului erau pornite mai ales împotriva acestor toalete prea strălucitoare, a căror utilitate îi scăpa. De ce să se îmbrace mai presus de rangul şi de averea ei? Ce nevoie avea să cheltuie, aşa, nişte bani atât de necesari în comerţul lui? Se spune de obicei că atunci când vinzi mătase altor femei, tu trebuie să te îmbraci în lână. Dar Berthe lua acum înfăţişarea sălbatică a mamei sale, întrebându-l dacă avea de gând s-o lase să umble goală pe stradă; şi-l mai descuraja prin curăţenia îndoielnică a jupoanelor, prin dispreţul ei faţă de rufăria ce nu se vedea, găsind mereu fraze grosolane ca să-i închidă gura, dacă el insista.

— Îmi place mai mult să stârnesc invidie, decât milă... Banii sunt bani, şi dacă am avut un franc, am zis întotdeauna că avem doi.

De când se măritase, Berthe începuse să ia propoziţiile doamnei Josserand. Se îngrăşa, îi semăna tot mai mult. Nu mai era fata nepăsătoare şi docilă sub palmele materne; era o femeie în care se dezvolta îndărătnicia, voinţa categorică de a supune totul plăcerii sale. Auguste o privea uneori, mirat de maturitatea ei atât de rapidă. La început, ea simţise o vanitoasă bucurie de a trona la tejghea, în toalete îngrijite, de-o modestie elegantă. Apoi, se dezgustase repede de comerţ, pentru că o silea să stea pe loc, ameninţând să cadă bolnavă, totuşi se resemnase, dar cu o atitudine de victimă care asigură prosperitatea căsniciei cu sacrificiul propriei sale vieţi. Şi de atunci, o luptă de fiecare clipă începuse între ea şi bărbatul ei. Ridica din umeri când acesta era întors cu spatele, aşa cum maică-sa ridica din umeri cânt tatăl său era întors cu spatele; reîncepea cu el toate certurile căsniciei care-i hrăniseră tinereţea, îl trata pur şi simplu ca pe un domn însărcinat să plătească, îl acoperea cu acel dispreţ pentru bărbat, care era ca un soi de temelie a educaţiei sale.

— Ah, câtă dreptate avea mama! striga ea după fiecare dintre certurile lor.

Totuşi, Auguste se străduise, încă de la început, s-o mulţumească. El iubea pacea, visa un mic interior liniştit, maniac de pe acum ca un bătrân, deprins cu obiceiurile vieţii lui de băiat pudic şi econom. Neputând să-i ajungă vechea lui locuinţă de la mezanin, luase apartamentul de la etajul doi, dinspre curte, unde credea că făcuse o adevărată nebunie cheltuind cinci mii de franci pe mobilă. Berthe, la început fericită de camera ei îmbrăcată în tuia şi în mătase albastră, se arătă pe urmă plină de dispreţ, după o vizită făcută la o prietenă care se măritase cu un bancher. Apoi izbucniră cele dintâi discuţii din pricina slujnicelor. Tânăra femeie, obişnuită, cu serviciul îndobitocit al unor sărmane fete cărora li se măsura bucata de pâine, le pretindea numite corvezi, pentru care ele plângeau cu sughiţuri în bucătărie, câte o după-amiază întreagă. Auguste, cu toate că nu era prea sensibil de felul lui, făcând

imprudenţa de a se duce s-o liniştească pe una dintre ele, fusese nevoit s-o dea pe uşă afară la o oră mai târzie, în faţa hohotelor de plâns ale doamnei, care îi strigase furioasă să aleagă între ea şi această creatură. Dar, după servitoarea aceea, veni una energică, şi care părea că se instalează pentru a rămâne. O chema Rachel, probabil că era evreică, deşi ea tăgăduia şi îşi ascundea ţara de origine. Era o fată de douăzeci şi cinci de ani, cu o expresie aspră, nasul mare şi părul negru. La început, Berthe declarase că n-o va suporta nici două zile; apoi, în faţa supunerii sale mute, a aerului că înţelege tot, fără să spună nimic, ea se arătă, încetul cu încetul mulţumită, de parcă s-ar fi supus la rândul ei, şi o păstră atât pentru meritele sale, cât şi dintr-o teamă nedefinită. Acceptând fără să se revolte cele mai aspre munci, răsplătite cu pâine uscată, Rachel punea stăpânire pe gospodărie, ţinea ochii deschişi, buzele strânse, ca o servitoare care adulmecă, aşteptând ora fatală şi prevăzută când doamna nu-i va mai refuza nimic.

De altfel, în casă, de la parter şi până la etajul slujnicelor, urmase o perioadă de mare calm după emoţiile pricinuite de neaşteptata moarte a domnului Vabre. Scara îşi regăsea atmosfera de reculegere a unei capele burgheze; nicio suflare nu răzbătea prin uşile de acaju, mereu închise peste adânca onestitate a apartamentelor. Umbla zvonul că Duveyrier se împăcase cu nevastă-sa. Cât despre Valérie şi Théophile, ei nu vorbeau cu nimeni, treceau ţepeni şi demni. Niciodată casa nu răspândise o severitate de principii mai rigide. Domnul Gourd, în papuci şi cu scufie, o străbătea cu o înfăţişare de ţârcovnic solemn.

Într-o seară, către ora unsprezece. Auguste ieşea din clipă în clipă în uşa magazinului, apoi întindea capul şi îşi arunca privirile pe stradă. Nerăbdarea lui creştea încetul cu încetul. Berthe, pe care mama şi sora sa veniseră s-o ia încă de la cină, fără ca măcar s-o lase să-şi mănânce desertul, nu se mai întorcea, după o absenţă de peste trei ceasuri, în ciuda promisiunii ei exprese de a fi aici la închiderea magazinului.

— Ah, Dumnezeule, Dumnezeule! izbucni el, în sfârşit, strângând pumnii de-i trosniră degetele,

Şi se opri în faţa lui Octave, care punea etichete la nişte cupoane de mătase, pe o tejghea. La această oră înaintată a serii, nu mai venea niciun client în acel capăt depărtat al străzii Choiseul, Ţinuseră deschis numai pentru a aranja magazinul.

— Dumneavoastră probabil că ştiţi unde s-au dus doamnele, nu? îl întrebă Auguste pe tânăr.

Acesta ridică ochii cu un aer surprins şi nevinovat.

— Domnule, dar vi s-a spus... La o conferinţă.

— O conferinţă, o conferinţă, bombăni soţul. Conferinţa lor s-a terminat la ora zece... Nişte femei cinstite trebuiau să se fi întors!

Apoi, îşi reluă plimbarea, aruncând priviri piezişe asupra vânzătorului suspectându-l de complicitate cu doamnele sau cel puţin că vrea să le scuze. La rândul lui, Octave îl cerceta, pe furiş, cu un aer neliniştit. Niciodată nu-l văzuse atât de nervos. Ce se petrecea oare? Şi, pe când întorcea capul, îl zări în fundul prăvăliei pe Saturnin, ştergând un geam cu un burete îmbibat de alcool. Încetul cu încetul, familia îl pusese pe nebun la unele munci de servitor, ca să-l facă măcar să-şi câştige mâncarea. În seara aceea, însă, ochii lui Saturnin luceau straniu. Alunecă în spatele lui Octave şi îi spuse în şoaptă:

— Luaţi seama... A găsit o hârtie. Da, are o hârtie în buzunar... Atenţie, dacă e a dumneavoastră!

Şi se întoarse sprinten să frece geamul. Octave nu înţelese. De câtăva vreme, nebunul îi dovedea o afecţiune aparte, ca dezmierdarea unui animal ce se pleacă în faţa unui instinct, a unui simţ în care se strecoară gingăşia îndepărtată a unui sentiment. Pentru ce îi vorbea de o hârtie? Nu-i scrisese nicio scrisoare Berthei; nu-şi permitea încă decât să se uite la ea cu ochi drăgăstoşi, aşteptând cu nerăbdare ocazia de a-i face un mic cadou. Aceasta era tactica pe care o adoptase, după o matură chibzuinţă.

— Unsprezece şi zece! pe toţi sfinţii! strigă deodată

Auguste, care nu obişnuia să înjure.

Dar în aceeaşi clipă doamnele intrară. Berthe avea o fermecătoare rochie de mătase trandafirie, brodată cu jeuri albe; în timp ce sora sa, ca de obicei, în albastru deschis, şi maică-sa, ca de obicei, în mov, îşi păstrau toaletele lor bătătoare la ochi şi obositoare, modificate în fiecare sezon. Doamna Josserand intră cea dintâi, impunătoare, opulentă, ca să ţintuiască în fundul gâtului ginerelui său reproşurile pe care toate trei le prevăzuseră într-un consiliu ţinut la capătul străzii. Se catadicsi chiar să explice întârzierea printr-o hoinăreală pe la vitrinele magazinelor. De altfel, Auguste, foarte palid, nu scăpa nicio văicăreală; răspundea pe un ton aspru, se stăpânea în chip vizibil, aştepta. Mama, simţind furtuna, cu marea ei obişnuinţă a certurilor, încercă încă o clipă să-l intimideze; apoi, fiind nevoită să urce, se mulţumi să spună:

— Bună seara, fata mea. Şi să dormi bine – da? dacă vrei să trăieşti mult.

Ajuns la capătul puterilor, uitând de prezenţa lui Octave şi a lui Saturnin, Auguste trase numaidecât din buzunar o hârtie mototolită pe care o puse sub nasul Berthei, bâiguind:

— Ce e asta?

Berthe nici măcar nu-şi scosese pălăria. Se făcu roşie ca focul.

— Asta? spuse ea; ei bine, e o factură.

— Da, o factură, şi încă pentru păr fals! Dacă e posibil, pentru păr, ca şi cum dumneata n-ai mai avea păr pe cap! … Dar nu e vorba de asta. Ai plătit această factură; spune-mi cu ce ai plătit-o?

Din ce în ce mai tulburată, tânăra femeie răspunse:

— Cu banii mei, bineînţeles!

— Banii dumitale, dar dumneata nu ai bani! Ori ţi s-au dat, ori i-ai luat de aici… Şi-apoi, iată, ştiu tot, faci datorii… Eu îţi tolerez orice vrei: dar nu şi datoriile, pricepi, nu şi datoriile, niciodată!

Şi în acest strigăt el îşi puse toată groaza lui de vânzător

prudent, toată onestitatea lui comercială, care consta în a nu datora nimic. Multă vreme se uşură astfel, reproşându-i nevestei repetatele sale ieşiri, vizitele în cele patru colţuri ale Parisului, toaletele, luxul peste puterile lui de menţinut. În situaţia lor, era oare înţelept să rămână afară până la ora unsprezece seara, în rochie de mă tase trandafirie, brodată cu jeuri albe? Când ai asemenea gusturi aduci şi dota de cincizeci de mii de franci. De altfel, el cunoştea bine vinovata: era imbecila de maică-sa care îşi învăţa fiicele să mănânce averi, fără a avea măcar posibilitatea de a le da o cămaşă în ziua căsătoriei.

— N-o vorbi de rău pe mama! strigă Berthe, ridicând capul, scoasă, în sfârşit, din sărite. Nu i se poate reproşa nimic, ea şi-a făcut datoria... O fi familia dumitale nepătată! Nişte oameni care şi-au ucis tatăl!

Octave se înfundase în etichetele lui, prefăcându-se că nu ascultă. Dar, cu coada ochiului, urmărea cearta, şi îl pândea mai ales pe Saturnin, care, fremătând, încetase să mai frece geamul şi stătea, cu pumnii strânşi, cu ochii aprinşi, gata să se repeadă în beregata soţului.

— Să lăsăm familiile noastre, răspunse acesta din urmă. Avem destule de spus despre căsnicia noastră... Ascultă, trebuie să-ţi schimbi purtarea, pentru că n-am să-ţi mai dau un ban pentru toate prostiile dumitale. Oh, asta e o hotărâre de neclintit! Locul dumitale este aici, la tejghea, într-o rochie simplă de femeie respectabilă... Şi dacă faci datorii, o să vedem noi.

Berthe rămase ca sufocată de această mână a soţului brutal ridicată împotriva obiceiurilor, plăcerilor, rochilor sale. Era ca o smulgere din tot ce îndrăgea, din tot ce visase ea măritându-se. Dar, printr-o tactică femeiască, nu-şi dădu în vileag rana care sângera, ci oferindu-şi un pretext pentru furia ce-i schimonosea obrazul, ca repetă cu şi mai multă violenţă:

— Nu voi îngădui să-mi insulţi mama!

Auguste ridică din umeri.

— Mama dumitale, haida-de! dumneata îi semeni, ai să

ajungi diformă, la vârsta ei... Da, nu te mai recunosc, se întoarce ea în persoana dumitale. Pe cuvântul meu dacă nu-mi-e teamă!

Deodată, Berthe se linişti şi, privindu-l drept în faţă, grăi:

— Du-te atunci şi spune-i mamei tot ce mi-ai spus mie acum, ca să vezi cum te azvârle afară.

— Ah, mă azvârle afară! strigă soţul furios. Ei bine, urc să-i spun chiar acum.

Într-adevăr se îndreptă spre uşă. Era şi timpul să iasă, căci Saturnin, cu ochii lui de lup, se apropia pe furiş să-l sugrume pe la spate. Tânăra femeie căzu pe un scaun, spunând cu voce abia auzită:

— Ah, dumnezeule mare, iată un om cu care nu m-aş mărita, dacă s-ar putea s-o iau de la capăt!

Sus, domnul Josserand, peste măsură de uimit, veni el însuşi să deschidă, pentru că Adèle urcase mai înainte să se culce. Cum tocmai se aşezase, cu gândul să-şi petreacă noaptea lucrând la ştraifuri, în ciuda proastei dispoziţii de care se plângea de câtva timp, se simţi tare încurcat şi ruşinat că ar putea să i se descopere taina, astfel încât îşi duse ginerele în sufragerie; şi-i vorbi de o lucrare urgentă, o copie a ultimului inventar al fabricii de cristale Saint-Joseph. Dar când Auguste i-o acuză deschis pe fiica sa, reproşându-i datoriile, relatându-i toată cearta pricinuită de povestea părului fals, mâinile bunului om fură cuprinse de un tremur; bâiguia, lovit drept în inimă, cu ochii înecaţi de lacrimi. Fata lui avea datorii, trăia cum trăise el însuşi, sfâşiat de necurmatele scene ale căsniciei! Aşadar, toată nefericirea vieţii sale reîncepea în copilul lui! Şi o altă spaimă îl îngheţa: se temea în fiece clipă că-l aude pe ginerele său atacând chestiunea banilor, cerându-i zestrea, socotindu-l hoţ. Nu se îndoia că tânărul ştia tot, de vreme ce căzuse aşa deodată pesta ei, la ora unsprezece şi ceva.

— Soţia mea s-a culcat, bolborosi el, pierzându-şi capul. N-are rost s-o trezim, nu-i aşa?... Într-adevăr, dumneata îmi spui nişte lucruri! Sărmana Berthe, nu e totuşi fată rea, te asigur. Fii îngăduitor. Am să vorbesc cu ea... Cât despre

noi, dragul meu Auguste, cred că n-am făcut nimic ce ar putea să te nemulţumească…

Şi îl măsura cu privirea, liniştit, simţind că el nu ştia încă nimic, când doamna Josserand apăru în pragul dormitorului. Era în toaletă de noapte, albă ca varul, înspăimântătoare. Deşi era stârnit, Auguste se trase îndărăt. Desigur, ea ascultase la uşă, căci debută cu o lovitură directă.

— Nu ceri, îmi închipui, cele zece mii de franci ale dumitale? Mai sunt două luni şi ceva până la scadenţă… Peste două luni ţi le dăm, domnule. Doar n-o să murim, noi ceştilalţi, ca să nu ne ţinem făgăduielile.

Această superbă siguranţă de sine îl copleşi pe domnul Josserand. De altfel, doamna Josserand continuă, îşi aiuri ginerele cu declaraţii extraordinare, fără să-i lase timp să deschidă gura.

— Dumneata nu eşti un bărbat viguros, domnule… Berthe are să se îmbolnăvească din pricina dumitale, va trebui să fie chemat doctorul, treaba asta va costa bani la farmacist, şi tot dumneata ai să te faci de râs… Am plecat, adineauri, când te-am văzut hotărât să săvârşeşti o prostie. Cum doreşti, bate-ţi nevasta, inima mea de mamă e împăcată, căci Dumnezeu veghează şi pedeapsa nu se lasă niciodată aşteptată!

În sfârşit, putu şi Auguste să-şi formuleze plângerile. Reveni la plecările repetate, la toalete, se încumetă chiar să condamne educaţia dată Berthei. Doamna Josserand îl asculta cu un profund dispreţ. Iar când el termină, spuse:

— Nerozia asta nici nu merită răspuns, dragul meu. Eu am conştiinţa împăcată, şi mi-e de-ajuns… Iată, bărbatul căruia i-am încredinţat un înger! Eu nu mă mai amestec deloc, pentru că sunt insultată. Descurcaţi-vă între voi!

— Dar fiica dumneavoastră o să mă înşele până la urmă, doamnă! strigă Auguste cuprins din nou de furie.

Doamna Josserand, care tocmai pleca, se întoarse, îl privi în faţă.

— Domnule, dumneata faci tot ce trebuie pentru asta!

Şi intră în dormitorul ei, cu o demnitate de Ceres

colosală, învеşmântată în alb.

Tatăl îl mai reţinu pe Auguste încă vreo câteva minute. Se arătă conciliant, îi dădu de înţeles că cel mai bun lucru era să suporţi totul din partea femeilor, izbuti să-l trimită înapoi domolit, dispus să-şi ceară iertare. Dar, când se regăsi singur în sufragerie, în faţa micii sale lămpi, bunul om izbucni în plâns. Se sfârşise, nu mai avea noroc, niciodată nu va găsi timpul necesar să lucreze destule ştaifuri, noaptea, pentru a-şi ajuta fiica într-ascuns, Gândul că acest copil putea să facă datorii îl umilea ca o ruşine personală. Şi se simţea bolnav, primea o nouă lovitură, puterile aveau să părăsească într-una din aceste seri. În sfârşit, cu mare greutate, înghiţindu-şi lacrimile, începu să lucreze.

Jos, în prăvălie, Berthe rămăsese o vreme nemişcată, cu faţa în mâini. Un băiat, după ce pusese obloanele, coborâse la subsol. Atunci, Octave crezu că trebuie să se apropie de tânăra femeie. De la plecarea soţului, Saturnin îi tot făcuse semne vizibile, pe deasupra capului sorei sale, ca pentru a-l invita s-o consoleze. Acum, exprima o vie bucurie, îşi înmulţea clipirile din ochi; şi, temându-se că nu e înţeles, îşi intensifica sfaturile trimiţând sărutări în aer, cu o efuziune nestăvilită de copil.

— Cum, tu vrei s-o sărut? întrebă Octave prin semne.

— Da, da, răspunse nebunul cu o mişcare entuziastă din bărbie.

Şi când îl văzu pe tânăr zâmbind în faţa sorei sale, care nu-şi dădea seama de nimic, se aşeză pe podea, în spatele unei tejghele, ascunzându-se, nevoind să-i stânjenească. Becurile de gaz încă ardeau cu flacără înaltă, în liniştea desăvârşită a magazinului închis. Se înstăpânise o tăcere moartă, o năbuşeală în care bucăţile de mătase adăugau mireasma fadă a apretului.

— Doamnă, vă rog, nu vă faceţi prea multă grijă, spuse Octave cu glasul lui mângâietor.

Văzându-l atât de aproape de ea, Berthe tresări.

— Vă cer iertare, domnule Octave. Nu e vina mea, dacă

aţi fost martor la această explicaţie neplăcută. Şi vă rog să-l scuzaţi şi pe soţul meu, căci pesemne se simte rău astă seară... Ştiţi, în toate căsniciile există mici neînţelegeri...

Hohotele de plâns o sugrumau. Numai dorinţa de a micşora nedreptăţile soţului ei în ochii lumii îi provocase criza de lacrimi îmbelşugate care o destindea. Saturnin îşi arătă capul neliniştit la nivelul tejghelei; dar şi-l lăsă repede în jos când îl văzu pe Octave gata să prindă mâna sorei sale.

— Vă rog doamnă, puţin curaj, spuse acesta din urmă.

— Nu, îmi e peste putinţă, gângăvi ea. Dumneavoastră eraţi de faţă, aţi auzit... Pentru păr de nouăzeci şi cinci de franci! De parcă astăzi n-ar purta toate femeile păr!... Dar el nu ştie nimic, nu pricepe nimic. El nu cunoaşte deloc femeile, n-a avut niciodată, nu, niciodată, domnule Octave! ... Ah, sunt tare nefericită!

Spunea tot, în fierbinţeala urii sale. Un bărbat pe care susţinea că-l luase din dragoste, şi care de curând nu consimţise să-i cumpere cămăşi! Oare nu-şi îndeplinise ea obligaţiile? avea el să-i impute un singur moment de nepăsare? E de la sine înţeles, că dacă el nu s-ar fi înfuriat în ziua când îi ceruse părul, n-ar fi ajuns niciodată să-l cumpere din punga ei. Şi reîncepea aceeaşi poveste pentru cele mai mici fleacuri: nu putea să-şi manifeste o dorinţă, să râvnească cel mai neînsemnat obiect de toaletă, fără să se izbească de îngrozitoarea lui grosolănie. Bineînţeles, îşi avea şi ea mândria ei, nu-i mai cerea nimic, prefera să se lipsească de strictul necesar, decât să se umilească fără niciun rezultat. Aşa, de două săptămâni, râvnea la nebunie o parură fantezistă, văzută cu maică-sa în vitrina unui bijutier de lângă Palais-Royal.

— Ştiţi, trei stele din stras, care se prind în păr... Oh, o bagatelă, o sută de franci, cred... Ei bine, mi-am bătut gura de dimineaţă până seara, şi să nu vă închipuiţi că soţul meu a înţeles!

Octave n-ar fi îndrăznit să se gândească la un asemenea prilej. Forţă lucrurile.

— Da, da, ştiu. V-am auzit eu însumi vorbind de multe ori… Şi, zău, doamnă, părinţii dumneavoastră m-au primit atât de bine, dumneavoastră înşivă m-aţi întâmpinat cu atât a amabilitate, încât am crezut că pot să-mi îngădui…

Vorbind, el scoase din buzunar o cutie lungă, în care trei stele străluceau pe o bucată de vată. Berthe se ridicase emoţionată la culme.

— Dar e imposibil, domnule! Nu pot să accept… Aţi făcut o foarte mare greşeală!

Cu naivitate, el începu să inventeze pretexte. În Sud, aşa se proceda în mod obişnuit. Şi apoi, erau bijuterii fără nicio valoare. Ea, roşie ca focul, nu mai plângea, stătea cu ochii pe cutie, aprinşi din nou de scânteierile pietrelor false.

— Vă rog, doamnă… Un gest frumos, ca să-mi dovediţi că sunteţi mulţumită de munca mea.

— Nu, zău aşa, domnule Octave, nu stăruiţi!… Îmi pricinuiţi necazuri.

Saturnin apăruse din nou; se uita în extaz la bijuterii, cum s-ar fi uitat la o cutie cu moaşte. Dar urechea lui fină auzi pasul lui Auguste, care se întorcea. Îi dădu de veste Berthei printr-un uşor pocnet al limbii. Şi atunci ea se hotărî, chiar în clipa când bărbatul său intra.

— Ei bine, ascultaţi, şopti ea repede, ascunzând cutia în buzunar, am să spun că mi le-a făcut sora mea cadou.

Auguste dădu ordin să se închidă gazul, apoi urcă împreună cu ea la culcare, fără să spună un cuvânt despre ceartă, bucuros în realitate că o găseşte liniştită, foarte veselă, de parcă nu s-ar fi petrecut nimic între ei. Magazinul se cufundă într-o negură adâncă; şi, în clipa când plecă şi el, Octave simţi în întuneric cum nişte mâini fierbinţi i le strâng pe ale lui ca să le sărute. Era Saturnin, care se culca la subsol.

— Prieten… prieten… prieten, repeta nebunul într-un elan de sălbatică afecţiune.

Tulburat în calculele sale, Octave se aprindea încetul cu încetul după Berthe, cu o tânără şi arzătoare dorinţă. Dacă la început îşi urmărise vechiul lui plan de seducţie, voinţa

de a parveni prin femei, acum nu mai vedea în ea doar patroana, pe aceea a cărei posesiune trebuia să pună casa la cheremul lui; el voia înainte de toate Pariziana, acea nostimă creatură de lux şi de graţie, în care nu îşi înfipsese niciodată dinţii la Marsilia; se simţea năprasnic de înfometat de micile ei mâini înmănuşate, de micile ei picioare încălţate în cizmuliţe cu tocuri înalte, de gâtul ei delicat încărcat de zorzoane, chiar de lenjeria ei de o curăţenie îndoielnică, de intrigăria pe care o presimţea sub toaletele negrăit de bogate; şi această bruscă pasiune mergea până la a înmuia uscăciunea firii sale zgârcite, astfel că îl făcea să azvârle pe cadouri, în cheltuieli de toate soiurile, cei cinci mii de franci aduşi din Sud, dublaţi între timp de unele operaţii financiare despre care nu sufla nimănui un cuvânt.

Dar ceea ce-l abătea mai ales din drumul lui era faptul că, îndrăgostindu-se, devenise timid. Nu mai avea hotărârea, ambiţia de a ajunge la capăt ci, dimpotrivă, începea să guste lâncedele bucurii de a nu grăbi nimic. De altfel, în această slăbiciune trecătoare a spiritului lui atât de practic, ajunse până la urmă să considere cucerirea Berthei drept o campanie de o extremă dificultate, care-i cerea tărăgăneală, acte de înaltă diplomaţie. Fără îndoială, cele două insuccese, pe lângă Valérie şi doamna Hédouin, îl umpleau odată mai mult de spaima nereuşitei. Dar exista, în plus, în străfundul frământării sale pline de şovăială, o teamă de femeia adorată, o convingere absolută în legătură cu cinstea Berthei, toată orbirea dragostei pe care dorinţa o paralizează şi o duce la disperare.

A doua zi după cearta din familie, Octave, fericit că o făcuse pe tânăra femeie să-i primească darul, se gândi că ar fi dibaci dacă s-ar pune bine cu soţul. Aşadar, pe când mânca la masa patronului, căci acesta avea obiceiul să-şi hrănească slujbaşii, pentru a-i păstra în mână, se purtă faţă de el cu o amabilitate nemărginită, îl ascultă la desert, îi aprobă zgomotos ideile. Ba chiar, în particular, păru să îmbrăţişeze nemulţumirile acestuia împotriva nevestei sale,

ajungând până la a se preface că o supraveghează şi că îl va informa după aceea prin mici relatări. Auguste se simţi nespus de mişcat; într-o seară îi mărturisi tânărului că, o vreme, fusese gata să-l concedieze, căci îl crezuse complicele soacrei sale. Îngheţat, Octave îşi manifestă pe loc repulsia faţă de doamna Josserand, fapt ce izbuti până la urmă să-i apropie într-o totală comunitate de păreri. De altfel, soţul era un om cumsecade în fond, deşi dezagreabil, dar resemnat de bună voie atâta timp cât nu-l scoteai din pepeni risipindu-i banii sau atingându-l în principiile sale morale. Făgăduia chiar să nu se mai înfurie, căci după ceartă avusese o năprasnică durere de cap, care îl năucise vreme de trei zile,

— Dumneavoastră mă înţelegeţi! îi spunea el tânărului. Vreau liniştea mea... Dincolo de asta, puţin îmi pasă de toate cele, în afară de virtute, bineînţeles, şi cu condiţia ca nevastă-mea să nu golească toată casa de bani. Ei, nu sunt rezonabil, cer oare din partea ei nişte lucruri extraordinare?

Şi Octave îi ridica în slăvi înţelepciunea, şi sărbătoreau împreună desfătările unei vieţi paşnice, cu ani absolut identici, petrecuţi în măsurarea mătăsii. Ba chiar, ca să-i facă plăcere, vânzătorul renunţa la ideile lui despre marele comerţ. Îi speriase într-o seară când adusese vorba de visul lui referitor la vastele bazaruri moderne, şi-l sfătuise, întocmai ca pe doamna Hédouin, să cumpere casa vecină, ca să-şi lărgească prăvălia. Auguste, al cărui cap plesnea şi acuma din pricina celor patru raioane ale lui, se uitase la el cu toată spaima comerciantului obişnuit să taie firul în patru, încât Octave se grăbise să-şi ia vorba îndărăt şi să se extazieze de tihna cinstită a micului negoţ.

Zilele se scurgeau. Octave îşi consolida locul lui în casă, un locşor de puf, unde îi era bine şi cald. Soţul îl preţuia, însăşi doamna Josserand, căreia se ferea totuşi să-i dovedească prea multă amabilitate, îl privea ca un aer de încurajare. Cât despre Berthe, ea devenise de o familiaritate fermecătoare. Dar marele lui prieten era Saturnin, căruia vedea cum îi sporeşte afecţiunea mută,

devotamentul de câine credincios, pe măsură ce el însuşi o dorea mai nestăpânit pe tânăra femeie. Faţă de oricine altul, nebunul manifesta o gelozie sumbră; niciun bărbat nu putea să se apropie de sora sa, fără ca el să devină pe loc agitat, cu buzele rânjite, gata să muşte. Şi dacă, dimpotrivă, Octave se apleca spre ea nestânjenit şi o făcea să râdă tandru şi moale ca o amantă fericită, râdea şi el de plăcere, şi chipul lui reflecta puţin din bucuria lor senzuală. Biata făptură părea să guste iubirea în acest trup de femeie, pe care îl simţea al lui, din instinct; şi ai fi zis că-i purta iubitului ales recunoştinţa nemărginită a fericirii. Îl oprea pe acesta în toate colţurile, arunca de jur-împrejurul lor priviri neîncrezătoare, apoi, dacă erau singuri, îi vorbea despre ea, îi repeta mereu aceleaşi poveşti, în fraze întretăiate.

— Când era mică, avea membre mici şi plinuţe, aşa; şi era grasă şi rumenă toată, şi foarte veselă... Atunci ţopăit pe pământ. Pe mine asta mă distra, o priveam, mă lăsam în genunchi... Atunci, poc! poc! poc! ea îmi trăgea cu picioarele în burtă... Şi asta îmi făcea plăcere, oh, îmi făcea plăcere!

Octave cunoscu astfel toată copilăria Berthei, copilăria cu bubele, cu jucăriile, cu plăcuta ei dezvoltare de animal sălbatic. Mintea pustie a lui Saturnin păstra cu religiozitate fapte lipsite de importanţă, de care numai el îşi aducea aminte: o zi când ea se înţepase, şi el îi supsese sângele; o dimineaţă când stătuse în braţele lui vrând să se suie pe masă. Dar se întorcea mereu la marea dramă pricinuită de îmbolnăvirea fetiţei.

— Ah, dacă aţi fi văzut-o!... Noaptea, rămâneam singur lângă ea. Mâncam bătaie şi eram trimis la culcare. Şi mă întorceam, în picioarele goale... Eu singur. Şi începeam să plâng, pentru că era atât de albă. O pipăiam ca să-mi dau seama dacă se răceşte... Pe urmă, m-au lăsat, o îngrijeam mai bine decât ei, ştiam medicamentele, lua tot ce-i dădeam eu... De multe ori, când plângea prea tare, îi puneam capul pe mine. Eram drăguţi... Mai târziu, s-a

însănătoşit, şi voiam să mă duc la ea, şi m-au bătut iar.

I se aprindeau ochii, râdea, plângea, de parcă toate aceste întâmplări se petrecuseră în ajun. Din cuvintele lui întretăiate se desprindea istoria unei afecţiuni stranii: devotamentul lui de băiat sărac cu duhul la căpătâiul micuţei bolnave, părăsită de medici; tot sufletul şi tot trupul lui dăruite scumpei muribunde, pe care o îngrijea în goliciunea ei, cu o gingăşie de mamă; afecţiunea şi dorinţele unui bărbat oprite acolo, atrofiate, fixate pentru totdeauna de această dramă a suferinţei a cărei zguduire continua; şi de atunci, în pofida nerecunoştinţei de după vindecare, Berthe rămânea totul pentru el, o stăpână înaintea căreia tremura, o fată şi o soră pe care o salvase de la moarte, un idol adorat cu gelozie. De aceea îl urmărea pe soţ cu o ură furioasă de îndrăgostit nemulţumit, nesecându-şi izvorul de vorbe răutăcioase, alinându-şi sufletul în faţa lui Octave,

— Are încă ochiul închis... E sâcâitoare durerea lui de cap!... Ieri, aţi auzit cum îşi târşâia picioarele... Iată, iată-l cum se uită pe stradă. Nu? e atât de idiot!... Dobitoc murdar, dobitoc murdar!

Şi Auguste nu putea să facă o mişcare fără ca nebunul să nu se supere. Apoi, veneau propoziţiile alarmante.

— Dacă vreţi, ne ducem amândoi să-l înjunghiem ca pe un porc.

Octave îl domolea. În zilele lui de linişte, Saturnin alerga de la el la tânăra femeie, ca vrăjit, repetându-le cuvintele pe care le rostiseră unul despre celălalt, făcându-le servicii, era ca o legătură de continuă afecţiune. S-ar fi întins pe jos, înaintea lor, ca să le slujească drept covor.

Berthe nu mai adusese vorba de cadou. Părea să nu bage de seamă atenţiile pline de timiditate ale lui Octave, se purta cu el ca şi cu un prieten, fără să se tulbure câtuşi de puţin. Niciodată nu-şi îngrijise el atât de mult corectitudinea ţinutei, şi o ţintuia cu dezmierdările ochilor lui de culoarea aurului vechi, a cărei gingăşie de catifea o credea irezistibilă. Dar ea nu-i era recunoscătoare decât pentru

minciunile lui, în zilele când o ajuta să-şi ascundă vreo escapadă. Astfel, între ei se stabili o complicitate: el favoriza ieşirile în oraş ale tinerei femei în compania mamei sale, îl trăgea pe sfoară pe soţ, de îndată ce avea cea mai mică bănuială. Până la urmă, ea ajunse să nu se mai sfiască, în furia ei de umblete şi de vizite, bizuindu-se întru totul pe inteligenţa lui. Şi dacă, la întoarcere, îl găsea în dosul unui morman de stofe, îi mulţumea printr-o energică strângere de mână colegială.

Într-o zi trecu totuşi printr-o mare emoţie. Pe când se întorcea de la o expoziţie de câini, Octave o chemă, cu un semn, la subsol; şi acolo, îi înmână o factură de şaizeci şi doi de franci adusă în lipsa ei, pentru nişte ciorapi brodaţi. Berthe păli dintr-odată, şi strigătul inimii ei nu se lăsă aşteptat.

— Dumnezeule mare, şi bărbatul meu a văzut-o!

El se grăbi s-o liniştească, îi povesti cât de greu îi fusese să ascundă factura, sub nasul lui Auguste. Apoi, stânjenit, adăugă cu glas scăzut:

— Am plătit.

Ea se prefăcu atunci că-şi scotoceşte buzunarele, nu găsi nimic, şi spuse simplu:

— Am să vă dau înapoi… Ah, cât vă mulţumesc, domnule Octave! Aş muri, dacă Auguste ar fi văzut-o.

Şi de data aceasta ea îi luă amândouă mâinile, i le ţinu o clipă strânse între ale sale. Dar niciodată nu s-a mai adus vorba despre cei şaizeci şi doi de franci.

Creştea în ea o dorinţă nestăpânită de libertate şi de plăcere, tot ceea ce îşi făgăduia în căsătorie pe când era fată, tot ceea ce maică-sa o învăţase să-i ceară bărbatului. Părea că păstrează în ea, o rămăşiţă de foame îndelung nesăturată, se răzbuna pentru tinereţea nevoiaşă petrecută la părinţi, cu carne proastă, mâncată fără unt, ca să cumpere cizmuliţe, în toalete groaznice, refăcute de câte douăzeci de ori, în minciuna averii lor susţinută cu preţul unei sărăcii negre şi a unei murdării aidoma. Dar se despăgubea mai ales pentru cele trei ierni când străbătuse

noroaiele Parisului în pantofi de bal, pentru cucerirea unui soţ: serate de o plictiseală ucigătoare, în timpul cărora, având stomacul gol, se ghiftuia cu sirop; corvezi de surâsuri şi de graţii publice pe lângă nişte tineri imbecili; tainice exasperări de a se face că nu ştie nimic, când ea ştia tot; apoi, întoarcerile prin ploaie, fără trăsură; apoi, înfiorarea patului rece şi palmele materne care-i încălzeau obrajii. La douăzeci şi doi de ani încă o apuca disperarea, prăbuşindu-se într-o umilinţă de femeie cocoşată, privindu-se în cămaşa de noapte, seara, să vadă dacă nu-i lipsea ceva. Dar ajunsese la liman, şi întocmai ca vânătorul ce dă gata cu o lovitură de pumn brutală iepurele pentru care îşi pierduse răsuflarea urmărindu-l, ea se dovedea lipsită de blândeţe faţă de Auguste, îl trata ca pe un învins, încetul cu încetul, dezbinarea dintre cei doi soţi sporea, în ciuda eforturilor bărbatului, doritor să nu-şi tulbure existenţa. El îşi apăra cu disperare colţul de linişte somnolentă şi maniacă, închidea ochii la greşelile fără importanţă, înghiţind multe, cu neîncetata spaimă că descoperă cine ştie ce grozăvie care îl va scoate din sărite. Minciunile Berthei, ce punea pe seama afecţiunii sorei sau a mamei sale o puzderie de mici obiecte a căror cumpărare n-ar fi putut s-o justifice, găseau prin urmare îngăduinţa lui; nici măcar nu mârâia prea tare când ea pleca în oraş, seara, ceea ce îi permise în două rânduri lui Octave s-o ducă, în taină, la teatru, în tovărăşia doamnei Josserand şi a Hortensiei: divertismente încântătoare, în urma cărora doamnele căzură de acord că el ştia să trăiască.

Până aici, la cel mai neînsemnat cuvânt, Berthe îşi azvârlea cinstea în obrazul lui Auguste. Ea se purta ireproşabil, el trebuia să se socoată fericit; căci pentru ea, ca şi pentru maică-sa, legitima proastă dispoziţie a unui soţ; începea numai atunci când soţia era prinsă în flagrant delict. În cele dintâi lăcomii când ea îşi potolea dorinţa, această cinste efectivă nu-i cerea totuşi un sacrificiu prea mare. Era un temperament rece, de un egoism încăpăţânat în vălmăşagul pasiunii, ce prefera să-şi ofere singură

plăceri, de altfel lipsite de virtute. Curtea pe care i-o făcea Octave o măgulea, de-a dreptul, după insuccesele de fată de măritat ce se credea abandonată cu cruzime de bărbaţi; şi, pe lângă asta, scotea tot felul de câştiguri, de care beneficia cu seninătate, făcându-le să sporească în dorinţa ei turbată de bani. Într-o zi îl lăsase pe vânzător să-i plătească cinci ore demers cu trăsura; în altă zi, când tocmai voia să plece în oraş, se lăsase împrumutată cu treizeci de franci, chiar în spatele soţului ei, spunând că-şi uitase portmoneul. Niciodată nu dădea înapoi. Tânărul nu se gândea la urmări; ea nu-l lua prea mult în seamă, îl folosea, totdeauna cu sinceritate, pentru satisfacerea micilor sale plăceri şi în diferite împrejurări. Şi între timp, îşi exagera martiriul de femeie brutalizată, care îşi îndeplinea cu stricteţe îndatoririle.

Într-o sâmbătă izbucni o ceartă groaznică între soţi din pricina unei monede de un franc, găsită lipsă în socotelile Rachelei. Pentru că Berthe se ocupa de aceste socoteli, Auguste aduse, după cum avea obiceiul, banii necesari pentru cheltuielile de săptămâna viitoare ale gospodăriei. Familia Josserand urma să mănânce seara la ei, şi bucătăria era încărcată de provizii: un iepure, o ciozvârtă de berbec, câteva conopide. Lângă chiuvetă, chircit pe pardoseală, Saturnin lustruia pantofii sorei sale şi cizmele cumnatului. Cearta începu prin nesfârşite explicaţii în legătură cu moneda de un franc. Unde dispăruse? Cum putea să dispară un franc? Auguste vru să facă din nou socotelile. În acest timp, Rachel punea în frigare ciozvârta de berbec, liniştită, foarte blajină, în ciuda înfăţişării ei aspre, fără să scoată o vorbă, dar cu ochii la pândă. În cele din urmă, el dădu cincizeci de franci şi vru să coboare, când se întoarse, obsedat de dispariţia acelei monede.

— Trebuie găsită totuşi, spuse el. Poate că tu i-ai împrumutat-o Rachetei, şi nu vă mai aduceţi aminte.

Deodată, Berthe se simţi foarte jignită.

— Învinuieşte-mă că am înşelat la târguieli... Ah, ce drăguţ eşti!

Totul porni de aici, curând ajunseră la cele mai tari cuvinte. În ciuda dorinţei lui de a-şi cumpăra scump pacea, Auguste, întărâtat de vederea iepurelui, a ciozvârtei de berbec şi a conopidelor devenea agresiv, îşi ieşea din sărite în faţa acestei grămezi de mâncare, ce o arunca dintr-odată sub nasul neamurilor soţiei. Răsfoia caietul de socoteli, scoţând strigăte de uimire la fiecare cumpărătură. Doamne, nu era cu putinţă, există o înţelegere între ea şi servitoare ca să câştige de pe urma aprovizionării!

— Eu, eu! strigă tânăra ajunsă la capătul răbdării; eu, în înţelegere cu servitoarea!... În realitate, dumneata, domnule, o plăteşti ca să mă spioneze! Da, o simt mereu pe urmele mele, nu pot să fac un pas fără să-i întâlnesc privirile... Ah, degeaba se uită pe gaura cheii când schimb rufăria. Nu fac nimic rău, puţin îmi pasă de poliţia dumitale... Numai să nu împingi îndrăzneala până la a-mi imputa că sunt în înţelegere cu ea.

O clipă, această dezlănţuire neprevăzută îl lăsa pe soţ ca înmărmurit. Rachel se întorsese, fără să lase din mină ciozvârta de berbec; îşi punea mâna peste inimă, protestând.

— O, doamnă, cum puteţi crede!... Eu, care o respect atâta pe doamna!

— E nebună! spuse Auguste ridicând din umeri. Nu te apăra, fata mea... E nebună!

Dar un zgomot, auzit în spatele lui, îl nelinişti. Era Saturnin care aruncase cu violenţă unul dintre pantofii pe jumătate lustruiţi, pentru a sări în ajutorul sorei sale. Cu o figură cumplită, cu pumnii strânşi, el bolborosea că strânge de gât pe acest individ murdar, dacă o mai face pe soră-sa nebună. Îngrozit, celălalt se adăpostise în spatele bazinului de apă strigând:

— În definitiv, e insuportabil că nu pot să-ţi mai fac o observaţie, fără ca ăsta să se vâre între noi!... L-am primit de bună voie, dar să mă lase în pace! E încă un cadou frumos de-al mamei dumitale, îi era o spaimă câinească şi mi l-a pus mie în cârcă, preferând să fiu eu omorât în locul

ei! Mulţumesc!… Uite-l, pune mâna pe cuţit. Opreşte-l!

Berthe îl dezarma pe fratele său, îl calmă dintr-o privire, în timp ce Auguste, palid ca un mort, continua să mormăie cuvinte abia auzite. Mereu cuţite prin aer! Nu ţi-ar trebui deloc prea mult ca să te alegi cu o lovitură primejdioasă; şi unui nebun nu poţi să-i faci nimic, justiţia nici măcar nu te răzbună! În sfârşit, nu se făcea să te laşi păzită de un asemenea frate, care l-ar fi redus la neputinţă pe soţ – chiar şi în cazul celei mai legitime indignări – până la a-l face să-şi înghită ruşinea.

— Iată, domnule, eşti lipsit de tact, declară Berthe pe un ton dispreţuitor. Un bărbat la locul lui nu se explică într-o bucătărie.

Se retrase în camera ei, închizând cu violenţă uşile. Rachel se întorsese la grătarul de fript, de parcă n-ar mai fi auzit cearta stăpânilor. Din exces de discreţie, ca o fată la locul ei, chiar dacă ştia tot, nu se uită în urma doamnei, când aceasta ieşi; şi îl lăsă pe domnul să tropăie fără să schiţeze nici cel mai mic joc de fizionomie. De altfel, aproape imediat domnul alergă după doamna, şi atunci Rachel, nepăsătoare, puse iepurele la foc.

— Înţelege, draga mea, îi spuse Auguste Berthei, izbutind s-o prindă în cameră, nu am vorbit pentru tine, ci pentru fata asta care ne fură… Trebuie neapărat să găsim francul acela.

Tânăra fu scuturată de o criză nervoasă. Îl privi drept în ochi, foarte albă la faţă şi hotărâtă,

— La urma urmelor, ai de gând să mă laşi odată în pace cu francul dumitale?!… Eu nu vreau un franc, vreau cinci sute de franci pe lună. Da, cinci sute de franci, pentru toalete… Ah, vorbeşti despre bani în bucătărie, de faţă cu servitoarea! Ei bine, asta mă sileşte să vorbesc şi eu! De multă vreme mă tot înfrânez… Vreau cinci sute de franci,

El rămase cu gura căscată în faţa acestei cereri. Şi ea începu marea ceartă, pe care de douăzeci de ani mama sa i-o tot făcea din două în două săptămâni tatălui ei. Oare el ţinea s-o vadă mergând în picioarele goale? Când te

căsătoreşti cu o femeie, faci în aşa fel încât să ai măcar din ce s-o îmbraci şi s-o hrăneşti cum se cuvine. Mai degrabă să cerşeşti decât să te resemnezi la o viaţă strâmtorată! Nu era nici pe departe vina ei, dacă el se dovedea incapabil să se ocupe de negoţ; o, da, incapabil, lipsit de idei, de iniţiativă, un om care nu ştie decât să taie banul în patru. Un om care ar fi trebuit să considere că este o glorie să câştige repede o avere, s-o împodobească pe ea ca pe o regină, să-i facă să crape de ciudă pe cei de la „Paradisul femeilor”! Dar nu! cu mintea lui atât de săracă, falimentul devenea lucru sigur. Şi din această avalanşă de cuvinte urca respectul, dorinţa furioasă de bani, toată religia banului, al cărui cult îl învăţase în familia ei, văzând josniciile la care te cobori, numai ca să laşi impresia că îl ai.

— Cinci sute de franci! spuse, în sfârşit, Auguste. Aş prefera mai degrabă să închid magazinul.

Ea îl privi cu toată răceala.

— Refuzi. Bine, am să fac datorii.

— Iar datorii, nenorocito!

Pierzându-şi deodată stăpânirea de sine, el o apucă de braţe şi o îmbrânci în zid. Atunci, fără să strige, gâtuită de furie, ea alergă să deschidă fereastra, ca pentru a se azvârli pe caldarâm; dar se întoarse, îl îmbrânci la rândul ei spre uşă, îl dădu afară din cameră, zbierând:

— Ieşi afară, că se-ntâmplă o nenorocire!

Şi, în urma lui, puse cu zgomot zăvorul.

El ascultă, o clipă, şovăind. Apoi, se grăbi să coboare în magazin, cuprins iar de spaimă, văzând cum strălucesc în umbră ochii lui Saturnin, pe care zgomotul scurtei lupte îl silise să iasă din bucătărie.

Jos, Octave, care vindea nişte fulare unei doamne bătrâne, băgă de seamă numaidecât tulburarea întipărită pe chipul lui. Îl privea, cu coada ochiului, cum se preumblă înfrigurat prin faţa tejghelelor. După ce clienta plecă, inima lui Auguste se dezlănţui.

— Dragul meu, şi-a pierdut minţile, spuse el, fără să-şi numească soţia. S-a încuiat în cameră... Trebuie să-mi faci

serviciul de a urca să vorbeşti cu ea. Mă tem de o nenorocire, pe cuvântul meu de onoare!

Tânărul se prefăcu, la început, că şovăie. Era o treabă atât de delicată! În sfârşit, se supunea din devotament. Sus, îl găsi pe Saturnin, postat lângă uşa Berthei. Auzind zgomot de paşi, nebunul scoase un mormăit ameninţător. Dar când îl recunoscu pe vânzător, obrazul lui se înseninã.

— Ah, da, tu! şopti el. Tu, e bine... Cred că ea plânge. Fii drăguţ cu ea, născoceşte ceva... Te pricepi tu... stai cu ea. Nu e nicio primejdie. Sunt aici. Dacă servitoarea vrea s-o vadă, o pocnesc.

Şi se aşează pe duşumea, de pază lângă uşă. Cum încă ţinea în mână una dintre cizmele cumnatului său, începu s-o lustruiască mai departe, ca să-şi omoare vremea.

Octave se hotărâse să bată în uşă. Niciun zgomot, niciun răspuns. Atunci, îşi spuse numele. Zăvorul fu tras imediat. Întredeschizând uşa, Berthe îl rugă să între. Apoi, o încuie, punând zăvorul cu degete tremurătoare.

— Pe dumneavoastră vă primesc, spuse ea. Pe el, nu!

Mânată de furie, se plimba de la pat la fereastra care rămăsese deschisă. Şi-i scăpau fără voie cuvinte dezlânate: dacă vrea, să le spună el părinţilor ei să mănânce; da, şi să le explice absenţa sa, căci ea nu vine la masă; mai degrabă moare! De altfel, preferă să se culce. Şi, cu mâinile febrile, smulgea învelitoarea de pe pat, bătea pernele, desfăcea cearceafurile, uitând de prezenţa lui Octave, ba chiar făcu un gest, ca pentru a-şi descheia copcile rochiei. Pe urmă, sări la o altă idee.

— Vă rog să credeţi că m-a bătut, m-a bătut, m-a bătut! ... Pentru că, fiindu-mi ruşine să tot umblu în zdrenţe, i-am cerut cinci sute de franci!

Stând în picioare în mijlocul încăperii, el căuta cuvinte de împăcare. Nu era bine că îşi făcea atâta sânge rău. Totul se va aranja. În sfârşit, îndrăzni, cu timiditate, să-i facă o ofertă.

— Dacă vă îngrijorează vreo plată, de ce nu vă adresaţi prietenilor dumneavoastră? Eu aş fi atât de fericit... Oh, e

vorba de un simplu împrumut! O să mi-l daţi înapoi.

Ea îl privea. După o clipă de tăcere, răspunse:

— Niciodată! e jignitor… Ce o să gândiţi despre mine, domnule Octave?

Refuzul era atât de categoric, că el nu mai aduse vorba despre bani. Dar furia ei părea să scadă. Respiră cu putere, chipul i se linişti; era foarte palidă, foarte calmă, puţin plictisită, cu ochii mari, hotărâţi. În faţa ei, Octave se simţea năpădit de timiditatea dragostei, deşi o găsea cât se poate de prostească. Niciodată nu iubise cu atâta înflăcărare; puterea dorinţei îi stânjenea graţiile lui de vânzător frumos. Povăţuind-o mai departe, în fraze nedesluşite, să ajungă la o împăcare, în realitate el judeca limpede, se întreba dacă nu trebuia s-o prindă în braţe; dar teama de a fi iar respins îl făcea să-şi piardă puterile. Ea, mută, îl privea întruna cu aerul ei hotărât, cu fruntea brăzdată de o cută subţire, ce se adâncea.

— Ei, Doamne! stăruia el, bâlbâindu-se, trebuie răbdare… Soţul dumneavoastră nu e un om rău… Dacă ştiţi cum să-l luaţi, vă va da tot ce vreţi…

Şi, dincolo de golul acestor cuvinte, se simţeau amândoi năpădiţi de acelaşi gând. Erau singuri, liberi, la adăpost de orice surpriză, cu zăvorul pus. Această siguranţă, căldura închisă a camerei, îi umpleau de emoţie. Cu toate acestea, el nu îndrăznea; latura lui feminină, simţul lui de femeie se accentua în momentele de pasiune, de apropiere, până la a face din el chiar femeie. Atunci, de parcă şi-ar fi amintit de vechile lecţii, ea dădu drumul batistei.

— O, scuzaţi, îi spuse tânărului care i-o culegea de pe jos.

Degetele lor se atinseră uşor, se simţiră apropiaţi în această atingere de o secundă. Acum, ea zâmbea drăgălaş, avea talia suplă, îşi aducea aminte că bărbaţii nu puteau suferi scândurile. Nu trebuia să faci pe proasta, puteai să îngădui copilăriile, fără să laşi impresia, dacă voiai să pescuieşti un bărbat.

— Iată, se face noapte, spuse ea, ducându-se să împingă fereastra.

El o urmă, şi, acolo, în umbra perdelelor, Berthe îşi lăsă mâna într-a lui. Râdea mai tare, ameţindu-l cu râsul ei perlat, îl învăluia în gesturile-i frumoase; şi, cum el, în sfârşit, devenea îndrăzneţ, ea îşi dădu capul pe spate, îşi eliberă gâtul, şi-l arătă tânăr şi delicat, umflat de veselie. Pierdut, el o sărută pe bărbie.

— Oh, domnule Octave! spuse ea vag, prefăcându-se că-l pune la locul lui cu drăgălăşenie.

Dar el o apucă strâns, o răsturnă pe patul pe care ea tocmai îl pregătise; şi, în dorinţa lui satisfăcută, apăru iar întreaga-i brutalitate, dispreţul sălbatic faţă de femeie, sub înfăţişarea lui de adoraţie mângâietoare. Tăcută, ea îl suportă fără plăcere. Când se ridică, cu încheieturile numii tremurând, cu faţa contractată de suferinţă, tot dispreţul ei pentru bărbat se ivise iar în privirea neagră pe care i-o aruncă. O vreme, domni tăcerea. Se auzea numai, dincolo de uşă, cum Saturnin lustruia cizmele soţului, cu largi şi regulate lovituri de perie.

În ameţeala triumfului, Octave se gândea totuşi la Valérie şi la doamna Hédouin. În sfârşit, acum era altceva decât amantul micuţei Pichon! Era ca o reabilitare în propriii lui ochi. Apoi, văzând că Berthe face o mişcare chinuită, se simţi puţin ruşinat, o sărută cu multă blândeţe. Ea se liniştea, îşi relua expresia de nepăsare hotărâtă. Printr-un gest, părea să spună: „Cu atât mai rău, s-a făcut!” Dar simţi imediat nevoia să dea glas unui gând melancolic.

— Dacă v-aţi fi însurat cu mine! murmură ea.

El rămase surprins, aproape îngrijorat; ceea ce nu-i împiedică să-i şoptească, sărutând-o încă o dată;

— Oh, da, ce bine ar fi fost!

Seara, cina cu familia Josserand a fost de un farmec nemărginit. Berthe nu fusese niciodată atât de agreabilă. Nu le spuse părinţilor săi niciun cuvânt despre ceartă, îl întâmpină pe bărbatul său cu un aer de supunere. Acesta, încântat, îi luă deoparte pe Octave ca să-i mulţumească; şi punea atâta căldură în asta, îi strângea mâinile mărturisindu-i o atât de vie recunoştinţă, că tânărul se simţi

stânjenit. De altfel, toţi îl copleşeau cu afecţiunea lor. Saturnin, foarte cuviincios la masă, îl privea cu nişte ochi drăgălaşi, de parcă şi el ar fi împărtăşit dulceaţa greşelii. Hortense binevoia să-l asculte, pe când doamna Josserand îi turna băutură, plină de-o încurajare maternă.

— O, Doamne, da, spuse Berthe la desert, am să mă apuc iar de pictură... Vreau de multă vreme să pictez o ceaşcă pentru Auguste.

Frumoasa intenţie conjugală îl impresiona mult pe acesta din urmă. Sub masă, după supă, Octave îşi puse piciorul peste cel al tinerei femei; era ca o luare în posesiune, în timpul acestei mici petreceri burgheze. Totuşi, Berthe nu rămăsese fără o surdă nelinişte în faţa Rachelei, căreia îi surprindea mereu privirea cercetându-i făptura. Oare se vedea ceva? Hotărât lucru, fata trebuia sau dată afară sau cumpărată.

Dar domnul Josserand, care stătea alături de fiica sa, o înduioşă până la urmă când îi strecură, pe sub faţa de masă, nouăsprezece franci înfăşuraţi în hârtie. Se aplecase, şoptindu-i la ureche:

— Ştii tu, i-am adunat din munca aceea... Dacă ai datorii, trebuie să le plăteşti.

Şi, între tatăl său, care-i apăsa genunchiul, şi amantul care-i freca încetişor ghetuţa, ea se simţea tare bine. Viaţa începea să fie încântătoare. Şi toţi se destindeau, gustau plăcerea unei seri petrecute în familie, fără ceartă. Într-adevăr, nu era firesc, ceva trebuia să le poarte noroc. Numai Auguste avea ochii înfundaţi în orbite, cuprins de o migrenă, la care de altfel se aştepta, după atâtea emoţii. Şi către ora nouă chiar se duse la culcare.

XIII

De câtăva vreme, domnul Gourd dădea târcoale cu un aer misterios şi îngrijorat. Îl întâlneai strecurându-se fără zgomot, cu, ochiul atent, cu urechea ciulită, urcând fără încetare cele două scări, unde anumiţi locatari îi zăriseră făcând chiar ronduri de noapte. Hotărât lucru, îl preocupa moralitatea casei; simţea ca o adiere de lucruri necuviincioase care tulbura goliciunea rece a curţii, pacea meditativă a vestibulului, frumoasele virtuţi domestice ale etajelor.

Într-o seară, Octave îl găsise pe portar stând nemişcat, pe întuneric, în fundul coridorului lui, lipit de uşa ce dădea spre scara de serviciu. Surprins, îl întrebă ce-i cu el.

— Vreau să mă dumiresc, domnule Mouret, răspunse simplu domnul Gourd, plecând, în sfârşit, la culcare.

Tânărul rămase locului, speriat. Oare portarul suspecta raporturile lui cu Berthe? Poate că îi pândea pe ei. Legătura lor se izbea de nenumărate obstacole, în această casă supravegheată, şi în care locatarii profesau cele mai rigide principii. Şi nu putea să se apropie de iubita lui decât rareori, gustând unica bucurie – dacă Berthe ieşea după-amiaza fără maică-sa – de a părăsi magazinul sub un pretext oarecare şi de a o întâlni în fundul cine ştie cărui pasaj îndepărtat, unde, timp de o oră, se plimba cu ea de braţ. Totuşi, începând de pe la sfârşitul lui iulie, Auguste nu dormea acasă în toate zilele de marţi, pentru că pleca la Lyon; căci avusese proasta inspiraţie de a lua o parte dintr-

o fabrică de mătase care mergea spre ruină. Dar până în acel moment Berthe refuzase să profite de noaptea de libertate. Tremura în faţa slujnicei, se temea ca o rătăcire să n-o dea pe mâinile acestei fete.

Era tocmai într-o marţi seara când Octave îl descoperi pe domnul Gourd proţăpit în apropierea camerei sale. Şi asta îi spori îngrijorarea. De opt ceasuri o implora zadarnic pe Berthe să urce la el când toată casa va dormi. Oare portarul ghicise? Octave se culcă nemulţumit, chinuit de teamă şi de dorinţă. Iubirea lui se întărită, devenea pasiune smintită, şi vedea cu furie cum îl aruncă în toate nebuniile inimii. Nu mai putea s-o întâlnească pe Berthe în adâncul pasajelor fără să-i cumpere lucrurile care-o opreau în faţa prăvăliilor. Astfel, în ajun, în pasajul Madeleine, ea se uitase atât de lacomă la o pălărioară, că intrase înăuntru să i-o dăruiască: era din pai de orez şi nu avea decât o ghirlandă de trandafiri, ceva fermecător de simplu; dar două sute de franci, găsise că era cam exagerat.

Pe la ora unu adormea, după ce se zvârcolise multă vreme în aşternut, cu pielea în flăcări, când nişte uşoare lovituri în uşă îl treziră.

— Eu sunt, şopti cu blândeţe o voce de femeie.

Era Berthe. Îi deschise, o strânse cu patimă prin întuneric. Dar ea nu urca pentru aşa ceva, o văzu cumplit de emoţionată când aprinse iar lumânarea stinsă. În ajun, nu avusese destui bani în pungă, nu putuse să plătească pălăria; şi cum, în marea-i bucurie, nu se mai gândise la nimic şi îşi lăsase numele, îi trimiseseră o factură. Şi, de teamă să nu se prezinte a doua zi în faţa soţului, îndrăznise să urce, încurajată de adânca linişte a casei, şi sigură că Rachel dormea.

— Mâine de dimineaţă, nu-i aşa? îl imploră ea, vrând să-i scape; trebuie plătită mâine de dimineaţă.

Dar el o prinsese din nou în braţe.

— Rămâi!

Abia trezit, fremătând, se bâlbâia la gâtul ei, o atrăgea în căldura patului. Ea, în ţinută de casă, îşi păstrase numai un

jupon şi o cămăşuţă; şi el o simţea ca şi goală, cu părul dinainte legat pentru noapte, cu umerii călduţi încă de la capotul pe care-l scotea.

— Zău, am să te trimit înapoi peste un ceas... Rămâi!

Ea rămase. Pendula bătea domol orele, în voluptatea caldă a camerei; şi la fiecare bătaie a pendulei, el o reţinea cu atât de drăgăstoase rugăminţi, că ea rămânea zdrobită, fără putere. Apoi, pe la ora patru, când vru, în sfârşit, să coboare, adormiră adânc, unul în braţele celuilalt. Când deschiseră ochii, lumina zilei intra pe fereastra, era ora nouă. Berthe scoase un ţipăt.

— Dumnezeule, sunt pierdută!

O clipă, se simţiră la mare încurcătură. Ea sărise din pat, cu ochii închişi de oboseală şi de somn, bâjbâind cu mâinile, fără să vadă nimic, încheindu-se strâmb, cu exclamaţii înăbuşite. El, cuprins de-o egală disperare, se aşezase în dreptul uşii, ca s-o împiedice să iasă astfel înveşmântată, la o asemenea oră. Îşi pierduse minţile? se va întâlni cu lume pe scară, era prea periculos; trebuiau să chibzuiască să născocească un mijloc de a coborî fără să fie zărită. Dar ea voia, cu încăpăţânare, să plece pur şi simplu; şi se întorcea să izbească în uşa pe care el o apăra. În cele din urmă, Octave se gândi la scara de serviciu, Nimic mai lesnicios: va intra repede prin bucătăria lor. Dar cum Mariepichon se afla întotdeauna dimineaţa pe coridor, tânărul se gândi că, din prudenţă, trebuie să-şi facă de lucru cu ea, până când cealaltă îşi lua tălpăşiţa. Îşi puse repede un pantalon şi paltonul.

— Doamne, cât durează! bolborosi Berthe, care acum suferea în această cameră ca pe cărbuni aprinşi.

În sfârşit, Octave ieşi cu pasul lui liniştit, ca de obicei, şi rămase uimit când îl văzu pe Saturnin aşezat comod la Marie, privind-o în tihnă cum îşi face gospodăria. Nebunului îi plăcea să se refugieze aşa în preajma ei, ca altădată, fericit de starea de uitare în care-l lăsa, sigur că nu va fi hărţuit. De altfel, n-o stingherea în niciun fel, ea îl accepta de bună voie, deşi nu aveau ce să vorbească; îi ţinea totuşi

companie, şi ea începea să-şi cânte romanţa cu voce scăzută şi slabă.

— Ei, sunteţi cu iubitul dumneavoastră, spuse Octave, manevrând în aşa fel, încât să ţină uşa închisă în spatele lui.

Marie se împurpura. Oh, bietul domn Saturnin, dacă asta era cu putinţă! El, care părea să sufere şi numai dacă i se atingea mâna din întâmplare! De altfel, nebunul se supără. El nu voia să fie îndrăgostit niciodată, niciodată! Cei care-i vor spune sorei sale o asemenea minciună, vor avea de-a face cu el. Mirat de neaşteptata lui iritare, Octave trebui să-l domolească.

Între timp, Berthe se strecura încet pe scara de serviciu. Avea două etaje de coborât. De la prima treaptă o ţintui pe loc un râs ascuţit, care venea de dedesubt, din bucătăria doamnei Juzeur; şi, tremurând, se sprijini de fereastra palierului, larg deschisă peste curtea îngustă, în momentul acela, câteva glasuri izbucniră, valul murdăriilor dimineţii începu să crească, să se reverse din intestinul infectat. Erau slujnicele care o ocărau de mama focului pe mica Louise, acuzând-o că venea să se uite la ele prin gaura cheii, în camera lor, când se culcau. Nici nu avea cincisprezece ani, o mucoasă, şi cât era de pricepută! Louise râdea, râdea tot mai tare. Nu zicea nu, cunoştea dosul Adèlei, o, nu, trebuie să i-l vezi! Lisa era uscată ca o scândură, Victoire avea un pântec umflat ca o putină veche. Şi, ca s-o silească să tacă, toate îşi înmulţiră vorbele ticăloase. Pe urmă, necăjite că fuseseră dezbrăcate astfel, unele în faţa celorlalte, chinuite de nevoia de a se apăra, se răzbunară pe stăpâne, dezbrăcându-le la rândul lor. Mulţumesc! Lisa era într-adevăr uscată, dar nu arăta nici pe departe precum cealaltă doamnă Campardon, o nostimă piele de rechin, un adevărat ospăţ de arhitect; Victoire se mulţumea să le dorească tuturor doamnelor Vabre, Duveyrier şi Josserand din lume, un pântec la fel de bine păstrat ca al său, dacă aveau să ajungă şi ele la vârsta ei; cât despre Adèle, ea nu şi-ar da, bineînţeles, dosul pe cel al oricăreia dintre

domnişoarele stăpânei sale, nişte maşini bune de nimic! Şi nemişcată, buimăcită, Berthe primea în faţă murdăriile bucătăriilor, fără să fi bănuit vreodată existenţa acestei cloace, surprinzând pentru prima dată rufăria murdară a servitorimii, la ora când stăpânele se spălau pe obraji.

Deodată o voce strigă:

— Iote-l pe domnu pentru apa caldă!

Şi ferestrele se închiseră, uşile se trântiră. Se făcu o linişte de moarte. Berthe nu îndrăznea încă să se mişte. Când începu, în sfârşit, să coboare, îi trecu prin minte că Rachel trebuia să se afle. În bucătărie, s-o aştepte. Fu cuprinsă de o nouă spaimă. Acum se temea să între, ar fi preferat s-o şteargă pe stradă, să fugă departe, pentru totdeauna. Cu toate acestea, întredeschise uşa, şi răsuflă uşurată când n-o zări pe slujnică. Şi, cuprinsă de o bucurie de copil că se simte acasă, salvată, se năpusti pe dată în camera ei. Dar acolo, în faţa patului, care nu fusese desfăcut, Rachel stătea în picioare. Privea patul; apoi o privi pe doamna, cu expresia ei mută. În prima clipă de uluire, tânăra femeie îşi pierdu într-atâta capul, încât îşi ceru scuze, vorbi de o indispoziţie a sorei sale. Se bâlbâi, şi deodată, înspăimântată de transparenţa minciunii, înţelegând că se sfârşise, izbucni în lacrimi. Prăbuşită pe un scaun, plângea, plângea.

Asta ţinu o buna bucată de vreme. Nu se schimbă niciun cuvânt; singure hohotele de plâns tulburau liniştea adâncă a camerei. Exagerându-şi discreţia, Rachel îşi păstra înfăţişarea ei rece de fată care ştie tot, dar nu lasă să-i scape nimic, se întorsese cu spatele, prefăcându-se că bate pernele, ca şi cum ar fi isprăvit de făcut patul, în sfârşit, când doamna, din ce în ce mai tulburată de această tăcere, arătă o disperare prea zgomotoasă, servitoarea, ştergând praful, îi spuse pe şleau cu o voce respectuoasă:

— Doamna face rău că se frământă, domnul nu e chiar atât de bun.

Berthe încetă să mai plângă. O va plăti pe această fată, iată tot. Fără să mai aştepte, îi dărui douăzeci de franci.

Apoi, darul i se păru meschin; şi, neliniştită, crezând că o văzuse strângând din buze cu dispreţ, se duse după ea în bucătărie şi o aduse îndărăt ca să-i dăruie o rochie aproape nouă.

În aceeaşi clipă, Octave, la rândul său, se simţea din nou terorizat din pricina domnului Gourd. Pe când ieşea de la familia Pichon, îl găsise nemişcat, ca şi în ajun, pândind în dosul uşii de la scara de serviciu. Se luă după el, fără să îndrăznească măcar să-i adreseze cuvântul. Portarul cobora, cu gravitate, scara cea mare. La etajul de dedesubt, el scoase o cheie din buzunar şi intră în camera închiriată de domnul cel distins, care venea să lucreze aici câte o noapte pe săptămână. Şi, prin uşa deschisă o clipă, Octave văzu clar această cameră veşnic închisă, ca în mormânt. În dimineaţa aceea era într-o nemaipomenită dezordine, pentru că domnul lucrase, fără îndoială, în ajun: un pat mare cu perdelele trase într-o parte, un dulap cu uşi de sticlă, gol, unde se vedea un rest de homar şi câteva clondire începute, două ligheane murdare lăsate, unul în faţa patului, altul pe un scaun. Imediat, domnul Gourd, cu înfăţişarea lui rece de magistrat pensionar, se apucă să golească şi să spele ligheanele.

Grăbindu-se să ajungă în pasajul Madeleine, ca să plătească pălăria, tânărul se zbătu într-o dureroasă incertitudine. În sfârşit, când se întoarse, luă hotărârea să-i facă pe portari să vorbească. Aşezată în faţa ferestrei deschise a lojei, între două glastre de flori, doamna Gourd lua aer, întinsă în marele ei fotoliu. Lângă uşă, bătrâna Pérou aştepta, în picioare, cu o expresie umilă şi buimacă.

— Nu aveţi vreo scrisoare pentru mine? întrebă Octave, ca să între în vorbă.

Domnul Gourd tocmai cobora din camera de la etajul trei. Această gospodărie era singura muncă ce o păstrase în casă; şi se simţea măgulit de încrederea domnului care îi plătea foarte scump, cu condiţia ca ligheanele să nu treacă deloc prin alte mâini.

— Nu, domnule Mouret, nimic, răspunse el.

O văzuse bine pe bătrâna Pérou, dar se făcea că n-o vede. În ajun se supărase pe ea atât de tare, încât o dăduse afară, pentru că vărsare o găleată de apă în mijlocul vestibulului, şi acum ea venea să-şi ceară banii, cuprinsă de un tremur în faţa lui şi trăgându-se îndărăt, până la zid, cu umilinţă.

Totuşi, pentru că Octave zăbovea, făcând pe amabilul cu doamna Gourd, portarul se întoarse cu brutalitate către bătrâna femeie.

— Vasăzică, trebuie să-ţi plătim... Cât îţi datorăm?

Dar doamna Gourd îl întrerupse.

— Scumpule, ia priveşte, uite-o iar pe fata asta cu oribilul ei animal.

Era Lisa care, de câteva zile, culesese un prepelicar lăţos de pe trotuar. De aici, se iscaseră neîncetate discuţii cu portarii. Proprietarul nu voia animale în pasă. Nu, nici animale şi nici femei! Curtea era interzisă din capul locului pentru căţeluş; el putea foarte bine să facă şi afară. Cum ploua întruna de dimineaţă şi intra cu labele ude, domnul Gourd se repezi strigând:

— Nu vreau să urce, pricepe odată!... Ia-l în braţe;

— Păi, da, ca să mă murdăresc! spuse Lisa cu obrăznicie. Iote ce nenorocire dacă-nmoaie niţel scara de serviciu!... Hai, mergi, şpiţule!

Domnul Gourd vru să-l prindă, era gata să alunece, şi se înfurie pe ticăloasele de servitoare. Era veşnic în război cu ele, spumegând de o turbare de fost servitor, care ajunsese să fie servit la rândul lui. Dar deodată Lisa se întoarse către el şi, cu limbuţia unei fete crescute prin şanţurile din Montmartre, îi spuse:

— Ia ascultă, vrei să mă laşi în pace, slugoi pus pe liber! ... Mişcă-te şi goleşte ţucalele domnului duce!

Era singurul afront care îl reducea la tăcere pe domnul Gourd. Slujnicele făceau abuz de el. Intră fremătând, bolborosind cuvinte nedesluşite, spunând că fără îndoială se simţea mândru de faptul că slujise la domnul duce, şi că putregaiul acesta de slujnică n-ar fi fost ţinută acolo nici

măcar două ceasuri. Apoi, se năpusti asupra babei Pérou, care tresări:

— Cât îţi datorez în total?... Ai? dumneata zici doisprezece franci şi şaizeci şi cinci... Dar nu e posibil! Şaizeci şi trei de ore cu douăzeci de centime ora... Ah, pui la socoteală un sfert de oră! în ruptul capului! Te-am înştiinţat că nu plătesc sferturile de oră începute.

Şi nu-i dădu încă banii, o lăsă înspăimântată, ca să se amestece în conversaţia nevestei sale cu Octave. Acesta adusese cu dibăcie vorba despre necazurile pe care probabil că le pricinuiau o asemenea casă, căutând astfel să-i aducă la capitolul locatari. Prin spatele uşilor se petreceau pesemne atâtea lucruri bizare! Atunci, portarul, cu gravitatea lui, interveni:

— Ceea ce ne priveşte pe noi, ne priveşte, domnule Mouret, şi ceea ce nu ne priveşte, nu ne priveşte deloc... Ei, iată un lucru, de exemplu, care mă scoate din sărite. Uitaţi-vă acolo, uitaţi-vă acolo!

Şi cu braţul întins o arătă pe tighelitoarea de încălţăminte, o fată voinică şi palidă, care se mutase în casă chiar în timpul înmormântării. Mergea cu greutate, împingând înainte un pântec enorm de femeie însărcinată, mărit şi mai mult de subţirimea bolnăvicioasă a gâtului şi a picioarelor sale.

— La ce să mă uit? întrebă cu naivitate Octave.

— Cum, nu vedeţi?... Pântecul, pântecul acela!

Pântecul fetei îl scotea din minţi pe domnul Gourd. Un pântec de fată nemăritată, cu care se pricopsise nu se ştie de unde, căci era suplă de tot când îi dăduse lui bacşiş! Oh, nici vorbă că fără asta nu i s-ar fi închiriat niciodată. Şi pântecele ei se îngroşase peste măsură, depăşind orice proporţii.

— Înţelegeţi, domnule, explica portarul, cât ne-am supărat, proprietarul şi cu mine, în ziua când mi-a fost dat să bag de seamă treaba asta. Ar fi trebuit să ne spună dinainte, nu-i aşa? nu te strecori într-o casă de oameni, cu o asemenea treabă ascunsă sub piele... Dar la început abia

dacă se observa, era posibil, nu ziceam nimic. În sfârşit, nădăjduiam că va păstra secretul. Ei bine, da, o urmăream îndeaproape, îţi sărea în ochi, rămâneam încremenit văzând ce repede creşte. Şi priviţi, priviţi acum! nu încearcă să facă nimic ca să-l oprească, îl lasă... Nici bolta nu e destul de largă pentru ea!

O arăta mereu cu un gest tragic, în timp ce fata se îndrepta spre scara de serviciu. Acum, pântecul ei părea să-şi arunce umbra peste curăţenia rece a curţii, până departe, peste plăcile din imitaţie de marmură şi zincurile aurite din vestibul. Umflându-se aşa mereu, umplea imobilul de ceva necinstit, de care până şi zidurile se simţeau stânjenite. Pe măsură ce crescuse, se produsese un soi de dezordine în moralitatea etajelor.

— Pe cuvântul meu de onoare, domnule, dacă lucrurile vor continua să meargă tot aşa, preferăm să ne retragem la casa noastră din Mort-la-Ville – nu-i aşa, doamnă Gourd? – căci, slavă Domnului, avem din ce să trăim, nu aşteptăm nimic de la nimeni!... Într-o casă ca a noastră, să se făleascăcu un asemenea pântece, căci se făleşte cu el, domnule; da, se uită numai la el când intră!

— Pare foarte suferindă, spuse Octave, urmărind-o din priviri, fără să îndrăznească prea mult s-o căineze. O văd mereu atât de tristă şi de palidă, într-o asemenea părăsire... Are desigur un amant.

Aici, domnul Gourd tresări brusc.

— Am ghicit! Auzi, doamnă Gourd? Domnul Mouret este de aceeaşi părere, că are un amant. E limpede, treburile astea nu se fac singure... Ei bine, domnule, sunt două luni de când o urmăresc, şi n-am. zărit încă nicio umbră de bărbat. Trebuie să aibă ea vreun cusur! Ah, dacă-i găseam individul, ce l-aş mai fi azvârlit afară! Dar nu-l găsesc, şi asta mă roade.

— Poate că nu vine nimeni, îndrăzni Octave.

Portarul îl privi, surprins.

— Ar fi ceva nefiresc. Oh, am să mă încăpăţânez şi pun eu gheara pe el. Mai am şase săptămâni, căci am aranjat să

fie dată afară în octombrie... O vedeţi născând aici? Şi aflaţi că domnul Duveyrier s-a supărat şi i-a cerut sa se ducă şi să facă treaba asta în altă parte, şi eu nu mai dorm liniştit, pentru că ea ne poate juca festa, nemaiaşteptând până atunci... Într-un cuvânt, toate catastrofele ar îi fost înlăturate fără acel bătrân zgârciob de moş Vabre. Ca să pună mâna pe o sută treizeci de franci în plus, şi în, ciuda sfaturilor mele! Exemplul cu tâmplarul ar fi trebuit să-i ajungă. Dar de unde, a vrut să închirieze şi unei tighelitoare de încălţăminte. Haida de, îţi degradezi casa cu muncitori, faci din ea sălaş de lume murdară care munceşte! Domnule, când ai oameni din popor în casă, te pândesc toate primejdiile.

Şi, cu braţul întins, arăta pântecul tinerei femei care dispărea cu greutate pe scara de serviciu. Doamna Gourd trebui să-l domolească: punea prea mult la suflet moralitatea casei, îşi făcea sânge rău. Atunci, pentru că bătrâna Pérou îndrăzni să-şi facă cunoscută prezenţa, tuşind cu discreţie, se repezi iar asupra ei, îi refuză fără înconjur cele cinci centime pe care le cerea pentru, sfertul de oră. Ea pleca. În sfârşit, cu cei doisprezece franci şi şaizeci de centime, când portarul se arătă dispus să o reprimească, dar numai cu cincisprezece centime pe oră. Izbucnind în lacrimi, bătrâna acceptă.

— Pot oricând să găsesc pe altcineva, spunea el. Dumneata nu ai destulă putere, nu munceşti nici de zece centime.

Urcând pentru o clipă până în camera lui, Octave se simţi liniştit. La etajul trei, o întâlni pe doamna Juzeur, care tocmai intra. Acum era silită să coboare în fiece dimineaţă ca s-o caute pe Louise, rătăcită pe la furnizori.

— Ce mândru treceţi, spuse ea cu zâmbetul ei fin. Se vede că sunteţi răsfăţat în altă parte.

Acest cuvânt redeşteptă neliniştile tânărului. O urmă până în fundul salonului, prefăcându-se că o ia în glumă. O singură perdea era trasă într-o parte, tapetele şi draperiile înmuiau şi mai mult lumina de alcov; şi, în aceasta încăpere

de o moliciune de puf, zgomotele de afară pătrundeau abia ca un zumzet, îl îmbie să se aşeze lângă ea, pe canapeaua joasă şi largă. Dar, cum el nu-i lua mâna ca să i-o sărute, îl întrebă cu un aer răutăcios:

— Oare nu mă mai iubiţi?

El se înroşi, îi dădu asigurări că o adoră. Atunci, îi oferi, ea însăşi mâna, abia ţinându-şi râsul; şi el fu nevoit s-o ducă la buze, ca să-i spulbere bănuielile, dacă le avea. Dar, deodată, ea se trase deoparte.

— Nu, nu, o să vă înfierbântaţi şi asta nu vă face plăcere... Oh, îmi dau seama, şi de altfel e atât de firesc!

Cum? ce voia ea să spună? O prinse de mijloc şi o hărţui cu întrebările. Dar ea nu-i răspundea, se lăsa în voia îmbrăţişării lui, îndepărtându-şi numai capul. Ca s-o facă să vorbească, el o gâdilă.

— Ei! murmură ea în cele din urmă; de vreme ce iubiţi pe alta.

O numi pe Valérie, îi aduse aminte de seara când o mânca din ochi, la familia Josserand. Pe urmă, cum el se jura că nu fusese a lui, îi răspunse, râzând în felul ei, că ştia foarte bine acest lucru şi că doar îl necăjea. Numai că el avea pe alta; şi de data aceasta o numi pe doamna Hédouin, înveselindu-se şi mai mult, amuzându-se de protestele lui tot mai energice. Atunci, cine? era deci Marie Piçhon? Ah, în privinţa ei, nu putea să spună nu. Şi totuşi, spuse nu; dar ea clătină din cap, îl asigură că degetul ei cel mic nu minţea niciodată. Şi ca să-i scoată din minte aceste nume de femei, Octave, îşi spori mângâierile pornite din înfiorarea întregului său trup.

Totuşi, nu o numise pe Berthe, îi dădea drumul din braţe, când ea reluă vorba:

— În prezent, e ultima.

— Care ultima? întrebă el îngrijorat.

Ea îşi strânse gura, se încăpăţână din nou să nu vorbească mai mult, atâta timp cât nu-i deschide buzele cu o sărutare. Într-adevăr, nu putea să pronunţe numele persoanei, deoarece ea avusese, prima, ideea căsătoriei; şi-

i spuse povestea Berthei, fără să-i rostească numele. Atunci, Octave mărturisi totul, şoptind spre gâtul ei delicat, gustând în această mărturisire o josnică plăcere. Era un caraghios, dacă se ascundea de ea! Poate că o credea geloasă. Pentru ce ar fi fost geloasă? ea nu-i dăruise nimic, nu-i aşa? Oh, câteva mici fleacuri, nişte copilării, ca în clipa de faţă, dar niciodată asta! În sfârşit, era o femeie cinstită, şi aproape îl certă pentru că o crezuse geloasă.

El o ţinea, răsturnată, în braţe. Cuprinsă de melancolie, ea făcu aluzie la crudul bărbat care o părăsise brusc, după o săptămână de la nuntă. O femeie nefericită ca ea cunoştea prea bine zbuciumările inimii! De multă vreme ghicise ceea ce numea „maşinaţiile” lui Octave; căci nimeni nu putea să dea o sărutare în casa, asta, fără ca ea s-o audă. Şi, aşezaţi în fundul largii canapele, amândoi ajunseseră la o discuţie intimă, pe care o întrerupeau, fără să-şi dea seama, cu mângâieri plimbate cam peste tot. Ea îl făcea prost fără pereche pentru că o scăpase pe Valérie, din vina lui; l-ar fi ajutat s-o cucerească pe loc, dacă ar fi venit la ea să-i ceară sfatul. Apoi, îl descusu în legătură cu această micuţă Pichon, cu picioare oribile şi nimic pe dinăuntru – nu-i aşa? Dar revenea mereu la Berthe, o găsea fermecătoare, cu piele superbă, cu picior de marchiză. În acest moment, ea trebui să-l îndepărteze imediat.

— Nu, lăsaţi-mă, ar trebui să fiţi lipsit de principii, de pildă!... Asta, de altfel, nu v-ar face plăcere. Ce? Spuneţi că da. Oh, vreţi să mă flataţi! Ar fi un lucru urât, chiar dacă vă face plăcere... Păstraţi toate acestea pentru ea. La revedere, ştrengarule!

Şi îl dădu afară, după ce îl puse să-i jure solemn că va veni cât mai des să i se destăinuie, fără să-i ascundă nimic, dacă ţinea ca ea să fie ghidul inimii lui.

Octave o părăsi uşurat. Izbutise să-i redea buna dispoziţie, îl înveselea cu virtutea ei complicată. Jos, îndată ce intră în magazin, o linişti cu un semn pe Berthe, care îl întreba din ochi în legătură cu pălăria. Şi toată groaznica aventură din dimineaţa aceea fu dată uitării. Când Auguste

se întoarse, cu puţin timp înainte de prânz, îi găsi ca de obicei, pe Berthe stând plictisită pe bancheta de la casă, pe Octave ocupat să măsoare curtenitor o bucată de mătase unei doamne.

Dar, începând din această zi. cei doi amanţi se întâlniră încă şi mai rar. El, foarte înflăcărat, cuprins de disperare, o urmărea prin toate colţurile cu neîncetate rugăminţi, cu cereri de întâlniri, când voia şi oriunde voia. Ea, dimpotrivă, de o indiferenţă de fată crescută ca într-o seră, nu părea să iubească cu dragoste vinovată decât ieşirile pe furiş, cadourile, plăcerile oprite, ceasurile plătite scump petrecute în trăsură, la teatru, în restaurante. O împingeau înapoi toată educaţia ei, setea de bani, de toalete, de lux risipitor; în curând începu să se plictisească de amant, cum se plictisise şi de bărbat, îl găsea şi pe el prea pretenţios pentru ceea ce îi dăruia, se străduia cu o liniştită inconştienţă să scape de dorinţele lui. De asemenea, exagerându-şi temerile, îl refuza tot timpul: la el, niciodată! ar muri de frică; apoi, lăsând casa deoparte, când se aflau în oraş şi o implora să se lase condusă pentru o oră într-o cameră de hotel, ea începea să plângă, spunându-i că, desigur, el o respecta prea puţin. Totuşi, cheltuielile îşi urmau cursul, capriciile ei se înmulţeau; după acea pălărie, dorise un evantai cu dantelă de Alençon, fără să punem la socoteală micile fleacuri costisitoare, văzute întâmplător în prăvălii. Dar dacă el nu îndrăznea încă s-o refuze, era măcinat de zgârcenie, în faţa dezastrului economiilor sale. Cum era băiat practic, găsi în cele din urmă ca e stupid să plătească mereu, în timp ce Berthe nu-i oferea, la rândul ei, decât piciorul, pe sub masă. Hotărât, Parisul îi purta ghinion: la început, insuccese; mai târziu, această dragoste idioată, care îi deşerta punga. Desigur, n-ar putea fi acuzat că vrea să parvină prin femei. Acum îşi făcea din asta un punct de onoare, ca despăgubire, în furia nemărturisită a planului său atât de rău condus până aici.

Totuşi, Auguste nu-i stingherea deloc. După afacerile proaste de la Lyon, se simţise şi mai pustiit de durerile sale

de cap. Într-o seară, în prima zi a lunii, Berthe încercase un fior de bucurie, văzându-l cum aşază, sub pendula din dormitor, trei sute de franci pentru toaletele ei; şi, cu toate că suma cerută de ea fusese micşorată, cum îşi pierduse orice nădejde că va obţine vreodată măcar prima piesă de cinci centime, se aruncă în braţele lui, aprinsă de recunoştinţă. Şi cu acest prilej, soţul avu o noapte de drăgălăşenie cum amantul nu avusese niciodată.

Astfel se scurse luna septembrie, în marea tihnă a casei pustii pe timp de vară. Cei de la etajul doi se găseau la mare, în Spania; ceea ce îl făcea pe domnul Gourd să ridice din umeri, plin de milă: îmbulzeală! de parcă şi cele mai distinse persoane nu s-ar fi putut mulţumi cu Trouville! În timpul vacanţei lui Gustave, familia Duveyrier se dusese la proprietatea sa din Villeneuve-Saint-Georges. Chiar familia Josserand plecă să petreacă cincisprezece zile la un prieten, în apropiere de Pontoise, lăsând să se răspândească zvonul că se ducea într-o staţiune balneară. Golul acesta, apartamentele pustii, scara dormind într-o tăcere desăvârşită păreau să-i dea lui Octave impresia de mai puţin pericol; şi discută, o istovi pe Berthe, care îl primi în sfârşit la ea, într-o seară, în timpul unei călătorii a lui Auguste la Lyon. Dar şi această întâlnire fu cu ghinion; doamna Josserand, sosită de alaltăieri, avu o asemenea indigestie, când se întoarse de la o cină din oraş, că Hortense, speriată, coborî s-o caute pe sora sa. Din fericire, Rachel îşi terminase de curăţat alămurile, şi putu să-l facă scăpat pe tânăr pe scara de serviciu. În zilele următoare, Berthe profită de această alertă şi îl refuză din nou. Făcură de altfel greşeala de a nu o răsplăti pe slujnică; ea îi ajuta, cu înfăţişarea-i rece, cu respectul superior al fetei care nu aude şi nu vede nimic; numai că, întrucât doamna plângea fără încetare după bani, şi domnul Octave cheltuia mult prea mult pe cadouri, ea strângea din ce în ce mai tare din buze, în această magherniţă unde amantul burghezei nu i-ar fi lăsat nici cincizeci de centime, când se culca. Dacă ei credeau că o cumpăraseră pentru totdeauna cu douăzeci

de franci şi o rochie, ei bine, nu, se înşelau: se preţuia la mai mult decât atâta! În consecinţă, se arăta mai puţin îndatoritoare, încetă să mai închidă uşile în urma lor, fără ca ei să-i înţeleagă proasta dispoziţie; căci nu ai chef să dai bacşişuri atunci când, furios că nu ştii unde te duci să te săruţi, ajungi la certuri din această pricină. Şi liniştea casei creştea, şi Octave, mereu în căutarea unui colţ sigur, îl întâlnea pretutindeni pe domnul Gourd, pândind treburile necinstite de care se înfiorau zidurile, urmărind fără zgomot, obsedat de pântecele femeilor însărcinate.

Între timp, doamna Juzeur plângea alături de acest băiat frumuşel, mort de dragoste, care nu putea să se vadă cu iubita sa: şi-i dădea cu generozitate cele mai înţelepte sfaturi. Dorinţele lui Octave ajunseră până acolo, că într-o bună zi îi trecu prin minte s-o implore să-i împrumute apartamentul; bineînţeles, ea nu l-ar fi refuzat, dar se temea că o va supăra pe Berthe, mărturisindu-i indiscreţiile lui. Plănuise, de asemenea, să-l folosească pe Saturnin; poate că nebunul îi va păzi, aşa, ca un câine credincios, în cine ştie ce cameră pierdută; numai că el avea dispoziţii ciudate, copleşindu-l uneori cu mângâieri stânjenitoare pe amantul sorei sale, alteori făcându-i mutre, azvârlindu-i priviri bănuitoare, aprinse de o neaşteptată duşmănie. S-ar fi spus că avea izbucniri de gelozie, o gelozie nervoasă şi violentă de femeie. I-o dovedea îndeosebi când îl găsea uneori dimineaţa la micuţa Pichon, pus pe râs. Într-adevăr, acum Octave nu mai trecea pe lângă uşa Mariei fără să între, prins de un gust ciudat, de o bruscă pasiune, pe care nici măcar nu şi-o recunoştea; o adora pe Berthe, o dorea nebuneşte şi, în nevoia lui de a iubi, se renăştea pentru cealaltă o afecţiune fără margini, o dragoste a cărei dulceaţă n-o gustase niciodată pe vremea legăturii lor. Era o continuă încântare pentru el s-o privească, s-o atingă, să glumească cu ea, s-o tachineze, erau jocurile mâinii unui bărbat care voia să ia înapoi o femeie, cu tainica stinghereală de a iubi pe altcineva. Şi în zilele acelea, când Saturnin îl surprindea agăţat de fustele Mariei, îl ameninţa

cu ochii lui de lup, gata să sfâşie, şi nu-l ierta, nu se întorcea să-i sărute degetele, ca un animal supus, decât atunci când îl vedea iar în preajma Berthei, credincios şi iubitor.

Până la urmă, pentru că luna septembrie se apropia de sfârşit, iar locatarii erau pe punctul de a se întoarce, Octave, în zbuciumul lui, avu o idee nebunească. Rachel, căreia i se căsătorea o soră în provincie, tocmai ceruse permisiunea de a nu dormi acasă într-o marţi, cinci domnul trebuia să se ducă la Lyon; şi era vorba, pur şi simplu, să-şi petreacă noaptea în odaia servitoarei, unde nimănui de pe lume nu i-ar fi dat prin minte să-i caute. Jignită, Berthe fu cuprinsă la început de o scârbă fără margini; dar el o implora cu lacrimi în ochi, îi spunea că părăseşte Parisul, unde suferea din cale-afară de mult, o tulbura şi o istovea cu atâtea argumente că, pierzându-şi capul, până la urmă consimţi. Totul fu pus la punct. Marţi seara, după cină, luară o ceaşcă de ceai la familia Josserand, ca să îndepărteze bănuielile. Se aflau acolo Trublot, Gueulin, unchiul Bachelard; ba chiar, mai târziu, fu văzut sosind Duveyrier, care venea câteodată să doarmă în strada Cholseui, pretextând unele treburi matinale. Octave simulă că stă de vorbă nestânjenit cu aceşti domni; apoi, cum bătea miezul nopţii, o luă din loc, urcă să se închidă în odaia Rachelei, unde Berthe trebuia să-l regăsească peste un ceas, când toată casa va adormi.

Acolo sus, în prima jumătate de oră se îndeletnici cu unele treburi gospodăreşti. Ca să învingă repulsia tinerei femei, îi făgăduise că va schimba cearşafurile şi că va aduce el însuşi toată rufăria necesară. Deci refăcu patul timp îndelungat, fără îndemânare, cu teama de a fi auzit. Pe urmă, întocmai ca Trublot, se aşeză pe un cufăr, dându-şi silinţa să aştepte răbdător. Slujnicele urcau, una câte una, la culcare; prin pereţii subţiri se auzeau zgomote de femei care se dezbracă şi răsuflă uşurate. Bătu ora unu, apoi unu şi un sfert, apoi unu şi jumătate. Îl prindea îngrijorarea – de ce se lăsa aşteptată? Trebuia să plece de

la Josserand-i cel mai târziu pe la unu; timpul cât să se întoarcă la ea şi să urce din nou pe scara de serviciu nu-i lua nici zece minute. Când bătu ora două, se gândi la o catastrofă. În sfârşit, răsuflă uşurat, crezând că-i recunoaşte pasul. Şi deschise uşa, ca să-i facă lumină... Dar o surpriză îl ţintui locului. În faţa uşii Adelei, frânt în două, Trublot se uita prin gaura cheii. El se înălţă brusc, speriat de lumina neaşteptată.

— Cum, iar dumneata! murmură Octave nemulţumit.

Trublot începu să râdă, fără să pară câtuşi de puţin mirat că-l întâlneşte acolo, la o astfel de oră din noapte.

— Imaginează-ţi, îi explică el foarte încet, că neghioaba asta de Adèle nu mi-a dat cheia; şi pentru că s-a dus la Duveyrier, în apartamentul lui... Hei, ce ai? A, nu ştiai că Duveyrier se culcă cu ea! Bineînţeles, dragul meu! S-a împăcat cu nevastă-sa, care se resemnează din când în când; numai că ea îl raţionalizează, şi-atunci el a căzut la învoială cu Adèle... E o treabă lesnicioasă, când vine el la Paris.

Se întrerupse, se aplecă din nou, apoi adăugă printre dinţi.

— Nu, nimeni! o reţine mai mult ca altă dată... Ce fată afurisită şi fără minte! Dacă mi-ar fi dat măcar cheia, aş fi aşteptat-o la căldură, în patul ei.

Şi se întoarse către podul casei, unde se adăposti, luându-l cu el pe Octave, care de altfel voi să-i pună unele întrebări în legătură cu sfârşitul seratei de la familia Josserand. Dar acesta nu-i îngădui să deschidă gura, reveni numaidecât la Duveyrier, în întunericul negru cum e cerneala, stând aplecat din pricina grinzilor. Da, acest animal o vrusese la început pe Julie; numai că fata era prea curată şi, pe deasupra, acolo, la ţară, ea se păstra pentru micul Gustave, – o obrăznicătură de şaisprezece ani care promitea. Atunci, ştergându-se pe bot în privinţa acesteia şi neîndrăznind să se lege de Clémence din cauza lui Hippolyte, consilierul chibzuise pesemne că e mai nimerit să-şi caute una din afara gospodăriei sale. Şi nu se ştie nici

unde, nici când se azvârlise asupra Adèlei: cu siguranţă, după vreo uşă, în vreun curent de aer, căci această matahală proastă ca o zdreanţă suporta bărbaţii cum suporta palmele, cu spinarea ţeapănă, şi tocmai cu proprietarul n-ar fi îndrăznit, vezi bine, să se poarte necuviincios.

— De o lună încoace, nu lipseşte în nicio marţi de la familia Josserand, spuse Trublot. Asta mă deranjează... Va trebui să i-o regăsesc pe Clarisse, ca să ne lase în pace.

Octave putu, în cele din urmă, să-i întrebe de sfârşitul seratei. Berthe o părăsise pe maică-sa înainte de miezul nopţii, foarte liniştită. Nici vorbă, se dusese să-l caute în camera Rachetei. Dar Trublot, bucuros de întâlnire, nu-i mai dădea drumul.

— E o tâmpenie să mă lase să aştept aici atâta vreme, continuă el. Adorm de-a-n picioarele. Patronul meu m-a pus să lucrez la lichidări: trei nopţi pe săptămână când nu te culci, dragul meu... Dacă măcar Julie ar fi fost aici, mi-ar fi făcut ea un locşor. Dar Duveyrier nu-l aduce decât pe Hippolyte de la ţară. Şi, fiindcă veni vorba, îl cunoşti pe Hippolyte, bădăranul ăla voinic, cu apucături de jandarm, care e cu Clémence? Ei bine, l-am văzut în cămaşă strecurându-se la Louise, pocitania aia de copilă găsită, căreia doamna Juzeur vrea să-i mântuie sufletul. Ei? o frumoasă izbândă pentru doamna. Tot ce vreţi, dar asta nu! ... O lepădătură de cincisprezece ani, un pachet murdar adunat de lângă vreo uşă, iată o bucăţică pentru acest găligan osos, cu palmele umede şi cu umerii de taur! Mie puţin îmi pasă, şi totuşi mă dezgustă.

Din plictiseală, Trublot era înclinat în noaptea aceea să facă aprecieri filosofice. Murmură:

— Vezi bine, cum e turcul şi pistolul... Când proprietarii dau pildă, slugile pot foarte bine să aibă gusturi necinstite. Ah, hotărât lucru, totul se duce de râpă în Franţa!

— Adio, te părăsesc, spuse Octave.

Trublot îl mai reţinu. Îi enumera camerele de servitoare unde ar fi putut să se culce, dacă vara n-ar fi golit casa.

Necazul era că toate îşi încuiau uşile de câte două ori, chiar şi când se duceau numai până la capătul coridorului, atât de mult se temeau între ele să nu fie furate. Nimic de făcut la Lisa, ale cărei gusturi i se păreau caraghioase. Nu-şi dădea ghes la Victoire, de la care totuşi, acum zece ani, încă ar mai fi tras nişte profituri. Şi deplângea mai ales furia Valériei de a schimba mereu bucătăresele. Faptul începea să devină insuportabil. I le enumera pe degete, galopa o întreagă defilare; una ceruse ciocolată dimineaţa; una plecase pentru că domnul nu mânca deloc curat; una fusese luată de poliţie când punea la foc o bucată de carne de viţel: una nu putea să atingă nimic fără să spargă, atât era de puternică; una lua o fată ca s-o servească; una ieşea îmbrăcată în rochiile doamnei şi o pălmuise pe doamna în ziua când aceasta îşi îngăduise să-i facă o observaţie. Toate astea într-o lună! Nici măcar nu avusese timp să intre şi să le ciupească în bucătăria lor!

— Şi pe urmă, adăugă el, a fost Eugénie. Trebuie s-o fi remarcat, o fată voinică şi frumoasă, o Venus, dragul meu, şi nu-ţi înşir gogoşi, de data aceasta: se întorcea lumea pe stradă să se uite după ea... Vreme de zece zile casa a fost în aer. Toate doamnele erau furioase. Bărbaţii nu se mai puteau ţine: Campardon scotea limba, Duveyrier găsise trucul de-a urca în fiece zi aici, ca să vadă dacă nu curge ploaia prin acoperiş. O adevărată revoluţie, o pălălaie care aprinsese sfânta lor baracă din pivniţă şi până în pod... Eu nu m-am băgat. Era prea distinsă! Crede-mă, dragul meu, urâte şi proaste, numai să aibă braţele durdulii: iată părerea mea, de principiu şi de gust... Şi ce nas am avut! Până la urmă Eugénie a fost dată afară, în ziua când doamna şi-a dat seama, după cearşafurile ei negre ca funinginea, că-l primea în fiece dimineaţă pe cărbunarul din piaţa Gaillon: nişte cearşafuri de harap, a căror albire costa cât ochii din cap! Dar ce s-a mai întâmplat? Cărbunarul a căzut greu bolnav din pricina ei, şi vizitiul celor de la etajul doi, lăsat aici de stăpâni, acest bădăran de vizitiu care le agaţă pe toate, i-a făcut şi lui salteaua, astfel încât îşi târâie

şi acuma piciorul. Cât despre ea, n-o regret deloc, mă plictiseşte!

În sfârşit Octave putu să scape, îl lăsă pe Trublot în bezna adâncă a podului, când deodată auzi cum acesta din urmă se miră.

— Dar dumneata, ce cauţi dumneata la slujnice?... Ah, ticălosule, vii aici!

Şi râdea de bucurie. Îl asigură că va păstra secretul, îl lăsă să plece urându-i o noapte plăcută. El o va aştepta cu dârzenie pe cârpa aceea de Adèle, care nu ştia să mai plece, când era cu un bărbat. Poate că Duveyrier nu va îndrăzni s-o ţină până la ziuă.

Întorcându-se în odaia Rachelei, Octave încercă o nouă dezamăgire. Berthe nu era înăuntru. Îl prinse numaidecât furia: îşi bătuse joc de el, îi făgăduise numai ca să scape de rugăminţile lui. În timp ce în el fierbea sângele aşteptând-o, ea dormea, fericită că e singură, întinsă pe toată lărgimea patului conjugal. Şi, în loc să se întoarcă în cameră şi să doarmă la rândul lui, se încăpăţână şi se culcă îmbrăcat, îşi petrecu noaptea învârtind în minte planuri de răzbunare. Odaia slujnicei, goală şi rece, îl enerva, de data aceasta, cu pereţii ei murdari, cu sărăcia, cu mirosul ei insuportabil de femeie nu prea curată; şi nu voia să-şi mărturisească în ce josnicie visase să-şi satisfacă dragostea lui disperată. Undeva, departe, bătu ora trei. În stânga lui se auzeau sforăiturile unor servitoare zdravene; din când în când, nişte picioare goale lipăiau pe dale, apoi o şiroire de fântână făcea să vibreze pardoseala. Dar ce-l enerva şi mai mult era un vaiet continuu în dreapta lui, o voce îndureratăcare gemea în fierbinţeala unei insomnii. Până la urmă izbuti să recunoască vocea tighelitoarei de încălţăminte. Oare năştea? Sigură pe lume, nenorocita agoniza sub acoperişuri, într-una din aceste cămăruţe mizerabile, unde nu avea nici măcar destul loc pentru pântecele ei.

Pe la ora patru, Octave avu o distracţie, O auzi pe Adèle intrând, apoi, numaidecât, veni şi Trublot. Izbucni cearta. Ea se apăra: o ţinuse proprietarul, era vina ei? Atunci

Trublot o acuză că devenise îngâmfată. Dar ea începu să plângă, nu era deloc îngâmfată. Ce păcat a putut să săvârşească, pentru ca bunul Dumnezeu să le îngăduie bărbaţilor să se năpustească asupra ei? După unul, vine altul: nu se sfârşea niciodată. Şi totuşi ea nu-i ademenea câtuşi de puţin, prostiile lor îi făceau atât de puţină plăcere, că anume se lăsa murdară, ca să nu le dea ghes. Aiurea! ei turbau şi mai mult, şi întotdeauna asta însemna pentru ea muncă în plus. Era stoarsă de puteri, avea destule treburi de dus în spate, la doamna Josserand, care voia să-i spele bucătăria în fiece dimineaţă.

— Voi, ăştelalţi, bâigui ea sughiţând de plâns, dormiţi cât poftiţi, pe urmă. Dar eu trebuie să muncesc pe brânci... Nu, nu există dreptate! sunt foarte nenorocită!

— Hai, dormi, nu te necăjesc, spuse în cele din urmă Trublot, om cumsecade, cuprins de o milă părintească. Ştii, sunt atâtea femei care ar vrea să fie în locul tău!... Pentru că eşti iubită, proasto, lasă-te iubită!

În zori, Octave adormi. Se făcuse linişte desăvârşită, însăşi tighelitoarea de încălţăminte nu mai gemea, tăcea ca moartă, ţinându-şi pântecele cu mâinile amândouă. Soarele lumina fereastra îngustă, când uşa se deschise, trezindu-l brusc pe tânăr. Era Berthe, care urcase să vadă, împinsă de o irezistibilă nevoie; la început alungase acest gând, apoi îşi găsise pretexte, necesitatea de a cerceta odaia, de a pune lucrurile în ordine, în cazul în care el, furios, le-ar fi lăsat vraişte. De altfel, credea că nu-l mai găseşte acolo. Când îl văzu ridicându-se din pătuţul de fier, alb la faţă ca varul şi ameninţător, rămase încremenită; şi cu capul plecat îi ascultă reproşurile mânioase. O silea să-i răspundă, să răscumpere aducă măcar o scuză. În sfârşit, ea murmură:

— În ultima clipă, n-am putut. Ar fi fost prea oribil... Te iubesc, oh, îţi jur! Dar nu aici, nu aici!

Şi; văzându-l că se apropie, ea se trase înapoi, de teamă că va încerca să profite de ocazie. El o dorea: bătea ora opt, toate slujnicele coborâseră, pleca până şi Trublot. Şi cum el căuta s-o prindă de mâini, spunând că dacă iubeşti pe

cineva, accepţi totul, ea se plânse că o supără mirosul şi întredeschise fereastra. Dar el o atrăgea din nou, o ameţea cu zbuciumul lui. Se vedea nevoită să cedeze, când un val murdar de cuvinte urâte urcă din curtea bucătăriilor.

— Scroafo, îngălato! isprăveşte!... Iote că iar mi-a căzut în cap cârpa ta de vase.

Fremătând, Berthe se desprinsese din braţele lui, murmurând:

— Auzi?... Oh, nu, nu aici, te implor! Mi-ar fi prea ruşine... Tu le auzi pe fetele astea? Mă înspăimântă cumplit. Deunăzi, la fel, am crezut că o să-mi vină rău... Nu, lasă-mă, şi-ţi promit, marţea viitoare, la tine.

În picioare, neîndrăznind să se clintească, cei doi îndrăgostiţi fură nevoiţi să asculte tot.

— Ia arată-te un pic, continua Lisa furioasă, ca să te cârpesc peste bot!

Atunci, Adèle se aplecă peste fereastra bucătăriei sale.

— Uite ce mai daraveră pentru un căpeţel de zdreanţă! N-am folosit-o decât la vasele de ieri, prima dată. Şi, pe urmă, a căzut singură.

Făcură pace, şi Lisa o întrebă ce se mâncase în ajun, la ea. Tot o tocană! Ce sărăntoci! Ea şi-ar fi cumpărat câteva cotlete într-un birt nenorocit ca ăsta! Şi-o îndemna mereu pe Adèle să şterpelească zahărul, carnea, lumânarea, numai aşa, ca să se simtă liberă; căci ea, pentru că nu avea niciodată poftă de mâncare, o lăsa pe Victoire să-i fure pe Campardoni, fără să-şi ceară vreodată partea.

— O, spuse Adèle care începea să se corupă, am ascuns deunăzi nişte cartofi în buzunar. Îmi ardeau coapsa. Era bine, era bine!... Şi, ştii că mie-mi place oţetul. Puţin îmi pasă, acum beau din sticluţă, – Dar Victorie se rezemă la rândul ei în coate, sfârşind de băut un pahar de lichior de coacăze negre amestecat cu rachiu, pe care Lisa i-l plătea din când în când, dimineaţa, ca să-i răsplătească amabilitatea de a-i ascunde escapadele făcute noaptea şi ziua. Şi cum Louise scotea limba la ele, din fundul bucătăriei doamnei Juzeur, Victoire o luă la rost.

— Aşteaptă un pic, copilă proastă, că vin acum să-ţi vâr limba undeva!

— Hai vino, bătrână beţivă! spuse micuţa. Nu mai departe decât ieri te-am văzut cum puneai toată mâncarea în farfuriile tale.

O vreme, valul de murdării bătu iar în zidurile puţului infectat. Până şi Adèle, care învăţa limbuţia Parisului, o făcea târfă pe Louise, când deodată Lisa strigă;

— O fac eu să tacă, dacă ne mai plictiseşte. Da, da, stricata mică, te spun lui Clémence. Şi te aranjează ea… Ce scârboşenie! Asta pune de pe acum oamenii la punct, când ar trebui ea să fie pusă la locul ei. Dar, sst! uite omul. Un mârşav fără pereche, şi ăsta!

Hippolyte apăru la fereastra Duveyrierilor, lustruind cizmele domnului. Fără să vrea, slujnicele îi făcură reverenţe, căci era un aristocrat, şi o dispreţuia pe Lisa, aşa cum aceasta o dispreţuia pe Adèle, cu plusul de trufie pe care stăpânii bogaţi îl arată faţă de stăpânii strâmtoraţi, îi cerură veşti despre domnişoara Clémence şi despre domnişoara Julie. Dumnezeule, se plictiseau de moarte acolo, dar nu o duceau prea rău! Apoi, săriră la alt subiect:

— Aţi auzit-o, azi-noapte, pe aia cum se zvârcolea de dureri în pântece?… Era sâcâitor! Din fericire, o să plece. Îmi venea să-i strig! „Hai, sforţează-te un pic şi se isprăveşte!”

— Adevărul este că domnul Hippolyte are dreptate, reluă Lisa. Nimic nu-ţi calcă pe nervi ca o femeie care se vaită mereu de dureri… Slavă Domnului, eu nu ştiu ce sunt astea, dar cred că mi-aş da silinţa să rabd, ca să las oamenii să doarmă.

În clipa aceea, vrând să râdă, Victoire se legă iar de Adèle.

— Ia spune, umflato, tu, aia de sus!… Când ai născut primul copii, l-ai făcut prin faţă sau prin spate?

Toate bucătăriile se strâmbară de râs, într-o izbucnire de veselie deşucheată, în timp ce Adèle, năucită, răspundea:

— Un copil, ah, nu! nu trebuie să vină. Mai întâi, că e

interzis, şi, apoi, oricum, nu-l vrei!

— Fata mea, spuse Lisa cu seriozitate, copiii vin la toată lumea… Nu bunul tău Dumnezeu o să te facă altfel decât pe celelalte.

Şi se vorbi de doamna Campardon care, cel puţin, nu mai avea de ce să se teamă: era singurul lucru plăcut, în situaţia ei. Pe urmă, toate doamnele din casă veniră la rând, doamna Juzeur care lua măsuri de precauţie, doamna Duveyrier care era dezgustată de bărbatul său, doamna Valérie care se ducea să-şi caute copiii în afară, pentru că bărbatul său nu era în stare să facă nici măcar coada vreunuia. Şi exploziile de râs urcau în rotocoale pe intestinul negru.

Berthe pălise şi mai mult. Nu îndrăznea să iasă, aştepta cu ochii în pământ, ruşinată, şi ca violentată în faţa lui Octave. El, scos din minţi de discuţiile slujnicelor, simţea că acestea deveneau prea scârboase şi că nu putea s-o mai ia de la capăt: dorinţa lui scădea, el însuşi era prins de oboseală şi de o tristeţe fără margini. Dar tânăra femeia tresări. Lisa tocmai îi rostea numele.

— Pentru că a venit vorba de femei fluşturatice, uite una care-mi pare că se lasă plătită!… Ei, Adèle, nu-i aşa că domnişoara ta Berthe se distra de una singură încă de pe când îi spălai tu cămăşile?

— Acum, spuse Victoire, îi dă cu pământuful vânzătorul lui bărbatu-său… Nicio primejdie să se aşeze praful acolo!

— Sst! făcu încet Hippolyte.

— Ei, de ce? Cămila ei de servitoare nu e astăzi aici… O prefăcută, care v-ar mânca dacă ar auzi că vorbiţi de stăpână-sa! Ştiţi că e ovreică, şi c-a asasinat pe cineva, la ea… Poate că chipeşul de Octave o scutură şi pe ea de praf într-un ungher. Patronul l-a angajat ca să-i facă copii, mare fraier!

În clipa aceea, Berthe, torturată de o spaimă inexprimabilă, ridică ochii spre iubitul ei. Şi, rugătoare, implorându-l s-o sprijine, bolborosi cu vocea îndurerată:

— Dumnezeule! Dumnezeule!

Octave îi luă mâna, o strânse cu putere, sugrumat şi el de o furie neputincioasă. Ce să facă? nu putea să se arate, să le impună tăcere acestor, fete. Vorbele josnice continuau, vorbe pe care tânăra femeie nu le auzise niciodată, o întreagă izbucnire de canal, care în fiece dimineaţă se revărsa aici, în preajma ei, fără ca măcar să bănuiască. Dragostea lor, ascunsă cu atâta grijă, era ţintă acum între cojile de zarzavaturi şi zoaie. Aceste fete ştiau tot, fără ca măcar cineva să fi vorbit. Lisa povestea cum Saturnin ţinea lumânarea; Victoire făcea haz de durerile de cap ale soţului, care ar fi trebuit să-şi pună încă un ochi undeva; până şi Adèle tăbăra pe fosta domnişoară a stăpânei sale, vorbind despre indispoziţiile ei, dedesubturile dubioase, secretele ei de toaletă. Şi o zeflemea ticăloasă mânjea sărutările, întâlnirile lor, tot ceea ce exista încă bun şi delicat în mângâierile lor.

— Păzea-n jos! strigă deodată Victoire. Iote nişte morcovi de ieri care mi s-au stricat. Sunt pentru secătura asta de moş Gourd!

Din răutate, slujnicele azvârleau astfel resturile pe care portarul era nevoit să le măture.

— Şi iote o bucată de rinichi mucegăit! spuse, la rândul ei, Adèle.

Toate rămăşiţele din cratiţe, toate prisosurile din vase ajunseră acolo. În timp ce Lisa se înverşuna împotriva Berthei şi a lui Octave, dând în vileag minciunile cu care acopereau goliciunea destrăbălată a adulterului. Ei stăteau, mână în mână, faţă în faţă, fără să fie în stare să-şi întoarcă ochii; şi mâinile lor îngheţau, şi ochii lor îşi mărturiseau murdăria legăturii lor, infirmitatea unor stăpâni expuşi duşmăniei servitorimii. Asta era dragostea lor, un păcat trupesc sub ploaia puternică de carne stricată şi de legume acrite!

— Şi voi ştiţi, spuse Hippolyte, că pe tânărul domn îl doare-n cot de individă! A luat-o ca să-şi facă un loc în lume... O. de fapt, e un zgârcit, în ciuda fasoanelor lui, un uşuratic fără scrupule, care cu toate mutrele lui că iubeşte

femeile, le cârpeşte de nu se văd!

Cu ochii aţintiţi asupra lui Octave, Berthe îl privea cum se îngălbeneşte, cum se tulbură şi se schimbă atât de mult la faţă, că o prindea spaima.

— Pe legea mea, se potrivesc unul cu altul, reluă Lisa. Eu, una, n-aş da cine ştie ce pe pielea ei. Prost-crescută, cu inima ca de piatră, nu se zbate decât pentru ce-i face ei plăcere, se culcă pentru bani, da, pentru bani! că la asta mă pricep, şi pun prinsoare că nu simte nicio plăcere lângă un bărbat.

Din ochii Berthei ţâşniră lacrimi. Octave o privea cum treptat-treptat i se descompunea chipul. Se simţeau ca zgâriaţi până la sânge, unul în faţa celuilalt, daţi în vileag, şi fără nicio posibilitate de a se apăra. Atunci, tânăra femeie, înăbuşită de această gură de hazna care o insulta, vru să fugă. El n-o reţinu, căci dezgustul faţă de ei înşişi făcea un chin din prezenţa lor şi năzuiau la o uşurare nemaivăzându-se.

— Ai făgăduit, marţea viitoare, la mine.

— Da, da.

Şi ea fugi, pierdută. El rămase singur, tropăind din picioare, bâjbâind cu mâinile, făcând pachet rufăria adusă de la el. Nu mai asculta slujnicele, când deodată o ultimă frază îl ţintui locului.

— Vă spun că domnul Hédouin a murit aseară... Dacă frumosul Octave ar fi putut să-şi dea seama de asta, ce-ar mai fi încălzit-o pe doamna Hédouin, care are sacul.

Această noutate, aflată acolo, în acea cloacă, răsuna până în adâncul fiinţei lui. Domnul Hédouin murise! O nemărginită părere de rău îl copleşi. Îşi spuse verde gândul nu putu să-şi reţină acest răspuns:

— Ah, da, într-adevăr, am făcut o prostie!

Pe când Octave cobora, în sfârşit, cu pachetul de rufărie, o întâlni pe Rachel care urca în odaia ei. Dacă ar fi zăbovit câteva minute, i-ar fi surprins. Jos, ea o găsise pe doamna scăldată în lacrimi; dar, de data aceasta, nu obţinuse nimic, nicio mărturisire, niciun ban. Mânioasă, înţelegând că

profitaseră de absenţa ei pentru a se vedea şi a-i şterpeli astfel micile-i beneficii, ea îl fixă pe tânăr cu o privire neagră de ameninţări. O stranie timiditate de şcolar îl împiedică pe Octave să-i dea zece franci; şi, vrând să-şi arate întreaga-i libertate de spirit, intră să glumească la Marie, când un mormăit, venind dintr-un ungher, îl făcu să se întoarcă: era Saturnin care se ridica spunându-i, într-una din crizele lui de gelozie;

— Ia seama, învrăjbiţi de moarte!

Chiar în dimineaţa aceea era opt octombrie şi tighelitoarea de încălţăminte trebuia să se mute înainte de amiază. De o săptămână, domnul Gourd îi supraveghea pântecul cu o spaimă care creştea cu fiecare ceas. În ruptul capului pântecul ei nu va aştepta ziua de opt. Tichelitoarea de încălţăminte îl implorase pe proprietar s-o mai lase câteva zile în plus, ca să nască; dar se izbise de un refuz indignat. Durerile o cuprindeau din clipă în clipă; noaptea trecută chiar crezuse că va naşte singură. Apoi, către ora nouă, îşi începuse mutarea, ajutându-l şi ea pe băiatul al cărui mic cărucior era în curte, sprijinindu-se de mobilă, aşezându-se pe treptele scării atunci când vreo săgetătură de durere mai ascuţită o frângea în două.

Cu toate acestea, domnul Gourd nu descoperise nimic. Niciun bărbat! Îşi bătuse joc de el. Şi toată dimineaţa se învârti încoace şi încolo cuprins de o rece furie. Octave, care îl întâlni, tremură la gândul că şi el îi cunoştea pesemne iubirea. Poate că portarul i-o cunoştea, dar nu-l salută mai puţin politicos; pentru că ceea ce nu-l privea, nu-l privea câtuşi de puţin, după cum spunea el. În dimineaţa aceea îşi scosese tot aşa scufia dinaintea misterioasei doamne care plecase din camera domnului de la etajul trei, nelăsând în urma ei, pe scară, decât un parfum uşor de verbină; îl salutase şi pe Trublot, o salutase şi pe cealaltă doamnă Campardon, o salutase şi pe Valérie. Toţi aceştia erau burghezi, pe el nu-l privea nimic, nici tinerii bărbaţi pe care-i surprindea ieşind din camerele slujnicelor, nici doamnele care se plimbau în lungul treptelor, în capoate

acuzatoare. Dar ceea ce-l privea, îl privea, şi el nu pierdea din vedere cele patru sărmane piese de mobilă ale tighelitoarei de încălţăminte, ca şi cum bărbatul atât de căutat ar fi putut ieşi, în sfârşit, dintr-un sertar.

La douăsprezece fără un sfert apăru muncitoarea cu tristeţea ei veşnică şi cu nepăsarea-i posomorâtă întipărite pe obrazul ei de ceară. Abia putea să meargă. Domnul Gourd tremură până o văzu în stradă. În clipa eând ea îi înmână cheia, Duveyrier tocmai ieşea din vestibul, atât de aprins după noaptea petrecută, că petele roşii de pe fruntea lui sângerau, Simulă un aer semeţ, o severitate de o neînduplecată morală, când pântecul acelei creaturi trecu pe dinaintea lui. Ea aplecase capul, ruşinată, resemnată; şi porni în urma căruciorului, se duse cu pasul disperat cu care venise, în ziua când fusese înghiţită de pânzele negre ale pompelor funebre.

Şi abia atunci domnul Gourd triumfă. Ca şi cum acel pântec ar fi dus cu sine proasta dispoziţie a casei, treburile necinstite de care se înfiorau pereţii, el strigă către proprietar:

— Bine ca am scăpat de ea, domnule!... O să putem răsufla, căci treaba devenise scârboasă, pe cuvântul meu de onoare! Îmi simt pieptul uşurat cu o sută de livre... Nu, domnule, vedeţi dumneavoastră, într-o casă respectabilă nu-i nevoie de femei, şi, mai ales, nu de femei care muncesc!

XIV

În marţea următoare, Berthe nu-şi ţinu cuvântul faţă de Octave. De data aceasta îl prevenise să n-o aştepte, într-o scurtă explicaţie, avută seara, după închiderea magazinului; şi hohotea de plâns, fusese în ajun să se spovedească, împinsă de o nevoie de cucernicie, pierzându-şi cu totul răsuflarea sub imboldurile dureroase ale abatelui Mauduit, De la căsătorie, ea nu mai călcase în biserică; dar, după cuvintele murdare cu care o împroşcaseră slujnicele, se simţise atât tristă, atât de părăsită, atât de mânjită, că timp de o oră se întorsese la credinţa ei de copil, înflăcărată de speranţa purificării şi a mântuirii. La plecare, preotul plânsese împreună cu ea, păcatul ei îl îngrozise. Neputincios, furios, Octave ridică din umeri.

Apoi, peste trei zile, ea îi făgădui din nou pentru marţea următoare. În timpul unei întâlniri, pe care i-o dăduse iubitului ei în pasajul des Panoramas, ea văzuse nişte şaluri de Chantilly; şi-i vorbi întruna despre ele, cu ochii pierduţi de dorinţă. Şi luni de dimineaţă tânărul îi spuse râzând, ca să îndulcească brutalitatea târguielii, că dacă îşi ţinea, în sfârşit, promisiunea, va găsi în camera lui o mică surpriză. Ea înţelese, şi începu încă o dată să plângă. Nu, nu! acum nu va veni, îi strica bucuria întâlnirii. Ea vorbise despre acest şal aşa, în vânt, nu-l mai voia, îl va arunca în foc dacă i-l făcea cadou. Şi totuşi, a doua zi se înţeleseră în toate privinţele: la douăsprezece şi jumătate, ea va bate uşor de trei ori, în uşă.

În ziua aceea când plecă la Lyon, Auguste îi păru ciudat Berthei. Îl surprinsese vorbind în şoaptă cu Rachel, după uşa bucătăriei; pe deasupra, era galben la faţă, dârdâia, avea ochiul închis; dar, cum el se tot plângea de migrena lui, îl crezu bolnav şi îl asigură că-i va face bine călătoria, îndată ce rămase singură, ea se întoarse în bucătărie, încercă s-o iscodească pe servitoare, cu o urmă de nelinişte. Fata continua să pară discretă, respectuoasă, păstrându-şi atitudinea ţeapănă din primele zile. Cu toate acestea, tânăra femeie o simţea vag nemulţumită; şi se gândea că procedase foarte greşit dându-i douăzeci de franci şi o rochie, pentru ca apoi să-şi înceteze brusc dărnicia, prin forţa împrejurărilor, căci ea alerga mereu după cinci franci.

— Sărmana mea fată, îi spuse ea, sunt prea puţin generoasă, nu-i aşa?... Haide, nu e din vina mea. Mă gândesc la dumneata, am să te despăgubesc.

Rachel îi răspunse cu aerul ei rece:

— Doamna nu-mi datorează nimic.

Atunci, Berthe se duse să caute două cămăşi vechi, vrând cel puţin să-i dea o dovadă de bunătatea inimii sale. Dar slujnica, luându-le, îi spuse că le va folosi drept cârpe de bucătărie,

— Mulţumesc doamnă, bumbacul îmi face coşuri, nu port decât pânză de in.

Berthei i se păru totuşi atât de politicoasă, că se linişti. Se arătă apropiată, îi mărturisi că nu va dormi. acasă, o rugă chiar să lase o lampă aprinsă, pentru orice împrejurare. Să pună zăvorul la uşa dinspre scara cea mare, şi ea va ieşi pe uşa de la bucătărie, luând cheia. Slujnica primea în tăcere aceste ordine, de parcă ar fi fost vorba să pună la foc o friptură de vacă cu sos, pentru prânzul de mâine.

Seara, printr-o tactică subtilă, în timp ce iubita lui trebuia să cineze la părinţi Octave acceptase o invitaţie la familia Campardon. Avea de gând să rămână acolo până la zece, apoi să se ducă şi să se închidă în camera lui, unde să

aştepte ora douăsprezece şi jumătate, cu cei mai mare calm posibil.

La familia Campardon, cina fu patriarhală. Aşezat între soţie şi verişoară, arhitectul se întindea peste farfurii, nişte farfurii gospodăreşti, mari şi sănătoase, cum le califica el. În seara aceea aveau găină cu orez, o bucată de carne de vacă şi sote de cartofi. De când verişoara se ocupa de toate treburile, casa o ducea într-o continuă indigestie, atât de bine se pricepea să cumpere, plătind ieftin şi aducând de două ori mai multă carne decât ceilalţi. Astfel, Campardon se servi de trei ori din găină, în timp ce Rose se îndopa cu orez. Angèle se păstra pentru carnea de vacă; îi plăcea sângele. Lisa îi dădea pe furiş câte o lingură plină. Numai Gasparine abia dacă se atingea de mâncare, pentru că avea stomacul strâmt, zicea ea.

— Hai, mănâncă, îi strigă arhitectul lui Octave, că nu ştii cine o să te mănânce.

Aplecată la urechea tânărului, doamna Campardon se felicita încă o dată pentru fericirea adusă în casă de verişoară: o economie de cel puţin sută la sută, servitorii puşi la respect, Angèle supravegheată şi primind exemple frumoase.

— În sfârşit, susură ea, Achille se simte mulţumit în continuare ca peştele în apă, iar eu nu mai am nimic de făcut, absolut nimic... Uite, acum ea mă scoate din încurcătură... Pot să trăiesc, fără să mişc braţele sau picioarele, a luat asupra ei toate grijile gospodăriei.

Pe urmă, arhitectul povesti cum „i-a dat gata pe tipii de la instrucţia publică”.

— Imaginează-ţi, dragul meu, că am avut neplăceri interminabile cu ei pentru lucrările de la Evreux... Eu, nu-i aşa? am vrut, înainte de orice, să-i fac plăcerea monseniorului... Numai că maşina de gătit a noilor bucătării şi caloriferul au depăşit douăzeci de mii de franci. Niciun credit nu era votat, şi douăzeci de mii de franci nu sunt uşor de pus pe seama prăpăditelor cheltuieli de întreţinere. Pe de altă parte, amvonul pentru care aveam trei mii de

franci, s-a ridicat la aproape zece mii; alte şapte mii de franci care trebuiau ascunse... Şi m-au chemat astăzi de dimineaţă la minister, unde un tip foarte înţepat mi-a tras mai întâi o săpunealã. Ah, dar nu, eu nu admit una ca asta! Şi atunci l-am aruncat fără înconjur pe monseniorul în cap, ameninţându-l că îl chem pe monseniorul la Paris, ca să lămurească toată treaba. Şi imediat a devenit politicos, oh, de-o politeţe, uite, râd şi acuma! Ştii că se tem cumplit de episcopi, în clipa de faţă. Dacă am un episcop alături de mine, îţi dărâm şi-ţi reconstruiesc catedrala Notre-Dame şi-mi bat joc cum poftesc de guvern!

Toţi făcură haz în jurul mesei, fără niciun respect pentru ministrul de care vorbeau dispreţuitor, cu gura plină de orez. Rose declară că era mai bine să fii alături de religie. După lucrările de la Saint-Roch, Achille fusese asaltat de oferte: cele mai mari familii şi-l disputau, nu mai dovedea lucrul, trebuia să-şi piardă şi nopţile, Dumnezeu le voia binele, era limpede, şi familia îl binecuvânta, dimineaţa şi seara.

Ajunseseră la desert, când arhitectul strigă:

— Apropo, dragul meu, ştii că Duveyrier a regăsit-o?

Era gata s-o numească pe Clarisse. Dar îşi dădu seama că este şi Angèle de faţă şi adăugă, aruncând o privire piezişă către fiica sa:

— A regăsit-o pe rubedenia lui, ştii dumneata.

Şi începu să-şi ciupească buzele, să clipească dintr-un ochi, până izbuti să se facă înţeles de Octave, care nu pricepea în ruptul capului.

— Da, l-am întâlnit pe Trublot, şi el mi-a spus. Alaltăieri, pe o ploaie torenţială, Duveyrier se adăposteşte sub o poartă, şi pe cine-o zăreşte? pe ruda lui, care tocmai îşi scutura umbrela... Trublot, ce-i drept, o căuta de opt zile ca să i-o dea înapoi.

Angèle îşi coborâse cu modestie privirile în farfurie, înghiţind respectabile îmbucături. Familia, de altfel, apăra cu străşnicie decenţa cuvintelor.

— Arată bine ruda lui? îl întrebă Rose pe Octave.

— Depinde, răspunse acesta. Trebuie să le iubeşti aşa cum sunt.

— A avut îndrăzneala să vină într-o zi la magazin, spuse Gasparine, care, în ciuda faptului că era slabă, detesta oamenii slabi. Mi-a fost arătată... O păstaie de fasole.

— Nu are importanţă, încheie arhitectul, iată-l înhăţat iar pe Duveyrier... Biata lui soţie...

Voia să spună că Clotilde trebuia să se simtă despovărată şi fericită. Dar, aducându-şi pentru a doua oară aminte de Angèle, el luă o înfăţişare plângăreaţă şi declară:

— Nu te înţelegi întotdeauna cu neamurile... O, Doamne în toate familiile sunt nemulţumiri.

Lisa, aflată de cealaltă parte a mesei, cu un şervet pe braţ, se uita la Angèle, şi aceasta, cuprinsă de un râs nebun, se grăbi să bea, îndelung, cu nasul ascuns în pahar.

Cu puţin înainte de ora zece, Octave invocă o mare oboseală, ca să poată urca în camera lui. Cu toate drăgălăşeniile Rosei, era stingherit în acest, mediu cumsecade, unde simţea crescând fără încetare duşmănia Gasparinei împotriva lui. Totuşi el nu-i făcuse nimic. Ea nu putea să-l sufere pentru că era bărbat frumos, îl bănuia că are toate femeile din casă, şi asta o scotea din minţi, fără să-l fi dorit câtuşi de puţin, lăsându-se doar, faţă de fericirea lui, în voia unei furii instinctive de femeie a cărei frumuseţe se vestejise prea degrabă.

După plecarea lui, familia începu să vorbească de culcare. În fiece seară, înainte de a se aşeza în pat, Rose petrecea o oră în cabinetul ei de toaletă. Se spălă complet, se parfumă din belşug, apoi se pieptănă, îşi cercetă ochii, gura, urechile, îşi făcu chiar un semn sub bărbie. Noaptea, ea îşi înlocuia luxul de capoate cu un lux de bonete şi de cămăşi. Pentru noaptea aceea îşi alese o cămaşă şi o bonetă garnisită cu dantelă de Valenciennes. Gasparine o ajutase, dându-i ligheanele, ştergând cu buretele în urma ei apa împrăştiată, frecând-o cu o albitură, mici treburi intime, de care se achita mult mai bine decât Lisa.

— Ah, mă simt bine! spuse în sfârşit, Rose, stând întinsă,

pe când verişoara îi netezea cearşafurile şi-i înălţa perna.

Şi râse de plăcere, singură în mijlocul imensului pat. În dantelele ei, cu trupul moale, delicat şi îngrijit, ai fi zis că e o frumoasă îndrăgostită care aşteaptă bărbatul inimii sale. Când se simţea drăguţă, dormea mai bine, spunea ea. Şi apoi, nu-i mai rămăsese decât această plăcere.

— Gata? întrebă Campardon intrând. Ei bine, noapte bună, pisica mea!

Susţinea că are de lucru. Va mai sta încă treaz. Dar ea se supără, voia să se odihnească şi el puţin: era absurd să se ucidă în felul acesta!

— Ascultă, culcă-te... Gasparine, făgăduieşte-mi că-l faci să se culce.

Verişoara, care venea să-i pună pe măsuţa de noapte un pahar cu apă îndulcită şi un roman de Dickens, se uită la ea. Fără să-i răspundă, se aplecă şi-i spuse:

— Eşti drăguţă, ca de obicei, astă-seară!

Şi o sărută pe amândoi obrajii, cu buzele ei uscate, cu gura amară, într-o resemnare de rudă urâtă şi săracă. La rândul lui, Campardon se uită la soţia sa, cu sângele ieşit în obraji, istovit de o digestie supărătoare. Mustăţile-i tremurară uşor, o sărută şi el.

— Noapte bună, păpuşica mea.

— Noapte bună, scumpul meu... Dar, ştii, culcă-te imediat.

— N-avea grijă! spuse Gasparine. Dacă la ora unsprezece nu doarme, mă ridic şi-i stâng lampa.

Pe la ora unsprezece, Campardon, care o plictisise cu o cabană elveţiană, o fantezie a unui croitor din strada Rameau, se dezbrăcă încet, gândindu-se la Rose, cât era de drăguţă şi de curată; pe urmă, după ce îşi desfăcu patul, de ochii slujnicelor, se duse s-o caute pe Gasparine într-al ei. Acolo dormeau foarte rău, prea strâmtoraţi, jenaţi de coatele lor. Îndeosebi el, nevoit să se ţină în echilibru pe marginea somierei, dimineaţa avea ca o tăietură pe coapsă.

În aceeaşi clipă, cum Victoire urcase, terminându-şi vasele, Lisa veni, după obiceiul ei, să vadă dacă

domnişoarei nu-i lipsea nimic. Angèle o aştepta, culcată: şi făceau astfel, în fiece seară, pe ascuns de părinţi, partide interminabile de cărţi pe un capăt al cuverturii aşternute. Jucau pe bătaie, aceasta cuvenindu-i-se întotdeauna verişoarei, o proastă murdară, pe care slujnica o dezbrăca fără menajamente în faţa copilului. Amândouă se răzbunau pentru supunerea ipocrită din timpul zilei, şi Lisa gusta o josnică plăcere corupând-o pe Angèle, căreia îi satisfăcea curiozităţile de fată bolnăvicioasă, tulburată de criza celor treisprezece ani ai săi. În noaptea aceea erau mânioase pe Gasparine pentru că de două zile încuia zahărul, cu care servitoarea îşi umplea buzunarele, ca să le deşerte mai târziu pe patul micuţei. Uite ce cămilă, nu-ţi lasă nici măcar posibilitatea de a ronţăi zahăr până adormi!

— Tatăl dumitale o îndoapă totuşi cu destul zahăr! spuse Lisa, cu un râs senzual.

— Oh, da! murmură Angèle, cu acelaşi râs.

— Ce-i face tatăl dumitale?... Arată puţin, ca să văd.

Atunci, copilul se aruncă de gâtul slujnicei, o strânse în braţele ei goale, o sărută violent pe buze, repetând:

— Uite, aşa!... Uite, aşa!...

Bătu miezul nopţii. Campardon şi Gasparine se văicăreau în patul lor prea îngust, în timp ce Rose se lăfăia într-al ei, cu membrele depărtate, citind Dickens, cu lacrimi de înduioşare. Cobora o linişte desăvârşită, noaptea castă îşi azvârlea umbrele peste onestitatea familiei.

În vremea aceasta, intrând, Octave găsise lume la familia Pichon. Jules îl chemă, vrând cu tot dinadinsul să-i ofere ceva. Domnul şi Doamna Vuillaume erau de faţă, împăcaţi cu familia, cu prilejul ieşirii la biserică a Măriei, care născuse în septembrie. Binevoiseră chiar să vină la cină într-o marţi, pentru a sărbători restabilirea tinerei femei, care ieşea din casă numai din ajun. Doritoare să-şi îmbuneze mama, pe care vederea copilului, tot o fată, ar fi supărat-o, ea se hotărâse să-l trimită la o doică, în apropiere de Paris. Lilitte dormea pe masă, doborâtă de un pahar cu vin curat, băut, la insistenţele părinţilor, în

sănătatea surioarei sale mai mici.

— În sfârşit, doi, se poate! spuse doamna Vuillaume, după ce ciocni cu Octave. Numai, dragă ginere, să n-o luaţi de la capăt.

Izbucniră cu toţii în râs. Dar bătrâna femeie rămânea serioasă. Continuă:

— Nu e nimic caraghios în asta... Noi acceptăm acest copil, dar vă jur că dacă vine încă unul...

— O, dacă vine încă unul, încheie domnul Vuillaume, înseamnă că nu aveţi nici inimă, nici minte... Ce naiba, în viaţă trebuie să fii sobru, să te înfrânezi, când nu ai mii şi sute de risipit pe distracţii.

Şi, întorcându-se către Octave:

— Iată, domnule, spuse el, sunt decorat. Ei bine, vă spun că, de teamă să nu-i mărdăresc panglicile, nici nu port decoraţia în casă... Ia gândiţi-vă: dacă noi, soţia mea şi cu mine, ne lipsim de plăcerea de a fi decorat în casa noastră, şi copiii noştri pot foarte bine să se lipsească de plăcerea de a face fete... Nu, domnule, nu există mici economii.

Dar Pichonii protestară cu toată supunerea lor. Dacă îi apuca din nou, va fi prăpăd.

— Ca să îndur ce-am mai îndurat! spuse Marie încă foarte palidă.

— Aş prefera mai degrabă să-mi tai un picior, declară Jules.

Cei doi Vuillaume dădură din cap satisfăcuţi. Aveau făgăduiala lor, îi iertau. Şi, cum pendula bătea ora zece, se îmbrăţişară cu toţii, emoţionaţi. Jules îşi puse pălăria, ca să-i însoţească până la omnibus. Această reluare a vechilor obiceiuri îi înduioşă atât de mult, că-l îmbrăţişară a doua oară pe palier. După ce plecară, Marie, care-i privise cum coboară, aplecată peste balustradă, alături de Octave, îl aduse pe acesta în sufragerie, spunându-i:

— Ei, mama nu e femeie rea, şi de fapt are dreptate: copiii sunt ceva neplăcut!

Închisese uşa, elibera masa de paharele rămase încă pe ea. Camera îngustă, în care lampa fumega, era toată

încălzită de mica sărbătorire în familie. Lilitte continua să doarmă pe un colţ de muşama.

— M-aş duce să mă culc, murmură Octave.

Şi se aşează, găsind că aici e bine.

— Cum, vă culcaţi de-acuma! se miră tânăra femeie. Nu vi se întâmplă prea des să fiţi atât de cuminte. Poate aveţi ceva de făcut mâine, foarte devreme?

— Nu, răspunse el. Mi-e somn, asta-i tot... Oh, putem să mai stăm zece minute.

Îi fugi gândul la Berthe. Ea nu va urca decât la douăsprezece şi jumătate: avea timp. Şi acest gând, speranţa de a fi a lui toată noaptea, care îl mistuia de mai multe săptămâni, nu mai răsună la fel de răscolitor în carnea lui. Încordarea din timpul zilei zbuciumul dorinţei numărând minutele, evocându-i neîntrerupta imagine a fericirii apropiate, piereau de oboseala aşteptării.

— Mai vreţi un păhăruţ de coniac? îl întrebă Marie.

— O Doamne, cum să nu!

Se gândea că îi va reda buna dispoziţie. Când îl scăpă de pahar, el îi luă mâinile, i le păstră între ale lui, în timp ce ea zâmbea, fără nicio teamă. O găsi fermecătoare, cu paloarea ei de femeie îndurerată. Toată ascunsa lui afecţiune, de care se simţea iarăşi năpădit, sui cu o neaşteptată violenţă până la gâtul, până la buzele lui. Într-o seară i-o dăduse înapoi soţului, după ce îi depusese pe frunte o sărutare de tată, şi acuma simţea o mare nevoie s-o ia îndărăt, o dorinţă imediată şi ascuţită, în care dorinţa de Berthe se îneca, se ştergea, ca prea îndepărtată.

— Astăzi nu vă mai e teamă? întrebă el, strângându-i mâinile mai tare.

— Nu. pentru că e imposibil de-acum înainte... Oh, vom rămâne totdeauna buni prieteni!

Şi-i dădu de înţeles că ştia tot. Trebuie să fi vorbit Saturnin. De altfel, în nopţile când Octave primea o anumită persoană, ea îşi dădea bine seama. Şi cum el se îngălbeni de spaimă, îl linişti repede: niciodată nu va spune nimănui, nu era furioasă, dimpotrivă, îi dorea multă fericire.

— Haide, repeta ea, pentru că sunt măritată, nu pot să fiu supărată pe dumneavoastră.

El o aşezase pe genunchii lui; îi strigă:

— Dar pe tine te iubesc!

Şi spunea adevărul, în acel moment nu o iubea decât pe ea, cu o pasiune absolută, infinită. Noua lui legătură, cele două luni în care o dorise pe alta, dispăruseră. Se vedea iar în această cameră îngustă, venind s-o sărute pe Marie pe gât, în spatele lui Jules, găsind-o de fiecare dată îngăduitoare, cu blândeţea ei pasivă. Asta era fericirea, cum putuse el s-o dispreţuiască? Părerea de rău îi frângea inima. Încă o voia, şi dacă n-ar mai avea-o, simţea că ar fi pentru totdeauna nefericit.

— Lăsaţi-mă, şopti ea, încercând să se elibereze. Nu sunteţi cuminte, o să-mi aduceţi necazuri... Acuma, când o iubiţi pe alta, de ce mă mai chinuiţi?

Se apăra astfel cu înfăţişarea ei blândă şi obosită, respingând cu simplitate nişte lucruri care n-o mai înveseleau. Dar el devenea nebun, o strângea tot mai tare, îi săruta gâtul peste stofa aspră a rochiei de lână.

— Pe tine te iubesc, tu nu poţi să înţelegi... Uite, mă jur pe ce am mai sfânt, că nu te mint! Deschide-mi inima, ca să vezi... Oh, te rog, fii drăguţă! Numai de data asta, şi pe urmă, niciodată, niciodată, dacă aşa vrei! Vezi tu, astăzi m-ai face să sufăr prea mult, aş muri.

Şi Marie nu mai rezistă, paralizată de această voinţă de bărbat care se impunea. Sălăşluiau în ea, în acelaşi timp, bunătatea, teama şi prostia. Făcu o mişcare, de parcă ar fi vrut s-o ducă în camera ei pe Lilitte adormită. Dar el o reţinu, de teamă să nu deştepte copila. Şi ea se lăsă în voia lui, ca o femeie ascultătoare, chiar în acel loc unde-i căzuse în braţe şi anul trecut. La acea oră din noapte, tăcerea casei înstăpânea o linişte zumzăitoare în cămăruţă. Deodată, lampa scăzu, şi aveau să rămână fără lumină, când Marie, ridicându-se, avu timp să dea flacăra mai mare.

— Eşti supărată pe mine? întrebă Octave cu o tandră recunoştinţă, covârşit încă de o asemenea fericire cum nu

mai cunoscuse niciodată.

Ea lăsă lampa din mână, îi dădu o ultimă sărutare cu buzei ei reci, răspunzându-i:

— Nu, pentru că v-a făcut plăcere... Dar nu e bine totuşi, din pricina acelei persoane. Cu mine, nu mai înseamnă mare lucru.

Câteva lacrimi îi umezeau ochii, stătea tristă, fără urmă de mânie. Când o părăsi, el era nemulţumit, ar fi vrut să se culce şi să doarmă. Pasiunea lui satisfăcută avea un gust rău, de ceva alterat, ca o fărâmă de carne stricată a cărei amărăciune o păstra în gură. Dar cealaltă urma să vină curând, trebuia s-o aştepte; şi gândul la cealaltă îl apăsa îngrozitor pe umeri, dorea să se întâmple o catastrofă care ar fi împiedicat-o să urce, după ce petrecuse nopţi înflăcărate, făurind, planuri extravagante ca s-o aibă măcar un ceas în camera lui. Poate că nici acum nu se va ţine de promisiune. Era o speranţă de care nu îndrăznea să se lase legănat.

Bătu miezul nopţii. În picioare, istovit, Octave ciulea urechea, cu spaima că aude foşnetul fustelor ei în lungul strâmtului coridor. La douăsprezece şi jumătate îl cuprinse o mare îngrijorare; la unu, se crezu scăpat, şi totuşi, în uşurarea lui, era o surdă enervare, ciuda bărbatului de care-şi bătea joc o femeie. Dar, pe când se hotăra să se dezbrace, cu lungi căscături de somn, auzi trei bătăi uşoare în uşă. Era Berthe. Necăjit şi în acelaşi timp măgulit, el înainta cu braţele deschise, când ea îl dădu la o parte, tremurând, ascultând la uşa pe care o închisese repede.

— Ce-i? întrebă Octave coborând glasul,

— Nu ştiu, mi-a fost frică, bâlbâi ea. E atât de întuneric pe scara asta, am crezut că sunt urmărită... Doamne, ce prostii mai sunt şi aventurile astea! Sigur o să ni se întâmple o nenorocire.

Asta-i îngheţă pe amândoi. Nu se îmbrăţişară. Şi totuşi, Berthe era fermecătoare, în capotul ei alb, cu părul ca aurul, strâns la ceafă. El o privea, o găsea mult mai bine făcută decât pe Marie; dar dorinţa îi trecuse, era o

corvoadă. Ea se aşează, ca să-şi tragă răsuflarea. Şi deodată păru că se supără văzând pe masă o cutie, unde bănui îndată că se află şalul de care-i vorbise în urmă cu opt zile.

— Plec, spuse ea fără să se ridice de pe scaun.

— Cum pleci?

— Tu crezi că eu mă vând? întotdeauna mă jigneşti, îmi strici toată bucuria din noaptea asta... Pentru ce l-ai cumpărat, când eu ţi-am interzis?

Se ridică, până la urmă consimţi să se uite la el. Dar, când deschise cutia, încercă o asemenea decepţie, că nu-şi putu reţine acest strigăt indignat:

— Cum, nu e de Chantilly, e de lama!

Octave, care-şi împuţina cadourile, nu rezistase gândului de a fi econom. Încercă să-i explice că era dintr-o lama superbă, la fel de frumos ca şi cel de Chantilly; şi-i făcea reclamă, de parcă s-ar fi aflat la tejgheaua lui, o silea să atingă dantela. Îi jura că niciodată nu va vedea una mai fină. Dar ea clătina din cap, îi tăie vorba cu un cuvânt dispreţuitor.

— În sfârşit, ăsta costă o sută de franci, pe când celălalt ar fi costat trei sute.

Şi, văzându-l cum păleşte, adăugă ca să-şi îndulcească fraza:

— Eşti totuşi foarte gentil, îţi mulţumesc... Nu banul face darul, când intenţia e frumoasă.

Se aşezase din nou. O vreme tăcură. Apoi el o întrebă dacă nu se ducea să se culce. Desigur, se ducea să se culce. Numai că era încă prea răscolită de frica neroadă *ce* o cuprinsese pe scară! Şi reveni la temerile ei în legătură cu Rachel, îi povesti cum îl găsise pe Auguste vorbind în şoaptă cu slujnica, după uşă. Cu toate acestea, era atât de uşor s-o cumperi pe această fată dându-i câte cinci franci din când în când. Dar trebuia să ai aceşti cinci franci; şi ea nu-i avea niciodată, ea nu avea nimic. Vocea-i devenea uscată, şalul de lama, despre care nu mai pomenea, o umplea de disperare şi o înciuda până într-atâta, că până la urmă începu şi cu amantul eterna ceartă cu care îl hărţuia

pe soţ.

— Oare, asta-i viaţă? niciodată un ban, să fii mereu jignită pentru cele mai mici fleacuri... Sunt sătulă până peste cap, până peste cap!

Octave, care îşi deschei a jiletca plimbându-se prin cameră, se opri ca s-o întrebe:

— Mă rog, în legătură cu ce îmi spui tu toate acestea?

— Cum, domnule, în legătură cu ce? Dar sunt anumite lucruri pe care delicateţea trebuia să vi le sugereze, fără să roşesc eu aducând cu dumneavoastră vorba despre asemenea subiecte... N-ar fi trebuit oare ca, din proprie iniţiativă, să mă liniştiţi de multă vreme, punând-o pe această fată la genunchii noştri?

Tăcu o clipă, apoi, cu o ironie dispreţuitoare, adăugă:

— Asta nu v-ar fi ruinat.

Urmă o nouă tăcere. Tânărul, care începuse iar să se plimbe prin cameră, în sfârşit răspunse:

— Nu sunt bogat, îmi pare rău pentru dumneavoastră.

Din acel moment, totul se înrăutăţi, cearta căpătă o violenţă conjugală.

— Spuneţi-mi că vă iubesc pentru banii dumneavoastră! strigă ea cu francheţea mamei sale, ale cărei cuvinte îi răsăreau pe buze. Sunt o femeie moartă după bani, nu-i aşa? Ei bine, da, sunt o femeie moartă după bani, pentru că sunt o femeie cu judecată. Sunteţi liber să susţineţi contrariul, dar banul rămâne ban. Eu, când am avut un franc, am zis întotdeauna că am doi, căci e de preferat să stârneşti invidia, decât mila.

El o întrerupse, îi spuse cu glasul obosit al unui om care doreşte pace:

— Ascultă, dacă te necăjeşti prea tare că e de lama, îţi dăruiesc unul de Chantilly.

— Şalul dumneavoastră! continuă ea turbând, de furie dar nu mă mai gândesc la şalul dumneavoastră! Celelalte lucruri mă scot din sărite, înţelegeţi!... Oh, de altfel sunteţi ca şi soţul meu. Vă este perfect egal dacă am să umblu pe străzi fără cizmuliţe. Când ai totuşi o femeie, îţi faci pur şi

simplu cu bucurie o lege din a o hrăni şi a o îmbrăca. Dar niciodată un bărbat nu va înţelege asta. Ştiu că amândoi m-aţi lăsa curând să ies în cămaşă, dacă aş accepta cu una ca asta.

Octave, sleit de această scenă conjugală, se hotărî să nu răspundă, întrucât băgase de seamă că uneori Auguste scăpa astfel de gura ei. Sfârşea cât mai încet de dezbrăcat, lăsa valul să treacă; şi se gândea la urâtele perspective ale iubirii sale. Pe aceasta o dorise, totuşi, cu ardoare, chiar până la a-şi încurca toate socotelile; şi acuma, când ea venise în camera lui, venise ca să-l dojenească, să-l silească să petreacă o noapte albă, de parcă în urma lor ar avea şase luni de căsătorie.

— Vrei să ne culcăm? întrebă el, într-un târziu. Ne făgăduisem atâta fericire! E o mare prostie să pierdem vremea spunându-ne lucruri neplăcute.

Şi, pus pe împăcare, fără nicio dorinţă, dar politicos, vru s-o ia în braţe. Ea îl respinse, izbucni în lacrimi. Atunci, disperat că nu mai încetează, el îşi scoase cizmele furios, hotărât să se aşeze în pat şi fără ea.

— Hai, reproşaţi-mi şi ieşirile din casă, bâigui ea printre sughiţuri de plâns. Acuzaţi-mă că cheltuiţi prea mult cu mine... Oh, îmi dau bine seama, toate astea-s din cauza acestui nenorocit de cadou. Dacă aţi putea să mă închideţi într-un cufăr, aţi face-o. Am prietene, vreau să le văd, nu e totuşi nicio crimă... Şi în ce-o priveşte pe mama...

— Eu mă culc, spuse el aruncându-se în mijlocul patului. Dezbracă-te şi las-o pe mama ta, care ţi-a croit un caracter murdar, îngăduie-mi să bag de seamă.

Ea se dezbrăcă maşinal, în timp ce, tot mai întărâtată, ridica vocea:

— Mama şi-a făcut întotdeauna datoria. Nu e cazul să vorbim de chestiunea asta aici. Vă interzic să-i pronunţaţi numele... Nu vă mai lipsea decât să-mi atacaţi familia!

Cordonul juponului nu ceda, şi ea îi rupse nodul. Apoi, aşezată pe marginea patului ca să-şi scoată ciorapii:

— Ah, zise ea, cât îmi regret slăbiciunea, domnule! Cât ar

trebui să te gândeşti, dacă ai putea să prevezi totul!

Acum era în cămaşă, cu picioarele şi braţele goale, de-o goliciune gingaşă de mică femeie grasă. Gâtul ei, răvăşit de mânie, ieşea dintre dantele. El, care se prefăcea că stă cu nasul la perete, se întoarse dintr-un salt.

— Ce, regreţi că m-ai iubit?

— Desigur, un om incapabil să înţeleagă o inimă!

Şi se priveau de aproape, cu chipurile aspre, fără dragoste. Ea pusese un genunchi pe marginea patului, cu sânii înainte, cu coapsa curbată, în delicioasa mişcare a femeii care se culcă. Dar el nu-i voia carnea trandafirie, liniile suple şi înclinate ale spatelui ei.

— Ah, Doamne, dacă s-ar putea lua de la capăt! adăugă ea.

— Ai căuta un altul, nu-i aşa? spuse el cu brutalitate, ridicând vocea.

Ea se întinsese lângă el, sub cearşaf, şi voia să-i răspundă pe acelaşi ton iritat, când nişte lovituri de pumni se abătură asupra uşii. Rămaseră surprinşi, fără să înţeleagă la început, nemişcaţi şi îngheţaţi. Un glas surd spunea;

— Deschideţi, vă aud cum faceţi ticăloşiile voastre. Deschideţi sau dărâm totul!

Era glasul soţului. Amanţii rămaseră mai departe neclintiţi, cu capul plin de un asemenea zumzet, că nu mai era loc pentru niciun gând; şi se simţeau cumplit de reci, unul lângă celălalt, ca morţi. În sfârşit, Berthe sări din pat, din nevoia instinctivă de a fugi de la amantul ei, în timp ce, dincolo de uşă, Auguste repeta:

— Deschideţi!... deschideţi odată!

Urmă o teribilă încurcătură, o spaimă inexprimabilă. Berthe se învârtea în jurul camerei, pierdută, căutând o ieşire, cu o teamă de moarte care-i înălbea faţa. Octave, a cărui inimă zvâcnea fiece lovitură de pumn, alergase să se rezeme de uşă, maşinal, ca pentru a o consolida. Devenea insuportabil, imbecilul va trezi toată casa, trebuia să deschidă. Dar când ea îi înţelese intenţia, se agăţă de

braţele lui, implorându-l cu ochii îngroziţi: nu, nu, te rog! celălalt se va năpusti asupra lor cu un pistol sau un cuţit. El, tot atât de palid ca ea, cuprins de aceeaşi spaimă, îşi trăsese pantalonii şi o ruga şi pe ea să se îmbrace. Dar ea nu făcea nimic, rămânea goală, nu era în stare să-şi găsească nici măcar ciorapii. Şi, în tot acest timp, soţul se îndârjea.

— Nu vreţi, nu răspundeţi… Bine, o să vedeţi.

La ultima plată a chiriei, Octave ceruse proprietarului o mică reparaţie, două şuruburi noi, pentru zăvorul de la încuietoare care se mişca în lemn. Deodată uşa pârâi, zăvorul sări, şi Auguste, târât de propriul avânt, veni de-a dura până în mijlocul încăperii.

— Fir-ar să fie! înjură el.

În mână n-avea decât o cheie, şi pumnul lui sângera, strivit în cădere. Când se ridică, livid, cuprins de ruşine şi de turbare – la gândul acestei intrări ridicole, el bătu aerul cu braţele, vru să se repeadă asupra lui Octave. Dar acesta, cu toată jena de a se găsi astfel în pantalonii încheiaţi strâmb în nasturi, cu picioarele goale, îi prinsese pumnii şi, mai viguros decât el, îl ţinea la distanţă, strigând:

— Domnule, îmi violaţi domiciliul… E nedemn, purtaţi-vă civilizat.

Şi începu să dea în el. În timpul scurtei lor lupte, Berthe o şterse în cămaşă pe uşa rămasă larg deschisă în pumnul însângerat al soţului, ea vedea lucind un cuţit de bucătărie, şi simţea răceala acestui cuţit între umeri. Pe când galopa în bezna coridorului, i se păru că aude un zgomot de palme, fără să poată înţelege cine le trăsese sau cine le primise. Nişte glasuri, pe care nu le mai recunoştea, spuneau:

— La ordinele dumneavoastră. Când veţi dori.

— Bine, o să mai auziţi de mine.

Dintr-un salt, o luă pe scara de serviciu. Dar, după ce coborâse cele două etaje, ca urmărită de flăcările unui pârjol, se găsi în faţa uşii încuiate a bucătăriei sale, a cărei cheie o lăsase sus, în buzunarul capotului. De altminteri, nicio lampă, niciun firişor de lumină nu se vedea pe sub

uşă: era limpede că slujnica îi vânduse. Fără să-şi tragă răsuflarea, urcă în goană, trecu iar pe lângă coridorul lui Octave, unde glasurile celor doi bărbaţi continuau cu violenţă.

Se certau încă, poate că mai avea timp. Şi coborî la iuţeală scara cea mare, cu speranţa că bărbatul său lăsase uşa apartamentului deschisă. Se va zăvori în camera ei şi nu va deschide la nimeni. Dar acolo, pentru a doua oară, se izbi de o uşă încuiată. Atunci, alungată din casă, dezbrăcată, îşi pierdu capul, colindă etajele, asemenea unui animal hăituit, care nu ştia unde să-şi găsească o vizuină. Niciodată n-ar fi îndrăznit să bată la părinţii ei. O clipă, vru să se refugieze la portari; dar ruşinea o făcu să urce. Asculta, înălţa capul, se apleca peste balustradă, cu urechile asurzite de zvâcnetele inimii, în tăcerea nemărginită, cu ochii orbiţi de licăririle ce i se păreau că ţâşnesc din întunericul adânc. Şi vedea mereu cuţitul, cuţitul în pumnul însângerat al lui Auguste, al cărui vârf îngheţat căuta s-o atingă. Deodată, auzind un zgomot, crezu că el venea, fu străbătută până în oase de un fior de moarte, şi, cum se afla în dreptul uşii familiei Campardon, ea sună, pierdută, furioasă, gata să sfărâme clopoţelul.

— Dumnezeule, a luat foc? spuse dinlăuntru o voce speriată.

Uşa se deschise imediat. Era Lisa, care tocmai ieşea de la domnişoara, înăbuşindu-şi paşii, cu un sfeşnic cu toartă în mână. Sunetul turbat al clopoţelului o făcuse să sară în sus, în clipa când traversa anticamera. Văzând-o pe Berthe în cămaşă, rămase năucită.

— Ce-i? spuse ea.

Tânăra femeie intrase, împingând uşa după ea cu violenţă; şi, gâfâind, sprijinită de perete, bolborosi:

— Sst! taci!… Vrea să mă omoare.

Lisa nu izbutea să scoată o explicaţie rezonabilă, când apăru Campardon, nespus de îngrijorat. Această gălăgie de neînţeles îi deranja, pe Gasparine şi pe el, în patul lor îngust. Ieşise numai în indispensabili, cu faţa lui mare

buhăită şi asudată, cu barba galbenă turtită, plină de puful alb al pernei. Cu răsuflarea tăiată, el încerca să-şi recapete cutezanţa de soţ care se culcă singur.

— Dumneata eşti, Lisa? strigă el din salon. E stupid! Cum de te afli în apartament?

— Mi-a fost teamă că n-am închis bine uşa, domnule; din pricina asta n-am putut sa adorm, şi am coborât să mă asigur... Dar iat-o pe doamna...

Văzând-o pe Berthe în cămaşă, rezemată de peretele anticamerei, arhitectul rămase, la rândul lui, ca împietrit. Avu pentru sine o mişcare de pudoare, care îl făcu să pipăie cu mâna dacă indispensabilii erau bine încheiaţi în nasturi. Berthe, uita că era goală. Repetă:

— Oh, domnule, primiţi-mă la dumneavoastră... Vrea să mă omoare.

— Cine? întrebă el.

— Soţul meu.

Dar în spatele arhitectului sosea verişoara. Ea avusese timp să-şi pună o rochie; şi, nepieptănată, plină şi ea de puf, cu pieptul turtit şi zvâcnitor, cu oasele împungând stofa, aducea cu ea ciuda bucuriei tulburate. Vederea tinerei femei, în goliciunea ei durdulie şi gingaşă, o scoase din fire. Întrebă:

— Şi ce i-aţi făcut soţului dumneavoastră?

La această simplă întrebare, o mare ruşine o răvăşi pe Berthe. Se văzu goală, un val de sânge o împurpura din cap până în picioare. În acest lung freamăt de pudoare, ca pentru a se sustrage privirilor, ea îşi încrucişa braţele peste piept. Bolborosi:

— M-a găsit... m-a surprins...

Cei doi înţeleseră, schimbară o privire revoltată. Lisa, al cărei sfeşnic cu toartă lumina scena, simula indignarea stăpânilor săi. De altfel, explicaţia trebui să fie întreruptă, căci Angèle venea în goană din camera ei; se făcea că abia se trezise, se freca la ochii grei de somn. Doamna în cămaşă o ţintuia pe loc, într-o cutremurare, într-un fior ce-i străbătea corpul subţire de fetiţă precoce.

— Oh! spuse ea simplu.

— Nu e nimic, du-te şi te culcă! strigă tatăl său.

Apoi, înţelegând că trebuia să-i spună ceva, îi povesti ce-i trecu mai întâi prin minte; dar era o poveste cu totul prostească.

— Doamna şi-a scrântit piciorul coborând. Şi a intrat la noi să ceară ajutor... Hai, du-te la culcare, ai să răceşti!

Lisa îşi înăbuşi un hohot de râs când întâlni ochii holbaţi ai Angèlei care se hotăra să se întoarcă în patul ei, roşie toată şi mulţumită că văzuse aşa ceva. De o clipă, doamna Campardon chema din adâncul camerei sale. Ea nu stinsese lumina, într-atât o interesa Dickens, şi voia să ştie. Ce se petrecea? cine era acolo? pentru ce n-o linişteau?

— Veniţi, doamnă, spuse arhitectul luând-o cu sine pe Berthe. Lisa, aşteaptă o clipă.

În cameră, Rose se întindea încă, în mijlocul patului. Trona acolo, cu luxul ei de regină, cu paşnica ei seninătate de idol, şi era foarte înduioşată de lectură. lăsase peste ea volumul de Dickens, pe care pieptul i-l ridica mereu, într-o leneşă bătaie. Când verişoara o puse din două vorbe la curent, păru şi ea scandalizată. Cum se putea duce cineva cu un alt bărbat decât soţul ei? şi o cuprindea scârba pentru lucrul de care ea se dezobişnuise. Dar acum arhitectul îşi aluneca privirile tulburate peste pieptul tinerei femei; ceea ce o făcu pe Gasparine să roşească.

— E intolerabil, la urma urmei! strigă ea. Acoperiţi-vă doamnă, căci e intolerabil, într-adevăr!... Hai, acoperiţi-vă!

Îi aruncă ea însăşi peste umeri un şal de-al Rosei, un fel de broboadă de lână tricotată, pe care îl găsi în preajmă. Broboada abia îi ajungea până la coapse; şi arhitectul, fără să vrea, îi privea picioarele,

Berthe tremura întruna. Degeaba era în siguranţă, se întorcea mereu spre uşă tresărind. Ochii îi erau împăienjeniţi de lacrimi, o implora pe această doamnă culcată, care părea atât de calmă, atât de la largul ei.

— Oh, doamnă, păziţi-mă, scăpaţi-mă... Vrea să mă omoare.

Urmă o clipă de tăcere. Tustrei se consultau cu coada ochiului, fără să-şi ascundă dezaprobarea pentru o purtare atât de condamnabilă. Şi apoi, nu se năvălea în cămaşă la nişte oameni, după miezul nopţii, riscând să-i stingereşti. Nu, asta nu se făcea; era o lipsă de tact, însemna să-i pună într-o situaţie din cale-afară de jenantă.

— Avem în casă o fetiţă, spuse în cele din urmă Gasparine. Gândiţi-vă la răspunderea noastră, doamnă.

— V-aţi simţi mai bine la părinţii dumneavoastră, insinuă arhitectul, şi dacă-mi îngăduiţi să vă conduc la ei...

Berthe se înspăimântă.

— Nu, nu, el e pe scară, mă va ucide.

Şi îi implora: un scaun i-ar fi de-ajuns, ca să aştepte până se luminează de ziuă; mâine, ar pleca mai liniştită. Arhitectul şi nevasta sa ar fi cedat, el câştigat de nurii ei gingaşi, ea interesată de drama acestei surprize în puterea nopţii. Dar Gasparine rămânea neînduplecată. Totuşi, avea şi ea o curiozitate, şi până la urmă o întrebă;

— Şi unde eraţi?

— Acolo, sus, în cameră, în fundul coridorului, ştiţi dumneavoastră.

Un moment, Campardon ridică braţele, strigând:

— Cum, cu Octave, nu e cu putinţă!

Cu Octave, cu acest sfrijit, o femeie delicioasă şi atât de bine clădită! Se simţea ofensat. Rose, de asemenea, încerca un sentiment de ciudă, care acum o făcea severă, în ce o priveşte pe Gasparine, era ca scoasă din minţi, ca muşcată în inimă de vrăjmăşia ei faţă de tânăr. Tot el! îl ştia bine, căci le avea pe toate; dar, hotărât lucru, nu va împinge prostia până la a i le ţine la căldură, în apartamentul ei.

— Puneţi-vă în locul nostru, reluă ea cu asprime. Vă repet că avem în casă o fetiţă.

— Apoi, spuse la rândul său Campardon, există casa, există soţul dumneavoastră, cu care am avut întotdeauna cele mai bune relaţii... Ar avea dreptate să se mire. Nu putem să lăsăm impresia că aprobăm în mod public

purtarea dumneavoastră, doamnă, oh, o purtare pe care nu-mi îngădui s-o judec, dar care este destul de – cum să zic? – destul de uşuratică, nu-i aşa?

— Bineînţeles, nu aruncăm cu piatra în dumneavoastră, continuă Rose. Numai că lumea e atât de rea! Va spune că vă daţi întâlnirile aici, la noi... Şi ştiţi că soţul meu lucrează pentru oameni tare cusurgii. La cea mai neînsemnată pată privind moralitatea sa, pierde totul... Dar, îngăduiţi-mi să vă întreb, doamnă: cum de nu v-a ţinut pe loc religia? Abatele Mauduit ne vorbea de, dumneavoastră, alaltăieri, cu o afecţiune părintească.

Aşezată între cei trei, Berthe întorcea capul, se uita buimăcită la cel ce vorbea. În spaima ei, începea să înţeleagă, era uimită că se afla acolo. Pentru ce sunase, ce să facă ea la aceşti oameni pe care-i deranja? Acum îi vedea, soţia revărsată în imensitatea patului, soţul în indispensabili şi verişoara într-o fustă subţirică, amândoi albi de puful aceleiaşi perne. Aveau dreptate, nu dai, aşa, năvală peste lume. Şi, cum arhitectul o împingea uşor spre anticameră, ea plecă, fără ca măcar să răspundă la regretele religioase ale Rosei.

— Vreţi să vă conduc până la uşa părinţilor dumneavoastră? o întrebă Campardon. Locul dumneavoastră este la ei.

Berthe refuză cu o mişcare îngrozită.

— Atunci, aşteptaţi, mă duc să arunc o privire pa scară, căci aş fi foarte mâhnit dacă vi s-ar întâmpla cel mai mic lucru.

Lisa rămăsese în mijlocul anticamerei, cu sfeşnicul. Arhitectul i-l luă din mână, ieşi pe palier şi se întoarse imediat.

— Vă jur că nu e nimeni... Plecaţi repede.

Atunci Berthe, care nu mai deschisese buzele, îşi smulse cu brutalitate broboada de lână, o aruncă jos, spunând:

— Luaţi-o, e a dumneavoastră... Tot are să mă omoare, la ce-mi foloseşte?

Şi dispăru în întuneric, numai în cămaşă, aşa cum venise.

Campardon încuie uşa de două ori, furios, bombănind;

— Eh, du-te să te omoare în altă parte!

Şi cum Lisa, în spatele lui, izbucni în râs:

— În fiece noapte ar însemna să păţim la fel, spuse el, dacă le-am primi… Fiecare pentru sine. I-aş fi dat o sută de franci, dar reputaţia mea, nu, de pildă!

În cameră, Rose şi Gasparine răsuflau uşurate. Cine mai văzuse vreodată o neruşinată de teapa ei! să se plimbe cu desăvârşire goală pe scară! Da, există femei care nu mai ţin seama de nimic, când sunt în călduri! Dar era aproape ora două, trebuiau, în definitiv, să se culce. Şi se îmbrăţişară iar: bună seara, scumpul meu, bună scara, păpuşica mea! Ei, nu era bine să se iubească, să se înţeleagă întotdeauna, când vedeau, în alte căsnicii, e temenea catastrofe? Rose îl luă iar pe Dickens, care-i ajunsese pe pântec; îi era destul, avea să mai citească doar câteva pagini, apoi va adormi, obosită de emoţie, lăsându-l să alunece în pat, ca în toate serile. Campardon o urmă pe Gasparine, o lăsă să se culce ea mai întâi, apoi se lungi şi el în pat. Bombăneau amândoi: cearşafurile se răciseră, era neplăcut, le trebuia încă o jumătate de oră până să se încălzească.

Iar Lisa, înainte de a urca la ea, intrase. În camera Angèlei, ca să-i spună:

— Doamna are o scrântitură… Arată-mi puţin cum şi-a făcut scrântitură.

— Uite, aşa! răspunse copila, aruncându-se la gâtul slujnicei şi sărutând-o pe buze.

Pe scară, Berthe dârdâia. Se lăsase frig, focul la calorifer nu se aprindea decât la întâi noiembrie. Totuşi, spaima i se domolea. Coborâse, ascultase la uşa apartamentului lor nimic, niciun zgomot. Urcase, neavând curaj să înainteze până la camera lui Octave, trăgând cu urechea de departe: era o linişte de moarte, nu se auzea niciun murmur. Se aşezase pe ştergătorul de picioare al părinţilor ei, unde intenţiona vag s-o aştepte pe Adèle; pentru că o răvăşea până şi gândul de a-i mărturisi totul mamei sale, de parcă

ar fi fost încă o fetiţă. Dar, încetul cu încetul, solemnitatea scării o covârşi de o nouă spaimă. Era întuneric beznă, era apăsător. Nu o vedea nimeni, şi totuşi o năpădea ruşinea că stă aşa, în cămaşă, în. onestitatea zmeurilor aurite şi a plăcilor din imitaţie de marmură. De dincolo de înaltele uşi de acaju, demnitatea conjugală a alcovurilor trimitea un reproş. Niciodată casa nu avusese o respiraţie atât de virtuoasă. Apoi, o rază de lună alunecă pe ferestrele palierului, şi i se părea că se află într-o biserică: o linişte meditativă urca din vestibul până la odăile servitoarelor, toate virtuţile burgheze ale etajelor fumegau în umbră; în timp ce, sub palida lumină, goliciunea ei părea albă. Simţi indignarea zidurilor, îşi trase cât mai în jos cămaşa, îşi ascunse picioarele, cu spaima de a vedea apărând spectrul domnului Gourd, cu scufie şi în papuci.

Deodată un zgomot o făcu să se ridice, scoasă din minţi, pe punctul de a bate cu amândoi pumnii în uşa mamei sale, când o chemare o opri.

Era o voce uşoară, ca o răsuflare.

— Doamnă... doamnă...

Se uita în jos, nu vedea nimic.

— Doamnă... doamnă... Sunt eu.

Şi Marie se arătă, îmbrăcată şi ea numai în cămaşă. Auzise scena, se furişase din pat, lăsându-l pe Jules adormit, ascultase din mica ei sufragerie, unde stătuse fără lumină,

— Intraţi... Sunteţi la ananghie. Sunt o prietenă.

Încet-încet o liniştea, îi povestea ce se mai întâmplase. Bărbaţii nu-şi făcuseră niciun rău: el, înjurând, împinsese comoda până în uşă, ca să se închidă în cameră; pe când celălalt cobora cu un pachet în mână, lucrurile lăsate de ea, pantofii şi ciorapii, pe care trebuie să-i fi înfăşurat în capot, maşinal, văzându-i atârnaţi acolo. În sfârşit, se isprăvise. A doua zi vor fi desigur împiedicaţi să se bată.

Dar Berthe rămânea pe prag, cu o rămăşiţă de teamă şi cu fireasca ruşine de a intra aşa, la o doamnă pe care de obicei nu o vizita. Marie fu nevoită s-o ia de mână.

— O să vă culcaţi aici, pe canapeaua aceasta. Am să vă împrumut un şal, am să mă duc la mama dumneavoastră... Doamne, ce nenorocire! Când iubeşti, nu ţii seama de nimic.

— Ah, pentru bucuria ce o dobândim! spuse Berthe cu un suspin în care răzbătea tot vidul prostesc şi crud al nopţii petrecute de ea. Are dreptate să înjure. Dacă e ca mine, trebuie să se fi săturat până peste cap.

Începură să vorbească despre Octave. Se tutuiră, şi deodată, pe pipăite, căzură una în braţele celeilalte, sughiţând de plâns. Braţele lor goale se strângeau cu o pasiune convulsivă; gâturile lor, calde de plâns, se striveau sub cămăşile sucite într-o parte. Era istovirea de pe urmă, o imensă amărăciune, sfârşitul a toate. Nu mai rosteau niciun cuvânt, doar lacrimile lor şiroiau, şiroiau fără încetare pe întuneric, în somnul adânc şi plin de cuviinţă al casei.

XV

În dimineaţa aceea, trezirea casei a fost de o mare demnitatea burgheză. Nimic pe scară nu păstra vreo urmă a scandalurilor de peste noapte, nici imitaţiile de marmură ce reflectaseră galopul unei femei în cămaşă, nici mocheta din care se evaporase mireasma goliciunii sale. Singur domnul Gourd, când urcă, pe la ora şapte, să tragă cu ochiul, adulmecă pereţii; dar ceea ce nu-l privea, nu-l privea deloc; şi pentru că, în timp ce cobora scara, zări în curte două slujnice, pe Lisa şi pe Julie, care vorbeau, fără îndoială despre catastrofă, după cum păreau de aprinse, el le fixă cu un ochi atât de straşnic, că se despărţiră numaidecât. Pe urmă, ieşi să se convingă de liniştea străzii. Era calmă. Cu toate acestea, servitoarele trebuie să fi şi vorbit, căci unele vecine se opreau, unii negustori ieşeau în uşa prăvăliei, cu ochii în sus, cercetând şi scotocind etajele, cu înfăţişarea uluită cu care se contemplă casele unde s-a petrecut o crimă. De altfel, în dreptul faţadei bogate, lumea tăcea şi trecea mai departe politicoasă.

La ora şapte şi jumătate, doamna Juzeur apăru în capot, ca s-o supravegheze pe Louise, spunea ea. Ochii îi străluceau, emoţia îi ardea mâinile. O opri pe Marie, care venea cu laptele, şi încercă s-o tragă de limbă; dar nu scoase nimic de la ea, nu izbuti nici măcar să afle cum o primise mama pe fiica vinovată. Atunci, sub pretextul că aşteaptă o clipă factorul, ea intră la familia Gourd, şi până la urmă întrebă de ce domnul Octave nu cobora; posibil să

fie bolnav. Portarul răspunse că nu ştia; de altfel, domnul Octave nu cobora niciodată înainte de ora opt şi zece minute. În acel moment, cealaltă doamnă Campardon trecu prin faţa lojei portarului, livid㠠şi ţeapănă; toţi o salutară. Şi nevoită să urce, doamna Juzeur, avu, în sfârşit, norocul să-l întâlnească chiar pe palierul ei pe arhitect, care pleca punându-şi mănuşile. La început, amândoi se priviră cu un aer deznădăjduit; apoi, el ridică din umeri.

— Bieţii oameni! murmură ea.

— Nu, nu, bine le-a făcut! spuse el cu cruzime. Trebuie un exemplu… Un zvăpăiat pe care l-am introdus într-o casă cinstită, şi care, ca să-şi bată joc de mine, se încurcă cu însăşi cumnata proprietarului!… Ăştia mă iau drept nătăfleţ!

Asta a fost tot. Doamna Juzeur intrase în casă. Campardon continua să coboare, atât de furios, că-şi sfâşie una dintre mănuşi.

Când bătu ora opt, Auguste, abătut, cu trăsăturile schimonosite de o cumplită migrenă, străbătu curtea ca să ajungă la magazin. O luase pe scara de serviciu, copleşit de ruşine, de teamă că se va întâlni cu cineva. Totuşi, nu putea să-şi lase în părăsire afacerile. Jos, între tejghele, în fata casei unde Berthe se aşeza de obicei, simţi cum emoţia îl strânge de gât. Băiatul de prăvălie scotea obloanele, şi Auguste dădea ordinele pentru ziua aceea, când apariţia bruscă a lui Saturnin, care ieşea de la subsol, îl sperie. Nebunul avea ochii strălucitori, dinţii albi de lup înfometat. Veni de-a dreptul la soţ, cu pumnii strânşi.

— Unde e?… Dacă o atingi, te înjunghii ca pe un porc!

Auguste se trase îndărăt, disperat.

— Şi ăsta, acum!

— Taci, că te înjunghii! repete Saturnin, dând să se repeadă asupra lui.

Atunci, soţul preferă să-i cedeze locul. Avea oroare de nebuni; nu puteai să discuţi cu aceşti oameni. Dar, pe când ieşea sub boltă, să-l cheme pe băiatul de prăvălie ca să-l închidă pe Saturnin la subsol, se găsi faţă în faţă cu Vàlérie

şi Théophile. Acesta din urmă, groaznic de răcit, înfăşurat într-un fular roşu, tuşea smiorcăindu-se. Amândoi trebuie să fi aflat, căci se opriră înaintea lui Auguste cu un aer de condoleanţe. După cearta de la succesiune, familiile, învrăjbite de moarte, nu-şi mai vorbiseră.

— Tu ai întotdeauna un frate, îi spuse Théophile strângându-i mâna, după ce terminase de tuşit. Vreau să-ţi aduci aminte, când eşti necăjit.

— Da, adăugă Valérie, asta ar trebui să mă răzbune; căci ea mi-a zis-o de la obraz, nu-i aşa? dar noi vă deplângem totuşi, pentru că avem inimă, noi, ceştilalţi.

Auguste, foarte impresionat de amabilitatea lor, îi conduse în fundul magazinului, supraveghindu-l cu coada ochiului pe Saturnin, care dădea târcoale prin preajmă. Şi acolo avu loc împăcarea deplină. Nimeni nu o numea pe Berthe; doar Valérie lăsa să se înţeleagă că toată zâzania venea de la această femeie, căci niciodată nu se schimbase un cuvânt neplăcut înainte de a intra ea în familie, ca s-o dezonoreze. Cu ochii plecaţi, Auguste asculta, încuviinţa din cap. Şi o undă de veselie răzbătea sub compătimirea lui Théophile, încântat de a nu mai fi singur, şi privindu-şi fratele ca să vadă ce figură face,

— Şi ce ai hotărât? îl întrebă el.

— Să mă bat! răspunse cu fermitate soţul.

Bucuria lui Théophile dispăru. Şi nevastă-sa şi el îngheţară în faţa curajului lui Auguste. Acesta din urmă le povestea scena oribilă de azi-noapte, cât de rău făcuse că nu se hotărâse să cumpere un pistol, şi că, de nevoie, se mulţumise să-l pălmuiască pe acest domn; e adevărat însă că domnul îi întorsese palma; dar asta nu-l împiedicase să-i mai tragă una, straşnică! Un mizerabil care de şase luni îşi bătea joc de el, prefăcându-se că-i dă dreptate împotriva nevestei sale, şi care împingea neruşinarea până la a-l ţine la curent în legătură cu ea, în zilele când era supărată! Cât despre această creatură, pentru că s-a refugiat la părinţi, nu are decât să rămână acolo, el nu o va mai primi niciodată înapoi.

— Credeţi-mă că, în ultima lună, i-am dăruit trei sute de franci pentru toalete! strigă el. Eu, atât de bun, atât de îngăduitor, care mă hotărâsem mai degrabă să-i accept totul, decât să-mi dea dureri de cap!… Dar asta nu se poate accepta, nu, nu, nu se poate!

Théophile se gândea la moarte. Simţi tremurul unui fior şi, cu voce sugrumată, spuse:

— E o prostie, te duci să te străpungă. Eu, unul nu m-aş bate.

Şi pentru că Valérie se uita la el, adăugă stingherit:

— Dacă mi s-ar întâmpla aşa ceva.

— Ah, nenorocita, murmură atunci tânăra femeie, când te gândeşti că doi bărbaţi vor să se masacreze pentru ea! În locul ei, n-aş mai putea să dorm.

Auguste rămânea neclintit. Se va bate. Hotărârea lui era nestrămutată. Cum îl voia cu tot dinadinsul pe Duveyrier ca martor, trebuia să urce ca să-l pună la curent şi să-l trimită numaidecât la Octave. Théophile va fi celălalt martor, dacă era şi el de acord. Acesta se văzu nevoit să accepte; dar guturaiul lui păru să se agraveze pe neaşteptate, îşi luă înfăţişarea-i mânioasă de copil bolnav, care are nevoie să fie compătimit. Totuşi, îi propuse fratelui său să-l însoţească la Duveyrier-i; aceşti oameni se purtaseră ca nişte tâlhari, dar se cuvenea să uiţi totul în anumite împrejurări; şi dorinţa unei împăcări generale îşi făcea loc în sufletul lui şi al nevestei sale, gândindu-se pesemne amândoi că interesul lor nu era să facă mai departe pe îmbufnaţii. Valérie, foarte îngăduitoare, se puse până la urmă la dispoziţia lui Auguste, oferindu-se să ţină casa magazinului, ca să-i dea răgaz să caute o domnişoară potrivită.

— Numai că, adăugă ea, trebuie să-l duc pe Camille la Tuileries, spre orele două.

— Ei, o dată nu contează! spuse soţul ei. Tocmai plouă,

— Nu, nu copilul are nevoie de aer… Trebuie să ies.

În sfârşit, cei doi fraţi porniră spre Duveyrier. Dar un cumplit acces de tuse îl opri pe Théophile încă de la prima

treaptă. Se ţinu de balustradă şi, când fu în stare să vorbească, cu gâtul încă prins de un horcăit, bâigui:

— Ştii, eu, foarte fericit acum, cu totul sigur de ea... Nu, n-am ce să-i reproşez în privinţa asta, şi ea mi-a dat dovezi.

Fără să înţeleagă. Auguste îl privea cât era de galben şi de vlăguit, cu firele rare ale bărbii vestejite pe obrazul flasc. Această privire îl supără pe Théophile, pe care bravura fratelui său îl punea la încărcătură. Reluă:

— Îţi vorbeam de nevastă-mea... Ah, bietul meu bătrân, te plâng din toată inima! Îţi aduci aminte prostia mea din ziua când te-ai cununat. Dar tu nu trebuie să te îndoieşti, pentru că i-ai văzut.

— Aş! spuse Auguste ca să facă pe viteazul, am să-i rup o labă... Pe cuvânt de onoare! puţin mi-ar păsa de rest, dacă nu m-ar durea capul.

În clipa când sunară la Duveyrier, Théophile se gândi deodată că magistratul putea să nu fie acolo, căci din ziua când o regăsise pe Clarisse, pe acesta nu-l mai interesa nimic şi ajunsese să nici nu mai doarmă acasă, Hippolyte, care le deschise, ocoli într-adevăr răspunsurile în legătură cu domnul; dar spuse că domnii pot merge s-o vadă pe doamna, care tocmai exersa la pian. Intrară, Clotilde, încinsă în corset de când se dăduse jos din pat, era la pian, îşi plimba degetele pe claviatură, cu o mişcare regulată şi continuă a mâinilor şi cum se consacra acestui exerciţiu câte două ore pe zi, pentru a nu-şi pierde uşurinţa interpretării, ea îşi exersa în altă parte inteligenţa, citea *Revue des Deux Mondes,* deschisă de pupitru, fără ca ritmul degetelor să cunoască o cât de mică încetinire.

— Ah, voi sunteţi! spuse ea, când fraţii o smulseră din ploaia torenţială a notelor care o izola şi o copleşea ca un nor de grindină.

Şi nici măcar nu-şi manifestă uimirea când îl zări pe Théophile. De altfel, acesta stătea foarte ţeapăn, ca un om care venea pentru altcineva. Auguste îşi pregătise o întreagă istorisire, ruşinat la gândul de a o pune pe soră-sa la curent cu nefericirea lui şi temându-se să n-o

înspăimânte cu duelul. Dar ea nu-i lăsă timp să mintă, şi începu să-l întrebe, cu aerul ei liniştit, după ce îl privi lung.

— Ce ai de gând să faci acum?

El tresări şi se înroşi. Oare toată lumea ştia? Şi îi răspunse cu acelaşi ton de vitejie cu care mai înainte îi închisese gura lui Théophile:

— Să mă bat, zău!

— Ah! făcu ea, de data asta foarte uimită.

Totuşi, nu-l dezaprobă. Acest lucru făcea să crească şi mai mult scandalul, dar onoarea îşi avea pretenţiile ei. Se mulţumi să-i aducă aminte că ea se împotrivise din capul locului la căsătoria lui. Nu trebuia să te aştepţi la nimic bun din partea unei fete care părea să nu ia seamă toate îndatoririle unei soţii. Apoi, pentru că Auguste o întreba unde era bărbatul său:

— Călătoreşte, răspunse ea fără şovăială.

El se întristă, căci nu voia să acţioneze înainte de a-l consulta pe Duveyrier. Ea îl asculta, fără să-i spună noua adresă, refuzând să introducă familia în dezbinarea din căsnicia sa. În sfârşit, găsi un expedient, îl sfătui să-l caute pe domnul Bachelard în strada Enghien; poate va obţine acolo o informaţie folositoare. Şi se întoarse la pianul ei.

— Auguste m-a rugat să urc aici, socoti că trebuie să spună Théophile, care până atunci stătuse mut. Vrei să te sărut, Clotilde?… Suntem cu toţii bătuţi de necazuri.

Ea îi întinse obrazul rece, spunându-i:

— Sărmanul meu băiat, nu există necazuri decât pentru cei ce se lasă copleşiţi de ele. Eu, una, iert pe toată lumea… Şi îngrijeşte-te, îmi pari foarte guturăit.

Apoi, amintindu-şi de Auguste:

— Dacă treaba nu se aranjează, spuse ea, înştiinţează-mă şi pe mine, pentru că voi fi tare neliniştită.

Ploaia torenţială a notelor reîncepu, o învălui, o înecă; şi, în mijlocul ei, pe când mişcarea degetelor bătea gamele în toate tonurile, ea începuse iar să citească cu seriozitate *Revue des Deux Mondes,*

Jos, Auguste discută un moment dacă trebuia să se ducă

la Bachelard. Cum să-i spună: „Nepoata dumneavoastră m-a înşelat?” În sfârşit, hotărî să obţină de la unchi adresa lui Duveyrier, fără să-l pună la curent cu toată daravera. Totul fu rostuit: Valérie va păzi magazinul, în timp ce Théophile va supraveghea casa, până la întoarcerea fratelui său. Acesta trimisese după o trăsură, şi tocmai voia să plece când Saturnin, dispărut o vreme, urcă de la subsol, cu un cuţit mare de bucătărie, strigând:

— Am să-l înjunghii!... am să-l înjunghii!

Se produse o nouă panică. Auguste, foarte palid, sări cu mare zor în trăsură, închise portiera. Spunea:

— Are încă un cuţit! Unde tot găseşte el cuţitele astea!... Te rog din suflet, Théophile, trimite-l undeva, dă-ţi silinţa să nu mai fie aici, când mă întorc... De parcă nu m-ar fi ajuns destulă nenorocire, trebuie să mi se mai întâmple şi asta!

Băiatul de prăvălie îl ţinu pe nebun de umeri. Valérie îi dăduse birjarului adresa. Dar birjarul, o matahală de o rară murdărie, cu faţa congestionată, beat din ajun, nu se grăbea câtuşi de puţin, se aşeza comod, îşi strângea dârlogii.

— Plata la cursă, burghezule? întrebă el cu un glas răguşit.

— Nu, cu ora, şi – repede! Vei primi un bacşiş gras.

Trăsura se urni. Era un vechi landou, imens şi neîngrijit, cu un balans neliniştitor pe arcurile-i istovite. Calul, un schelet alb, deşirat, mergea la pas, cu o extraordinară risipă de forţă, cu gâtul clătinător, cu picioarele lungi. Auguste se uită la ceas: era ora nouă la unsprezece, duelul putea să fie hotărât. La început, încetineala trăsurii îl enervă. Apoi, puţin câte puţin, îl prinse toropeala; nu închisese ochii toată noaptea, şi această mizerabilă trăsură îl întrista. Când se văzu singur, legănat acolo, înăuntru, asurzit de zăngănitul geamurilor, surescitarea care îi dădea curaj de dimineaţă, în faţa familiei, se domoli... Totuşi, ce aventură idioată! Şi chipul lui căpătă o nuanţă cenuşie, îşi luă între mâini capul care îl făcea atât de mult să sufere.

În strada Enghien avu un nou necaz. Mai întâi, poarta

comisionarului de mărfuri era atât de înţesată de camioane, că era cât pe-aci să fie strivit; pe urmă, în mijlocul curţii cu geamuri, dădu peste o ceată de ambalatori care băteau cu violenţă în cuie mai multe lăzi, şi dintre care niciunul nu putu să-i spună unde era Bachelard. Se decisese să-l aştepte, deşi simţea că îi plesneşte craniul din pricina loviturilor de ciocan, când un ucenic, înduioşat de înfăţişarea lui suferindă, îi strecură în ureche o adresă domnişoara Fifi. strada Saint-Marc, etajul trei. Acolo trebuia să se afle moş Bachelard.

— Cum aţi spus? întrebă birjarul care adormise.

— Strada Saint-Marc, şi puţin mai repede, dacă e cu putinţă.

Trăsura îşi reluă mersul de înmormântare. Pe bulevard, se lovi de un omnibus. Tăbliile pârâiră, arcurile scoaseră ţipete jalnice, o neagră melancolie îl năpădea din ce în ce mai mult pe soţul plecat în căutarea martorului său. Dar ajunse şi în strada Saint-Marc.

La etajul trei îi deschise uşa o bătrânică albă şi grasă. Părea grozav de emoţionată, şi când Auguste întrebă de domnul Bachelard, ea îl primi de îndată.

— Ah, domnule, sunteţi, bineînţeles, unul dintre prietenii dumnealui. Încercaţi să-l domoliţi. A avut cu puţin mai înainte o nemulţumire, bietul şi scumpul domn... Mă cunoaşteţi, desigur, trebuie să vă fi vorbit de mine: sunt domnişoara Menu.

Buimăcit, Auguste se pomeni într-o cameră îngustă, ce dădea spre curte, de curăţenia şi liniştea desăvârşită a unui interior de provincie. Se simţeau acolo munca, ordinea, puritatea existenţei fericite a unor oameni simpli, în faţa unui gherghef de brodat, pe care era întins un patrafir de preot, o fată blondă, drăguţă, cu înfăţişare nevinovată, plângea cu lacrimi fierbinţi; în timp ce unchiul Bachelard, în picioare, cu nasul în flăcări, cu ochii însângeraţi, spumega de furie şi disperare. Era atât de răvăşit, că intrarea lui Auguste păru să nu-l surprindă. Imediat îl luă martor, şi scena se desfăşură în continuare.

— Hai, domnule Vabre, dumneavoastră, care sunteţi un om cinstit, ce aţi fi zis în locui. meu.?... Sosesc aici, azi-dimineaţă, mai devreme ca de obicei; intru în camera ei, cu zahărul meu de cafea şi cu trei piese de câte douăzeci de centime ca să-i fac o surpriză; şi o găsesc culcată cu porcul ăsta de Gueulin!... Nu, hai, sincer, dumneavoastră ce aţi fi zis?

Înspăimântat, Auguste se făcu roşu ca focul. La început, crezuse că unchiul îi cunoştea necazul şi îşi bătea joc de el. Dar acesta din urmă, fără ca măcar să-i aştepte răspunsul, adăugă:

— Ah, iată, domnişoară, dumneata nici nu poţi să-ţi dai seama de ce ai făcut! Şi eu care întineream, eu, care eram atât de bucuros că-mi găsisem un colţişor plăcut, unde începeam să cred în fericire!... Da, dumneata erai un înger, o floare, în sfârşit, ceva proaspăt care mă alina în de o grămadă de femei murdarei. Şi iată că te culci cu porcul ăsta de Gueulin!

O emoţie sinceră îl strângea de gât, glasul! se spărgea în accente de adâncă durere. Totul se prăbuşea, şi el plângea pierderea idealului, cu sughiţurile unei rămăşiţe de beţie.

— Nu ştiam, unchiule, bâiguia Fifi, ale cărei hohote de plâns dublau acest spectacol mizerabil; nu, nu ştiam că asta are să vă supere atât de tare.

Ea nu avea, într-adevăr, aerul să ştie. Îşi păstra ochii candizi, mireasma de castitate, naivitatea fetiţei incapabile încă să deosebească un domn de o doamnă. Mătuşa Menu, de altfel, se jura că, în realitate, fata era neprihănită.

— Calmaţi-vă, domnule Narcisse. Ea totuşi vă iubeşte mult... Eu îmi dădeam seama că asta n-o să vă fie deloc pe plac. I-am zis: „Dacă o să afle domnul Narcisse, are să fie nemulţumit”. Dar ea n-a trăit, nu-i aşa? Ea nu ştie ce face plăcere şi ce nu face plăcere... Hai, nu mai plângeţi, pentru că inima ei bate numai pentru dumneavoastră.

Pentru că nici micuţa şi nici unchiul n-o ascultau, ea se întoarse către Auguste, îi spuse cât de mult o neliniştea *o* asemenea poveste în legătură cu viitorul nepoatei sale. Era

atât de anevoios să căpătuieşti o tânără cât mai bine cu putinţă! Ea, care lucrase treizeci de ani la fraţii Mardienne, proprietarii atelierului de broderie din strada Saint-Sulpice, de unde se puteau cere informaţii, ştia cu preţul câtor privaţiuni făcea faţă cheltuielilor – o muncitoare la Paris, când voia să rămână cinstită. În ciuda inimii sale bune, atunci când o primise pe Fanny din mâinile propriului ei frate, căpitanul Menu. pe patul lui de moarte, ea n-ar fi putut niciodată s-o întreţină pe micuţă cu biata ei rentă viageră de o mie de franci, care-i îngăduia acum să nu mai pună mâna pe ac. Şi nădăjduise că va muri liniştită, văzând-o cu domnul Narcisse. Dar nicidecum, iată că Fifi îl nemulţumea pe unchiul ei cu nişte fleacuri!

— Poate că dumneavoastră cunoaşteţi Villeneuve, nu departe de Lille, spuse ea în încheiere. Sunt de acolo. E un orăşel destul de însemnat…

Dar Auguste îşi pierdea răbdarea. O părăsi pe mătuşă» se întoarse către Bachelard, a cărui disperare zgomotoasă se domolea.

— Am venit să vă cer noua adresă a lui Duveyrier… Dumneavoastră trebuie s-o cunoaşteţi.

— Adresa lui Duveyrier, adresa lui Duveyrier. bolborosea unchiul. Vreţi să spuneţi adresa Clarissei. Aşteptaţi, numaidecât.

Şi se duse să deschidă camera lui Fifi. Foarte mirat, Auguste, îl văzu ieşind pe Gueulin, pe care bătrânul îi încuiase acolo, răsucind de doua ori cheia. Dorise să-i lase vreme să se îmbrace şi să-l ţină în mână, pentru ca după aceea să-i hotărască soarta. Apariţia tânărului descumpănit, cu părul încă în dezordine, îi aprinse iar mânia.

— Cum, mizerabile, tu, nepotul meu, mă dezonorezi!… Îţi pângăreşti familia, târăşti în mocirlă părul meu alb!… Ah, ascultă, ai să sfârşeşti rău, într-o bună zi o să te vedem la curtea cu juri!

Gueulin îl asculta cu capul plecat, stânjenit şi furios. Murmură:

— Ia ascultă, unchiule, mergi prea departe. Ce, un pic de măsură, te rog! Crezi oare că mie mi se pare nostimă treaba asta!... Pentru ce m-ai adus la domnişoara? Eu nu te-am rugat. Dumneata m-ai târât aici. Dumneata târăşti pe toată lumea aici.

Dar Bachelard, izbucnind din nou în lacrimi, continuă:

— Mi-ai luat tot, n-o mai aveam decât pe ea... Tu ai să fii pricina morţii mele, şi n-am să-ţi las niciun ban, niciun ban!

Atunci, Gueulin, scos din ţâţâni, izbucni.

— Lasă-mă în pace, sunt sătul!... Ah, ce ţi-am spus eu mereu? Iată, iată necazurile zilei de mâine! Vezi doar cum mi-a izbutit treaba asta, prima dată când am făcut prostia să profit de ocazie... Zău aşa, noaptea a fost foarte plăcută; dar, pe urmă, du-te şi te plimbă! ai toată viaţa pentru ce să plângi cu sughiţuri, ca viţeii.

Fifi îşi ştersese lacrimile. Când nu făcea nimic, ea se plictisea repede, de aceea îşi luă acul şi începu să brodeze la patrafir, ridicându-şi din când în când ochii mari şi nevinovaţi spre cei doi bărbaţi, uimită de furia lor.

— Sunt foarte grăbit, îndrăzni să spună Auguste. Dacă mi-aţi da adresa aceea, strada şi numărul, nimic nu mai mult.

— Adresa, spuse unchiul, aşteptaţi, imediat.

Şi, năpădit de o mare duioşie, îl prinse pe Gueulin de amândouă mâinile.

— Ingratule, o păstram pentru tine, pe cuvânt de onoare! îmi ziceam: dacă e cuminte, i-o dăruiesc lui... Oh, precis, cu o dotă de cincizeci de mii de franci... Şi, ticălosule! tu nu aştepţi, vii şi-o iei aşa, dintr-odată!

— Nu, lasă-mă! spuse Gueulin mişcat de inima bună a unchiului. Presimt că încurcăturile vor continua.

Dar Bachelard îl aduse în faţa tinerei, întrebând-o:

— Hai, Fifi, uită-te la el: ai să-l iubeşti?

— Dacă asta poate să vă facă plăcere, unchiule, răspunse ea.

Acest frumos răspuns îi frânse inima unchiului. Se şterse la ochi, îşi suflă nasul, părea gâtuit. Ei bine! o să vadă!

Niciodată nu dorise altceva decât s-o facă fericită. Şi deodată îl dădu afară pe Gueulin.

— Pleacă… Trebuie să chibzuiesc.

Între timp, mătuşa Menu îl trăsese iar pe Auguste deoparte, ca să-i spună părerile ei. Nu-i aşa? un muncitor ar fi bătut-o pe micuţă, şi un funcţionar s-ar fi apucat să-i facă la copii până peste cap. Cu domnul Narcisse, dimpotrivă, avea norocul să facă rost de o dotă care i-ar fi îngăduit să se mărite cuviincios. Slavă Domnului, făceau parte dintr-o prea bună familie, niciodată mătuşa nu i-ar fi dat voie nepoatei să se poarte urât, să treacă din braţele unui amant într-ale altuia. Nu, voia pentru ea o situaţie serioasă.

Gueulin tocmai dădea să plece, când Bachelard îl strigă.

— Sărut-o pe frunte, îţi dau voie.

Şi îl scoase el însuşi pe uşă. Apoi, venind să se înfigă în faţa lui Auguste, cu o mână pe inimă, spuse:

— Nu e o minciună, aveţi cuvântul meu de onoare că voiam să i-o dăruiesc lui, mai târziu.

— Şi adresa aceea? întrebă celălalt ajuns la capătul răbdării.

Unchiul păru uimit, de parcă ar fi crezut că-i răspunsese până acum.

— Ai? ce? adresa Clarissei? dar n-o ştiu!

Auguste făcu o mişcare de mânie. Totul se amesteca, totul părea că-şi dă osteneala să-l facă ridicol! Văzându-l atât de răvăşit, Bachelard avu o idee: nici vorbă că Trublot ştia adresa şi se putea duce să-l caute la patronul lui, agentul de schimb Desmarquay. Ba chiar unchiul, cu amabilitatea lui de om care bate trotuarele, se oferi să-l întovărăşească pe tânărul său prieten. Acesta primi.

— Hai! spuse unchiul către Fifi, după ce o sărutase la rândul lui pe frunte; iată, totuşi, zahărul de la cafeaua mea şi trei piese de câte douăzeci de centime, pentru puşculiţa dumitale. Poartă-te frumos şi aşteaptă poruncile mele.

Modestă, Fifi mânuia acul cu o rară iscusinţă. O rază de soare, alunecând de pe un acoperiş din vecinătate, înveselea camera îngustă, poleia cu aur acest colţ de

nevinovăţie unde nu pătrundeau nici măcar zgomotele trăsurilor. Şi toată această poezie fremăta în Bachelard.

— Bunul Dumnezeu să vă binecuvânteze! domnule Narcisse, îi spuse mătuşa Menu conducându-l până la uşă. Sunt mai liniştită... Să nu ascultaţi decât de inima dumneavoastră: ea o să vă inspire.

Birjarul adormise din nou, şi mormăi nemulţumit când unchiul îi dădu adresa domnului Desmarquay, în strada Saint-Lazare. Fără îndoială că adormise şi calul, căci fu nevoie de o ploaie de lovituri de bici ca să-l pună în mişcare. În sfârşit, cu mare greutate, trăsura porni.

— E foarte greu, totuşi, îşi reluă unchiul vorba după câteva momente de tăcere. Nu puteţi să vă imaginaţi ce am simţit când l-am zărit pe Gueulin în cămaşă... Nu, vedeţi dumneavoastră, trebuie să fi trecut prin asta.

Şi continuă tot aşa, stăruia asupra amănuntelor, fără să observe stânjeneala crescândă a lui Auguste. Până la urmă, acesta, băgând de seamă că poziţia lui devenea din ce în ce mai falsă, îi spuse pentru ce era atât de grăbit să-l găsească pe Duveyrier.

— Berthe cu vânzătorul ăla! strigă unchiul; mă uluiţi, domnule.

Şi părea că uluirea lui era mai ales în legătură cu alegerea nepoatei sale. De altfel, după ce se gândi mai bine. Îl cuprinse indignarea. Sora sa Eléonore merita nişte reproşuri straşnice. Scăpa din mână familia. Nici vorbă, el nu se va amesteca în acest duel; dar îl socotea de neînlăturat.

— La fel şi eu, când am văzut-o pe Fifi cu un bărbat în cămaşă, primul meu gând; a fost să masacrez totul... Dacă aţi fi trecut prin asta...

O tresărire dureroasă a lui Auguste îl sili să se întrerupă.

— Ah, e-adevărat, uitasem... Păţania mea nu vi se pare nostimă.

Se înstăpâni tăcerea, trăsura se legăna melancolic. Auguste, a cărui înflăcărare se domolea cu fiece învârtitură a roţii, se lăsă în voia zdruncinăturilor, pământiu la faţă, cu

ochiul stâng închis de migrenă. Oare pentru ce Bachelard găsea duelul de neînlăturat? Nu era sarcina lui, a unchiului vinovatei, să-l împingă la vărsare de sânge. Şi lui Auguste îi răsuna în urechi fraza fratelui său: „E o prostie, te duci să te străpungă”, o frază supărătoare şi încăpăţânată, care venea ca însăşi durerea nevralgiei sale. Mai mult ca sigur, va fi ucis, presimţea: şi asta îl zdrobea, împingându-l la o lugubră înduioşare. Se vedea mort. plângea asupra lui însuşi.

— Ţi-am spus strada Saint-Lazare, strigă unchiul către birjar. Asta nu e la Chaillot. Haide, ia-o la stânga.

În sfârşit, trăsura se opri. Dintr-un plus de precauţie, puseră să fie chemat Trublot, care coborî, cu capul descoperit, să stea de vorbă cu ei sub poarta pentru vehicule.

— Ştii adresa Clarissei? îl întrebă Bachelard.

— Adresa Clarissei… Păi, strada Assas.

Îi mulţumiră, porniră să se urce din nou în trăsură, când Auguste, întrebă la rândul lui:

— Şi numărul?

— Numărul… Ah, numărul nu-l ştiu,

Dintr-odată, soţul spuse ritos că ar prefera să se lase păgubaş. Trublot făcea eforturi să-şi aducă aminte; cinase o dată acolo, în spatele Luxembourg-ului: dar nu putea să-şi amintească dacă era la capătul străzii, la dreapta sau la stânga. Ceea ce cunoştea bine, era poarta; oh, ar fi spus numaidecât: „Iat-o!” Atunci, unchiul avu încă o idee: îl rugă să-i însoţească, în ciuda protestelor lui Auguste, care declară că nu mai voia să deranjeze pe nimeni şi prefera să se întoarcă acasă. Trublot, de altminteri, refuză cu oarecare stinghereală. Nu, el n-avea să se mai întoarcă niciodată în baraca aceea. Şi ocolea să spună adevăratul motiv, o aventură uluitoare, o palmă trasă din zbor, pe care o primise de la noua bucătăreasă a Clarissei, când se dusese într-o seară s-o ciupească lângă maşina ei de gătit. Poţi înţelege aşa ceva? o palmă pentru o politeţe, făcută cu simplul scop de a lega cunoştinţă. Niciodată nu mai păţise

una ca asta, rămăsese zăpăcit.

— Nu, nu, spuse el căutând o justificare, eu nu pun piciorul într-o casă unde te plictiseşti... Ştiţi că această Clarisse a devenit agasantă şi răutăcioasă ca o scorpie, şi mai burgheză decât toate burghezele! După moartea lui taică-su, şi-a adus familia la ea, un trib întreg de vânzători ambulanţi, mama, două surori, un vagabond de frate, până şi o mătuşă schiloadă, îi ştiţi pe acei indivizi care vând marionete pe trotuare... De aceea are Duveyrier aerul nenorocit şi murdar, acolo!

Şi povesti că în ziua ploioasă când consilierul o regăsise pe Clarisse adăpostită sub o poartă, ea se supărase cea dintâi, reproşându-i cu lacrimi în ochi că n-o respectase niciodată. Da, părăsise strada Cerisaie, scoasă din minţi de suferinţa demnităţii ei personale, multă vreme înăbuşită. Pentru ce îşi ascundea decoraţia când venea la ea? credea oare că i-ar fi murdărit-o? Desigur, voia să se împace cu el, dar înainte de orice să-i dea cuvântul de onoare că-şi va păstra decoraţia, căci ea se voia stimată, înţelegea să nu fie jignită aşa, în fiece clipă. Şi Duveyrier îi jurase, surprins de această ceartă, acaparat întru totul, tulburat şi înduioşat: ea avea dreptate, găsea că are un suflet ales.

— Nu-şi mai scoate panglica, adăugă Trublot. Cred că-l sileşte să n-o scoată nici când se culcă. Asta o face să se simtă măgulită în faţa familiei... De altfel, pentru că zdrahonul de Payan îi şi tocase cei douăzeci şi cinci de mii de franci de pe mobilă, ea l-a pus să-i cumpere de astă dată una de treizeci de mii. Oh, s-a terminat, îl ţine la pământ, sub călcâi, cu nasul în fustele ei. Pentru asta, trebuie ca unui bărbat să-i placă să fie ţinut sub papuc!

— Haide, eu plec, pentru că domnul Trublot nu poate veni, spuse Auguste căruia toate ateste poveşti îi sporeau plictiselile.

Dar tocmai atunci Trublot declară că totuşi îi însoţeşte; numai că el n-o să urce, ci doar o să le arate poarta. Şi, după ce se duse să-şi ia pălăria şi să servească un pretext, urcă alături de ei în trăsură.

— Strada Assas, îi spuse el birjarului. Mergi de-a lungul străzii, şi am să-ţi spun eu unde să opreşti.

Birjarul înjură. Strada Assas, ah, nenorocire, iată nişte indivizi care aveau chef de plimbare! În sfârşit, or să ajungă când or putea ajunge. Namila de cal alb fornăia fără să înainteze, cu gâtul tremurând într-un fel de salut dureros la fiece pas.

Între timp, Bachelard îi povestea păţania sa lui Trublot. Avea un ghinion nemaipomenit. Da, cu porcul de Gueulin, o micuţă delicioasă! îi găsise pe amândoi în cămaşă. Dar, la acest punct al povestirii, îşi aduse aminte de Auguste, gârbovit într-un colţ al trăsurii, sumbru şi îndurerat.

— Aşa e, scuzaţi! murmură el; uit mereu.

Şi, adresându-se lui Trublot:

— Prietenul nostru are un necaz în căsnicie, şi chiar în legătură cu el alergăm după Duveyrier... Da, a găsit-o azi-noapte pe nevastă-sa...

Completă cu un gest, apoi adăugă simplu:

— Octave, îl ştii foarte bine.

Obişnuit să-şi dea întotdeauna răspicat părerea, Trublot tocmai voia să spună că treaba nu-l surprindea. Dar îşi prinse din urmă fraza, o înlocui cu cealaltă, plină de furie dispreţuitoare, şi asupra căreia soţul nu îndrăzni să-i ceară explicaţii;

— Ce idiot şi Octave!

După această apreciere în legătură cu adulterul, urmă un răstimp de tăcere. Fiecare dintre cei trei bărbaţi se cufundase în gândurile lui. Trăsura nu mai mergea. Părea că duruie de ceasuri întregi pe un pod, când Trublot, ieşind cel dintâi din reveria lui. făcu următoarea remarcă judicioasă:

— Trăsura asta abia merge.

Dar nimic nu putu să grăbească trapul calului, era ora unsprezece când ajunseră în strada Assas. Şi acolo se pierdu încă aproape un sfert de oră, căci Trublot se lăudase, nu cunoştea poarta. Mai întâi îl lăsă pe birjar să meargă înainte până la capătul străzii, fără să-l oprească;

apoi, îi spuse să întoarcă, şi asta în trei rânduri. Auguste, la indicaţiile lui precise, intra în fiecare a zecea casă; dar portarii răspundeau că „ei nu aveau aşa ceva”. În cele din urmă, o vânzătoare de fructe îi arătă poarta. Urcă împreună cu Bachelard, lăsându-l pe Trublot în trăsură.

Le deschise vagabondul acela de frate-său. Lipită de buze, el ţinea o ţigara, din care le suflă fumul în faţă introducându-i în salon. Când îl întrebară de domnul Duveyrier, se legănă pe picioare, cu o mutră glumeaţă, fără să răspundă. În mijlocul salonului tapisat cu atlaz albastru-deschis, de un lux nou şi de pe acum mânjit de grăsime, una dintre surori, cea mai mică, aşezată pe covor, curăţa o cratiţa adusă de la bucătărie; pe când cealaltă, cea mare, izbea cu pumnii strânşi într-un pian impozant, căruia tocmai îi găsise cheia. Văzându-i intrând pe acei domni, amândouă ridicaseră capul; dar nu îşi întrerupseră îndeletnicirile, ci, dimpotrivă, începură să Izbească şi să cureţe cu mai multă energie. Trecură cinci minute, nimeni nu se arăta. Vizitatorii se uitară unul la altul, buimaci, când nişte urlete, pornite dintr-o cameră vecină, avură darul să-i înspăimânte: era mătuşa schiloadă pe care o spălau pe faţă.

În sfârşit, o femeie bătrână, doamna Bocquet, mama Clarissei, îmbrăcată într-o rochie atât de murdară că nu îndrăznea să se lase văzută, îşi trecu capul prin deschizătura unei uşi.

— Pe cine caută domnii? întrebă ca.

— Pe domnul Duveyrier! strigă unchiul, pierzându-şi răbdarea. I-am spus şi servitorului... Anunţaţi-i pe domnul Auguste Vabre şi pe domnul Narcisse Bachelard.

Doamna Bocquet închisese uşa. Acum, cea mai mare dintre surori, urcată pe un taburet, izbea cu coatele, şi cea mai mică, vrând să ia crusta, râcâia cratiţa cu o furculiţă de fier. Se scurseră alte cinci minute. Pe urmă, în această gălăgie, care părea să n-o deranjeze, apăru Clarisse.

— Ah, dumneavoastră sunteţi, îi spuse ea lui Bachelard, fără ca măcar să se uite la Auguste.

Unchiul rămase năucit. N-ar mai fi recunoscut-o, într-atât

se îngrăşase. Namila de femeie, de o slăbiciune de copil, cârlionţată ca un pudel, se sucea ca o mămică, mânjită de dungi lucitoare de pomadă. De altminteri, nu-i lăsă timp să scoată o singură vorbă, îi zise cu brutalitate că nu avea nevoie în casa ei de un bârfitor de teapa lui, care-i povestea grozăvenii lui Alphonse*;* da, bineînţeles, o acuzase că se culca cu prietenii lui Alphonse, că-i aduna în spatele lui, cu fărăşul; şi el nu putea să spună nu, pentru că ştia chiar de la Alphonse.

— Să ştii, bătrâne, adăugă ea, că dacă ai venit aici să tragi un chef, poţi să speli imediat putina… S-a isprăvit cu viaţa de altădată. Acum vreau să fiu respectată.

Şi făcu paradă de pasiunea ei pentru ceea ce este cuviincios, sporită acum, devenită o idee fixă. Astfel, îl alungase pe. unul dintre invitaţii amantului ei, prinsă de o adevărată criză de rigorism, interzicând să se fumeze, vrând să i se spună doamnă, impunând unele vizite. Vechiul ei caraghioslâc de suprafaţă şi de împrumut se dusese; şi nu păstra decât exagerarea rolului de mare doamnă, care izbucnea uneori în vorbe urâte şi în gesturi deşucheate. Puţin câte puţin, izolarea creştea din nou în jurul lui Duveyrier: nu mai era un interior amuzant, ci un colţ burghez îngrozitor, unde îşi regăsea toate supărările căsniciei, în murdărie şi hărmălaie. După cum spunea Trublot, nu te plictiseai mai mult în strada Choiseul, şi era mai puţin murdar.

— Nu venim pentru dumneavoastră, răspunse Bachelard care se liniştea, obişnuit cu primirile violente ale acestei femei. Trebuie să vorbim cu Duveyrier.

Atunci, Clarisse se uită la celălalt domn. Crezu că recunoaşte în el un aprod, fiindu-i cunoscut că Alphonse începea să se vâre în nişte treburi periculoase.

— Oh, după toate astea, puţin îmi pasă, spuse ea. Puteţi foarte bine să-l luaţi şi să-l păstraţi… Pentru plăcerea pe care o simt îngrijindu-i coşurile de pe faţă!

Nici măcar nu-şi dădu osteneala să-şi ascundă scârba, sigură de altfel că toate aceste cruzimi nu făceau decât să

i-l înrobească şi mai mult.

Şi, deschizând o uşă, spuse:

— Hai, vino totuşi, pentru că domnii se încăpăţânează.

Duveyrier, care părea să fi ascultat în dosul uşii, intră şi le strânse mâinile, încercând să zâmbească. Nu mai avea înfăţişarea lui tinerească de altădată, când îşi petrecea serile la ea, în strada Cerisaie; îl apăsa plictiseala, era posomorât şi lipsit de semeţie, şi tresărea mereu, de parcă l-ar fi speriat anumite lucruri ce se petreceau în spatele lui.

Clarisse rămase pe loc să asculte. Nedorind să vorbească în faţa ei, Bachelard îl invită pe consilier la dejun.

— Vă rog să primiţi, domnul Vabre are nevoie de dumneavoastră. Doamna va fi destul de bună să vă îngăduie...

Dar aceasta văzuse, în sfârşit, că sora sa mai mică butea în pian, şi-i trase câteva scatoalce, o azvârli pe uşă, pălmuind-o şi împingând-o afară cu aceeaşi ocazie şi pe cea mezină, cu cratiţa ei cu tot. Fu o larmă îngrozitoare! De alături, mătuşa schiloadă începu să urle, crezând că venea s-o bată şi pe ea.

— Auzi, păpuşica mea, murmură Duveyrier, aceşti domni mă invită.

Ea nu-l asculta, încerca pianul cu o plăcere înfricoşată. De o lună, lua lecţii de pian. Era visul nemărturisit al întregii sale vieţi, o ambiţie îndepărtată, a cărei singură realizare trebuia s-o consacre ca femeie de lume. Încredinţându-se că nu are nicio hotărâre judecătorească de casat, ea şi-ar fi reţinut amantul numai ca să-i fie dezagreabilă, când doamna Bocquet îşi arătă pentru a doua oară capul, ascunzându-şi fusta.

— Maestrul tău de pian, spuse ea.

Schimbându-şi dintr-odată intenţiile, Clari se strigă la Duveyrier.

— Aşa, hai, spală putina!... Am să iau masa cu Théodore. N-avem nevoie de tine.

Maestrul de pian, Théodore, era un belgian cu obrazul lat, trandafiriu. Ea se aşeză numaidecât în faţa

instrumentului; şi el îi punea degeţele pe clape, i le fricţiona ca să le mlădieze. Un moment, Duveyrier ezită, vizibil foarte nemulţumit. Dar domnii aceia îl aşteptau, se duse să-şi pună cizmele. Când se întoarse, ea bâlbâia gamele, dezlănţuind o furtună de note false, care-i îmbolnăveau pe Auguste şi pe Bachelard. Cu toate acestea, el, pe care Mozart-ul şi Beethoven-ul soţiei îl înnebuneau, se opri un minut în spatele amantei, păru să savureze sunetele, în pofida contracţiilor nervoase ale feţei sale; şi, întorcându-se către ceilalţi doi, murmură:

— Are aptitudini uimitoare.

După ce o sărută pe păr, se retrase discret, o lăsă cu Théodore. În anticameră, vagabondul de frate-său, cu aerul lui glumeţ, îi ceru un franc pentru tutun. Apoi, în timp ce coborau scara, pentru că Bachelard se mira de convertirea lui la farmecele pianului, Duveyrier se jură că nu-l detestase niciodată, vorbi de ideal, spuse cum simplele exerciţii ale Clarissei îi înduioşau sufletul, cedând permanentei nevoi de a pune mici flori albastre în marile lui dorinţe de mascul.

Jos, Trublot îi dăduse un trabuc birjarului, căruia îi asculta păţaniile cu cel mai viu interes. Unchiul vru neapărat să meargă şi să ia masa la Foyot; era vremea, şi vor discuta mai, bine mâncând. Pe urmă, după ce trăsura izbuti să pornească încă o dată, îl puse la curent pe Duveyrier, care deveni nespus de serios.

Tulburarea lui Auguste părea să fi crescut în casă la Clarisse, unde nu scosese niciun cuvânt; şi, acum, zdrobit de această plimbare fără sfârşit, cu capul îngreunat şi aprins, se lăsă pradă migrenei.

Când consilierul îl întrebă ce avea de gând să facă, el deschise ochii, rămase un moment înspăimântat, apoi îşi repetă fraza:

— Să mă bat, zău!

Atâta doar că i se înmuia glasul şi, închizând pleoapele, ca pentru a cere să-l lase liniştit, adăugă:

— Asta, dacă nu găsiţi altceva.

Atunci, în zdruncinăturile istovitoare ale trăsurii, ceilalţi domni ţinură un mare consiliu. Duveyrier, de altfel ca şi Bachelard, socotea duelul de neînlăturat; se arăta foarte emoţionat, din cauza sângelui pe care îl vedea ca un val negru murdărind scara imobilului său; dar onoarea îl voia, şi nimeni nu face concesii când e vorba de onoare. Trublot avea idei mai largi: era un lucru prostesc să-şi pună onoarea în ceea ce el numea, din decenţă, nestatornicia unei femei. Şi Augusté îl aproba printr-o mişcare ostenită a pleoapelor, revoltat în cele din urmă de furia belicoasă a celorlalţi doi, al căror rol trebuia totuşi să fie acela de a căuta o cale de împăcare. Cu toată oboseala lui, fu nevoit să povestească încă o dată scena de azi-noapte, palma pe care o dăduse, apoi palma pe care o primise; şi curând adulterul dispăru, discuţia se învârti numai şi numai în jurul acestor două palme: erau comentate, erau analizate, pentru a se încerca să se găsească o soluţie satisfăcătoare.

— Ajunge cu subtilităţile! spuse, în sfârşit, Trublot cu dispreţ. S-au pălmuit unul pe celălalt, ei bine, sunt chit!

Duveyrier şi Bachelard se priviră tulburaţi. Dar tocmai ajungeau la restaurant, şi unchiul declară că era bine ca mai întâi să mănânce. Asta le va limpezi ideile, îi invită, comandă un dejun copios, cu feluri de mâncare şi cu vinuri extravagante, care îi ţinură trei ceasuri într-un separeu. Nu discutară câtuşi de puţin despre duel. De la aperitive, prin forţa împrejurărilor, conversaţia se învârtise numai în jurul femeilor, Fifi şi Clarisse fură tot timpul comentate, întoarse pe toate părţile, puricate. Acum, Bachelard îşi făcea mustrări, ca să nu lase impresia, în faţa consilierului, că fusese părăsit într-un chip josnic; pe când celălalt, luându-şi revanşa pentru seara când unchiul îl văzuse plângând, în mijlocul apartamentului gol, din strada Cerisaie, minţea în legătură cu fericirea lui, până într-atâta că începea să creadă şi să se înduioşeze el însuşi. Aşezat în faţa lor, Auguste, pe care nevralgia îl împiedica să mănânce şi să bea, părea să-l asculte, cu un cot pe masă şi cu ochii, tulburi. La desert, Trublot îşi aduse aminte de birjarul uitat

afară: ceru să i se ducă resturile din farfurii şi din sticle, arătând o mare simpatie pentru acesta; căci, spunea el, după anumite amănunte, mirosise în birjar un fost preot. Bătea ora trei. Duveyrier se plângea că va fi asesor în viitoarea sesiune a curţii cu juri; Bachelard, foarte beat, scuipa într-o parte, pe pantalonii lui Trublot, care nu băga de seamă; şi ziua s-ar fi încheiat acolo, cu mai multe feluri de lichioruri, dacă Auguste nu s-ar fi trezit brusc.

— Şi-atunci, ce-i de făcut? întrebă el.

— Ei bine, micuţule, răspunse unchiul începând să-l tutuiască, dacă vrei tu, mergem să aranjăm frumuşel toată afacerea… E o tâmpenie, nu poţi să te baţi.

Nimeni nu păru surprins de această concluzie. Duveyrier aproba din cap. Unchiul continuă:

— Am să urc cu domnul la individul tău, şi animalul îţi va cere scuze, sau nu mă mai numesc eu Bachelard… Numai să mă vadă şi va da îndărăt, tocmai pentru că locul meu nu e la el. Pe mine mă doare-n cot de lume!

Auguste îi strânse mâna; nu păru totuşi prea uşurat, din pricina durerilor de cap care deveneau insuportabile. În sfârşit, părăsiră separeul. La marginea trotuarului, birjarul mânca încă, în trăsura lai; şi trebui să scuture fărămiturile, complet beat, bătându-l frăţeşte peste pântece pe Trublot. Numai că bietul cal, care nu mâncase nimic, refuză să meargă, cu o clătinare disperată din cap. Îl împinse, şi până la urmă coborî strada Tournon, de parcă se rostogolea. Bătuse ora patru când se opri în strada Choiseul. Auguste ţinuse trăsura şapte ceasuri. Rămas în ea, Trublot declară că o lua pentru sine şi că-l aştepta acolo pe Bachelard, căruia voia să-i ofere masa de seară.

— N-am ce zice! ţi-a trebuit destul timp! spuse Théophile, grăbindu-se spre fratele său. Te credeam mort,

Şi, îndată ce domnii intrară în magazin, el îşi povesti ziua. De la ora unu pândea întruna casa. Dar nimic nu se clintise în ea. La două, Valérie plecase la Tuileries cu fiul lor Camille. Mai târziu, pe la trei şi jumătate, îi văzuse ieşind pe Octave. Altceva nimic, nici chiar la familia Josserand vreo

mişcare, astfel încât, atunci când Saturnin, care îşi căuta sora pe sub mobile, urcase să întrebe de ea, doamna Josserand, ca să scape de el, îi închise uşa în nas, spunându-i că Berthe nu era la ei. Din clipa aceea, nebunul dădea mereu târcoale scrâşnind din dinţi.

— Bine, spuse Bachelard, noi intrăm să-l aşteptăm pe acest domn. De aici, îl vedem când intră.

Înnebunit de migrenă, Auguste făcea eforturi să se ţină pe picioare. Consilierul îl povăţui să se aşeze în pat. Nu exista niciun alt leac împotriva migrenei.

— Urcă, hai, nu mai avem nevoie de dumneata. O să ţi se comunice rezultatul... Dragul meu, emoţiile nu-ţi sunt de niciun. folos.

Şi soţul urcă să se culce.

La ora cinci, ceilalţi doi încă îl aşteptau pe Octave. Acesta, fără nicio ţintă la început, vrând numai să ia aer şi să uite catastrofele de azi-noapte, trecuse prin dreptul magazinului „La paradisul femeilor”, unde se oprise s-o salute pe doamna Hédouin, care, îmbrăcată în mare doliu, stătea în uşă; şi, cum el o înştiinţă de plecarea lui de la familia Vabre, îl întrebase liniştit de ce nu intră iar la ea. Totul se aranjase pe loc, fără să-i fi dat prin gând. După ce o salută din nou, făgăduindu-i că va veni de doua zi, îşi continuă hoinăreala, cuprins de o nedesluşită părere de rău. Întotdeauna hazardul îi dădea peste cap calculele. Se cufundă în nenumărate proiecte, bătea cartierul de peste un ceas, când ridicându-şi capul, băgă, de seamă că o apucase pe culoarul întunecat al pasajului Saint-Roch. În faţa lui, în ungherul cel mai întunecos, lângă o uşă cu un ornament ambiguu, Valérie îşi lua rămas bun de la un domn foarte bărbos. Ea se înroşi, plecă în mare grabă, împinse uşa capitonată a bisericii.; apoi, văzându-se urmărită de tânărul care îi zâmbea, preferă să-l aştepte în pridvor, unde începură să vorbească foarte cordial.

— Mă tot evitaţi, spuse el. Sunteţi prin urmare supărată pe mine?

— Supărată? răspunse ea; pentru ce aş fi supărată?...

Ah, n-au decât să se mănânce între ei, dacă vor, mie mi-e perfect egal.

Vorbea de familia ei. Şi dintr-odată îşi uşură inima de vechea-i duşmănie împotriva Berthei, mai întâi prin aluzii. Încercându-l pe tânăr: apoi, când îl simţi în taină plictisit de amanta lui, încă scos din fire de drama din noaptea trecută, ea nu se mai feri, îşi deşertă toată inima. Şi iată că această femeie o acuzase că se vinde, pe ea care nu accepta niciodată un ban şi nici măcar un cadou! Cu excepţia, câteodată, a unor flori, câteva bucheţele de violete. Acum se ştia care dintre ele se vindea. Îi prezisese că într-o bună zi o să vadă ce trebuie pus la bătaie ca să-i vână de hac.

— Ei? întrebă ea, v-a costat mai scump decât un bucheţel de violete.

— Da, da, murmură el cu laşitate.

La rândul lui, Octave scăpă unele lucruri neplăcute despre Berthe, făcând-o răutăcioasă, găsind-o prea grasă, de parcă se răzbuna pe necazurile ce i le pricinuise. Toată ziua aşteptase martorii soţului şi acum se întorcea să vadă dacă nu venise nimeni: o aventură stupidă, un duel pe care ea ar fi putut să-l evite. Până la urmă povesti întâlnirea lor atât de prostească, cearta dintre ei, apoi sosirea lui Auguste, înainte de a fi apucat măcar să se mângâie.

— Mă jur pe ce am mai sfânt, spuse el, că n-a fost nimic între noi!

Valérie râdea, foarte însufleţită. Aluneca în intimitatea plăcută a acestor confidenţe, se apropia din nou de Octave ca de-o prietenă care ştia tot. La un moment dat, o credincioasă, ieşind din biserică, îi stânjeni; apoi, uşa se închise încet, şi ei se regăsiră singuri, în pridvorul cu draperie verde, ca în adâncul unui azil tainic şi religios.

— Nu ştiu de ce trăiesc cu aceşti oameni, reluă ea vorba, revenind la familie. Oh, desigur, nici eu nu sunt iară nicio pată. Dar, sincer vorbind, nu pot avea remuşcări, atât de puţin îmi pasă de ei… Şi dacă v-aş mărturisi cât de mult mă plictiseşte dragostea!

— Hi, să n-o luăm nici chiar aşa! spuse cu veselie Octave.

Sunt oameni mult mai puţin proşti decât noi ieri... Există unele clipe de fericire.

Atunci, ea se destăinui. Nu numai duşmănia faţă de soţul ei, neistovitele lui friguri de care dârdâia mereu, într-o neputinţă şi o veşnică smiorcăială de copil mic, o împinseseră la purtări rele, după şase luni de la căsătorie; nu, ea făcea asta fără să vrea, deseori, numai pentru că îi veneau în minte unele lucruri, care nu şi-ar fi putut explica de ce îi veneau. Totul se sfărâma, cădea bolnavă, s-ar fi omorât. Şi atunci, cum nimic n-o reţinea, o escapadă sau alta, îi era egal.

— Şi cum, niciodată clipe fericite? întrebă din nou Octave, pe care numai această chestiune părea să-l intereseze.

— În sfârşit, niciodată ce se povesteşte, răspunse ea. Vă jur!

El o privi cu o simpatie plină de înduioşare. Gratuit, şi fără bucurie: nu merita desigur chinul pe care îl îndura, în neîncetatele-i temeri de o surpriză. Şi încerca mai ales o alinare a amorului său propriu, căci suferea, mereu în sine din pricina vechiului ei dispreţ. Iată, aşadar, pentru ce i se refuzase ea. Într-o seară, îi vorbi despre aceasta.

— Vă amintiţi, după o criză?

— Da, nu-mi displăceaţi, dar doream atât de puţin!... Şi, haide! aşa e mai bine, acum ne-am fi detestat, îi întinse mica ei mână înmănuşată. El i-o strânse, repetând:

— Aveţi dreptate, aşa e mai bine. Hotărât lucru, nu iubeşti decât femeile pe care nu le-ai avut.

Era o clipă desfătătoare. Rămaseră un moment mână în mână înduioşaţi. Apoi, fără să mai adauge o vorbă, împinseră uşa umplută cu câlţi a bisericii unde ea îl lăsase pe fiul său Camille în grija femeii care închiria scaunele. Copilul adormise. Valérie îl făcu să îngenuncheze. Îngenunche o clipă şi ea, cu capul în mâini, ca adâncită într-o fierbinte rugăciune. Se ridică însă, când abatele Mauduit, ieşind dintr-un confesional, o salută cu un zâmbet patern.

Octave traversase biserica nestingherit. Când se întoarse

acasă, toată lumea începu să se agite. Numai Trublot, care visa în trăsură, nu-l văzu. Mai mulţi furnizori, stând în uşile lor, îl priviră cu gravitate. În faţă, negustorul de hârtie îşi plimba încă privirile de-a lungul faţadei, ca şi cum ar fi scotocit pietrele; dar cărbunarul şi vânzătoarea de fructe se liniştiseră, cartierul recădea în demnitatea lui rece. Lisa tocmai trăncănea cu Adèle sub poartă când trecu Octave, şi trebuiră să se mulţumească doar să-l privească ţintă; şi amândouă porniră să se plângă de scumpirea păsărilor, sub ochiul sever al domnului Gourd, care-l salută pe tânăr. În sfârşit, pe când acesta arca, doamna Juzeur, la pândă de dimineaţa, întredeschise uşa, îi strânse mâinile, îi trase în anticameră, unde îl sărută pe frunte, murmurând:

— Biet copil!... Duceţi-vă, nu vă reţin. Să veniţi să-mi povestiţi, când se termină totul.

Şi abia intrase, când Duveyrier şi Bachelard se prezentară. La început, uluit că-l vede pe unchi, el vru să le dea numele a doi dintre prietenii săi. Dar domnii aceştia, fără să-i răspundă, îi vorbiră de vârsta lor şi-i ţinură *o* predică despre urâta lui purtare. Apoi, de parcă ar îl fost la curent cu discuţia, Octave le anunţă intenţia lui de a părăsi cât mai. degrabă casa, şi amândoi declarară solemn că această dovadă de tact le era suficientă. Fusese destul scandal, era timpul să-şi sacrifice pasiunile sa favoarea unor oameni, cinstiţi. Duveyrier acceptă concedierea pe loc şi se retrase, pe când Bachelard, în spatele acestuia, îl invită pe tânăr să ia masa împreună astă-seară.

— Ei? contez pe dumneata. Suntem în petrecere. Trublot ne aşteaptă jos... Mie puţin îmi pasă de Eléonore. Dar nu ţin s-o văd şi o şterg înainte, să nu fim săriţi împreună.

Coborî. Cinci minute mai târziu, Octave, încântat de deznodământul aventurii îl urmă. Se strecură în trăsură, şi melancolicul cal, care îl plimbase pe soţ vreme de şapte ceasuri, îi târî şchiopătând până la un restaurant de lângă Hale, unde se mâncau nişte măruntaie uimitoare.

Duveyrier îl regăsise pe Théophile în fundul magazinului... Valérie tocmai intra, şi tustrei discutau, când

sosi şi Clotilde, întorcându-se de la un concert. De altminteri, plecase destul de liniştită, sigură, spunea ea, de o soluţie satisfăcătoare pentru toată lumea. Apoi, se lăsă tăcerea, un moment de stânjeneală între cele două căsnicii. Pe deasupra, Théophile, surpins de un acces de tuse năprasnică, scrâşnea din dinţi. Cum însă toţi aveau interes să se împace, profitară în cele din urmă de emoţia în care-i azvârliseră noile necazuri ale. familiei. Cele două femei se îmbrăţişară. Duveyrier îi jură lui Théophile că succesiunea lui moş Vabre îl ruinase, şi cu toate acestea îi făgădui să-l despăgubească, renunţând la chirie timp de trei ani.

— Trebuie să mă duc şi să-l liniştesc pe sărmanul Auguste, le atrase în sfârşit atenţia consilierul.

Urca pe scară, când nişte strigăte, de animal înjunghiat izbucniră din dormitor. Era Saturnin, care, înarmat cu cuţitul lui de bucătărie, pătrunsese până în alcov, înăbuşindu-şi zgomotul paşilor. Şi acolo, cu ochii roşii ca jăratecul, cu gura în spume, se azvârlise asupra lui Auguste.

— Spune, unde ai vârât-o? zbiera el. Dă-mi-o înapoi sau te înjunghii ca pe un porc!

Soţul, trezit brusc din somnolenţa lui dureroasă, vru să fugă. Dar nebunul, cu forţa ideii fixe, îl apucase de poala cămăşii; şi, culcându-l la loc, îi pusese gâtul pe marginea patului deasupra unui lighean aflat alături, îl ţinea în poziţia unui animal la abator.

— Ei? Pân-aici ţi-a fost, de data asta... Te înjunghii, te înjunghii ca pe un porc!

Din fericire, ajunseră la vreme şi izbutiră să elibereze victima. Cuprins de o nebunie furioasă, Saturnin trebui să fie închis. Două ore mai târziu, comisarul, avertizat, îi trimise pentru a doua oară la azilul Moulmeaux, cu consimţământul familiei. Dar bietul Auguste rămase dârdâind. Îi spunea lui Duveyrier, care-i anunţa înţelegerea încheiată cu Octave:

— Nu, mi-ar fi plăcut mai mult să mă bat. Nu te poţi apăra împotriva unui nebun... Ce turbare îl apucase de voia

să mă înjunghie, tâlharul ăsta, pentru că soră-sa mi-a pus coarne! Ah, m-am săturat, prietene, m-ara săturat, pe cuvântul meu de onoare!

XVI

În dimineaţa zilei de miercuri, când Marie o adusese pe Berthe la doamna Josserand, aceasta, sufocată din pricina unei aventuri care îi rănea mândria, se făcu galbenă ca ceara şi nu putu să scoată o vorbă.

O apucă de mână pe fiică-sa, cu brutalitatea pedagogei care azvârle în camera neagră o elevă vinovată; şi o împinse în camera Hortensei, unde, în sfârşit, îi spuse:

— Ascunde-te, nu te mai arăta… Ai să-l ucizi pe tatăl tău.

Hortense, care tocmai se spăla pe faţă, rămase încremenită. Roşie ca focul de ruşine, Berthe se aruncase pe patul desfăcut, sughiţând de plâns. Se aştepta la o explicaţie imediată şi violentă; îşi pregătise o apărare, hotărâtă să strige şi ea, dacă maică-sa ar merge prea departe; şi această asprime mută, acest mod de a o trata ca pe, o fetiţă care a mâncat un borcan cu dulceaţă, o lăsa fără putere, o întorcea la spaimele-i de copil, la lacrimile vărsate prin colţuri, cu solemne jurăminte de supunere.

— Ce s-a întâmplat? ce ai făcut? o întrebă sora sa, a cărei uimire creştea, văzând-o acoperită cu un şal vechi, împrumutat de Marie. Oare bietul Auguste a căzut bolnav la Lyon?

Dar Berthe nu voia să răspundă. Nu, mai târziu: erau lucruri pe care nu putea să i le spună; şi o rugă pe Hortense să plece, să-i lase ei camera, unde cel puţin va putea să plângă în voie. Astfel trecu ziua. Domnul Josserand plecase la birou, fără să aibă cea mai mică bănuială; apoi, seara,

când se întoarse acasă, Berthe rămase ascunsă mai departe. Cum nu voise să mănânce nimic, ea înfulecă până la urmă cu lăcomie mica cină pe care Adèle i-o servi în taină. Slujnica rămăsese acolo ca s-o privească, şi văzându-i pofta de mâncare:

— Nu vă faceţi sânge rău, îi spuse, prindeţi niţică putere... Ei, casa e destul de liniştită. Cu atâţia ucişi şi răniţi, n-a murit nimeni.

— Ah! făcu tânăra femeie.

Şi începu s-o întrebe pe Adèle, care-i povesti cu lux de amănunte întreaga zi, duelul ratat, tot ce spusese domnul Auguste, tot ce făcuseră Duveyrierii şi Vabreii. Ea o asculta, simţea cum renaşte, înghiţind cu nesaţ şi mai cerând pâine. Într-adevăr, era o mare proastă că se necăjea atâta, în timp ce alţii păreau că se şi consolaseră!

Aşa că, pe la ora zece, când Hortense veni iarăşi la ea, o primi veselă, cu ochii zvântaţi. Şi se amuzară, înăbuşindu-şi hohotele de râs, când vru să încerce un capot al sorei sale, care-i era prea strâmt: pieptul ei, împlinit de căsătorie, făcea să plesnească stofa. Nu avea însă nicio importanţă, o să-i mute nasturii şi-o să-l îmbrace mâine. Amândouă aveau impresia că reveniseră la tinereţea lor, în fundul acestei camere unde trăiseră atâţia ani alături. Acest fapt le înduioşa, le apropia din nou, cu o dragoste pe care n-o mai puseseră la încercare de multă vreme. Trebuiră să se culce împreună, căci doamna Josserand se descotorosise de vechiul pătuţ al Berthei. După ce se întinseră una lângă cealaltă, cu lumânarea stinsă, cu ochii mari deschişi în întuneric, începură să vorbească, neputând să adoarmă.

— Şi cum, nu vrei să-mi povesteşti? întrebă din nou Hortense.

— Dar, draga mea, îi răspunse Berthe, tu nu eşti măritată, nu pot... E vorba de-o explicaţie pe care am avut-o cu Auguste. Înţelegi tu, s-a întors...

Şi pentru că se întrerupse, sora ei reluă cu nerăbdare vorba:

— Hai, spune, hai, spune! Astea-s poveşti! O, Doamne! la

vârsta mea, îmi dau foarte bine seama!

Atunci, Berthe se destăinui, mai întâi căutându-şi cuvintele, apoi spunând totul, pe şleau, vorbind de Octave, vorbind de Auguste. Întinsă pe spate, în întuneric, Hortense o asculta şi nu mai zvârlea decât fraze scurte, ca s-o întrebe sau ca să-şi dea părerea: „Pe urmă, ce ţi-a zis?... Şi tu, tu ce ai simţit?... Haide! e caraghios, nu mi-ar place asta!... Ah, într-adevăr, de obicei aşa se întâmplă!” Bătu miezul nopţii, apoi ora unu, apoi ora două; ele frământau întruna aceeaşi poveste, cu membrele încălzite puţin câte puţin de cearşafuri, neputând să doarmă. În această semi-halucinaţie. Berthe uita de sora sa, ajungea să gândească cu voce tare, uşurându-şi inima şi simţurile prin cele mai delicate destăinuiri.

— Oh, la mine, cu Verdier, va fi mult mai simplu, spuse – pe neaşteptate Hortense. Voi face cum are să vrea el.

La numele lui Verdier, Berthe făcu o mişcare de surpriză. Ea credea căsătoria ruptă, căci femeia cu care acesta locuia de cincisprezece ani născuse un copil, chiar în momentul când el era pe punctul să o părăsească.

— Crezi totuşi că o să-l iei de bărbat? întrebă ea.

— Şi de ce nu?... Am făcut o prostie aşteptând prea mult. Dar copilul are să moară. O fată, e scrofuloasă.

Şi, azvârlind cu scârbă cuvântul „metresă”, îşi dezvălui duşmănia de burgheză cinstită, doritoare să se mărite, împotriva acelei creaturi care trăia de atâta vreme cu un bărbat. Copilul era o manevră, nimic altceva! da, un pretext pe care îl născocise ea, când îşi dăduse seama că Verdier, după ce îi cumpărase cămăşi, ca să n-o alunge în pielea goală, voia s-o obişnuiască cu o separare apropiată, dormind în altă parte din ce în ce mai des! În sfârşit, o să vadă, o să aştepte.

— Biata femeie! scăpă, fără să vrea Berthe.

— Cum, biata femeie! strigă Hortense cu răutate. Se vede că şi tu ai anumite lucruri care ai vrea să ţi se ierte!

Regretă numaidecât această cruzime, îşi luă sora în braţe, o sărută, îi jură că n-o spusese dinadins. Şi tăcură

amândouă. Dar nu puteau să adoarmă şi continuări să-şi povestească una alteia, cu ochii mari deschişi în întuneric.

A doua zi dimineaţa, domnul Josserand avu o indispoziţie. Se încăpăţânase să lucreze straifuri până la ora două noaptea, în ciuda unei senzaţii de istovire, a unei scăderi lente a puterilor, de care se plângea de câtăva vreme. Totuşi se sculă, din pat, se îmbrăcă; dar, când să plece la birou, se simţi atât de sfârşit, că trimise un comisionar cu o scrisoare, viind să-i prevină pe fraţii Bernheim în legătură cu indispoziţia sa.

Familia se duse să-şi ia cafeaua cu lapte. Era o gustare consumată fără faţă de masă, în sufrageria încă slinoasă de la cina din ajun. Femeile veneau în cămăşuţe de noapte, umede de apă, cu părul abia strâns pe creştet. Văzând că soţul ei rămâne acasă, doamna Jossserand luase hotărârea să n-o mai ţină ascunsă pe Berthe, plictisită de tot acest, mister şi totodată temându-se în fiece clipă că ar putea să-l vadă pe Auguste urcând să le facă o scenă.

— Cum, dejunezi aici, ce s-a întâmplat? întrebă tatăl nespus de mirat când o văzu pe fiica sa cu ochii umflaţi de somn, cu pieptul strivit în capotul prea strâmt al Hortensiei.

— Mi-a scris bărbatul meu că rămâne la Lyon, răspunse ea, şi m-am gândit să-mi petrec ziua cu voi.

Era o minciună pusă la cale de cele două surori. Păstrându-şi rigiditatea de pedagogă, doamna Josserand nu le contrazise. Dar tatăl se uită la Berthe, tulburat, presimţind o nenorocire; şi, pentru că explicaţia i se părea stranie, vru s-o întrebe cum or să meargă treburile la magazin fără ea, când Berthe se apropie şi îl sărută pe amândoi obrajii, cu înfăţişarea ei veselă şi alintătoare de altădată.

— Într-adevăr, nu-mi ascunzi nimic? murmură el.

— Ce idee! pentru ce vrei tu să-ţi ascund ceva?

Doamna Josserand îşi îngădui să ridice simplu din umeri. La ce bun atâtea precauţii? Ca să mai amâne poate cu o oră, nici nu merita osteneala: oricum, tatăl va trebui să primească lovitura. Cu toate acestea, dejunul fu vesel.

Domnul Josserand, încântat că se află iar între cele două fiice ale sale, se credea încă în zilele de odinioară, când ele, abia trezite din somn, îl înveseleau povestindu-şi visele lor de copii. Pentru el, fetele îşi păstrau minunata mireasmă a tinereţii, stând cu coatele pe masă, ungându-şi tartinele, râzând cu gura plină şi tot trecutul înceta să mai prindă viaţă, când vedea în faţa lor chipul rigid al mamei, enormă şi debordantă, într-o veche rochie de mătase verde, care ajunsese să fie purtată numai dimineaţa, fără corset.

Dar o scenă neplăcută strică bucuria dejunului. Deodată, doamna Josserand o întrebă pe fata în casă:

— Ce mănânci tu acolo?

De câteva clipe o supraveghea. Încălţată în nişte pantofi vechi, Adèle se învârtea greoi în jurul mesei...

— Nimic, doamnă, spuse ea.

— Cum, nimic!... Mesteci ceva, doar nu sunt oarbă. Uite, ai gura încă plină! oh, ţi-ai scobit obrajii, se vede cât de colo... Şi ce mănânci tu, se află în buzunarul tău, nu-i aşa?

Adèle se fâstâci, vru să se tragă înapoi. Dar doamna Josserand o apucă de fustă.

— De un sfert de ceas te văd cum scoţi nişte lucruri de acolo şi le vâri sub nas, ascunzându-le în căuşul mâinii... Foarte frumos, nu? Ia să văd!

Scormoni ea însăşi în buzunarul slujnicei şi scoase un pumn de prune uscate. Ieşea încă sucul din ele.

— Ce sunt astea? strigă ea furioasă.

— Prune uscate, doamnă, spuse fata în casă, care, văzându-se descoperită, deveni obraznică.

— Ah, tu îmi mănânci prunele uscate! De aceea se termină ele atât de repede şi nu le vedem niciodată pe masă!... Prune uscate, dacă e cu putinţă! Un buzunar întreg!

Şi o învinui, de asemenea, că-i bea oţetul. Toate dispăreau; nu puteai să laşi un cartof undeva, fără să fii sigur că n-o să-l mai găseşti.

— Eşti ca un sac fără fund, copila mea.

— Daţi-mi să mănânc, răspunse ritos Adèle, şi n-am să

mai poftesc deloc la cartofii dumneavoastră.

Asta întrecu măsura. Doamna Josserand se ridică, maiestuoasă, înspăimântătoare.

— Taci, neruşinato!... A, ştiu eu, te strică celelalte slujnice. Cum vine în casă o proastă scăpată din provincia ei, pesemne că ticăloasele de la toate etajele o şi pun la curent cu o grămadă de grozăvenii... Nu te mai duci la biserică şi, pe deasupra, eşti şi hoaţă!

Adèle, pusă nici vorbă la cale de Lisa şi de Julie, nu se lăsa.

— Dacă eram proastă, cum spuneţi dumneavoastră, nu trebuia să profitaţi... Şi gata!

— Ieşi, te dau afară! strigă doamna Josserand, cu mâna întinsă spre uşă, într-un gest tragic.

Se aşează pe scaun, în timp ce fata în casă, fără să se grăbească, îşi târşâi alene pantofii, vechi şi mai înghiţi o prună uscată, înainte de a se reîntoarce la bucătărie. Era dată astfel afară cam o dată pe săptămână; ceea ce n-o mai tulbura câtuşi de puţin. De jur-împrejurul mesei se lăsă o tăcere apăsătoare. Într-un târziu, Hortense spuse că n-avea niciun rost s-o dea mereu afară, pentru a o păstra, de fapt, mereu. Fără îndoială că ea fura şi devenea tot mai obraznică; dar era mai bună decât oricare alta, măcar şi numai pentru că accepta să-i slujească, pe când alta nu i-ar suporta nici opt zile, chiar dacă ei ar consimţi să bea oţetul şi să ascundă prunele uscate în buzunar.

Dejunul se sfârşi, totuşi, într-o duioasă intimitate. Foarte emoţionat, domnul Josserand vorbi de bietul Saturnin, care iar fusese dus acolo, în ajun, în lipsa lui, şi credea că avusese un acces de nebunie furioasă, în magazin, căci i se povestise întreaga tărăşenie. Pe urmă, cum el se plângea că nu-l mai văzuse pe Léon, doamna Josserand, care devenise mută între timp, declară sec că-l aştepta chiar în ziua aceea; poate va veni să ia masa împreună cu ei. De o săptămână tânărul rupsese legăturile cu doamna Dambreville, pentru că aceasta, căutând să se ţină de făgăduială, voia să-l însoare cu o văduvă uscată şi

posomorâtă; dar el se aştepta să fie căsătorit cu o nepoată de-a doamnei Dambreville, o creolă foarte bogată şi de o frumuseţe strălucitoare, venită în luna septembrie la unchiul ei. după ce îşi pierduse tatăl, mort în Antile, şi avuseseră loc scene violente între cei doi amanţi, doamna Dambreville nu consimţea să-şi dea nepoata lui Léon, mistuită de gelozie, neputând să se resemneze în faţa acestei adorabile flori a tinereţii.

— Când e căsătoria? întrebă discret domnul Josserand.

La început, mama răspunse în fraze învăluite, din cauza Hortensei. Acum, ea era la picioarele fiului său, un băiat care izbândea: şi chiar îi arunca uneori în faţă tatălui, spunând că, slavă Domnului, Léon era opera ei, şi că el nu-şi va lăsa nevasta fără pantofi. Puţin câte puţin, se încălzi.

— În sfârşit. s-a săturat! E un moment favorabil, treaba asta nu i-a dăunat. Dar, dacă mătuşa nu-i dă nepoata, bună seara! el îi suprimă ajutorul… Eu, una, îl aprob.

Din decenţă, Hortense se apucă să-şi bea cafeaua, prefăcându-se că dispare în dosul ceştii; pe când Berthe, care de acum înainte putea să asculte orice, făcea o mutră uşor dezgustată în legătură cu succesele fratelui său. Familia începea să se ridice de la masă, şi domnul Josserand, înviorat, simţindu-se mult mai bine, spunea chiar că s-ar duce la birou, când Adèle aduse o carte de vizită. Persoana aştepta în salon.

— Cum, ea, la ora asta! strigă doamna Josserand. Şi eu care n-am corset… Cu atât mai rău! Trebuie să-i spun lucrurile pe şleau!

Era, într-adevăr, doamna Dambreville. Tatăl şi fetele rămaseră atunci de vorbă în sufragerie, pe când mama se îndrepta către salon. Lângă uşă, înainte de a o deschide, îşi cercetă cu un ochi neliniştit vechea rochie verde, îi încheie toţi nasturii, o scutură de firele de păr, aruncându-le pe parchet; şi îşi puse la loc, cu o mişcare violentă, pieptul revărsat.

— Iertaţi-mă, scumpă doamnă, spuse vizitatoarea zâmbindu-i. Treceam pe aici şi am vrut să aflu noutăţi.

Era închingată, coafată, scrobită, într-o toaletă de-o corectitudine desăvârşită şi avea dezinvoltura unei femei îndatoritoare, care a urcat doar ca să dea bună ziua unei prietene. Numai că zâmbetul îi tremura, dincolo de graţiile ei mondene se simţea o spaimă îngrozitoare scuturându-i întreaga făptură. La început vorbi de mii de fleacuri, evită să rostească numele lui Léon, apoi se hotărî să scoată din pungă o scrisoare pe care tocmai o primise de la el.

— Oh, o scrisoare, o scrisoare! murmură ea cu vocea schimbată, înecată de lacrimi. Ce are împotriva mea, scumpă doamnă? Iată, nu mai vrea să pună piciorul în casa noastră.

Şi mâna ei înfrigurată întindea scrisoarea, tremurătoare. Doamna Josserand o luă, o citi cu răceală. Era vorba de o ruptură, expusă în trei rânduri de o crudă concizie.

— Dumnezeule! spuse ea dându-i-o îndărăt poate că Léon are dreptate...

Dar numaidecât doamna Dambreville lăudă văduva, o femeie de numai treizeci şi cinci de ani, cu cele mai alese merite, suficient de bogată, care va face un ministru din soţul ei, atât era de energică. În sfârşit, ea se ţinea de promisiune, îi găsea lui Léon o partidă bună: ce avea el de se supăra? Şi, fără să aştepte vreun răspuns, hotărându-se, într-o tresărire nervoasă, o numi pe Raymonde, nepoata ei. Oare era cu putinţă? O copilă de şaisprezece ani, o sălbatică, şi atâta tot, care nu ştia nimic despre viaţă!

— De ce nu? repeta doamna Josserand la fiecare întrebare; de ce nu, dacă o iubeşte?

Nu, nu; el n-o iubea, nu putea s-o iubească! Doamna Dambreville se zbătea, îşi pierdea curajul,

— Haide, striga ea, nu-i cer decât puţină gratitudine... Eu l-am făcut om, datorită mie este auditor, şi îşi va găsi, în darul de nuntă, numirea ca raportor la Consiliul de Stat... Doamnă, vă implor, spuneţi-i să revină asupra hotărârii lui, spuneţi-i să-mi facă această plăcere, intervin pe lângă inima lui, pe lângă inima dumneavoastră de mamă, da, pe lângă tot ce aveţi nobil...

Îşi împreună mâinile, cuvintele i se frângeau. Urmă o clipă de tăcere, amândouă stăteau faţă în faţă. Şi deodată izbucni în hohote de plâns, biruită, mânioasă, bolborosind:

— Nu cu Raymonde, oh, nu, nu cu Raymonde!

Era o furie a iubirii, răcnetul unei femei care refuză să îmbătrânească şi se cramponează de ultimul bărbat, în arzătoarea criză a menopauzei. Prinsese mâinile doamnei Josserand, i le înmuia în lacrimi, mărturisind totul mamei, umilindu-se în faţa ei, repetându-i că numai ea putea să-şi influenţeze fiul, jurându-i un devotament de slugă dacă i-l va reda. Desigur, nu venise aici ca să-i spună aceste lucruri: dimpotrivă, îşi făgăduise să nu dea câtuşi de puţin de bănuit: dar îi plesnea inima, nu era din vina ei.

— Tăceţi, scumpa mea, mă faceţi să mă ruşinez, răspundea doamna Josserand iritată. Am şi fete, care vă pot auzi... Eu nu ştiu nimic, nu vreau să ştiu nimic. Dacă aveţi anumite treburi cu fiul meu, aranjaţi-le împreună. N-am să accept niciodată să joc un rol echivoc.

Cu toate acestea, o copleşi cu sfaturi. La vârsta ei, trebuia să se resemneze. Dumnezeu îi va fi de mare ajutor, iar dacă voia să ofere cerului sacrificiul ei ca pe o ispăşire, trebuia să-şi ofere nepoata. De altminteri, văduva nu-i convenea câtuşi de puţin lui Léon, care avea nevoie de o femeie plăcută la înfăţişare, pentru a da dineuri. Şi-i vorbi cu admiraţie şi în amănunţime despre fiu, arătându-l demn de cele mai fermecătoare persoane.

— Gândiţi-vă, scumpă prietenă, că n-are nici treizeci de ani. M-aş simţi dezolată să nu fiu politicoasă, dar dumneavoastră aţi putea să-i fiţi mamă... Oh, el ştie ce vă datorează, şi sunt eu însămi pătrunsă de recunoştinţă. Dumneavoastră veţi rămâne îngerul lui cel bun. Numai că, atunci când s-a sfârşit, s-a sfârşit! Cred că nu nădăjduiţi să-l păstraţi pentru totdeauna!

Şi pentru că nefericita refuza să asculte de glasul raţiunii, voia să-l capete pur şi simplu înapoi, deodată mama se supără.

— Ei, doamnă! la urma urmei, mai duceţi-vă şi la

plimbare! Sunt prea cumsecade că mă port cu atâta îngăduinţă... Copilul nu mai vrea, şi e lucru explicabil. Ia priviţi-vă, hai! de data aceasta eu aş fi cea care l-ar rechema la datorie, dacă s-ar lăsa iar înduplecat de pretenţiile dumneavoastră; căci, vă întreb, la ce v-ar mai putea folosi, la amândoi, de acum înainte?... Da, urmează să vină astăzi la noi, şi dacă aveţi încredere în mine...

Din toate vorbele acestea, doamna. Dambreville nu înţelese decât ultima frază. De opt ore îl urmărea pe Léon, fără a izbuti să-l vadă. Se lumină la chip, scoase un strigăt din inimă:

— Dacă urmează să vină, rămân aici!

Din acel moment se instală, se lăsă ca o matahală într-un fotoliu, cu privirile, aţintite în gol, fără să mai răspundă, cu îndărătnicia unui animal care nu se va mişca din loc nici dacă e ciomăgit. Profund mâhnită că vorbise mai mult decât trebuie, exasperată de această tâmpită care-i căzuse în casă şi pe care nu îndrăznea totuşi s-o dea afară, doamna Josserand o lăsă până la urmă singură. De altfel, o neliniştea un zgomot care venea din sufragerie, credea că recunoaşte glasul lui Auguste.

— Pe onoarea mea, doamnă, nu s-a mai pomenit una ca asta! spuse ea închizând cu violenţă uşa. E culmea indiscreţiei!

Într-adevăr, Auguste urcase pentru a avea cu părinţii soţiei sale explicaţia la ai cărei termeni se gândea încă din ajun. Domnul Josserand, din ce în ce mai bine dispus şi hotărât să nu se ducă la birou, făcându-şi puţin de cap, le propunea fiicelor sale o plimbare, când veni Adèle să-l anunţe pe soţul doamnei Berthe. Încremeniră cu toţii. Tânăra femeie se îngălbenise.

— Cum, soţul tău? întrebă tatăl. Dar era la Lyon!... Ah, minţeai! S-a întâmplat o nenorocire, de două zile o simt.

Şi, pentru că ea se ridica, tatăl o reţinu.

— Spune, sunteţi încă certaţi? Pentru bani, nu-i aşa? Ori poate din pricina dotei, a celor zece mii de franci pe care nu i-am plătit?

— Da, da, aşa e, bolborosi Berthe, care se eliberă şi, fugi.

Se ridicase şi Hortense. O prinse pe sora sa din urmă şi amândouă se refugiară în camera ei, Dispărând, fustele lor lăsaseră un freamăt de panică, şi tatăl se trezi pe neaşteptate singur la masa din mijlocul sufrageriei tăcute, întreaga lui tulburare îi urca iar pe faţă, o paloare cadaverică, o scârbă disperată de viaţă. Sosise ceasul de care se temuse, pe care îl aştepta cu o ruşine plină de spaimă; şi trebuia să mărturisească expedientul necinstit la care consimţise.

— Intră, intră, scumpul meu Auguste, spuse el cu glasul sugrumat. Berthe a venit şi mi-a spus de ceartă. Nu mă simt însă prea bine, şi ea mă mai cruţă... Vezi ce disperat sunt că nu pot să-ţi dau banii aceia. Sunt vinovat că am făgăduit, ştiu bine...

Continuă să vorbească, chinuit, cu înfăţişarea unui vinovat care face mărturisiri. Auguste îl asculta surprins. Se informase, cunoştea intrigăria dubioasă a asigurării; dar nu ar fi îndrăznit în ruptul capului să ceară vărsământul celor zece mii de franci, de teamă ca teribila doamnă Josserand să nu-l trimită mai întâi la mormântul lui moş Vabre să-şi ia cei zece mii de franci ai lui. Cu toate acestea, pentru că se deschisese vorba, porni de aici. Era o primă plângere.

— Da, domnule, ştiu tot, v-aţi bătut pur şi simplu joc de mine, cu balivernele dumneavoastră. Mie puţin mi-ar păsa că nu primesc banii; dar ipocrizia mă scoate din sărite! Pentru ce aceasta complicaţie cu o asigurare inexistentă? Pentru ce să te arăţi afectuos şi sensibil, angajându-te să avansezi sume de bani pe care ştiai că nu poţi să le ai decât peste trei ani? Şi dumneavoastră nu aveaţi un ban!... Asemenea procedeu poartă un nume în toate ţările.

Domnul Josserand deschise gura să strige: „Nu eu, ci ei!” Dar, din familie, păstra un simţ al ruşinii şi îşi plecă fruntea, acceptând necinstea faptei. Auguste continua:

— De altfel, toată lumea era împotriva mea. Duveyrier se purta ca o secătură împreună cu pramatia lui de notar: pentru că eu ceream să se treacă asigurarea în contract, cu

titlu de garanţie, şi mi s-a impus tăcere Dacă totuşi aş fi pretins asta, fără îndoială că aţi fi săvârşit un fals. Da, domnule, un fals!

Auzind această acuzaţie, tatăl se ridicase, foarte palid şi voia să-i răspundă, să-şi ofere munca, să cumpere fericirea fiicei sale cu toată viaţa ce-i mai rămânea de trăit, când doamna Josserand, scoasă din sărite de încăpăţânarea doamnei Dambreville şi nemailuând seama la vechea ei rochie de mătase verde, al cărei corsaj ajunsese să crape sub apăsarea pieptului mânios, intră ca adusa de vijelie.

— Cum? ce? strigă ea; cine vorbeşte de fals? Dumnealui? ... Du-te mai întâi la Père-Lachaise, domnule, ca să vezi dacă e deschisă lada tatălui dumitale!

Auguste se aştepta la una ca asta, dar nu se simţi mai puţin groaznic de ofensat. De altminteri, cu fruntea sus, cu o zdrobitoare îndrăzneală, ea adăugă:

— Noi avem cei zece mii de franci ai dumitale. Da, sunt aici. Într-un sertar... Dar nu ţi-i dăm decât atunci când vine domnul Vabre să-i dea şi pe ai dumitale... Uite ce mai familie! Un tată cartofor, care ne păcăleşte pe toţi şi un cumnat tâlhar, care vâră toată succesiunea în buzunarul lui!

— Tâlhar, tâlhar! bolborosi Auguste, scos din ţâţâni; tâlharii sunt aici. doamnă!

Amândoi, cu feţele congestionate, se proţăpiseră unul înaintea celuilalt. Domnul Josserand, pe care aceste acte de violenţă îl necăjeau, îi despărţi. Îi implora să-şi păstreze calmul; şi, scuturat de un tremur, fu nevoit să se aşeze.

— În orice caz. reluă ginerele după câteva clipe de tăcere, eu nu vreau târâturi în căsnicia mea... Păstraţi-vă banii şi păstraţi-o şi pe fiica voastră. Am urcat să vă spun acest lucru.

— Dumneata schimbi problema; remarcă liniştită mama. Bine, să vorbim despre asta.

Dar tatăl, neavând puterea să se ridice, îi privea înspăimântat. Nu mai înţelegea. Ce spuneau ei? Oare cine era târâtura? Pe urmă, după ce îi ascultă şi îşi dădu seama

că era vorba de fiica sa, simţi ca o sfâşiere, o rană deschisă pe unde se scurgea rămăşiţa lui de viaţă. Dumnezeule, murea, prin urmare, din pricina copilului său? Pentru toate slăbiciunile lui va fi pedepsit prin ea, pe care nu se pricepuse s-o crească? Gândul că era plină de datorii, şi de aceea într-o permanentă ceartă cu soţul el, îi strica încă dinainte bătrâneţea, îl făcea să retrăiască chinurile propriei sale existenţe. Şi iată că acum fiica sa cobora până la adulter, până la această ultimă treaptă a josniciei pentru o femeie, revoltând cinstea lui sinceră de om cumsecade! Amuţit, prins ca de un îngheţ, el asculta cearta celorlalţi.

— Doar v-am spus că mă va înşela! striga Auguste cu un aer de triumf ticălos.

— Şi eu ţi-am răspuns că faci totul pentru asta! declara victorioasă doamna Josserand. Oh, eu nu-i dau dreptate Berthei; e o idioţenie maşinaţia ei; şi o să vadă ea când am să-i spun tot ce gândesc... Dar, în sfârşit, pentru că nu e de faţă, pot să constat un lucru: dumneata eşti singurul vinovat.

— Cum, vinovat!

— Nici vorbă, dragul meu. Nu ştii cum să iei femeile... Iată, un exemplu. Aşa e ca dumneata abia catadicseşti să vii la petrecerile mele de marţi? Stai cel mult o jumătate de ceas, şi numai de trei ori într-un sezon. E bine să ai mereu dureri de cap, e distins... Oh, desigur, asta nu e o mare crimă; nu are nicio importanţă, iată-te judecat, nu cunoşti regulile vieţii de societate.

În vocea ei şuiera ura adunată încetul cu încetul; căci, măritându-şi fiica, se bizuise mai cu seamă pe ginerele ei ca să-şi populeze salonul. Şi el nu aducea, pe nimeni, nici măcar nu venea: era sfârşitul unuia dintre visele sale, niciodată nu va lupta împotriva corurilor familiei Duveyrier.

— De altminteri, adăugă ea cu ironie, nu silesc pe nimeni să se distreze la mine.

— Adevărul este că aici nu te distrezi deloc, răspunse Auguste scos din răbdări.

O clipă, ea se supără.

— Hai, fii darnic cu insultele!... Ştii, domnule, că aş avea toată lumea bună din Paris, dacă aş vrea, şi că nu te-am aşteptat pe dumneata ca să-mi ţin rangul!

Nu mai era vorba de Berthe, adulterul dispăruse în această sfadă personală. Domnul Josserand asculta înainte, de parcă s-ar fi rostogolit într-un vis urât. Nu era cu putinţă, fiica lui nu putea să-l amărască până într-atât; şi se ridică într-un târziu, cu mare greutate, ieşi fără să rostească un cuvânt, şi porni în căutarea Berthei. Când va fi aici, ea se va arunca de gâtul lui Auguste, se vor explica, vor uita tot. O găsi certându-se cu Hortense, care o îndemna să-şi implore bărbatul, sătula de pe acuma de ea şi temându-se că va trebui să-şi împartă încă multă vreme camera. Tânăra femeie se împotrivea; totuşi, până la sfârşit, îl urmă. Când intrară în sufragerie, unde ceştile de la gustare zăceau încă pe masă, doamna Josserand tocmai striga;

— Nu, pe cuvânt de onoare, nu te deplâng!

Zărind-o pe Berthe, ea tăcu, reveni la severa-i maiestate, Văzându-şi nevasta, Auguste făcu un gest larg de protest, ca pentru a o da la o parte din calea lui.

— Haide, spuse domnul Josserand cu glasul lui blând şi tremurător, ce aveţi voi toţi? Nu mai ştiu, mă scoateţi din minţi cu poveştile voastre... Nu-i aşa, copila mea, că bărbatul tău se înşală? Du-te şi explică-i... Trebuie să ai puţină milă de nişte părinţi bătrâni. Faceţi asta de dragul meu, îmbrăţişaţi-vă.

Berthe, care l-ar fi îmbrăţişat numaidecât pe Auguste, rămase stângace, sugrumată în capotul ei, văzându-l cum se trage îndărăt cu o tragică aversiune.

— Cum, refuzi, micuţa mea? continuă tatăl. Tu trebuie să faci primul pas... Şi dumneata, scumpul meu băiat, dă-i curaj, fii indulgent.

Soţul făcu, în sfârşit, explozie.

— Să-i dau curaj! ei bine... Am găsit-o în cămaşă, domnule, cu acel bărbat! Vă bateţi joc de mine spunându-mi s-o îmbrăţişez!... În cămaşă, domnule!

Domnul Josserand rămase uluit. Apoi, o apucă pe Berthe

de braţ.

— Tu nu zici nimic, atunci e adevărat?... Hai, în genunchi!

Dar Auguste se îndrepta spre uşă. Se retrăgea.

— De prisos, nu se mai prind comediile voastre?... Nu încercaţi să mi-o mai aruncaţi pe umeri, e prea mult şi o dată. Înţelegeţi, niciodată! prefer să mă judec. Aruncaţi-i-o altuia în spate, dacă vă încurcă. De altfel, nici voi nu faceţi mai multe parale decât ea!

Aşteptă să ajungă în anticameră şi se uşură cu un ultim strigăt:

— Da, când ai o fată stricată, n-o vârî pe gâtul unui om cinstit!

Uşa dinspre scară se izbi, se înstăpâni o linişte adâncă. Berthe îşi reluase maşinal locul la masă, coborând privirile, uitându-se la o rămăşiţă de cafea de pe fundul ceştii; în timp ce maică-sa mărşăluia cu paşi mari, dusă de furtuna năprasnicelor sale emoţii. Tatăl, epuizat, cu chipul livid de agonie, se aşezase, singur la celălalt capăt al încăperii, lângă perete. O duhoare de unt rânced, de unt de calitate proastă, cumpărat anume din Hale, otrăvea camera.

— Acum, pentru că acest bădăran a plecat, spuse doamna Josserand, poţi să le înţelegi... Ah, domnule, iată rezultatele incapacităţii dumitale. Îţi recunoşti în sfârşit, greşelile? Crezi că se duce cineva să facă un asemenea scandal vreunuia dintre fraţii Bernheim, vreunui proprietar de-ai fabricii de cristale Saint-Joseph? Nu, nu-i aşa? Dacă m-ai fi ascultat, dacă ţi-ai fi băgat patronii în buzunar, bădăranul ăsta ar sta în genunchi în faţa noastră, pentru că, e clar, el nu cere decât banii... Fă rost de bani şi vei fi luat în consideraţie, domnule! E mai bine să stârneşti invidie, decât milă. Eu când am avut un franc, am spus întotdeauna că aveam doi... Dar dumitale, domnule, puţin îţi pasă că sunt în picioarele goale, ţi-ai tras pe sfoară fără nicio ruşine soţia şi fiicele, târându-le într-o viaţă de mizerie. Oh, nu protesta, toate nenorocirile noastre vin de-aici!

Cu privirile stinse, domnul Josserand nici măcar nu se

mişca. Ea se proţăpise în fata lui, simţind nevoia furioasă de a face o scenă; pe urmă, văzându-l încremenit, îşi reluă marşul.

— Da, da, aruncă-ţi dispreţul asupra mea. Ştii că nu mă aţâţă câtuşi de puţin... Şi o să vedem noi dacă mai îndrăzneşti să spui ceva rău de familia mea, după tot ce se petrece într-a dumitale. Dar unchiul Bachelard e un geniu! dar sora mea e foarte distinsă! Hai, vrei să-mi afli părerea? Ei bine, tatăl meu n-ar fi murit, dacă nu l-ai fi ucis dumneata... în ce-l priveşte pe tatăl dumitale...

Paloarea domnului Josserand se accentua. Murmură:

— Te implor, Eléonore... Ţi-l las pradă pe tata, îţi las pradă toată familia mea... Numai, te implor, dă-mi pace. Nu mă simt bine.

Berthe, înduioşată, înălţase capul.

— Mamă, dă-i pace, spuse ea.

Atunci, răsucindu-se către fiica sa, doamna Josserand o luă de la început cu şi mai mare violenţă.

— Ia vezi tu, aşteaptă puţin... Da, de ieri tot adun în mine. Dar te înştiinţez că s-a umplut paharul, s-a umplut. Cu acel vânzător, dacă e cu putinţă! Oare ţi-ai pierdut toată mândria? Eu credeam că-l foloseai, că te purtai amabil numai ca să se intereseze de vânzări, acolo; şi eu te ajutam, îl încurajam... În sfârşit, ia spune-mi ce avantaje urmăreai?

— Niciunul, bineînţeles, bolborosi tânăra femeie.

— Atunci pentru ce l-ai luat? Era mai degrabă prost decât bădăran.

— Eşti nostimă, mamă: în treburile astea, nu se ştie niciodată.

Doamna Josserand îşi relua, se marşul,

— Ah, nu se ştie niciodată! Ei bine! da, trebuie să ştii!... Ia spune-mi, să te porţi urât! dar aici nu e nicio umbră de bun-simţ, şi asta mă scoate din sărite! Ţi-am spus eu să-ţi înşeli bărbatul? Eu l-am înşelat pe tatăl tău? E aici de faţă, întreabă-l. Să spună el dacă m-a prins vreodată cu un bărbat.

Marşul i se domolise, devenea maiestuoasă; peste corsajul verde îşi trăgea puternice lovituri care-i aşezau sânii la locul lor.

— Nimic, niciun păcat, nicio rătăcire, fie şi un gând... Viaţa mea e castă... Şi numai Dumnezeu ştie câte m-a făcut să îndur tatăl tău! Aş fi avut toate scuzele, atâtea femei ar fi dorit să se răzbune. Dar eu aveam bun-simţ, şi asta m-a salvat... îi vezi şi tu, nu are nimic de zis. Stă acolo, pe scaun, şi nu găseşte niciun motiv. Am toate drepturile, sunt cinstită... Ah, dobitoaco, habar n-ai tu ce prostie ai săvârşit!

Şi, cu pedanterie, îi ţinu un curs practic de morală în privinţa adulterului. Oare acum Auguste nu era autorizat să se poarte ca un stăpân faţă de ea? Nu-i pusese ea la îndemână o armă înspăimântătoare? Chiar dacă se împăcau, ea nu va putea să-i caute nici cea mai mică pricină de ceartă fără să-şi primească pe loc paşaportul. Ei? frumoasă poziţie! cum putea ea să accepte să-şi încovoaie mereu şira spinării! S-a isprăvit, trebuia să-şi ia adio de la micile beneficii pe care le-ar fi obţinut de pe urma unui soţ docil, de la amabilităţi şi atenţii. Nu, mai degrabă să trăieşti ca o femeie cinstită, decât să nu mai fii liberă să strigi în casa ta!

— Mă jur înaintea lui Dumnezeu, spuse doamna Josserand, că m-aş fi înfrânat, chiar dacă însuşi împăratul m-ar fi sâcâit!... E prea mult de pierdut.

Merse câţiva paşi în tăcere, păru să se gândească, apoi adăugă:

— De altfel, asta e cea mai mare ruşine.

Domnul Josserand se uita la ea, se uita la fiica sa, mişcând din nou buzele fără să vorbească, şi toată făptură lui muribundă le conjura să înceteze această crudă explicaţie. Dar Berthe, care ele obicei dădea înapoi în faţa violenţelor, se simţea jignită de lecţia ţinută de mama sa. În cele din urmă se revoltă, deoarece în vechea ei educaţie de fată de măritat avea inconştienţa greşelii.

— Zău! spuse ea punând dinadins coatele pe masă; nu trebuia să-mi vârâţi pe gât un bărbat pe care nu-l iubeam...

Acum, îl urăsc, mi-am luat altul.

Şi continuă. Toată istoria, căsătoriei sale revenea în frazele-i scurte, azvârlite în bucăţele: cele trei ierni de goană după bărbat, băieţii de toate soiurile în braţele cărora era împinsă, insuccesele acelor oferiri ale trupului ei pe trotuarele autorizate ale saloanelor burgheze; apoi lecţiile pe care mamele le dau. fiicelor lor lipsite de avere, un adevărat curs ele prostituţie decentă şi îngăduită, atingerile din timpul dansului, gesturile libere de după vreo uşă, neruşinările inocenţei profitând de dorinţele neghiobilor; apoi, soţul ademenit într-o seară, întocmai cum un bărbat este ademenit de o prostituată, soţul agăţat după o draperie, aţâţat şi căzând în capcană, în fierbinţeala dorinţei.

— În sfârşit, mă plictiseşte şi-l plictisesc, spuse ea răspicat. Nu e vina mea, noi nu ne înţelegem... De a doua zi a început să creadă că l-am tras pe sfoară; da, se răcise, era foarte mâhnit, ca în zilele când pierde o vânzare... În ceea ce mă priveşte, nici eu nu-l mai găseam nostim. Zău, dacă măritişul nu oferă mai multă distracţie! Şi de-aici a pornit totul. Cu atât mai rău! Aşa trebuia să se întâmple, nu sunt eu cea mai vinovată.

Tăcu o vreme, apoi, cu o profundă convingere, adăugă:

— Ah, mamă, cât te înţeleg astăzi!... Îţi aduci aminte, când ne spuneai că ţi-a ajuns până peste cap?

Stând în picioare în faţa ei, doamna Josserand o asculta de câteva clipe cu o uimire indignată.

— Eu! am zis eu asta? strigă ea.

Dar Berthe, odată avântată, nu se mai oprea.

— Ai spus-o de douăzeci de ori... Şi, de altfel, aş îi vrut să te văd în locul meu. Auguste nu e bun la suflet ca tata. Voi v-aţi fi bătut pentru bani, după opt zile... Unul ca el te-ar fi făcut să spui numaidecât că bărbaţii nu sunt buni decât să fie traşi pe sfoară!

— Eu, am zis eu asta! repetă mama scoasă din fire.

Se apropie atât de ameninţătoare de fiica sa, că tatăl întinse mâinile, într-un gest de rugăciune care cerea

iertare. Izbucnirile glasurilor celor două femei îi izbeau drept în inimă, fără întrerupere; şi, la fiecare zguduitură, simţea cum i se adânceşte rana. Lacrimile îi ţâşneau, bolborosea.

— Sfârşiţi odată, cruţaţi-mă!

— Ei, nu, e îngrozitoare, reluă vorba doamna Josserand cu vocea tot mai ridicată. Uite că acum nenorocita asta îmi atribuie mie destrăbălarea ei! Ai să vezi că în curând eu o să fiu aceea care i-am înşelat bărbatul... Vasăzică, e greşeala mea? Căci, în fond, asta vrei să spui. E greşeala mea?

Berthe stătea mai, departe cu coatele pe masă, foarte galbenă, dar hotărâtă.

— Bineînţeles că dacă m-ai fi crescut în alt fel...

Nu apucă să sfârşească. Din zbor, maică-sa îi cârpi o palmă atât de tare, că o lipi, o clipă, de muşama. Din ajun avea această palmă în mână; o mâncau degetele, ca în zilele îndepărtate când fetiţa dormea până uita de sine.

— Na! zbieră ea; poftim pentru educaţia ta!... Bărbatul tău ar fi trebuit să te omoare.

Tânăra femeie sughiţa de plâns, fără să se ridice, cu obrazul lăsat peste braţ. Uita de cei douăzeci şi patru de ani ai săi, această palmă îi aducea aminte de palmele de odinioară, dintr-un trecut de ipocrizie fricoasă. Hotărârea ei de adultă emancipată se întemeia pe o mare suferinţă de fetiţă.

Dar auzind-o că plânge atât de tare, o groaznică emoţie pusese stăpânire pe tată. Pierdut, el se ridică, în sfârşit, o împinse îndărăt pe mamă, spunând:

— Vreţi să mă omorâţi amândouă... Spuneţi-mi, trebuie să vă cad în genunchi?

Uşurată, nemaiavând nimic de adăugat, doamna Josserand se retrăsese într-o regală tăcere, când. În spatele uşii deschise pe neaşteptate, o descoperi pe Hortense cu urechea ciulită. Urmă o nouă izbucnire.

— Ah, tu ascultai aceste murdării! Una săvârşeşte grozăvenii, cealaltă se desfată: faceţi o bună pereche

amândouă! Dar, pentru Dumnezeu, cine v-a crescut aşa?

Fără să se tulbure, Hortense intrase.

— Nu aveam nevoie să ascult, vă auziţi din fundul bucătăriei. Servitoarea se strâmbă de râs... De altfel, sunt la vârsta măritişului, pot foarte bine să ştiu.

— Verdier, nu-i aşa? reluă mama cu amărăciune, iata ce satisfacţii îmi dai şi tu... Acum, aştepţi moartea unui ţânc. Poţi să aştepţi cât pofteşti, e mare şi gras, din câte mi s-a povestit. E bine făcut.

Un şuvoi de venin îngălbenise chipul uscăţiv al fetei Răspunse printre dinţi:

— Dacă e mare şi gras, Verdier poate să-l părăsească. Şi-l fac eu să-l părăsească mai degrabă decât vă gândiţi, ca să vă pot ocărî pe toţi. Da, da, am să mă căsătoresc singură. Sunt prea trainice căsătoriile pe care le rasoleşti tu!

Apoi, pentru că maică-sa se întorcea spre ea, spuse;

— Ah, tu ştii bine că eu nu mă las pălmuită!... Ai grijă.

Se priviră ţintă una pe alta, şi doamna Josserand dădu prima îndărăt, ascunzându-şi retragerea sub o înfăţişare de dominaţie dispreţuitoare. Dar tatăl crezuse că reîncepe bătaia. Şi atunci, prins între cele trei femei, când văzu că mama şi fiicele – toate făpturile pe care le iubise – vor ajunge să se mănânce între ele, simţi cum o lume se prăbuşeşte sub el, se trase deoparte, îşi căută refugiu în fundul camerei, ca lovit, de moarte şi dorind să moară acolo, singur. Repeta printre hohote de plâns:

— Nu mai pot... nu mai pot...

În sufragerie coborî iar tăcerea. Berthe, cu obrazul sprijinit pe braţ, tresărind încă de lungi suspine nervoase, se domolea. Hortense se aşezase liniştită de cealaltă parte a mesei şi. ca să-şi revină, ungea cu unt o bucăţică de pune prăjită. După aceea îşi scoase din sărite sora cu sumbrele el raţionamente: era imposibil să mai locuiască aici; în locul ei, prefera să primească palme de la soţ decât de la mamă, pentru că era un lucru mai firesc; de altfel ea când se va căsători cu Verdier, o va azvârli pe uşă pur şi simplu, pe maică-sa, ca să nu aibă parte de asemenea scene în

căsnicie. În acel moment, Adèle veni să strângă masa; dar Hortense continuă, spunându-i că ea va trebui să plece, dacă toată istoria va reîncepe; şi slujnica îi împărtăşea părerea: ea fusese nevoită să închidă fereastra la bucătărie, pentru că Lisa şi Julie îşi lungeau gâtul spre ei. De altminteri, toată această poveste i se părea caraghioasă, încă râdea; doamna Berthe primise una zdravănă; cu atâţia morţi şi răniţi, ea era cea mai vătămată. Apoi, răsucindu-şi talia îngroşată, spuse o vorbă profund filosofică: la urma urmei, ducă-se dracului casa, trebuia să trăiască, peste opt zile nimeni n-o să-şi mai aducă aminte de doamna şi de cei doi bărbaţi ai ei. Hortense. care-o aproba dând din cap, o întrerupse pentru a se plânge de untul care îi împuţise gura. Zău aşa! untul de un franc şi zece centime nu putea să fie decât otravă! Şi, pentru că lăsa pe fundul cratiţelor nişte rămăşiţe infecte, Adèle o lămuri că nu era nici măcar mai economic, când un zgomot surd, o zdruncinătură îndepărtată a podelei le făcu deodată să ciulească urechea.

Neliniştită. Berthe ridică, în sfârşit, capul.

— Oare ce să fie? întrebă ea.

— Poate doamna sau cealaltă doamnă, în salon, spuse Adèle.

Traversând salonul, doamna Josserand avu o tresărire de surpriză. Acolo se afla o femele, singură.

— Cum, mai sunteţi aici? strigă ea când o recunoscu pe doamna Dambreville, de care uitase...

Aceasta stătea nemişcată. Certurile familiei, izbucnirea glasurilor, izbiturile uşilor păreau să fi trecut pe lângă ea, fără ca măcar să le fi simţit suflul. Rămânea imobilă, cu privirile pierdute, cufundată şi domolită în furia ei amoroasă. Dar ceva se zbătea în ea, sfaturile mamei lui Léon o răvăşeau, o hotărau să cumpere scump câteva rămăşiţe de fericire.

— Haide, reluă vorba cu brutalitate doamna Josserand, totuşi nu puteţi să vă culcaţi aici... Mi-a scris fiul meu, nu-l mai aştept.

Atunci, doamna Dambreville, cu gura încleiată de tăcere, vorbi, de parcă s-ar fi trezit din somn.

— Plec, iertaţi-mă... Şi spuneţi-i din partea mea că am chibzuit. Primesc... Da, o să mă mai gândesc, poate că am să-l ajut să se însoare cu fata aceasta, pentru că aşa trebuie... Dar eu sunt aceea care i-o dau, şi vreau să vină să mi-o ceară mie, numai mie, înţelegeţi?... Oh, să vină iar, să vină iar!

Vocea ei fierbinte implora. Şi adăugă mai încet, cu încăpăţânarea femeii care, după ce a sacrificat totul, ţine morţiş la o ultimă satisfacţie:

— Se va căsători cu ea, dar va locui la noi. Altminteri, nu e nimic de făcut. Prefer să-l pierd.

Şi plecă. Doamna Josserand deveni iar încântătoare. În anticameră se pricepu s-o consoleze, îi făgădui că i-l va trimite chiar astă-seară pe fiul ei supus şi tandru, afirmând că el va fi încântat să trăiască la frumoasa lui mămică. Apoi, după ce închisese uşa după doamna Dambreville, se gândi cu o îndoioşată afecţiune:

— Bietul micuţ! cred că are să i-o vândă!

Dar în acel moment auzi şi ea zgomotul surd, din pricina căruia se cutremura podeaua. Ei bine, ce să fie? acum slujnica spărgea vesela? Se repezi în sufragerie, le întrebă pe fete.

— Ce s-a întâmplat, a căzut zaharniţa?

— Nu, mamă... Nu ştim.

Se întoarse, o căuta pe Adèle, şi o zări ascultând la uşa dormitorului.

— Ce faci acolo? strigă ea. Se sparg toate lucrurile în bucătărie şi tu stai aici şi-l spionezi pe domnul? Da, da, se începe cu prunele uscate şi se ajunge la altceva. De la o vreme tu ai purtări care nu-mi plac, adulmeci bărbatul, fata mea...

Servitoarea o privea cu ochii holbaţi. O întrerupse.

— Nu e deloc cum spuneţi... Cred că domnul a căzut, în camera de alături.

— Doamne, are dreptate, spuse Berthe îngălbenindu-se,

ai fi zis că se prăbuşeşte un trup.

Atunci, intrară în cameră. În faţa patului zăcea domnul Josserand leşinat; capul îi rămăsese ridicat pe un scaun, un firişor de sânge îi curgea din urechea dreaptă.

Mama, cele două fiice, slujnica îl întoarseră, îl cercetară cu atenţie. Numai Berthe plângea, cu aceleaşi lacrimi mari pe care le vărsase şi când primise palma. Şi după ce toate patru îl ridicară ca să-l aşeze pe pat, îl auziră, murmurând:

— S-a sfârşit... M-au omorât.

XVII

Se scurseră mai multe luni, venise primăvara. În strada Choiseul se vorbea de apropiata căsătorie a lui Octave cu doamna Hédouin.

Cu toate acestea, lucrurile nu mergeau atât de repede. La „Paradisul femeilor” Octave îşi reluase situaţia, din zi în zi mai înfloritoare. După moartea soţului, doamna Hédouin nu mai putea să facă faţă afacerilor în neîncetată creştere: unchiul ei, bătrânul Deleuze, ţintuit în fotoliu de reumatism, nu se ocupa de nimic; şi, bineînţeles, tânărul, foarte activ, îmboldit de dorinţa lui de a face comerţ în stil mare, ajunsese într-un timp scurt să capete în casă o importanţă decisivă. De altminteri, încă supărat pentru dragostea lui idioată cu Berthe, nu se mai gândea să se folosească de femei, ba chiar se temea de ele. Cel mai bun lucru i se părea să ajungă în mod paşnic asociatul doamnei Hédouin, apoi să înceapă dansul milioanelor.

De asemenea, amintindu-şi ridicolul insucces avut pe lângă ea, o trata ca pe un bărbat, după cum şi ea dorea să fie tratată.

Din acel moment, relaţiile dintre ei deveniră foarte apropiate. Se închideau ceasuri întregi în cabinetul din fund. Altădată, pe vremea când el îşi jurase să o seducă, urmărise o anumită tactică, străduindu-se să se folosească de mângâierile ei comerciale, atingându-i uşor gâtul cu cifre murmurate, pândind reţetele fericite pentru a profita de slăbiciunea ei. Acum, stătea la locul lui, fără să-şi facă

vreun calcul, cu gândul numai la afaceri. N-o mai dorea câtuşi de puţin, deşi păstra amintirea uşoarei sale înfiorări din noaptea de nuntă a Berthei, când valsa lipită de pieptul lui. Poate că-l iubise. În orice caz, era mai bine să rămână cum erau; căci, spunea ea, pe bună dreptate, casa cerea multă ordine, era o prostie să vrea anumite lucruri care i-ar fi stânjenit de dimineaţa până seara…

Aşezaţi amândoi la biroul îngust, adesea îşi uitau de ei, după ce trecuseră în revistă livrările şi hotărâseră comenzile. Atunci, el revenea la visurile lui de dezvoltare. Îl sondase pe proprietarul casei vecine, care ar fi vândut de bună voie; ar scăpa de negustorul de jucării şi de cel de umbrele, ar înfiinţa un raion special de mătăsuri. Ea îl asculta cu toată seriozitatea, nu îndrăznea încă să se avânte. Dar nutrea o tot mai mare simpatie regăsind în el propria sa voinţă, simţul afacerilor, fondul serios şi practic al caracterului său, sub aparenţele curtenitoare de vânzător amabil. în plus, în el ardea o flacără, un curaj care ei îi lipsea şi care o emoţiona. Era fantezia în comerţ, singura fantezie ce o tulburase întotdeauna. El devenea stăpânul ei.

În sfârşit, într-o seară, pe când stăteau unul lângă altul dinaintea unor facturi, sub vâlvătaia aprinsă a unui bec de gaz, ea îi spuse domol:

— Domnule Octave, am vorbit cu unchiul meu. Consimte, vom cumpăra casa. Numai că…

El o întrerupse ca să strige cu veselie;

— Atunci Vabreii sunt pierduţi!

Ea zâmbi, murmură cu un ton de imputare:

— Prin urmare, nu puteţi să-i suferiţi? Nu e bine, sunteţi ultimul care ar trebui să le doriţi răul.

Niciodată ea nu-i vorbise despre dragostea lui cu Berthe. Această aluzie neaşteptată îl stingheri mult, fără să-şi dea seama pentru ce. Se înroşi, bolborosi câteva explicaţii.

— Nu, nu, asta nu mă priveşte, reluă ea mereu zâmbitoare şi nespus de calmă. Scuzaţi-mă, mi-a scăpat, îmi făgăduisem să nu deschid niciodată gura… Sunteţi tânăr. Cu atât mai rău de cele care vă vor binele, nu-i aşa?

E de datoria bărbaţilor să-şi păzească soţiile, când acestea nu se pot păzi singure.

El răsuflă uşurat, înţelegând că nu era supărată. Deseori îi fusese teamă de o răceală din partea ei, dacă ar fi aflat vechea lui legătură.

— M-aţi întrerupt, domnule Octave, reîncepu ea serioasă. Spusesem că, dacă voi cumpăra casa vecină şi îmi voi dubla astfel importanţa afacerilor, mi-ar fi imposibil să rămân singură... Voi fi nevoită să mă recăsătoresc.

Octave rămase încremenit. Cum, ea avea de pe acum în vedere un soţ, şi el nu ştia nimic! Numaidecât îşi simţi poziţia compromisă.

— Unchiul meu, continuă doamna Hédouin, mi-a spus el însuşi acest lucru... Oh, nu e nicio grabă în momentul de faţă. Sunt de opt luni în doliu, voi aştepta până la toamnă. Numai că, în comerţ, trebuie să-ţi laşi inima la o parte şi să te gândeşti la necesităţile situaţiei... Aici, e absolut necesar un bărbat.

Discuta cu temeinicie acest lucru, ca pe o afacere, şi el o privea, şi i se părea de o frumuseţe proporţională şi sănătoasă, cu chipul negrăit de alb sub ondulaţiile corecte ale părului negru, pieptănat cu cărare la mijloc. Şi regretă că, după ce rămăsese văduvă, nu încercase iar să-i devină amant.

— E o treabă serioasă, bâigui el, cere multă chibzuinţă.

Fireşte, era şi ea de această părere. Şi-i vorbi de vârsta ei.

— Sunt cam bătrână, am cinci ani mai mult decât dumneata, domnule Octave...

El o întrerupse, răvăşit, crezând că a înţeles, prinzându-i mâinile, repetând:

— Oh, doamnă!... Oh, doamnă!

Dar ea se ridicase, se elibera. Apoi, micşoră gazul.

— Nu, destul pentru azi... Aveţi idei foarte bune, şi e normal să mă gândesc la dumneavoastră ea să le pun în aplicare. Numai că sunt unele necazuri, trebuie aprofundat proiectul... Vă ştiu foarte serios, în fond. Studiaţi chestiunea

din punctul dumneavoastră de vedere, eu o voi studia din al meu. Iată pentru ce am vorbit cu dumneavoastră. Vom discuta iar, mai târziu.

Şi lucrurile rămaseră aici timp de mai multe săptămâni. Magazinul îşi reluă mersul obişnuit. Cum doamna Hédouin păstra în preajmă-i pacea ei surâzătoare, fără nicio aluzie la vreo afecţiune posibilă, se prefăcu şi el la fel de liniştit, ajungând, după exemplul ei, la o sănătate fericită, încrezător în logica lucrurilor. El repeta cu plăcere că lucrurile rezonabile vin ele la sine. Şi nu se grăbea niciodată. Bârfa care începea să se lăţească despre intimitatea ei cu tânărul n-o atingea câtuşi de puţin. Aşteptau.

În strada Choiseul, însă, toată casa era în stare să jure că se şi făcuse căsătoria. Octave îşi părăsise camera şi se dusese să locuiască în strada Neuve-Saint-Augustin, pe lângă „Paradisul femeilor”. Nu mai vizita pe nimeni, nici pe Campardoni, nici pe Duveyrieri, care erau indignaţi de scandalul provocat de dragostea lui. Însuşi domnul Gourd, când îl vedea, se făcea că nu-l recunoaşte, ca să nu fie nevoit să-l salute. Singure Marie şi doamna Juzeur, în dimineţile când îl întâlneau prin cartier, se trăgeau împreună cu el sub o poartă, ca să flecărească o clipă: doamna Juzeur îl chestiona cu pasiune în legătură cu doamna Hédouin, şi ar fi vrut să-l hotărască să vină acasă la ea, ca să discute, prieteneşte, despre treaba aceasta: Marie, profund mâhnită, plângându-se că e din nou însărcinată, îi vorbea de uluirea lui Jules şi de furia îngrozitoare a părinţilor săi. Pe urmă, când zvonul căsătoriei deveni serios, Octave primi, cu surprindere, un salut adânc din partea domnului Gourd. Campardon, fără să se împace încă, îi făcea, de pe cealaltă parte a străzii, un semn afectuos din cap; pe când Duveyrier, ducându-se într-o seară să cumpere o pereche de mănuşi, se arătă nespus de amabil. Toată casa începea să-l ierte.

De altfel, casa îşi regăsise cinstea ei burgheză. În spatele uşilor de acaju se adânceau noi abisuri de virtute; domnul

de la etajul trei venea să lucreze câte o noapte pe săptămână, cealaltă doamnă Campardon trecea cu rigiditatea principiilor ei, slujnicele îşi expuneau şorţurile strălucind de albeaţă; şi, în liniştea călduţă a scării, singure pianele cântau la toate etajele aceleaşi valsuri, o muzică îndepărtată şi parcă religioasă.

Cu toate acestea tulburarea adulterului persista, mai puţin simţită la oamenii lipsiţi de educaţie, dar neplăcută la persoanele de o rafinată moralitate. Auguste se încăpăţâna să nu-şi primească soţia acasă şi, atâta vreme cât Berthe va locui la părinţi, scandalul nu se va şterge, întrucât rămânea urma materială. Niciun locatar, de altfel, nu istorisea în public adevărata întâmplare, care ar fi stânjenit pe toată lumea; de comun acord, fără ca măcar să se fi înţeles, hotărâseră că neînţelegerile dintre Auguste şi Berthe porneau de la cele zece mii de franci, o simplă ceartă pentru bani: era mult mai curat. Din acel moment se putea vorbi şi în faţa domnişoarelor. Vor plăti părinţii, sau nu vor plăti? şi drama devenea foarte nevinovată, căci niciun locuitor al cartierului nu se mira, nici nu se scandaliza la gândul că o chestiune de bani putuse să dezlănţuite câteva palme într-o căsnicie. În realitate, ce-i drept, această convenţie de bună vecinătate nu împiedica lucrurile să existe; şi casa, în pofida calmului dovedit faţă de nenorocire, suferea crud în demnitatea ei.

Mai cu seamă Duveyrier, în calitatea lui de proprietar, ducea povara acestui ghinion nemeritat şi stăruitor. De câtva timp, Clarisse îl chinuia într-un asemenea hal, că venea uneori plângând la nevasta sa. Dar scandalul adulterului îl izbise drept în inimă; vedea, spunea el, trecătorii privindu-i casa de sus până jos, această casă pe care socrul lui şi el însuşi o împodobiseră de drag cu toate virtuţile casnice; şi situaţia nu putea să mai dureze, vorbea de purificarea imobilului, pentru onoarea lui personală. De asemenea, în numele decenţei publice, îl împingea pe Auguste la o împăcare. Din nefericire, acesta rezista, întreţinut în turbarea lui de Théophile şi de Valérie, care se

instalau definitiv la casă, încântaţi de prăbuşire. Atunci, pentru că afacerile de la Lyon luau o întorsătură urâtă şi magazinul de mătăsuri era în primejdie de a fi lipsit de avansuri, Duveyrier ajunsese la o idee practică. Probabil că Josserandii doreau cu ardoare să scape de fiica lor: trebuia să le spună că o ia îndărăt, dar cu condiţia ca ei să plătească dota de cincizeci de mii de franci. Poate că, la stăruinţele lor, unchiul Bachelard va da până la urmă banii. La început, Auguste refuzase cu violenţă să între în această combinaţie; la o sută de mii de franci, el tot va fi furat. Apoi, foarte neliniştit în legătură cu scadenţele de pe luna aprilie, ajunsese la argumentele consilierului, care pleda cauza din punct de vedere moral şi vorbea exclusiv de afacerea bună ce urmau s-o facă.

După ce căzură de acord, Clotilde îl alese ca negociator pe abatele Mauduit. Era o chestiune delicată, numai un preot putea să intervină fără a se compromite. Pe bună dreptate, abatele resimţea o adâncă amărăciune pentru catastrofele jalnice care se abăteau asupra uneia dintre casele cele mai interesante din parohia lui; şi încă dinainte îşi oferise sfaturile, experienţa, autoritatea, pentru a pune capăt unui scandal de care s-ar fi putut bucura duşmanii religiei. Şi totuşi, când Clotilde îi vorbi despre dotă, rugându-l să ducă el condiţiile lui Auguste către familia Josserand, abatele plecă fruntea, păstră o tăcere dureroasă.

— Fratele meu cere banii datoraţi, repeta tânăra femeie. Înţelegeţi bine că nu e vorba de o târguială... De altfel, frate-meu e îndârjit.

— Dacă trebuie, am să mă duc, spuse, în sfârşit, preotul.

În familia Josserand se aştepta din zi în zi propunerea. Desigur că Valérie vorbise ceva, locatarii discutau cazul: erau oare atât de strâmtoraţi încât o vor ţine acasă pe fiica lor? vor face rost de cele cincizeci de mii de franci ca să scape de ea? De când se punea astfel chestiunea, furia doamnei Josserand nu se mai domolea. Cum, după ce se chinuise atât, ca s-o mărite prima oară pe Berthe, iată că trebuia s-o mărite din nou! Nu realizase nimic, iar i se cerea

dota, o lua de la început cu necazurile băneşti! Niciodată o mamă nu-şi luase de la început, ca ea, asemenea munci. Şi toate astea numai din vina acestei dobitoace fără pereche, care împingea stupiditatea până la a-şi uita îndatoririle! Casa se transforma într-un infern, Berthe era veşnic sâcâită, căci până şi sora sa Hortense, furioasă că nu se mai culca singură, nu rostea o frază fără să-i strecoare o aluzie jignitoare. I se reproşa până şi mâncarea. Când aveai un soţ undeva, era o prostie să micşorezi porţiile părinţilor, şi aşa prea mici. Şi atunci, disperată, tânăra femeie plângea cu sughiţuri prin colţuri, învinuindu-se de laşitate, negăsindu-şi curajul de a coborî să se arunce la picioarele lui Auguste şi de a-i striga: „Hai, bate-mă, nu pot fi mai nefericită! Singur domnul Josserand se purta frumos cu fiica sa. Dar el murea din pricina greşelilor şi a lacrimilor acestui copil, agoniza din pricina cruzimii familiei, aflându-se în concediu nelimitat, stând aproape tot timpul în pat. Doctorul Juillerat, care îl îngrijea, pomenea de o descompunere a sângelui: era vorba de epuizarea întregului corp, ce cuprinsese, unele după altele, toate organele.

— Când ai să-l faci pe tatăl tău să moară de inimă rea, ai să fii mulţumită, nu-i aşa? striga mama.

Şi Berthe nici nu mai îndrăznea să între în camera bolnavului. De câte ori tatăl şi fiica se vedeau, izbucneau amândoi în plâns, făcându-şi rău.

În sfârşit, doamna Josserand luă o mare hotărâre: îl invită pe unchiul Bachelard, resemnată să se înjosească încă o dată. Ea ar fi plătit cele cincizeci de mii de franci din buzunar – dacă le-ar fi avut – ca să n-o mai ţină în casa ei pe această namilă de fiică măritată, a cărei prezenţă îi dezonora zilele de marţi. Apoi începea să afle anumite fapte monstruoase ale unchiului, şi dacă nu era amabil, avea de gând să-i spună într-o bună zi tot ce gândeşte despre el.

La masă, Bachelard se purtă cât se poate de necinstit. Venise într-o stare de beţie înaintată; căci, de când o pierduse pe Fifi, se ferea de marile pasiuni. Din fericire,

doamna Josserand nu invitase pe nimeni, de teamă că va fi discreditată. La desert, el adormi povestind anumite isprăvi încâlcite de chefliu ramolit, şi trebui să-l trezească din somn ca să-l ducă în camera domnului Josserand. Se pusese la cale o întreagă înscenare, ca să-i influenţeze sensibilitatea de bătrân beţiv: două fotolii se aflau lângă patul tatălui, unul pentru mamă, celălalt pentru unchi. Berthe şi Hortense stăteau în picioare. Se va vedea lesne dacă unchiul va îndrăzni să mintă încă o dată în. legătură cu făgăduielile lui, de faţă cu un muribund, într-o cameră atât de tristă, luminată prost de o lampă fumegătoare.

— Narcisse, spuse doamna Josserand, situaţia e gravă.

Şi cu voce domoală şi solemnă îi înfăţişă această situaţie, necazul regretabil al fiicei sale, venalitatea revoltătoare a soţului, hotărârea supărătoare ce-o silea să plătească cele cincizeci de mii de franci, pentru a pune capăt scandalului care acoperea familia de ruşine. Apoi, cu asprime, continuă:

— Adu-ţi aminte ce ai făgăduit, Narcisse... În seara contractului încă te băteai cu pumnul în piept jurând că Berthe se poate bizui pe inima unchiului său. Ei, bine, unde-i acea inimă? A sosit clipa când trebuie s-o dai la iveală. Domnule Josserand, alătură-te spuselor mele, arată care-i e datoria, dacă starea dumitale de oboseală îţi îngăduie.

În ciuda profundei sale scârbe, din dragoste pentru fiica sa, tatăl murmură:

— Acesta-i adevărul, ne-ai făgăduit, Bachelard. Hai, înainte de a mă duce dintre voi, fă-mi plăcerea de a te purta cinstit.

Dar Berthe şi Hortense, în nădejdea că-l vor înduioşa pe unchi; îi turnaseră prea des băutură. Era într-un asemenea hal, că nu se mai putea face abuz de starea lui.

— Hai? ce? bolborosea el, fără să aibă nevoie să-şi mai exagereze beţia. N-am făgăduit niciodată... Nu înţeleg deloc... Repetă un pic, Eléonore.

Aceasta o luă de la capăt, o puse pe Berthe, care plângea, să-l sărute, îl rugă fierbinte, pe sănătatea bărbatului ei. Îi demonstra că, plătind cele cincizeci de mii

de franci, îşi îndeplinea o datorie sfântă. Apoi, pentru că el adormea din nou, fără să pară că e câtuşi de puţin mişcat de vederea bolnavului şi a camerei unde suferea, ea izbucni deodată în cuvinte violente.

— Uite, Narcisse, e prea multă vreme de când ţine treaba asta, eşti o canalie!... Cunoşteam, toate porcăriile tale. Te-ai apucat să-ţi măriţi amanta cu Gueulin şi le-ai dat cincizeci de mii de franci, adică chiar suma făgăduită nouă... Ah. frumoasă treabă, micul Gueulin a jucat aici un rol grozav! Şi tu; tu eşti şi mai murdar, tu ne iei nouă pâinea de la gură, îţi prostituezi averea, da, o prostituezi, furând pentru târfa asta nişte bani care ne aparţin.

Niciodată nu-şi descărcase inima până într-atât. Stânjenită, Hortense fu nevoită să se ocupe de poţiunea tatălui său, ca să nu-şi iasă din fire. Tatăl, căruia această scenă îi sporea febra, se frământa pe pernă, repeta cu glasul tremurător:!

— Taci, Eléonore, te rog, n-o să dea niciun ban... Dacă, vrei să-i spui ceva, du-l de-aici, să nu vă aud eu.

Din locul ei, Berthe plângea cât putea de tare, îşi unea vocea cu a tatălui.

— Destul, mamă, fă-i plăcere tatii... Doamne, ce nenorocită sunt că am pricinuit atât a ceartă! Prefer să plec, mă duc să mor undeva.

Atunci, doamna Josserand îi puse deschis problema unchiului.

— Vrei ori nu să dai cincizeci de mii de frânei pentru ca nepoată-ta să meargă cu fruntea sus?

Uluit, el îşi pierdea vremea dând explicaţii.

— Ascultă aici, i-am găsit împreună pe Gueulin şi pe Fifi... Ce puteam să fac? A trebuit să-i căsătoresc... Nu e vina mea.

— Vrei ori nu să plăteşti dota pe care ai făgăduit-o? repetă ea furioasă.

Bătrânul se clătina, era atât de beat că nu-şi mai găsea cuvintele.

— Nu pot, pe cuvânt de onoare!... Ruinat complet.

Altminteri, imediat... Eu, inima-n palmă, tu ştii...

Ea îl întrerupse cu un gest înspăimântător, spunându-i răspicat:

— Bine, am să reunesc un consiliu de familie şi te pun sub interdicţie. Când unchii se ramolesc, sunt trimişi la azil.

Pe neaşteptate, unchiul fu cuprins de o mare emoţie. Privi camera, i se păru sinistră cu lampa ei sărăcăcioasă; privi muribundul care, susţinut de fiicele lui, înghiţea o lingură dintr-un lichid negricios; şi inima îi plesnea, hohotea de plâns, învinuind-o pe soră-sa că nu-l înţelesese niciodată. Şi totuşi, era şi acum destul de nefericit de trădarea lui Gueulin. Ea îl ştia cât e de sensibil, nu făcuse bine că-l invitase la masă pentru ca apoi să-l întristeze. Până la urmă, în locul celor cincizeci de mii de franci, îşi oferi tot sângele din vine.

Istovită, doamna Josserand îl lăsă în pace, când fata în casă îi anunţă pe doctorul Juillerat şi pe abatele Mauduit. Se întâlniseră pe palier, intrară împreună. Doctorul, aflându-se încă sub influenţa scenei unde fusese nevoit să joace şi el un rol, găsi mult mai rea starea domnului Josserand. Atunci când, la rândul lui, abatele vru s-o ducă pe doamna Josserand în salon, pentru că, spunea el, avea să-i facă o comunicare, aceasta mirosi din partea cui venea, şi răspunse cu măreţie că se afla în familie şi putea să asculte tot; nici chiar doctorul nu va fi de prisos, căci medicul era tot un duhovnic.

— Doamnă, spuse atunci preotul cu o blândeţe puţin stânjenită, vă rog să vedeţi în demersul meu dorinţa arzătoare de a împăca două familii...

Vorbi de iertarea lui Dumnezeu, stărui, asupra bucuriei ce o va simţi împăcând inimile cinstite, făcând să înceteze o situaţie de neîngăduit. O numi copil nefericit pe Berthe, care izbucni din nou în lacrimi; şi toate acestea pe un ton atât de părintesc, în termeni atât de aleşi, că Hortense nu fu nevoită să iasă din încăpere. Trebui, totuşi, să ajungă şi la cele cincizeci de mii de franci: se părea că soţii nu mai aveau decât să se îmbrăţişeze, când el puse condiţia

formală a dotei.

— Domnule abate, îngăduiţi-mi să vă întrerup, spuse doamna Josserand. Suntem foarte mişcaţi de eforturile dumneavoastră. Dar niciodată, înţelegeţi dumneavoastră, niciodată nu vom face negoţ cu onoarea fiicei noastre... Oameni care s-au împăcat pe seama acestui copil! Oh, ştiu tot, erau pe picior de război, şi nici acum nu se lasă, ne mănâncă de dimineaţa până seara... Nu, domnule abate, târguiala ar fi o ruşine...

— Cu toate acestea, mi se pare, doamnă... îndrăzni preotul.

Ea însă îi acoperi glasul, continuă cu aroganţă:

— Iată, fratele meu este de faţă. Puteţi să-l întrebaţi... Mi-a repetat acum câteva clipe: „Eléonore, îţi aduc cele cincizeci de mii de franci, aranjează această supărătoare neînţelegere”. Ei bine, domnule abate, întrebaţi-l ce i-am răspuns... Ridică-te Narcisse. Spune-i adevărul.

Unchiul adormise iar în fotoliul din fundul camerei. Se mişcă puţin, bolborosi câteva cuvinte fără şir. Pe urmă, la insistenţele surorii sale, îşi puse mâna pe inimă, gângăvind:

— Când datoria vorbeşte, trebuie să mergi... Familia înainte de orice.

— Îl auziţi! strigă doamna Josserand triumfătoare. Niciun ban, e un lucru josnic!... Repetaţi acelor oameni că noi ăştia nu murim, ca să scăpăm de plată. Dota e aici, o s-o plătim; dar atâta timp cât ni se cere ca răscumpărare a fiicei noastre, e prea murdar... Întâi Auguste s-o ia înapoi pe Berthe, şi o să vedem mai târziu.

Ridicase vocea, şi doctorul, care îl consulta pe bolnav, trebui să-i impună tăcere.

— Mai încet, doamnă! spuse el. Soţul dumneavoastră suferă.

Atunci, abatele Mauduit, a cărui stânjeneală creştea, se apropie de pat, spuse câteva cuvinte mângâietoare. Şi se retrase, fără să mai revină la chestiune, ascunzând ruşinea eşecului sub amabilul său zâmbet, cu o cută de dezgust şi de durere întipărită pe buze. Cum doctorul pleca şi el, o

înştiinţa cu asprime pe doamna Josserand că bolnavul era pierdut: erau necesare cele mai mari precauţii, căci o emoţie cât de mică. putea să-l răpună. Ea rămase încremenită, trecu în sufragerie, unde veniră şi cele două fiice împreună cu unchiul, pentru a-l lăsa să se odihnească pe domnul Josserand, care părea că vrea să doarmă.

— Berthe, murmură ea, tu ai să-l dai gata pe tatăl tău. Aşa a spus doctorul.

Şi tustrele se aşezară necăjite în jurul mesei, în timp în Bachelard, înlăcrimat şi el, îşi pregătea un grog.

Când i se aduse la cunoştinţă răspunsul familiei Josserand, Auguste se mânie din nou pe nevastă-sa, jurând că o va da afară cu lovituri de cizmă în ziua când va veni să-i ceară iertare. În realitate, îi lipsea, el suferea de un gol, se simţea dezorientat în noile necazuri ale separării, la fel de grave ca şi necazurile căsniciei. Rachel, pe care o păstrase numai ca s-o jignească pe Berthe, îl fura şi îl certa acuma cu liniştita neruşinare a unei neveste; şi ajungea să regrete micile avantaje ale vieţii în doi, serile când se plictiseau împreună, apoi împăcările scump plătite în căldura cearşafurilor. Dar se săturase mai cu seamă de Théophile şi de Valérie, instalaţi jos, ocupându-i magazinul cu importanţa lor. Ba chiar îi bănuia că-şi însuşeau uneori mărunţişul, fără niciun scrupul. Valérie nu era asemenea Berthei, ei îi făcea plăcere să troneze pe bancheta de la casă; dar i se părea că observă cum atrăgea bărbaţii, de faţă cu imbecilul ei de soţ, căruia guturaiul persistent ti acoperea ochii cu un văl continuu de lacrimi. Deci era mai bine cu Berthe. Cel puţin ea n-ar fi adus niciodată toată strada în raioanele lui. În sfârşit, îl muncea o ultimă îngrijorare: „Paradisul femeilor” prospera, devenea o ameninţare pentru casa lui, a cărei cifră de afaceri scădea din zi în zi. Fireşte, nu-l regreta câtuşi de puţin pe acel mizerabil de Octave, şi totuşi era om drept, îi recunoştea unele calităţi ieşite din comun. Ce straşnic ar fi mers afacerile, dacă ei s-ar fi înţeles mai bine! Îl prindeau regrete înduioşătoare, avea momente când, bolnav de singurătate,

simţind cum viaţa se prăbuşeşte sub el, ar fi urcat la familia Josserand să i-o ceară îndărăt pe Berthe, fără să mai pretindă nimic altceva.

De altfel, Duveyrier nu se descuraja, îl împingea mereu către împăcare, din ce în ce mai întristat de dizgraţia morală ce se răsfrângea asupra imobilului său din pricina acestei tărăşenii. Chiar se făcea că dă crezare vorbelor doamnei Josserand, transmise de preot: dacă Auguste îşi lua soţia înapoi, fără condiţii, a doua zi i se va plăti, cu siguranţă, dota. Şi pentru că acesta se înfuria ori de câte ori auzea o asemenea afirmaţie, consilierul făcea mai ales apel la inima lui. Îl lua cu sine de-a lungul cheiurilor, când se întorcea la Palatul de Justiţie; cu glasul înmuiat de lacrimi, îi dădea lecţii de iertare a jignirilor, îi hrănea cu o filosofie tristă şi laşă, în care singura fericire era să înduri toanele femeii, pentru, că nu puteai să te resemnezi.

Duveyrier slăbea, punea pe gânduri toată strada Choiseul cu tristeţea mersului şi cu paloarea feţei sale, pe care petele roşii se lăţeau iritate. Asupra lui părea să se abată o nenorocire de nemărturisit. Era vorba de Clarisse, care se îngrăşa mereu, se revărsa şi îl tortura pe măsură ce ea făcea explozie de atâta bunăstare burgheză, el o găsea tot mai insuportabilă în educaţia ei aleasă, de un rigorism distins. Acum, ea îi interzicea s-o tutuiască în prezenta familiei: şi se atârna, până şi în faţa lui, de gâtul maestrului de pian, se pierdea în familiarităţi care îl făceau să plângă în hohote. O surprinsese în două rânduri cu Théodore, se înfuriase, pe urmă îşi ceruse iertare în genunchi, acceptând toate compromisurile. De altfel, pentru a-l avea mereu umil şi supus, ea vorbea întotdeauna cu scârbă de coşurile lui; îi veni chiar ideea de a-l trece uneia dintre bucătărese, o fată grasă, obişnuită cu muncile inferioare; dar bucătăreasa nici nu voise să audă de domnul. Astfel, zi de zi viaţa devenea tot mai crudă pentru Duveyrier, la această amantă unde îşi regăsea căsnicia căzută într-un adevărat infern. Tribul de vânzători ambulanţi, mama, vagabondul de frate-său, cele două surori mai mici, până şi mătuşa schiloadă îl furau cu

neruşinare, trăiau făţiş de pe urma lui, ajungând până la a-i deşerta buzunarele noaptea, când se culca. Pe de altă parte, situaţia lui se agrava: era cu banii pe sfârşite, tremura că-şi va compromite fotoliul de magistrat; desigur, nu puteau să-l destituie; dar avocaţii tineri îl priveau ca nişte puşlamale, fapt care îl stânjenea în împărţirea dreptăţii. Şi când, alungat de murdărie şi de vacarm, dezgustat de el însuşi, fugea din strada Assas şi se refugia în strada Choiseul, răceala duşmănoasă a soţiei sale îl copleşea. Atunci îşi pierdea capul, privea Sena, când se înapoia la audienţă, cu gândul să se arunce în ea, în seara când o ultimă suferinţă îi va da curajul.

Clotilde remarcase înduioşările soţului său neliniştită, pornită împotriva acestei amante care nici măcar nu se învrednicea să aducă bucurie unui bărbat în imoralitatea ei, în ceea e o privea, era adânc plictisită de o aventură deplorabilă, ale cărei consecinţe revoluţionau casa. Urcând într-o dimineaţă să caute o batistă, Clémence îl surprinsese pe Hippolyte cu lepădătura aceea de Louise, în propriul ei pat; şi de atunci, la cel mai mic cuvânt, îl pălmuia în bucătărie, fapt care tulbura serviciul. Lucrul cel mai rău era că doamna nu putea să închidă ochii mai mult în legătură cu situaţia ilegală a fetei în casă şi a valetului: celelalte slujnice râdeau, scandalul ajungea până la furnizori, dacă dorea să-i mai păstreze trebuia neapărat să-i căsătorească; şi cum era încă foarte mulţumită de Clémence, ea nu se mai gândea decât la această căsătorie. Tratativele i se păreau atât de delicate cu nişte îndrăgostiţi care se stâlceau în bătaie, încât se gândi să apeleze tot la abatele Mauduit, al cărui rol moralizator se dovedea a fi cel mai potrivit. În această împrejurare. De altminteri, servitorii îi dădeau de câtva timp tot mai multă bătaie de cap. La ţară, băgase de seamă legătura obraznicului de Gustave cu Julie; o clipă vrusese s-o dea afară pe aceasta din urmă, deşi cu părere de rău, pentru că fata îşi iubea bucătăria; pe urmă, după o matură gândire, o păstrase în serviciu, preferind ca obraznicul să-şi aibă iubita în casă, o fată curată care nu va

fi niciodată o piedică. În afară, nu se ştie ce poate să-l ameninţe pe un tânăr când începe prea devreme, Prin urmare, ea îi supraveghea, fără să scoată o vorbă; şi acum trebuia ca şi ceilalţi doi să-i dea bătaie de cap cu isprava lor.

Într-o dimineaţă, doamna Duveyrier tocmai voia să se ducă la abatele Mauduit, când Clémence o anunţă că preotul urca scările ca să-i facă maslu domnului Josserand. Pentru că se nimerise să fie pe palier când trecuse cu sfânta împărtăşanie, slujnica intrase în bucătărie, văicărindu-se:

— Spuneam eu că se întoarce până într-un an!

Şi, referindu-se la catastrofele ce se abătuseră asupra casei, ea adăugase:

— Ne-a adus tuturor nenorocire.

De data aceasta, sfânta împărtăşanie nu sosea cu întârziere: era un semn excepţional pentru viitor. Doamna Duveyrier se grăbi să plece la Saint-Roch, unde aşteptă întoarcerea abatelui. El o ascultă, păstră o clipă de tăcere tristă, apoi nu putu refuza să lămurească fata în casă şi valetul asupra imoralităţii situaţiei lor. De altfel, şi cealaltă întâmplare l-ar fi silit să revină cât mai degrabă în strada Choiseul, căci, lucru sigur, sărmanul domn’ Josserand nu va apuca ziua de mâine; şi dădu de înţeles că vedea în asta o împrejurare crudă, dar fericită, pentru a-i împăca pe Auguste şi Berthe. Vor încerca să pună la cale amândouă treburile odată. Era vremea ca însuşi cerul să le binecuvânteze strădaniile,

— M-am rugat, doamnă, spuse preotul. Dumnezeu va triumfa.

Într-adevăr, în aceeaşi seară, la ora şapte, începea agonia domnului Josserand. Toată familia era adunată în jurul lui, în afară de unchiul Bachelard, pe care îl căutaseră fără succes prin cafenele, şi de Saturnin, închis şi acum la azilul Moulineaux. Léon, căruia boala tatălui său îi întârzia în mod supărător căsătoria, manifesta o durere demnă. Singură Berthe plângea atât de tare, că, pentru a nu mâhni

bolnavul, se refugiase în fundul bucătăriei, unde, profitând de haosul din casă, Adèle bea vin cald. De altfel, domnul Josserand muri cu simplitate. Cinstea lui îl înăbuşea. Trăise inutil, se ducea, ca un om cumsecade, istovit de murdarele nimicuri ale vieţii, sugrumat de liniştea inconştientă a singurelor făpturi pe care le iubise. La ora opt, murmură numele lui Saturnin, se întoarse cu faţa la perete şi se stinse.

Nimeni nu-l credea mort, căci se temeau de o agonie groaznică. Aşteptară câtva timp cu răbdare, îl lăsau să doarmă. Când băgară de seamă că începea să se răcească, doamna Josserand, cu ochii în lacrimi, se înfurie pe Hortense, pe care o însărcinase să se ducă după Auguste, socotind şi ea că o va pune pe Berthe în braţele celui din urmă, în marea jale a acestor ultime momente.

— Tu nu te gândeşti la nimic! spunea ea ştergându-se la ochi.

— Dar mamă, răspundea fata printre lacrimi, cine se aştepta ca tata să moară atât de repede?... Mi-ai spus să cobor şi să-l înştiinţez pe Auguste numai la ora nouă ca să fii sigură că-l ţii aici până la sfârşit.

Deşi foarte întristată, familia găsea în această ceartă un motiv de amuzament. Încă o treabă eşuată, niciodată nu le izbutea nimic. Din fericire, mai rămânea încă un prilej pentru împăcare, cel al cortegiului funebru.

Cortegiul păru mulţumitor, cu toate că era de o clasă inferioară celui al domnului Vabre. Inspirase mult mai puţin interes în casă şi în cartier, căci nu mai era vorba de un proprietar. Mortul era un bărbat paşnic, care nu tulbura nici măcar somnul doamnei Juzeur. Aflându-se încă din ajun pe punctul de a naşte. Marie îşi exprimă singurul regret de a nu fi putut să le ajute pe doamne, la toaleta sărmanului domn. Jos, doamna Gourd se mulţumi doar să se ridice, la trecerea sicriului, şi să-l salute din fundul locuinţei, fără a mai veni până la uşă. Toată casa merse, totuşi, până la cimitir: Duveyrier, Campardon. Vabreii, domnul Gourd. Se vorbi de primăvară, ale cărei ploi abundente

compromiseseră recoltele. Campardon se mira de înfăţişarea proastă a lui Duveyrier; şi pentru că în momentul când coborâră sicriul, consilierul se îngălbeni la chip, gata să-i vină rău, arhitectul şopti:

— A simţit mirosul pământului. Să dea Dumnezeu ca biata casă să nu fie decimată mai mult!

Trebui să le sprijine până la trăsură pe doamna Josserand şi pe fiicele sale. Léon se arăta plin de atenţii, ca şi unchiul Bachelard, în timp ce Auguste mergea, stânjenit, în spate. Acesta din urmă urcă într-o altă trăsură, cu Duveyrier şi Théophile, Clotilde îl ţinea lângă ea pe abatele Mauduit, care nu slujise, dar venise la cimitir, vrând să dea o dovadă de simpatie familiei. Caii porniră mai vioi; şi deodată ea îl rugă pe preot să se întoarcă împreună cu ei acasă, căci socotea momentul potrivit. El primi.

Cele trei trăsuri îndoliate depuseră liniştite familia în strada Choiseul. Théophile o întâlni de îndată pe Valérie, rămasă să supravegheze o curăţenie generală, profitând de închiderea magazinului.

— Poţi să-ţi strângi bagajele, îi strigă el cu furie în glas. Toţi îi dau ghes. Pun prinsoare că el îi va cere iertare.

Într-adevăr, simţeau cu toţii nevoia grabnică de a se sfârşi. Se vede că nenorocirea măcar a fost bună la ceva. Aflându-se între ei Auguste înţelegea bine ce voiau; şi era singur, lipsit de putere, ruşinat. Înveşmântată în negru, familia defilase încet pe sub boltă. Nimeni nu vorbea. Tăcerea se prelungi şi pe scară, o tăcere îngreunată de o surdă fierbere; în timp ce rochiile de doliu, moi şi triste, urcau treptele. Într-o ultimă revoltă, Auguste trecuse cel dintâi, cu gândul de a se închide repede în casă; dar, pe când deschidea uşa, Clotilde şi abatele, care veniseră în urmă-i, îl opriră. În spatele lor, pe palier, apăru Berthe în mare doliu, însoţită de mama şi de sora sa. Tustrele aveau ochii roşii, mai ales doamna Josserand îţi făcea milă când o vedeai,

— Hai, prietene, spuse simplu abatele, înduplecă-te în faţa lacrimilor.

Şi fu de ajuns, Auguste se supuse pe dată, văzând că era mai bine să se resemneze în această împrejurare onorabilă, Nevastă-sa plângea, plângea şi el, bolborosind:

— Intră… Vom încerca s-o luăm de la capăt.

Atunci, familia se îmbrăţişă, Clotilde îşi felicita fratele: nu se aştepta la mai puţin de la inima lui. Doamna Josserand afişa o satisfacţie profund întristată, de văduvă pe care n-o mai emoţionau fericirile nesperate. Îl asocia pe sărmanul ei soţ la bucuria generală.

— Îţi faci datoria, dragă ginere! Cel care a ajuns acuma în cer îţi mulţumeşte.

— Intră, repeta Auguste răvăşit.

Dar, atrasă de zgomot, în anticameră se ivi Rachel; Berthe şovăi o clipă văzând disperarea mută ce îngălbenea faţa acestei fete. Pe urmă, intră cu hotărâre şi dispăru cu doliul său negru în umbra apartamentului. Auguste o urmă, uşa se închise după ei.

Un lung suspin de uşurare străbătu scara, umplu toată casa de bucurie. Doamnele îi strânseră mâinile preotului, căruia Dumnezeu îi îndeplinise rugăciunea. În momentul când Clotilde îl lua cu sine, ca să pună la cale cealaltă daraveră, Duveyrier, rămas în urmă cu Léon şi Bachelard, sosi cu mare greutate. Îi explicară fericita rezolvare; dar el, deşi o dorea de atâtea luni de zile, păru că abia înţelege, avea un aer straniu, ca muncit de o idee fixă, al cărei chin îl făcea nepăsător. Pe când cele două Josserand urcau spre apartamentul lor, el intră după nevastă-sa fi abate. Şi erau încă în anticameră, când nişte strigăte înnăbuşite îi făcură să tresară.

— Doamna să fie liniştită, explică Hippolyte cu amabilitate. Mica doamnă de sus a fost cuprinsă de dureri… L-am văzut pe doctorul Juillerat urcând în goană.

Pe urmă, când rămase singur, el adăugă filosofic:

— Unul pleacă, altul vine.

Clotilde îl instală pe abatele Mauduit în salon, spunându-i că i-o va trimite mai întâi pe Clémence; şi, ca să aştepte cu toată răbdarea, îi dădu *Revue de Deux Mondes,* unde putea

citi câteva versuri delicate. Între timp, ea voia să-şi pregătească slujnica. Dar îşi găsi bărbatul aşezat pe un scăunel în cabinetul de toaletă.

De dimineaţă, Duveyrier agoniza. O surprinsese, pentru a treia oară, pe Clarisse cu Théodore; şi pentru că protestase, toată familia de vânzători ambulanţi, mama, fratele, micile surori se năpustiseră asupra lui, îl azvârliseră pe scară lovindu-l cu picioarele şi cu pumnii. Între timp, Clarisse îl făcea lefter, îl ameninţa furioasă că va trimite să cheme comisarul, dacă are să mai pună piciorul în casa ei. Se sfârşise; jos, portarul înduioşat îl informase că, de opt zile, un bătrân putred de bogat voia s-o întreţină pe doamna. Şi, alungat, nemaiavând un cuib unde să trăiască la căldură, după ce bătuse trotuarele, Duveyrier intrase într-o dugheană pierdută ca să cumpere un revolver de buzunar. Viaţa devenea prea tristă, va putea cel. puţin s-o părăsească îndată ce ar fi găsit un loc potrivit. Alegerea acestui colţ liniştit îl preocupa când se întorcea în strada Choiseul, cu pasul maşinal, ea să însoţească şi el cortegiul domnului Josserand. Apoi, mergând în urmii, sicriului, îi venise deodată în gând să se sinucidă în cimitir: s-ar duce mai într-o margine, s-ar ascunde pe după vreun mormânt; asta îi flata gustul romanţios, nevoia de ideal duios şi romantic, care îi chinuia existenţa, sub rigiditatea burgheză a purtării sale. Dar în faţa sicriului care cobora în adânc, el începuse să tremure, cuprins de frigul pământului. Nici vorbă, locul nu era bine ales, trebuia căutat în altă parte. Şi, întorcându-se mai bolnav, copleşit de ideea lui fixă, se gândea stând pe un scăunel din cabinetul de toaletă, studiind cel mai bun loc din casă: poate în cameră, pe marginea patului, sau, mai simplu, chiar acolo unde se afla în clipa aceea, fără să se mai clintească.

— O să aveţi amabilitatea de a mă lăsa singură? îi spuse Clotilde.

El avea revolverul în buzunar.

— Pentru ce? o întrebă cu mare greutate.

— Pentru că am nevoie să fiu singură.

Crezu că dorea să-şi schimbe rochia şi că nu voia nici măcar să-i arate braţele goale, până într-atât îi producea scârbă. Un moment, o privi cu ochii lui tulburi, atât de mare, atât de frumoasă, cu tenul pur ea marmura, cu părul strâns în şuviţe de aur roşcat. Ah, dacă ea ar consimţi, ce bine s-ar rândui toate! Se ridică poticnindu-se, deschise braţele, încercă să o cuprindă.

— Ce-i? întrebă ea surprinsă. Ce te-a apucat? Nu aici, bineînţeles... Deci n-o mai ai pe cealaltă? Deci iar o să înceapă grozăvenia?

Şi i se făcu o asemenea greaţă, că se trase înapoi, Fără să scoată o vorbă, el ieşi; se opri în anticameră, şovăi o secundă; apoi, pentru că o uşă se afla în faţa lui, uşa de la closet, o împinse; şi. fără grabă, se aşeză pe scaun. Era un loc liniştit, acolo nu venea nimeni să-l deranjeze. Vâri ţeava micului revolver în gură şi trase un foc.

Cu toate acestea, nelinişti tă încă de dimineaţă de purtarea lui, Clotilde ciulise urechea, ca să-şi dea seama dacă îi făcea plăcerea să se reîntoarcă la Clarisse. Înţelegând unde se ducea, după scârţâitul aparte al uşii, nu se mai ocupă de el, ei o sună, în sfârşit, pe Clémence, când rămase mirată de pocnetul surd al armei. Oare ce se întâmplase? ai fi zis că era zgomotul slab al unei carabine de apartament, Dădu fuga în anticameră, la început nu, îndrăzni să-l întrebe; apoi, pentru că dinăuntru ieşea un miros ciudat, îl strigă şi, neprimind niciun răspuns, în cele din urmă deschise uşa. Zăvorul nici măcar nu fusese pus. Ameţit mai mult de spaimă decât de durere, Duveyrier stătea chircit pe scaun, într-o poziţie jalnică, având ochii mari deschişi, cu faţa şiroind de sânge. Dăduse greş. După ce îi străpunsese falca, glonţul ieşise găurindu-i obrazul stâng. Şi nu mai avea curaj să-şi tragă un al doilea foc.

— Cum, ce ai venit să faci aici! strigă Clotilde scoasă din minţi. Ei, omoară-te afară!

Era indignată. În loc s-o înduioşeze, acest spectacol o enerva la culme. Îl ghionti, îl ridică fără nicio precauţie, vru să-l scoată afară, ca să nu-l mai vadă într-un asemenea loc.

În closet! şi el nu se lăsa scos! Era nemaipomenit.

Şi în timp ce ea îl susţinea, ca să-l ducă în cameră, Duveyrier, cu gâtul plin de sânge şi scrâşnind din dinţi, bâiguia printre horcăituri:

— Tu nu m-ai iubit niciodată!

Şi hohotea de plâns, suferea pentru poezia moartă, pentru acea floricică albastră pe care nu putea s-o culeagă. După ce îl întinse pe pat, Clotilde se înduioşa, în sfârşit, cuprinsă de o emoţie nervoasă în furia ei. Nenorocirea era că soseau Clémence şi Hippolyte, aduşi de sunetul clopoţelului. La început ea le vorbi de un accident: domnul căzuse şi se rănise la bărbie; apoi. fu nevoită să renunţe la această poveste, căci servitorul, ducându-se să cureţe scaunul plin de sânge, descoperise revolverul căzut pe după măturică. Între timp, pentru că rănitul pierdea sânge, fata în casă îşi aduse aminte că doctorul Juillerat o asista să nască, sus, pe doamna Pichen, şi plecă în goană, îl întâlni pe când acesta cobora, după o naştere fericită. Doctorul o linişti numaidecât pe Clotilde; poate că va rămâne cu o deviere a maxilarului, dar viaţa nu era pusă în pericol. Se grăbea să aplice un prim pansament, între ligheanele cu apă şi albiturile pătate de sânge, când abatele Mauduit, îngrijorat de zgomot, îşi îngădui să între:

— Dar ce s-a întâmplat? întrebă el.

Această întrebare o tulbură profund pe doamna Duveyrier. De la primele cuvinte prin care încercă să-i explice, ea izbucni în lacrimi. De altfel, preotul înţelesese, întrucât era la curent cu mizeriile ascunse ale turmei sale. Încă de când stătea în salon, copleşit de temeri, aproape că începuse să-şi regrete izbânda, această nenorocită de femeia pe care o împinsese spre bărbatul ei, fără ca ea să fi avut vreo remuşcare! îl cuprindea o groaznică îndoială, poate că Dumnezeu nu mai era alături de el. Şi spaima lui creştea în faţa maxilarului sfărâmat al consilierului. Se apropie, vru să-l condamne cu energie pe sinucigaş. Dar doctorul, foarte agitat, îl dădu la o parte,

— După mine, domnule abate... Numaidecât... Vedeţi

bine că e leşinat.

Într-adevăr, la prima atingere a doctorului, Duveyrier îşi pierduse cunoştinţa. Atunci, ca să scape de servitorii care nu mai erau de niciun folos şi ai căror ochi larg deschişi o stânjeneau, Clotilde, ştergându-se la ochi, le şopti:

— Duceţi-vă în salon cu domnul abate... Vrea să vă spună anumite lucruri.

Preotul se văzu silit să-i ia cu sine. Era încă o treabă urâtă. Hippolyte şi Clémence, tare surprinşi, îl urmau. Când rămaseră singuri, începu să le dea imbolduri încâlcite: cerul răsplătea purtarea frumoasă, pe când un singur păcat te ducea în infern; de altfel, niciodată nu era târziu să pui capăt unui scandal şi să-ţi cauţi mântuirea. Pe când le vorbea astfel, uimirea lor se transforma în uluire; bălăbănindu-şi mâinile – ea, cu membrele subţiri şi gura strânsă, el, cu figura turtită şi oasele mari, ca de jandarm, – schimbau între ei priviri speriate: să-şi fi descoperit doamna prosoapele, sus, într-un cufăr? Sau era vorba de sticla de vin cu care ei urcau în fiece seară?

— Copii, spuse în cele din urmă preotul, voi daţi o pildă urâtă. Cea mai mare crimă este să-ţi perverteşti aproapele, să dispreţuieşti casa în care locuieşti... Da, voi duceţi o viaţă imorală, care nu mai e pentru nimeni o taină, căci vă bateţi de opt zile.

Se înroşi, o sfioasă şovăială îl făcu să-şi caute cuvintele. Cei doi servitori răsuflară uşuraţi. Zâmbeau, se legănau pe picioare fericiţi. Nu era decât asta! zău că n-aveau de ce să se sperie atâta!

— Dar s-a terminat, domnule preot, declară Clémence, aruncându-i lui Hippolyte o privire de femeie recucerită. Ne-am împăcat... Da, el m-a lămurit...

La rândul lui, preotul îşi dădu în vileag trista uimire.

— Nu mă înţelegeţi, copii. Voi nu puteţi continua să trăiţi împreună, îl jigniţi pe Dumnezeu, şi pe oameni... Trebuie să vă căsătoriţi.

Dintr-odată, uluirea lor reapăru. De ce să se căsătorească?

— Eu nu vreau, spuse Clémence. Am alte gânduri.

Atunci, abatele Mauduit încercă să-l convingă pe Hippolyte.

— Hai, băiete, tu, care eşti bărbat, hotărăşte-o, vorbeşte-i de cinstea ei... Nimic nu se va schimba în felul vostru de viaţă. Căsătoriţi-vă.

Servitorul râdea şugubăţ şi încurcat. În sfârşit, uitându-se la vârful pâslarilor săi, el declară:

— Bineînţeles, nu zic nu, dar sunt însurat.

Acest răspuns reteză scurt morala preotului. Fără să mai adauge o vorbă, îşi retrase argumentele, îl vârî în buzunar pe Dumnezeul nefolositor, adânc mâhnit că-l expusese la o asemenea ocară. întâlnindu-se cu el, Clotilde înţelese; şi, cu un gest, renunţă la tot. La porunca ei, valetul şi fata în casă ieşiră, unul după celălalt, cu înfăţişarea serioasă, dar de fapt grozav de înveseliţi. După câteva clipe de tăcere, abatele începu să se plângă amar: de ce îl expunea aşa? de ce scotea la lumină nişte lucruri care trebuiau şi era mai bine să rămână cufundate în beznă? Acum, situaţia devenise dintr-odată deocheată. Dar Clotilde îşi repeta gestul: atâta rău! avea ea alte necazuri. De altfel, nu-i va concedia pe servitori, de teamă că întregul cartier va afla încă de astă-seară povestea sinuciderii. Are să vadă ea, mai târziu.

— Ne-am înţeles? odihnă absolută, recomandă doctoral ieşind din cameră. Se va restabili perfect, dar să evite orice oboseală... Fiţi curajoasă, doamnă.

Şi, întorcându-se către preot:

— Îl veţi dojeni mai târziu, dragul meu abate. Încă nu vi-l dau pe mână... Dacă vă întoarceţi la Saint-Roch, vă însoţesc, facem drumul împreună.

Coborâră amândoi.

Cu toate. acestea, casa îşi regăsi calmul ei desăvârşit, Doamna Juzeur întârziase la cimitir unde îşi dăduse osteneala să-l ademenească pe Trublot citind împreună cu el inscripţiile de pe morminte; şi, cu toate că lui nu-i făceau nicio plăcere cochetăriile fără rezultat, se simţise obligat s-

o aducă cu trăsura în strada Choiseul. Trista aventură a Louisei o umplea de melancolie pe sărmana doamnă. Sosiseră, dar ea mai vorbea încă despre această mizerabilă pe care q trimisese din ajun îndărăt la Asistenţa publică: o crudă experienţă, o ultimă deziluzie, care îi spulbera nădejdea de a mai găsi vreodată o slujnică virtuoasă. Apoi, când ajunseră la poartă, îl pofti pe Trublot să vină uneori la ea, ca să mai flecărească. Dar acesta pretextă că are mult de lucru.

În acel moment trecu cealaltă doamnă Campardon. O salutară. Domnul Gourd le aduse la cunoştinţă fericita naştere a doamnei Pichon. Atunci, cu toţii se declarară *de* acord cu părerea domnului şi a doamnei Vuillaume: pentru nişte funcţionari, trei copii erau o adevărată nebunie! şi portarul lăsa chiar să se înţeleagă că, dacă vor ajunge la al patrulea copil, proprietarul îi va da afară, căci o familie prea, numeroasă strica imobilul. Dar tăcură, o doamnă voalată, lăsând în urmă o mireasmă de verbină, se strecură uşor în vestibul, fără să se adreseze domnului Gourd, care se făcu, bineînţeles, că n-o vede. Dimineaţa, el pregătise totul la domnul distins de la etajul trei, pentru o noapte de lucru.

De altminteri, abia avu timp să le strige celorlalţi doi:

— Luaţi seama, ne strivesc ca pe câini.

Ieşea trăsura locatarilor de la etajul doi. Caii tropăiau sub boltă, în fundul landoului, tatăl şi mama surâdeau copiilor, deşi copii blonzi, ale căror mânuţe îşi disputau un buchet de trandafiri.

— Ce oameni! bolborosi portarul furios. Nici măcar la înmormântare n-au mers, de teamă că trebuie să fie politicoşi, ca alţii... Te împroaşcă, şi dacă ar fi să-ţi dai drumul la gură!

— Ei, ce e? întrebă doamna Juzeur, foarte interesată.

Atunci, domnul Gourd povesti că venise cineva de la poliţie, da, de la poliţie! Bărbatul de la etajul doi scrisese un roman atât de scârnav, că o să ajungă la închisoare.

— Scârboşenii! continuă el cu o voce îngreţoşată. E plin

de porcării la adresa oamenilor cumsecade. Se spune că în el e vorba până şi de proprietar; da, de domnul Duveyrier în persoană! Ce neobrăzare!... Ah, au dreptate să se ascundă şi să nu întreţină relaţii cu niciun locatar! Acum ştim ce născocesc ei, dându-şi ifose că stau închişi în casă. Şi, vedeţi, dumneavoastră, ce bine le merge, dacă îşi vând atât de scump scrierile lor murdare!

Mai ales acest gând îl exaspera pe domnul Gourd. Doamna Juzeur nu citea decât versuri, Trublot declara că nu se pricepe la literatură. Cu toate acestea, şi unul şi celălalt îl dezaprobau pe domnul de la etajul doi pentru că murdărea în scrierile sale casa unde îşi adăpostea familia, când nişte strigăte sălbatice, nişte cuvinte groaznice răzbătură din fundul curţii.

— Vacă grasă, erai foarte mulţumită să mă ţii, ca să-ţi scap amanţii!... Tu auzi, cămilă blestemată, ţi-o spun pe şleau!

Era Rachel, pe care Berthe o dădea afară, şi care îşi uşura astfel inima pe scara de serviciu. Această fată mută şi respectuoasă, de la care celelalte slujnice nu puteau să scoată nici cea mai mică indiscreţie, se descărca dintr-odată, asemenea unei prăbuşiri de hazna. Ieşindu-şi dinainte din fire prin intrarea doamnei la domnul, pe care îl fura după plac de la despărţirea lor, devenise înspăimântătoare când primise ordin să aducă un comisionar ca să-i transporte cufărul. Stând în picioare, în mijlocul bucătăriei, Berthe o asculta, răvăşită; pe când Auguste, care ieşise în uşă, vrând să facă un act de autoritate, primea în obraz cuvintele josnice, acuzaţiile cumplite.

— Da, da, continuă servitoarea ca turbată, nu mă aruncai afară când îţi ascundeam cămăşile în spatele încornoratului!... Şi în seara când amantul tău îşi punea ciorapii printre cratiţele mele, şi eu îţi împiedicam încornoratul să între, ca să-ţi las timp să te potoleşti!... Târâtură ce eşti!

Sufocată, Berthe fugi în fundul apartamentului. Dar

Auguste trebuia să-şi ţină firea: se îngălbenea, îl treceau fiorii la fiece dezvăluire murdară, zbierată pe scară; şi nu găseau decât un cuvânt: „Nenorocito! nenorocito!” ca să-şi exprime spaima de a afla astfel crudele amănunte ale adulterului, în chiar clipa când o ierta, între timp, toate servitoarele ieşiseră pe palierele bucătăriilor. Se aplecau peste balustradă, nu pierdeau niciun cuvânt; dar până şi ele rămâneau încremenite de violenţa Rachelei.

Uluirea le silea să se retragă puţin câte puţin. Fata aceasta depăşea orice limită. Lisa rezumă sentimentele tuturor, spunând:

— Ei bine, nu se poate, mai trăncăneşti, dar nu te repezi ca asta asupra stăpânilor.

De altfel, lumea se făcea nevăzută, o lăsa pe slujnică să-şi uşureze singură inima, căci devenea stânjenitor să asculţi lucruri neplăcute tuturor; cu atât mai mult cu cât, acum, ea se lega de toată casa. Domnul Gourd intră, primul, în locuinţa sa, făcând observaţia că nu te puteai aştepta la nimic bun din partea unei femei furioase. Doamna Juzeur, căreia această crudă spovedanie de dragoste îi jignea profund delicateţea, păru atât de impresionată, că Trublot trebui, fără voia lui s-o însoţească până în casă, temându-se să nu leşine. Oare aveau ghinion? lucrurile se aranjau, nu rămânea nici cea mai mică pricină de scandal, casa se întorcea iar la reculegerea onestităţii sale, şi trebuia ca această creatură necioplită să agite acum poveştile înmormântate, de care nu se mai preocupa nimeni!

— Eu nu-s decât o servitoare, dar sunt cinstită! striga ea, punându-şi ultimele puteri în acest strigăt. Şi niciuna dintre cucoanele voastre stricate nu preţuieşte cât mine, în baraca voastră de casă!... Sigur că plec de-aici, că mi-e greaţă de voi toate!

Abatele Mauduit şi doctorul Juillerat coborau agale. Auziseră şi ei. Acum, domnea o pace adâncă: toată curtea era goală, scara – pustie; uşile păreau zidite, nicio perdea nu se mişca la ferestre; şi din apartamentele zăvorite nu răzbătea decât o linişte plina de demnitate.

Sub boltă, preotul se opri, ca zdrobit de oboseala.

— Ce mizerii! murmură el cu tristeţe.

Doctorul clătină din cap, răspunzând:

— Asta-i viaţa.

Îşi făceau asemenea mărturisiri când ieşeau unul lângă altul de la o agonie sau de la o naştere. În ciuda convingerilor lor opuse, ei se înţelegeau uneori asupra infirmităţii omeneşti. Amândoi pătrundeau în aceleaşi secrete; dacă preotul primea spovedania acestor doamne, de treizeci de ani doctorul ajuta mamele să nască şi îngrijea fiicele.

— Dumnezeu le părăseşte, reluă vorba cel dintâi.

— Nu, spuse al doilea, nu-L amestecaţi aici pe Dumnezeu. Sunt bolnave sau prost-crescute, asta-i tot.

Şi, fără să aştepte, schimbă acest punct de vedere, învinui cu violenţă imperiul: desigur că într-o republică lucrurile mergeau mult mai bine. Dar, printre subterfugiile lui de om mediocru, răzbăteau drepte observaţii de vechi practician, care cunoştea profund dedesubturile cartierului. Vorbea fără ocolişuri despre femei, spunând că pe unele le strica sau le îndobitocea o educaţie de păpuşă, în timp ce altora le pervertea sentimentele şi pasiunile o nevroză ereditară, ajungând toate să cadă în chip dezgustător, prostesc, fără nicio dorinţă şi fără nicio plăcere; de altfel, nu se arăta mai delicat nici faţă de bărbaţi, nişte uşuratici care, dincolo de ipocrizia frumoasei lor comportări, ajungeau să-şi risipească existenţa; şi în pornirea lui mânioasă de iacobin răsuna îndărătnicul dangăt de înmormântare a unei clase; vestind descompunerea şi năruirea burgheziei, ale cărei grinzi putrede pârâiau de la sine. Apoi, şovăi din nou, vorbi despre barbari, prevesti fericirea. universală.

— Sunt mai religios decât dumneavoastră, conchise el într-un târziu.

Preotul părea că ascultase în linişte. Dar nu-l asculta, se cufundase cu totul în visarea lui întristată. După câteva clipe de tăcere, murmură:

— Dacă sunt lipsiţi de judecată, să se îndure cerul de ei!

Şi părăsiră casa, o luară încet pe strada Neuve-Saint-Augustin. Îi amuţea teama de a fi vorbit prea mult, pentru că, în situaţia lor, erau obligaţi şi unul şi celălalt să păstreze o anumită măsură. Când ajunseră la capătul străzii, ridicând privirile, o zăriră pe doamna Hédouin zâmbindu-le din uşa „Paradisului femeilor”. În spatele ei, zâmbea şi Octave. În aceeaşi dimineaţă, după o discuţie serioasă, hotărâseră amândoi să se căsătorească. Şi se bucurau din inimă de încheierea acestei afaceri.

— Bună ziua, domnule abate! spuse veselă doamna Hédouin. Mereu pe drumuri, doctore?

Şi, cum acesta din urmă o felicita pentru că arăta atât de bine, ea adăugă:

— Oh, dacă n-ar fi şi alţii în afară de mine, n-aţi mai avea ce face.

Stătură puţin de vorbă. Când doctorul le spuse că Marie adusese încă o făptură pe lume, Octave păru încântat să afle de fericita naştere a fostei, sale vecine. Apoi, dându-şi seama că, în felul acesta, ea avea trei fete, strigă:

— Deci bărbatu-său nu poate face rost de un băiat!... Trăgea totuşi nădejde să vâre un băiat pe gâtul domnului şi al doamnei Vuillaume; dar ei niciodată nu vor înghiţi o fată.

— Cred şi eu, spuse doctorul. Bătrânii au căzut amândoi la pat, până într-atât i-a tulburat noua sarcină. Şi au chemat un notar, pentru ca ginerele să nu le moştenească mobila.

Glumea. Singur preotul rămânea tăcut, cu privirile în pământ. Doamna Hédouin îl întrebă dacă era bolnav. Da, se simţea foarte obosit, pleca să se odihnească puţin. Şi, după un schimb de amabilităţi cordiale, coborî pe strada Saint-Roch, însoţit de doctor. În faţa bisericii, acesta din urmă spuse dintr-odată:

— Ei, afurisită clientă!

— Cine? întrebă preotul surprins.

— Doamna aceasta, care vinde stambă... Îşi bate joc şi de dumneavoastră şi de mine. Nu are nevoie nici de Dumnezeu, nici de leacuri. Ce contează, când îţi merge atât

de bine, astea nu mai interesează.

Şi se depărtă, în timp ce abatele intra în biserică.

Lumina zilei pătrundea prin ferestrele mari, cu vitralii albe, brodate cu galben şi albastru deschis. Niciun zgomot, nicio mişcare nu tulbura naosul pustiu, unde, în lumina potolită, dormeau pardoselile de marmură, policandrele de cristal, amvonul aurit. Domnea aici reculegerea, dulceaţa înstărită a unui salon burghez, căruia i s-au scos husele pentru marea recepţie de seara. O singură femeie, în faţa capelei Notre-Dame des Sept-Douleurs, se uita cum arde grătarul lumânărilor care străluceau împrăştiind un miros de ceară topită.

Abatele Mauduit voia să urce în apartamentul său. Dar o mare tulburare, o intensă nevoie îl făcuse sa între şi îl reţinea acolo, I se părea că Dumnezeu îl chema cu un glas îndepărtat şi nedesluşit căruia nu-i putea înţelege poruncile. Străbătea agale biserica, se străduia să citească în sine-însuşi, să-şi domolească spaimele, când, deodată, trecând prin spatele stranei, un spectacol supraomenesc îl zgudui până în străfunduri.

Dincolo de lespezile de marmură ale capelei Fecioarei, cu albeaţa lor de crin, dincolo de aurăriile capelei Adoraţiei, ale cărei şapte lămpi de aur, şi candelabre de aur şi altar de aur străluceau în timbra roşcată a vitraliilor de culoarea aurului; în adâncul acelei nopţi misterioase, dincolo de îndepărtatul tabernacol, zări o apariţie tragică, o dramă sfâşietoare şi simplă: Christosul ţintuit pe cruce, între Maria şi Magdalena, plângea în hohote; şi albele statui, pe care o lumină invizibilă, venită de sus, le desprindea din goliciunea zidului, înaintau, creşteau, făcând din omenia sângerândă a acestei morţi şi a acestor lacrimi simbolul divin al veşniciei dureri.

Pierdut, preotul se prăbuşi în genunchi. El albise acest ghips, se străduise pentru această iluminaţie, pregătise această lovitură de trăsnet; şi după ce fu îndepărtat peretele de scânduri, după ce plecară arhitectul şi muncitorii, cel dintâi el cădea trăsnit. Dinspre

nemaipomenita severitatea a Calvarului simţea venind o răsuflare care îl copleşea Credea că îl simte pe Dumnezeu trecând peste obrazul lui, se încovoia sub această răsuflare, sfâşiat de îndoială, chinuit de gândul înspăimântător că poate era un preot rău,

O, Doamne, veni-va ceasul când nu vor mai fi acoperite cu mantia religiei plăgile acestei lumi descompuse? Trebuia să nu mai ajute ipocrizia turmei sale, să nu mai fie mereu prezent ca un maestru de ceremonii, ca să orânduiască frumoasa ordine a neghiobiei şi a destrăbălării? Trebuia să lase totul să se prăbuşească, punând Biserica însăşi în primejdia de a fi distrusă sub dărâmături? Da, astfel era ordinea, fără îndoială, căci îl părăsea puterea de a mai merge înainte, se stingea de neputinţă şi dezgust. Toate josniciile care-l răscoliseră în dimineaţa aceea îi înăbuşeau inima. Şi întinzând mâinile cu ardoare, cerea iertare, iertare pentru minciunile lui, iertare pentru îngăduinţele laşe şi pentru ticăloasele promiscuităţi. Teama de Dumnezeu îi covârşea adâncurile fiinţei, vedea cum Dumnezeu îl reneagă, cum îi interzice să se mai folosească de numele lui, un Dumnezeu mânios, hotărât să nimicească, în sfârşit, poporul vinovat. Toate îngăduinţele lumeşti dispăreau în faţa scrupulelor dezlănţuite ale acestei conştiinţe, şi nu rămânea decât credinţa credinciosului, înfricoşată, zbătându-se în îndoiala mântuirii. O, Doamne, care era calea, ce trebuia să facă el în această societate muribundă, care intra în putrefacţie, odată cu înşişi preoţii ei?

Şi abatele Mauduit, cu ochii aţintiţi asupra Calvarului, izbucni în hohote de plâns. Plângea întocmai ca Maria şi Magdalena, plângea adevărul mort, cerul gol. Pe fundalul de marmură şi aurării, marele Christos de ghips nu mai avea nicio picătură de sânge.

XVIII

În decembrie, după opt luni de doliu, doamna Josserand acceptă pentru prima oară să cineze în oraş. Era de altfel la Duveyrieri, mai mult o cină în familie, cu care Clotilde îşi deschidea zilele de sâmbătă ale noii ierni. În ajun, Adèle fusese înştiinţată să coboare pentru a o ajuta pe Julie la vase. În zilele de recepţie, doamnele îşi împrumutau astfel servitorii.

— Îndeosebi, străduieşte-te să fii mai cu vlagă, îi recomandă doamna Josserand slujnicei. Nu ştiu ce ai acum în trup, parcă ar fi umplut cu cârpe... Eşti totuşi grasă şi voinică.

Adèle era pur şi simplu însărcinată în luna a noua. Multă vreme crezuse ea însăşi că se îngrăşa, ceea ce însă o mira; şi turba de furie, cu stomacul gol, cu veşnica ei foame, în zilele când doamna se mândrea în faţa tuturor arătând-o: ei bine, cei ce-o învinuiau că drămuieşte pâinea slujnicei, puteau să vină şi s-o vadă pe această mâncăcioasă rotofeie, al cărei pântec nu se rotunjea, fără îndoială, lingând pereţii! Când, în neghiobia ei, Adèle îşi înţelesese, în sfârşit, necazul, se înfrânase de douăzeci de ori să nu i-l arunce în obraz stăpânei sale, care profita de starea ei pentru a face să se creadă în cartier că, în sfârşit, îi dădea să mănânce pe săturate.

Dar din clipa aceea o zăpăci spaima, Credinţele din satul natal înmugureau în străfundurile minţii ei mărginite, se crezu blestemată, îşi închipui că vor veni jandarmii s-o lege

dacă îşi dădea sarcina în vileag. Atunci îşi puse în joc toată viclenia ei primitivă ca s-o tăinuiască. Îşi ascundea greţurile, durerile de cap insuportabile, constipaţia groaznică de care suferea; de două ori crezu că va muri peste maşina de gătit învârtind sosurile. Din fericire, purta sarcina în părţi, pântecul i se lărgea fără să crească prea mult în faţă; şi niciodată doamna nu avu vreo bănuială, într-atât era de convinsă de uimitoarea ei împlinire. De altminteri, nefericita se strângea până la sufocare. Îşi găsea pântecul neexagerat de mare; atâta doar că i se părea nespus de apăsător când trebuia să spele bucătăria. Ultimele două luni trecură în dureri groaznice, îndurate însă cu o eroică încăpăţânate de a păstra tăcerea.

În seara aceea, Adèle urcă la culcare pe la ora unsprezece, Gândul seratei de a doua zi o băga în sperieţi: să muncească iar pe brânci, să fie iar hărţuită de Julie! şi nu era în stare să meargă, îşi simţea toată partea de jos ea zdrobită. Totuşi, pentru ea naşterea rămânea îndepărtată şi nedesluşită; ţinea mai degrabă să nu se gândească la ea, prefera să păstreze taina încă multă vreme, cu speranţa că până la urma totul se va aranja. De asemenea, nu făcuse nicio pregătire, neluând simptomele în seamă, incapabilă să-şi aducă aminte şi nici să socotească data, fără niciun gând, fără niciun plan. Nu făcea altceva decât să stea în pat, întinsă pe spate. Pentru că din ajun se lăsase ger, ea se culcă încălţată cu ciorapii, suflă în lumânare şi aşteptă să se încălzească. Adormea, în sfârşit, când nişte uşoare dureri o făcură să redeschidă ochii. Erau câteva împunsături la suprafaţa pielii;. la început, crezu că vreo muscă o ciupeşte de pântec, în jurul buricului; pe urmă, cum împunsăturile încetară, nu se mai nelinişti, obişnuită cu lucrurile ciudate şi inexplicabile ce se petreceau în trupul său. Dar deodată, după nicio jumătate de oră de somn chinuit, o săgetare surdă o trezi din nou. De data aceasta, o prinse furia. Oare acum începea să aibă dureri? Va fi numai bună de treabă* a doua zi, dacă era silită să alerge la oală toată noaptea! Gândul unei indispoziţii la stomac o

îngrijorase toată seara; simţea o apăsare, aştepta o prăvălire. Totuşi, vru să reziste, îşi frecă pântecul, crezu că-şi potolise durerea. Dar după un sfert de ceas durerea îi reveni şi mai violentă.

— Fir-ar să fie! spuse ea cu voce înăbuşită, hotărându-se de data aceasta să se scoale din pat.

Îşi trase oala pe întuneric, se chirci, se istovi în eforturi inutile. Camera era îngheţată, dârdâia. Peste două minute, domolindu-i-se durerile, se culcă iar. Dar, după alte zece minute, durerile reîncepură. Se dădu jos din pat, se strădui încă o dată, fără folos, şi se vârî din nou, complet îngheţată. În aşternut, unde gustă alte câteva momente de odihnă. Pe urmă, durerile o răsuciră cu o asemenea violenţă, că izbucni pentru prima oară în plâns. La urma urmei, era o proastă; voia sau nu voia să facă? Acum durerile o munceau aproape fără încetare, cu scuturături tot mai puternice, de parcă o mână brutală îi trăgea pântecul într-o parte. Şi ea înţelese, o trecură fiori năprasnici, în timp ce bolborosea sub cuvertură:

— Doamne, Doamne, vasăzică asta era!

O năpădi spaima, nevoia de a umbla, de a-şi plimba suferinţa. Nu putu să mai stea nicio clipă în pat, îşi aprinse iar lumânarea, începu să se învârtească în jurul camerei. I se usca limba, o sete arzătoare o chinuia, în timp ce nişte plăci înroşite îi aprindeau obrajii. Când o contracţie o îndoi brusc, ea se sprijini de perete, se prinse ca mâinile de lemnul unei mobile. Şi ceasurile se scurgeau în această crâncenă preumblare, fără ca măcar să îndrăznească să se încalţe, de teamă că face zgomot, ferită împotriva frigului doar de un şal vechi aruncat peste umeri. Bătu ora două, apoi ora trei.

— Nu există bunul Dumnezeu! îşi zise ea cât putu de încet, din nevoia de a vorbi şi de a se auzi. Prea ţine mult, n-o să se isprăvească niciodată.

Cu toate acestea, munca de pregătire înainta, greutatea cobora în spate şi în coapse. Chiar şi când pântecele îi îngăduia o clipă să răsufle, ea simţea, fără încetare, o

suferinţă persistentă şi îndărătnică. Şi, ca să se mai uşureze, îşi prinsese şoldurile cu mâinile, le strângea cât putea, continuând să meargă bălăbănindu-se, cu picioarele goale, acoperite până la genunchi de ciorapii ei groşi. Nu, nu exista bunul Dumnezeu! Evlavia ei se răzvrătea, resemnarea ei de proastă fără pereche, care îşi acceptase sarcina ca pe o corvoadă în plus, ajungea, în sfârşit, să se spulbere. Nu era prin urmare destul că niciodată nu mânca să-şi sature foamea, că era zdreanţa murdară şi stângace în care lovea toată casa: trebuia ca stăpânii să-i facă şi un copil! Ah, ticăloşii! N-ar fi putut să spună dacă era al tânărului sau al celui bătrân, căci şi bătrânul o mai plictisise după lăsata-secului. De altfel, şi unuia şi celuilalt puţin le păsa, acum, după ce-şi satisfăcuseră plăcerea şi ea rămăsese cu beleaua! Ar trebui să se ducă şi să nască pe ştergătoarea lor de picioare, ca să le vadă mutra. Dar o cuprindea iar spaima: o va băga la puşcărie, era mai cuminte să tacă chitic. Cu vocea înăbuşită, între două crize, ea repeta:

— Ticăloşi!... Dacă vă e îngăduit să săvârşiţi o treabă ca asta!... O, Doamne, mor!

Şi, cu amândouă mâinile încleştate, îşi strângea tot mai tare şoldurile, sărmanele ei şolduri vrednice de milă, înăbuşindu-şi strigătele, bălăbănindu-şi neîncetat sluţenia dureroasă. Nimeni nu se mişca în preajma ei, toată lumea sforăia; auzea sforăitul sonor al Juliei, pe când Lisa scotea un şuierat, o melodie stridentă de fluier.

Tocmai bătea ora patru, când, dintr-odată, crezu că-i plezneşte pântecele. În timpul unei dureri, se produse o ruptură, şiroiră ape, ciorapii i se udară. Rămase un moment nemişcată, îngrozită şi uluită, sigură că se va goli prin acel loc. Poate că nu fusese nicidecum însărcinată; şi în spaima ei de o altă boală, se uita acolo, voia să vadă dacă nu i se scurgea tot sângele din trup. Dar simţi o uşurare, se aşeză câteva minute pe un cufăr. Camera murdară o sperie, lumânarea începea să se stingă. Apoi, pentru că nu mai putea să meargă şi îşi bănuia sfârşitul aproape, avu totuşi

puterea să întindă pe pat o veche muşama rotundă, pe care i-o dăduse doamna Jesserand ca s-o pună în faţa măsuţei sale de toaletă. Şi abia se culcase din nou, când începură muncile naşterii.

Atunci, vreme de aproape un ceas şi jumătate, simţi dureri a căror violenţă creştea fără încetare. Contracţiile interioare încetaseră, şi acum ea împingea din toţi muşchii pântecului şi ai şalelor, într-o nevoie de a se elibera de greutatea insuportabilă ce-i apăsa carnea. Necesităţi iluzorii o făcură încă de două ori să coboare din pat, să caute oala cu o mână rătăcită, bâjbâind de fierbinţeală; şi a doua oară fu nevoită să rămână pe duşumea. La fiece nouă sforţare, o zgâlţâia un tremur, faţa îi ardea, gâtul i se scălda în sudoare, pe când ea muşca cearşafurile ca să-şi înăbuşe plânsul, icnetul nemaipomenit şi involuntar ca al pădurarului care retează un stejar. La fiece sforţare, bolborosea de parcă ar fi vorbit cu cineva:

— Nu se poate... n-o să iasă... e prea mare...

Cu gâtul răsturnat pe spate, cu picioarele întinse, se apucase cu amândouă mâinile de patul de fier, zgâlţâindu-l la opintelile ei. Din fericire era o naştere splendidă, cu o ivire clară a craniului. O clipă, capul care ieşea părea că vrea să reintre, împins înapoi de elasticitatea ţesuturilor întinse să se rupă; şi dureri fioroase o sfâşiau la fiece repetare a muncilor, groaznicele dureri ce o strângeau ca într-o cingătoare de fier. În sfârşit, oasele scrâşniră, totul i se păru că se sfărâmă, şi avu senzaţia înspăimântătoare că şi spatele şi faţa îi explodează, nemairămânând decât o pâlnie prin care i se scurgea viaţa; şi copilul se rostogoli pe pat, între coapsele ei, într-o mare de fecale şi de mucozităţi însângerate.

Scoase un strigăt puternic, strigătul furios şi triumfător al mamelor. Pe dată se auziră mişcări în camerele vecine, câteva voci încleiate de somn spuneau: „Ei, ce s-a întâmplat? un omor!... O siluește pe una!... Aiuraţi mai încet!” Speriată, ea apucase iar cearşaful cu dinţii, strângea picioarele şi îngrămădea cuvertura peste copilul care

scotea miorlăieli de pisoi. Dar o auzi pe Julie sforăind din nou, după ce se întorsese pe partea cealaltă; în timp ce Lisa, adormind şi ea, nu mai şuiera deloc. Atunci se bucură un sfert de ceas de o nesfârşită uşurare, de plăcerea nemărginită a liniştei şi a odihnei. Era ca moartă, se bucura că nu mai trăieşte.

Pe urmă, reapărură durerile. Spaima o smulse din starea ei: oare era cu putinţă să aibă un al doilea copil? Cel mai rău lucru i se părea că, deschizând ochii, se trezise într-o beznă adâncă. Nu avea nici măcar un capăt de lumânare, şi să stea acolo, singură, în umezeală, şi având între coapse ceva lipicios, cu care nu ştia ce să facă! Pentru, câini existau medici, dar nu şi pentru ea. Aşadar, crapă, şi tu, şi micuţul tău! îşi aduse aminte că-i dăduse o mână de ajutor doamnei Pichon, vecina din faţă, când aceasta născuse. Trebuia multă băgare de seamă, ca să nu-i facă vreun rău. Copilul nu mai scâncea, ea întinse mâna, căută, întâlni un intestin ce-i ieşea din pântec; şi îşi aminti că îl văzuse înnodat şi retezat. Ochii i se obişnuiau cu întunericul, luna, ridicându-se, lumina confuz încăperea. Atunci, jumătate pe pipăite, jumătate condusă de instinct, fără să coboare din pat, ea duse la bun sfârşit o treabă lungă şi anevoioasă, trase din spate, de dincolo de cap, un şorţ, rupse o fâşie din el, apoi legă intestinul şi îl tăie cu foarfeca pe care o scoase din buzunarul fustei. Era lac de sudoare, se culcă din nou. Nu avea, bineînţeles, de gând să-l ucidă pe bietul copil.

Dar durerile continuau, şi ceva ce era expulzat de contracţii părea că încă o mai supăra. Trase de intestin, mai întâi încet, apoi foarte tare. Acesta se desprinse, şi ceva, ca un pachet, căzu în cele din urmă şi ea scăpă de el aruncându-l în oală. De data aceasta, slavă Domnului, se terminase cu adevărat, nu mai suferea. Doar un fir de sânge călduţ i se scurgea în lungul picioarelor.

Vreme de încă un ceas stătu picotind. Bătea ora şase când, obsedată de starea ei, se trezi din nou. Timpul nu-i lăsa răgaz, se ridică chinuit, îşi îndeplini instinctiv treburile obişnuite, fără să se fi gândit la ele dinainte. O lună

îngheţată lumina din plin camera. După ce se îmbrăcă, înveli copilul în câteva rufe vechi, apoi îl înfăşură în două ziare. El nu scotea niciun sunet, dar mica lui inimă bătea. Cum nu-i dăduse prin minte să se uite dacă era băiat sau fată, ea despături hârtiile. Era o fată. Altă nefericită, carne pentru birjar sau pentru valet, ca Louise, cea găsită sub o poartă! Nicio slujnică nu se mişca încă, şi putu să iasă, să-l facă pe domnul Gourd, adormit, să tragă în jos de şnur, să se ducă şi să depună pachetul în pasajul Choiseul, căruia i se deschideau grilele, apoi să urce din nou, în linişte. Nu întâlnise pe nimeni. În sfârşit, o dată în viaţă, norocul fusese de partea ei!

Făcu de îndată ordine prin cameră. Răsuci muşamaua şi o vârî sub pat, se duse şi deşertă oala, se întoarse şi curăţă duşumeaua cu buretele. Apoi, stoarsă de puteri, albă cum e ceara, cu sângele curgându-i mereu, se culcă a loc, după ce se şterse cu un prosop. Şi astfel o găsi doamna Josserand, când se hotărî, să urce, pe la ora nouă, foarte mirată că n-o vede coborând. Când servitoarea se plânse de o pântecariţă afurisită care o istovise toată noaptea, doamna strigă:

— Bineînţeles, dacă ai mâncat prea mult! Nu te gândeşti decât să te umpli!

Neliniştită de paloarea fetei, spuse totuşi că vrea să cheme doctorul; dar se simţi fericită să economisească cei trei franci, când bolnava îi jură că nu avea nevoie decât de odihnă. După moartea soţului, ea trăia împreună cu fiică-sa Hortense dintr-o pensie oferită de fraţii Bernheim, ceea ce n-o împiedica să-i considere, cu amărăciune, exploatatori; şi se hrănea încă şi mai prost, ca să nu decadă părăsindu-şi apartamentul şi renunţând la zilele ei de marţi.

— Asta-i, dormi! spuse ea. Noi avem friptură rece pentru dimineaţă, şi diseară cinăm unde suntem invitate. Dacă nu poţi coborî s-o ajuţi pe Julie, se descurcă şi fără tine.

Seara, avu loc o cină cordială, la Duveyrieri. Se reunise întreaga familie, cele două căsnicii Vabre, doamna Josserand, Hortense, Léon, chiar şi unchiul Bachelard, care

se purtă bine. În plus, îi invitaseră pe Trublot, ca să se achite de o datorie, şi pe doamna Dambreville, ca să n-o despartă de Léon. Acesta, după ce se căsătorise cu nepoata căzuse din nou în braţele mătuşii, de care avea încă nevoie. Erau văzuţi sosind împreună în toate saloanele, şi o scuzau pe tânăra femeie pe care o gripă sau lenea, spuneau ei, o reţine în casă. În seara aceea, toţi mesenii se plângeau că abia dacă o cunoşteau: o iubeau atât de mult şi era atât de frumoasă! Pe urmă, se vorbi despre corul pe care Clotilde îl va pune să cânte la sfârşitul seratei: era tot *Binecuvântarea pumnalelor,* dar de data aceasta cu cinci tenori, ceva complet, magistral. De două luni, însuşi Duveyrier, devenit iarăşi un om încântător, recruta prietenii casei, cu aceeaşi formulă, repetată la fiece întâlnire: „Nu vă mai vedem, haide, veniţi, soţia mea îşi reia corurile”. De aceea, încă dinainte de desert, nu se mai vorbi decât despre muzică. Cea mai fericită bonomie şi cea mai liberă veselie domniră până la şampanie.

Pe urmă, după cafea, în timp ce doamnele rămâneau în faţa şemineului din salonul mare, în cel mic se formă un grup de bărbaţi, care porniră un schimb de păreri serioase. De altfel, începea să vină lumea. Curând, se aflau acolo Campardon, abatele Mauduit, doctorul Juillerat, fără să-i punem la socoteală pe comeseni, cu excepţia lui Trublot, care dispăruse imediat ce se ridicase de la masă. De la cea de-a doua frază, ajunseră la politică. Dezbaterile din Camere îi pasionau mult pe aceşti domni, şi discutau încă succesul pe care îl avusese lista opoziţiei, în întregul Paris, la alegerile din mai. Triumful burgheziei răzvrătite îi neliniştea în secret, cu toată aparenta lor bucurie.

— Doamne, declară Léon, domnul Thiers este fără îndoială un om talentat. Dar în discursurile sale despre expediţia din Mexic pune o acreală care le scade tot răsunetul.

Fusese numit raportor la Consiliul de Stat, ca urmare a intervenţiilor doamnei Dambreville, şi aderase pe loc. Nu rămânea nimic în el din demagogul înfometat, dacă acest

lucru nu era o insuportabilă intransigenţă de doctrină.

— Dumneavoastră acuzaţi guvernul de toate păcatele, spuse doctorul zâmbind. Trag nădejde că cel puţin aţi votat pentru domnul Thiers.

Tânărul evită să răspundă. Théophile, al cărui stomac nu mai digera şi care era din nou sfâşiat de îndoieli în legătură cu fidelitatea soţiei sale, strigă:

— Eu am votat pentru el... De vreme ce oamenii refuză să trăiască aidoma unor fraţi, e cu atât mai rău pentru ei.

— Şi cu atât mai rău pentru dumneavoastră, nu-i aşa? remarcă Duveyrier care, vorbind puţin, dădea drumul unor cuvinte adânci.

Théophile îl privi speriat. Auguste nu mai îndrăznea să mărturisească, la rândul său, că şi el votase pentru domnul Thiers. Apoi, rămaseră cu toţii surprinşi când unchiul Bachelard se avântă într-o profesiune de credinţă legitimiste: în fond, o găsea foarte distinsă. Campardon îl aprobă cu vioiciune; el se abţinuse, pentru că domnul Dewinck, candidatul oficial, nu oferea suficiente garanţii din punct de vedere religios; şi izbucni în cuvinte furibunde împotriva *Vieţii lui Isus*, publicată de curând.

— Nu cartea ar trebui arsă, ci autorul, repeta ei.

— Poate că eşti prea radical, prietene, îl întrerupse abatele cu glas împăciuitor. Dar, într-adevăr, simptomele devin îngrozitoare... Se vorbeşte de alungarea papei, iată revoluţia în parlament, ne îndreptăm către prăpastie.

— Cu atât mai bine, spuse simplu doctorul Juillerat.

Atunci, se revoltară cu toţii. El îşi reînnoia atacurile împotriva burgheziei, făgăduia o curăţenie straşnică în clipa când poporul va voi să se bucure la rândul său; şi ceilalţi îl întrerupseră cu violenţă, strigară că burghezia însemna virtutea, munca, economia naţiunii. Duveyrier domină, în cele din urmă, glasurile. Le mărturisi că el votase pentru domnul Dewinck, nu pentru că domnul Dewinck reprezenta opinia lui exactă, ci pentru că reprezenta drapelul ordinii. Da, saturnalele Teroarei puteau să renască. Un om de stat atât de remarcabil ca domnul Rouher, care îl înlocuise pe

domnul Billault, proorocise formal acest lucru de la tribună. Şi încheie cu aceste cuvinte metaforice:

— Triumful listei dumneavoastră reprezintă prima zguduitură a edificiului. Luaţi seama să nu vă zdrobească!

Toţi domnii amuţiră, cu teama nemărturisită de a se fi lăsat târâţi până la a-şi pune în pericol propria securitate. li şi vedeau pe muncitorii înnegriţi de praf de puşcă şi de sânge cum năvălesc peste ei, cum le siluiesc servitoarele şi le beau vinul. Desigur, împăratul merita o lecţie; dar începeau să regrete că îi dăduseră una atât de aspră.

— Hai, fiţi liniştiţi! încheie doctorul batjocoritor. Vă va scăpa iar cu împuşcături.

Dar mergea prea departe, îl socotiră original. De altfel, se pare că nu-şi pierdea clientela tocmai datorită acestei reputaţii de originalitate. El continuă, reluând cu abatele Mauduit veşnica lor ceartă asupra dispariţiei apropiate a Bisericii. De data aceasta, Léon se alătura preotului: vorbea de Providenţă şi, în zilele de duminică, o însoţea pe doamna Dambreville la slujba de la ora nouă.

Între timp, lumea sosea mereu, salonul cel mare se umplea de doamne. Valérie şi Berthe îşi făceau destăinuiri, ca două bune prietene. Cealaltă doamnă Campardon, adusă de arhitect ca s-o înlocuiască, nici vorbă, pe biata Rose, care se şi culcase sus, la ea, citindu-l pe Dickens, îi dădea doamnei Josserand o reţetă economică pentru a înălbi rufele fără săpun; în timp ce, stând singură deoparte şi aşteptându-l pe Verdier, Hortense nu pierdea uşa din ochi. Dar deodată, Clotilde, care vorbea cu doamna Dambreville, se ridicase cu mâinile întinse. Tocmai intra prietena ei, doamna Octave Mouret. Căsătoria avusese loc la sfârşitul perioadei de doliu, în primele zile din noiembrie.

— Şi soţul tău? întrebă stăpâna casei. Sper cel puţin că se va ţine de cuvânt?

— Da, da, răspunse Caroline surâzătoare. Vine îndată, l-a reţinut o afacere în ultima clipă.

Toţi şuşoteau şi o priveau curioşi, atât de frumoasă şi de calmă, veşnic aceeaşi şi având binevoitoarea siguranţă a

femeii care reuşea în toate afacerile. Doamna Josserand îi strânse mâna, ca încântată că o revede. Curmându-şi vorba, Valérie şi Berthe o cercetau pe îndelete, examinându-i atente toaleta, o rochie de culoarea paiului acoperită cu dantelă. Dar în această paşnică uitare a trecutului, Auguste, pe care politica îl lăsa rece, din uşa micului salon, unde stătea în picioare, dădea semne de uluire indignată. Cum, soră-sa primea familia fostului amant al nevestei sale! Şi în ura lui de soţ se amesteca şi furia geloasă a comerciantului ruinat de o concurenţă victorioasă; căci în timp ce „Paradisul femeilor” se mărise şi deschisese un raion special de mătăsuri, el îşi secătuise până într-atât resursele băneşti, încât se văzuse nevoit să-şi ia un asociat. Pe când ceilalţi o sărbătoreau pe doamna Mouret, el se apropie şi-i spuse Clotildei la ureche:

— Tu ştii că n-am să îngădui niciodată una ca asta.

— Ce anume? întrebă ea sincer mirată.

— Soţia, mai merge, ea nu mi-a făcut nimic... Dar dacă vine soţul, o apuc pe Berthe de braţ şi ies de faţă cu toată lumea!

Ea se uită lung la el, apoi înălţă din umeri. Caroline era prietena ei cea mai veche, bineînţeles că nu va renunţa s-o vadă pentru a-i satisface lui capriciile. Îşi mai aducea aminte cineva de treaba aceea? Ar face bine să nu zgândăre nişte lucruri la care doar el se mai gândea. Şi cum, în emoţia lui, el căută un sprijin în Berthe, socotind că ea se va ridica şi îl va urma pe dată, aceasta, printr-o încruntare a sprâncenelor, îl îndemnă să se domolească: oare îşi pierdea minţile? voia să devină mai ridicol decât oricând?

— Dar fac asta tocmai ca să nu fiu ridicol! spuse el cu disperare.

Atunci, doamna Josserand se aplecă spre el şi, cu voce severă, îi şopti:

— Devii necuviincios, toată lumea te priveşte. Fii măcar o dată la locul dumitale.

El tăcu, fără a se da bătut. Din clipa aceea, toate

doamnele se simţiră stânjenite. Singură doamna Mouret, aşezată până la urmă în faţa Berthei, alături de Clotilde, îşi păstra liniştea surâzătoare, îl pândeau pe Auguste care dispăruse în pervazul ferestrei unde, altădată, se săvârşise căsătoria lui. Furia îi dădea un început de migrenă şi, din când în când, îşi rezema fruntea de geamurile reci.

De altfel, Octave veni foarte târziu. Când ajunse pe palier, se întâlni cu doamna Juzeur, care tocmai cobora, înfăşurată într-un şal. Ea se plângea de dureri de piept, se sculase din pat numai ea să nu-şi calce cuvântul dat doamnei Duveyrier. Deşi era secătuită de puteri, asta nu o împiedică să se arunce în braţele tânărului, felicitându-l cu prilejul căsătoriei.

— Ce fericită sunt de frumosul deznodământ, prietene! Zău, îmi pierdusem speranţa pentru dumneata, nu credeam că ai să mai izbuteşti... Spune, ştrengarule, ce i-ai făcut oare acestei femei?

Zâmbind, Octave îi sărută degetele. Dar cineva, urcând cu o sprinteneală de capră, îi deranjă; şi, foarte surprins, i se păru că îl recunoaşte pe Saturnin. Într-adevăr, era Saturnin, ieşit de o săptămână de la azilul Moulineaux, unde doctorul Chassagne refuza pentru a doua oară să-l mai ţină, căci nu-şi închipuise să aibă o nebunie atât de pronunţată. Se ducea, desigur, să-şi petreacă seara la Marie Pichon, ca odinioară, când părinţii lui primeau musafiri. Şi deodată îşi aduseră aminte; de zilele de demult. Octave asculta cum venea din sus o voce slabă, romanţa cu care Marie îşi umplea pustietatea ceasurilor sale; o revedea veşnic singură, alături de leagănul unde dormea Lilitte, aşteptând întoarcerea lui Jules, cu îngăduinţa ei de femeie inutilă şi blândă.

— Îţi doresc numai fericire în căsnicie, repeta doamna Juzeur căreia el îi strângea mâinile cu delicateţe.

Ca să nu între odată cu ea în salon, Octave zăbovi trăgându-şi înapoi paltonul, când Trublot, în costum, cu capul descoperit, cu chipul răvăşit, ieşi din coridorul dinspre bucătărie.

— Ştii că ea nu se simte deloc bine! murmură acesta, în timp ce Hippolyte o introducea pe doamna Juzeur.

— Cine? întrebă Octave.

— Adèle, slujnica de sus.

Ghicindu-i boala, de îndată ce se ridicase de la masă, el urcase părinteşte s-o vadă. Era pesemne o colerică; îi trebuia un pahar mare de vin cald şi nu avea nici măcar zahăr. Apoi, văzând că prietenul său zâmbeşte, indiferent, spuse:

— Ei, aşa e, te-ai însurat, poznaşule! Nu te mai interesează treburile astea… Şi eu care uitasem, când te-am găsit prin colţuri cu doamna Tot-ce-vreţi-dar-nu-asta!

Intrară împreună. Doamnele tocmai vorbeau despre servitori şi, în înflăcărarea lor, la început aproape că nici nu-i văzură. Toate o aprobau cu amabilitate pe doamna Duveyrier care le explica, stânjenită, pentru ce îi păstra pe Clémence şi pe Hippolyte: el era grosolan, dar ea o îmbrăca atât de bine, că închidea de bună voie ochii asupra celorlalte treburi. Valérie şi Berthe nu puteau în ruptul capului să găsească o fată în casă mulţumitoare; se lăsau păgubaşe, epuizaseră birourile de plasare al căror personal stricat le traversa bucătăriile în galop. Doamna Josserand tăbărî cu violenţă asupra Adèlei, despre care povestea noi isprăvi murdare şi prosteşti, extraordinare; şi ea n-o concedia. Pe când cealată doamnă Campardon o acoperea de laude pe Lisa: o făptură desăvârşită, nu avea să-i aducă niciun reproş, în sfârşit, una dintre acele fete în casă merituoase, de mare preţ.

— Acum face parte din familie, spuse ea. Mica noastră Angèle asistă la cursurile de la Primărie, şi Lisa o însoţeşte… Oh, ar putea rămâne amândouă zile întregi în oraş, nu suntem îngrijoraţi.

În clipa aceea doamnele îl zăriră pe Octave. Înainta pentru a o saluta pe Clotilde. Berthe îl privi; apoi, fără prefăcătorie, se întoarse să vorbească cu Valérie, care schimbase cu el o privire afectuoasă, de prieteni dezinteresaţi, Celelalte, doamna Josserand, doamna

Dambreville, fără a i se arunca de gât, îl cercetară cu un interes simpatic.

— În sfârşit, iată-vă! spuse Clotilde cu toată prietenia. Începeam să tremur pentru corul nostru.

Şi, cum doamna Mouret îşi certa cu blândeţe soţul pentru că se lăsase aşteptat, el îşi ceru scuze.

— Dar, draga mea, n-am putut... Sunt dezolat, doamnă, iată-mă la dispoziţia dumneavoastră.

Între timp, doamnele ţineau sub observaţie pervazul ferestrei unde se refugiase Auguste. Trăiră un moment de spaimă când îl văzură întorcându-se la sunetul glasului lui Octave. Fără îndoială că durerea lui de cap se înrăia, avea ochii tulburi, plini de beznele străzii. Se hotărî, totuşi, veni să se aşeze în spatele sorei sale, spunând:

— Dă-l afară, sau plecăm noi.

Clotilde ridică încă o dată din umeri. Atunci, Auguste păru că vrea să-i lase timp de gândire: va mai aştepta câteva minute, cu atât mai mult cu cât Trublot îl lua cu sine pe Octave în salonul cel mic. Şi totuşi doamnele nu erau liniştite, căci îl auziseră pe soţ murmurând la urechea nevestei sale:

— Dacă intră aici, te ridici şi mă urmezi... Dacă nu vrei, poţi să te întorci la maică-ta.

În salonul cel mic, primirea fu, de asemenea, foarte cordială. Dacă Léon se arătă întrucâtva rece, unchiul Bachelard, şi chiar Théophile, întinzându-i mâna lui Octave, păreau să declare că familia dădea totul uitării. Acesta îl felicită pe Campardon care, decorat de alaltăieri, purta o panglică roşie lată; şi arhitectul, radios. Îl mustră că nu mai urca din când în când să petreacă un ceas alături de soţia sa: chiar dacă eşti însurat, nu se cuvine să uiţi nişte prieteni de cincisprezece ani. Dar tânărul rămase ulmii şi speriat în faţa lui Duveyrier. Nu-l mai văzuse de când se vindecase, îi privea tulburat falca strâmbă, deviată spre stânga, şi care acum îl silea să se uite ponciş. Apoi, când consilierul începu să vorbească, avu o nouă surpriză: glasul lui coborâse cu două tonuri, devenise cavernos.

— Nu ţi se pare că arată mult mai bine? îi spuse Trublot lui Octave, aducându-l pe acesta din urmă lângă uşa salonului cel mare. Cu siguranţă, îi dă o anumită maiestate. L-am văzut prezidând curtea cu juri, alaltăieri. Şi, iată-i, despre asta vorbesc…

Într-adevăr, domnii treceau de la politică la morală, îl ascultau pe Duveyrier dând amănunte asupra unei chestiuni în care se remarcase din plin atitudinea sa. Urma chiar să fie numit preşedinte al Camerei şi ofiţer al Legiunii de onoare. Era vorba de o pruncucidere, proces care dura de peste un an. Mama denaturată, o adevărată sălbatică, după cum spunea el, se întâmplase să fie chiar tighelitoarea de încălţăminte, fosta lui chiriaşă, acea fată voinică, palidă la chip şi tristă, al cărei pântec uriaş îl revolta pe domnul Gourd. Şi ce prostie pe ea! căci, fără ca măcar să-şi dea seama că pântecul o trăda, se apucase să-şi taie copilul în două, pentru ca apoi să-l păstreze într-o cutie de pălării. Bineînţeles, ea le povestise juraţilor un întreg roman caraghios, cum fusese părăsită de un seducător, mizeria, foamea, criza înnebunitoare de disperare în faţa pruncului pe care nu putea să-l hrănească: pe scurt, spunea şi ea ce spuneau toate celelalte. Dar trebuia să se dea un exemplu. Duveyrier se felicita că rezumase dezbaterile cu acea claritate pătrunzătoare care uneori determina verdictul juriului.

— Şi aţi condamnat-o? întrebă doctorul.

— La cinci ani, răspunse consilierul cu glasul lui cel nou, ca guturăit şi ieşit din mormânt. E vremea să se pună stavilă destrăbălării ce ameninţă să scufunde Parisul.

Trublot îi dădu cu cotul lui Octave, amândoi la curent, de altfel, cu sinuciderea neizbutită a acestuia.

— Ei, îl auzi? îi şopti el. Fără glumă, treaba aceea i-a aranjat glasul: te mişcă mai mult – nu-i aşa? – acum îţi merge drept la inimă… Şi dacă l-ai fi văzut stând în picioare, fudulindu-se în uriaşa lui robă roşie, cu mutra strâmbă! Pe cuvântul meu că m-a înfricoşat, era extraordinar, o, ştii, avea un farmec şi o prestanţă, să te

dea gata!

Dar tăcu, îşi plecă urechea la discuţia doamnelor din salon, care se învârtea iar în jurul servitorilor. Chiar în dimineaţa aceea, doamna Duveyrier îi dăduse Juliei preavizul de opt zile; desigur, nu avea nimic de zis în legătură cu priceperea la bucătărie a acestei fete; numai că în ochii ei buna purtare trecea înainte de orice. Adevărul era că, prevenită de doctorul Juillerat, îngrijorată de sănătatea fiului său, căruia îi îngăduia poznele în casă, numai pentru a i le supraveghea mai bine, ea avusese o explicaţie cu Julie, bolnavă de câtva timp; şi aceasta, ca o bucătăreasă distinsă, al cărei gen nu era de a se certa sub acoperişul stăpânilor, acceptase cele opt zile, fără a binevoi măcar să răspundă că, dacă ea s-ar purta urât, cel puţin n-ar mai suferi ce suferea, nemaisuportând murdăria domnului Gustave, fiul doamnei. Doamna Josserand împărtăşi de îndată indignarea Clotildei: da, trebuia să fie cu desăvârşire intransigentă în chestiunea moralităţii; de pildă, dacă ea o păstra pe cârpa de Adèle, în ciuda jegului şi a prostiei sale, o păstra datorită cinstei nemaipomenite a acestei dobitoace. Oh, în această privinţă nu avea să-i aducă nicio învinuire!

— Biata Adèle, când te gândeşti! murmură Trublot, prins de înduioşare la amintirea nefericitei, zgribulită acolo, sus, sub cuvertura subţire.

Pe urmă, aplecându-se la urechea lui Octave, adăugă râânjind:

— Ascultă, Duveyrier ar putea cel puţin să-i ducă o sticlă de Bordeaux!

— Da domnilor, continua consilierul, datele statistice arată că pruncuciderile cresc în proporţii înspăimântătoare… În prezent, daţi prea mare importanţă raţiunilor sentimentale, mai ales abuzaţi mult prea mult de ştiinţă, de pretinsa dumneavoastră fiziologie, cu care în curând nu va mai exista nici bine, nici rău… Destrăbălarea nu se vindecă, se taie din rădăcini.

Aceste cuvinte erau adresate doctorului Juillerat, care

voise să explice din punct de vedere medical cazul tighelitoarei de încălţăminte.

De altfel, şi ceilalţi domni îşi dădeau în vileag dezgustul şi străşnicia: Campardon nu înţelegea viciul, unchiul Bachelard apăra copilăria, Théophile cerea o anchetă, Léon aprecia prostituţia în raporturile sale cu statul; în timp ce Trublot, la o întrebare a lui Octave, îi vorbea de noua amantă a lui Duveyrier, de data aceasta o femeie foarte bine, puţin răscoaptă, dar romanţioasă, sufletul lărgit de acel ideal necesar consilierului pentru a purifica iubirea, în sfârşit, o persoană potrivită, care-i aducea iarăşi pacea în căsnicie, exploatându-l şi culcându-se cu prietenii săi, fără să facă zarvă de prisos. Şi singur abatele Mauduit rămânea mut, cu ochii în pământ. cu sufletul tulburat, covârşit de o mare tristeţe.

În acest timp, ceilalţi se duceau să cânte *Binecuvântarea pumnalelor.* Salonul era înţesat, un val de toalete se aduna sub lumina vie a candelabrului şi a lămpilor, râsetele alergau în lungul rândurilor de scaune aliniate; şi, în acest vacarm, Clotilde îl repezea în şoaptă pe Auguste care, văzându-l pe Octave intrând odată cu domnii din cor, o apucase de braţ pe Berthe, ca s-o silească să se ridice. Dar el se şi înmuiase, îşi simţea tot capul cuprins de migrena triumfătoare şi era din ce în ce mai stânjenit de muta dezaprobare a doamnelor, îl deznădăjduiau privirile severe ale doamnei Dambreville şi n-o avea de partea lui nici măcar pe cealaltă doamnă Campardon. Iar doamna Josserand îi dădu lovitura de graţie. Ea interveni brusc, îl ameninţă că şi-o ia îndărăt pe fiica sa şi că nu-i mai dă niciodată dota de cincizeci de mii de franci; căci ea îi făgăduia mereu, cu francheţe, această dotă. Apoi, întorcându-se către unchiul Bachelard, aşezat în spatele ei, alături de doamna Juzeur, îi ceru să-şi reînnoiască făgăduielile. Unchiul îşi puse mâna pe inimă: el îşi cunoştea datoria, familia înainte de orice. Învins, Auguste dădu înapoi, plecă iar să-şi caute adăpostul în pervazul ferestrei, unde îşi lipi fruntea aprinsă de geamurile îngheţate.

În clipa aceea, Octave avu o bizară senzaţie că totul reîncepe. De parcă l-ar fi copleşit cei doi ani trăiţi în strada Choiseul. Soţia lui se afla acolo, surâzătoare, şi totuşi părea că nimic nu se petrecuse în existenţa lui: ziua de azi o repeta pe cea de ieri, nu exista nici oprire, nici deznodământ. Trublot i-l arăta, în preajma Berthei, pe noul asociat, un blond micuţ, foarte dichisit, care o acoperea cu cadouri, zicea lumea. Unchiul Bachelard, devenind poetic, se dezvăluia într-o lumină sentimentală doamnei Juzeur, pe care o înduioşa cu destăinuiri intime în legătură cu Fifi şi Gueulin. Devastat de îndoieli, cu pântecul încovoiat de accese violente de tuse, Théophile îl implora în taină pe doctorul Juillerat să-i dea ceva nevestei sale, ca s-o domolească. Arhitectul, cu ochii pe verişoara Gasparine, vorbea de dioceza lui de la Evreux, sărea la marile lucrări de pe noua stradă Dix-Décembre, lua apărarea lui Dumnezeu şi a artei, trimiţând pe oricine la plimbare, căci, în fond, lui puţin îi păsa, el era artist! Şi pe după o jardinieră se mai vedea spatele unui domn, contemplat cu o profundă curiozitate de toate fetele de măritat: era spatele lui Verdier, care stătea de vorbă cu Hortense, cufundaţi amândoi într-o explicaţie acră, amânând din nou căsătoria, până la primăvară, ca să nu arunce femeia şi copilul pe stradă, în plină iarnă.

Apoi reîncepu corul. Rotunjindu-şi gura, arhitectul dădu drumul primului vers. Clotilde făcu să răsune un acord, îşi azvârli şi ea strigătul. Şi glasurile explodară, vacarmul începu să crească, se desfăşură cu o tărie care clătina luminările şi le speria pe doamne. Socotit nesatisfăcător între başi, Trublot era încercat a doua oară ca bariton. Cei cinci tenori fură de altfel foarte remarcaţi, mai cu seamă Octave, despre care Clotilde regreta că nu avusese posibilitatea să-i încredinţeze un solo. Când glasurile scăzură şi ea puse surdina, făcând să răsune paşii cadenţaţi şi pierduţi ai unei patrule ce se îndepărtează, se aplaudă intens, o copleşiră cu elogii, ca şi pe cântăreţi. Şi, în fundul camerei vecine, în spatele a trei rânduri de veşminte negre,

se vedea cum Duveyrier strânge din dinţi ca să nu urle de spaimă, cu falca lui strâmbă, pe care sângerau coşurile iritate.

Ceaiul, apoi, desfăşură aceeaşi defilare, plimbă aceleaşi ceşti şi aceleaşi sandvişuri. O clipă, abatele Mauduit se regăsi singur, în mijlocul salonului gol. Pe uşa larg deschisă, el privea cum se îmbulzeau invitaţii; şi zâmbi, învins, aruncă încă o dată mantia religiei peste această burghezie răsfăţată, ca un maestru de ceremonii care acoperea şancrul, ca să întârzie descompunerea finală. Trebuia să salveze Biserica, pentru că Dumnezeu nu răspunsese la strigătul lui de disperare şi de slăbiciune.

În sfârşit, ca în toate sâmbetele, când bătu miezul nopţii, invitaţii începură, unul câte unul, să plece. Campardon se retrase printre primii, împreună cu cealaltă doamnă Campardon. Léon şi doamna Dambreville nu întârziară să-i urmeze, ca un soţ cu soţia sa. Spatele lui Verdier dispăruse de multă vreme, când doamna Josserand o luă cu sine pe Hortense, certând-o pentru ceea ce numea încăpăţânarea ei romanţioasă. Destul de cherchelit, pentru că băuse punci, unchiul Bachelard o reţinu un moment la uşă pe doamna Juzeur, ale cărei sfaturi pornite din experienţă îl alinau. Însuşi Trublot, care şterpelise nişte zahăr ca să i-l ducă Adelei, voia s-o apuce pe coridorul dinspre bucătărie, când se simţi stânjenit de prezenţa Berthei şi a lui Auguste în anticameră. Se făcu, imediat, că îşi caută pălăria.

Dar chiar în aceeaşi clipă, conduşi de Clotilde, ieşeau şi Octave cu soţia sa şi îşi cereau veşmintele. Câteva secunde se produse o oarecare îmbulzeală. Anticamera nu era mare, Berthe şi doamna Mouret se văzură înghesuite una în alta, pe când Hippolyte întorcea vestiarul cu susul în jos. Ele îşi zâmbiră. Apoi, când se deschise uşa, cei doi bărbaţi, Octave şi Auguste, ajunşi faţă în faţă, se traseră deoparte, făcură schimb de amabilităţi, în sfârşit, Berthe consimţi să treacă cea dintâi, după ce salută şi fu salutată. Şi Valérie, care pleca la rândul ei cu Théophile, se uită din nou la Octave cu aerul ei afectuos, de prietenă dezinteresată. Numai el şi ea

ar fi putut să-şi spună totul.

— La revedere, nu-i aşa? le repetă cu graţie doamna Duveyrier celor două căsnicii, înainte de a se întoarce în salon.

Octave se oprise brusc. La mezanin îl zărise plecând pe asociat, pe blondul cel foarte îngrijit, căruia Saturnin, coborât de la Marie, îi strângea mâinile într-un elan de sălbatică afecţiune, bolborosind cuvântul: „Prieten... prieten... prieten...” La început, îl chinui o ciudată pornire de gelozie. Pe urmă, zâmbi. Acesta era trecutul, şi îşi revăzu iubirile, toată campania lui pentru Paris: îngăduinţele bunei şi micuţei Pichon, insuccesul pe lângă Valérie, căreia îi păstra o plăcută amintire, legătura imbecilă cu Berthe, de care îi părea rău ca de un timp pierdut. Acum, îşi atinsese ţelul, Parisul era cucerit; şi, curtenitor o urma pe aceea pe care în sinea lui încă o numea doamna Hédouin, se apleca pentru ca trena rochiei sale să nu se agaţe în tijele treptelor.

Mai mult decât oricând, casa avea aerul ei de demnitate burgheză. I se păru că aude romanţa îndepărtată şi agonică a Măriei. Sub boltă, îl întâlni pe Jules care se întorcea acasă: doamna Vuillaume căzuse bolnavă şi refuza s-o primească pe fiica sa. Şi asta a fost tot, doctorul şi abatele plecau cei din urmă, discutând, Trublot urcase pe furiş la Adèle ca s-o îngrijească; şi scara pustie adormea într-o căldură apăsătoare, cu uşile ei neprihănite închise peste alcovurile cinstite. Bătea ora unu când domnul Gourd, aşteptat cu gingăşie în pat de doamna Gourd, stinse gazul. Atunci, casa căzu în solemnitatea întunericului, ca dispărută în decenţa somnului ei. Nimic nu rămânea, viaţa îşi relua cursul ei de indiferenţă şi de prostie.

A doua zi, după plecarea lui Trublot, care o veghease cu o afecţiune de tată, Adèle se târî până la bucătărie, pentru a îndepărta bănuielile. În timpul nopţii începuse dezgheţul şi, simţind că se înăbuşă, deschise fereastra, când glasul lui Hippolyte se înălţă furios din adâncul strâmtei curţi.

— Adunătură de femei îngălate! cine-şi deşeartă lăturile?

… S-a ales praful de rochia doamnei.

Pusese la aerisit o rochie abia adusă de la curăţat a doamnei Duveyrier şi o găsea stropită cu supă acrită. Atunci, servitoarele apărură de sus până jos la ferestre, se dezvinovăţiră cu aprindere. Vrana se deschisese, din cloacă ţâşni un val de vorbe ticăloase. Când se dezgheţa, pereţii şiroiau de umezeală, un miros dezgustător urca din curtea întunecată, toate descompunerile ascunse ale etajelor păreau că se topesc şi se împrăştie prin acest canal al casei.

— Eu nu, spuse Adèle aplecându-se. Abia am sosit.

Lisa ridică deodată capul.

— Ei, te-ai pus pe picioare!… Spune, ce ai avut; era să crăpi?

— O, da, am avut nişte crampe, nişte crampe afurisite, zău aşa!

Asta întrerupse cearta. Noile slujnice ale Valériei şi Berthei, o cămilă voinică şi o scorpie puţintică, cum i se spunea, se uitau curioase la chipul galben al Adelei. Victoire şi Julie vrură şi ele s-o vadă, întinseră gâtul, înălţară capul. Toate aveau anumite îndoieli, căci nu li se păruse lucru firesc să se zvârcolească şi să strige atâta.

— Poate ai fi mâncat scoici, spuse Lisa.

Celelalte hohotiră, se revărsă un nou val de murdării, în timp ce nefericita, îngrozită, bolborosi:

— Isprăviţi cu mojiciile voastre! Sunt destul de bolnavă. Nu ţineţi să mă daţi gata, nu-i aşa?

Nu, bineînţeles. Era proastă ca noaptea şi murdară de îngreţoşa o parohie; dar era destul de la locul ei ca să-i facă necazuri. Şi, bineînţeles, se năpustiră asupra stăpânilor, forfecară serata din ajun cu mutre adânc scârbite.

— Iacătă-i, vasăzică, iar pe toţi împreună! spuse Victoire, sorbind puţin câte puţin din lichiorul ei de coacăze negre amestecat cu alcool.

Hippolyte, care începuse să spele rochia doamnei, răspunse:

— Asta n-are mai multă inimă decât pantofii mei… Când

li se scuipă în mutră, ei se freacă uşurel cu palmele, ca să se creadă că sunt curaţi.

— Pesemne că se-mpacă bine, spuse Lisa. Altminteri, n-ar ţine mult, ar veni şi rândul nostru.

Deodată intrară în panică. Se deschise o uşă, şi servitoarele se şi cufundară în bucătăriile lor, când Lisa le dădu de veste că era micuţa Angèle: niciun fel de primejdie din partea copilei, ea înţelegea. Şi din intestinul negru urcă iarăşi ura servitorimii, în searbăda otrăvire a dezgheţului. Avu loc o nemaipomenită despăturire de rufe murdare de doi ani. Îi mângâia faptul că nu erau burghezi, când îşi vedeau stăpânii trăind cu nasul în ele, şi nici vorbă că le plăcea, de vreme ce o luau mereu de la început,

— Hei, spune tu, aia de sus, strigă deodată Victoire, cu Mutră-Strâmbă ţi-ai mâncat scoicile?

Numaidecât, o bucurie sălbatică zgudui haznaua infectată. Hippolyte sfâşie rochia doamnei; dar la urma urmelor, puţin îi păsa, era chiar prea bună pentru ea! Cămila cea voinică şi scorpia puţintică se răsuceau şi se încovoiau pe marginea ferestrei, într-o izbucnire de râs nebun. Dar Adèle, buimăcită, aproape adormită de slăbiciune, tresărise. Printre ţipete, ea răspundea:

— N-aveţi deloc inimă… Când o să muriţi am să ies şi am să joc înaintea voastră.

— Ah, domnişoară, reluă Lisa aplecându-se pentru a se adresa Juliei, cât trebuie să fii de fericită că părăseşti peste opt zile o asemenea baracă de casă!… Pe cuvântul meu, aici ajungi necinstit fără să vrei! Îţi doresc să nimereşti mai bine.

Julie, cu braţele goale, mânjite de sângele unui calcan pe care îl pregătea pentru seară, veni şi se rezemă în coate, alături de valet. Ea ridică din umeri şi puse capăt discuţiei cu acest răspuns filosofic:

— Doamne, domnişoară, asta sau alta, toate barăcile se aseamănă. În ziua de azi, ce se face într-una se face şi în alta. Sunt ca porcul şi cocina.